57. 377

JESENIŠKI
ZBORNIK

JEKLO IN LJUDJE

JESENIŠKI ZBORNIK

V

JANUAR 1965

JEKLO IN LJUDJE

JESENIŠKI ZBORNIK

V

JANUAR 1985

K

OBČINSKA KNJIŽNICA JESENICE

57.377

VSEBINA

Tone Konobelj	Uvodna beseda	7
ZGODOVINA ŽELEZARSTVA		
Janez Kopač	Rudarska in metalurška tehnologija v srednjem veku ter odnosi, ki jih ureja jeseniški rudarski red iz leta 1381	11
ZGODOVINA DELAVSKEGA GIBANJA		
Miha Klinar	Predzgodovina kovinarskega gibanja na Jesenicah	31
Janez Meterc	Velike stavke jeseniškega delavstva	79
Majda Žontar	Društva, ki so razvijala kulturo, telovadbo in planinstvo na Jesenicah do prve svetovne vojne	91
Jože Dežman	Prispevek k zgodovini delavskih kulturnih društev Svoboda in Enakost na Jesenicah med obema vojnama	123
Cvetko Zagorski	Čufarjevo pisanje, odzivi nanj in kako se v njih zrcalijo različni pogledi na družbo in literaturo	139
NARODNO-OSVOBODILNA BORBA		
Vencelj Perko	Spomini na leto 1941	165
Ivan Jan	Viharni december 1941	187
Ivan Jan	Po sledeh dokumentov štaba I. grupe odredov in štaba Gorenjskega odreda iz leta 1942 — Arhiv Jožeta Gregorčiča-Gorenjca	217
Franc Konobelj-Slovenko	Moji spomini na politično delo v Javorniškem Rovtu	229
Jože Vidic	Zvesti Hipokratovi prisegi	317
ARHEOLOGIJA		
Janez Meterc	Jeseniška okolica v prazgodovini in zgodnjerimskem obdobju	361
Milan Sagadin	Poznoantična in staroslovanska najdišča v jeseniški občini	377
GEOLOGIJA		
Dr. Anton Ramovš	Geološke raziskave severnih Julijskih Alp in njihov biostratigrafski razvoj	391
NUMIZMATIKA		
Dušan Prešeren	Nadomestni denar gorenjskih fužinarjev	431
Borut Razinger	Zgodovina planiških značk	445

SPOMINSKI ZAPISKI

Joža Varl	MIHA KLINAR	479
Joža Varl	DR. ALEKSANDER RJAZANCEV	483
Joža Varl	ČRTOMIR ŠINKOVEC	485
Tone Konobelj	MILOŠ MAGOLIČ	487
Jaka Klinar	JOŽE PODOBNIK	489
Seznam oseb		491

UVODNA BESEDA

Pred dvajsetimi leti je 15. decembra 1964 izšla prva številka jeseniškega zbornika »Jeklo in ljudje«. Takratni uredniški odbor je zapisal, da bo izhajanje zbornika predvsem »priznanje jeseniškemu delavcu nekdanjemu proletarcu, ki je bil v delavskih bojih preteklih desetletij vedno med prvimi in tak je ostal ves čas narodnoosvobodilne borbe« ter tudi potem »v ustvarjanju socializma«.

Doslej so izšle štiri obsežne številke, sodelovalo pa je triinštirideset avtorjev. Čeprav je uredniški odbor nameraval izdajati zbornik vsako leto, so naslednje tri številke izšle v razdobju petih let. Osnovna zamisel zbornika je bila zbiranje spominskega gradiva iz obdobja med obema vojnama, narodnoosvobodilne vojne in povojne socialistične izgradnje. Objavljeni so bili tudi članki iz zgodovine železarstva, geološke zgodovine Karavank, arheologije, planinstva in drugih ved.

Tako obliko smo ohranili, čeprav se je morda spremenilo razmerje v prid sodobni tematiki. Zavedamo se, da je treba poglobiti raziskovanje povojne izgradnje. Pri izbiri člankov nas je vodila predvsem izvirnost in strokovnost ter delno tudi krajevna opredeljenost. Vsak prispevek smo opremili z originalnimi fotografijami, ki so jih prispevali avtorji, predvsem pa fotoarhiv Tehniškega muzeja Železarne Jesenice.

Žal je precej članov uredniškega odbora in piscev, ki so sodelovali pri izdaji dosedanjih zbornikov, že pokojnih. Velika vrzel je zazijala po smrti pesnika, pisatelja in zadnjega urednika Miha Klinarja, ki je pisal tudi članke iz zgodovine delavskega gibanja. Tudi v tem zborniku je eden osrednjih člankov prav njegov prispevek. Pogrešali bomo tudi vnetega raziskovalca in znanstvenika dr. Aleksandra Rjazanceva, ki je napisal vrsto člankov iz zgodovine železarstva. Spominjamo se Miloša Magoliča, ki je oblikovno opremil prvi dve številki, novinarja Jožeta Podobnika, ki je tudi bil predsednik uredniškega odbora ter pisatelja Črtomira Šinkovca.

V imenu uredniškega odbora bi se rad zahvalil Kulturni skupnosti Jesenice, ki že vrsto let omogoča izhajanje zbornika in Železarni Jesnice, ki je z organiziranim odkupom vseh dosedanjih izdaj, železarjem približala del davne in bližnje zgodovine, ki so jo tudi sami pomagali krojiti.

Zahvaljujem se vsem članom uredniškega odbora, predvsem pa vsem piscem, ki so tvorno sodelovali pri ustvarjanju tega zbornika.

Urednik
Tone Konobelj

ZGODOVINA ŽELEZARSTVA

Janez Kopač

RUDARSKA IN METALURŠKA TEHNOLOGIJA V SREDNJEM VEKU TER ODNOSI, KI JIH UREJA JESENIŠKI RUDARSKI RED IZ LETA 1381

Jeseniški rudarski red je pravni tekst, ki ureja odnose med rudarji, talilci železne rude, kovači, oglarji in delavci. Red ne polaga temeljev fužinarstva na Planini pod Golico, ampak ureja že obstoječe stanje.[1]

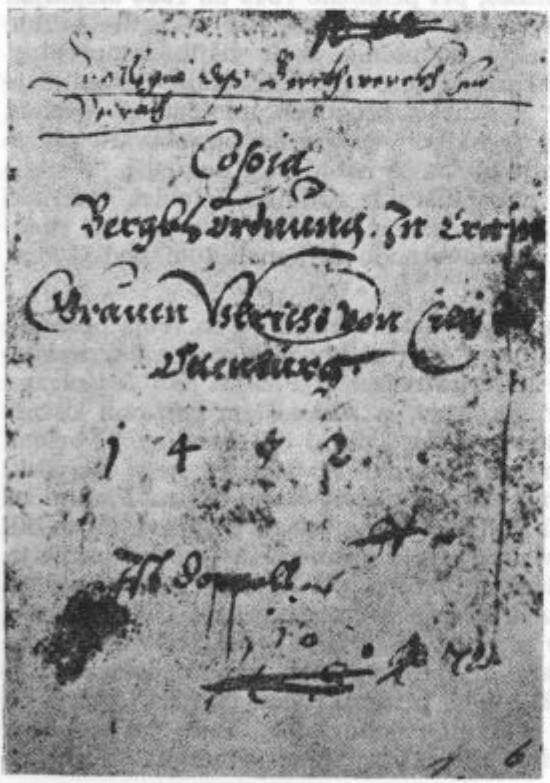
Največ so v srednjem veku kopali bobovec, oolitno železovo rudo, ki ima tališče sorazmerno nizko, pri približno 1340 do 1350 stopinjah Celzija. Nizko tališče rude je bilo zelo važno, ker takratne talilne peči in tehnika taljenja nista dopuščala dosti višjih temperatur. Bobovec je koloidna modifikacija železovega hidroksida. Po obliki je lahko prsten, v prahu, v kepah, v kroglicah, ploščat ali ovalen. To je železova ruda, ki jo je najbolj enostavno pridobivati, saj je včasih kar na površju zemlje ali pa se nahaja tik pod rušo. V srednjem veku so bila glavna nahajališča te rude na Jelovici, Pokljuki in Mežaklji.[2] Na področju okrog Jesenic pa se je nahajal tudi rdečkasti jeklenec ali siderit.[3] Železovo rudo so kopali tudi pod Golico, v Kočni in na Belščici.[4]

Lastniki tega področja so bili Ortenburžani, ki so svoja posestva kolonizirali. Jože Gašperšič pravi v razpravi Gorenjsko železarstvo v 14. in 15. stoletju, da se je na ortenburški Planini nad Jesenicami naselilo nekaj neznanih drugorodcev, »... ki so tam postavili kovačnice in talilne peči.« Dopušča možnost, da so bili doseljenci Furlani, kakor so bili tudi v Žleznikih že sredi 14. stoletja in v Kanalski dolini. Na to domnevo ga navaja še dejstvo, da so bili na Planini od 16. stoletja naprej železarji Italijani.[5] Hauptmann pa pravi, da so bili naseljenci Koroški. Trditev utemeljuje z mnenjem ljudske tradicije, da je bila prva lastnica planinskih fužin sv. Hema. To bi pomenilo, da začetek dejavnosti v rudarstvu in železarstvu sega v 11. stoletje. Hauptmann meni, da se na osnovi tradicije datacije ne more postaviti in »... Važna zato ni Hemina doba ampak domovina — Koroško: fužinarji s Koroškega so prinesli njeno ime na Gorenjsko, a dovedli so jih njihovi rojaki Ortenburžani.« Tako je podelitev rudarskega reda za Planino 1381. leta tesno povezana s splošno

kolonizacijsko podjetnostjo ortenburških grofov. Oni so koroške Nemce kot fužinarje poklicali 1404. leta tudi v Belo peč.

Medtem ko so Ortenburžani Planino nad Jesenicami poselili s koroškimi rudarji in talilci rude, so področje okrog Krope naselili s Sasi iz Turingije.[6]

Ortenburški rudarski red nam ne daje podatkov o načinu dela v rudnikih železove rude, o pripravi oglja in o tehniki predelave. Besedilo reda le omenja kopanje in taljenje železove rude. V tekstu se »... desetkrat pojavita hkrati, toda ločeno pojma kovačnica (Schmitten) in talilna peč ali talilnica (plaofen, plahutten), pa kovačnica vselej najprvo. Tudi najemščina je odmerjena posebej za kovačnice in posebej za peči, sicer pa je enaka. Zato ne kaže dvomiti, da so bili obrati v resnici tako ločeni in je kovačnica toliko kot kladivo brez talilne peči. Kovačnice so dobile prvo mesto v RR pač kot nova in pomembnejša ustanova.« Na Planini je ostajala taka ločitev obeh obratov do 16. stoletja, ko so se kladiva, tj. kovačnice odselile v dolino k Savi. Gašperšič domneva, da je v času podelitve ortenburškega rudarskega reda na Planini verjetno delovalo 6 kladiv oz. kovačnic. Od leta 1381 do srede 16. stoletja za

Naslovna stran ortenburškega rudarskega reda

OBČINSKA KNJIŽNICA
JESENICE

Planino nad Jesenicami ni nobenih podatkov razen potrditve ortenburškega rudarskega reda. Rudarjem nad vasjo Jesenice je leta 1452 Ulrik Celjski na njihovo prošnjo potrdil rudarske pravice iz 1381. leta.[7]

Ker so Ortenburžani na svoja posestva naseljevali nemške koloniste, smemo domnevati, da je bil na Gorenjskem podoben način kopanja rude, kot so ga uvedli v Srbiji saški rudarji v začetku 15. stoletja. Zato je mogoče s pomočjo srbskih rudarskih redov, ki vsebujejo več tehničnih izrazov, sklepati, da so imeli pri nas rudarji in talilci rude podobno tehniko rudarjenja in taljenja rude.

Najstarejši doslej znani srbski rudarski red je Zakon o rudnicima despota Štefana Lazarevića iz leta 1412, ki ga je despot podelil rudarjem v rudniku srebra v Novem Brdu.

Nikola Radojčić, ki je ta rudarski red izdal, je mnenja, da je rudarski zakon despota Štefana Lazarevića le eden od srbskih rudarskih zakonov. Pravi, da je teoretično možno, da je od časa vladanja Uroša I. lahko vsak srbski vladar izdal svoj rudarski zakon. Avtor meni, da je srbsko rudarsko pravo del evropskega rudarskega prava, in sicer njegova nemška varianta. V Srbijo so ga zanesli rudarji Sasi, ko so prišli ali iz Nemčije ali iz Ogrske ali iz Erdelja.[8] Originalni tekst rudarskega zakona despota Štefana Lazarevića ni ohranjen, pač pa njegov prepis iz druge polovice 16. stoletja.[9]

Da bi poživil rudarstvo v Srbiji, je sultan Sulejman Veličastni okrog 1536. leta izdal rudarski zakon v turškem jeziku. V originalu in v srbskem prevodu ga je objavil Fehim Spaho v Glasniku Zemaljskog muzeja 1913. leta pod naslovom Turski rudarski zakoni. Turške rudarske zakone sestavljajo štirje zakoni. Podrobno jih je obdelal Vladimir Skarić, zlasti četrti zakon, ki ima naslov Stari saški zakon i ljudski običaji majdanski, ali kot se kratko imenuje Saški zakon.[10]

Radojčić je primerjal Zakon o rudnicima despota Štefana Lazarevića in Saški zakon. Ugotovil je veliko podobnost med obema dokumentoma. Trdi, da je mlajši turški Saški zakon sinteza in prevod starejših srbskih rudarskih zakonov, od katerih je bil eden tudi rudarski zakon despota Štefana Lazarevića. Zaradi najmanj dveh predlog, ki jih je imel turški zakonodajalec pred seboj, turški Saški zakon ni identičen z Zakonom o rudnicima despota Štefana Lazarevića.[11]

Tehnologijo kopanja srebrne rude v 15. in 16. stoletju je mogoče raziskovati zato, ker imajo srbski in turški rudarski redi veliko tehničnih izrazov. Iz teksta se vidi, da je večina strokovnih terminov nemškega izvora, to pa pomeni, da so jih v srbske in posredno preko njih v turški rudarski red vnesli saški rudarji. Skarić je v knjigi Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni primerjal turški Saški zakon oz. njegov prevod z nemškim rudarskim pravom. Posebno poglavje v razpravi je posvečeno prikazu kopanja srebrne rude, medtem ko je v drugem poglavju obdelana tehnika

taljenja rude. Na koncu razprave je seznam terminov iz rudarskega prava ter rudarske in metalurške tehnologije s komentarjem. Prav tako ima tudi Radojčić k razpravi o zakonu Štefana Lazarevića dodan slovar, ki poleg pravnih terminov razlaga tudi tehnične izraze, ki jih vsebuje zakon.

Pripomoček pri raziskovanju rudarske in talilne tehnike so tudi beležke v turškem jeziku na koncu nekega perzijsko-turškega slovarja. Beležke opisujejo glavna dela v rudniku, zraven pa spada še 181 rudarskih terminov s turško razlago. Skarić, ki je beležke objavil, pravi, da so prepisane iz starejšega rokopisa. Prepisane so bile 1165. leta po muslimanskem koledarju, oz. med 20. 11. 1751 in 7. 11. 1752 po našem koledarju.[12]

Zaradi majhnih posameznih kapitalov so se rudarski mojstri združevali v solastniški ali družabniški obliki. Kot ugotavlja Gašperšič, ortenburški rudarski red potrjuje in nadaljuje takšen družbeni ustroj.[13] Ortenburški rudarski red je določal, da si pridobi pravice rudarskega mojstra vsak, kdor je imel lastno kovačnico ali peč pa tudi, kdor je kovačnico ali talilno peč v celoti ali le tretjino ali četrtino kupil. Poleg tega je moral lastnik stanovati na Planini.

Podrobneje je rudarsko družabništvo opisal Skarić, ko je govoril o družini. Družino kot nekakšno delniško družbo so sestavljali posamezni lastniki kapitala, ki so se imenovali »varkovi«, kar izhaja iz nemške besede Gewerke.[14]

Iskanje rude so rudarji v Srbiji imenovali uzboj, iskalci pa so bili uzbujnici. Če so iskalci naleteli na rudo, so na tistem mestu zasadili križ, nato pa so naprej sledili rudni »ganag« (Gang), oz. »kluhto« (Kluft), to je rudno žilo. Področje, kjer so naprej poskušali izkopavati, so imenovali »šurf« (Schurf). Rove, v katerih so iskali rudne žile, so imenovali »paum« (Bau). Da se jame ne bi posipale, so vse stene pri vodoravnih kopih pa tudi stropove zavarovali z deskami in lesenimi bruni, kar so imenovali »cimrovi« (Zimmerung). Velikost rudnega polja je odmerila oblast, tako odmerjeno rudno polje pa se je imenovalo »maršajat« (Markscheide).

Glavni vertikalni rov se je imenoval prepravac, včasih tudi le pravac. V večini primerov pa je beseda pravac pomenila rov, ki je vodil od glavnega rova na vse strani. Žrelo glavnega navpičnega rova se je imenovalo »muloh« (Mundloch). Nad njim je bila v večini primerov postavljena preprosta streha, ki je navpični rov varovala pred dežjem in snegom. Na mulohu so bili navadno postavljeni vitli, s katerimi so iz rova vlekli rudo in drug material. Ker so to napravo imenovali »hašpula« (Haspel), so tudi glavni navpični rov imenovali »hašpula«, samo žrelo pa »hašpuljak«. Celotno rudno polje je imelo več vertikalnih rovov ali hašpul, njihovo število pa je bilo odvisno od kvalitete rudne žile.

Dno rova so imenovali »žol« (Sohle). To je bil tisti del rova, po katerem so rudarji hodili. V bolj strmih rovih so bile zaradi lažje hoje

ali plazenja pričvrščene nekakšne lestvi podobne gredice, ki so jim rekli pos ali digalj. V navpičnem rovu — hašpuli pa so bile za dviganje in spuščanje postavljene lestve, ki so jih imenovali »stube«, ali »stupe« (Stufen).

Na vse strani od vertikalnega rova so vodili horizontalni in poševni rovi ali »šlagi« (Schlag, Querschlag). Te rove so pred zasipanjem zavarovali s t. i. »turnico« (Türstock). Turnico so naredili iz poševno na levi in desni strani rova postavljenih brun, ki so jih povezali z vodoravnimi bruni. Na tako razporejene brune so pritrdili deske. Taki opaži so se imenovali »cimrovi« (Zimmerung).

Horizontalni rovi so lahko spajali več sosednih vertikalnih rovov. Tako, z vertikalnimi in horizontalnimi rovi prepredeno rudno polje so imenovali »ceh« (Zeche).

Vsako mesto v cehu, kjer se je kopala ruda, se je imenovalo »ort« ali »orat« (Ort), včasih pa so tem mestom v jami rekli »štos« (Stoss, Abbaustoss). Na ortu, oz. štosu sta ponavadi delala dva rudarja.

Glavno nevarnost v rudniku sta predstavljala vdor talne vode in nastajanje strupenih plinov.

Manjše zlo je predstavljala voda, ker so jo lahko usmerjali na določeno mesto v najgloblji jami, od koder so jo potem črpali. Manjše količine vode so navadno zagradili s pregrado, ki so jo imenovali »šlam« (Schlamm).

Strupene pline so srbski rudarji imenovali »tanat« ali »tanaf« (Dampf), včasih pa tudi »švad« (Schwad, Schwaden). Znak, da so v rovu strupeni plini, je bil slabo goreča sveča, oziroma sveča, ki je ugasnila. Tak poskus s svečo so imenovali »sumšat« (Sumpfschacht). Proti strupenim plinom so se borili s prezračevanjem rovov. Izkopali so posebne prezračevalne rove imenovane »štolna« ali »stona« (Stollen). To so bili vodoravni rovi, skopani pri dnu rudnega hriba, tako da so ležali pod najglobljimi žoli. Iz prezračevalnih rovov so prebili odprtine proti rovom, v katerih so kopali rudo. Preboje so imenovali Durchschlag. Preboji so lahko služili tudi za odtok vode iz višje ležečih rovov, zato so bila tudi tla štolne poševna, da je voda lažje odtekala. Delno zaradi zračenja, še bolj pa zaradi svetlobe so iz štolne izkopali rove, ki so jih imenovali »litloh« (Lichtloch). Včasih so rudo tudi iz štolne vlačili na zemeljsko površino. V takih primerih je pri vhodu štolne stala »šajbina« (Scheibenkunst).[15]

Pri površinskem kopu so rudarji uporabljali strguljo (Kratze). Služila je za grebenje rude in jalovine. Ko je bilo treba kopati globlje, so uporabljali rovačo z ostjo (Keilhaue), s katero je rudar ril v meli in skalnate razpoke. Zaradi tega so rovačo tudi imenovali »pik« ali »pikon«. Obe orodji sta bili kratko nasajeni. Rudar ju je uporabljal sede ali sklonjeno, ker je bilo treba delo opazovati od blizu. Za klanje skalnatih skladov, v katerih je bila rudna žila, so rudarji uporabljali lesene, kamnite, rožene, koščene, bakrene in železne kline (Keil). Zaradi varnejše uporabe so kline nasadili na toporišča. Ko-

vinski klini so se imenovali Bergeisen ali le Eisen. V razpoke so jih zabijali s kladivi imenovanimi Schlägel.[16]

Da bi hitreje razklali skalo, so zabite lesene kline polivali z vodo, da so se le-ti napojili in tako bolj razganjali skalo. Z istim namenom so tudi kurili pred skalnatim skladom pa tudi v jamah, da so se skale čim bolj segrele in popokale, kar so pospeševali s polivanjem vode po razgretih skalah. Tako pridobljena ruda se je imenovala »branat« (Brand).[17]

Rudarjevo orodje sta bili tudi lopata in sekira.

K rudarjevi opremi je spadala svetilka. Proti koncu srednjega veka so uporabljali že železne leščerbe. V odprtih leščerbah so žgali loj, v zaprtih pa olje. Gorivo so nosili v rogovih in v pločevinastih pušicah. Take svetilke so kasneje zamenjale sveče iz loja.[18]

Rudarji so imeli posebno obleko, h kateri je spadal predpasnik, ki so ga pripenjali s kljukicami. Pri prebiranju in pranju rude so ga pripeli spredaj, v jami pa so ga pripenjali zadaj. Tako pripet predpasnik so imenovali naritnik (Archleder, Fahrleder). Naloga te obleke je bila, da je rudarju varovala hrbet in ledja pred vlago, odrgninami in drugimi poškodbami, ko se je plazil po rovu leže ali pa sklonjeno kopal.[19] Tudi pokrivalo je bilo izdelano iz močne klobučevine, da je varovalo rudarjevo glavo.

Iz navpičnih jaškov so rudo dvigali z vitli, ki so jih imenovali Haspel (hašpula), Rundbaum, Horn, in z vrvmi. Vitel, ki je bil pod preprosto streho, sta upravljala dva moža. Rudo in jalovino so iz jam vlekli v okovanih lesenih vedrih — keblih (Kübel), ki so držala od 15 do 20 kg. Manj uporabne so bile pletene košare, ki so se zaradi zadevanja ob stene jaška hitro uničile.[20] Uporabljali so tudi goveje kože, iz katerih so napravili mehove, ki so jih imenovali »žakna« ali »žak« (Sack). Taki mehovi so bili uporabni tudi za črpanje vode.[21] V vodoravnih rovih so rudo vozili na preprostih lesenih vozičkih, ki so jih imenovali »hunta« ali »hunat« (Hund).[22]

Podobno je rudarsko orodje in izvlačenje rude opisal Skarić, le da ima dodan še opis vlačenja rude iz zelo globokih jam. V takih primerih so namesto vitla in človeške delovne sile uporabljali kolo (Rat) in konjsko silo.[23]

Grobo odbiranje rude od jalovine je opravil že rudar v jami, druga stopnja odbiranja pa je bila opravljena na za to določenem prostoru pred jamo. Jalovino so spravljali na poseben kup, ki so ga imenovali Halde.

Ko so v 14. stoletju taljenje rude prenesi zaradi vodnega pogona mehov v dolino, je bilo treba izkopano rudo prenesti od rudnika do talilnih peči. Prenašali so jo v posebnih lesenih posodah, imenovanih nečke (Mulden), ki so se obešene na vrvi nosile kot košare. Večje nečke so imenovali kadunje (Trogmulde) in so jih vlekli po tleh. Za prevoz so služile tudi samokolnice (Schukarren). Iz višjih leg pa so rudo spravljali s samotežnimi sanmi, ki so jim rekli vlačuge (Erzschlitten)[24]

Preden so rudo naložili v talilno peč, jo je bilo treba pripraviti za talilni postopek. Pri talilni peči so zadnjič prebirali rudo – ločili so debelo in drobno rudo. Pri taljenju se je mnogo bolje obnesla drobna ruda, ker je kemični proces redukcije na njej lažji (to je prenos kisika iz spojine železove rude na ogljik).[25] Drobna ruda se je tudi hitreje in lažje talila. Zato so debele kose rude drobili s kladivi s široko peto na primernih skalnatih tleh na posebno oblikovanih kamnih pa tudi na železnih ploščah (Klaubstein).[56]

Prebrano in zdrobljeno rudo je bilo treba še izprati v vodi. Včasih so bile take pralnice, ki so jim rekli Waschwerk ali Wasserwerk, že pri rudniku, navadno pa so rudo prali pri talilnih pečeh. Naložili so jo na lesen ploh, ki so ga vlekli po vodi. Ker so zrna rude težja od jalovine, so ostala na plohu, jalovino pa je voda odplavljala. Pri tekočih vodah so rudo prali z rešetkami, skozi katere je voda odplavljala jalovino, ruda pa je ostala na rešetkah.[27]

Zadnji postopek pred taljenjem je bilo praženje rude. To je proces oksidacije, pri katerem se ruda očisti žvepla, arzenijevih primesi in še nekaterih drugih sestavin. Srbska metalurška terminologija je prostor, kjer se je opravljal ta proces, imenovala »rošnjak« (Röstmeiler, Röststade). Za proces praženja so pripravili kopo iz več plasti rude in oglja, ki so jo zasuli s prstjo, da ogenj ni dobil prehude moči.Rudo so pražili 7 do 8 dni.[28]

Šele ko so bili opravljeni vsi pripravljalni postopki, so rudo naložili v talilno peč.

Najstarejši in najprimitivnejši postopek taljenja železove rude je bilo taljenje v preprostih talilnih jamah. To so bile na strmih pobočjih in na vetrovnih straneh izkopane jame, v katere je s strani vodila nekakšna struga za dovajanje zraka v žarišče. Včasih so zrak dovajali z mehovi na roko. V jamo so naložili oglje in rudo ter zažgali. To je najosnovnejša oblika vetrne (vetraste) talilne peči Windöfen. Izkoristek rude je bil slab, ker se je v talilnih jamah razvila prenizka temperatura. Dokaz za to je velik odstotek železa v žlindri, ki so jo našli pri takih jamah. Enkratni proces taljenja je dal od 10 do 15 kg železa. Talilne jame so uporabljali do konca 12. stoletja. To je doba tako imenovanega gozdnega železarstva.

V 13. stoletju so nastajale izpopolnjene vetrne peči v obliki jaškov. Izpopolnjena tehnika je dala že 30 do 40 kg staljenega železa naenkrat.

Večja in zidana talilna peč je zahtevala daljše obratovanje. Zaradi tega se talilne peči niso več selile od rudišča do rudišča, kar je bilo možno v dobi gozdnega železarstva in s tehniko talilnih jam. Sedaj so večje zidane talilne peči postavljali na krajih, ki so bili s potmi dobro povezani z rudišči in oglarji. Proces ustaljevanja talilnih peči in njihov prehod v dolino se je končal v 14. stoletju. V ta čas spada tudi ortenburški rudarski red. Franjo Baš trdi, da »... Ortenburški rudarski red utemeljuje razmere v stalnem rudarstvu in plavžarstvu ne pa v gozdnem in je povezan z uveljavlja-

njem rudarskega regala po zemljiških gospoščinah. Posestva daje rudarjem v njihovo kupno pravno last (. . .) ter združuje kopanje in taljenje železne rude ter kovanje železa z lastnino in stalnim bivališčem rudarja in plavca (. . .). S tem je ortenburški rudarski red v 14. stoletju . . . zaključil gozdno železarstvo.«[29]

Prvo obliko stalne dolinske peči pri nas predstavlja t. i. slovenska peč na volka. Pojavi slovenske peči so povezani z revolucijo v proizvodnji železa, ki se je začela s prehodom iz gozdnega v dolinsko železarstvo, najprej še brez vodnega pogona, od 14. stoletja naprej pa z vodnim pogonom za kladivo, kasneje pa še za dovajanje zraka.[30] Nova tehnika taljenja železa v slovenskih pečeh, ki so jim dovajali zrak z mehovi na vodni pogon, je dala v 20 urah obratovanja 650 do 850 kg težko kepo staljenega železa, ki so jo imenovali volk.[31] Za enega volka je bilo potrebno 18 do 24 plasti oglja in rude.[32] Zaradi velikosti in teže staljenega železa je slovenska peč kot svoj sestavni del dobila težko kladivo, ki so ga imenovali norec, gnala pa ga je voda. Z njim so volka razsekali na manjše kose, iz katerih so potem navadno skovali palice. Take talilne peči, ki so se začele imenovati plavži,[33] so bile značilne za naše kraje v dobi od 14. do 16. stoletja.[34] Ob koncu 14. stoletja se je obrat, ki je združeval talilne peči, mehove in veliko kladivo (norca) na vodni pogon, imenoval fužina.[35] »Tehnično gre pri fužinarstvu za taljenje železne rude v polvisokih in visokih pečeh na oglje in vpihavanje mrzle sape vanje z lesenimi mehovi na vodni pogon; za spreminjanje strukture na ta način dobljenega železa še v posebnih ognjiščih s svojevrstnimi postopki tako, da so dobili ali mehko (kovno) železo ali pa trdo železo (jeklo); za oblikovanje polizdekov v izdelke pod udarci kladiv raznih velikosti, tež, oblik in hitrosti udarjanja — prav tako na vodni pogon (v določenih primerih tudi z ročno obdelavo)«.[36]

Tak tip talilnih peči, kot so bile na Kranjskem, je bil značilen tudi za Koroško, kjer so tak obrat imenovali Teutschhammerschmelzwerke[37] ali tudi nemška peč, nemško kladivo (Deutschhammer). Na Kranjskem so tak tip talilne peči imenovali slovenska ali kranjska peč ali kladivo (Windischer, Krainerofen, Hammer).[38] Drugi izraz za peč na volka je bil Struckofen.[39] Slovensko talilno peč, ki so jo izkopali v Dnu pri Kropi, datirajo v začetek 14. stoletja.[40]

Anton Koblar razlikuje slovensko in nemško peč. Trdi, da je slovenska peč manjša, nemška pa večja in boljša.[41] Franjo Baš to razliko zanika.[42]

V talilni peči naložene plasti oglja in rude so zažgali. Spodnji del peči je imel vrata-prsa, ki so jih potem, ko so peč zažgali, zazidali z ilovico. Zrak so dovajali z mehovi na vodni pogon skozi luknje, ki so jih zvrtali v ilovnata vrata. Pri začetnem taljenju so mehove nastavili nižje, potem pa, ko se je ruda začela taliti in se je na dno talilne peči začela usedati staljena kepa železa — volk, so mehove za zrak nastavljali vse višje. V peči so bile tudi kvadratne luknje, zaprte z železnimi zamaški. Skozi te luknje so spuščali žlindro. Ko

je bila ruda staljena, so porušili ilovnata vrata in skozi odprtino izvlekli železnega volka, ki so ga nato razsekali z norcem.[43]

Delovni proces je zahteval večje število delavcev pri peči. »Plavžarji so se delili v plavce in grodlarje, ki pražijo rudo, skrbijo za zadostne množine rude in oglja ter v peči za pravilno kurjavo, za potrebno razmerje med rudo in ogljem, da ne bi bilo železo krhko in da bi bilo čisto. Gledati morajo na umazano ali hudobno rudo ter jo prijaviti rudarskemu sodniku. Plavci morajo še posebej paziti, da bodo v redu peč, ognjišče, mehovi, rake in vse potrebno orodje ter da ogenj ne bo povzročil nesreče.«[44]

Pdobno je bilo taljenje železove rude v bosanski talilni peči.[45]

Od druge polovice 15. stoletja so se na Slovenskem začele uveljavljati večje in tehnično bolj izpopolnjene talilne peči. Imenovale so se po italijanskem kraju Brescia brescianske peči ali tudi laške ali italijanske peči. V drugi polovici 15. in v prvi polovici 16. stoletja je izraz slovenska peč pomenil način proizvodnje na starejši način za razliko od naprednejšega brescianskega načina.

Od srede 16. stoletja dalje so italijanske peči zamenjale visoke peči Flossofen ali tudi Höchofen.[46]

Pri taljenju železove rude so uporabljali lesno oglje. Pripravljali so ga oglarji iz bukovega, smrekovega in tudi drugega lesa, v nižjih legah tudi leskovega grmičja. Za taljenje železne rude je bilo najbolj uporabno bukovo oglje, ker je počasneje gorelo kot oglje, pripravljeno iz lesa druge vrste. Bolj uporabno je bilo oglje brez lubja, kajti oglje z lubjem je zaradi fosforja v lubju dajalo slabo železo.[47]

Drevesa, namenjena za pripravljanje oglja, so razžagali na 1,20 m do 1,30 m dolga polena, ki so jih zložili v kopo. Kopo so zasuli z 10 do 15 cm debelo plastjo oglene prsti, ki so jo imenovali braška. Njena naloga je bila, da je dušila ogenj, da kopa ni zgorela. Oglje se je kuhalo 1 do 2 tedna. Ena kopa je dala od 2000 do 5000 kg oglja.[48]

Posledica uvajanja modernejše metalurške tehnologije je bila, da je »... število zaposlenih pri eni peči naraslo in zaposleno osebje diferenciralo na lastnike peči ali kladiv na eni strani ter na njihove delavce na drugi strani. Stara fevdalna pojmovanja so se začela mešati s posebnimi potrebami te proizvodnje in nastalo je posebno rudniško in fužinsko pravo.«[49]

Najstarejši dokument take vrste na Slovenskem je jeseniški rudarski red iz 1381. leta. Rudarjem in fužinarjem na Planini pod Golico ga je 24. avgusta 1381 podelil grof Friderik Ortenburški.

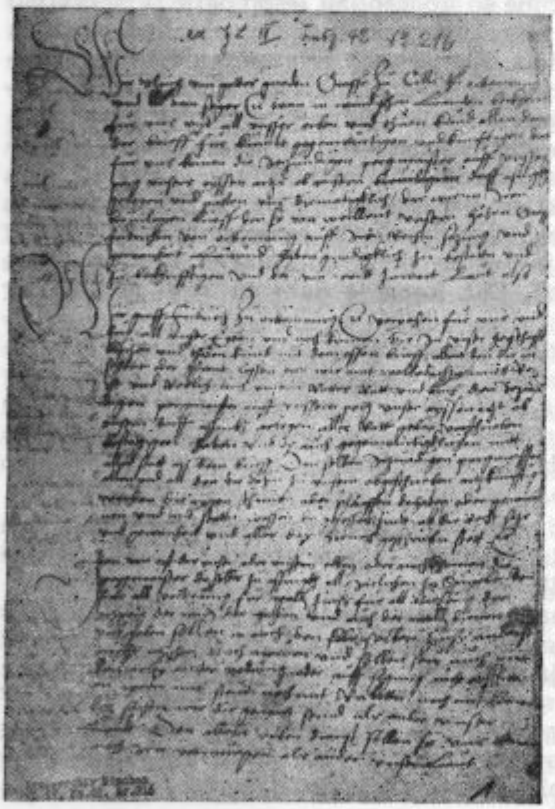
Izvirno besedilo ni znano, poznano pa je bilo še v Valvazorjevih časih. Po izumrtju rodbine Ortenburžanov so njihovo posest prevzeli celjski grofje. Zadnji Celjan Ulrik je 10. januarja 1452[50] jeseniškim rudarjem in fužinarjem stari red iz 1381. leta v celoti potrdil. V obliki prepisa celjskih grofov se je ta pravni red ohranil. Prepis listine je bil uradno overovljen 7. marca 1494. Overovil ga je doktor kanonskega prava in ljubljanski prošt Peter Khnauer.[51]

Danes poznamo dva poznejša prepisa jeseniškega rudarskega reda. Enega hrani Kreisarhiv v Münchnu pod signaturo H. L. 4. fasc. 42 Nr. 216. Mikrofilm dokumenta hrani Tehniški muzej Železarne na Jesenicah v svojem arhivu. Transkripcijo münchenskega prepisa je napravil dr. Pavle Blaznik in jo prav tako hrani arhiv Tehniškega muzeja. Münchenski prepis je napisan na 12 straneh. Pisan je v kurzivni gotici. Drugi prepis tega dokumenta je v Arhivu dvorne komore na Dunaju. Dunajski prepis je objavil Alfons Müllner v knjigi Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien (von der Urzeit bis zum Anfange des 19. Jahrhunderts) na straneh 374 do 380.

Primerjava obeh transkribcij oziroma münchenskega prepisa in v Müllnerju objavljenega dunajskega prepisa, je pokazala, da se teksta na nekaterih mestih razlikujeta.

V münchenskem prepisu manjka del teksta, ki govori o višini letnih dajatev, ki so jih morali rudni mojstri in talilci železove rude plačevati zemljiškemu gospodu. V Müllnerjevi objavi pa so dajatve zemljiškemu gospodu določene.

V münchenskem prepisu je odstavek, ki pojasnjuje način razdelitve globe, ki jo je kršilcu reda prisodil rudni sodnik. Razdelitev je

Prva stran rudarskega reda

odvisna od višine globe. V Müllnerjevi objavi dokumenta pa ta del teksta manjka.

Poleg teh razlik se münchenski prepis rudarskega reda in v Müllnerju objavljen dokument razlikujeta še v nekaterih podrobnostih. Kažejo se v različnih črkah in končnicah pri besedah.

Začetek ortenburškega rudarskega reda iz 1381. leta je uvod, kjer Ulrik Celjski pravi, da v celoti potrjuje jeseniškim rudarjem in talilcem rude privilegijsko pismo grofa Friderika Ortenburškega. V zaključku Celjan naroča svojim oskrbnikom, sodnikom in uradnikom v Beli peči in Radovljici, da morajo upoštevati svoboščine, ki jih on potrjuje rudarjem.

Rudarski red vsebuje določila, s katerimi se urejujejo imovinska vprašanja, položaj oseb, organizacija obratovanja in kazensko pravo.[52]

Začetek listine govori o tem, kako je prišlo do podelitve privilegija jeseniškim rudarjem železove rude in njenim talilcem. Friderik Ortenburški naznanja, da je po preudarku in po nasvetu svojega sveta ter sveta rudnih mojstrov, ki so prebivali na rudišču železove rude na Planini nad vasjo Jesenice, dal zapisati in potrditi to privilegijsko pismo. Privilegij je veljal za vse rudne mojstre, ki so takrat na tem rudišču že imeli lastne peči ali kovačnice, in za vse, ki se bodo tam še naselili. Listina namreč govori, da kdor si na novo postavi kovačnico ali talilno peč in če tam tudi prebiva, pridobi vse pravice rudnega mojstra. Iste pravice si je pridobil tudi vsak, kdor je kovačnico ali talilno peč v celoti ali le tretjino ali četrtino kupil in je na Planini pod Golico tudi stanoval. S prodajo kovačnice ali talilne peči ali njihovih delov so te pravice prenehale, ob ponovnem nakupu pa so se zopet pridobile. »Tu opažamo že možnost solastninskih deležev, ki so se pozneje izražali v tako imenovanih dnevih kovanja.«[53]

Vsak rudni mojster je zemljiškemu gospodu moral priseči, da mu bo zvest, da bo skrbel za njegove koristi in bo preprečeval škodo, da bo pokoren rudniškemu sodniku in mojstrom, da bo skupaj z njimi nosil vsa javna bremena ter da bo pomagal s svojim nasvetom. Vsak rudni mojster je moral poleg prisege zemljiškemu gospodu plačati še 2 marki, pol marke rudniškemu sodniku in v pušico rudnih mojstrov eno marko.

Za uživanje rudišč, pašnikov, planin in gozdov so rudni mojstri morali vsako leto 24. junija[54] oddati zemljiškemu gospodu določeno dajatev.[55] Bili pa so oproščeni podložniških dajatev, tlake in vseh vrst bremen, s katerimi so bili obremenjeni drugi podložniki. Vendar listina omenja tudi častna bremena (npr. ob dedovanju), ki so jih nosili rudni mojstri »... kot drugi gospodovi ljudje, (kar) kaže še prebijanje nekih predstav o nekdanjem podložništvu.«[56]

Poleg bistvenih olajšav pri dajatvah so imeli rudni mojstri tudi pravico, da so vsako leto postavili nekoga za svojega rudniškega sodnika (Pergrichter). Izvolili so ga rudni mojstri z večino glasov, zemljiški gospod pa ga je moral brez ugovora potrditi. Kakor vsak

rudni mojster je moral tudi rudniški sodnik priseči zvestobo zemljiškemu gospodu in obljubiti, da bo preprečeval škodo, da bo pomagal s svojim nasvetom in da bo nosil vsa javna bremena. Rudniški sodnik je smel razsojati o vseh stvareh, ki so se nanašale na vas Jesenice, na rudnik in na delo v njem. Pod njegovo sodišče so spadali tudi odnosi, ki so nastajali pri pripravljanju oglja, sekanju in klanju lesa, pridobivanju rude in pri delu v talilnih pečeh in kovačnicah. Tisti del privilegija, ki govori o pristojnosti, posebej omenja, da rudniški sodnik ne sme posegati v hubne odnose »... ausgenommen vnser hueben alle, da sol er vmb keinerley mit nichts zu schaffen haben, dan allein vmb, das der pergs arbeit antrifft vnd ruert...«. Rudniški sodnik je dobil vse nižje sodstvo v vseh krajevnih zadevah. Zadeve, ki niso bile v zvezi z življenjem in delom v rudniku, pri talilni peči in v kovačnici, je razsojal deželni sodnik.

Pristojnost rudniškega sodnika je bila tudi geografsko omejena na dolino nad Savo na Jesenicah, na prostor med jeseniškim potokom in potokom Ukova ter na teritorij ob Savi, kjer je neki Wisser zgradil kovačnico.[57] Kar se je zgodilo izven omenjenega ozemlja, je obravnaval deželni sodnik. Vas Jesenice je bila izvzeta iz kompetence rudniškega sodnika v binkoštnem tednu, ko je bilo na Jesenicah žegnanje. V žegnanjskih dneh je na Jesenicah sodil deželni sodnik. Za zadeve, ki so se nanašale na rudarje, je moral najprej zaslišati rudne mojstre in šele nato izreči sodbo.[58]

Višina denarne globe je vplivala na to, kako se je globa razdelila. Če je znašala več kot 60 pfenigov, je polovica pripadla zemljiškem gospodu, rudniškemu sodniku četrtina, toliko pa tudi za potrebe rudnih mojstrov v njihovo pušico. Če je znašala 60 pfenigov ali manj, je v celoti pripadla sodniku. Navedena so posamezna kazniva dejanja s pripadajočo globo: za nasilni vdor v hišo 10 mark, metanje kladiva ali kamenja 5 mark, za potegljaj z mečem ali nožem 60 pfenigov, za ohromitev 72 pfenigov, za obojestranski prepir ali pretep pa 12 pfenigov.

Če je hišni gospodar ponoči koga našel v svoji hiši, so ga gospodar in njegova služinčad lahko izgnali in niso odgovorjali, če so nočnemu obiskovalcu prizadeli kakršnokoli škodo.

Red določa tudi nadomestilo za škodo, prizadeto na telesu, časti ali premoženju rudnega mojstra, njegove služinčadi ali hiše. Prizadeti mojster je imel pravico, da je izbral dva, tri ali štiri ljudi iz gospostva kot besednike in razsodnike. Morali so razsojati v vasi Jesenice. »Veča mojstrov izreče, oziroma predlaga višino odškodnine, ki jo nato besedniki dokončno odmerijo in sporočijo sodniku.«[59] Globa se je potem razdelila na gospostvo, sodišče in v pušico rudnih mojstrov. Stranka, ki je škodo povzročila, je morala obljubiti sodniku in oškodovancu, da se bo držala razsodbe in bo škodo povrnila, oba pa sta sklenila, da bosta odslej naprej prijatelja.

Globo je moral plačati tudi človek, ki je zanetil prepir.

Prav tako je premoženjski kazni, ki mu jo je odmeril sodnik po svetu rudnih mojstrov, zapadel človek, ki je drugemu obrekoval čast. Dokaz za žaljenje je bilo lastno priznanje ali pa dve priči. Žalivec je moral svoje obrekovanje na poseben način javno preklicati in sicer tako, da se je moral tri ure udarjati po ustih in govoriti: iz ust sem jaz govoril, v usta zopet tajim »... vnd sol sich selbst dreystund Im dem mund schlagen uns offenlichen sprechen auss dem mund Ich es geredt hab in dem mund leug ich wider vnd...«[60]

Z globo so kaznovali udeležence pretepa ali rabuke. Takrat so poleg denarja pobrali še orožje. Če pa se je kdo zaradi pretepa zatekel k sodišču, ni bil kaznovan.

Hiše rudnih mojstrov so predstavljale azil. »Deželski sodnik je mogel zahtevati izročitev preganjane osebe le za težje zadeve in če mojster ni prevzel odgovornosti na sebe...«[61] Mojstri so imeli celo pravico preganjani osebi skrivaj pomagati, za kar ni ne on ne njegova služinčad odgovarjala pred sodnikom. Če pa gospodar za pribežnika ni hotel jamčiti, potem je moral sodniku odpreti hišo, da je ubežnika poiskal.

Privilegij je določal, da tistega, ki rudniškemu sodniku ali rudnim mojstrom ni hotel biti pokoren in je povzročal težave, zaradi česar so se rudniški sodnik in mojstri pritoževali na gospostvo ali na deželnega sodnika, izroče zemljiškemu gospodu ali deželnemu sodniku. Ta mu je izrekel sodbo in določil globo, ki so jo potem razdelili med deželnega sodnika, rudniškega sodnika in rudne mojstre.

Vprašanje smrtne kazni je red urejal tako, da je rudniški sodnik človeka, ki je tako kazen zaslužil, moral v vasi Jesenice izročiti sodniku zemljiškega gospoda, in sicer le v obleki, prepasani s pasom, to je brez vsake imovine. »... was auch zu asnigkh In Irn ob geschriben gericht, das Leben Verwircht hiet, vnd das man todtn will, das sol ein pergrichter vnsern Richter, als es di gurtl vmbfangen hat...«

Uboj mojstra se je urejal s krvavim denarjem. Na Jesenicah je znašal 12 mark. Potem je bila oseba, ki je zločin zagrešila, varna pred sodnikom. Plačilo krvavega denarja pa zločinca ni obvarovalo pred krvnim maščevanjem sorodnikov ubitega, kajti red pravi, da se mora čuvati pred svojimi sovražniki.[62]

Če je sodišče nekoga obsodilo na smrt, je le-ta kazen prestal. Nihče ni smel od njegove družine, dedičev in imetja ničesar zahtevati. Določeno je bilo, da se poleg glob, ki jih je odmerilo sodišče, ne sme nalagati še drugih denarnih kazni.

Pred sodiščem je za rudnega mojstra imela dokazilno moč le od sodišča izstavljena listina ali pa dva rudna mojstra kot priči.

V jeseniškem rudarskem redu je tudi nekaj določil, ki se nanašajo na delavce. Delavci pri volitvah rudniškega sodnika niso sodelovali, a vseeno so mu bili podrejeni.

Za zadeve, ki so se nanašale na delo, na mojstrovo hišo, denar, kovačnico ali talilnico je delavca smel kaznovati njegov delodajalec, to je rudni mojster. Delavec je bil predan sodišču, če je pov-

zročil krvavečo rano ali ohromitev. Če se je mojster sodišču pritoževal čez svojega delavca, ga je sodišče prijelo in ga kaznovalo po nasvetu rudnih mojstrov. Sodni dvoboj kot dokazilno sredstvo med mojstrom in delavcem pred sodiščem ni veljal »... alle vberwant vnd kempff sollen vnd sind dem pergmaistern vnd Irn arbeittern allen abgenomen ...«

Delavec se je pogosto zadolževal pri svojem delodajalcu, kar sta poravnavala na rovaš.[63] Če je delavec svoj rovaš izgubil, je za poravnavo dolga veljal mojstrov rovaš, če ga je mojster pri svoji poštenosti potrdil. Najpogosteje se je delavec zadolževal, ker je pri svojem delodajalcu nabavljal kruh in druge življenjske potrebščine, kar se je obračunavalo pri njegovi mezdi. Pri urejanju odnosov z delavci so imeli mojstri popolnoma proste roke, kajti zemljiški gospod se po določilih reda v te odnose ni vmešaval. Privilegij pravi, da mojstri lahko po svoje uredijo glede plačila v denarju, z mero (v naturalijah) ali s katerokoli stvarjo, kakor je zanje in za delavce najbolj primerno.

Rudarski red obravnava tudi tatvino, ko pravi, naj nihče ne vzame orodja brez njegove vednosti in volje. Čeprav je bilo ukradeno orodje že preprodano, ga je moral novi lastnik zastonj vrniti, če je mojster lahko potrdil, da je orodje njegovo.

Rudni mojstri in župan[64] so imeli na Jesenicah in na rudniku edini pravico točiti in prodajati pijačo po meri.

Glede hazardnih iger po gostilnah pravni red določa, da nihče nima pravice igrati za lastnino kogarkoli drugega. Igralec je lahko igral le za toliko denarja, kolikor ga je imel kdo pripravljenega pri sebi. Od nobenega delavca ali mojstrovega hlapca niso smeli vzeti ničesar v zastavo ali pa na zastavljeni predmet kaj posoditi.

Represalijska pravica je bila dovoljena le, če je šlo za imetje, ki so ga potrošili ali pa za zadeve, ki so bile sodno pridobljene. V takem primeru je bilo treba v pravdi določiti ali s poroki zagotoviti vprašanje imovine, ki je bila zadržana ali prepovedana.

Privilegij določa, kdo je smel kopati rudo, jo taliti in kovati železo. To pravico so imeli vsi, ki so imeli lastne peči ali le posamezne dežele in so prebivali na Planini pod Golico. Vsak proizvajalec železa je moral na kosih pridobljenega železa napraviti svoj znak, ki je moral biti drugačen kot pri drugih delavnicah. Kdor svojega znaka ni odtisnil, temu je zapadla celotna količina železa, kolikor se je je lahko našlo.

Vsak rudni mojster je moral pri kovačnici ali talilni peči imeti tehtnico po vzoru tehtnice za gosposke dajatve (ein wag noch fron wag), s pomočjo katere je obračunaval tudi mezde delavcem »... da er sein sach vnd arbitter mit auss Richt«.

Surovo pa tudi kovano železo, ki je bilo pripravljeno za odvoz ali prodajo, je bilo treba stehtati na Jesenicah na tehtnici za gosposko dajatev. Tehtal je od zemljiškega gospoda postavljen in zaprisežen

tehtničar. Njemu je bilo treba od enega miliarja dati kot plačilo toliko, kolikor je bilo treba plačati v Beljaku.

Voznik, ki ni bil rudni mojster, a je za plačilo vozil železo, je moral od enega miliarja plačati kot cestnino v pušico rudnih mojstrov 1 pfenig. Kdor pa je železo topil in ga tudi prevažal, je moral od enega miliarja plačati 2 pfeniga. Denar, ki se je na kakršenkoli način nabral v pušici rudnih mojstrov, so rudni mojstri lahko svobodno potrošili in niso bili dolžni dati ničesar zemljiškemu gospodu.

Rudni mojstri so imeli hube, ki so jim bile podeljene po meščanskem pravu.

Zemljiški gospod je z določili v tem redu zagotovil, da na hribovje nad Jesenicami, kjer so imeli rudni mojstri svoja pota, ne bo naselil nobenega novega rovtarja. Dva rovtarja pa, ki sta tam že bivala, in drugi ljudje iz vasi Jesenice niso smeli rudnih mojstrov z nobeno stvarjo utesnjevati.

Na koncu rudarski red ureja še vprašanje prodaje in dedovanja lastnine rudnih mojstrov. Svoje kovačnice, plavže, domce, rudne jame, hiše, vrtove z vsemi pritiklinami, pravicami in koristmi, gozd in rudišča z vsemi užitki, premičninami in nepremičninami so imeli rudni mojstri pravico brez posredovanja zemljiškega gospoda prodati, zastaviti, v oporoki zapustiti ali pa dati komur so hoteli. Če svoje lastnine niso prodali ali zapustili nekomu v oporoki, je vse imetje pripadalo mojstrovemu nasledniku ali sorodniku, bodisi da je bil to moški ali ženska. Novi lastniki so smeli s pridobljenim imetjem svobodno razpolagati.

OPOMBE

1. Ljudmil Hauptmann: Razvoj družbenih razmer v radovljiškem kotu do krize petnajstega stoletja, Zgodovinski časopis VI-VII, 1952—1953, str. 280.
2. Aleksander Rjazancev: Bobovci Julijskih Alp, Jesenice 1962, Tehnična priloga Železarne Jesenice, št. 2, str. 10—13.
3. Jože Gašperšič: O jelovškem rudarstvu, Loški razgledi VII, 1960. str. 64.
4. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 538.
5. Jože Gašperšič: Gorenjsko železarstvo v XIV. in XV. stoletju, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, VII, 1959, str. 6.
6. Ljudmil Hauptmann: n. d., str. 280—281. Alfons Müllner: Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts, Dunaj, Leipzig 1909, str. 268.
7. Jože Gašperšič: n. d., Kronika VII, 1959, str. 6—7.
8. Nikola Radojčić: Zakon o rudnicima despota Štefana Lazarevića, Beograd 1962, str. 24—25.
9. Nikola Radojčić: n. d., str. 20.
10. Vladislav Skarić: Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni, Beograd 1939, str. 3. Nikola Radojčić: n. d., str. 11.
11. Nikola Radojčić: n. d., str. 24—25.
12. Vladislav Skarić: Stari turski rukopis o rudarskim poslovima i terminologiji, Beograd 1936, Srpska kraljevska akademija, Spomenik LXXIX, str. 5—24.
13. Jože Gašperšič: n. d., Kronika VII, 1959, str. 6.
14. Vladislav Skarić: Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni, str. 27—40.
15. Vladislav Skarić: n. d., str. 64—71.

16. Jože Gašperšič: O tehniki in opremi nekdanjih rudarjev na Jelovici, Kronika X, 1962, str. 13. Vladislav Skarić: n. d., str. 75.
17. Vladislav Skarić: n. d., str. 74.
18. Jože Gašperšič: n. d., Kronika X, 1962, str. 14. Vladislav Skarić: n. d., str. 72—73.
19. Jože Gašperšič: n. d., Kronika, X, 1962, str. 19. Vladislav Skarić: n. d., str. 73.
20. Jože Gašperšič: n. d., Kronika X, 1962, str. 16.
21. Vladislav Skarić: n. d., str. 75.
22. Vladislav Skarić: n. d., str. 106.
23. Vladislav Skarić: n. d., str. 75.
24. Jože Gašperšič: n. d., str. 15.
25. Aleksander Rjazancev: n. d., str. 9.
26. Vladislav Skarić: n. d., str. 76.
27. Jože Gašperšič: n. d., Kronika X, 1962, str. 17—18. Jože Gašperšič: O jelovškem rudarstvu, Loški razgledi VII, 1960, str. 64—65. Vladislav Skarić: n. d., str. 76—77.
28. Anton Koblar: Zgodovina železarstva na Kranjskem, Letopis Matice slovenske za l. 1892, Ljubljana 1892, str. 179. Vladislav Skarić: n. d., str. 103.
29. Franjo Baš: Slovenska peč v Dnu nad Kropo, Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije II., Ljubljana 1954, str. 24—27.
30. Franjo Baš: n. d., str. 34.
31. Ciril Rekar: Slovenska peč v Kropi, naš železarski spomenik, Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije II., Ljubljana 1954, str. 58.
32. Anton Koblar: n. d., str. 183.
33. Franjo Baš: n. d., str. 27.
34. Ciril Rekar: n. d., str. 58.
35. Jože Gašperšič: Vigenjc, Vodnik po zgodovinskih žebljarskih kovačnicah v Kamni gorici, Kolnici, Kropi in Železnikih, Vodnik Tehniškega muzeja Slovenije VII, Ljubljana 1956, str. 8.
36. Jože Šorn: Vzpon in zaton spodnještajerskega fužinarstva, Kronika X, 1962, str. 8.
37. Alfons Müllner: n. d., str. 396.
38. Franjo Baš: n. d., str. 34—35.
39. Franjo Baš: n. d., str. 37.
40. Franjo Baš: n. d., str. 42.
41. Anton Koblar: n. d., str. 183.
42. Franjo Baš: n. d., str. 36.
43. Franjo Baš: n. d., str. 32—33. Hermann Wiessner: Geschichte das Kärntner Bergbaues, III. Teil, Kärntner Eisen, Celovec 1953, str. 21—24.
44. Franjo Baš: n. d., str. 42.
45. Vladislav Skarić: n. d., str. 81—85. Alfons Müllner: n. d., str. 114—118.
46. Anton Koblar: n. d., str. 183—184. Franjo Baš: n. d., str. 37.
47. Aleksander Rjazancev: n. d., str. 9.
48. Jože Gašperšič: O oglarstvu na Jelovici, Loški razgledi, VI, 1959, str. 98—108.
49. Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma Stare Jugoslavije, Ljubljana 1961, str. 191.
50. H. Grotefend: Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit, Hannover 1971, str. 51, tabela str. 180; Tekst navaja, da je bila listina izdana na ponedeljek po sv. Erhardu (am Montag nach Sandt Erhadstag). Po Müllnerju je bil ta dan 9. januar 1452 (str. 380). Leto 1452 pa je bilo prestopno leto. To leto pade dan sv. Erharda (8. januar) na soboto, zato je ponedeljek 10. januar.
51. Alfons Müllner: n. d., str. 374.
52. Sergij Vilfan: n. d., str. 191.
53. Sergij Vilfan: n. d., str. 191.
54. H. Grotefend: n. d., str. 99, »Sunwend« oz. Sonnenwende — 24. junij.
55. Kopija münchenskega prepisa ne navaja višine dajatve. Sergij Vilfan v navedenem delu na strani 191 piše, da je bilo treba letno od vsake kovačije

ali plavža dati 15 veronskih funtov, v Müllnerju objavljeni dokument pa navaja dajatev v višini 10 veronskih funtov.

56. Sergij Vilfan: n. d., str. 191.
57. Alfons Müllner: n. d., str. 375, op. 3 — prva omemba kovačije na Savi.
58. Ivan Mohorič: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem I, Ljubljana 1969, Avtor na strani 32 trdi, da rudarski sodnik sodi na Jesenicah na določen dan v binkoštnem tednu in ob drugih cerkvenih praznikih. Trditev je netočna, ker se določilo nanaša na deželnega sodnika.
59. Sergij Vilfan: n. d., str. 264.
60. Sergij Vilfan: n. d., str. 269. Javni preklic žalitve je bil tak, da se je žalivec moral trikrat udariti na usta.
61. Sergij Vilfan: n. d., str. 271.
62. Josip Žontar: Kranjski sodni red za deželsko sodišče iz leta 1535, ZČ, VI-VII, 1952—1953, str. 583.
63. Sergij Vilfan: n. d., str. 245; Najstarejša objava rovaša v naših deželah je v jeseniškem rudarskem redu.
64. Sergij Vilfan: n. d., str. 192; s tem, da je bila županova pravica omejena le na vinotoč »... je očitno, da se je naselje razvijalo na slovenskih podlagah...«, čeprav je z razvojem fužinarstva v slovenske dežele prišlo mnogo tujcev.

LITERATURA

Jože Gašperšič: O oglarstvu na Jelovici, Loški razgledi, VI, 1959, str. 98—108.

Aleksander Rjazancev: Bobovci Julijskih Alp. Poskusno taljenje bobovca v veterni peči v Studorju, Železar, Tehnična priloga Železarne Jesenice, Jesenice 1962, št. 2.

Jože Gašperšič: O tehniki in opremi nekdanjih rudarjev na Jelovici, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, X, 1962, str. 9—19.

Jože Gašperšič: Rudarsko poklicno znamenje »kladivo in klin«, Kronika X, 1962, str. 157—163.

Jože Gašperšič: O jelovškem rudarstvu, Loški razgledi, VII, 1960, str. 63—74.

Hermann Wiessner: Geschichte des Kärntner Bergbaues, 9II. Teil Kärntner Eisen, Celovec 1953.

Anton Koblar: Zgodovina železarstva na Kranjskem, Letopis Matice slovenske za leto 1892, Ljubljana 1892, str. 178—200.

Alfons Müllner: Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts, Dunaj, Leipzig 1909.

Jože Gašperšič: Gorenjsko železarstvo v XIV. in XV. stoletju, Kronika, VII, 1959, str. 5—10.

Franjo Baš: Slovenska peč v Dnu nad Kropo, Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije II, Ljubljana 1954, str. 3—54.

Ciril Rekar: Slovenska peč v Kropi, naš železarski spomenik, Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije II, Ljubljana 1954, str. 55—74.

Jože Gašperšič: Vigenjc, Vodnik po zgodovinskih žebljarskih kovačnicah v Kamni gorici, Kolnici, Kropi in Železnikih, Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije VII, Ljubljana 1956.

Jože Šorn: Vzpon in zaton spodnještajerskega fužinarstva, Kronika, X, 1962, str. 144—156.

Ivan Mohorič: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem I, Ljubljana 1969.

Nikola Radojčić: Zakon o rudnicima despota Štefana Lazarevića, Beograd 1962.

Vladislav Skarić: Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni, Beograd 1939.

Vladislav Skarić: Stari turski rukopis o rudarskim poslovima i terminologiji, Beograd 1936, Srpska kraljevska akademija, Spomenik LXXIX, str. 5—24.

Ljudmil Hauptmann: Razvoj družbenih razmer v radovljiškem kotu do krize petnajstega stoletja, ZČ, VI-VII, 1952—1953, str. 285—300.

Josip Žontar: Kranjski sodni red za deželska sodišča iz 1535, ZČ, VI-VII, 1952—1953, str. 566—587.

Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961.
Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.

ZUSAMMENFASSUNG

In der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts waren der Erzabbau und die Eisengießerei schon so entwickelt, daß es zur Arbeitsteilung kam. Damals entstand auch die Einteilung der Eigentümer von Erzlagern, Schmelzöfen, Schmiedehämmern und Arbeiter.

Aus diesem Zeitabschnitt stammt auch der Knappschaft-Orden von Jesenice aus dem Jahre 1381. Dieses Dokument stellte auch die Beziehungen zwischen den Bergleuten, Schmelzern, Kohlenbrennern, Hüttenbesitzern und Arbeitern fest. Die Urschrift dieses Ordens, die am 24. August 1381 von Graf Friedrich von Ortenburg den Knappen in Planina pod Golico verliehen worden war, ist nicht erhalten geblieben. Wir kennen sie nur als Abschrift der Grafen von Zilli, die von den Grafen von Ortenburg ihr Besitztum übernahmen. Der letzte Graf von Zilli — Ulrich — bestätigte den Bergleuten von Planina pod Golico diesen Orden am 10. Januar 1452 gänzlich.

Aus diesem Orden sind auch keine Daten über den Abbau, Eisengießereitechnik, sowohl auch über die Eisenverarbeitung in den Eisenschmieden zu entnehmen. Der enthält aber einige Fachausdrücke der damaligen Zeit.

Wir können aber etwas über die metallurgische Technologie aus den ähnlichen, obwohl späteren, Orden aus Serbien entschließen. Serbische Orden aber enthalteten noch mehrere Fachausdrücke, die gleichzeitig erklärt wurden. Die Bergleute aus den beiden Gebieten stammten aus dem germanischem Bereich und haben damit auch dessen Technologie mitgebracht.

ZGODOVINA DELAVSKEGA GIBANJA

Miha Klinar

PREDZGODOVINA KOVINARSKEGA GIBANJA NA JESENICAH

(Pripombe k sestavku v brošuri »Jesenice«, 1936)

Preden se lotim pisanja pripomb in komentarjev k Federlovi kroniki razrednega kovinarskega gibanja na Jesenicah, naj omenim, da se je le-to začelo razvijati v naši železarski dolini dokaj pozno celo v primerjavi z drugimi industrijskimi središči v Sloveniji. Pri tem ne mislim samo gibanja na delavsko razredni idejni osnovi, temveč tudi ekonomske organizacije delavskega razreda pod tujimi idejnimi vplivi, kakor so bile npr. Družba rokodelskih pomočnikov v Celovcu, ustanovljena 1851, Katoliška družba rokodelskih pomočnikov v Ljubljani, osnovana na zadružni osnovi samopomoči leta 1855, prvo strokovno organizacijo tiskarskih delavcev — Društvo grafičarjev, ustanovljeno 1868, ali Delavsko prosvetno društvo Čbela, ustanovljeno prav tako leta 1868 v Trstu in Celovcu. Leto kasneje — leta 1869 — pa se pojavi na slovenskih tleh *prva delavska organizacija na razredno delavski osnovi* — društvo za izobraževanje delavcev v Ljubljani *Slovenska lipa,*[1] ki je 8. decembra 1869 predložilo svoja pravila kranjski deželni vladi, le-ta pa jih je potrdila 13. januarja 1870.[2]

Društvo Slovenska lipa je bilo ustanovljeno z namenom, da bi vedno »branilo in pospeševalo duševne ter gmotne koristi delavskega stanu« in si prizadevalo »to namero doseči z imenitnimi znanstvenimi razpravami in naukom«. Štejemo ga za prvi socialistični pojav na Slovenskem.

Kakor je razvidno iz čl. 25 pravil ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva Slovenska lipa,[3] je društvo nameravalo razširiti svoj delokrog in »osnovati občo zvezo med vsemi delavskimi društvi« na enakih načelih in z enakimi prizadevanji. Ta člen so ob predložitvi pravil sicer črtali, toda podobna društva so nastala tudi v Mariboru, v Celju, v Beljaku, na Prevaljah[4] in še ponekod. Le na Gorenjsko, kjer je bilo leta 1869 ustanovljeno drugo po velikosti največje kapitalistično industrijsko podjetje Kranjska industrijska družba z ljubljanskim nemškim kapitalom, to društvo ni moglo razširiti svoje dejavnosti, čeprav se je — vsaj tako sodim po nekaterih člankih v Železnikarjevem glasilu Ljudski glas in po ugotovitvah iz Kermaunerjeve Politične zgodovine Gorenjske — zanimalo za položaj gorenjskega delavstva, zlasti kroparskih kovačev.

Tako je minilo prvo obdobje razvoja socialističnega delavskega gibanja na Slovenskem, ki ga lahko po njegovem glavnem nosilcu krojaču Železnikarju imenujemo Železnikarjevo obdobje, saj je doseglo svoj višek prav z njegovim urejanjem Ljudskega glasu in zatonilo z njegovo obsodbo leta 1894 v procesu proti tako imenovanim »krvavcem« na deset let težke ječe. Ta predhodnik slovenske socialne demokracije in eden njenih glavnih utemeljiteljev je pred začetkom svojega delovanja v Sloveniji kot krojaški pomočnik mnogo potoval po Evropi, se navduševal nad pariško komuno oziroma nad njenimi revolucionarnimi idejami ter kot tak postal osrednja osebnost začetnega obdobja socialističnega gibanja v Sloveniji, ki se je razvijalo kot sestavni del avstrijskega delavskega gibanja[5] prav tako kakor po drugih deželah takratne Avstro-Ogrske. Tako je bilo v Železnikarjevem obdobju pa tudi potem, ko je bila med 30. decembrom 1888 in 1. januarjem 1889 na hainfeldskem zboru ustanovljena avstrijska socialnodemokratična stranka.[6]

S hainfeldskim zborom avstrijske socialne demokracije se začenja drugo obdobje socialističnega gibanja na slovenskih tleh, saj sta se tega zbora udeležila tudi dva delegata s takratne Kranjske Karl Kordelič in Ludvik Zadnik. Slednji je na hainfeldskem zboru izjavil, da bodo načelno izjavo avstrijske socialne demokracije, sprejeto na omenjenem zboru, »tudi v slovenskem jeziku razširjali in tako delovali za ideje socialne demokracije«[7] med slovenskimi delavci.

Po hainfeldskem kongresu so socialni demokratje iz Ljubljane skušali na Jesenicah, kjer se je v tistem času skoncentrirala industrija Kranjske industrijske družbe, prirediti prvi socialnodemokratski shod, da bi »vnesli med tamkajšnje delavstvo misel o delavskem združevanju in ga tako povzdignili med družbenopolitične dejavnike v kraju«.[8] Morda so videli priložnost, ko je 14. septembra 1890[9] prišlo do prvega uspelega nastopa koroških delavcev v novi tovarni KID na Savi in do prve delne stavke domačega gorenjskega delavstva, aprila 1891.[10] To stavko je KID obvladala, saj se je še vedno čutila kot neomejen gospodar nad neorganiziranim delavstvom. Toda takratno socialnodemokratsko Delavsko izobraževalno društvo v Ljubljani ni smelo poslati svojih organizatorjev na Jesenice, ker mu je oblast onemogočala delovanje izven Ljubljane, dokler ni dovolila *Občega delavsko izobraževalnega, pravovarstvenega in podpornega društva,* nekakšne kombinacije delavsko strokovne in prosvetne izobraževalne ustanove za Kranjsko.[11]

»Slovensko delavsko gibanje lahko imenujemo ubožno, kakor je tudi narod kot takšen v ubožnem položaju,«[12] je na II. zboru ASDS na Dunaju junija 1891 potožil Zadnik. Udarci iz let 1883 in 1884, ko je oblast udarila po Železnikarjevem krogu, so še vedno hromili razvoj socialnodemokratičnega gibanja v Ljubljani in Sloveniji. Po (hainfeldskem) zboru je bilo videti, da se bodo slovenski delavci v Ljubljani priključili gibanju, a je prišel udarec, kakor v času, ko so pri nas uporabljali Bismarckove in Puttkamerjeve metode (izjemni

Jesenice okoli leta 1900

zakon proti socialistom)... Bilo nam je nemogoče ljudi prepričati, naj bi »z vsemi silami nastopili za načela stranke, za hainfeldski program«. Ko je potem poročal o težavah, ki jih je povzročala oblast slovenskemu socialističnemu tisku, je izjavil, da »oblast sploh ni priznala socialni demokraciji kot takšni upravičenosti obstoja v slovenskih deželah«.[13] Na III. zboru ASDS v prvi polovici junija 1892 Zadnika ni bilo, kakor tudi ne nobenega drugega slovenskega kranjskega in tržaškega delegata.[14] Zadnika je oblast v tem času prisilno odgnala v domovinsko občino na Bohinjsko Bistrico.[15] V imenu slovenskih delegatov s Kranjske je avstrijski socialist Johann Ressel iz Gradca poročal o ustanovitvi Pravovarstvenega društva za Kranjsko in o težavah v zvezi z njim, saj je deželna vlada pravila tega društva najprej zavrnila zaradi znanih (socialističnih) tendenc vlagateljev in jih potrdila šele potem, ko so se vlagatelji pritožili na ministrstvo.[16]

Šele po tej pritožbi je Obče delavsko izobraževalno, pravovarstveno in podporno društvo za Kranjsko dobilo pravico delovanja in prirejanja shodov. Toda tudi sedaj se oblast z društvom ni sprijaznila. Tako je na primer njegov shod v Ljubljani dovolila, v Zagorju pa je shode drugega za drugim prepovedala. Funkcionarje društva... »so orožniki zaprli v občinski zapor, jih potem odpeljali na postajo in zastražili, dokler se niso odpeljali« v Ljubljano, je Ressel poročal na III. zboru ASDS. Ko so se funkcionarji društva pritožili in najavili nov shod v Zagorju čez štirinajst dni, je bil zopet prepovedan z ob-

razložitvijo, češ da so »sklicatelji bedaki, drugič pa da nimajo denarja in da zato ne morejo (zasavskim) rudarjem pomagati«. Mimo tega je zasavski okrajni glavar Grill v prepovedi še zagrozil, če bodo funkcionarji društva prišli v Zagorje, jih bo oblast pozvala na odgovor. Tudi pritožba na deželno vlado v Ljubljani je bila zaman in »brez pomena, ker je pač dan, ko bi moral biti shod, že minil«. Kljub tej izjavi pa je deželni glavar moral priznati, da prepoved shoda ni imela zakonite osnove.[17]

Tako je izjavil avstrijski socialist Ressel v imenu manjkajočih slovenskih delegatov na III. zboru ASDS le tri tedne prej, ko je Obče delavsko izobraževalno, pravovarstveno in podporno društvo za Kranjsko 29. junija 1892 poizkušalo sondirati teren za svoje delovanje na Jesenicah. V ta namen se je pripeljal tega dne eden vodilnih funkcionarjev društva *Ivan Brozovič* na Jesenice, da bi navezal stike z delavci, ki so prišli iz drugih industrijskih središč Avstro-Ogrske v novo tovarno KID na Savi in so že poznali delavsko organiziranost in socialno demokracijo. Prostor za morebitno novo društvo je nameraval najti v kakem javnem lokalu, kjer bi potem prirejali slovenska in nemška predavanja o delavskih zadevah.[18] Treba je namreč vedeti, da so v novi tovarni KID na Savi poleg Slovencev bili tudi češki, poljski, slovaški in nemški delavci.[19] Ko se je železarska industrija KID skoncentrirala v jeseniški dolini, so poleg jeseniških delavcev našli delo na Jesenicah tudi fužinarji in valjavci iz Bohinjske Bistrice, iz Tržiča, Mojstrane, Globokega in Radovne, žebljarji in žičarji s Koroške, livarji iz opuščenih Auerspergovih livarn na Dvoru pri Žužemberku. Dotok nedomačega delavstva se je začel zlasti leta 1889, ko je KID začela graditi martinarno in modernizirati železarno. V začetku leta 1891 so v jeseniškem železarskem revirju poleg domačih gorenjskih delavcev z Jesenic, iz Bohinja, z Bleda, iz Gorij, iz Radovne, Mojstrane, Kranjske gore, Podkorena, Rateč, Žirovnice, s Črnivca, iz Begunj, Radovljice, Krope, Podnarta, Kamne gorice, Tržiča, Stare Loke, Selc, Železnikov, Sorice, Davč, Zalega loga, Kranja in Kamnika ter iz že omenjenih žužemberških livarn našli zaposlitev na Jesenicah še žičarji iz Bistrice v Rožu, valjavci iz opuščene Rosthornove valjarne tirnic v Prevaljah, delavci iz Podljubelja, Borovelj, Bajdiša iz Raven, štajerski delavci iz Štor, Teharja, Celja, Bočne in Braslovč pa tudi delavci iz gornještajerskih in avstrijskih železarskih središč, npr. iz Unzmarka, Judenburga, Fohnsdorfa, Seegrabna, Weisskirhna, Donavitza, Leobna, Vorderberga, Eisenerza, Brucka na Muri, Dienlacka, Anmühla, Kindberga, Wartberga, Krieglacha in Ternitz.[20] Delavce iz teh tovarn je priselila na Jesenice KID, ker je potrebovala za svoje nove obrate kvalificirano delovno silo. Med njimi so bili tudi taki, ki so že poznali organiziranost ali pa celo že pripadali v prejšnjih podjetjih socialnodemokratski organizaciji.[21] Prav na te pa je računal tudi Brozovič, ko je prišel 29. junija 1892 na Jesenice. Po sporočilu okrajnega glavarstva v Radovljici pa Brozoviču ni uspelo dobiti na Jesenicah nobenega javnega lokala, ki bi

hotel dati svoje prostore na razpolago za morebitni socialnodemokratski shod ali celo za socialnodemokratsko društvo,[22] ki bi ga slovenski socialisti radi ustanovili na Jesenicah. Kljub temu pa je 7. julija 1892 predsednik Občega delavskega izobraževalnega, pravovarstvenega in podpornega društva za Kranjsko Anton Grablovic prijavil pri deželnem predsedstvu v Ljubljani, da bo *10. julija 1892 na Savi pri Jesenicah javen shod* z dnevnim redom:

1. Namen in korist društev.
2. Brat(ov)ska skladnica.
3. Sprejem članov.

Tako naj bi bil 10. julija 1892 prvi socialistični shod na Jesenicah, ki pa ga zaradi pritiska KID in župnišča na delavstvo ni bilo, ali pa zanj delavci niso niti zvedeli. Oba socialnodemokratska funkcionarja Grablovica in Brozoviča je komisar Josef Pollak opozoril, naj se »vzdržita sleherne naknadne agitacije med delavci železarne«. Zvečer sta brez nemirov odpotovala z Jesenic, okrajni glavar v Radovljici pa je poročal deželnemu predsedstvu v Ljubljano, da shoda (10. julija 1892) zaradi premajhne udeležbe delavcev ni bilo.[23]

V vseh socialnodemokratskih organizacijah na takratnem Kranjskem — v občem delavskem izobraževalnem, pravovarstvenem in podpornem društvu, političnem društvu in v Železničarskem izobraževalnem društvu, ki naj bi se leta 1894 spremenilo v podružnico strokovne zveze prometnih uslužbencev — je bilo v času IV. zbora ASDS konec marca 1894 na Dunaju včlanjeno 1296 organiziranih delavcev. Socialiste s Kranjske je zastopal Anton Grablovic, v poročilu pa je bilo rečeno, da na Kranjskem še ni mogla biti izvršena organizacija po sklepu strankinega zbora iz leta 1892«.[24] Poročilo govori tudi o težavah, ki jih imajo socialnodemokratski organizatorji: »na Gorenjskem, kjer je znatna množica delavcev, ni mogoče dobiti nobenega lokala. Gostilničarji se nočejo zameriti Kranjski industrijski družbi«.[25] Morda s tem ni bil mišljen samo neuspeli shod 10. julija 1892, marveč tudi to, da se Grablovicova napoved 10. julija 1892 pred odhodom z Jesenic, da nameravata z Brozovičem »prirediti kmalu potovalni shod na Jesenicah — Savi z istim programom«,[26] ni uresničila in da jima je gostoljubje odpovedal tudi lastnik gostilne, kjer je bila takrat orožniška postaja na Savi in ki sta ga menda omenjena socialnodemokratska funkcionarja že pridobila.

Za tako stanje na Jesenicah so poskrbeli nasprotniki socialne demokracije — oblast, cerkev in direkcija Kranjske industrijske družbe. Cerkev je bila prva, ki je opozorila na »vražje seme socializma« na Jesenicah. Jeseniški dopisnik Slovenca — župnik ali kak kaplan — je že 2. aprila 1891 med drugim objavil v tem listu:» *S tujimi delavci se je vražje seme socializma tudi k nam zasejalo* in ž njim obenem nevera in nravna popačenost . . .«[27] Med te tuje delavce je seveda štel tudi Slovence — Korošce in Gorenjce, ki so v tem času prišli delat na Jesenice. Med njimi je bil tudi Anton Černe, moj ded, ki se je kot strojni ključavničar s socialističnimi idejami srečal v

tovarnah na Nemškem in Avstrijskem, kjer se je pred svojo vrnitvijo na Jesenice udeležil tudi prvega praznovanja prvega maja 1890 v Salzburgu. Tak je bil tudi njegov sosed koroški Slovenec Ignac Pajer (pa tudi naš sosed v sedanji Delavski ulici — takrat Sava 61, kjer sem se rodil in odraščal). Slednjega srečamo v brošuri Jesenice kot enega izmed prvih jeseniških kovinarskih funkcionarjev. To dokazuje, da so zares nekateri tuji delavci že prišli na Jesenice kot socialisti in bili med tistimi tujimi delavci, ki so se 14. septembra 1890 kot prvi v zgodovini KID postavili delničarjem po robu. Jeseniško župnišče je torej — sodeč po citiranm doepisu v Slovencu — začelo že takrat tudi pri nedeljskih pridigah svariti vernike pred »vražjim semenom socializma«.

Toda bolj kot cerkev sta delavce pred vražjim semenom in puntanjem kakršnekoli vrste varovala oblast in Kranjska industrijska družba. Cesarsko kraljevi žandarji so uporabili strelno orožje že pri puntu tujih delavcev septembra 1890, vendar so bili ti delavci kvalificirani delavci novih predelovalnih obratov, ki jih je KID potrebovala, zato si ni mogla privoščiti takih represalij nad njimi kakor aprila 1891 nad domačimi delavci, ko so se hoteli postaviti izrabljanju po robu. Tu je direkcija KID že z grožnjami o odpustu skrhala solidarnost puntarjev in jih napravila ponižne, da so se vrnili na delo, trdovratne puntarje pa je odpustila in so morali drugam s trebuhom za kruhom. Oboje pa je KID skušala odvrniti od puntanja, od organiziranega odpora in boja za delavske pravice z novim Delovnim redom leta 1892,[28] ki je preprečeval vsako delavsko združevanje in delavski boj za pravice. Delavec, ki bi »hujskal k uporu zoper predstojnike« ali ki bi se »udeležil nasilnih poizkusov, da bi izsilil večjo mezdo, drugačne delovne pogoje ali druge ugodnosti«, je bil po tem Delovnem redu KID na mestu odpuščen. To je bila najvišja kazen, ki je imela za posledico še izselitev iz tovarniškega stanovanja najkasneje v šestih dneh. Druge kazni pa so se vrstile v naslednjem redu: svarilo, globa, prestavitev na slabše delovno mesto. Polovico dnevnega zaslužka je delavec že zgubil, če je zamudil branje imen pred začetkom obratovanja. Če pa je zamudil šiht, ko je bilo delo že v teku, ga je doletela še denarna globa od 50 kr. do 1 goldinarja. Mimo tega je bila cela vrsta denarnih glob za različne druge prestopke. Kljub temu da je bil ta Delovni red v nasprotju s takratno zelo šibko socialno zakonodajo, ga je pristojna oblast potrdila. Tudi to je bil dokaz, da je bila takratna socialna zakonodaja (zakon o uvedbi obrtnih inšpektorjev 1883, zakon o zaposlitvi mladoletnih delavcev 1884, novi obrtni zakon 1885, zakon o nezgodnem zavarovanju 1887, zakon o bolniškem zavarovanju 1888 itd.) v resnici samo na papirju. Popolnoma upravičeno je že 20. aprila 1891 ugotavljal dopis o Jesenicah celo v Slovenskem narodu: »Kdor pozna Jesenice, ve, koliko je ondi siromaštva, ki ga je zakrivila tovarna; koliko krepkih mož je izgubilo zdravje in moči v nje rudokopu ali tovarni, ali nihče ne mara tega videti, *niti sam obrtni inšpektor ne.*«[29]

Delovni red KID iz leta 1892 je tako hotel preprečiti sleherno organiziranje delavstva bodisi na socialdemokratski bodisi na krščansko-socialni osnovi. Ker pa njegova letnica sovpada z letnico poizkusa prvega socialističnega shoda na Jesenicah, je bil bržkone naperjen prav proti socialni demokraciji, oziroma proti njenim novim poizkusom organiziranja jeseniškega delavstva. Direkcija KID je čutila, da s svojo gospodovalnostjo presega gospodovalnost lokalnih oblastnikov, večinoma obrtnikov, gostilničarjev in posestnikov. Že citirana ugotovitev na IV. zboru Avstrijske socialnodemokratične stranke na Dunaju marca 1894: »Gostilničarji se nočejo zameriti Kranjski industrijski družbi!« je dokaz za prejšnjo trditev.

Tako je prišlo leto 1896. V poročilu s Kranjskega na V. zboru Avstrijske socialnodemokratične stranke, ki je zasedal od 5. do 11. aprila 1896 v Pragi, lahko beremo tudi o *Strokovnem društvu kovinarjev,*[30] ki je imelo v takratni kronovini Kranjski 56 članov, toda v tovarnah KID na Savi (Jesenicah) in na Javorniku še ni imelo svoje podružnice. Zato pa so socialni demokratje — najbrž prvič po neuspelem poizkusu julija 1892 — po praškem zboru avstrijske socialne demokracije vnovič poizkušali zasejati svojo setev med kovinarji v jeseniški dolini. Natačno štiri leta po prvem Brozovičevem prihodu na Jesenice se je tega posla lotil najvidnejši in najplodnejši socialistični organizator iz prvega obdobja socialističnega gibanja v Sloveniji France Železnikar,[31] ki je bil po desetletni ječi zopet na prostosti. *29. junija 1896* se je sestal na Jesenicah s poimensko vabljenimi delavci. To se pravi, da je bil shod sklican po paragrafu 2 avstrijskega zborovalnega zakona,[32] po katerem ni bilo treba prijavljati policijskemu oblastvu sestankov poimensko povabljenih. Policija pa se je smela na vsakem takšnem sestanku prepričati, ali so navzoči res samo poimensko povabljeni. To je bil pravzaprav *prvi socialistični shod na Jesenicah* oziroma prvi socialistični sestanek, namenjen delavcem KID, na katerem je lahko sklicatelj razložil namen svojega prihoda na Jesenice in namen delovanja socialne demokracije pri razrednem prebujanju in boju delavstva proti kapitalizmu.

O tem shodu ni nobenih poročil v socialdemokratskem Delavcu, ki je začel izhajati leta 1893. Raziskovalec in pisec politične zgodovine Gorenjske dr. Dušan Kermauner[33] ga je odkril v krščansko-socialnem Glasniku,[34] ki ga je 8. septembra 1894 začel izdajati v Ljubljani dr. Janez Evangelist Krek z geslom »Krščanski delavci, združite se« in z namenom, da bi zavrl razširjanje socialističnega gibanja med Slovenci, ki se je v tistem času že zasidralo zlasti v Zagorju in v Trstu. V Glasniku so seveda Železnikarja smešili in so njegov jeseniški sestanek imenovali sejem, njega pa kramar Železar, ki se »mu majhno drugače pravi, a kdo bi se pehal za tiste tri črke«, njegova roba je bila »kovana v slavni tovarni nove dobe pod tvrdko Socialna demokracija«.[35]

Dopisnik Krekovega Glasnika je po Kermaunerjevo verjetno dobil informacijo o prvem socialističnem sestanku na Jesenicah od kakega krščansko-socialnega delavca, ki je pomotoma dobil Železnikar-

jevo vabilo.[36] Zasmehovanja socialne demokracije na Jesenicah, kjer so bili socialni demokratje še vedno glas vpijočega v puščavi, si je seveda Glasnik lahko privoščil, zato pa si kaj takega ni mogel več privoščiti v dopisih iz Zagorja, ko je komaj tri mesece poprej v št. 10 z dne 26. marca 1896 moral pri trkanju na krščansko vest tamkajšnjih rudarjev ubrati drugačne strune: »Prepričali smo se, da so zagorski rudarji v veliki večini verni, pošteni možje in da jih žene k socialistom samo skrb za svoj obstoj. Ubogi trpini so se poprijeli socialnodemokratične bilke, ki jim obeta rešitev, in po zgovornosti ljubljanskih socialnih demokratov so se dali za zdaj popolnoma preslepiti.« Popolnoma je razumel zagorske rudarje, dokler ni potožil in nehote odkril resnice o tistih, ki so polni načel o krščanski ljubezni in bratstvu med ljudmi. Zato so rudarji do katoliških društev skrajno nezaupni: »Temu so največ vzrok tisti zastopniki ljudstva, ki so v besedah sicer *polni katoliških načel*, ki pa *dejansko le podpirajo kapitalizem* (podčrtal M. K.), ne ganejo niti z mezincem v korist ubozega delavskega in posebej rudarskega stanu . . .«[37]

Te ugotovitve so bile povsem nekaj drugega kakor posmeh socialni demokraciji po Železnikarjevem sestanku 29. junija 1896 na Jesenicah. Ta datum je za zgodovino razrednega delavskega gibanja v jeseniški dolini prav tako pomemben kot datum prvega poizkusa socialističnega sondiranja na Jesenicah iz leta 1892. Brez dvoma bi pisec kronike SMRJ iz leta 1936 oba dogodka omenil, če bi ju poznal in ne začel svoje Predzgodovine kovinarskega gibanja z odstavkom:

> »Leta 1897 se je zgodilo za tedanje čase na Jesenicah nekaj nezaslišanega. Socijal-demokrati so priredili javen shod pri »Ferjanu«, menda prvi na Jesenicah, kateremu so sledili še drugi.«[38]

Toda tudi ta shod ni bil prvi. To je bil že čas, ko se je avstrijska socialna demokracija reorganizirala po narodnostnih ozemljih, ki jih ne smemo zamenjavati s takratnimi kronovinami, ki so rezale slovensko ozemlje med kronovine Kranjsko, Primorsko, Štajersko in Koroško, na slovenskih tleh pa je že delovala Jugoslovanska socialnodemokratična stranka, ustanovljena 15. in 16. avgusta 1896 v Ljubljani.[39] Takrat so se socialnodemokratične organizacije na jugoslovanskih področjih Avstrije . . . združile v strnjeno stranko, je bilo rečeno na VI. zboru avstrijske socialnodemokratične stranke (nekateri so jo kasneje nazivali avstrijska internacionala), ki je zasedal od 6. do 12. junija 1897 na Dunaju.[40] Na tem zboru so bile v zvezi s socialnodemokratskimi shodi Jesenice dvakrat omenjene, med njimi tudi med shodi, ki so bili pred državnozborskimi volitvami marca 1897, ki pa jih dr. Dušan Kermauner razen socialnodemokratskega shoda v Radovljici[41] v že citirani politični zgodovini ne omenja. Rečeno je bilo, da so bili pred državnozborskimi volitvami marca 1897 »po deželi *ponovni shodi* v Zagorju, Idriji, Št. Petru, Postojni, Ložu, Tržiču, Novem mestu, Trnovem, Domžalah, Studencu pri Igu, Starem trgu, Radovljici, *Jesenicah*, Kranju, Kamniku itd.«,[42] zato lahko mirne duše trdimo, da je v obdobju med marčnimi volitvami prišlo na

Jesenicah vsaj do dveh shodov, ki so ju priredili ljubljanski socialni demokratje, ki so v peti kuriji kandidirali v Ljubljani Franca Železnikarja, v Celju Filipa Ropasa in v Gorici Franca Marna. Za Jesenice je prihajal v poštev seveda Železnikar, saj je vsa Kranjska tvorila eno samo volilno okrožje. To je socialnim demokratom »agitacijo silno oteževalo, vendar so opravili marljivo delo, katerega sadovi bodo seveda jasneje vidni šele v prihodnosti«,[43] kakor je bilo rečeno v poročilu s Kranjskega, iz Trsta in Štajerskega na omenjenem VI. zboru avstrijske socialne demokracije. Med volilnimi socialističnimi agitatorji omenja neko ovaduško poročilo Ivana Brozoviča in Ignacija Mihevca,[44] takratna vodilna strokovna (sindikalna) organizatorja kovinarskih delavcev, ki sta se 21. februarja 1897 mudila na Jesenicah ter obiskala »nekaj svojih privržencev, jih zbirala v skupinicah in jim prebirala spise z ostmi zoper duhovščino in kapital«.[45] Poleg tega sta utemeljevala znano socialdemokratsko zahtevo po osemurnem delovniku, ki je bila že sedem let bojno geslo prvomajskih praznovanj.

O čem sta Brozovič in Mihevc razpravljala s svojimi somišljeniki na Jesenicah, lahko vsebinsko nekoliko doženemo tudi po vsebini prvega volilnega proglasa jugoslovanske socialnodemokratične stranke, natisnjenega v edini številki Zarje 24. februarja 1897.[46] V tem proglasu je bilo rečeno, da je po volilni reformi iz leta 1896[47] novoustanovljena peta kurija z volilno pravico za moške nad 24. letom starosti pravzaprav njena zasluga, saj se socialna demokracija bori že od vsega začetka za tako volilno pravico: »Splošna, jednaka, tajna in direktna volilna pravica mora biti za vse one, ki nočejo gledati s prekrižanimi rokami, kako si drugi dele bogastvo sveta, prva in glavna politična zahteva . . .«[48] Peta kurija seveda še vedno ni bila taka volilna pravica, kakršno so terjali socialni demokratje, ki so se borili v Avstro-Ogrski tudi v naslednjem desetletju za odpravo privilegiranih kurij, ki so imele pri volitvah leta 1897 (pa tudi leta 1900) še vedno svoje posebno volilno pravo: »Še vedno voli 5000 veleposestnikov večje število poslancev kakor ves narod (mišljeno: delovno ljudstvo v Avstriji živečih narodov) in zato se bodemo morali še nadalje boriti, dokler ne zmaga tudi v Avstriji *splošna in jednaka* volilna pravica.«[49]

»Socialna demokracija je ljudska stranka,«[50] je bilo rečeno v tem volilnem proglasu, stranka tistih 70 odstotkov državljanov, ki bi jih lahko imenovali s takratno avstrijsko besedo za državljana »podložniki« in ki so trpeli »vsled žalostnih gmotnih razmer, ki so zavladale po svetu«. Pri Slovencih je bilo to še huje, k čemur je pripomogla tudi »politika krivih hrbtov[51] in večne ponižnosti«.[52] (Moli in delaj in bodi ponižen . . .)[53] Ta politika je zakrivila »tužni položaj našega naroda«.[54] Zato: »Prav slovenski narod in Jugoslovani sploh so ustvarjeni za socialno demokracijo. Razen malih izjem propada pri nas vse v neizmerni bedi, siromaštvo se širi od dneva do dneva, kmečka posestva prihajajo na boben, obrtnija nazaduje in gineva, *delavci pa so sužnji kapitala. Veliki kapital,* ki se kopiči v rokah posameznikov,

zatira po vsem svetu delavske sloje, pri nas pa *celi narod* . . .«[55] (Podčrtal M. Kl.) Socialna demokracija je obetala, da bo slovensko klečeplazenje zamenjala »z bojem, beračenje z zahtevami«.[56] Proglas je ugotavljal, da je med Slovenci »bore malo takih, ki bi lahko od obresti svojega premoženja živeli«. »Ogromna večina mora težko delati v potu svojega obraza in zato mora biti želja ogromne večine, da pridobi jedenkrat tudi delo veljavo, katera mu gre,« je bilo rečeno v volilnem proglasu JSDS 24. februarja 1897: »Zato se pa bori jedina socialna demokracija, in če je Vaša želja, da zgine *moč malika*, zlatega teleta, *okolo katerega plešejo danes denarni knezi in njih zaščitniki v frakih* (liberalno meščanstvo) *in talarjih* (duhovščina), tedaj treba, da se i Vi oklenete socialne demokracije.«[57]

O tem sta morala dva dni pred izidom tega proglasa v Zarji razpravljati s skupinicami svojih somišljenikov na Jesenicah Brozovič in Mihevc, morda pa tudi o vsebini socialnodemokratskega vseavstrijskega letaka, ki je bil preveden v slovenščino, in slovenskega,[58] ki ga je napisal Etbin Kristan. To sta bila letaka, ki ju je oblast na Kranjskem zaplenila. To so bili tisti »spisi z ostjo zoper duhovščino in kapital«, ki jih je navajal oblastem neznani ovaduh. Ovadba o utemeljevanju osemurnega delavnika pa je najbrž vsebovala vsebino pogovora o splošnem delavskem boju in gibanju, zlasti pa kovinarskem, ki ga je na Slovenskem takrat vodil in organiziral Ignac Mihevc.

Pri marčnih volitvah 1897, ki so bile še vedno indirektne, tudi v splošni (peti) kuriji med 38 volivnimi možmi, kolikor jih je tedaj v kronovini Kranjski glasovalo za socialističnega kandidata po Melikovem zapisu Parlamentarne volitve v jeseniški občini 1861—1929[59] ni bilo še nikogar iz jeseniškega predela. Za teh 30 volivnih mož je »ne po previsoki oceni za Kranjsko glasovalo 4000 volivcev«.[60] Na Jesenicah je torej večina med 168 volivnimi upravičenci izvolila klerikalne volivne može »kljub silnemu pritisku socialistov«.[61] Vsaj tako je v zvezi z volitvami volivnih mož, ki so potem volili državnozborske kandidate, pisal Slovenec. Treba pa je pri tem poudariti, da so na Kranjskem v krajih, kjer so se pojavili socialnodemokratski glasovalci, »uganjali (nasprotniki socialne demokracije) najbolj čudne volivne sleparije«,[62] kakor je bilo rečeno na VI. zboru ASDS v prvi polovici junija 1897 na Dunaju. Zato tudi natančnega števila glasov, ki so jih prejeli socialistični volivni možje, ni bilo na tem zboru v poročilu s Kranjskega mogoče navesti.[63]

Pri teh volitvah bi se ne zadrževal, ko bi ne bilo na Jesenicah predvolivnih socialdemokratskih shodov, ki jih krajevno omenja poročilo JSDS na VI. zboru avstrijske socialne demokracije in ki so bili pred shodom pri Ferjanu, ki ga ima pisec kronike v brošuri Jesenice za prvi javni socialistični shod.[64] Pisec je pravilno puščal domnevo, da tega ni natančno zapisal, saj je rabil pri tem besedico »menda prvi na Jesenicah«.[65] Vsekakor pa je ta shod bil eden tistih, ki jih je za obdobje po 12. juniju 1897 napovedovalo poročilo JSDS na VI. zboru avstrijske socialne demokracije in na katerih naj bi organizirali na Kranjskem nove socialnodemokratske delavske strokov-

ne organizacije: »V zadnjem času se pripravlja po deželi ustanovitev nadaljnjih, po večini mešanih strokovnih društev, tako v Domžalah, v Radečah, *na Jesenicah* itd . . .«[66] Do prvega takega shoda je prišlo *15. avgusta 1897*[67] na Savi. Takrat sta med jeseniške delavce prišla predsednik podružnice kovinarske strokovne organizacije Alfred Grundner iz Ljubljane in Ludvik Zadnik. Prvi je shod vodil, Zadnik pa je govoril o socialnem položaju kovinarjev ter o namenu in potrebi strokovnega združevanja in organiziranja v boju za delavske pravice. Te je KID res neprestano kršila. Ni se ravnala po takratnih uredbah o delovnem času, ki bi smel trajati za kovinarje 11 delovnih ur na dan, medtem ko so delavci KID morali delati od 12 do 16 ur dnevno.

Morda je kronist v jubilejni brošuri ob tridesetletnici SMRJ na Jesenicah mislil prav ta shod, »ki so mu kmalu sledili še drugi« in potem nadaljeval:

> »Shodi, katere so prirejali razni strokovni delavci, ki so prihajali iz Ljubljane, Trsta in Dunaja so začeli buditi med delavstvom spoznanje, kako zelo so izkoriščani in kdo je njihov izkoriščevalec. V njem se je začela buditi zavest, da je le v njegovo lastno korist, če se združi in strokovno organizira. To spoznanje je počasi, zelo počasi prodiralo med delavstvo. Dolgo časa je bila le peščica zavednih, ki so imeli tudi pogum biti organizirani.«[68]

Ta navedba je v glavnem točna. Udeležba je bila na socialnodemokratskem shodu 15. avgusta 1897 za tiste čase in za takratne razmere dveh neomajnih oblastnikov nad delavstvom na Jesenicah — Kranjske industrijske družbe in župnišča — relativno dobra (»Delavec« je navajal okrog 400 udeležencev, kar pa je bilo prav gotovo časnikarsko pretiravanje). Zborovalci so izrazili željo po skorajšnjem novem shodu v železarski dolini, saj se je vpisalo več delavcev v kovinarsko strokovno društvo. Vendar do ustanovitve podružnice na Jesenicah ni prišlo ne na tem in ne na naslednjem shodu *29. avgusta 1897*,[69] ki so ga na željo zborovalcev prejšnjega shoda ljubljanski socialno demokratski organizatorji prav radi sklicali, ne da bi pomislili, da bo namen novega shoda morebitno organiziranje njihove kovinarske podružnice na Jesenicah preprečilo mračnjaštvo, v katerem je večino jeseniškega delavstva držala cerkev.

S prižnic na Jesenicah, na Savi, na Koroški Beli, pod katero je spadal Javornik, na Breznici in v Gorjah so klicali božjo kazen nad »satanovo setev socializma« in podžigali v faranih »sveto jezo«, s katero naj bi delavci 29. avgusta 1887 udarili po satanu na vrtu Ferjanove gostilne, kjer so socialni demokratje nameravali prirediti že drugi shod v avgustu 1887. Po drugi strani pa je KID, čeprav posredno in s pomočjo tovarniškega petoliznika in občinskega koristolovca Petra Rozmana opila tolpo razgrajačev in pretepačev,[70] da bi razbili shod. Sicer pa je pobudo za razbitje shoda vzel v svoje roke sam jeseniški župnik Avguštin Šinkovec. Ko so dne 29. avgusta 1897 prišli na Jesenice sklicatelj shoda kovinarski organizator Ignac Mihevc, Ludvik Zadnik, ki naj bi govoril in Ladislav Sidorovič iz Graza,

ki se je prav tedaj mudil v Ljubljani in je dan poprej govoril na shodu kovinarjev, jih je na zborovalnem mestu že pričakovala okrog dvestoglava množica mož in žena, večinoma delavcev Kranjske industrijske družbe. Večina je na predlog župnika Šinkovca izvolila za predsednika shoda prav Petra Rozmana, ta pa ni dal besede sklicatelju Mihevcu ali govorniku Ludviku Zadniku, pač pa župniku Šinkovcu, kakor je bilo že dogovorjeno. Župnik je seveda takoj udaril po socialni demokraciji in ožigosal socialne demokrate kot sovražnike svete vere in cerkve, ti pa so ga skušali prekiniti in so terjali, da bi shod potekal po prijavljenem dnevnem redu. A zaman! Župnikovi privrženci so podpirali župnika in izzival socialne demokrate s psovkami. Tako je župnik Šinkovec raznetil hrup in sovraštvo. Predstavnik oblasti — komisar je sicer rotil delovnega predsednika shoda Petra Rozmana, naj zahteva mir in zagotovi red, v resnici pa je bil na strani »nereda«, ki ga je povzročil župnik Avguštin Šinkovec. Zato je komisar po polurnem kričanju in psovanju, v katerem ni bilo mogoče slišati govornika, shod razpustil.[71]

Shod je torej potekal tako, kakor je v tistih časih potekalo mnogo socialnodemokratskih shodov po zaslugi »cerkvenih pastirjev«. Tak shod nam je v literarni obliki ohranil Ivan Cankar v svoji drami Hlapci. Morda je bil sam priča kakega takega razbitja, saj so tak shod že pred ustanovnim zborom JSDS leta 1896 razbili tudi na Cankarjevi Vrhniki: »Kako slabo se godi brezznačajnemu klerikalizmu, kateri se skriva v novejšem času tudi pod plaščem ‚krščansko socialne stranke', dokazuje, da mu njegovi jezuitski, lažnivi in zviti argumenti že več ne pomagajo ter se mora zatekati k *fizični sili*. Tako so plačujoč nevednim elementom pijačo, razdejali ... delavske shode v Novem mestu, na Vrhniki in v Ljubljani.«[72]

Z razbitjem tega shoda je bilo konec upov, da bi leta 1897 organizirali socialdemokratsko kovinarsko organizacijo na Jesenicah, čeprav je »peščica zavednih«[73] septembra 1897 sklicala shod poimensko povabljenih po paragrafu 2 avstrijskega zborovalnega zakona. Toda tudi tega shoda ni bilo. Razgnala ga je žandarmerija.

Peščica zavednih je edina imela »pogum biti organizirana«, vendar delavske množice ni mogla pridobiti za delavski boj na razredni delavski osnovi:

> »Vodstvo tovarne je pomen te agitacije veliko bolj razumelo kakor delavstvo, ki je bilo še popolnoma pod vplivom cerkve. Tedanji ravnatelj (Luckmann) je dobro vedel, da bodo ti shodi in ona peščica privedli delavstvo do podjetju neljubega spoznanja. In protiukrep? Konferenca z župnikom in stiki z Ljubljano, odkoder so kmalu nato prišli naročeni agitatorji, ki so v gorečem stremljenju, da rešijo podjetje in njihove dobičke pred grozečo nevarnostjo ‚rdečkarjev', osnovali svojo strokovno krščansko-socijalno organizacijo. Generalni ravnatelj (KID) je kot prvi žrtvoval 50 goldinarjev za to od podjetja v življenje poklicano strokovno organizacijo.
>
> Malo pred tem je dr. J. E. Krek videč, da so se pojavili na Jesenicah socialni demokratje, osnoval I. Delavsko konzumno društvo in kmalu nato še katoliško izobraževalno društvo s svojimi prostori pri Markotu.«[74]

Tudi ob teh dveh odstavkih iz Federlove Predzgodovine kovinarskega gibanja na Jesenicah v brošuri Jesenice (Spomenica Saveza metalskih radnika Jugoslavije, podružnica Jesenice) se moramo nekoliko pomuditi in postaviti stvari zgodovinsko na pravo mesto. Pisec ima sicer prav, da je vodstvo Kranjske industrijske družbe pomen socialno demokratične agitacije »veliko bolj razumevalo kakor delavstvo«[75] in si zato ni želelo socialistično organiziranega delavstva, pa tudi ne kake druge delavske organizacije, ki bi posegala v njegovo neomejeno oblast nad delavstvom. O tem priča že omenjeni Delovni red, ki je s svojimi paragrafi preprečeval sleherno združevanje delavstva v delavskih organizacijah. Kot trdnjava nemškega liberalizma je bila KID trn v peti tudi zastopnikom klerikalne stranke na Jesenicah, saj je njen generalni direktor Karl Luckmann vse do leta 1897 oviral tudi krščanskosocialno organiziranje delavstva, čeprav je na primer Krekov krščanskosocialni Glasnik že v svoji 2. številki 22. novembra 1894 delavstvu svetoval, naj se ne zateka k ostrejšim sredstvom — k stavkam, s katerimi, če se jim kakšna posreči, si socialni demokratje »še bolj zagotovijo svoje gospostvo in veljavo«,[76] kadar pa se jim to ne posreči, »kar je največkrat, pa pravijo, da so tega dotični delavci sami krivi, ker so se preslabo držali«.[77]

Namen krščanskosocialne organiziranosti delavstva naj bi bil boj »za krščanska načela, za vero, dom in cesarja«, zoper »liberalno suženjstvo, v katerem ječi delavec, obrtnik kakor tudi kmet«, obramba pred velekapitalom za zagotovitev obstanka »v človeški družbi, kakršen se spodobi vsakemu poštenemu človeku«, predvsem pa to, da bi delavstvo »ohranjalo verstvo v bogaboječi ponižnosti«. Zato pa je bil takratni glavni namen krščanskosocialne organiziranosti poleg že naštetih načel predvsem obvarovati »drage rojake pred pogubnimi nauki socialne demokracije, ki zaničuje vero v Boga, ki sovraži narodnost in trosi med ljudstvo nezadovoljnost in revolucijskega duha.[78] Delavstvo naj bi se po pisanju Glasnika zadovoljevalo samo z opozorili »na tisto mesto, kjer jim je (delavskim pritožbam) po mirnem potu doseči svoje zahteve«.[79]

Da je bilo to ne samo omejevanje, marveč tudi zaviranje poleta delavskega gibanja v boju proti kapitalizmu, je direktor KID Karl Luckmann brez dvoma vedel. Kljub temu pa mu leta 1894, pa tudi ne 1895 ni hodilo niti na misel, da bi dopustil krščanskosocialno strokovno organiziranje delavstva KID. 11. junija 1894 je bil na Brezjah ustanovni shod katoliškega slovenskega društva za radovljiški okraj.[80] V njegov odbor je bil izvoljen tudi koroškobelski župan Anton Soklič.[81] Govornik Janez Ažman je na tem shodu govoril tudi o jeseniškem delavstvu, vendar ne v konfrontaciji delavstvo-kapital, marveč v konfrontaciji tuji-domači delavec: »boljše kosce (kruha) dobe le tujci, a domačine rabijo le za težko delo in manjše službe«.[82]

Že pred tem je o nevarnosti za narod in o potrebi društvene organizacije za Gorenjsko, da bo ljudstvo »moglo vzdržati naval, s katerim bogati in zato velemogočni tujec naskakuje lepo Gorenjsko«,

pisal Slovenec[83] 31. marca 1894. To je bilo v isti številki, ko so lahko bralci Slovenca brali: »Sploh ne pozabimo, da svet hiti z urnim korakom socialnim katastrofam nasproti.« Te pa bi lahko pretrpeli samo »pod zastavo ... krščansko-socialnega programa«.[84]

Agitacija take vrste je bila naperjena za boj proti tujcem, med katere krščanski socialni reformatorji niso šteli samo nemških delničarjev KID, marveč tudi delavce, ki so po letu 1890 prišli na Jesenice, pa četudi niso bili vsi Nemci. Mednje so šteli zlasti tiste, ki so se nagibali k socialni demokraciji ali se celo razglašali za socialne demokrate. Teh pa je bilo tako malo, da se jih leta 1894 in 1895 generalni direktor ni bal in jih je jemal prav tako malo resno kakor krščanske socialce, ki so še leta 1895 tožili nad Jesenicami: »Močno napreduje krščanska organizacija delavskega stanu na Kranjskem *razen na Jesenicah*[85] (podčrtal M. Kl.) — *Savi*, kjer bi bilo tako društvo silno potrebno.«

Tudi ta tožba potrjuje domnevo, da je bila Kranjska industrijska družba še vedno neomejen gospodar nad delavstvom v svojih tovarnah na Jesenicah in Javorniku pa tudi nad krajevnimi političnimi dejavniki v obeh občinah. Zelo verjetno je držala na uzdi tudi jeseniško in koroškobelsko župnijo, saj v obeh farah v tem času še ni bilo nobenega krščansko-socialnega shoda. Leta 1895 sta taka shoda lahko bila samo na Bledu[86] (3. febr. 1895) in na Brezjah[87] (29. sept. 1895). Udeležili so se ju tudi delavci iz jeseniške doline. Na brezjanskem shodu Katoliškega delavskega društva za Kranjsko je govoril osnovatelj in voditelj slovenskega krščanskosocialnega gibanja dr. Janez Evangelist Krek, ki je tisto leto dopolnil svoj krščanskosocialni program in ga objavil kot dodatek v svojih Črnih bukvah kmetskega stanu. Te so se zdele slovenskim naprednjakom (kakor so takrat imenovali slovenske liberalce, ki jih je vodil pisatelj in politik dr. Ivan Tavčar) »na vso moč nevarna in puntarska«[88] knjiga, ki bi »preprostega človeka lahko pohujšala«.[89] Dr. Ivan Tavčar je javno napadel katoliškonarodno stranko, da si je prisvojila »jako nevarna socialistična načela«,[90] jih nekoliko »z žegnano vodo poškropila ter jih potem med narod zanesla«,[91] in ji očital, da si je na ta način hotela z gonjo proti nekrščanskemu kapitalu prikupiti ubožnemu ljudstvu.[92]

Dr. Ivan Tavčar, ki je bil nasprotnik delavskega razrednega boja proti kapitalizmu, ni povedal, da je bila takrat krščanskosocialna organizacija ustanovljena kot ovira proti razvoju razrednega delavskega gibanja, o njej pa večina slovenskega delovnega ljudstva ni vedela ničesar. Devetnajstletni Ivan Cankar v času, ko je »dr. Krek šele vzgajal svoje apostole«,[93] pravi: »O socializmu nisem vedel ničesar, o socialni demokraciji pa le toliko, da je nekakšna politična sekta, ki je takorekoč izobčena iz cerkve in države in ki jo stražijo od vseh strani policisti in državni pravdniki. Tudi mi je bilo znano ime nekega krojača, o katerem so spodobni ljudje sodili, da je norec ali razbojnik ali oboje hkrati. To je bil Železnikar.«[94] Dr. Ivan Tavčar je pri napadu na dr. Janeza Evagelista Kreka obšel to, da je Krekov krščanski socializem nasprotoval socialni demokraciji in skušal de-

lavstvo organizirati na katoliški podlagi.[95] Naivno je govoril, da le krščanska »vera sili delodajalca, da je pravičen delavcu«[96] in da le krščanska vera ‚hkrati krepi delavca, da v stiski ne obupa«.[97] Krekov krščanski socializem je enačil z marksističnim socializmom, ko je obtoževal dr. Janeza Evangelista Kreka: »Socialistični nazori so pač taki, da jih, posebno če jih razširja brezvesten in lahkomišljen duhovnik, brez težav raztrosiš med preprosto ljudstvo. Ali ko se bodo jedenkrat razvneli nerazsodni možgani, potem se vpraša, kdo bo še v stanju udušiti požar.«[98]

Ker je bilo to izrečeno v času volilnega boja za deželnozborske volitve 1895, ki so zbližale oba liberalna tabora na Kranjskem — slovenskega in nemškega, ki mu je pripadal tudi glavni ravnatelj Kranjske industrijske družbe Karl Luckmann, je Kranjska industrijska družba upala, da bo tudi v bodoče neomejeno vladala na Jesenicah in krotila delavstvo s trdimi določbami svojega Delovnega reda. Zato si v tem času generalni ravnatelj Karl Luckmann verjetno ni belil las zaradi ljubljanskih delavskih organizatorjev na Jesenicah, saj so ga leta 1895 mučile druge skrbi v zvezi z doplačilom ustanovnih osnovnih delnic KID, ki so jih od ljubljanskih ustanovnih delničarjev zahtevali dunajski in berlinski finančniki za graditev prve faze škedenjske železarne v Trstu in to na pritisk novega vodilnega delničarja, berlinskega finančnega magnata barona Borna tudi dosegli.[99] Luckmanna — Josef in Karl — sta podobno kakor leta 1888, ko so se pri KID pojavili kot glavni delničarji dunajski kapitalisti Vogel co. Noot, »pozabila« na druge soustanovitelje KID iz leta 1869 tudi sedaj pred berlinskim kapitalistom baronom Bornom za ceno osebnih koristi in ohranitve svojih položajev v izvrševalnem organu delničarjev Kranjske industrijske družbe.[100]

Tudi leto 1896 se verjetno ni zdelo Luckmannu odločilno, da bi moral kaj drugače kakor doslej gledati na poizkuse ljubljanskih delavskih organizatorjev obeh smeri, ki so hoteli uveljaviti svoji strokovni društvi med delavstvom KID na Jesenicah. Dne 26. marca 1896 je Krekov krščanskosocialni Glasnik[101] objavil članek nekega jeseniškega delavca, ki je »moral zapustiti delo ... v svoji domovini na Gorenjskem ... na Savi ... zaradi nekaterih besedi, v neki gostilni izgovorjenih v spodbudo svojim tovarišem ... in oditi s trebuhom za kruhom«. Tudi iz naslednjih stavkov o žalostnih razmerah na Savi, kjer se »delavci še ganiti ne smejo«, kdor pa si upa opozoriti na krivice in kdor je »najbolj pogumen, mu hitro dajo stvari za pot v širni svet«, lahko sklepamo, da je pri odpustu tega delavca KID uporabila tisti del Delovnega reda, ki je terjal takojšen odpust za delavca, ki bi hujskal k uporu zoper predstojnike.[102]

Prav zaradi Delovnega reda si nihče ni upal »osvetliti žalostnih razmer ... na Savi,[103] kjer je vladalo še pravo barbarsko suženjstvo,[104] ki ga je javnosti lahko sporočil samo človek, ki ni bil več »suženj KID«, da bi ga lahko »dosegla roka maščevanja raznih priganjačev in nadzornikov.[105] Ti niso samo vedno bolj priganjali delavce k delu

za vedno nižji zaslužek, sami pa temu primerno prejemali vedno višjega za svoje priganjaško delo, marveč so dajali delavcem »še ostudna imena« in obkladali »s takimi psovkami uboge delavce, da se jih sramujemo zapisati v cenjeni Glasnik.«[106]

Po pisanju neznanega delavca se je v jeseniški tovarni najhuje godilo delavcem pri martinjih pečeh.[107]

Morda je bil odpuščeni delavec sam v martinarni, kjer so biriči uboge delavce[108] najbolj priganjali k delu, ki je trajalo v petek in svetek in ob nedeljah celo celih osemnajst ur.[109] V citiranem članku je to glasilo prvič napadlo razmere v tovarni KID na Savi z očitkom, da se dela z »delavci samovoljno kakor s sužnji.[110] To pa samo zato, ker je bilo delavce strah, da bi se »postavili po robu takemu sleparskemu izkoriščanju in branili po postavnem potu svoje pravice, moči in čast.[111]

Pisec je sicer zapisal, da bi se dalo po postavni poti braniti delavske »pravice, moči in čast«, to se pravi z delavskimi pritožbami na oblastnega obrtnega nadzornika, ki je nadzoroval, ali podjetja izpolnjujejo ali kršijo takratne zakone cesarskokraljevske socialne zakonodaje. Ta pa je bil slep in ni hotel videti nezakonitih razmer v tovarnah KID.[112]

Torej ni bil delavski strah vzrok (domači obrtni nadzornik, ki hodi po tovarnah, spremljan od raznih poslovodij in nadzornikov[113] je — »če se mu že ravno zljubi[114] — povprašal »enega ali dva delavca, kako kaj gre delo, čas in zaslužek v tovarni[115] in mu je moral »delavec zaradi pričujočih gospodov zmeraj reči, da dobro,[116]), da položaj delavcev ni bil javno predstavljen, pač pa brezbrižnost oblasti do kapitalističnega izrabljanja delavstva in podpora le-te kapitalistom. Pisec omenjenega članka je navedel, da bi obrtni nadzornik lahko videl krivice in kršitev zakonskih predpisov s strani KID sam »brez vsakih očal«.[117]

Generalni ravnatelj KID ni odgovarjal na ta napad niti se ni razburjal, ko so od konca maja 1896 snovali »Podporno društvo delavcev obrtniške družbe na Savi«, o čemer sta 2. junija 1896 poročala tako klerikalni Slovenec,[118] kakor tudi liberalni Slovenski narod.[119] Njegova pravila so pri predsedstvu deželne vlade zavrnili, oziroma zahtevali nekaj popravkov, ker »niso ustrezala predpisom«.[120] Preden pa so jih predlagatelji popravili in vrnili na deželno predsedstvo, je 29. junija 1896 prišel na Jesenice socialnodemokratski organizator France Železnikar,[121] ki pa na svojem shodu po paragrafu 2 avstrijskega zborovalnega zakona[122] ni govoril samo tistega, kar smo že omenili, marveč je obvestil svoje redke somišljenike na Jesenicah, da se bo 15. in 16. avgusta 1896 zbral ustanovni zbor Jugoslovanske socialnodemokratične stranke,[123] torej prav na dan, ko je dr. Janez Evangelist Krek sklical krščanskosocialni »shod slovenskih delavskih stanov«.[124] To ni naključje, marveč krščanskosocialna protiutež ustanovnemu zboru JSDS, na katerem ni bilo nobenega jeseniškega delavca. Zato pa so bile Jesenice[125] zastopane na Krekovem

krščanskosocialnem shodu, ki je izpopolnil dr. Krekov socialni načrt z dne 13. oktobra 1895.[126] Ta je slonel na okrožnici papeža Leona XIII. iz leta 1891 o socialnih razmerah in delavskem vprašanju,[127] katere namen je bil zavreti nagel porast marksističnega delavskega gibanja v industrijsko razvitih deželah sveta po ustanovitvi II. internacionale 14. julija 1889 v Parizu.[128] O okrožnici Leona XIII. je komaj leto poprej (19. avgusta 1894) na katoliškem ljudskem shodu na Pristavi pri Tržiču govoril tudi dr. Krek kot o izdelanem načrtu, po katerem bi se bilo treba ravnati in ukoreniniti nauke svetega očeta v ljudeh. Potem bi bila vsa druga vprašanja o delovnem času, o plači, o starostnem zavarovanju itd. takoj rešena.[129] Zato je »prva stvar, da se družba vrne k Bogu, da se obnovi krščanstvo«.[130] Krek je obtoževal liberalizem, da ščuva proti cerkvi in razširja ateizem, kar daje ugodna tla za razširjanje socialno demokratskih misli o rešitvi socialnega vprašanja med delavstvom. Po njegovem bi to vprašanje lahko rešili samo dve sili: socialna demokracija ali pa cerkev. Prva zatrjuje, da je razredni boj ali po Kreku »boj med stanovi« naraven in da ne bo prenehal, dokler bo obstajalo zasebno lastništvo, medtem ko katoliška cerkev pravi: boj med stanovi ni naraven, pač pa je za cerkev naravna »sloga med udi družbenega telesa«, ki pa je »mogoča samo, če vlada med vsemi krščanska pravičnost in ljubezen.[132] To slogo naj bi ustvarili s složnim delovanjem cerkev in država, seveda pa bi morali pri tem pomagati tudi posamezniki.[132] To je bilo nemogoče, saj je celo v najbolj katoliški deželi na svetu, za kakršno je veljala avstroogrska monarhija, država delovala v gospodarstvu v korist posedujočih razredov. To je bila za Kreka neodpustljiva malomarnost: »Gorje nam, če bo naša malomarnost (malomarnost cerkve in države) vzrok, da zmaga socializem! Da se to ne zgodi, združujmo se; delavska in druga društva so potrebna . . .«[133]

Take so bile nekatere Krekove misli, preden je leta 1895 izdelal Socialni načrt slovenskih delavskih stanov, ki je bil osrednja snov razprave na shodu slovenskih delavskih stanov 15. in 16. avgusta 1896 in je sovpadal z ustanovnim zborom Jugoslovanske socialno demokratične stranke, ki se je s svojimi strokovnimi organizacijami prav tako kakor Krekovo krščanskosocialno gibanje skušala zasidrati tudi na Jesenicah. Slednja je tri tedne po teh datumih mislila, da bo s Podpornim društvom delavcev (kranjske) obrtnijske (industrijske) družbe na Savi 6. septembra 1896[134] dobila svojo krščanskosocialno postojanko na Jesenicah in to dne 24. septembra 1896 sporočila v svojem Glasniku slovenski javnosti. Toda tudi Podporno društvo delavcev obrtnijske družbe na Savi je bilo za krščanske socialce račun brez krčmarja, saj je ostalo popolnoma v ojnicah, v katere ga je vpregla direkcija KID. Krščanski socialci pa so morali počakati še eno leto, dokler niso leta 1897 ustanovili Katoliškega delavskega društva.

Že iz tega je razvidno, da to društvo ni bilo ustanovljeno na pobudo generalnega direktorja KID Karla Luckmanna, kakor bi lahko

sklepali po Federlovi kroniki v brošuri Jesenice. Ta govori o nekakšni konferenci z župnikom,[135] ki naj bi jo imel Luckmann zaradi prvih socialnodemokratskih shodov na Jesenicah. Dejstvo je, da generalni ravnatelj KID Karl Luckmann ni hotel prepustiti Podpornega društva delavcev obrtnijske družbe na Savi krščanskim socialcem, zato so ga ti ponovno napadli 20. marca 1897 v svojem Glasniku:

»Na Gorenjskem v podjetju KID, katere vodja je gosp. Luckmann, delajo pri pečeh, kjer se topi železo, 12 do 16 ur na dan. Ako se ne motimo, določa obrtni zakon enajsturni delovnik«.[136] Istočasno pa so seveda vodili tudi gonjo proti socialnim demokratom, katerim so potem 29. avgusta 1897 razbili shod s pomočjo jeseniške in koroškobelske duhovščine. Po razbitju tega shoda so napovedali 2. septembra 1897 v Slovencu, da bodo v kratkem osnovali katoliško delavsko društvo[137] in da je »ustanovitev njegova že zagotovljena«.[138] Dne 12. septembra 1897 je bil krščanskosocialni shod, oktobra 1897 pa je Katoliško delavsko društvo na Savi pri Jesenicah začelo delovati. Z njim se je sprijaznila tudi KID, morda s privolitvijo župnika ne pa kot pobudnica, in mu potem dala tudi 50 goldinarjev, ki jih omenja brošura Jesenice.[139]

Dne 25. in 26. decembra 1897 je v Ljubljani zasedal II. zbor (kongres) Jugoslovanske socialnodemokratične stranke, ki naj bi »pokazal, da je našla veličastna svetovna ideja socializma tudi v nas Slovencih krasen odmev«[140] (kakor je bilo navedeno v notici Socialistično gibanje 1. novembra 1897 v 3. številki Svobodnih glasov ob napovedi tega zbora). Zbor je bil dobro obiskan.[141] Udeležili so se ga zastopniki delavstva »s Kranjskega, Štajerskega, Primorskega in iz Hrvatske«.[142] Iz poročil delegatov »je bilo razvidno, da naša ideja mogočno napreduje navzlic naporu njenih nasprotnikov«.[143]

Žal na Jesenicah, od koder ni bilo nobenega delegata, temu ni bilo tako. Ustanovitev socialnodemokratskega strokovnega kovinarskega društva, ki ga je napovedoval VI. zbor avstrijske socialno demokratične stranke,[144] ni uspela. Nasprotniki — Kranjska industrijska družba, oblast z orožniki, župnišče, ki je netilo klerikalno sovraštvo do socialističnega gibanja med delavci, včlanjenimi v Katoliško delavsko društvo, so bili močnejši. Delali so z roko v roki — orodje Kranjske industrijske družbe in slovenske klerikalne stranke, ki je poskrbela, da so se krščansko socialno organizirani delavci varovali nasilnih akcij proti KID. S tem so se podredili načinu krščansko socialnega delavskega boja v okviru zakonitosti in ne stavk, ki »jih socialni demokratje tako radi uprizarjajo«[145] in ki »venomer skušajo zasejati med delavstvo kolikor je največ mogoče nezadovoljstva«,[145] da bi le-to »med delovnim ljudstvom vseh strok«[147] prikipelo do vrhunca, kar »bi bilo mogoče izrabiti socialno demokratičnim vodjem ... za svoje sebične namene«.[148] Na podlagi takih načel so lahko članstvo Katoliškega delavskega društva na Savi izrabljali župnišče, KID in drugi nasprotniki socialne demokracije, s tem pa dušili prizadevanje delavstva KID za izboljšanje delovnih pogojev in gmot-

nih razmer. Predvojni jeseniški kronist je v brošuri Jesenice zapisal prav v začetku naslednjega odstavka:

»Reakcija je naperila vse svoje topove na naše revne sodruge, ki so imeli toliko poguma, da so svojim sodelavcem začeli odpirati oči in jih skušali privesti do organizacijske zavesti, do delavskega prepričanja in v njih zbujali upanje v boljšo bodočnost delavstva — v zmago socializma.«[149]

S prebujanjem razredne delavske zavesti, z odpiranjem oči sodelavcem, z zbujanjem upov v zmago socializma pa so morali jeseniški socialisti čakati še zelo dolgo ne samo zaradi objektivnih vzrokov, marveč tudi zaradi ozkega in pomanjkljivega delovanja slovenske socialne demokracije. V predzgodovino razredno organiziranega kovinarskega gibanja na Jesenicah spada tudi naslednje zapažanje:

»Javnega zborovanja ni bilo več mogoče sklicati. Nahujskani delavci in meščani, ki so morali videti v teh borcih samo hudiče in antikriste, ki so bili pripravljeni na vse, samo da preprečijo vsako sestajanje in delo teh pogumnih mož. Župnik in ravnatelj (KID) sta imela povsod svoje vohune, te izvržke človeške družbe, ki se niso sramovali ovajati lastne sotrpine, ako so se udeležili ‚rdečkarskih' shodov in sestankov. Seveda so nesramno nasilje, vohunstvo in avstrijsko orožništvo, ki je hilo vedno v službi kapitala in reakcije, onemogočili vsako večjo agitacijo, zaradi česar se kovinarsko (razredno) gibanje ni moglo dolgo širiti.«[150]

V potrdilo tega odstavka lahko navedemo že omenjeni socialnodemokratski shod po paragrafu 2 avstrijskega zborovalnega zakona 19. septembra 1897, na katerem je — kakor je poročal socialnodemokratski Delavec 8. oktobra 1897 — govoril Ludvik Zadnik.[151] Toda komaj »je govoril pol ure, že vstopita dva orožnika in jeden zastopnik županstva,«[152] ki so socialno demokratski shod v imenu zakona[153] razpustili, ker shod ni bil prijavljen gosposki.[154] »Vsi ugovori so bili zaman, ker gospodje so bili prepričani, da smejo v imenu zakona teptati zakon (paragraf 2), ker je bila slučajno na njihovi strani sila — znameniti ‚*bajoneti in puške*'.«[155]

Tega shoda, o katerem so po pisanju Delavca mislili, da se ga bo udeležila le peščica sodrugov,[156] se je udeležilo po poročilu v istem glasilu nad 200 ljudi,[157] ki vsi niso mogli v premajhne gostilniške prostore in so morali ostati zunaj. Zelo verjetno je, da je del te množice poslal župnik Šinkovec ali kdo drug, da bi bil shod videti javen in na prostem, česar že nekajkrat omenjeni avstrijski zborovalni zakon ni dopuščal brez prijave oblastem in ga je potem »sila pušk in bajonetov« lahko razgnala. Med temi so bili prav gotovo tudi tovarniški ovaduhi, ki jih je po Zugwitzovih spominih imel ravnatelj Trappen (Luckmannov svak, ki je med starimi delavci slovel kot nekakšen vohljaški pes, ki se je nenadoma pojavil med delavci na planem, če niso delali kakor mašina. Baje je v prostem času skoro vedno čepel v stolpiču gradiča v Hrenovici in opazoval dogajanje okrog tovarne z daljnogledom.)[158] Zato je treba verjeti tudi Zugwitzovim spominom[159] (objavljenih 1925 v socialnodemokratski publikaciji Pod

lipo, iz njih je vsaj za to obdobje zajemal vire tudi Franjo Federl-Slavko za svojo kroniko kovinarskega gibanja na Jesenicah leta 1936,[160] da je »ravnatelj Trappen uvel točno špijonažo in kontrolo nad vsakim, ki bi se udeležil socialnodemokratskih zborovanj«.[161] »Terorizem in pa policijsko-žandarmerijsko nadlegovanje je šlo tako daleč, da se sploh noben gostilničar ni upal dati prostora za shod.«[162] To pa je pomenilo, da se kovinarsko gibanje ni moglo dolgo razširiti[163] ali še točneje: po 19. septembru 1897, ko je žandarmerija prekinila in prepovedala Zadnikov shod, je socialnodemokratsko delovanje na Jesenicah popolnoma omrtvelo kljub peščici sodrugov vse do žebljarske stavke februarja 1899. V skladu ali nesoglasju s tem dejstvom je treba razumeti naslednje odstavke v Federlovi Predzgodovini kovinarskega gibanja na Jesenicah:

> »Toda peščica teh borcev, vztrajnih in jeklenih živcev in volje, je kljub temu delala. **Organizacija je bila** sicer **razbita** (podčrtal M. Kl.) toda radi tega še niso obupali. Vedeli so, da delavska borba ni lahka, da brez borbe ni življenja in da brez vztrajnosti ni zmage.
>
> Komu je koristilo to razbijanje (razrednega delavskega gibanja, oziroma njegove organizacije s strani nahujskanih)? Delničarjem in njihovim agentom. Generalni ravnatelj in njegovi agentje so brezobzirno gospodarili po svojih kapitalističnih načelih. Delavstvo je vedno bolj trpelo.«[164]

Ta odstavek je bil resničen, saj je izražal tisto večno aktualno resnico, da razbijanje neosveščenih nahujskanih delavcev tepe delavstvo samo. Tudi to obdobje (1897—1899) je bilo tako. Cerkev, ki je netila sovraštvo do socialnih demokratov, se ni menila, da s takim bojem za delavstvo škoduje delavstvu nasploh, s tem pa tudi krščanskosocialno organiziranemu delavstvu. Socialnih demokratov ni žigosala samo z antikristi ali podobnimi vzdevki, marveč tudi s psovkami, ki so jih ohranili takratni klerikalni časopisi; »socialnodemokratični opičarji«,[165] »mokrači«; pripisovali so jim brezverstvo, kar za socialne demokrate ni bilo žaljivo, ko bi k temu ne pritikali človeško nelepih lastnosti surovost, pijanost, neolika:

»Kdor išče v brezveri, surovosti, pijanosti in neoliki častnega imena, ta ga pri pametnih, trezno mislečih ljudeh tudi na Savi ali Jesenicah ne bo dobil — mogoče pri socialnodemokratičnih opičarjih,«[166] je 18. septembra 1897 zapisal Slovenec v poročilu o krščanskosocialnem shodu, ki je bil šest dni poprej in se ga je udeležilo nad 600 vrlih mož.[167] Ti naj bi tudi v bodoče sledili svojim črnim pastirjem in ne »bedastočam«, ki jih razširjajo med delavstvo socialni demokratje in s katerimi je ugovarjal železniški sprevodnik Johan Ložar s Save[168] Gostinčarjevemu govoru o socialni demokraciji in njenih načelih[169] na omenjenem krščanskosocialnem shodu na Jesenicah. A ljudstvo Ložarjevih bedastoč »ni hotelo dolgo poslušati in mož jo je kmalu popihal z govorniškega odra.«[170] Toda teh »600 vrlih mož« (uradno poročilo jih navaja 300) ni moglo s psovkami, kakršne so jih v imenu krščanske ljubezni do bližnjega učili duhovni pastirji, izboljšati razmer v tovarni. Delavstvo pa je »vedno bolj trpelo«.[171]

»Leta 1899 je podjetje odtrgalo žebljarjem 10 % od zaslužka. V tem oddelku je bilo že tedaj nekaj socialdemokratov, tako: Wrajc, Bergman, Pičman, Križnar, Stroj in še drugi (Anton Zugwitz, Anton Černe, Ignac Morič, Ignac Pajer ... naknadno ugotovil M. Kl.). Dogovorili so se z ostalimi žebljarji, jim razložili stanje in enotni stopili v stavko. Bili so tedaj še brez organizacije.

To je bil ogenj v strehi. Nahujskani delavci iz drugih obratov so jih zaničevali in zmerjali z ‚revolucionarji' in si sploh niso mogli predstavljati, kako se je moglo nekaj tako ‚revolucionarnega' zgoditi na tako mirnih Jesenicah. Gotovo jih je hudič obsedel, so si mislili.

Toda vseh niso mogli preslepiti in nahujskati. Žičarji so solidarizirali z žebljarji. Deset dni je trajala stavka, menda prva na Jesenicah. In uspeh? **5 % odtegljaja je bilo vrnjenega.«**[172]

Tudi ti odstavki v brošuri Jesenice so bili vzeti iz Zugwitzovih spominov, objavljenih leta 1925 v že omenjeni publikaciji Pod lipo.[173] Tu pravi Anton Zugwitz, da so žebljarji brez organizacije, brez večjih razgovorov in razmišljanj[174] stopili v stavko, čim jim je KID odtrgala 10 odstotkov na zaslužku.[175] Tudi druge trditve v brošuri Jesenice so identične z Zugwitzovimi spomini. Dodaja le, da so bili delavci drugih obratov, ki so obsojali žebljarsko stavko in so žebljarje zmerjali z revolucionarji,[176] nahujskani oziroma »tako poučeni iz župnišča«.[177] Tudi vse drugo, kar je omenil kronist brošure Jesenice, najdemo pri Zugwitzu, le da ta še omenja, da je po zaključeni stavki tehnični ravnatelj Avgust Trappen »vzel na piko«[178] zlasti žebljarja Ignaca Moriča in ga obdolževal, češ da je bil povzročitelj stavke.[179]

Ti viri, ki sem se jih posluževal pred letom 1959 tudi jaz pri obsežnem rokopisnem zapisu Prispevki k zgodovini delavskega gibanja na Jesenicah[180] in v svojem nepodpisanem zapisu Utrinki iz zgodovine jeseniškega delavstva,[181] objavljenem v jubilejni številki nekdanjega mesečnika Železar (ob 40-letnici ZKJ)), pa vsebujejo neko netočnost. Odpravil jo je dr. Dušan Kermauner v svoji Politični zgodovini Gorenjske za obdobje 1860—1918, ko je v statističnem letopisu o avstrijskih stavkah odkril, da je bila omenjena stavka ne desetdnevna, marveč štiridnevna, da je trajala od 16. do 19. februarja 1899, mimo tega pa je v žebljarni, kjer so bili zaposleni 203 delavci, zajela le 65 delavcev, od tega 15 ključavničarjev in 50 nekvalificiranih delavcev.[182] Tudi uspeh stavke je bil drugačen, kakor smo ga doslej v zgodovini jeseniškega delavstva navajali vsi, ki smo pisali o tem:[183] KID ni popustila za pet odstotkov pri desetodstotnem odtegljaju,[184] marveč samo za tri odstotke. Delavci, ki so stavkali, so torej dosegli s stavko, da jim je KID zmanjšala mezde za 7 odstotkov — namesto za deset odstotkov'.[185] Po teh podatkih (če odštejemo delavke, ki so delale v zavijalnici) je stavkala polovica delavcev, zelo verjetno tista dnina, ki so ji naznanili odtegljaj, če je žebljarna obratovala na dva šihta. Za uspeh stavke so bili verjetno odločilni strojni ključavničarji, brez katerih žebljarna ni mogla obratovati. Tudi to, da je žičarna solidarizirala z žebljarji, je resnica, o čemer sem se lahko prepričal sam po pripovedovanju nekaterih, pred tremi desetletji še živih ude-

ležencev te stavke.[186] Da to ni bila prva stavka v tovarnah KID, marveč tretji spontan delen nastop delavstva KID, že vemo (prvi septembra 1890,[187] drugi aprila 1891.[188] Sicer pa je tudi kronist v brošuri Jesenice žebljarsko stavko iz leta 1899 imenoval »menda prvo na Jesenicah«:[189]

> »Stavka in njen delni uspeh sta precej ugodno vplivala na razpoloženje in miselnost delavstva. Še istega leta je bilo ustanovljeno Delavsko izobraževalno društvo...«[190]

Prav gotovo je uspeh,[191] čeprav neznaten, vplival vsaj na tiste delavce, ki so zaslutili, da je stavka lahko dobro orožje v delavskih rokah. Še bolj pa je spodbudila peščico tistih delavcev, ki so se na Jesenicah šteli za socialiste in jih je po letu 1897 še bolj osamilo od delovanja med delavstvom Katoliško delavsko društvo na Savi. To društvo se je omejevalo na razne prireditve in slavja (društveni izlet na Bled maja 1898,[192] sprejem novega knezoškofa dr. Antona Bonaventure Jegliča[193] 6. julija 1898, hujskanje proti socialnim demokratom), ni se pa postavilo po robu zniževanju delavskega zaslužka. To pa je prav gotovo v času neorganizirane in spontane stavke spodbujalo v socialnih demokratih misel na organiziran poseg v razvoj delavskega gibanja na Jesenicah. Morda je k temu prispeval tudi socialnodemokratski shod 19. februarja 1899 v Lescah,[194] saj je — kakor je razvidno iz gradiva VII. zbora Avstrijske socialnodemokratične stranke v Brnu[195] v poročilu slovenskega izvrševalnega odbora JSDS — tudi na Gorenjskem politično društvo Bodočnost začelo prirejati shode, pri katerih se je pokazalo močno zanimanje kmetov, ki so se shodov v velikem številu udeleževali.[196] Še pred tem pa omenja to poročilo, da se ustanavlja politična organizacija za gorenjske kmete v Radovljici.[197] To seveda ni bilo naključje, saj je v tistem času (1897—1899) živel v Lescah čevljar Štefan Trojar, znan daleč naokrog kot vnet in neumoren razširjevalec socialističnih idej, po letu 1899, ko se je preselil v jeseniški železarski revir, pa kot vodilni jeseniški socialist in organizator.

Socialistični shod v Lescah, ki so se ga udeležili vodilni slovenski socialni demokratje France Železnikar, Etbin Kristan in Ignacij Mihevc, je bil pomemben tudi za jeseniško zgodovino razrednega delavskega gibanja predvsem zato, ker so se ga udeležili jeseniški socialisti in se domenili z vodilnimi slovenskimi socialnimi demokrati za nov socialdemokratski shod na Jesenicah. Tako je prišlo po poldrugem letu 12. marca 1899 do novega socialnodemokratskega shoda na Savi.[198] Shodu je predsedoval Ignac Mihevc, glavni govornik pa je bil Etbin Kristan. Udeležilo se ga je večje število delavcev, kakor so predvidevali. Rdeči prapor je 1. aprila 1899 poročal, da so delavci glasno pritrjevali[199] govorniku, ko jim je govoril o položaju delavcev, o potrebah in nalogah organizacije in o skrajšanju delovnega časa[200] in da se je »v društvo vpisalo 47 udov.[201] Nadejal se je, da bodo na Jesenicah priredili kmalu zopet podoben shod.[202]

Tako se je leta 1899 vnovič začela agitacija za ustanovitev kovinarske organizacije. Vendar pa do tega ni prišlo. Na brnskem zboru avstrijske socialne demokracije konec septembra 1899 Poročilo slovenskega izvršnega odbora[203] molči o obnovi kovinarske organizacije,[204] o kateri je pisal Zugwitz v svojih spominih. Kronist v brošuri Jesenice pa o ustanovitvi Delavskega izobraževalnega društva[205] zapiše naslednje: »Splošno (obče) delavsko pravovarstveno, izobraževalno in podporno društvo (za Kranjsko) se je v škodo stranke (JSDS) razsulo.«[206] Torej moramo črtati leto 1899 kot leto ustanovitve Delavskega izobraževalnega društva socialistične smeri, navedenega v brošuri Jesenice. S tem pa seveda ni rečeno, da si za ustanovitev društva niso prizadevali vse od marčevega shoda 1899 dalje, a so jo zavirale različne težave. Zato bi bilo točneje, ko bi kronist (str. 15) zapisal: »Še isto leto so nameravali ustanoviti Delavsko izobraževalno društvo.«

Toda nihče ni imel poguma dati rdečkarjem na razpolago prostorov.[207]

Morda je bil prav v tem vzrok, da je šele 15. oktobra 1900 ljubljansko vodstvo Splošnega delavskega napredno-izobraževalnega, pravovarstvenega in podpornega društva za Kranjsko prijavilo ustanovitev svoje podružnice na Savi pri Jesenicah,[208] ta pa je imela svoj ustanovni občni zbor 11. novembra 1900. Na njem so izvolili za predsednika Štefana Trojarja, za tajnika pa Josipa Škofa.[209]

»Društvo je dobilo le zasilne prostore pri požrtvovalnih zasebnikih. Delo je bilo nekoliko olajšano. Zopet so se začela zborovanja...«[210]

Prvo tako zborovanje je bil shod že na sam dan ustanovnega občnega zbora društva 11. novembra 1900 na Savi. Na tem shodu, ki je bil hkrati predvolilni shod pred državnozborskimi volitvami, razpisanimi za 12. december 1900, sta govorila Karl Kordelič (poleg Zadnika edini slovenski delegat na ustanovnem kongresu ASDS v Hainfeldu) in Karel Linhart, organizator avstrijske kovinarske sindikalne organizacije Metallarbeiterverband.[211] Teden dni kasneje je bil socialnodemokratski predvolilni shod v Radovljici,[212] ki so se ga udeležili tudi jeseniški socialisti, potem shod v Kranjski gori,[213] kjer je govoril socialnodemokratski kandidat v peti kuriji Josip Kopač:

»...in govorniki iz Ljubljane in Trsta; med njimi sodrugi (Karel) Kordelič, (Ignac) Mihevc, Etbin in Anton Kristan, itd., so hodili na Jesenice predavat. Tudi delavsko časopije je začelo v več izvodih prihajati na Jesenice. Počasi se je, kljub reakciji in nasilju, širila delavska zavest med jeseniške kovinarje.
Leta 1901...«[214]

Tu je verjetno tiskovna napaka, pravilno je:

»Leta 1900 so bile razpisane državnozborske volitve. Socijal-demokratski kandidat je dobil na Jesenicah 210 glasov. To je bilo res od sile, kaj si ti ‚revolucionarji' ne predrznejo. Gospoda v tovarni in župnišču, kar ni vedela kaj bi. Par dni so lovili sapo. Nezaslišano! Ko so se nekoliko

pomirili, so ‚sejali' in sklenili, da morajo ‚rdečkarje' in ‚revolucionarje' brez usmiljenja iztrebiti in zatreti...«[215]

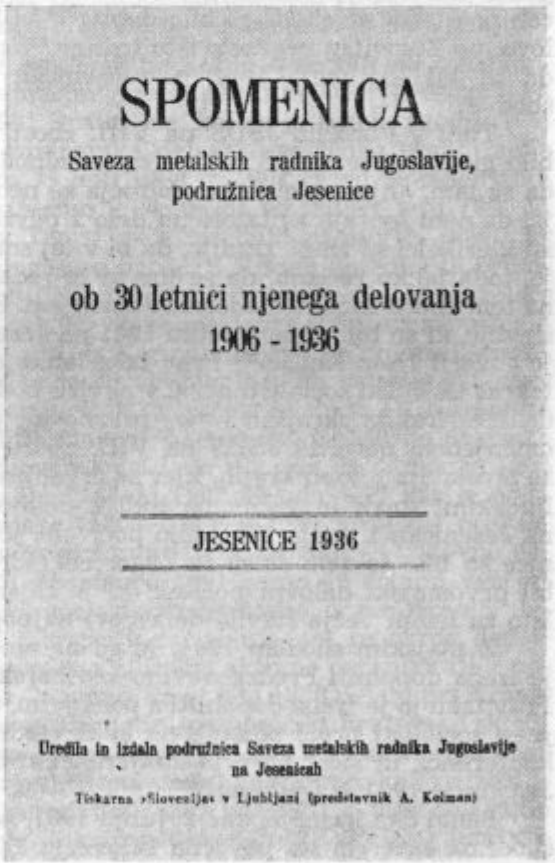
Državnozborske volitve 12. decembra 1900 se po obliki niso razlikovale od že omenjenih volitev leta 1897, ko so v cesarski Avstriji prvič uvedli peto kurijo, v katero so smeli voliti tudi delavci. Ti poprej niso imeli niti indirektne volilne pravice, ki pa je seveda bila še daleč od splošne direktne in tajne volilne pravice, za kakršno se je borila socialna demokracija. Volitve so potekale preko volivnih mož, ti pa so potem glasovali za enega od postavljenih kandidatov v posameznih kronovinah takratnega podonavskega cesarstva. Jeseniški volivci so volili v takratnem sodnem okraju Kranjska gora (kjer je bilo tudi v bivši Jugoslaviji vse do okupacije okrajno sodišče), v katerega so spadale pred letom 1918 občine Koroška Bela (leta 1900) s 1662 prebivalci, občina Jesenice (ki je šele 1890 presegla po številu prebivalstva Kranjsko goro) s 3604 prebivalci, Dovje s 1004 prebivalci, Kranjska gora s 1567 prebivalci (leta 1890 1578, a Jesenice 1478), Rateče s 768 prebivalci in Bela peč s 714 prebivalci (od leta 1918 pod Italijo).[216] V tem sodnem okraju je 12. decembra 1900 glasovalo za socialnodemokratskega kandidata Josipa Kopača v peti kuriji 316 volivcev ali 15 odstotkov[217] vseh volilnih upravičencev, od tega je bilo več kakor dve tretjini glasov za socialnodemokratskega kandidata v peti kuriji oddano na Jesenice — 210 glasov, kakor jih je navedel po Zugwitzovih spominih[218] tudi pisec v brošuri Jesenice.[219]

To je bil za takratne razmere na Jesenicah zavidljiv uspeh in prav tako v kranjskogorskem sodnem okraju kljub 39 % absolutni klerikalni večini. Najslabše so se odrezali liberalci s 7 %.[220] Za zgodovinski zapis je bilo popolnoma pravilno, da je pisec Predzgodovine kovinarskega gibanja v brošuri Jesenice leta 1936 ta podatek iz Zugwitzovih spominov navedel, lahko pa bi izpustil marsikatero Zugwitzovo mnenje o strahu tovarniške gospode in župnišča, pisano v stilu strankarskih razprtij in daleč od stvarne analize zgodovinskega položaja. Toda k temu se bomo še vrnili v drugih poglavjih pripomb, zgodovinskih popravkov in komentarjev. Zdaj pa se vrnimo k citiranju Predzgodovine kovinarskega gibanja na Jesenicah, posnete po Zugwitzovih spominih z zgodovinskimi točnostmi pa tudi netočnostmi, ki jih bomo osvetlili, popravili ali postavili na pravo mesto. Potem ko je pisec zapisal, da so nasprotniki — KID in župnišče — sklenili, da morajo rdečkarje in revolucionarje brez usmiljenja iztrebiti in zatreti,[221] je nadaljeval:

»Začeli so brezobziren boj. Terorizirali so celo gospodinje, da so morale ‚rdečkarjem' odpovedati stanovanje. Prostorov za sestanke ni bilo mogoče nikjer več dobiti. Plačani agenti so kar naprej grmeli na Jesenicah. Nahujskane in pobožne device so na cestah pljuvale v ‚razkrinkane' in ‚zaznamovane rdečkarje'.«[222]

Nekaj od tega je resnica, ki je verjetno ostajala na Jesenicah tudi po volitvah. V poročilu Jugoslovanske socialnodemokratične stranke na VIII. zboru Avstrijske socialnodemokratične stranke, ki je zasedal

med 2. in 6. novembrom 1901 na Dunaju,[223] je bilo v zvezi z državnozborskimi volitvami med drugim tudi rečeno: »Na Kranjskem je prejel sodrug Kopač skoraj 4000 glasov, in to v agrarni deželi, kjer ima klerikalizem najtrdnejšo pozicijo, kjer so *v volilnem času na ukaz ljubljanskega škofa* v vseh krajih razstavljali najsvetejše (monštranco) in v vseh cerkvah prirejali dnevne in nočne molitve za srečen izid volitev, kjer so *volivcem* socialno demokratičnih kandidatov *in njihovim ženam odklanjali (spovedniki pri spovedi) odvezo* (podčrtal M. Kl.), kjer so cele trume kmetov sledile duhovniku k volitvam s klicem ‚Glasujem za Boga', ne da bi bili kakorkoli poučeni o pomenu volitev in kjer so skušali tudi liberalci oslepariti delavce za njihove glasove — v takšni deželi ni mogoče reči, da je to število (za soc. dem. kand. v peti kuriji Josipa Kopača) majhno . . .«[224] Brez dvoma so pritisk na vernike zaostrili tudi na Jesenicah, kjer sta takrat slovela župnik Šinkovec in kaplan Škerjanc kot največja nasprotnika socialne demokracije. Slednjemu je klerikalna javnost pripisovala veliko zaslugo,[225] da se na Jesenicah ni razširila socialna demokracija.[226] Pri-

SPOMENICA

Saveza metalskih radnika Jugoslavije,
podružnica Jesenice

ob 30 letnici njenega delovanja
1906 - 1936

JESENICE 1936

Uredila in izdala podružnica Saveza metalskih radnika Jugoslavije na Jesenicah

Tiskarna »Slovenija« v Ljubljani (predstavnik A. Kolman)

Naslovna stran Spomenice Saveza metalnih radnika Jugoslavije — podružnica Jesenice, ki je izšla leta 1936

tisk jeseniškega župnišča na vernike se je verjetno zaostril po volitvah celo bolj kakor pred volitvami. V klerikalnem taboru so namreč spoznali, da je razmerje med 427 za klerikalnega kandidata oddanimi glasovi in 210 za socialnodemokratskega kandidata oddanimi glasovi skoraj 100 : 50, čeprav so se prav tako kakor leta 1897 (takrat še upravičeno) tudi leta 1900 trkali na prsi, da je »krščansko socialna moč rdečo nevarnost odstavila z dnevnega reda«. Med temi 210 glasovi, oddanimi za rdeče, je bilo več kakor tri četrtine takih, ki jih v jeseniškem župnišču niso pričakovali. Tudi Poročilo JSDS na VIII. zboru Avstrijske socialnodemokratične stranke v začetku novembra 1901 omenja: »... pravovarstveno društvo za Kranjsko ... je pridobilo dve novi podružnici, eno *na Jesenicah*, drugo na Vrhniki ...«[227] V soseščini Jesenic pa je »v Radovljici prešlo bralno društvo narodnjakov v socialnodemokratične roke«,[228] kar je imelo kmalu tudi za jeseniške socialiste poseben pomen.

Prav tako, kakor je Dušan Kermauner v svoji Politični zgodovini Gorenjske zavračal Zugwitzovo trditev, da zaradi zastraševanja gostilničarjev s strani nasprotnikov socialne demokracije na Jesenicah prostorov za shode ni bilo dobiti,[229] bi lahko zavrnili tudi Federlovo, po Zugwitzu prevzeto isto trditev,[230] s Kermaunerjevo navedbo, da je bil »že maja 1901 na Jesenicah spet socialnodemokratski shod«.[231]

Tudi v Poročilu JSDS na VIII. zboru ASDS novembra 1901 je bilo glede odvzemanja lokalov za socialnodemokratske shode rečeno, da se tam, »kjer so obširna področja še neobdelana, še pogosto dogaja, da nam ovirajo agitatorično delo z odvzemanjem lokalov:[232] »Zlasti klerikalci se vneto trudijo, da bi v tej smeri nahujskali gostilničarje, toda lahko rečemo, da se jim to že redkeje posreči.«[233] Žal so bili na tem zboru shodi le nedoločno omenjeni. Zato tudi ni v tem poročilu shodov, ki so bili do novembra 1901 na Jesenicah. Na majskem shodu je govoril Josip Kopač.[234] Prav tako lahko dopuščamo možnost, da so tokrat jeseniški socialisti prvič v okviru podružnice Pravovarstvenega društva (rabim skrajšan izraz) praznovali prvi maj, saj je bilo v že omenjenem poročilu JSDS na VIII. zboru ASDS rečeno: »Prvi maj se proslavlja v vseh krajih, kjer so organizacije, z delovnim počitkom, ljudskimi shodi in večinoma tudi z delavskimi veselicami.[235] Da je na Jesenicah 1. maja 1901 delo počivalo, je zelo malo verjetno. Jesenice so bile še zelo daleč za Zagorjem, Idrijo in Trbovljami, kjer je bil prvomajski delovni počitek (ki je zajemal po citiranem poročilu leto za letom večje število delavcev) najpopolnejši.[236]

Z majskim shodom 1901, ki ga ne omenja brošura Jesenice, pa je treba dopolniti Predzgodovino kovinarskega gibanja na Jesenicah. Prav tako jo je treba dopolniti s podatkom, da so se *jeseniški kovinarji — socialisti prvič pojavili* na kaki vsedeželni socialnodemokratski konferenci, in sicer *na prvi konferenci strokovnih organizacij 29. in 30. junija 1901 v Ljubljani.*[237]

Samo dan kasneje, dne 1. julija 1901, pa so priredili na Jesenicah shod, na katerem sta govorila delavcem Etbin Kristan in Karel Lin-

hart.[238] Na tem shodu so sklenili, da »bodo v kratkem ustanovili podružnico Splošnega kovinarskega društva[239] — Gesammt-Metallarbeiterverband«, ki je imelo svoj osrednji sedež za vse avstrijske dežele na Dunaju. Tako se je potem *dne 17. novembra 1901* v gostilni Robič na Savi pri Jesenicah zbralo okrog dvesto delavcev na ustanovnem zboru svoje kovinarske organizacije, ki sta se ga udeležila Karel Linhart in osrednji tajnik Splošne zveze kovinarjev Avstrije (Metallarbeiterverband) Franz Domas z Dunaja.[240]

Tu bi se lahko končala predzgodovina organiziranega razrednega delavskega gibanja na Jesenicah. Vendar pa temu ni bilo tako. Čeprav je bila podružnica strokovne Splošne zveze kovinarjev (metalurških delavcev) Avstrije ustanovljena enajst dni po že navedenem VIII. kongresu avstrijske socialne demokracije in je kot taka izstopila iz Splošnega delavskega napredno-izobraževalnega, pravovarstvenega in podpornega društva, ne najdemo te spremembe zabeležene ne na IV. zboru Jugoslovanske socialnodemokratične stranke (7. in 8. decembra 1902 v Celju)[241] ne na IX. zboru Avstrijske socialnodemokratične stranke (Gesamtparteitag der Socialdemokratischen Arbeiterpartei in Österreich), ki je zasedal med 9. in 13. novembrom 1903 na Dunaju.[242]

V brošuri Jesenice ne najdemo podatkov o shodih ne o ustanovitvi podružnice Zveze kovinarjev (metalurških delavcev) Avstrije na Jesenicah 17. novembra 1901 in tudi ne, kaj se je potem zgodilo s to podružnico, da ni postala kovinarska delavsko-razredna organizacija z nepretrganim delovanjem. O letu 1900 in 1901 razen že omenjenih državnozborskih volitev najdemo le še to, da so bili »v letu 1900 in 1901 vsi manjši sestanki v Trojarjevih zasebnih prostorih, poleti pa shodi in prireditve kar v njegovem vrtu«.[243] V vseh dosedanjih prikazih tega obdobja zgodovine delavskega gibanja ni prikazano, koliko je sploh bilo organiziranih delavcev v primerjavi s številom zaposlenih pri Kranjski industrijski družbi. Iz Kermaunerjeve zgodovine Gorenjska 1860—1904 zvemo, da se je od zborovalcev ob ustanovitvi jeseniške podružnice Zveze metalurških delavcev Avstrije 17. novembra 1901 včlanilo v ta sindikat 56 članov,[244] jeseniško Katoliško delavsko društvo pa je po pisanju Slovenskega lista[245] z dne 24. januarja 1903 in Kermaunerjevi navedbi imelo »leta 1902 56 udov«,[246] kar je pisca Politične zgodovine Gorenjske (1860—1918 v treh knjigah) pravzaprav spravljalo v dvom, da ne gre morda »za zapisno — tiskovno napako«.[247] Vendar pa bi 17. novembra 1901 samo 40 članov več pri krščanskih socialcih ali pri socialnodemokratsko organiziranih delavcih ne smelo spravljati nikogar v začudenje, saj se okrog devetdeset odstotkov delavcev še vedno ni upalo aktivno organizirati v nobeni strokovni organizaciji. Če vemo, da je leta 1900 delalo pri Kranjski industrijski družbi v jeseniški dolini po poročilu Bratovske skladnice 1543 delavcev (od tega 188 rudarjev),[248] pet let kasneje pa 1559 delavcev (od tega 43 rudarjev),[249] potem lahko vidimo, kako nizek je bil odstotek vsega organiziranega delavstva leta 1901 v obeh delavskih organizacijah, od katerih se je krščanskosocialno Katoliško delavsko

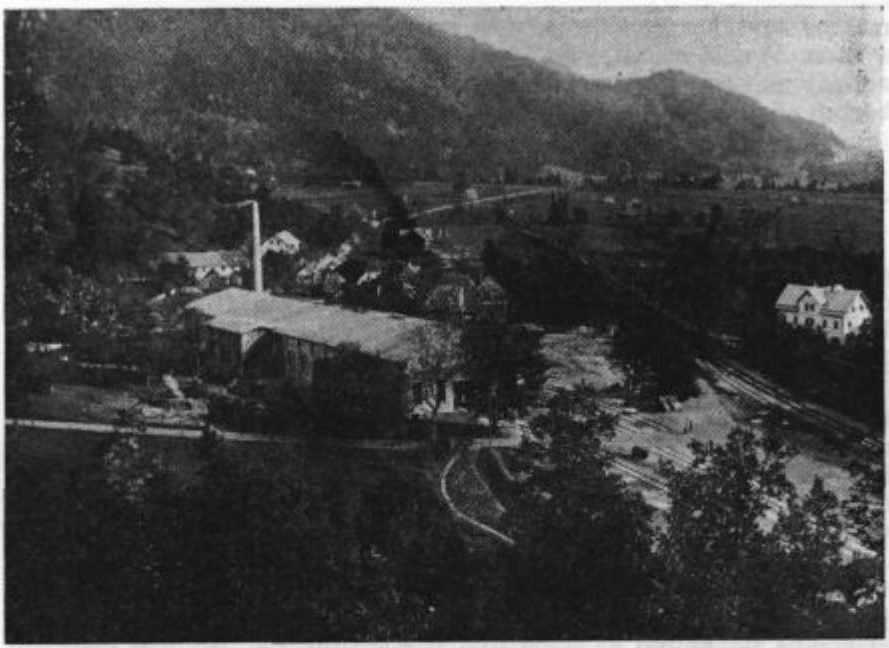
društvo na Savi držalo pokonci bolj zaradi družabno prosvetnega dela, kakor pa zaradi prizadevanja za izboljšanje gmotnih in delovnih razmer v tovarni. Prav tako pa so tudi krščanski socialci pomanjkanju vsega tega pripisovali vzrok neuspehov socialne demokracije na Jesenicah, češ da je »socialno demokratična stranka ravno zaradi tega brez vse življenjske moči, ker nima *ne vodstva, ne prostorov,* ne godbe, ne petja«.[250]

Torej trditev v Zugwitzovih spominih in po teh v brošuri Jesenice le ni bila tako iz trte izvita.[251] Tudi pritisk po 17. novembru 1901 na organizirane člane podružnice splošne Zveze metalurških delavcev Avstrije ni bil tako majhen, tako da je članstvo že prvi mesec po ustanovitvi padlo pod deset članov, kakor so 29. decembra 1901 ugotovili na seji kranjskega vodstva te zveze v Ljubljani. Ta padec pod deset članov je pomenil v skladu s pravili Zveze metalurških delavcev Avstrije (Metallarbeiterverband) razpust jeseniške podružnice. Za razpust se je zaradi 33. člena teh pravil moralo odločiti tudi kranjsko vodstvo Zveze metalurških delavcev Avstrije v Ljubljani pod predsedstvom Karla Linharta, jeseniške člane, ki so še ostali Zvezi zvesti, pa so vključili med članstvo glavnega društva.[252]

Tako je ustanovitev rdečega kovinarskega sindikata 17. novembra 1901 potonila v predzgodovino sindikalnega razrednega delavskega gibanja na Jesenicah. Morda je bila vseeno upravičena trditev o klerikalnem pritisku na gostilničarje, saj leta 1902 socialisti niso prirejali več političnih shodov na Jesenicah marveč v Radovljici. Prvi tak shod je bil 12. januarja 1902. Na njem je govoril prav glavni kovinarski socialnodemokratski organizator na Kranjskem Karel Linhart.[253] Kakor že vemo iz poročila na VIII. zboru avstrijske socialne demokracije v začetku novembra 1901 na Dunaju, je v Radovljici bralno društvo narodnjakov prešlo v socialnodemokratske roke,[254] torej so bili tudi pogoji za socialnodemokratske shode boljši kakor na Jesenicah. Drugi, po takratnem tisku znani shod v Radovljici pa je bil dne 5. oktobra 1902. Poleg Karla Linharta je na njem govoril tudi Jaka Škerbic iz Mojstrane,[255] ki ga poleg Franca Železnikarja in Etbina Kristana omenja tudi Anton Zugwitz v svojih spominih.[256] Karl Linhart se je na tem shodu lotil tudi voditelja slovenskih liberalcev dr. Ivana Tavčarja in njegovih pogledov na boj za splošno in tajno volilno pravico, Jaka Škerbic pa je okrcal krščanske socialiste, ki pobirajo drobtine za socialnimi demokrati.[257]

Leta 1902 naj bi bil po sporočilu v brošuri Jesenice v klerikalnem pritisku na socialne demokrate na Jesenicah tisti čas, ko so »nahujskane in pobožne device (beri: tercialke) na cestah pljuvale v razkrinkane in zaznamovane rdečkarje«.[258]

O »odlikovanju« jeseniških tercialk je 4. novembra 1902 poročal Slovenec, da so »naše vrle žene dobro izplačale« tiste, ki so leta 1902 hoteli Jeseničane »poplaviti z luteranskimi svetimi pismi«,[259] kar je letelo predvsem na socialne demokrate. To potrjuje članek Los von Rom (Proč od Rima) na Kranjskem in njegov sad, kjer je med

Prvi obrati valjarne na Javorniku leta 1902

drugim rečeno, da poteka »vse gibanje za odpad (od katoliške cerkve) le v socialnodemokraški družbi (na Jesenicah)«.[260] Članek pred tem napada Štefana Trojarja, voditelja jeseniške socialne demokracije[261] in Martina Putschögla, priseljenca s Češke in lastnika socialnodemokratske gostilne pri Robiču na Savi,[262] pri katerem se je ta družba[263] zbirala in kjer je bila 17. novembra 1901 ustanovljena podružnica avstrijske Zveze metalurških delavcev.[264] V tej gostilni je imela ta zveza svoje prostore in prav tako shod 6. julija 1902, bil pa je to tudi edini prostor, ki ga pritisk jeseniškega župnišča ni mogel iztrgati socialnim demokratom.[265] Zato se jeseniškim socialistom ni bilo treba skrivati po hostah, kakor je zapisal Anton Zugwitz v svojih spominih[266] in po Zugwitzu nekritično povzel tudi pisec Predzgodovine kovinarskega gibanja na Jesenicah v naslednjem odstavku, ki je docela iz trte izvit:

> »‚Slovenec' je leta 1902 z zadoščenjem in z gotovim namenom napisal: ‚kitajsko-japonski bokserji na Savi pri Jesenicah se skrivajo po hostah, kjer zborujejo . . .'.«[267]

Teh stavkov v Slovencu leta 1902 ni najti, čeprav je bilo 13. novembra 1902 objavljeno nekakšno Pismo iz Kitajske, satiričen zapis, ki pa ni bil naperjen zoper socialne demokrate, marveč zoper slovenske liberalce.[268] Torej tako imenovani boksarji, kakor so v imperialistični Evropi imenovali vstajo kitajskih kmetov, obrtnikov in

mestne revščine proti inozemski imperialistični agresiji, niso v onenjenem Pismu iz Kitajske imeli prav nobene zveze s klerikalnimi napadi na jeseniške socialne demokrate in njihovo takratno težko borbo:

»Težka je bila borba v takih razmerah. Toda naši borci niso obupali. Vztrajno so prenašali preganjanja, zaničevanja in zapostavljanja, vedno v zavesti, da dan zadoščenja mora priti.«[269]

Tudi v tem odstavku v brošuri Jesenice se kaže Zugwitzova zagata, v katero je prišel v svojih spominih zaradi omrtvelosti socialnodemokratskega gibanja in zaradi hotenega bežanja od pravih vzrokov. To je Anton Zugwitz verjetno storil zato, da bi ostal lik prvega jeseniškega socialističnega voditelja Štefana Trojarja socialistično čist in brez napak, saj je opravičeval celo njegov prestop v protestantizem. Prav ta prestop je dal orožje v roke krščanskosocialnim voditeljem, to se pravi jeseniškemu župnišču, ki se je odslej lahko pečalo s socialnimi demokrati kot s krivoverskimi luterani in ne s socialnimi demokrati kot organizatorji boja delavstva za delavske pravice. To se pravi: idejni očetje krščanskosocialnega gibanja na Jesenicah so lahko prenesli boj s socialnega na versko področje. Da se je bilo teže biti s socialističnimi pogledi na delavsko vprašanje, je na primer dokazovalo delavsko gibanje v Zagorju, kjer so bili klerikalci po vplivu na delavstvo v manjšini, na verskem področju pa so se čutili še vedno absolutne gospodarje.

In ker je pisec brošure Jesenice leta 1936 nekritično obnavljal Zugwitzove spomine, je nehote obnavljal tudi Zugwitzovo zagato, v katero je prišel pri ocenjevanju dogodkov iz tistih dni tudi v naslednjih odstavkih:

»Leta 1902 so začeli graditi karavanški predor. Delavstvo, ki je tedaj prišlo od vseh strani, je prineslo nekaj novega življenja v naše kraje.«[270]

Ta odstavek o graditeljih karavanškega predora je v tej brošuri popolnoma odveč, ker so ostali Jesenicam in delavskemu gibanju docela tuji. Prišli so kot tujci in kot tujci so odšli, kar je razvidno iz sestavka Veliko gradbišče, objavljenega v drugi knjigi zbornika Jeklo in ljudje.[271] Prav tako nimata v brošuri Jesenice tadva stavka nobene zveze in povezave z naslednjimi stavki istega odstavka:

»... Radi napadov (klerikalnega voditelja na Kranjskem) dr. Šušteršiča in klerikalcev na nemško posest je prišlo do politične spremembe. Klerikalci so prišli v spor s podjetjem in so nazadnje stopili celo v stavko, katero so pa kaj kmalu s ‚sporazumom' in godbo zaključili.«[272]

Pisec je prav tako omalovaževalno prešel prvo generalno javorniško-jeseniško stavko, ki bi jo moral v skladu z objektivnostjo in svojim komunističnim prepričanjem leta 1936 ocenjevati popolnoma nesektaško kot prvi množični nastop delavstva KID proti podjetju. Toda socialni demokratje iz leta 1904 — »niso znali biti prav nič

pravični elementarnim razrednim vzgonom slovenskega proletariata, za katerim so tako zelo zaostajali, da so jih celo v tolikšnem delavskem centru, kakršen je bil jeseniški, brez vsakega napora ‚nadomestili' krščanski socialisti.«[273] O revolucionarnem odnosu do delavskih bojevnih teženj pa še celo ne moremo govoriti pri naši takratni socialni demokraciji, ki je brez večjega omahovanja sprejela negativno sodbo o javorniško-jeseniški stavki leta 1904.[274] To je po Zugwitzovih spominih nekritično povzel tudi pisec Predzgodovine kovinarskega gibanja na Jesenicah leta 1936, ko so jeseniški komunisti s svojim delom in vodilno vlogo pri akcijskem združevanju delavstva vseh treh strokovnih smeri že zdavnaj preboleli strankarstvo.

Vodilnim slovenskim in jeseniškim socialnim demokratom pred prvo svetovno vojno ni bilo prijetno pri srcu ob dejstvu, da je bil velik delavski boj v tako pomembnem industrijskem središču — pod klerikalnim vodstvom in da se socialna demokracija, tako rekoč poklicna zastopnica delavskih interesov, sploh ni v njem uveljavila niti kot postranska sila. Tega ni priznal ne Anton Zugwitz v svojih spominih, ne pisec Predzgodovine kovinarskega gibanja na Jesenicah v brošuri Jesenice. Prav tako ni kritično ovrednotena vloga najpomembnejše osebe[275] v delavskem gibanju:

»V tedanjem času je bila, kakor izgleda najpomembnejša oseba v delavskem pokretu (gibanju), pokojni s. Trojar. V letu 1900 in 1901 so se vsi manjši sestanki vršili v Trojarjevih zasebnih prostorih, poleti so bili pa shodi in prireditve kar v njegovem vrtu. Zelo je bil agilen v delavskem pokretu. Bil je tudi nekaj časa predsednik strokovne (vplačilnice) in kulturne organizacije. Kakor piše pokojni s. Zugwitz v svojih spominih (ti so bili piscu predzgodovine kovinarskega gibanja za ‚predzgodovinsko' obdobje edini vir — op. M. Kl.) je bilo celotno socijal-demokraško gibanje osredotočeno pri Trojarju, pri katerem sta sodelovala še dva agilna agitatorja socijalizma ss. Wrajc in Maiti. Seveda je imela radi tega reakcija nanj posebno piko.

Župnik je šel v svojem gorečem stremljenju tako daleč, da je zanesel spor celo na versko polje. Ni hotel krstiti otrok, ako je domneval, da so njihovi botri ‚rdečkarji'. Pozneje je nastala cela ‚afera' radi birme. Trojarjev sin bi moral k birmi. Za botra je bil določen znani socialni demokrat Putšegel (Putschögel), župnik ga radi tega ni hotel pustiti k birmi. Nastala so ‚pogajanja', ki so prišla celo do škofa. Končno je škof, kot višja cerkvena avtoriteta, odobril — stališče župnika — z motivacijo, da se ‚socijal-demokrata ne prizna za botra'. In Trojarjev sin, leta 1902, po Kristusovem rojstvu, ni bil birman, ker je imel za botra socijal-demokrata.

Posledica tega spora je bila, da je nekaj družin s Save in Koroške Bele izstopilo iz katoliške cerkve in pristopilo v protestantizem. To je seveda boj še bolj poostrilo. Prižnica se je ob nedeljah kar tresla od grmenja proti ‚verolomnim rdečkarjem'. Niso izbirali besedi niti dejanj. Gonje ni bilo ne konca ne kraja.«[276]

Tak je tudi ta po Zugwitzu posnet in nekritično napisan zapis v brošuri Jesenice. Socialni demokrati so bili v času izida Zugwitzovih spominov, ki jih je pred objavo v svoji reviji Pod lipo »izpopolnil« znani socialnodemokratski oportunist Anton Kristan v letu 1925 še mnogo manj dovzetni za svoje napake v preteklosti, ki so škodovale

razvoju delavskega gibanja. Nehotene spodrsljaje v Predzgodovini kovinarskega gibanja na Jesenicah je verjetno v prvi vrsti zakrivila naglica, s katero so pripravljali to brošuro. Z njo so nameravali proslaviti tridesetletnico nepretrganega delovanja SMRJ, v kateri so bile včlanjene vse takratne struje socialistov — od desnih oportunistov do leve, tako imenovane sindikalne opozicije, ki so jo tvorili komunisti in levo orientirani komunistično misleči delavci, ki jih je bilo mnogo več kakor ilegalno organiziranih članov KP. Poleg naglice, s katero so brošuro pripravljali, je bilo verjetno za nekatere sestavke pri roki premalo zgodovinskih virov, po katerih bi si pisec lahko ustvaril objektivno podobo na Jesenicah ob začetku stoletja. Po teh virih bi potem lahko prišel do dokumentiranega zaključka tudi o škodi, ki jo je razrednemu socialističnemu delavskemu gibanju na Jesenicah napravil Trojarjev prestop v protestantizem s katerim je Trojar dal orožje v roke klerikalizmu oziroma cerkvi, ki je že od časov, ko je z revolucionarnim gibanjem meščanstva začela izgubljati posvetno oblast, boj proti slehernemu revolucionarnemu gibanju skušala speljati s socialnega na versko področje. Tu se je čutila gospodar nad kmečkimi in delavskimi množicami, ki so se z razvojem kapitalistične industrije porajale iz kmečke revščine. To njeno neomejeno oblast je omogočala splošna gospodarska in duhovna zaostalost, v kateri je našega človeka držalo tudi šolstvo vse do narodnoosvobodilnega boja in zmage revolucije. Vse do takrat je za marsikoga od nas veljala Cankarjeva politična izpoved,[277] da mlad »človek, ki je drugače brihten in (celo) za silo izobražen, ne ve ničesar o tako važni stvari, kakor je ustroj človeške družbe in sploh ničesar ne o tistem življenju, ki tudi njega samega krvavo bije«. »Ali ta ganljiva nevednost ni le posledica, temveč je predpisana poglavitna zapoved, je duh in vsebina avstrijske šolske vzgoje ... Trdim celo, da šole, s kakoršnimi nas je avstrijski Bog udaril, ovirajo duševni razvoj človeka, da nam, rekel bi, zaplankajo razum, ker ga stiskajo ter ponavadi sčasom res potisnejo v eno samo strugo.«[278] Čeprav je Ivan Cankar v svoji politični izpovedi Kako sem postal socialist mislil s prejšnjim stavkom predvsem slovensko mladino, ki se je v njegovih čash šolala, je ta stavek veljal malodane za skoro slehernega takratnega človeka in tudi delavca, če si ni upal pogledati čez cerkveni plot, s katerim so ogradili njegovi dušebrižni pastirji svojo čredo in jo v imenu vere in skrbi za posmrtno zveličanje ali pekel mnogo lažje obdržali v hlapčevski vdanosti cerkvi in njenem boju zoper razredno socialistično gibanje. To se pravi: mnogo lažje so socialiste proglašali za sovražnike cerkve kakor za sovražnike delavstva, kar bi bila tako otipljiva in neprepričljiva laž, da bi ji polagoma nehali verjeti celo najbolj vdani in v nezmotljivost cerkve in krščanstva do dna prepričani verniki. Zato tudi na Jesenicah v času birme leta 1902 niso obžalovali Trojarjeve vztrajnosti, da mora biti boter njegovega sina socialni demokrat Putschögl in so morali biti zelo zadovoljni, ker so po Trojarjevi in Putschöglovi nepopustljivosti glede birmanskega

botrstva lahko zanetili verski spor, z njunim odpadom od katoliške cerkve in prestopom v protestantizem pa so začeli očitati socialni demokraciji, da se je na Jesenicah s tem postavila na stran graditeljev nemškega mostu do Adrije.

O tej zadevi je kmalu po ‚rdečem' kovinarskem shodu 6. julija 1902,[279] poročal Rdeči prapor, da bi »na Savi pri Jesenicah imel iti k birmi otrok znanega socialnega demokrata in da so starši tega birmanca naprosili gostilničarja M. P. za botra«. »Ta gostilničar pa ima v svoji hiši društveni lokal socialne demokracije in je vodja celega gibanja, ker je že od nekdaj prepričan sodrug.«[280] Župnik Šinkovec je po pisanju v Rdečem praporu pristal, da je Putschögl lahko za botra samo pod pogojem, da postavi na cesto socialnodemokratsko društvo in če se ne naroči več na brezverske časopise.[281] In ker Putschögl ni sprejel župnikovih pogojev, je ostalo vse pri starem.[282] Članek so zaključevala očitajoča vprašanja, ali je to, kar počne duhovščina (v odnosu do Trojarja) krščansko[283] in ali je sploh lepo in dostojno[284] in ali ni sramotno za slovensko duhovščino, da postopa tako brezobzirno in brutalno,[285] potem pa napoved, kaj čaka v prihodnosti »črno gospodo«,[286] ki naj sebi pripiše krivdo, če se zaradi takih postopkov »širi sovraštvo do vere, katero pridigajo«.[287] Zato »bode čas prišel, ko bodejo popje otroke iskali, katere bi smeli birmati, ko bodejo cerkve prazne in farovži demolirani«.[288]

To je bilo netivo, ki ga je kmalu po omenjenem članku še povečal Trojarjev in Putscöglov prestop v protestantizem. Jeseniškim klerikalnim veljakom je tako uspelo prenesti težišče boja proti pojavu socialne demokracije na Jesenicah s socialnega na versko področje, kar je bilo za župnišče lažje, ker je lahko izrabljalo svoj klerikalni vpliv na delavstvo Kranjske industrijske družbe, ki mu ga je moral priznati tudi takratni slovenski socialnodemokratski tisk.[289] Ta je ugotavljal, da jeseniškim »klerikalcem raste greben, ker je tukaj delavstvo in čeprav nevoljno, vdano v svojo usodo«[290] kljub izkoriščanju, draginji, ki je taka kakor ob času hude letine,[291] stanovanjem, ki so tako draga, kakor nikjer (drugje),[292] in ravno tako živež.[293]

Pomemben je namen tega članka (ki ga Dušan Kermauner pripisuje Jakobu Škrbicu[294] iz Mojstrane), ki je skušal usmeriti jeseniške socialiste na pravo področje njihove dejavnosti — v delavski in ne v verski boj, ki se je razvnel z župniščem namesto z izkoriščevalko jeseniškega delavstva Kranjsko industrijsko družbo, od katere je res »delavec vsestransko odvisen, ali to se razbije od pečine krepke organizacije«,[295] zakaj žalostne delavske razmere »izboljšati in spremeniti je dolžnost edino le socialnodemokratične organizacije«.[296] Jaka Škerbic iz Mojstrane je torej videl dalj kakor voditelja jeseniških socialnih demokratov Štefan Trojar in Martin Putschögl. Dne 21. novembra 1902 je poročal Rdeči prapor, da je bil prav Jakob Škerbic iz Mojstrane izvoljen med člane nadzorstva takrat ustanovljenega Delavskega izdajateljskega društva.[297] Dve leti kasneje 7. in 8. decembra 1904 pa ga najdemo med delegati V. zbora Jugoslovan-

ske socialnodemokratične stranke v Ljubljani[298] kot delegata iz Trsta, kjer je bilo »jako veliko slovenskih delavcev organiziranih«[299] in kjer je bila februarja 1902 splošna solidarnostna stavka, ki si je priborila nekoliko svobode in možnost organizacije.[300]

Podtikanje germanizatorskih teženj jeseniškim socialnim demokratom naj bi še povečalo odpor jeseniških delavcev do socialne demokracije. To jim je bilo toliko lažje, ker vse do pomladi 1904 socialnodemokratski tisk ni omenil, da so Trojarjeva, Putschöglova in še dve socialnodemokratski družini izstopile iz katoliške cerkve in prestopile v protestantizem. Čeprav bi ta molk lahko smatrali že kot neodobravanje slovenskega socialnodemokratskega vodstva do nove vere jeseniških sodrugov, je bil glede ustalitve socialističnega gibanja na Jesenicah škodljiv, saj so ga klerikalci razglašali »kot plod socialne demokracije in uspeh nemškonacionalne agitacije ter odstop dotičnikov od cesarja.[301] Tako je 31. oktobra 1902 pisal Slovenski narod, glasilo slovenskih liberalcev, ki so se zopet zavzeli za jeseniške socialne demokrate v glavnem zato, da bi udarili po jeseniškem klerikalizmu, do katerega so bili na Jesenicah še bolj brez moči kakor socialni demokratje. Klerikalno hujskanje je ljudi tako sfanatiziralo, da je zidar v savski tovarni Ažman javno sežgal slovenski izvod Svetega pisma[302] prav gotovo pod vplivom predavanja župnika Avgušti-na Šinkovca o Martinu Lutru na enem rednih nedeljskih večernih predavanj v Katoliškem delavskem društvu[303] ali še bolj verjetno pod vplivom tistih »naših vrlih žena«,[304] ki so tako dobro »izplačale«[305] tiste, ki so Jesenice »hoteli poplaviti z luteranskimi sv. pismi«.[306]

Čeprav so bili že pred Trojarjem, Putschöglom ter Štefanom Šobrom in Ludvikom Modretom, ki sta sledila v protestantizem prvima dvema, protestantje nekateri inženirji-priseljenci iz Nemčije, je vendarle verolomstvo padlo na socialno demokracijo za verolomstvom pa še narodno izdajstvo, čeprav je bilo glede narodnostnega boja socialnodemokratsko gibanje v Avstriji daleč pred drugimi strankami, o čemer priča Brnski narodnostni program avstrijske socialne demokracije[307] iz leta 1899. Ta program je razglašal potrebo upravne reorganizacije države po narodnostnem načelu, torej ukinitev kronovin, ki so najbolj neusmiljeno razkosale prav slovensko narodnostno ozemlje, in preureditev Avstrije v narodnostno-upravne enote. Toda o tem sem nekaj že pisal v prvi knjigi jeseniškega zbornika Jeklo in ljudje v sestavku Narodnostni nemiri na Jesenicah 1904[308] in se zato narodnega vprašanja v tem obdobju ne bom loteval, marveč bom osvetlil samo še nekatere stvari, ki zadevajo Predzgodovino kovinarskega gibanja na Jesenicah v brošuri Jesenice in ki to zgodovino izkrivljajo po nehoteni krivdi pisca, oziroma točneje: po krivdi Zugwitzovih spominov in korektorskih posegov Antona Kristana. V teh spominih ni bila kritično ocenjena škoda, ki jo je leta 1902 povzročil socialni demokraciji na Jesenicah prav protestantizem Štefana Trojarja in tako omogočil, da so glavni nasprotniki socialne demokracije speljali boj na versko področje in ga še bolj poostrili,[309]

ker so začeli razglašati, da je protestantizem iz leta 1902 in naslednjih dveh let »plod socialne demokracije«.[310]

Po pisanju Slovenskega naroda so zaradi tega jeseniški božji namestniki[311] tulili kakor volkovi[312] proti verolomnim rdečkarjem,[313] to pa se pravi proti socialnim demokratom — protestantom in ne toliko proti socialnim demokratom — borcem za delavske pravice. To je bilo tisto grmenje, od katerega so se ob nedeljah tresle prižnice.[314] Začelo se je z župnikovo in škofovo birmansko zanko za Trojarja, v katero se je ta v največje zadovoljstvo obeh klerikalnih veljakov ujel in se ob škofovi izjavi, da tisti, ki »bere napredne časopise, že tako ne spada več v katoliško cerkev in ni več pravi kristjan«,[315] izjavil za protestantizem. Po prestopu sta s Putschöglom dala svoje prostore za protestantski pouk, za proučevanje »antikristovih bukev«.[316] Te bukve pa niso bile marksistične, marveč protestantska biblija.

Na prižnicah, pa tudi v tisku niso izbirali besed proti Trojarju, »velikemu gromovniku«, kakor ga je leta 1903 označil Slovenec.[317] Trojar pa je kot odgovor napovedal graditev protestantske cerkve na Jesenicah: »Če se bode tukaj zidala protestantovska cerkev, vprašam g. knezoškofa in prejšnjega župnika Šinkovca, kdo je temu kriv.«[318]

Tako je pisalo v liberalnem Slovenskem narodu. Že prej, zlasti pa v času prve generalne stavke jeseniškega delavstva, so to spretno izrabili klerikalni nasprotniki slovenske socialne demokracije, saj je ta list v času javorniško-jeseniške stavke stal na strani KID, obenem pa s spretno sofistko — zlasti z dr. Tavčarjevo jasno besedo hujskal socialne demokrate proti krščanskim socialcem.

Trojarjevo napoved o graditvi protestantovske cerkve je Slovenec povzel, ko so med dvajsetimi novimi poslopji na Jesenicah tudi v Novi vasi (današnja Delavska ulica) gradili Putschöglovo hišo, »v kateri bo lutrski tempelj«[319] in jo kasneje imenoval »čudno prikazen na Savi v Novi vasi«[320] — (med obema vojnama Kobalova gostilna). — Vzdevek »lutrski tempelj« pa še ni bil vse. »Krivoverca« Putschögla je bilo treba ožigosati še kot proticesarskega nemškoreichovskega plačanca, ki mu je društvo »Gustav Adolf Verein« dalo 4000 K[321] za zidavo.[322]

To je bila luteranska, proticesarska in — ko so se socialnodemokratski protestantje pri protestantskih verskih opravilih shajali z nemško protestantsko tovarniško gospodo — tudi protidelavska zadeva — sami aduti v rokah duhovnih vodij Delavskega katoliškega društva na Jesenicah. Odobravanje so želi samo pri slovenskih liberalcih okrog Slovenskega naroda, medtem ko Trojar in drugi poluteranjeni socialni demokrati za to svoje dejanje niso dobili odobravanja s strani socialnodemokratskega tiska, čeprav je tudi v tem obdobju z nepremišljeno napovedjo o ustanovitvi pevskega društva Sava[323] dal klerikalnim vodjem na Jesenicah novo priložnost za boj proti širjenju socialnodemokratskega gibanja med jeseniškim delav-

stvom. Obenem je bila to možnost za povračilo fiaska, ki so ga doživeli sami leta 1896 z delavskim društvom,[324] ki so ga razglasili kot svoje društvo na krščanskosocialni podlagi, v resnici pa je temu Podpornemu društvu delavcev obrtnijske družbe (KID) na Savi dirigiral generalni direktor KID Karl Luckmann. Kakor so se klerikalci takrat ušteli z omenjenim podpornim društvom delavcev kot o svoji krščanskosocialni postojanki na Jesenicah, tako so se spomladi 1903 ušteli tudi socialni demokratje, ko so 15. maja 1903 napovedovali v Rdečem praporu[325] ustanovitev delavskega pevskega društva Sava. S tem so priznavali, da je doslej jeseniškim socialnim demokratom »pač še nekaj manjkalo, namreč društvene zabave«,[326] kar jim je leta 1902 oponašal že Slovenec.[327] V nasprotju s socialnimi demokrati se je namreč jeseniška Katoliško delavsko društvo ponašalo že s tamburaši, pevskim zborom, igralsko skupino. Brez dvoma je taka dejavnost privabljala ljudi mnogo bolj kakor »prosvetljevalske« pridige. Zato so tudi socialni demokratje težili, da se temu v kratkem odpomore.[328]

»Sklenilo se je ustanoviti pevski zbor. Ker se petja zmožnih ne manjka, pričakovati je, da bo to sčasoma eden najboljših pevskih zborov cele Gorenjske. Ta pevski zbor je krščen kot *delavsko pevsko društvo Sava* . . .«[329]

Toda to društvo je postalo vse prej kakor socialistično. »Prefletno dete . . . se je izgubilo«, se je že 25. julija 1903 privoščljivo ponorčeval jeseniški dopisnik Slovenca kaplan Zabret.[330] Društvo je bilo »fabriško«, to pa se pravi pod vodstvom nemških liberalcev. Ti pa slovenskega imena Sava niso trpeli in so 22. julija 1903 sklicali izredni občni zbor in Savo preimenovali v nemško pevsko društvo Frohsinn. Predsednik je bil Josef Wernig in tajnik Martin Tschinkowitz (oče kasnejšega petokolonaša Činkovica, ki je leta 1941 postal zopet Tschinkowitz).

O tej spremembi Save v Frohsinn je seveda zopet poročal bojeviti kaplan Zabret. Udaril je predvsem po Koroščih in društvu in poudaril, da med temi nekateri še nemško ne znajo.[331] Udaril pa bi seveda mnogo raje po socialnih demokratih, ki so napovedovali, da bo društvo Sava njihovo, pa se je prelevilo v Frohsinn. V njem niso hoteli ostati, saj je moral zapisati celo Zabret, da so »socialni demokratje društvo zapustili, ker baje bolj drže z gospodo kakor z delavci«.[332]

Luteranstvo jeseniških socialnih demokratov, njihovo druženje s tovarniško protestantsko gospodo pri verskih opravilih v Putschöglovi gostilni, pa tudi zaplet okrog pevskega društva Sava, v katerem se je pojavila in uveljavila nemška orientacija članstva, predvsem pa pojav nemško-nacionalne delavske organizacije v Ljubljani je opozorilo voditelje Jugoslovanske socialnodemokratične stranke na nevarnost tega pojava tudi na Jesenicah, saj so nemški nacionalisti poizkušali ribariti tudi med delavstvom na Gorenjskem.

Zato je prav slovenski socialist Jaka Škerbic iz Mojstrane opozarjal jeseniški, v protestantizem zapleteni Trojarjev socialnodemo-

kratski krog, ga poizkušal osvoboditi od tavanja med protestantizmom in socialno demokracijo in ga popeljati v areno delavskega boja.

Dne 18. januarja 1903 je Jaka Škerbic predsedoval delavskemu (strokovnemu) shodu na Jesenicah, ki se ga je udeležil Josip Breskvar iz Ljubljane. Ugotovil je nezavidljiv položaj, v kakršnega so zabredli jeseniški socialisti, čeprav je zapisal, da »imamo na Jesenicah resne početke bodoče organizacije«.[333]

Takratno zvezo med klerikalno — narodno in liberalno — narodno stranko na Jesenicah proti tako imenovani savski ali fabriški stranki nemških kapitalistov in uradnikov KID pa tudi nemško in nemškutarsko orientiranih delavcev, hlapcev te gospode, je v obravnavanju takratnih občinskih dogodkov Škerbic obrazložil takole:

»Sava in Jesenice sta si (pri občinskih volitvah) stali nasproti ne kot gospodarski razredni (nasprotji), temveč Germania in majka Slava sta se hudo spopadli in če delavstvo še nadalje molče gleda te umetne narodnjaške bedarije, zna sigurno pri prihodnjih volitvah Sava (nemški kapitalist) zmagati.«[334] »Zavednim delavcem pa ne gre za Savo in Jesenice, temveč za pravično gospodarstvo v občini, da požene goljufe in sleparje tja, kamor spadajo.«[335] Hotel je spodbuditi jeseniške sodruge v delavski boj z izjavo, da kovinarska organizacija oziroma »podružnica zveze kovinarskih delavcev lepo napreduje«,[336] čeprav je po poročilu dunajske centrale prav to leto padla na pet članov, kar so pravzaprav vedeli vsi. A »socialisti smo žilavi ljudje«,[337] ... »ne obupati«[338] ... »vsak bodi na svojem mestu,[339] zakaj bodočnost sliši nam delavcem, le pokazati se je moramo vredni«.[340]

Take so bile Škerbičeve spodbude potem, ko je izpovedal svoje in socialnodemokratsko nezadovoljstvo nad takratnim delovanjem jeseniških socialnodemokratskih protestantov, čeprav jih takrat še ni imenoval in jim ni očital protestantizma kot vzrok njihovega šibkega delovanja. Vendar vse to lahko sklepamo iz njihove ugotovitve: »Na Savi tvori delavstvo pretežno večino, vendar se *moderno delavsko gibanje ne razvija, kakor bi bilo potrebno.*«[341]

V nekem drugem članku o slovenskem planinskem društvu pa je Škerbic povedal to svojo misel bolj naravnost: »Le izkoriščevalci delavstva imajo največji ‚profit' in se vesele, če se delavci med seboj rujejo zaradi narodnjaških ali *farško-verskih ozirov.*«[342]

Potem je prišel 12. julij 1903, ko je bil sklican ljudski shod na vrtu Trevnove gostilne na Savi. Na shodu je govoril eden izmed vodilnih slovenskih socialnih demokratov Josip Kopač, vendar svojega govora ni mogel dokončati, ker mu je vzel besedo komisar Žitnik zaradi besed o hrvaškem banu Khuenu, ki ga je Kopač imenoval krvnika.[343]

Kopač je bil zaradi omenjene izjave obsojen pred sodiščem v Kranjski gori,[344] shod 12. julija 1903 pa je bil tudi zadnji, na katerem je lahko govoril socialnodemokratski govornik. Zaradi verske sekte jeseniških socialnih demokratov, zaradi napak JSDS in avstrijske socialne demokracije nasploh so v jeseniški dolini prevzeli in

utrdili absolutno vodilno vlogo med jeseniškim delavstvom krščanski socialci.

Najprodornejši socialist na območju današnje jeseniške občine Jakob Škerbic iz Mojstrane, po poklicu pekovski pomočnik, po dejavnosti pa tudi aktiven pri razredni prebuji jeseniškega delavstva in kritik protestantske vneme jeseniških socialnih demokratov, se je preselil v Trst in postal eden izmed organizatorjev socialnodemokratske strokovne organizacije pekovskih pomočnikov. Moral se je pokazati izredno sposobnega, da so ga potem iz Trsta poklicali na Dunaj v osrednjo organizacijo. Res je bil tisti, ki je v Rdečem praporu maja 1903 napovedal društvo Sava kot novo delavsko pevsko društvo, in bil je tudi tisti, ki je 18. septembra 1903 opozoril gorenjsko, predvsem pa jeseniško delavstvo in jeseniške socialne demokrate na poizkuse nemških nacionalistov in germanizatorjev, ki so v Ljubljani ustanovili svojo organizacijo, da naj zato »delavci na Jesenicah, v Tržiču in drugod pazijo, da se ne vgnezdi v njih selišče ta zalega«, potem pa — kar je prav gotovo letelo kot opozorilo na jeseniške socialne demokrate — izrecno opozoril, da je »to gibanje na Kranjskem zadobilo nekak *protestantski značaj*[345] *z očitnim namenom pričeti verski in narodni boj, ki pa delavstvo na njegovem potu (za dosego delavskih ciljev) le cepi*«.[346] Morda je dal zaradi najboljšega poznavanja jeseniških razmer in še preostale peščice jeseniških socialnih demokratov piscu prvomajskega uvodnika v Rdečem praporu z dne 29. aprila 1904 namig za naslednje stavke: »Na Jesenicah je dovolj delavcev, ki so strahovito izkoriščani, ki se jim godi silno slabo. A kaj vidimo! *Ti delavci ne razumejo pomena organizacije*, oni niso organizirani, *ne pojmijo* potrebe *razrednega boja*. Kaj je posledica? *Oni se bijejo med seboj, ne za svoje blagostanje, pač pa za katoliško in luteransko vero!*«[347]

To pa je bila popolnoma jasno povedana javna socialnodemokratska obsodba prestopa vodilnega jeseniškega socialnega demokrata Štefana Trojarja v protestantizem, ki je potegnil za seboj še vrsto drugih socialnih demokratov. Ti so sledili Trojarju in se tako zapletli v verski boj, obenem pa povzročili popoln upad svojega vpliva na jeseniško delavstvo, ki je aprila 1904 sledilo krščanskim socialcem v prvo generalno stavko jeseniškega proletariata.

Krščanski socialci so na Jesenicah s shodom, ki ga je 23. avgusta l. 1903 priredilo Katoliško politično društvo za radovljiški okraj na vrtu Ferjanove gostilne na Savi, dosegli med jeseniškim delavstvom velik uspeh. Poleg dr. Kreka je na shodu govoril Mihael Moškrec »vsem iz srca«,[348] kakor je o tem 27. avgusta 1903 pisalo v Slovencu, »bledim obrazom«[349] delavcev — najvernejšim pričam, »da se jim godi slabo«,[350] zaradi česar gredo že mnogi v Ameriko.[351]

Besede »o nezadostnem delavskem varstvu«,[352] o nezadostni zagotovitvi nedeljskega in prazniškega počitka,[353] o nezadostni pokojnini[354] in drugih delavskih težnjah in zahtevah[355] so bile posredovane tako, da so govorniku pritrjevali tudi navzoči socialni demokratje,[356]

ki shoda niso motili, ampak še odobravali,[357] čeprav bi sklicatelji shoda raje videli, da bi bilo obratno.

Zato jim je pomagal liberalni Slovenski narod,[358] ki je 29. avgusta 1903 zapisal, da je na jeseniškem shodu dr. Krek »obiral delavce«, nato pa brez zveze začel tolči po »klerikalnih gostilnah«, kjer vsako nedeljo »po enega ali dva okoljejo ali ubijejo«. To je letelo na črno kroniko pretepov in ubojev v času graditve karavanškega predora.[359] Prav v času tega shoda so namreč stavkali tamkajšnji delavci, ki jih jeseniški klerikalci navadno imenujejo barabe.[360]

V takem pisanju Slovenskega naroda, ki se je, kadar je šlo za očrnjenje klerikalcev, rad dobrikal socialnim demokratom in jih celo jemal v zaščito, pa je našel Slovenec hitro priložnost, da je pozval za pričo socialnodemokratskega prestopnika v protestantizem »velikega gromovnika g. Trojarja«.[361] Od njega je sedaj terjal, naj pove »le enega klerikalca, ki bi druzega obklal ali ubil« in podobno, in ga tako spravil zopet na protestantske limanice, ki si jih je Štefan Trojar pravzaprav nastavil sam, potem ko je v liberalnem Slovenskem narodu[362] najprej odvrnil od sebe sum, da bi bil pisec članka o jeseniškem katoliškem shodu v tem listu, nato pa bolj po liberalni metodi prešel ob zaključku v napad na jeseniški kler z vprašanjem, kdo bo kriv, če se bo na Jesenicah zidala protestantovska cerkev.[363]

In temu so potem sledile dobro premišljene bodice o Putschöglu, njegovi lutrski gostilni,[364] o zidavi luteranskega templja[365] itd., kar je jeseniške socialne demokrate odvračalo od njihove glavne naloge — delavskega boja in jih speljalo na versko področje. Delavsko področje pa so prepustili v celoti krščanskim socialcem — dr. Kreku in Gostinčarju.

Dr. Krek in Gostinčar sta pri prepričevanju jeseniškega delavstva začela pravzaprav uporabljati besede in misli, ki jih krščanski socialisti ne bi mogli nikoli uresničiti, saj bi jim to preprečila prav takratna katoliška cerkev, ki je bila poleg nemških kapitalistov lastnica največjega kapitala na slovenskih tleh.

Naj navedem samo neki Krekov stavek v govoru 8. maja 1904, da *delavstvo* — »tisti, ki da važnejšo stvar za državo (kakor kapital) svojo življenjsko moč (delo),' *mora imeti politično oblast*«.[366] Takrat so namreč krščanski socialisti slavili zmago v javorniško-jeseniški stavki, ki je trajala od 16. do 28. aprila 1904, in snovali krščansko-socialno krajevno strokovno organizacijo na Jesenicah.

Pisec Predzgodovine kovinarskega gibanja na Jesenicah v brošuri Jesenice v času velikega združevanja jeseniškega delavstva vseh treh takratnih strokovnih organizacij v akcijsko enotnost na pobudo in pod vodstvom KPJ bi ob poznavanju v tem zapisu uporabljenih zgodovinskih virov in že napisanih zgodovinskih razprav prav gotovo ne uporabil Zugwitzove verzije o javorniško-jeseniški stavki, marveč bi pokazal v pravi luči takratno socialnodemokratsko nemoč na Jesenicah. Javorniško-jeseniške stavke iz leta 1904 ne bi mogel odpraviti tako omaloževalno in zviška, pač pa bi o njej zapisal to, kar je

v resnici bila: *prvi veliki vstop množice jeseniškega delavstva v socialni boj.*[367]

V času te brošure so tudi jeseniški člani krščanskosocialne Jugoslovanske strokovne zveze spoznavali, da jih kler ne bo nikoli popeljal do tistega, kar je dr. Krek vsaj na shodu 8. maja 1904 zahteval za delavstvo, namreč politično oblast. Krek se ni niti najmanj zavedal, da take oblasti katoliška cerkev ne bo mogla nikoli dati in da jo lahko da le socialistična revolucija.

Zato so krščanski socialisti leta 1936 sledili v delavskem boju akcijskemu združevanju jeseniškega delavstva pod vodstvom komunistov, leta 1941 pa na isti osnovi Osvobodilni fronti.

Toda vse to je bilo za leto 1904 pa tudi še za kasnejša leta daleč in je zgledalo morda celo nedosegljivo. Socialni demokratje iz leta 1904 niso mogli preboleti, da so tako veliko stavko, kakršna je bila aprilska javorniško-jeseniška stavka 1904, vodili krščanski socialci. Čeprav je Rdeči prapor priznaval tej stavki, da je »predramila delavstvo vsaj v tem smislu, da delavstvo uvideva, koliko moči ima, ako je složno«, jo je vseeno prikazoval kot napačno vodeno in napačno končano. Kasneje so jo proglašali celo za neuspelo ne samo socialni demokratje, marveč tudi KID, ki je trdila, da ni v ničemer popustila delavskim zahtevam. Čez deset let — leta 1914 — je niti klerikalci niso več razglašali za uspelo in se njene desetletnice niso niti spomnili v svojem tisku. Zato so jo lahko drugi še bolj porinili v pozabo. Toda na glavno so pozabili: delavstvo na Javorniku in na Jesenicah je leta 1904 prav v tej stavki doživelo, da je subjekt in družbeni faktor, ki ima pravico do svoje besede, ali kakor to pravi dr. Dušan Kermauner, da je »s to stavko napočil konec duhovne oblasti KID nad (jeseniškim) delavstvom«.[368] Že to je bila moralna zmaga, bila pa je tudi materialna, kar pa so po sami stavki razen krščanskih socialcev zanikali vsi od socialnih demokratov in slovenskih liberalcev do nemških liberalcev in vodstva KID. To odkriva poročilo deželnega predsedstva avstrijskemu ministrskemu predsedniku kot vodji notranjega ministrstva z dne 26. julija 1904, ki pravi, da ravnateljstvo KID »noče priznati, da bi bilo stavkajočim kaj naravnost ugodilo glede mezd«,[369] (navajam po Kermaunerjevi navedbi in po isti navedbi tudi pripombo deželnega predsednika k navedbi KID) »Zdi se pa — kar si dovoljujem Vaši ekscelenci zaupno sporočiti — da je prišlo do višjih mezd le zaradi tega, ker je podjetje manj strogo presojalo delavske izdelke in ker so drugače porazdelili delo, tako da so delavci morali zaslužiti več, kakor je bilo prej mogoče. Dejansko so torej delavci svoj cilj dosegli, vodstvo podjetja pa si je omogočilo, da vztraja na svojem, čeprav je delavcem ugodilo v tistem, za kar je (v stavki) v glavnem šlo.«[370]

Ker je javorniško-jeseniška stavka vsestransko obdelana po zaslugi pokojnega dr. Dušana Kermaunerja, čigar zadnje delo je bilo prav njegova zgodovinsko-politična trilogija Gorenjska 1860—1918, lahko zapišemo, da je bila v predzgodovini jeseniškega delavskega gibanja najpomembnejše dejanje in ga je kot tako treba obravnavati

tudi v zgodovini razrednih (marksističnih) strokovnih organizacij. To pa je bilo avstrijski pa tudi kasnejši reformistični socialni demokraciji težko, ker se je razvijala v meščansko strankarskem smislu in ker ji je bilo že v tistem času, ko se na Jesenicah še vedno ni mogla zasidrati s svojo strokovno organizacijo, kakor pravi dr. Dušan Kermauner, »tuje vsakršno tveganje, ki je vezano s pojavi množičnega boja, kakršne so stavke ali demonstracije«[371] in nadaljuje: »Značilno za meščansko reformistična in delavskoreformistična pojmovanja družbenega dogajanja je bilo, da sploh niso cenila v *množicah nenehno navzoče bojevite in revolucionarne sile*« (podčrtal M. Kl.); izbruhi teh sil so po njihovem motili razumen potek treznega, večidel drobnega dela za izboljšanje družbe. Sindikalni organizatorji so predvsem dušili *»elementarno bojevnost množic* kot nekaj, kar utegne ogrožati mirno organizacijsko gradnjo . . .«[372]

In prav za mirno organizacijsko gradnjo je šlo slovenski socialni demokraciji tudi na Jesenicah, kjer je bilo organizacijsko socialnodemokratično stanje enako ničli. Zato tako malo prepričljivo zvenijo tudi naslednji odstavki iz brošure Jesenice:

> »Toda naši borci so s svojo vztrajnostjo in doslednostjo, počasi ali gotovo napredovali, zavzemali postojanko za postojanko in si gradili tako primerno podlago, da so 2. septembra 1906, po že prej dvakratnih poskusih, končno ustanovili kovinarsko organizacijo, ki je od tedaj napredovala od leta do leta in končno zadobila prevladujoč vpliv na delavsko gibanje Jesenic in okolice.«[373]

Toda to se je zgodilo šele v revolucionarnem letu 1918 pod vplivom revolucij v Rusiji — februarske (marca 1917) in oktobrske (7. novembra 1917) in bo treba to obdobje na podlagi pripomb, komentarjev in morebitnih popravkov k zapisu Organizacija in njeno delo[374] po brošuri Jesenice obdelati v posebnem sestavku, da bomo zares prišli do tistega temelja naše kovinarske organizacije,[375] ki je bil zgrajen na čvrsti in zdravi podlagi.[376]

Ta pa je bil zgrajen mnogo kasneje kakor 2. septembra 1906. Za tu obravnavano obdobje je bilo najpomembnejše prav to, da je jeseniški delavec prenehal biti objekt Kranjske industrijske družbe in je prvič v svoji zgodovini začutil, da je lahko tudi subjekt, združen v kolektivni obliki, in da lahko samo tak kljubuje surovemu kapitalističnemu izžemanju. To je prvi korak na poti k njegovi prebuji, k boju in osvoboditvi. Boj delavskega razreda ni samo boj posameznika, marveč je lahko uspešen samo kot boj kolektiva, kot boj vsega razreda. Boj posameznika se navadno konča tragično, boj razreda vselej z zmago. Posameznik je kot drobno drevesce, ki ne more dolgo kljubovati viharju časa, razred pa je gozd, ki ga vihar ne more izruti.

OPOMBE

1. Dušan Bole: Razvoj delavskega gibanja do prve svetovne vojne, str. 41.
2. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov. 1869—1920, str. 2.
3. Zgodovinski arhiv KPJ, kot prej, str. 3.

4. Bole, kot prej, str. 41.
5. Bole, kot prej, str. 91.
6. Zgodovinski arhiv KPJ, kot prej, str. 5.
7. Zgodovinski arhiv KPJ, kot prej, str. 5.
8. Kermauner, Gorenjska I, str. 153.
9. in 18. Isti vir, str. 143—145.
11. Isti vir, str. 153.
12. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov. 1869—1920, str. 11.
13. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 5.
14. Isti vir, str. 14.
15. Kermauner, Gorenjska I, str. 155.
16. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 14.
17. Iisti vir, str. 14.
18. Kermauner, Gorenjska I, str. 154.
19. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 231.
20. M. Klinar: Prispevek k zgodovini delavskega gibanja, rokopis 1956, str. 16 v Tehniškem muzeju Železarne Jesenice.
21. M. Klinar, prejšnji vir, str. 16.
22. in 23. Kermauner, Gorenjska I, str. 154.
24. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 17.
25. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 18.
26. Kermauner, Gorenjska I, str. 154.
27. Slovenec, št. 73/1891.
28. Delovni red KID 1892.
29. Slovenski narod 1891, št. 89.
30. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 21.
31. Kermauner, Gorenjska I, str. 196.
32. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 496.
33. Kermauner, Gorenjska I, str. 196.
34. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 476.
35. Kermauner, isti vir, 196.
36. Kermauner, Gorenjska I, str. 196.
37. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 467 in 468.
38. Jesenice, str. 13.
39. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 24.
40. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Sloveniji 1869—1920, str. 46.
41. Kermauner, Gorenjska I, str. 201.
42. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 47.
43. Isti vir, str. 47.
44. Kermauner, Gorenjska I, str. 201.
45. Kermauner, Gorenjska I, str. 201.
46. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 44 in 45. »Zarja« 1897, št. 1.
47. Vasilij Melik: Parlamentarne volitve v jeseniški občini, Jeklo in ljudje I, str. 124.
48. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 44, »Zarja« 1897, št. 1.
49. Kot prej, str. 44.
50. Kot prej, str. 45.
51. Kot prej, str. 45.
52. Kot prej, str. 45.
53. M. Klinar, Setveni spev, Rapsodija o splavarjih na ognjeni reki.
54. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 45, Zarja 1897, št. 1.
55. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 45.
56. Isti vir, str. 45.
57. Isti vir, str. 45.
58. Etbin Kristan, Pozor! Socialni demokratje gredo! 1897.
59. Jeklo in ljudje I, str. 24.
60. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 47.
61. Slovenec 1897, št. 48.

62. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 47.
63. Isti vir, str. 47.
64. Jesenice, 1936, str. 13.
65. Isti vir, str. 13.
66. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov. 1869—1920, str. 47.
67. Kermauner, Gorenjska I, str. 202.
68. Jesenice, 1936, str. 13.
69. Kermauner, Gorenjska I, str. 293.
70. Miha Klinar, Pogovori z Ignacem Pajerjem, Antonom Černetom, Jožetom Vistrom, gradivo za roman Roparji.
71. M. K. kakor prej, Kermauner, Gorenjska I, str. 203, 204.
72. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov. 1869—1920, str. 27.
73. Jesenice, 1936, str. 13.
74. Isti vir, str. 13.
75. Jesenice, str. 13.
76. Glasnik, 1894, št. 2.
77. Isti vir.
78. Glasnik, 1894, št. 1.
79. Glasnik, 1894, št. 2.
80. Kermauner, Gorenjska I, str. 181, 192.
81. Isti vir, str. 182.
82. Isti vir, str. 182.
83. Slovenec, 1894, št. 73.
84. Slovenec, 1894, št. 73.
85. Glasnik, 1895, št. 19.
86. Slovenec, 1895, št. 28.
87. Slovenec, 1895, št. 229.
88. I. Cankar, Kako sem postal socialist.
89. Vir kot prej.
90. Slovenski narod, 1895, št. 270.
91. Vir kot prej.
92. Vir kot prej.
93. I. Cankar, Kako sem postal socialist.
94. I. Cankar, Kako sem postal socialist.
95. Slovenski narod, 1885, št. 270.
96. Isti vir kot prej.
97. Isti vir kot prej.
98. Isti vir kot prej.
99. M. K.: Iz gradiva za roman Roparji, 1954.
100. Isto gradivo kot prej.
101. Glasnik, 1896, št. 10.
102. Delovni red KID, 1892.
103. Glasnik, 1896, št. 10.
104. Isti vir.
105. Isti vir.
106. Isti vir.
107. Glasnik, 1896, št. 10.
108. Isti vir.
109. Isti vir.
110. Isti vir.
111. Isti vir.
112. Slovenski narod, 1891, št. 89.
113. Glasnik, 1896, št. 10.
114. Isti vir.
115. Isti vir.
116. Isti vir.
117. Isti vir.
119. Slovenec, 2. junij 1896.
119. Slovenski narod, 1896, št. 125.

120. Kermauner, Gorenjska I, str. 195.
121. Gl. op. 33.
122. Gl. op. 32.
123. Zgod. arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov. 1869—1920, str. 24.
124. Slovenec, 1896, št. 186.
125. Glasnik, 1896, št. 236.
126. Slovenec, 1895, št. 236.
127. Zgodovina katoliške cerkve, Ljubljana 1912, str. 214.
128. Bole, Razvoj del. gib. do prve svet. vojne, str. 96.
129. Slovenec, 1894, št. 193.
130. Isti vir.
131. Isti vir.
132. Isti vir.
133. Isti vir.
134. Glasnik, 1896, št. 5.
135. Jesenice, str. 13.
136. Glasnik, 1897, št. 16.
137. Slovenec, 1897, št. 200.
138. Isti vir kot prej.
139. Jesenice, 1936, str. 13.
140. Svobodni glasovi, št. 3, str. 47.
141. Svobodni glasovi, št. 3-4, str. 70, 71.
142. Isti vir.
143. Isti vir.
144. Zgodovinski arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov. 1869—1920, str. 47.
145. Glasnik, 1894, št. 2.
146. Isti vir.
147. Isti vir.
148. Isti vir.
149. Jesenice, 1936, str. 14.
150. Jesenice, 1936, str. 14.
151. Delavec, 1897, št. 29.
152. Delavec, 1897, št. 29.
153. Isti vir.
154. Isti vir.
155. Isti vir.
156. Isti vir.
157. Isti vir.
158. Iz gradiva za roman Roparji (Železar 1956).
159. Zugwitz, Pod lipo II, 1925.
160. Jesenice, 1936, str. 13—68.
161. Zugwitzovi spomini, Pod lipo II, 1925.
162. Isti vir.
163. Jesenice, 1936, str. 14.
164. Isti vir, str. 14.
165. Slovenec, 1897, št. 213.
166. Isti vir.
167. Glasnik, 1897, št. 22.
168. Isti vir.
169. Isti vir.
170. Isti vir.
171. Jesenice, 1936, str. 14.
172. Jesenice, 1936, str. 14, 15.
173. Zugwitz, Pod lipo II, str. 125.
174. Isti vir.
175. Isti vir.
176. Isti vir.
177. Isti vir.

178. Isti vir.
179. Isti vir.
180. M. Klinar: Prispevki k zgodovini delavskega gibanja na Jesenicah, 1954 (hrani Tehniški muzej Železarne Jesenice).
181. M. Klinar: Utrinki iz zgodovine jeseniškega delavstva (Železar 1959, str. 234—260).
182. Kermauner, Gorenjska I, str. 225, Ljubljana 1974.
183. Zugwitz, Pod lipo, str. 125.
Jesenice, 1936, str. 14 in 15.
Miha Klinar, Utrinki iz zgod. jes. del. (Železar 1955, str. 236).
184. Isti viri kot prej.
185. Kermauner, Gorenjska I, str. 225.
176. Miha Klinar, Pogovori s starim očetom Antonom Černetom, Ignacem Pajerjem in Jožetom Vistrom, ki sem jih poznal še kot otrok kot sosede v hiši Delavska ulica 9 (prvemu smo otroci pravili Pajerjev stric) in ki so bili prva povojna leta še vsi živi in zame živ vir snovi, ki me je takrat zanimala.
187. Gl. op. 9.
188. Gl. op. 10.
189. Jesenice, 1936, str. 15.
190. Jesenice, 1936, str. 15.
191. Jesenice, 1936, str. 15.
192. Slovenec, 1898, št. 118.
193. Slovenec, 1898, št. 158.
194. Rdeči prapor, 1899, št. 8.
195. Zgod. arh. KPJ, Soc. gib. v Slov. str. 59.
196. Zgod. arh. KPJ, kot prej str. 61.
197. Isti vir, str. 60.
198. Rdeči prapor, 1899, št. 9.
199. Isti vir.
200. Isti vir.
201. Isti vir.
202. Isti vir.
203. Zgod. arhiv v KPJ, Soc. gib. v Slov. 1869—1920, str. 60.
204. Zugwitz, Pod lipo II, 1925.
205. Jesenice, 1936, str. 15.
206. Zgod. arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov. str. 60.
207. Jesenice, 1936, str. 15.
208. Kermauner, Gorenjska I, str. 242.
209. Isti vir, str. 242.
210. Jesenice, 1936, str. 15.
211. Rdeči prapor, 1900, št. 34.
212. Rdeči prapor, 1900, št. 34.
213. Isti vir.
214. Jesenice, 1936, str. 15.
215. Jesenice, 1936, str. 15.
216. Jeklo in ljudje I, str. 123.
217. Jeklo in ljudje I, str. 124 in 125.
218. Zugwitz, Pod lipo, 1925.
219. Jesenice, 1936, str. 15.
220. Jeklo in ljudje I, str. 125.
221. Jesenice, 1936, str. 15.
222. Jesenice, 1936, str. 15.
223. Zgod. arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov. str. 79—95.
224. Zgod. arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov. str. 79—95.
225. Slovenski list, 1902, št. 32.
226. Isti vir.

227. Zgod. arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 87.
228. Isti vir, str. 87.
229. Kermauner, Gorenjska I, str. 240.
230. Jesenice 1936, str. 15.
231. Kermauner, Gorenjska I, str. 240.
232. Zgod. arhiv KPJ itd., str. 87.
233. Isti vir, str. 87.
234. Kermauner, Gorenjska I, str. 240.
235. Zgod. arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 88.
236. Isti vir, str. 88.
237. Rdeči prapor, 1901, št. 27.
238. Rdeči prapor, 1901, št. 29.
239. Rdeči prapor, 1901, št. 47.
240. Kermauner, Gorenjska I, str. 243.
241. Zgod. arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 108.
242. Isti vir, str. 112—116.
243. Jesenice, 1936, str. 16.
244. Kermauner, Gorenjska I, str. 243.
245. Slovenski list, 1903, št. 4.
246. Kermavner, Gorenjska I, str. 248.
247. Isti vir, str. 248.
248. Tovarniški vestnik, 1939, št. 16-17.
249. Isti vir, št. 16-17.
250. Slovenski list, 1902, št. 47.
251. Kermauner, Gorenjska I, str. 240.
252. Isti vir, str. 243.
253. Rdeči prapor, 1902, št. 4.
254. Zgod. arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 87.
255. Rdeči prapor, 1902, št. 40 in št. 41.
256. Zugwitz, Pod lipo II, 1925.
257. Rdeči prapor, 1902, št. 40 in št. 41.
258. Jesenice, 1936, str. 15.
259. Slovenec, 1902, št. 253.
260. Slovenec, 1902, št. 227.
261. Isti vir.
262. Isti vir.
263. Isti vir.
264. Kermauner, Gorenjska I, str. 243.
265. Rdeči prapor, 1902, št. 27.
266. Zugwitz, Pod lipo II, 1925.
267. Jesenice, str. 15.
268. Slovenec, 1902, št. 261.
269. Jesenice, 1936, str. 15 in str. 16.
270. Jesenice, 1936, str. 16.
271. M. Klinar, Veliko gradbišče, Jeklo in ljudje II.
272. Jesenice, 1936, str. 16.
273. Jeklo in ljudje I, 1964, str. 82.
274. Prav tam, str. 82.
275. Jesenice, 1936, str. 16.
276. Jesenice, 1936, str. 16, 17.
277. I. Cankar, Kako sem postal socialist.
278. I. Cankar, Kako sem postal socialist.
279. Rdeči prapor, 1902, št. 27.
280. Rdeči prapor, 1902, št. 29 (»Pop in delavec«).
281. Prav tam.
282. Prav tam.
283. Prav tam.
284. Rdeči prapor, 1902, št. 27.

285. Rdeči prapor, 1902, št. 28.
286. Isti vir.
287. Isti vir.
288. Isti vir.
289. Isti vir.
290. Prav tam.
291. Prav tam.
292. Prav tam.
293. Prav tam.
294. Isti vir, 252.
295. Rdeči prapor, 1902, št. 42.
296. Prav tam.
297. Rdeči prapor, 1902, št. 47.
298. Zgod. arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 119.
299. Isti vir, str. 122.
300. Isti vir, str. 113.
301. Slovenski narod, 1902, št. 251.
302. Slovenski narod, 1902, št. 251.
303. Slovenec, 1902, št. 253.
304. Isti vir.
305. Isti vir.
306. Isti vir.
307. Zgod. arhiv KPJ, Soc. gib. v Slov., str. 62—64.
308. Jeklo in ljudje I, str. 105—120.
309. Jesenice, 1936, str. 16.
310. Slovenski narod, 1902, št. 251.
311. Isti vir.
312. Isti vir.
313. Jesenice, 1936, str. 17.
314. Isti vir, str. 16—17.
315. Slovenski narod, 1902, št. 251.
316. Isti vir.
317. Slovenec, 1903, št. 210.
318. Slovenski narod, 1903, št. 213.
319. Slovenec, 1903, št. 247.
320. Slovenec, 1904, št. 24.
321. Slovenec, 1904, št. 35.
322. Slovenec, 1904, št. 47.
323. Rdeči prapor, 1903, št. 20.
324. Gl. opombo 134.
325. Rdeči prapor, 1903, št. 20.
326. Isti vir, št. 20.
327. Gl. op. 250.
328. Rdeči prapor, 1903, š. 20.
329. Rdeči prapor, 1903, št. 20.
330. Slovenec, 1903, št. 170.
331. Slovenec, 1903, št. 199.
332. Isto, št. 199.
333. Rdeči prapor, 1903, št. 5.
334. Rdeči prapor, 1903, št. 5.
335. Prav tam.
336. Rdeči prapor, 1903, št. 20.
337. Prav tam.
338. Prav tam.
339. Prav tam.
340. Prav tam.
341. Rdeči prapor, 1903, št. 20.
342. Rdeči prapor, 1903, št. 21.

343. Rdeči prapor, 1903, št. 29.
344. Rdeči prapor, 1903, št. 29.
345. Rdeči prapor, 1903, št. 38.
346. Rdeči prapor, 1903, št. 38.
347. Rdeči prapor, 1904, št. 28.
348. Slovenec, 1903, št. 197.
349. Isti vir.
350. Isti vir.
351. Isti vir.
352. Isti vir.
353. Isti vir.
354. Isti vir.
355. Isti vir.
356. Isti vir.
357. Isti vir.
359. M. Klinar, Veliko gradbišče, Jeklo in ljudje II.
358. Slovenski narod, 1903, št. 199.
361. Slovenec, 1903, št. 210.
362. Gl. op. 321.
363. Gl. op. 347, 348, 349.
364. Gl. op. 347, 348, 349.
365. Gl. op. 347, 348, 349.
366. Slovenec, 1904, št. 105.
367. Kermauner, Gorenjska I, str. 319.
368. Kermauner, Gorenjska II, str. 76.
369. Kermauner, Gorenjska II, str. 86.
370. Prav tam.
371. Kermauner, Gorenjska II, str. 90.
372. Prav tam.
373. Jesenice, 1936, str. 17.
374. Jesenice, 1936, str. 18—68.
275. Jesenice, str. 17.
376. Jesenice, 1936, str. 17.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor beschreibt mit Hilfe aller erreichbaren Geschichtsquellen das Entstehen und die Entwicklung der Arbeiterbewegung und Arbeiterorganisationen im Eisenrevier. Der Text beschreibt den Zeitabschnitt zwischen den Jahren 1890 — als es zur Konzentration der Industrie in Javornik und Jesenice gekommen ist — bis zum 1904. Die erste sozialistische Versammlung in Jesenice wurde am 29. Juni 1896 von France Železnikar organisiert. Der erste Versuch eine Versammlung zu organisieren war im Jahre 1892 wegen der KID und des Pfarrhauses durchgefallen. Die Arbeiter organisierten sich in zwei Richtungen: sozialdemokratische und christlichdemokratische. Sie waren besonders tätig in den Konflikten, die meistens KID und Klär verursachten.

In diesem ersten Zeitabschnitt der Entwicklung der Arbeiterorganisationen waren im Eisenwerk auch Streiks. Ihr Höhepunkt war im April 1904 und zwar mit dem ersten Generalstreik des Proletariats in Jesenice. Die Grundlage des Artikels ist die Brochüre »Jesenice«, die im Jahre 1936 herausgegeben wurde. Damals feierte man den 30. Jahrgang des Metallarbeiterbundes.

Janez Meterc

VELIKE STAVKE JESENIŠKEGA DELAVSTVA

(Kronološki pregled)

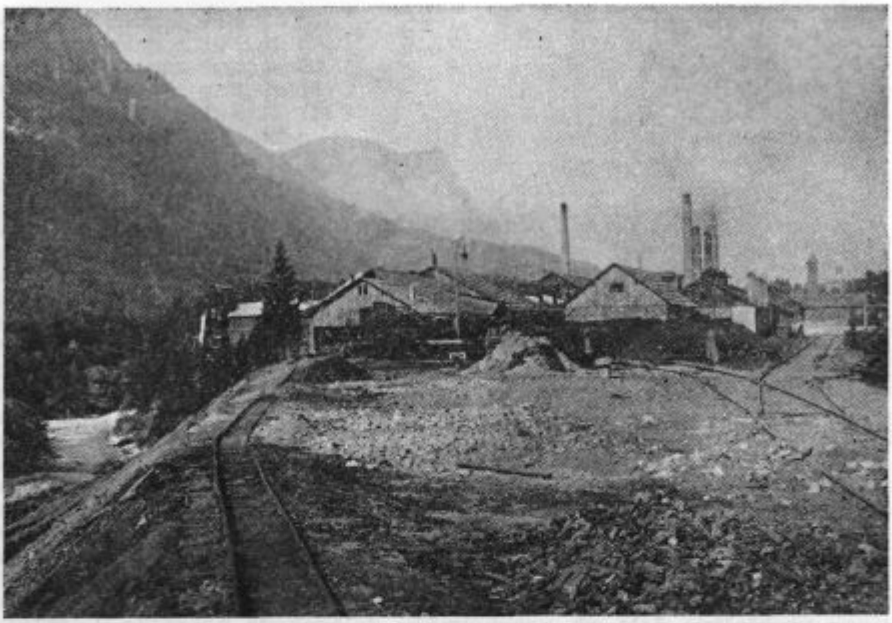
Pričujoči zapis ima namen, da na enem mestu poda kronološki in zgodovinski pregled stavkovnega gibanja na Jesenicah, Javorniku, Blejski Dobravi in nekaterih bližnjih in oddaljenih krajih, ki so del slovenskega narodnostnega ozemlja, hkrati pa so bili po svoji proizvodni dejavnosti tesno povezani z jeseniškim prostorom. Pri tem gre za intenzivno delavsko gibanje v obratih Kranjske industrijske družbe (KID). Vseh stavk, delnih in splošnih, večjih in manjših po obsegu, je bilo šestnajst. Temu številu niso prištete številne demonstrativne prekinitve dela ob praznovanju delavskega praznika 1. maja od leta 1908 dalje ter razne protestne prekinitve ob shodih in mezdnih gibanjih.

Prvi stavkovni val zaznamo ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja, v času koncentracije industrije v jeseniškem prostoru. Ta čas imenujemo: čas začetkov socialne prebuje. Takrat so se za svoje pravice borili tudi delavci KID v Škednju pri Trstu in v obratih v Bistrici v Rožu na Koroškem.

Naslednji stavkovni val je izbruhnil ob koncu 1. svetovne vojne in na začetku dvajsetih let tega stoletja. Tedaj je vzporedno s težnjami po nacionalni osvoboditvi močno vrelo tudi revolucionarno razpoloženje, ki je težilo k socialni in družbeni osvoboditvi. Velik vpliv na to je imela oktobrska proletarska revolucija v Rusiji in nastanek prve socialistične države ZSSR.

Leta 1920 je bila na vukovarskem kongresu ustanovljena KPJ, ki se je takoj postavila na čelo delavskih množic. Kmalu pa je morala v ilegalo in je bila izpostavljena hudemu preganjanju ter terorju. Njeno delo se je zato preneslo v sindikalne in kulturne delavske organizacije ter društva, ki so tedaj nastajala.

Konec dvajsetih in tridesetih let je pod njegovim vodstvom prišlo do tretjega, največjega vala razrednega in stavkovnega gibanja, ki je svoj višek doseglo leta 1935 v splošni stavki javorniških in jeseniških kovinarjev KID in naslednje leto v veliki stavki stavbinskih delavcev.

Železarna na Savi ob koncu 19. stoletja

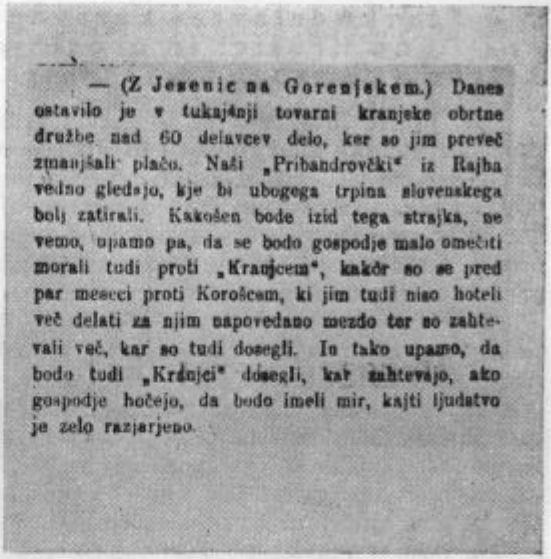
Prve stavke na Jesenicah leta 1890–1891[1]

Na pariškem kongresu II. Internacionale leta 1889 je bil 1. maj uradno proglašen za delavski praznik. Istega leta je bila v avstro-ogrski monarhiji ustanovljena socialdemokratska stranka, KID pa je na Savi na Jesenicah dogradila nove obrate. Z novodošlimi delavci je začela pronicati v jeseniško dolino socialistična miselnost. Žal pa je bila delavska in socialistična zavest na Jesenicah med domačimi delavci še v povojih. Delavstvo, navajeno ubogati in hlapčevati, je bilo zaostalo in zato najcenejša delovna sila v mejah tedanje Avstro-Ogrske.

14. septembra leta 1890 je prišlo do upora delavcev, ki so kot strokovna pomoč prišli na Jesenice iz matične Avstrije ob zaključku obnovitvenih del na Savi. Uprli so se izkoriščanju KID in dosegli kljub intervenciji žandarjev svoj namen. S tem svojim nastopom so domačim delavcem pokazali, kako se je treba boriti za pravice.

Zaradi znižanja mezd je prišlo čez pol leta do delne stavke tudi med domačimi delavci – kovači na Savi. Stavka je trajala od 16. do 19. aprila leta 1891. Stavkalo je 62 kovačev. Kakor večina delavskih stavk pred 1. svetovno vojno, je bila tudi ta neorganizirana in predvsem rezultat spontanega upora.

Stavkajoče so razgnali žandarji in polovica je bila odpuščena z dela ter pregnana z Jesenic. Osnovni namen stavkajočih kovačev, ki so zahtevali zvišanje mezd in boljše delovne razmere, ni uspel.

— (Z Jesenic na Gorenjskem.) Danes ostavilo je v tukajšnji tovarni kranjske obrtne družbe nad 60 delavcev delo, ker so jim preveč zmanjšali plačo. Naši „Pribandrovčki" iz Rajha vedno gledajo, kje bi ubogega trpina slovenskega bolj zatirali. Kakošen bode izid tega strajka, ne vemo, upamo pa, da se bodo gospodje malo omečiti morali tudi proti „Kranjcem", kakor so se pred par meseci proti Koroščem, ki jim tudi niso hoteli več delati za njim napovedano mezdo ter so zahtevali več, kar so tudi dosegli. In tako upamo, da bodo tudi „Kranjci" dosegli, kar zahtevajo, ako gospodje hočejo, da bodo imeli mir, kajti ljudstvo je zelo razjarjeno.

Slovenski narod je leta 1891 poročal o prvih stavkah

Stavka žebljarjev in žičarjev na Jesenicah leta 1899[2]

Leta 1899 je KID hotela delavcem na Savi odtrgati 10 % zaslužka. Socialisti, ki jih je tedaj nekaj bilo v žebljarni (Bergman, Pičman, Wrajc in dr.) so pregovorili ostale delavce, da so se temu uprli in stopili v stavko. Pridružili so se ji tudi žičarji. Stavka je trajala od 16. do 19. aprila leta 1899, nakar je bil dosežen kompromis: KID je delavcem znižala mezde le za sedem odstotkov. Ta stavka je pokazala delavstvu na Jesenicah, da lahko, če so enotni, uresničijo svoje zahteve.

To leto so delavci na Jesenicah ustanovili tudi Delavsko izobraževalno društvo ter podružnico Pravovarstvenega društva za Kranjsko.

Stavka delavcev KID v Škednju pri Trstu leta 1902 in v žebljarni na Jesenicah[3]

Na začetku 20. stoletja je prišlo do ponovnega intenzivnejšega delavskega gibanja. Meseca februarja 1902 so začeli stavkati tržaški delavci, med katerimi so bili tudi železarji iz železarne v Škednju pri Trstu, ki je bila last KID.

To leto je prišlo do stavke tudi v žebljarni na Jesenicah. Stavkajočim žebljarjem so se pridružili tudi delavci iz žičarne. O tej stavki niso ohranjeni pisani viri in je danes znana v glavnem iz pričevanj nekaterih udeležencev (Černe, Pajer, Vister idr.).[4]

Stavke delavcev karavanškega predora na Hrušici in drugih graditeljev železniške proge na Jesenicah v letih 1903—1905[5]

21. junija leta 1902 se je začela gradnja železniškega predora skozi Karavanke med Hrušico in Podrošco. Predor je gradila tvrdka E. Gross und Co., ostala gradbena dela pa Madile & Co. Delovni pogoji so bili silno težki. Tudi za varnost je bilo slabo poskrbljeno, kar je povzročilo številne nesreče, od tega nekaj zelo težkih. Narodnostna sestava delavcev je bila zelo pestra. Med njimi so bili zastopani predstavniki skoraj vseh narodnosti v avstro-ogrski monarhiji.

Do prve stavke je prišlo 16. julija 1903 zaradi nizkih mezd in slabe varnostne zaščite med delavci v kamnolomu na pobočju Mirce nad Jesenicami. Meseca avgusta so začeli stavkati tudi delavci, ki so bili zaposleni pri gradnji predora, vendar to stavkovno gibanje ni doseglo svojega namena. Podjetniki so precej delavcev, predvsem domačinov, enostavno odpustili.

Konec septembra leta 1904 je prišlo do ponovne stavke delavcev tvrdke Madile & Co. na Jesenicah. Delavci so zahtevali zvišanje mezd, vendar stavka ni bila uspešna, ker je podjetje, v nasprotju z zahtevami, mezde še znižalo, tiste delavce, ki se niso takoj vrnili na delo, pa takoj odpustilo.

Zadnja splošna stavka delavcev tvrdke Madile & Co. je zaradi istih zahtev in pritožb izbruhnila 8. maja 1905 in je trajala dva dni. Podjetje je bilo ponovno neizprosno in trdo. Tistim, ki so se takoj vrnili na delo, je zvišalo mezde za minimalno vsoto 2 do 4 hellerjev na uro, preko dvesto delavcev pa je bilo odpuščenih. Glavni vzrok za neuspeh pri vseh stavkah graditeljev predora in proge Jesenice—Hrušica je bila neenotnost in nesolidarnost. Temu pa je botrovala velika nacionalna pestrost v sestavi delavstva.

Prva splošna stavka delavstva KID na Javorniku in Jesenicah leta 1904[6]

Februarja leta 1904 so v novih objektih na Javorniku začele obratovati nove valjarne, ki so jih tja premestili z Jesenic. Da bi pokrili stroške novogradnje, so delničarji KID ob premestitvi valjavcev na Javornik le-tem zmanjšali mezde. To je že sicer slabo plačane delavce zaradi težkih pogojev dela v novih, še ne vpeljanih obratih razburilo in so se pritožili pri podjetju.

V začetku aprila so se začela pogajanja med predstavniki delavcev in zastopnikom KID ing. Raiskim. Ker ni bilo nobenega rezultata in napredka pri pogajanjih, so valjavci 16. aprila začeli stavkati. Ta stavka je prerasla v prvo splošno stavko delavstva v obratih KID na Javorniku in Jesenicah.

25. aprila so se stavki pridružili delavci s Save na Jesenicah in delavci v tovarni elektrod na Blejski Dobravi. Stavkali pa so tudi kovači iz Krope in Kamne gorice.

Stavkovni odbor na Savi leta 1904

Stavka se je začela spontano, kasneje pa so njeno vodstvo prevzeli krščanski socialisti.

Tedanji tehnični direktor in glavni delničar KID Karel Luckmann dolgo ni hotel popustiti delavskim zahtevam. Ti so po dvanajstdnevni stavki le delno dosegli svoj cilj. Stavkajoče so podprle mnoge socialistično usmerjene organizacije avstrijskih delavcev. Vodstvo stavke so prevzeli krščanski socialisti, kar je okrepilo simpatije delavstva do njih. To se je poznalo tudi pri volitvah v državni zbor naslednje leto, ko so le-ti dobili na Jesenicah največ glasov.

Ta stavka je sprožila hudo polemiko med domačimi krščanskimi socialisti in socialdemokrati, kar je imelo močan odmev tudi v pisanju tedanjega časopisja (Slovenec, Slovenski narod idr.).

Stavka kovinarjev v tovarni KID v Bistrici v Rožu na Koroškem leta 1908[7]

Zaradi vse večje draginje, izkoriščanja delovne sile in nacionalnih ter političnih pritiskov, je prišlo do socialnih in narodnostnih nemirov v Bistrici v Rožu na Koroškem, kjer se je nahajal obrat KID. Zaradi vse slabših razmer je prišlo do poskusa stavke v tem obratu že 16. decembra 1907. Vodstvu tovarne je tedaj še uspelo delavce pomiriti.

1. junija 1908 pa so delavci začeli z desetdnevno splošno stavko. Direkten povod za to je bil odpust treh delavcev, ki so bili po stavki ponovno sprejeti na delo. Javorniški in jeseniški delavci so enotno ter odločno podprli to stavko. Na Gorenjskem je bilo tudi več zborovanj v podporo in materialno pomoč Koroščem, ki so stavko uspešno zaključili.

Leta 1908 so delavci v jeseniški dolini prvič javno in slovesno praznovali delavski praznik 1. maj.[8]

Obsežno stavkovno gibanje ob koncu 1. svetovne vojne na Jesenicah[9]

Za obdobje ob koncu 1. svetovne vojne je značilno močno revolucionarno vretje med delavstvom v tedanji Evropi. Odmev t. i. »deklaracijskega gibanja« na Gorenjskem se je kazal v obliki podpisovanja »majske deklaracije«. Naraščal je odpor slovenskega ljudstva proti avstro-ogrski monarhiji. Pod vplivom oktobrske revolucije v Rusiji so se pojavili tudi radikalnejši programi za rešitev narodnostnega vprašanja izven avstro-ogrskega okvira.

Tako je prišlo do splošne stavke delavcev Avstro-Ogrske, ki je trajala od 14. do 21. januarja 1918.

21. in 22. junija leta 1919 je zaradi intervencijske politike zahodnoevropskih imperialistov prišlo do ponovne mednarodne stavke. Stavkali so predvsem prometni in transportni delavci, ki so s tem hoteli preprečiti prevoz vojske in orožja za napad na sovjetsko republiko na Madžarskem. Stavka se je končala z ogromnim uspehom, saj je bilo preprečeno osredotočenje buržoaznih sil, med njimi tudi novo nastale Kraljevine SHS proti Madžarski.

15. aprila 1920 opolnoči se je v Sloveniji začela železničarska stavka kot del splošne stavke jugoslovanskih železničarjev. Ustavljen je bil promet, stavkovne straže pa so zasedle kolodvore in rečna pristanišča.

Na poziv komunistov 21. aprila, naj podpro stavkajoče železničarje, so tudi drugi delavci v Sloveniji (rudarji, kovinarji itd.) začeli tridnevno solidarnostno stavko.

V Ljubljani na Zaloški cesti je prišlo do krvavega spopada med orožništvom in delavci, ki so v sprevodu šli na zborno mesto v središču mesta. V boju je padlo trinajst odraslih in en otrok, trideset do štirideset pa je bilo ranjenih.

Policija je začela preganjati in zapirati organizatorje stavke in stavkajoče delavce. Buržoazija je stavko s silo zatrla. Stavka se je končala 29. aprila.

Med žeezničarji na Jesenicah stavka sprva ni imela pravega odmeva in se je delavstvo zganilo šele 21. aprila na poziv KP Jugoslavije. Velik odmev na to stavko pa je bil med železničarji v Bohinju.

Po koncu stavke so v Sloveniji zaprli 404 železniške delavce, mnogo pa so jih odpustili iz službe.

Ustanovitev in delovanje krajevnih organizacij KPJ na Jesenicah in Javorniku[10]

Med 21. in 23. aprilom leta 1919 je bila v Beogradu ustanovljena Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov). Jugoslovanska Socialdemokratska stranka(JSDS) je stopila v službo buržoazije novo nastale Kraljevine SHS in skušala onemogočiti levico, ki je zahtevala združitev s SDSJ/(k).

Dne 6. marca 1920 je bilo v Ljubljani dokončno sklenjeno, da se SDSJ/(k) odcepi od JSDS. 6. in 7. marec pa veljata kot začetek organiziranega komunističnega gibanja v jeseniški dolini in rojstni dan krajevnih komunističnih organizacij. Vidnejši predstavniki in voditelji KPJ na Jesenicah in Javorniku so bili Štefan Weiss, Ciril Košir, Tomaž Wolf, Franc Ravnik idr.

Z objavo t. i. »Obznane« 30. 12. 1920 je KPJ morala zaradi preganjanja preiti v ilegalo. Komunisti so začeli delovati v delavskih kulturno-prosvetnih društvih, kot npr. v Svobodi in kasneje Vzajemnosti in v sindikalnih organizacijah. Udejstvovali so se predvsem v Zvezi kovinarskih delavcev Jugoslavije (SMRJ), ki je poslej vodila napredne delavske množice v njihovem boju za socialne in politične pravice. Močno sta bili prisotni tudi Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ) in Narodna strokovna zveza (NSZ).

Dežmanova hiša na Koroški Beli, kjer je bila marca 1920 ustanovljena Krajevna organizacija DSS za Slovenijo Javornik-Koroška Bela

Mezdno gibanje v obratih KID na začetku dvajsetih let[11]

15. novembra 1920 je okoli 2000 jeseniških delavcev demonstriralo pred upravno stavbo Kranjske industrijske družbe zaradi nameravanega zvišanja delavnika od osem na dvanajst ur. Demonstranti so fizično obračunali z nekaterimi priganjaškimi mojstri in obratovodji. Temu so sledile aretacije šestnajstih delavcev, med katerimi je bil tudi kasnejši pisatelj in dramatik Tone Čufar.

Mezdno gibanje delavstva je bilo posebno intenzivno meseca julija leta 1922, januarja leta 1923 ter v času od maja do 17. julija leta 1923. Tedaj je bilo na pogajanjih z upravo tovarne doseženo tridesetodstotno zvišanje minimalnih mezd in sklenjena kolektivna pogodba.

Stavka delavcev v žičarni na Jesenicah leta 1929 in mezdno gibanje na začetku tridesetih let[12]

V času po »Obznani« so komunisti doživljali silovito preganjanje. Zapirali so jih, mučili, obsojali na dolgoletne zaporne kazni in celo ubijali. Tudi položaj delavstva se je zaradi vse večje konjunkture in gospodarske krize vse bolj slabšal. Podjetje KID si je hotelo zagotoviti dobiček in je vse bolj pritiskalo na delavce. Zato je septembra leta 1929 prišlo do stavke v žičarni na Jesenicah. Stavka, ki je trajala od 16. do 18. septembra, je bila uspešna. To je delavstvo KID opogumilo, da je pričelo množično vstopati v »rdečo organizacijo« — SMRJ. Kmalu je članstvo na Jesenicah, Javorniku in Blejski Dobravi doseglo 900 članov.

V tem letu so bile na Jesenicah in Javorniku pri članih ilegalne KPJ česte policijske preiskave. Partijska organizacija je zaradi stalnih aretacij doživela najnižje število članstva. To leto je kralj Aleksander preko ministra Živkovića objavil t. i. »šestojanuarsko diktaturo«.

15. marca leta 1932 je KID ustavila obratovanje železarne na Jesenicah in odpustila vse delavce. Delavske žene so zastražile vhode v tovarno in s tem preprečile, da bi uprava tovarne pripeljala na delo brezposelne delavce, ki bi delali za nižje mezde. Po štirinajstih dneh je KID zopet pognala obrate. Delavci so se sicer vrnili z brezplačnega dopusta na delo, vendar so jim znižali mezde in šeststo jih je ostalo na cesti. Sprejeti so morali nov šesturni delavnik ter kolektivno pogodbo, kakršno jim je vsilila KID. Mezde so jim znižali za deset odstotkov, ukinili stanovanjske in družinske doklade ter cenejšo nabavo goriva. Take razmere so delavce silile v neprestan boj z delodajalci.

Ko je delavstvo spoznalo špekulacije KID, ki jih je z odpustom prisilila, da so sprejeli njene pogoje, je konec leta 1932 samo odpovedalo vsiljeno kolektivno pogodbo. Po dolgotrajnih pogajanjih med KID in zastopniki strokovnih organizacij je bila šele 28. aprila leta 1934, ko so delavci na pobudo komunistov ustavili stroje in zagrozili s splošno stavko, sklenjena nova kolektivna pogodba.

Rezultat takega delovanja komunistov je bil, da so se le-ti ponovno odločno postavili na čelo borbe jeseniškega delavstva. Prav tako pa so delavci spoznali, kakšna naj bo pot njihovega boja za pravice.

Zaradi dolgotrajnih in neuspešnih intervencij delavskih zaupnikov ter brezplodnih nadaljnjih pogajanj z vodstvom podjetja je večkrat prišlo do krajših demonstrativnih prekinitev dela. Tako so 21. decembra leta 1934 stavkali delavci v obratu fine pločevine na Javorniku. Podjetje je tedaj odpustilo pet delavcev, ki so se v stavki kompromitirali. 6. januarja leta 1935 so delavci zagrozili podjetju z novo stavko, če ne sprejmejo nazaj delavce, ki so jih odpustili. Podjetje je popustilo tem zahtevam, ker se je zbalo organizirane moči delavstva.

Velika splošna stavka KID na Javorniku in Jesenicah leta 1935[13]

KID je bila v času pred 2. svetovno vojno za tedanje razmere razvito podjetje. Že od svojih začetkov, posebno pa po nastopu novega glavnega delničarja A. Westna, je imela skrajno izkoriščevalski odnos do delavstva.

Pokrajinski komite KPJ, ki ga je tedaj vodil Matija Maček, je že leta 1934 spodbujal delavstvo na Jesenicah, naj pokaže svojo moč in dá zgled slovenskim delavcem: svetoval je splošno stavko!

Razmere pa so bile takšne, da je bilo delavstvo v obratih KID pripravljeno na to veliko dejanje šele na poletje leta 1935 po velikem protestnem shodu 31. maja na Savi. Na borbeno odločnost je ugodno in spodbudno vplival tudi uspel zlet »Svobod« v Celju 7. julija 1935.[14]

Po vrnitvi iz Celja je bil 11. julija sklican pripravljalni sestanek za stavko. Pripravili so ga levo usmerjeni delavski zaupniki, ki so bili večinoma komunisti. Odločeno je bilo, da se stavka začne v javorniških obratih 12. julija, kar se je tudi zgodilo.

Vodilna organizatorja stavke Vencelj Perko in Ignac Kralj sta obvestila predstavnike oblasti in tajnika Pokrajinskega odbora kovinarske zveze za Slovenijo o stavki. Stavkovni odbor je direkciji podjetja izročil osemnajst zahtev stavkajočih. KID in predstavniki oblasti so poskušali stavko z vsemi silami zatreti.

Stavkajoče sta obiskala tudi tajnik Pokrajinskega odbora kovinarske zveze Franc Leskošek in sekretar PK KPJ Ivan Maček, ki pa je bil na jeseniški železniški postaji aretiran in nato zaprt do konca stavke.

13. julija je prišlo do prvih pogajanj med predstavniki delavstva in zastopniki podjetja. KID je odklanjala vsak sporazum, 15. julija pa je bila že pripravljena ugoditi nekaterim bistvenim zahtevam; ostala vprašanja pa naj bi se po njenem predlogu reševala po zaključeni stavki.

Delavstvo je tej mahinaciji KID odgovorilo s splošno stavko, kajti tega dne popoldne so stopili v stavko tudi delavci v obratih na Jesenicah.

Martinarji v času stavke leta 1935

16. julija je bil množični sestanek stavkajočih v žični valjarni. Delavcem so bili pojasnjeni vzroki stavke in njen dotedanji potek ter dana navodila o nadaljnjem ravnanju. Uradna vodstva strokovnih organizacij so posegla v potek stavke šele 15. julija. Na čelo stavke se je postavil Vrhovni medstrokovni odbor in jo organizirano vodil. Stavkajoči delavci so dvakrat dnevno dobivali obvestila o dogajanjih in poteku stavke. Zanje je bila prehrana organizirana tako, da so jim svojci trikrat na dan prinašali hrano v tovarno. Po navodilih KPJ delavci niso smeli zapustiti obratov, delavke in žene stavkajočih pa so stražile vhode v obrate KID.

17. julija so stopili v solidarnostno stavko tudi jeseniški obrtniki in trgovci. Dopoldne tega dne so se predstavniki KID sestali z Vrhovnim medstrokovnim odborom in glavnim delavskim zaupnikom Vencljem Perkom. Pogajanja so trajala vse do 20. julija, ko je prišlo končno do sporazuma. Po soglasju dleavcev je bil sporazum podpisan ob 1.30 ponoči v osnovni šoli na Koroški Beli.

S to stavko so bila rešena osnova sporna vprašanja med KID in delavstvom. Le-to pa je dobilo ponoven dokaz, da le enotnost in odločnost vodita k uresničitvi njihovih ciljev.

Stavki gradbinskih delavcev leta 1936 in 1940[15]

Stavbinski delavci do leta 1936 niso bili organizirani v sindikatu, zato so bili toliko bolj izkoriščani. Delali so pri različnih gradbenih podjetjih in pri privatnih mojstrih. Ko je poleti 1936 prišlo do novega stavkovnega vala v Sloveniji, se je temu gibanju zaradi izredno niz-

kih mezd, težkih razmer in skrajne socialne bede pridružilo tudi okoli pet tisoč gradbenih delavcev.

Prva znana stavka gradbenih delavcev z jeseniškega območja je bila že januarja leta 1932. Zaradi brezobzirnega izkoriščanja in šikaniranja so se uprli delavci, ki so odpravljali škodo, nastalo po nesreči v hidroelektrarni KID v Zasipu.

Leta 1936 so delavci pri tvrdki Standard na Jesenicah in Javorniku začeli stavkati 10. avgusta. Zahtevali so priznanje strokovne organizacije in njenih zastopnikov, petdesetodstotno doplačilo za nadurno delo, prenehanje odpuščanja z dela, plačilo po pogodbi, plačan prevoz na delo ter dostojen odnos predpostavljenih do delavstva.

Stavki so se pridružili tudi delavci tvrdk Slograd in Dedek ter nameščenci privatnih mojstrov. Skupaj je v tedanjem radovljiškem okraju stavkalo nad tristo stavbincev. KID je s pomočjo stavkokazov, žandarjev in cerkve stavko, ki se je končala 17. septembra, sicer zlomila, vendar so delavci po njej sčasoma le dosegli zvišanje mezd in sklenili kolektivno pogodbo.

27. maja leta 1940 so stavbinski delavci po petmesečnih brezplodnih pogajanjih z delodajalci ponovno začeli splošno stavko, ki je zajela vse slovensko ozemlje. Končala se je 3. junija s podpisom nove kolektivne pogodbe in zvišanjem mezd. Ta zadnji stavkovni val pred 2. svetovno vojno je pokazal, kako močan vpliv je imela KPS med delavstvom.

V letih po gospodarski krizi se je podoba sveta grozeče spreminjala. Italijanski fašizem si je podvrgel Etiopijo, skupaj z nemškim nacizmom pa sta pomagala zanetiti državljansko vojno v Španiji. Obnašanje zahodnoevropskih držav ob tem pa je Hitlerja opogumilo, da se je začel pripravljati na zavojevanje Evrope. Leta 1938 je priključil nemškemu rajhu Avstrijo, kar je še posebno ohrabrilo njegove pristaše na Jesenicah, ki jih je glavni delničar Westen načrtno zaposloval v KID.

Med jeseniškim proletariatom se je pod vodstvom KPS začelo poleg delavskega še močno protifašistično gibanje. Kljub nasilju proti najvidnejšim komunistom in protifašistom pa oblast tega gibanja ni mogla zatreti.

Stavba, zgrajena na nacionalni neenakopravnosti, na socialnih nasprotjih, na pohlepu in korupciji ter izkoriščanju in nasilju, se je morala slej ko prej zrušiti. Ljudstvo je v krvavi in najbolj grozotni vojni vseh časov moralo zgraditi nove trdne temelje s svojimi lastnimi žrtvami in s svojo krvjo.

OPOMBE

1. D. Kermauner, O prvi stavki in o razmerah na Jesenicah pred začetkom političnih bojev, Kronika IV/1956, 1 ss.; isti. Politična zgodovina Gorenjske I, 1974, 143 ss. (Odslej bom to delo citiral: Gorenjska I—III; v tem delu je tudi navedena vsa ostala obsežna literatura in viri.)
2. D. Kermauner, Gorenjska I, 225 ss.

3. M. Klinar, Utrinki iz zgodovine jeseniškega delavstva. Železar VIII/11-12, 1959, 236 s.
4. M. Klinar, Koledar važnejših političnih, strokovnih, gospodarskih, kulturnih dogodkov v letih 1869—1914, hrani Tehniški muzej Železarne Jesenice (odslej: M. Klinar, Koledar...).
5. M. Klinar, Veliko gradbišče, Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik II, 1969, 86 s., 94 ss.; D. Kermauner, Gorenjska I, 296 ss.
6. D. Kermauner, Javorniško-jeseniška stavka 16.—28. aprila 1904, Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik I, 1964, 41 ss.; isti, Gorenjska II, 7 ss.
7. D. Kermauner, Gorenjska III, 18 s., 25 ss.
8. M. Klinar, Koledar 1869—1914.
9. M. Klinar, Koledar 1915—1940; isti, Železar VIII/11-12, 237 s.
10. M. Klinar, Dokument o ustanovitvi krajevne komunistične organizacije na Jesenicah, Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik IV, 1979-80, 21 ss.
11. M. Klinar, o. c.; isti, Železar VIII/11-12, 1959, 241 s.
12. M. Klinar, o. c., 241 s.; isti, Koledar 1915—1940.
13. V. Perko, Stavka kovinarjev leta 1935, Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik III, 1975, 155 ss.
14. V. Perko, Razmišljanje ob štiridesetletnici zleta Svobod v Celju 7. 7. 1935 in o delavskem kulturnem društvu Enakost na Jesenicah, Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik IV, 1979-80, 119 ss.
15. V. Perko, Stavkovno gibanje gradbenih delavcev v Sloveniji s posebnim opisom stavke na Jesenicah, Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik IV, 1979-80, 137 ss.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag gibt eine chronologische Übersicht der Streikbewegung in Jesenice, Javornik, Blejska Dobrava und einigen anderen Orten in Slowenien. Sie waren durch Erzeugungstätigkeit mit dem Jesenice Gebiet verbunden. Es bezieht sich meistens auf die Arbeiterbewegung in den Betrieben von der Krainischen Industriegesellschaft. Im gänzen, gab es 16 Streiks. Die erste größere Streikwelle erschien am Ende des 19. Jahrhunderts und am Anfang des 20. Jahrhunderts, in der Zeit als sich die Industrie in Jesenice konzentrierte und in der Zeit als das Sozialbewußtsein der Arbeiterklasse erwachte. Die nächste Streikwelle kam am Ende des 1. Weltkrieges und am Anfang der zwanziger Jahren. Damals gab es neben der Tendenz für die Nationalbefreiung auch eine starke revolutionäre Stimmung. Das war hauptsächlich von der Oktoberrevolution beeinflußt. Am Ende der zwanziger Jahren und in den dreißigen Jahren kam es unter der Führung der Kommunistischen Partei Jugoslawiens zur dritten größten Streikwelle und Lohnbewegung. Der Höhepunkt war der Generalstreik der Metallarbeiter von Jesenice und Javornik und ein Jahr später der Streik der Bauarbeiter.

Majda Žontar

DRUŠTVA, KI SO RAZVIJALA KULTURO, TELOVADBO IN PLANINSTVO NA JESENICAH DO PRVE SVETOVNE VOJNE

V tem prispevku želim podati nastanek kulturnih, telovadnih in planinskega društva na Jesenicah ter njihov razvoj do prve svetovne vojne. Ta društva so bila žarišča kulturnega razvoja v najširšem pomenu ne glede na to, ali jim je bila kultura temeljna ali le postranska naloga. Njihov pomen pa ni bil samo v kulturni dejavnosti, krepila in utrjevala so tudi narodno zavest in s tem postala pomembna oporišča narodnostnemu boju. To je bilo na Jesenicah toliko bolj pomembno, ker je bila železarna Kranjske industrijske družbe v nemških rokah. Po dograditvi železnice skozi karavanški predor v prvem desetletju našega stoletja pa se je začelo povečevati priseljevanje Nemcev na Jesenice. Ti so ustanavljali tudi svoja politična in kulturna društva. Ker so bili v jeseniških kulturnih društvih vključeni v veliki večini delavci, so društva utrjevala tudi razredno zavest.

Obravnavane teme sem se lotila zato, ker doslej za Jesenice še nimamo preglednega in celovitega prikaza razvoja društev, ki so se kakorkoli udejstvovala na kulturnem področju. Dr. Dušan Kermauner je v svoji obsežni Politični zgodovini Gorenjske v letih 1860 do 1918 na več mestih obravnaval tudi kulturna društva, vendar le v povezavi s političnim razvojem. France Škrlj pa se je v članku Zgodovinski razvoj delavskih kulturnih društev na Jesenicah in Javorniku teh društev v času do prve svetovne vojne le bežno dotaknil.[1]

Idejna in politična diferenciacija, ki se je začela v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, se je odražala tudi v delovanju društev, ki so postajala s tem tudi opora političnim strankam. Zato sem svoj prikaz jeseniških društev razdelila tudi po njihovi politični pripadnosti.

Do prve svetovne vojne so ustanovili na Jesenicah vrsto društev, ki so razvijala pestro kulturno dejavnost, telovadbo in planinstvo ter vključevala dokaj veliko članov.

Bralno društvo

Z ustavno dobo v šestdesetih letih prejšnjega stoletja so začeli ustanavljati na Slovenskem prva slovenska kulturna društva — narodne čitalnice. Jesenice so bile v tem oziru zamudnik, saj so dobile

prvo kulturno društvo v času Taaffejeve vlade, ko se je omilil protislovenski pritisk. Med drugim tudi niso več v taki meri ovirali ustanavljanja in delovanja slovenskih kulturnih društev.

V tem obdobju so ustanovili na Gorenjskem nekaj novih bralnih društev, ki so skrbela za izobraževanje svojih članov in prirejala kulturne in zabavne prireditve. List Slovenski narod je začel januarja 1885 široko akcijo, s katero je želel pospešiti ustanavljanje bralnih društev. V uvodniku »Snujmo bralna društva« je poudarjal velik pomen le-teh za preprosto slovensko ljudstvo. Ugotavljal je, da obstojijo v nekaterih trgih bralna društva in še celo čitalnice, da pa so po vaseh prava redkost, čeprav jih ne bi smeli pogrešati v nobeni večji župniji. Za njihovo razširjanje bi morali skrbeti predvsem učitelji in duhovniki.[2]

Meseca marca se je odzval tudi gorenjski dopisnik Slovenskega naroda z oceno razvoja čitalnic in bralnih društev na Gorenjskem. Grajal je mnoge kraje zaradi nedelavnosti, med drugimi tudi Radovljico, in jim stavil za zgled Jeseničane, ki so si ustanovili bralno društvo. Pet dni po izidu tega razpravljanja je jeseniški dopisnik Slovenskega naroda že poročal, »da je imelo tukajšnje Bralno in pevsko društvo pred nekaj časa volitve predsedništva in da so izvolili za predsednika Antona Trevna, jeseniškega župana, ki je prvi podpornik in dobrotnik temu koristnemu društvu. Društvo je še mlado, a ima že lepo število udov, ki marljivo berejo in zlasti v nedeljah in praznikih društveno sobo kar napolnjujejo. Ta soba je bila v šolskem poslopju, kar je za društvo pravi prostor, ker ono tudi izobražuje ljudstvo.« Iz poročila o dobrodelni prireditvi društva, ki je bila 18. februarja 1885 in na kateri je bilo navzočih okoli 200 obiskovalcev, med drugimi tudi »veliko gospode iz Javornika in Trbiža«, je moč sklepati, da je na začetku društvo naletelo na ugoden odmev. Kmalu pa je začela njegova dejavnost in prav tako tudi članstvo močno upadati.[3]

Na političnem področju se je v tem obdobju še nadaljevala sloga med liberalci in klerikalci. Zato so bila tedaj slovenska kulturna društva še vedno vsenarodna.

Katoliško delavsko društvo

Proti koncu osemdesetih let prejšnjega stoletja so znova oživela klerikalno-liberalna nasprotja. Politična sloga se je vse bolj razbijala. Medtem ko so se drugod pri volitvah v državni zbor leta 1891 še zedinili za skupnega kandidata, je v volilnem okraju gorenjskih in notranjskih mest že nastopil čas liberalno-klerikalnih bojev. Do splošnega razkola na političnem področju pa je prišlo naslednje leto.[4] Ta ločitev se je kazala tudi pri kulturnih društvih, ki so začela dobivati bolj ali manj strankarsko političen značaj. Kot prvi so začeli na Jesenicah snovati svoje društvo krščanski socialci.

Katoliška kulturnoprosvetna društva so imela svoj izvor deloma v Krekovem političnem delu med delavstvom, ki ga je začel sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja v času živahnega delovanja socialne demokracije. Prvi slovenski katoliški shod leta 1892 se je zavzel tudi za vsa področja in oblike katoliškega kulturnoprosvetnega dela. Krščanski socialci so ustanavljali politična in izobraževalna društva (med prvimi Katoliško delavsko društvo v Idriji 1893 in Katoliško delavsko društvo v Zagorju ob Savi 1894) ter začeli izdajati svoj delavski list Glasnik. Ta je v uvodniku poudaril, da se mora tudi krščansko delavstvo združevati.

Namen krščanskosocialnih delavskih organizacij je bil v tem, da so odtegovale delavce od socialne demokracije, zlasti tiste, ki so šele prihajali iz podeželja. »Krščansko socialne delavske organizacije so slabile delavsko gibanje, zlasti pa so služile buržoaziji kot protiutež v boju s socialno demokracijo.« Delavska izobraževalna društva so vključevali v Slovensko krščansko socialno zvezo, ki so jo ustanovili leta 1897 v Ljubljani.

Krščanski socialci so po letu 1900 prenesli težišče svojih organizacijskih prizadevanj na strokovna društva. Slovensko krščansko socialno zvezo pa so jeseni 1902 preuredili iz delavske organizacije v zvezo vseh katoliških ljudsko prosvetnih društev na Slovenskem.[5]

Zamisel krščanskosocialne delavske organizacije je razširil dr. Janez Evangelist Krek tudi na Gorenjsko. Priprave za katoliško delavsko organizacijo so se pričele na Jesenicah zlasti med kovinarji, kjer so sprva naletele na odpor vodstva Kranjske industrijske družbe. Zato so krščanski socialci v začetku leta 1896 ostro kritizirali razmere v železarni na Savi. Istočasno so med jeseniškim delavstvom povečali svojo dejavnost tudi socialni demokrati. Štiri leta po prvem neuspelem poskusu so leta 1896 dvakrat priredili shod na Jesenicah, ki se je obakrat končal s spopadom s krščanskimi socialci. Socialni demokrati, ki so leta 1897 nastopili tudi na državnozborskih volitvah, na Jesenicah tedaj še niso mogli zabeležiti večjega uspeha. Pač pa so krščanski socialci vložili 8. septembra 1897 pravila Katoliškega delavskega društva na Jesenicah, ki so bila še v istem mesecu potrjena. Ob tem je dr. Dušan Kermauner poudaril: »Šele ko so krščanski socialci po letu dni prešli k ustanavljanju svojega katoliškega delavskega društva, jim je Lukmann (op. p. generalni ravnatelj Kranjske industrijske družbe) v shtrahu zaradi širjenja socialnodemokratske agitacije dal vedeti, da vodstvo Kranjske industrijske družbe ne nasprotuje več njihovi nameri.«[6]

Leta 1902 je imelo jeseniško društvo 96 članov iz delavskih vrst, kar v primerjavi s številom delavcev na Jesenicah ni bilo veliko. To je potrdil tudi Slovenec, ki je leta 1903 zapisal, da živi Katoliško delavsko društvo sicer mirno življenje, da pa nima posebno veliko članov iz razlogov, o katerih še ni mogoče govoriti. Iz poročila na občnem zboru društva leta 1911 zvemo, da je društvo napredovalo

in se je vanj vključilo že 220 članov, od tega 5 častnih, 50 rednih moških članov, 38 članov Orla in 127 članic ženskega odseka.[7]

Društvo je imelo sprva precej skromne prostore na Stari Savi (pri Markotu). Leta 1902 so dvorano nekoliko razširili, jeseni 1906, torej po nepopolnih desetih letih, pa so odprli nov katoliški delavski dom na Savi. Ob tem so organizirali na Jesenicah veliko zborovanje krščanskosocialne zveze. Na njem je govoril tudi dr. Janez Evangelist Krek o bodočem delu zveze. Popoldne pa je bil še telovadni nastop Orlov.[8]

Decembra meseca l. 1906 so priredili na Jesenicah še delavsko akademijo, ki so se je udeležili tudi gostje s Koroške in Goriške. Predavali so dr. Andrej Pavlica o zgodovini delavskega varstva v Avstriji, Svetozar Premrov o zadružništvu in delavstvu, dr. Anton Brecelj o delavski higieni, dr. Jožef Dermastja o delavskem pravnem varstvu, Evgen Jarc o delavski izobrazbi, dr. Janez Evangelist Krek o zgodovini delavske organizacije in o strokovih društvih in Jože Gostinčar o politični izobrazbi in o pomenu splošne in enake volilne pravice za delavstvo.[9]

Med društvenimi odborniki so pomembna imena predsednika Ivana Krivca, tajnika Karla Čuka, odbornika Nikolaja Bernarda in drugih. Duhovni svetovalec društva je bil župnik Šinkovec, posebno delaven pa tudi kaplan Škerjanec.

Katoliško delavsko društvo je bilo vse do leta 1904 edino delavsko kulturno društvo na Jesenicah. Imelo je docela kulturnoprosvetni značaj z izrazito verskim poudarkom. O društvenem delovanju zvemo prvič maja leta 1898, ko je skupaj s požarno brambo in delavsko godbo pripravilo izlet na Bled, ki se ga je udeležilo več kot 300 Jeseničanov in okoličanov. Jeseni naslednjega leta pa so na Jesenicah slovesno blagoslovili društveno zastavo. Do prve svetovne vojne je društvo razvilo obsežno in raznovrstno dejavnost. Več o društvenem delu je poročal časopis Slovenec leta 1902 in pri tem poudarjal, da je društvo delavno in da nudi svojim članom dovolj zabave. Enako kakor socialna zveza v Ljubljani prireja tudi jeseniško delavsko društvo poučna predavanja (na primer predavanje župnika Šinkovca o Martinu Lutru). V okviru društva je deloval tudi moški pevski zbor, ki ga je vodil Nikolaj Bernard. Gibalo društvenega življenja je postal tamburaški orkester, ki je nastopal na vseh društvenih prireditvah. V sezoni 1901/2 so začeli uprizarjati tudi gledališke igre, sprva predvsem ljudske igre in igre z versko tematiko na primer: Sveta Neža, Vaški skopuh, Novi zvon na Krtinah, Sanje itd. Zanimiv je zaključek dopisnikovega poročila, v katerem je zatrdil, »da vse liberalne čitalnice, če sploh kaj prida žive na Kranjskem, ne spravijo s tako preprostimi močmi tako preproste zabave skupaj« in končal »mi se gibljemo, a liberalce je strah.« Za sezono 1904/5 je društvo napovedalo v svojem programu dvakrat tedensko petje, enkrat na teden pouk v zemljepisu in zgodovini, v nedeljah pa predavanja in zabave. Zabavne prireditve so imele največkrat tudi namen zbirati

denarna sredstva. V sodelovanju z akademskim društvom Danica na Dunaju so septembra 1904 pripravili veselico v korist otroškega vrtca na Savi, ki ga je ustanovila Ciril-Metodova družba. Tako so se tudi katoliški delavci vključevali v narodnoobrambna prizadevanja Ciril-Metodove družbe.[10]

Tudi potem, ko so na Jesenicah nastala liberalna kulturna društva, dejavnost katoliškega delavskega društva ni upadla. Društveno življenje se je razvilo še posebno s prihodom kaplana Franceta Kogoja, ki je zbral okoli sebe pevce, ustanovil društveni orkester, ki se je leta 1912, ko se mu je pridružila še godba na pihala, preosnoval v godbeni klub. V delavskem domu je prirejal koncerte tudi težjih skladb, prvič pa je nastopil izven Jesenic na veselici radovljiške podružnice Slovenskega planinskega društva v Lescah leta 1912. Nadaljevali so tudi z gledališkimi predstavami. Leta 1910 zasledimo v sporedu igro koprivniškega župnika Frana Steržaja Upor Bohinjcev, ki je zajemala snov iz zgodovine kmečkih uporov na Gorenjskem. Ob uprizoritvi je imel predsednik društva Ivan Krivec nagovor, v katerem je med drugim dejal: »Kakor so se nekdaj kmetje borili za svoje pravice, tudi večkrat z upori, tako nekako se morajo dandanes potegovati delavci za svoje pravice, če ne drugače tudi s štrajki.« Sicer pa so uprizarjali predvsem dela domačih pisateljev kot na primer Jurčič — Steržajevega Tihotapca, Finžgarjevo Našo kri, Abramovega Zatoroga, Medvedovo igro Za pravdo in srce, Nedolžno žrtev ali Graničarje in druge. Igralci so bili večinoma tovarniški delavci.

Katoliško delavsko društvo na Jesenicah je leta 1910 uprizorilo igro Frana Steržaja, Upor Bohinjcev

Med dejavnosti društva so sodili še zabavni večeri, poučna predavanja ob nedeljah in Miklavževi večeri, na katerih so obdarovali revne delavske otroke.[11]

Telovadni odsek Orel

Enako kot pri kulturnih društvih je prišlo do klerikalno-liberalne ločitve tudi na področju telovadbe. Proti Sokolu je dr. J. E. Krek ustanovil Orla. Zamisel o klerikalni telovadni organizaciji je dobila potrdilo na letnem zborovanju Slovenske krščansko-socialne zveze 3. in 4. septembra 1905 v Mariboru, kjer so sklenili začeti z organizacijo telovadnih odsekov. Prvi so poskušali realizirati ta sklep na Jesenicah, kjer je predstavljalo sokolsko društvo glavno oporišče liberalcev. Že sredi novembra 1904 zasledimo v Slovencu naslednji zapis: »Telovadni klub bodo v kratkem osnovali nekateri člani strokovnega društva. Vzdrževali in vodili ga bodo le oni člani, ki imajo veselje za telovadbo. Gmotno podporo temu društvu so obljubili tudi že mnogi člani tukajšnjega katoliškega delavskega društva.[11] — Z veseljem pozdravljamo to misel nekaterih članov strokovnega društva. Telovadni klub je za društva, ki imajo mlade člane, naravnost potreben.«[12]

Isti časopis je septembra 1905 pod naslovom Jeseniški Orel razglasil, da »je odbor Katoliškega delavskega društva na Savi soglasno sklenil, da ustanovi telovadno društvo v smislu resolucije, odobrene na zborovanju v Mariboru, da je zanj izbral ime Orel in da bo poleg telovadbe gojil in vzbujal narodno zavest, a pri tem ne bo pozabil, da svetinja narodova je tudi vera.« Obenem je časnik pozval vsa izobraževalna društva, da morajo imeti v svojem okrilju telovadne krožke.

Na občnem zboru 18. februarja 1906 je bilo tako na Jesenicah ustanovljeno prvo katoliško Telovadno društvo Orel. Glavni organizator je bil novi jeseniški kaplan Karel Čuk.[13]

Že naslednji mesec je začela delovati orlovska telovadna organizacija v Ljubljani kot telovadni odsek Slovenske krščanske socialne zveze. Klerikalno vodstvo se je namreč odločilo, da telovadna organizacija ne bo samostojna, marveč le eden izmed odsekov obstoječih katoliških izobraževalnih društev. Tako odločitev so potrdili tudi 25. avgusta 1907 na letnem zborovanju Slovenske krščanske socialne zveze na Jesenicah. Še v istem letu so ustanovili Zvezo telovadnih odsekov v okviru Slovenske krščanske socialne zveze. Število telovadnih odsekov se je začelo naglo večati.[14]

Orel na Jesenicah je tako izgubil svojo samostojnost in postal 19. marca 1907 telovadni odsek Katoliškega delavskega društva. Jeseniški odsek je štel ob ustanovitvi 40 telovadcev in 30 naraščajnikov, število naraščajnikov pa se je že v enem letu podvojilo. Načelnik vaditeljskega zbora je bil Maks Žen, vaditelji pa N. Bernard, J. Bertoncelj, Fr. Bertoncelj, A. Brezar in J. Klinar. Predsednik

odseka, ki je bil obenem tudi predsednik Katoliškega delavskega društva, je bil Ivan Krivec, tajnik pa Karel Čuk. Telovadci so vadili v delavskem domu na Savi. Imeli so kompletno telovadno orodje. Odsek je priredil enkrat ali dvakrat na leto javno telovadbo, kjer so pokazali proste vaje in vaje na orodju. Nastopal je tudi orlovski naraščaj. Jeseniški Orli so se udeleževali tudi okrožnih in vseorlovskih zletov. Večkrat so prirejali izlete, navadno v bližnjo okolico pa tudi na Koroško. Udeleževali so se jih člani v krojih. Jeseniški vaditelji so učili telovadbo tudi v drugih orlovskih odsekih jeseniškega okrožja. Poudariti pa je treba, da je bila orlovska telovadba samo eden izmed načinov, s katerimi so izobraževalna društva vzgajala svoje članstvo. V tem se je bistveno razlikovala od sokolske telovadbe, kjer je bila ta osnovni cilj organizacije. Od članov jeseniškega telovadnega odseka so zahtevali, da tudi aktivno sodelujejo v Katoliškem delavskem društvu.[15]

Za nadaljnji razvoj orlovske telovadne organizacije je bilo pomembno letno zborovanje Slovenske krščansko socialne zveze v Škofji Loki 26. in 27. julija 1908. Na njem so sprejeli stališče, ki je izoblikovalo dokončni značaj telovadne organizacije. Orlovstvo ne sme biti izključno telovadna, temveč splošna kulturna organizacija slovenske krščanske mladine. Pri tem so šteli telovadbo kot eno izmed oblik izobraževalnega dela. V organizacijskem smislu pa so dobili Orli dokončno obliko v naslednjem letu, ko je zveza telovadnih odsekov na občnem zboru v Bohinjski Bistrici sprejela za organizacijo ime Orel in so med zvezo in odseki ustanovili še vmesno stopnjo, okrožja, 27. februarja 1910 so ustanovili orlovsko okrožje na Jesenicah. Vanj sta sprva spadala orlovska odseka na Jesenicah in na Javorniku, maja tega leta sta se priključila še odseka v Bohinjski Bistrici in Srednji vasi, septembra pa še odsek na Bledu.[16]

Kulturna dejavnost liberalcev

Narodno napredna stranka v devetdesetih letih prejšnjega stoletja in v začetku našega stoletja ni posvečala kulturnoprosvetni dejavnosti za širše kroge večjega pomena. V obrambo svojih pozicij proti klerikalizmu se je opirala na sokolska društva, ki so prešla ob prelomu stoletja pod njen vpliv, in na narodnoobrambna šolska društva Cirila in Metoda, pri katerih je do leta 1907 vladala še strankarska sloga. Pri jeseniški podružnici Cirila in Metoda je prišlo že leta 1905 do trenj, popolnoma pa je prešla v liberalne roke, tako kot ostale podružnice, čez dve leti. Prvenstveni namen tega društva je bilo ustanavljanje in vzdrževanje šol in otroških vrtcev, jeseniška podružnica pa je imela zelo aktiven tudi gledališki krožek.

Šele pod vtisom velikega razmaha katoliških kulturnoprosvetnih društev in pod vplivom mlajše liberalne, narodno radikalne inteligence, so začeli v desetletju pred prvo svetovno vojno prirejati predavanja, ustanavljati javne ljudske knjižnice in širiti izobrazbo

med širšimi krogi. Prizadevali so si pridobiti tudi delavstvo, kar velja zlasti za Jesenice. Vendar pa do sistematičnega ustanavljanja liberalnih društev do prve svetovne vojne ni prišlo.[17]

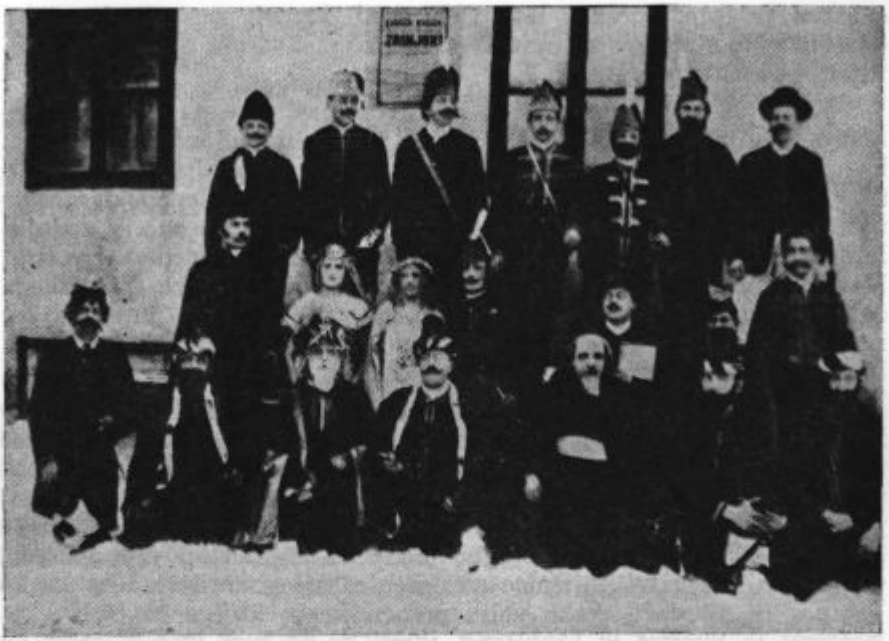
Na podlagi arhivskih podatkov je dr. Dušan Kermauner ugotovil, da je 13. oktobra 1898 skupina liberalcev na Jesenicah prijavila ustanovitev *narodne čitalnice* in je pet tednov nato še urgirala pri deželni vladi za odobritev. O društvu pa ni poznejših novic, obstajalo je nemara le kot zabavni klub ožjega kroga liberalnih tržanov.[18]

Slovensko delavsko izobraževalno in pevsko društvo na Savi

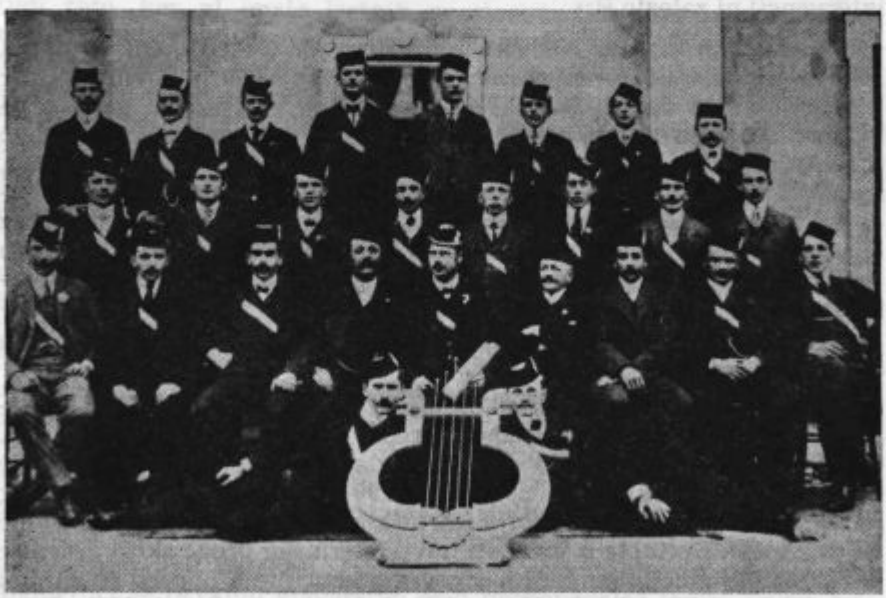
Ponovno se je pojavila ideja o kulturnoprosvetnem društvu v krogu jeseniških liberalcev po končani delavski stavki na Javorniku in na Jesenicah aprila 1904. Po njej so namreč krščanski socialci, ki so stavko vodili, uspeli julija ustanoviti na Jesenicah eno svojih najmočnejših strokovnih – sindikalnih društev med industrijskimi delavci, ki je imelo okoli 500 članov. Za ustanovitev liberalnega društva, ki so mu dali ime Slovensko delavsko izobraževalno društvo na Savi, si je najbolj prizadeval Anton Pongratz, uradnik Kranjske industrijske družbe. Pripravljalni sestanek 19. junija 1904 je sklical tovarniški ključavničar Fran Potočnik v Trevnovi gostilni. Še v istem mesecu je deželno predsedstvo potrdilo društvena pravila in 10. julija je sledil na vrtu Neže Klinarjeve na Savi ustanovni občni zbor ob velikem nasprotovanju jeseniških klerikalcev. Na zboru je govoril Anton Pongratz, med udeleženci so bili tudi učitelj Salberger, nadučitelj s Koroške Bele in trgovec Rudolf Zore. Za načelnika društva je bil izvoljen Fran Potočnik. Dopisnik Slovenskega naroda je razglasil, da je k društvu pristopilo poleg delavcev »tudi več gospodov z Jesenic, Save, Javornika in še celo iz Žirovnice.« Ob koncu avgusta je isti časopis še poročal, da bo v izobraževalnem društvu »brezplačni večerni pouk v obrtnem spisju, računovodstvu, knjigovodstvu, risanju itd. Nato pa o društvu nimamo več nobenih podatkov.[19]

Štiri leta po neuspelem poskusu so na Jesenicah leta 1908 ponovno ustanovili Slovensko delavsko izobraževalno in pevsko društvo na Savi. Po društvenih pravilih je bil njegov namen skrbeti za izobraževanje in izboljšanje gmotnega položaja delavstva ter razvijati ljubezen do bližnjega in domovine. Pongratz je s pomočjo tovarniškega mojstra Smrekarja in J. Božiča oživil društvo s tem, da je ustanovil pevski zbor in gledališki odsek.[20]

Slovenec je ob ustanovitvi poročal, da je društvo nastalo zaradi agitacije za prihodnje občinske volitve. Isto je ugotovil Franc Škrlj na podlagi izjave Ceneta Ambrožiča, kasnejšega dolgoletnega pevovodje Save. »Pongratz je ustanovil to društvo na sugestijo vodstva Kranjske industrijske družbe, da bi ga člani podprli na občinskih volitvah.« Socialni demokrati so tudi obsodili tako tovarniško društvo, ker je bil njegov namen v nasprotju z delavskimi interesi. O članih

Igralci Slovenskega delavskega izobraževalnega in pevskega društva Sava na Jesenicah so leta 1911 uprizorili igro Zrinjski

Pevski zbor Slovenskega delavskega pevskega in izobraževalnega društva Sava na Jesenicah leta 1910

društva je Rdeči prapor leta 1910 med drugim zapisal, da »taka društva priporoča Zveza industrijcev na Dunaju, da bi z njimi raztrgali socialistične vrste.«[21]

Kljub vsem pomislekom ob njegovem nastanku pa se je društvo dobro razvijalo. Od začetka je imelo moški in mešani pevski zbor, ki ju je vodil M. Tancer. Zbora sta nastopala na številnih prireditvah največkrat skupaj s tamburaši sokolskega društva. Gledališke igre so igrali v dvorani pri Jelenu na Savi, ki pa ni bila primerna. V zadnjih letih pred prvo svetovno vojno so imeli na sporedu narodno igro Brat Martin, Finžgarjevega Divjega lovca, Dolskega župnika, Zrinjskega in Govekarjeve Legionarje. Za uspehe gledališča je imel največ zaslug režiser C. Ambrožič. V društvu tudi ni manjkalo družabnih in plesnih prireditev.[22]

Septembra leta 1904 so na Jesenicah odprli *potujočo knjižnico.* Narodni radikali, ki so posvečali veliko pozornost ljudskoizobraževalnemu in narodnoobrambnemu delu, so namreč marca istega leta ustanovili v Ljubljani akademsko počitniško društvo Prosveta. Ta si je prizadevala, da bi v vseh slovenskih krajih ustanovili javne ljudske knjižnice in tako širili izobrazbo med najširšimi sloji prebivalstva. Ob svečani otvoritvi knjižnice na Jesenicah je govoril študent Janko Pretnar in poudaril, kako velik pomen imajo knjige za izobrazbo. Nastopil je kvartet iz Ljubljane, igrali pa so tudi igro Nemški ne znajo. Iz poročila na občnem zboru Prosvete ob koncu leta 1906 je razvidno, da je knjižnica na Jesenicah bolj životarila in da tudi več intervencij ni zaleglo.[23]

V daljšem članku Nemška nevarnost na Gorenjskem iz junija 1908 se je dopisnik Gorenjca zavzemal za ustanavljanje novih knjižnic v Gornjesavski dolini. Pozival je, naj občina v Kranjski gori, ki je bila v liberalnih rokah, postane izhodišče za narodnoobrambno delo v Gornjesavski dolini zlasti z ustanavljanjem knjižnic v Ratečah, nemških Fužinah ter v Mojstrani in na Dovjem. Posebej pa je poudarjal pomen slovenskih ustanov na Jesenicah. Poziv ni ostal brez odziva. Že nekaj mesecev za tem so ustanovili knjižnico v Ratečah (oktobra 1908) in prenovili knjižnici v Kranjski gori in na Jesenicah.[24]

Liberalci na Jesenicah so uresničevali kulturno dejavnost tudi na druge načine.

Leta 1904 so ustanovili v Ljubljani društvo Akademija z namenom, da organizira javna ljudska predavanja po posameznih krajih. Akademija je razvila svojo dejavnost zlasti na Jesenicah. Najprej je dr. Vladimir Ravnikar 27. novembra 1904 predaval o sokolstvu, kar je bilo povezano z ustanovitvijo jeseniškega Sokola, dva tedna kasneje pa dr. Anton Dermota o važnosti nove železniške proge skozi Jesenice v Trst za narodno gibanje Slovencev. Ob koncu leta je pred številnimi poslušalci predaval še dr. Konrad Vodušek o narodnosti. Najavljeno predavanje Ivana Franketa v januarju 1910 o poeziji proletarcev je

odpadlo. Predavanja so bila v sokolski telovadnici ali pa v salonu Ferjana na Savi.[25]

3. decembra 1904 je izšla na Jesenicah prva številka časopisa Jeseniška straža. Oblasti so prijavili izdajanje časopisa, ki bo zastopal strogo narodne interese Jesenic, Javornika in Dovjega in sploh vseh industrijskih krajev na Gorenjskem, kjer so se začeli vedno bolj uveljavljati nemški priseljenci. Časopis je izhajal kot samostojen list do marca 1906, do konca leta 1906 pa v zmanjšanem obsegu kot priloga liberalnemu Gorenjcu, ki je izhajal v Kranju.[26]

Gledališko društvo

Med najbolj delavne igralske družine na Slovenskem so šteli družino Gledališkega društva na Jesenicah. Odlikovala se je tako po svoji dejavnosti kot tudi po bogatem umetniškem repertoarju. Razvila se je leta 1910 iz tamkajšnjega gledališkega krožka. Za njen uspeh sta si pridobila največ zaslug hranilniški uradnik Jakob Špicar in poštni uradnik Ivan Slavec. Iz društvenih pravil je razvidno, da je program zajemal tudi širšo izobraževalno dejavnost, saj so si zastavili še nalogo ustanoviti knjižnico, gojiti petje in glasbo, skrbeti za razna predavanja ter širiti splošno izobrazbo. Sprva je štela igralska skupina okoli 30 igralcev in igralk. Pridružili so se jim tudi nekateri igralci, ki so nastopali pri gledališkem odseku jeseniškega Sokola. Društvo se je ves čas ubadalo z mnogoterimi težavami, med drugim tudi zato, ker ni imelo lastnih prostorov. Navadno so uporabljali dvorano pri Jelenu na Savi. Težave so imeli tudi z gledališkimi oblekami in kulisami. Za uprizoritev Grillparzerjeve Prababice leta 1912 so si izposodili kostume v Ljubljanskem deželnem gledališču, za igro Trnje in lovor, ki so jo igrali istega leta, pa so dobili kostume iz Slovenskega gledališča v Trstu. Leta 1913 je v glavni vlogi Katjuše v Tolstojevem Vstajenju prvič gostovala na Jesenicah Štefanija Dragutinovičeva, članica Slovenskega gledališča v Trstu.[27]

Strankarska nasprotja med klerikalci in liberalci so se na Jesenicah čutila tudi ob delu gledališča. Nekatere uprizoritve so sprožile ostre polemike v časopisju. Ko je gledališki krožek v sezoni 1909/10 uprizoril igro učitelja Lea Pibrovca Anica, so jeseniški klerikalci pripisali delu »liberalnega duha« in so se zlasti spravili nad učitelje, ki so sodelovali v gledališču. Zamerili so jim predvsem, da je predstave obiskovala šolska mladina, in jim očitali, da jih »slovensko ljudstvo ne plačuje zato, da bi s pomočjo šolske mladine poživljali jeseniški liberalizem«. Hujši klerikalni napad je sprožil Slovenec v začetku januarja 1910 ob igri Maxa Halbeja Mladost. Označil jo je za »pohujšljiv pamflet«, samo uprizoritev pa pripisal Sokolu, kar pa so liberalni listi zanikali. Predvideno gostovanje s to predstavo v Radovljici je okrajno glavarstvo celo prepovedalo. Jeseni istega leta se je ob drami R. Blümsriederja Iz tovarne, ki jo je priporočal tudi socialnodemokratski list Naprej, pojavilo gledališko društvo spet na

Gledališko društvo na Jesenicah je za svojo petdeseto jubilejno predstavo ob koncu leta 1913 uprizorilo Tučičevo Golgoto

stolpcih klerikalnih in liberalnih listov.[28] Socialdemokrati so priporočali svojim članom na Jesenicah obisk predstav Gledališkega društva. Časopis Zarja je redno napovedoval njihove prireditve.

Kljub tem zaviralnim političnim intrigam je imelo gledališko društvo dober igralski kader in umetniško vodstvo. Bilo je zelo plodovito in je ob koncu leta 1913 s Tučičevo Golgoto praznovalo jubilejno petdeseto predstavo.

Uprizarjali so vsebinsko, režijsko in igralsko zahtevnejša dramska dela, kar je razvidno tudi iz repertoarja zadnjih štirih sezon pred prvo svetovno vojno, (seznam ni popoln):

1910 Max Halle — Mladost; F. Ks. Meško — Mati; A. T. Linhart — Županova Micka; Povratek

1910/11 D. A. Guiner — V dolini; Schönhan — Ugrabljene Sabinke; Bernstein — Tat; Sket — Miklova Zala

1911/12 V. Hugo — Lukrecia Borgia; E. Kristan — Tovarna

1912/13 Trnje in lovor; Kmet in graščak; Grillparzer — Prababica; R. Blümsrieder — Iz tovarne; Lokalna železnica; Veleturist; Horst — Nučič — Nebesa na zemlji; K. Meško — Mati; J. Sket — Miklova Zala; Jerasek — Selanka

1913/14 V. Hugo — Angelo, tiran padovanski; I. Cankar — Pohujšanje v dolini Šentflorjanski; Olimpijske igre; Trnje in lovor; S. Tučič — Golgota; L. N. Tolstoj — Vstajenje; Tujci

Med odmori nekaterih iger je zabaval občinstvo tamburaški zbor javorniškega ali jeseniškega Sokola.[29]

Jeseniško gledališko društvo se je vključilo v Zvezo slovenskih dramskih društev v Ljubljani, ki je skrbela za njihov napredek in povezovala dramske družine. V njenem okviru so želeli doseči medsebojno pomoč pri oblikovanju repertoarja, izmenjavi iger, nabavi garderobe, izdajanju skupnega glasila in drugo.[30]

Telovadno društvo Sokol

Ustanovitev in razvoj

Gorenjski Sokol v Kranju je bil do leta 1903 edino sokolsko društvo na Gorenjskem. Tedaj so ustanovili sokolski društvi tudi v Tržiču in naslednje leto na Jesenicah. Obe društvi sta nastali ob velikih prizadevanjih Slovencev za nacionalno obrambo. Na prelomu stoletja se je namreč nemška aktivnost močno povečala. Največja nevarnost je grozilna prav jeseniški občini. Če bi ta prišla v nemške roke, bi se Nemci še v večjem številu doseljevali, vsa Gornjesavska dolina pa bi bila odrezana od ostalega slovenskega ozemlja. Glavni nosilec nemškega pritiska na Jesenicah je bil nemški kapital, lastnik obratov Kranjske industrijske družbe. V tem podjetju so bili zaposleni doseljeni Nemci, ki so skupaj z jeseniškimi nemškutarji ustanavljali razna nemška društva.

Po prizadevanjih nemškega inženirja Richarda Pflauna so ustanovili na Jesenicah tudi telovadno društvo Turnverein. Vanj so se vključili predvsem nemški uradniki in mojstri.[31]

Jeseniški Sokol, ki naj bi predstavljal protiutež nemškemu Turnvereinu, je nastal neposredno po drugem sokolskem zletu, ki je bil v dneh 16., 17. in 18. julija v Ljubljani. Na zlet so skozi Jesenice potovali z dvema posebnima vlakoma tudi češki sokoli. Na jeseniški železniški postaji so jim pripravljali slovesen sprejem. V kraju so ob tej priložnosti razobesili slovenske zastave. Skoraj istočasno kot prvi vlak s češkimi sokoli pa je pripeljal na železniško postajo tudi vlak iz Ljubljane, v katerem so se peljali ljubljanski »turnerji« na prireditev v Beljak. Začeli so izzivati, psovati in stresati svojo jezo na sokolsko slavnost. Le zaradi skorajšnjih odhodov vlakov ni prišlo do večjih incidentov. Zato pa je drugi vlak Čehov doživel toliko bolj prisrčen sprejem. V imenu jeseniške občine jih je pozdravil župan J. Klinar. Izrazil je prepričanje, »da bo v združenju z drugimi Slovani, zlasti s Čehi slovenskemu narodu zagotovljena lepša prihodnost«. Od občinskih odbornikov so bili navzoči tudi Anton Treven, Josip Markež in Alojz Schrey. Češke sokole pa je pozdravil tudi jeseniški študent Janko Pretnar, ki si je močno prizadeval, da bi na Jesenicah ustanovili sokolsko društvo. V proslavljanje so se vključili tudi jeseniški pevci in zapeli Hej, Slovani in Lepa naša domovina.

Liberalni list Slovenski narod je ob tem dogodku na jeseniški železniški postaji zapisal: »Pričakujemo pa sedaj, da nam tudi

jeseniški turnerji kmalu pokažejo, če znajo tako pljuvati in psovati kakor ljubljanski. Edini odgovor na to nemško pljuvanje je ustanovitev Sokola na Jesenicah. Pokažite slovanskemu svetu, da ste zmožni tega in ko bodo Čehi izvedeli o njega ustanovitvi, jim ne bo žal, da so bili na Jesenicah opljuvani.«[32]

Klerikalni list Slovenec pa je Narodovo pisanje komentiral takole: »Surovost nemških turnerjev na jeseniškem kolodvoru ob prihodu čeških sokolov izrablja Narod, da agitira za Sokola. Ustanovitev Sokola naj je znamenje, da so se Jeseničani otresli sramotnega nemškega jarma? Ali ne vidite starosto ljubljanskega Sokola v nemškem objemu? Ali ne vidite, da je Sokol zvest prijatelj in zagovornik slovensko-nemške zveze na Kranjskem?«[33]

V mesecu avgustu je bil na Jesenicah že pripravljalni sestanek, ki ga je organiziral Janko Pretnar z namenom, da pripravijo ustanovitev Sokola. Zanj so si na Jesenicah posebej prizadevali še učitelja Franc Fabinc in Salberger, čevljarski mojster Miha Artl ter Silvester Bešter in Šimen Žmitek. Na sestanku so poudarjali nevarnost nemške ekspanzivnosti na Jesenicah in opozarjali na narodno mlačnost in indiferentnost izobražencev in dobro situiranih meščanov.[34]

Ustanovitev Sokola na Jesenicah pa ni bila zgolj organizacijska zadeva. Medtem ko so o nastanju drugih sokolskih društev v glavnem poročala samo liberalna glasila in pri tem naštevala predvsem imena ustanovnih članov ter staroste in odbornike, je jeseniški Sokol naletel na ostre napade v klerikalnem časopisju.

Ko so namreč po letu 1895 klerikalci prenehali sodelovati v sokolskih društvih, so ta dobila izrazito liberalni značaj, slovensko sokolsko gibanje pa se je oprlo na politično in gospodarsko moč liberalnega meščanstva.

Klerikalci so reagirali na ustanovitev Sokola na Jesenicah tako, da so iz tamkajšnjega Katoliškega delavskega društva izključili 5 članov, ki so pristopili k Sokolu, zaletavali pa so se tudi v učitelja Fabinca in študenta Pretnarja, o katerem je bilo znano, da si je vedno prizadeval za slogo na Jesenicah.[35]

2. oktobra 1904 je bil v Ferjanovi gostilni na Savi ustanovni občni zbor Sokola na Jesenicah. V znak nasprotovanja so istega dne priredili jeseniški »turnerji« s pomočjo ljubljanskih in beljaških vrstnikov telovadni nastop na Jesenicah. S tem so hoteli onemogočiti začetek delovanja Sokola. Zvečer so orožniki preprečili, da ni prišlo do spopada med jeseniškimi »turnerji«, ki so se s kolodvora vračali nazaj na Savo, in množico Slovencev, ki jim je sledila. Do ponovnih incidentov bi skoraj prišlo tudi ponoči, ko so se še zadnji »turnerji« vračali z vlakom. Bili so oboroženi in so na železniški postaji izzivali Slovence ter prepevali Die Wacht am Rhein. Dva dni kasneje je nemški inženir Enders, uradnik Kranjske industrijske družbe, napadel na cesti Janka Pretnarja, ko se je sprehajal z učiteljem Fabincem.

O tem dogodku sta pisala oba osrednja slovenska dnevnika, še posebej pa je Slovenski narod opozarjal, da je skrajni čas, da se začne z združenimi močmi boj na vsej črti proti nemštvu. Razmere na Jesenicah so tako napete, kakor niso morda nikjer na Kranjskem.[36]

Ob vsem nasprotovanju se je jeseniški Sokol dobro razvijal in postal najpomembnejše narodno društvo na Jesenicah. Oktobra 1904 je imel že 100 rednih in podpornih članov, med temi 60 telovadcev. Za razliko od ostalih sokolskih društev so bili člani jeseniškega Sokola po večini tovarniški delavci. To je imelo za posledico, da je zašel Sokol v letih 1908 in 1909 v veliko krizo, ker so ostali mnogi njegovi člani brez dela in so odšli v tujino za zaslužkom. Prva vrsta telovadcev se je sploh razšla. Jeseniško društvo se je moralo ves čas svojega obstoja boriti s finančnimi težavami kot verjetno nobeno drugo sokolsko društvo. Po statističnih podatkih je imel Sokol septembra 1912 55 članov, od teh 16 telovadcev in 6 vaditeljev. Do prve svetovne vojne se je število članov še nekoliko povečalo.[37]

Ker je bila večina članov delavcev, se je postavljalo tudi vprašanje odnosa socialne demokracije do Sokola. Zdi se, da je moral imeti socialnodemokratski politik Anton Kristan, ko je v Napreju leta 1909 pojasnjeval odnos do sokolskega društva na Jesenicah, pred očmi nekaj jeseniških socialnih demokratov, ki so bili člani Sokola. »Sokolska društva smatramo za kulturna društva, ki s telovadbo krepijo telo in s predavanji in knjižnicami krepijo duha. Taka so se-ve sokolska društva, dokler ne zaidejo v politično življenje. Na Kranjskem je več sokolskih društev zašlo v liberalne valove, kjer se bodo potopila. Tudi jeseniškemu sokolskemu društvu preti poguba. In čisto naravno bo sledilo na Slovenskem to, kar je bilo na Češkem. Ker so hoteli delavce v Sokolu rabiti za štefažo meščanskim prireditvam, so delavci ustanovili za mladino lastna društva, ki krasno prosperirajo. Mi opažamo, na primer v Logatcu, na Vrhniki, na Viču in drugod, da delavci, ki pristopijo k sokolom pozabijo nase kot delavce in se pogospodijo. Torej, kjer so sokolska društva verna programu, ki sta ga Fügner in Tyrš vcepila sokolstvu, smo njih prijatelji, kjer pa so postala strankarske protidelavske organizacije, tam jih obravnavamo kot take.«[38]

Na ustanovnem občnem zboru so za starosto Sokola izvolili Franca Bokala, za načelnika pa Matevža Ravnika, delavca v predelovalnih obratih železarne na Savi. Na občnem zboru junija 1905 pa je postal starosta občinski tajnik Lovro Humer, ki je obdržal to mesto vse do sredine leta 1913, ko ga je nasledil Rudolf Oswald. Načelniki pa so bili med leti 1905 do 1909 Vinko Rabič, 1909 do 1913 Silvester Bešter in od 1913 do prve svetovne vojne Matija Sušnik.[39]

Delovanje Sokola

Tudi v jeseniškem sokolskem društvu je bila telovadba poglavitna in najpomembnejša oblika dela. V času, ko je nastal jeseniški

Sokol, je bila redna telovadba že v vseh pogledih organizirana sistematično, po enotnih načelih in po strogo določenem programu. Na podlagi Tyrševih idej ga je začrtal dr. Viktor Murnik (1874—1964), načelnik ljubljanskega Sokola, ki se je zavzemal za sistematično, vzgojno naravnano telovadbo. Ta naj povezuje sokolska društva v močno skupnost, na kateri naj sloni široko narodno delo. Jeseniški sokoli so telovadili trikrat tedensko. Strokovna navodila so dobivali od ljubljanskega Sokola. Velike zasluge za telovadbo na Jesenicah pa ima Bojan Drenik, član ljubljanskega Sokola, ki je enkrat tedensko prihajal vadit jeseniške telovadce. Kmalu pa so tudi v jeseniškem Sokolu vzgojili vrsto dobrih telovadcev, za kar so si najbolj prizadevali načelnik Vinko Rabič in vaditelji Ažman, J. Ravnik, Š. Žmitek in J. Zaveljcina.

Sokol je imel 5. avgusta leta 1906 na Ferjanovem vrtu na Savi svoj prvi javni nastop, na katerem so pokazali sadove dveletnega dela. Nastopili so s prostimi vajami in vajami na orodju. Čeprav je obstoj in delovanje Sokola naletelo na številna nasprotovanja, pa je prav nastop dokazal, da je postal jeseniški Sokol v tem obdobju že kar pomembno narodno društvo. Tudi v naslednjih letih so sledili redni javni nastopi, na katerih so želeli pokazati kvalitetno telovadbo, obenem pa doseči tudi množičnost. Da bi manifestirali in utrjevali sokolsko idejo v javnosti, so prirejali jeseniški sokoli tudi priložnostne javne nastope v bližnjih krajih, včasih tudi s sodelovanjem drugih sokolskih društev. Tako so na primer pripravili jeseniški sokoli septembra leta 1905 izlet in z njim združeno javno telovadbo v Kranjski gori, naslednje leto na Bledu in v Begunjah, nastopali pa so tudi na javnih telovadnih nastopih, ki so jih pripravila druga gorenjska sokolska društva.

Priljubljena oblika društvenega delovanja so postali tudi izleti v bližnjo okolico kot na primer skozi Vintgar v Žirovnico, v Mojstrano, na Dovje, na Bled in v Begunje. Z nastopi in izleti so želeli vzbuditi interes za sokolsko idejo in pripraviti teren za ustanovitev novih sokolskih društev oziroma odsekov.

Že v prvih letih obstoja je imel pri jeseniškem Sokolu telovadbo tudi naraščaj. Zavedali so se namreč, da predstavlja naraščaj pogoj za uspešno delovanje vsakega sokolskega društva. Med mladino je bilo sprva veliko navdušenje za sokolstvo. Že v začetku leta 1905 pa je po sklepu učiteljske konference vodstvo slovenske ljudske šole na Jesenicah prepovedalo učencem obisk telovadnega pouka v sokolski telovadnici.[40]

Na sploh pa je klerikalna stranka, da bi zavirala liberalni vpliv na mladino, začela leta 1908 agitirati proti pošiljanju otrok k sokolski telovadbi. Ob izrednem razmahu telovadbe naraščajnikov je leta 1910 reagirala tudi kranjska deželna vlada in je prepovedala šolski mladini obiskovati sokolsko telovadbo. Zato je bilo tega leta pri vseh gorenjskih sokolskih društvih le 36 članov obrtnega in 194 članov šolskega naraščaja. Na podlagi številnih pritožb je morala deželna

Razvitje sokolskega prapora na Jesenicah 7. julija 1914

vlada leta 1913 prepoved preklicati, pač pa je še v istem letu kranjski okrajni šolski svet prepovedal telovadbo za šolsko mladino, češ da je preveč svobodna. Zato so imela po statistiki za leto 1912 vsa gorenjska sokolska društva le 20 članov obrtnotrgovskega naraščaja, ostala pa so brez šolskega naraščaja.[41]

Jeseniški sokoli so gojili tudi družabno življenje. Prirejali so vsakoletna silvestrovanja, maškarade in vrtne veselice. Največkrat so imele te prireditve namen, da zberejo sredstva za urejanje prostorov, nabavo telovadnega orodja in drugo.

Pomembna je bila tudi kulturna dejavnost jeseniškega Sokola. Najbolj agilen je bil njegov dramski odsek, ki je prirejal v dvorani Ferjana na Savi vsako leto več gledaliških predstav. V letu 1906 na primer je imel 7 predstav in je gostoval z Raupach — Malavašičevo igro Mlinar in njegova hči tudi v Šentjakobu v Rožu. V znak povezave s koroškimi Slovenci je gledališki odsek Sokola leta 1910 uprizoril Sket — Špicarjevo Miklovo Zalo.

V okviru Sokola je od septembra 1909 deloval tudi tamburaški zbor, ki je pod vodstvom Janka Ravnika nastopal skoraj na vseh prireditvah Sokola in drugih narodnih društev.[42]

Ko se je sokolstvo trdneje organiziralo, si je zastavilo za nalogo tudi izobraževanje članstva. V ta namen so prirejali predavanja in ustanavljali knjižnice. Na Jesenicah so predavali znani sokolski delavci iz Ljubljane, izobraževalni odsek Gorenjske sokolske župe pa je od leta 1910 dalje pripravil vsako leto več predavanj. Glavne teme

teh predavanj so bile naloge sokolstva, cilji sokolskih teženj, pomen izobraževalnega dela v Sokolu in druge.[43]

Jeseniški sokoli so sodelovali tudi na različnih manifestacijah sokolskih in drugih narodnih društev. 24 sokolov se je udeležilo odkritja Prešernovega spomenika v Ljubljani 10. septembra 1905. Ob desetletnici delovanja Sokola so 29. marca 1914 pripravili na Jesenicah veliko akademijo, na kateri je govoril dr. Janko Pretnar O desetletnem delovanju jeseniškega Sokola in o potih k nadaljnjemu napredku. Akademijo so popestrili še pevski, tamburaški in telovadni nastopi. Na proslavi 7. junija so ob veliki udeležbi vseh gorenjskih sokolskih društev, kljub nasprotni propagandi, razvili društveni prapor.[44]

Prostori

Osrednji problem jeseniškega sokolskega društva so bili društveni prostori in telovadnica. Sprva so imeli sokoli svoje prostore na Stari Savi v gostilni Nandeta Ferjana. Že v prvih mesecih sokolskega delovanja pa se je pokazalo, da je telovadnica premajhna in pretesna za številne telovadce in naraščaj. Zato se je porodila ideja o gradnji sokolskega doma na Jesenicah, kjer bi dobila svojo streho vsa narodna društva. Tu naj bi se gojila slovenska narodna zavest, dom pa naj bi postal trdnjava slovenstva na Jesenicah. Pozivali so pristaše in zavedne Slovence na Jesenicah, v Gornjesavski dolini in drugih krajih, naj pomagajo zgraditi dom. Dalj od začetka zbiranja finančnih sredstev ni prišlo.[45]

Nasprotno pa je jeseniški Sokol spomladi leta 1909 ostal brez telovadnice. Zato je začel spomladi leta 1909 ponovno akcijo za postavitev doma na Jesenicah. Posestnik in trgovec Anton Treven je podaril društvu obsežno zemljišče med Savo in Jesenicami, poštar in posestnik Anton Schrey pa veliko lopo, ki so jo preuredili v zasilno telovadnico. S tem so končali dolgoletni spor z lastnikom telovadnice dr. Pretnarjem. Sokolsko društvo se je obrnilo na slovenske denarne zavode in posamezne premožnejše rodoljube s prošnjo, naj bi po zgledu radovljiške hranilnice, ki je že darovala 500 kron, prispevali za izgradnjo sokolskega doma na Jesenicah. V pozivu, ki ga je objavil Slovenski narod, je odbor opozarjal predvsem na nemško nevarnost, ki je pretila Gorenjski in še posebej Jesenicam. Te naj bi zato postale prava obrambna trdnjava proti nemškemu vdiranju. Vsi poskusi pa so se izjalovili in na Jesenicah se niso izpolnila pričakovanja, da bi s široko akcijo zbrali potrebna sredstva za sokolski dom.[46]

Povezovanje jeseniškega Sokola z drugimi sokolskimi društvi

Pomembne oblike sokolske dejavnosti so bili tako imenovani skupni zleti. Slovenska sokolska društva so priredila 6. avgusta 1905 velik skupni zlet na Jesenicah. Poleg ljubljanskih so prišli tudi sokoli

iz Idrije, Kamnika, Kranja, Šiške, Trsta, Tržiča, Zagorja in celo hrvaški sokoli iz Opatije. To je bil do tedaj eden največjih sokolskih zletov, saj se ga je udeležilo okoli 300 članov. V Milanovem logu je nastopilo 120 telovadcev, ki so izvajali proste vaje in vaje na orodju. Namen prireditve je bil podpreti mlado sokolsko društvo na Jesenicah in mu pokazati, kako mora delati, da doseže pravi cilj. To je poudaril v svojem pozdravnem govoru tudi podstarosta Ljubljanskega sokola dr. Vladimir Ravnihar: »Ti, dragi jeseniški Sokol, si sokolska predstraža naša tu na severu proti slovenski meji in to predstražo prihajamo izpodbujat v napornem delu, v nadčloveškem boju proti vsem očitnim in prikritim, tujim pa tudi domačim sovragom.« Isto misel je v svojem govoru razvijal tudi jeseniški župan J. Klinar.

Zlet je naletel na velik odmev, zato pa tudi na reakcijo pri klerikalnih krogih. List Slovenec je ostro pripomnil, da so priredili sokoli svoj zlet na Jesenicah ravno ob času, ko je imelo katoliško strokovno društvo delavstva Kranjske industrijske družbe svoj občni zbor, da bi na ta način odvrnili delavstvo od občnega zbora.[47] To je bil povod, da so se na Jesenicah zaostrili klerikalno-liberalni odnosi.

10. oktobra 1905 so ustanovili Slovensko sokolsko zvezo, h kateri je pristopil tudi jeseniški Sokol. Tako je bila ustvarjena organizacijska podlaga za enotno in množično sokolsko organizacijo na Slovenskem. Tudi na Gorenjskem so v tem času nastajala nova sokolska društva. Jeseniški Sokol ima zasluge za širjenje sokolske organizacije in za nastanek društev v Kranjski gori (12. novembra 1905) in na Javorniku (oktober 1906).[48]

Med gorenjskimi sokolskimi društvi je obstajalo ves čas tesno sodelovanje, ki se je še okrepilo, ko so začeli zaradi majhnega števila članov v posameznih društvih prirejati skupne društvene izlete, še bolj pa potem, ko so zaradi boljše medsebojne povezave začeli ustanavljati sokolske župe. Ob koncu leta 1909 so ustanovili tudi Gorenjsko sokolsko župo, ki je združevala vsa gorenjska sokolska društva in tudi tedaj edino koroško sokolsko društvo iz Borovelj. Po statistiki iz leta 1913 je imela tedaj Gorenjska sokolska župa skupno 9 društev in 490 članov ter 80 članic.[49]

Gorenjska sokolska župa je prirejala vsako leto skupen zlet, ki so se ga udeleževali tudi jeseniški sokoli. 16 in 17. julija 1910 je bil zlet na Jesenicah. Ob tem je liberalni list Gorenjec zapisal: »Nemštvo si prizadeva na vse kriplje, da si prilasti Jesenice. Ali Jesenice si ne damo iztrgati. Naše so bile in naše morajo ostati. To naj zakliče glasno in razločno Nemcem zlet Gorenjske sokolske župe.«[50]

Jeseniški sokoli so se udeleževali tudi hrvaških, češkin in vseslovanskih sokolskih zletov. Pripravljali so se tudi na III. vsesokolski zlet, ki naj bi bil leta 1913 v Ljubljani. Z njim je želela Slovenska sokolska zveza proslaviti 50-letnico ustanovitve slovenskega sokolstva. Naletela pa je na odpor pri nemških in klerikalnih krogih in zleta

ni bilo moč pripraviti. Bilo pa je več drugih proslav, med drugim je priredila Gorenjska sokolska župa v Kranju akademijo, na kateri je nastopil tudi tamburaški zbor jeseniškega Sokola.

Telovadca Sokola z Jesenic Vinko Pristov in Vinko Rabič sta sodelovala na mednarodnih telovadnih tekmah v Luksemburgu, Torinu in Parizu.[51]

Ob začetku prve svetovne vojne sta kranjska in štajerska deželna vlada prepovedali delovanje sokolske zveze, sokolskih žup in društev, same sokolske organizacije pa nista razpustili. Po mobilizaciji leta 1914 je jeseniški Sokol ustavil vsako delo, kajti večina društvenih članov je bila vpoklicanih. Telovadno orodje so spravili na nek skedenj, društveni prapor pa je starosta shranil na varnem mestu v Mariboru.[52]

Socialnodemokratska izobraževalna in kulturna društva

Socialna demokracija, ki je postala upoštevana sila na političnem prizorišču, se je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja okrepila s političnimi društvi, novimi strokovno-sindikalnimi organizacijami in konsumnimi društvi. Delavske organizacije niso le prispevale k razrednemu osveščanju delavcev in izboljšanju njihovega materialnega položaja, marveč tudi k njihovemu izobraževanju ter kulturnemu dvigu.

Na Jesenicah je socialna demokracija dolgo ostala omejena na ožji krog večinoma koroških delavcev in se je le s težavo vzdrževala ob močni organizaciji krščanskih socialcev. Kot smo že omenili, se je shod, ki so ga priredili ljubljanski socialni demokrati na Jesenicah tako leta 1892 kot 1896, končal s spopadom s krščanskimi socialci. Na splošno pa se je socialna demokracija na Slovenskem že toliko okrepila, da je leta 1896 ustanovila svojo stranko za slovenske dežele, Istro in Dalmacijo.

Že leta 1892 pa so socialni demokrati v Ljubljani ustanovili *Splošno delavsko izobraževalno pravovarstveno in podporno društvo* za Kranjsko (okrajšano SDIPPD). Društvo, ki je opravljalo tako strokovno – sindikalne kot tudi izobraževalne naloge, je lahko ustanavljalo podružnice. Na Jesenicah je želelo društvo že leta 1892 oživiti tako podružnico, vendar ni moglo priti v stik z gorenjskimi železarji. Šele 15. oktobra 1900 je ljubljansko vodstvo SDIPPD prijavilo *podružnico na Savi pri Jesenicah*. Na ustanovnem občnem zboru je bil za predsednika izvoljen Štefan Trojar, za tajnika pa Josip Škof.[54]

V naslednjem letu je začela na Jesenicah delati še sindikalna podružnica Splošnega kovinarskega društva, ki je imelo svoj sedež na Dunaju. Zato se je zdela socialnim demokratom na Jesenicah podružnica SDIPPD odveč in so njeni člani pristopili k Splošnemu kovinarskemu društvu. Toda tudi podružnica tega društva sprva ni mogla zaživeti. Število njenih članov je hitro nazadovalo. Ker prak-

tično ni več obstajala, jo je vodstvo avstrijske zveze kovinarjev leta 1905 razpustilo.[55]

Da bi poživila delo, je socialnodemokratska stranka leta 1906 ponovno organizirala shod na Jesenicah. Od tedaj dalje je postajala Gornjesavska dolina ena najmočnejših postojank socialnih demokratov na Slovenskem pred prvo svetovno vojno. Na parlamentarnih volitvah leta 1907 so dobili socialni demokrati v kranjskogorskem sodnem okraju že 24 % glasov (leta 1911 pa 35 %). Vseskozi pa je ostala na Jesenicah najmočnejša klerikalna Slovenska ljudska stranka.[56]

V novih razmerah so na Jesenicah, ki so postale z dograditvijo predora skozi Karavanke pomembno železniško križišče, najprej ustanovili podružnico železničarske strokovno-sindikalne organizacije (decembra 1906). Aprila 1908 pa je še dunajska centrala Avstrijske kovinarske zveze prijavila deželnemu predsedstvu v Ljubljani svojo podružnico na Jesenicah. 24. maja je sledil ustanovni občni zbor. Podružnica je hitro zaživela in se krepila. V njenem okviru se je razvijala tudi kulturna dejavnost. Med drugim je že leta 1909 dobila knjižnico z lepim številom slovenskih in nemških knjig.[57]

Kulturnoprosvetno delovanje jeseniških socialnih demokratov se je kazalo tudi na drugih področjih. Maja 1903 je poročal jeseniški dopisnik Rdečega prapora Jakob Škrbic o snovanju *pevskega društva Sava na Jesenicah*. Vodil ga je Josef Fahrenberger. Kaže, da so bili v društvu v večini nemški delavci, ki so prišli na delo v obrate Kranjske industrijske družbe s Koroškega, saj so na izrednem občnem zboru 22. julija 1903, torej poldrugi mesec po ustanovitvi društva, soglasno sklenili zamenjati slovensko ime društva Sava z nemškim »Frohsinn« (Veselost).[58]

Delo socialne demokracije se je vse bolj širilo. Z namenom, da bi dvigala delavstvo iz kulturne zaostalosti, je ustanovila Jugoslovanska socialno demokratska stranka *Splošno delavsko zvezo Vzajemnost*. V njej naj bi se združilo vse izobraževalno in prosvetno delo stranke. Organizacija je bila prvotno ustanovljena le za Ljubljano, na drugem občnem zboru avgusta 1911 pa so spremenili pravila zveze tako, da je lahko ustanavljala svoje podružnice po vsej Kranjski. S tem je bil ustvarjen temelj za sistematično širjenje socialnodemokratske kulturnoprosvetne dejavnosti in hkrati tudi socialistične ideje. Na izrednem občnem zboru zveze Vzajemnosti 8. 12. 1912 v Ljubljani so poudarili v resoluciji, da je »izobrazba v socialističnem duhu prvi pogoj za uspešen razvoj in akcijsko zmožnost na razrednem stališču temelječih delavskih organizacij.«

Vzajemnost je razvijala knjižnice, prirejala predavanja, gojila petje, recitiranje, dramske predstave, ustanavljala tamburaške zbore, prirejala izlete in veselice s kulturnim programom. Vso to dejavnost je razvijala z namenom, da bi pridobivala nove člane iz vrst delavcev in delavk.[59]

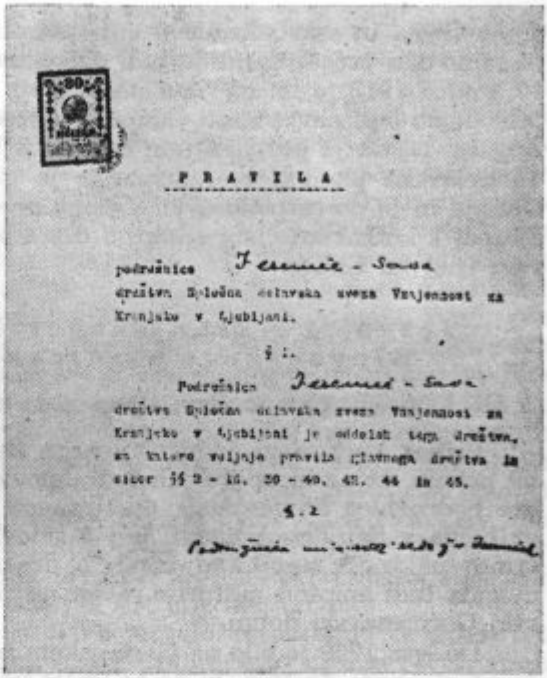
Na socialdemokratskem shodu na Savi 17. marca 1912 je govoril dr. Tomšič o zavlačevanju sprejema zakona o starostnem zavarovanju in o delovanju parlamenta, Vekoslav Mrak pa je poročal o škandaloznih jeseniških šolskih razmerah. Sprejeli so resolucijo, ki je pozivala občinski odbor, naj ustanovi osemrazredno ljudsko šolo na Jesenicah. Ob koncu shoda je dr. Tomšič opozoril še na potrebo ustanovitve podružnice Vzajemnosti na Jesenicah. Že 31. marca 1912 je nato sledil v gostilni Pri Jelenu ustanovni občni zbor te podružnice, ki je obsegala tudi Koroško Belo, čeprav so prvotno nameravali ustanoviti za ta kraj in njegovo okolico posebno podružnico. Jeseniška Vzajemnost je imela težave, ker ji je primanjkovalo sposobnih kadrov, ki bi lahko vodili posamezne odseke. Najprej je začela z delom knjižnica, ki so jo prevzeli od tamošnje podružnice Zveze kovinarjev. Štefan Weis pa je vodil odbor, ki je začel zbirati pevce za pevski zbor. Pevske vaje naj bi vodil Ivan Kitek iz Ljubljane. Predsednik Vzajemnosti na Jesenicah je bil Janez Golubič, delavec iz hladne valjarne.[60]

5. maja je bil Pri Jelenu na Savi javen ljudski shod namesto prvomajske prireditve. V. Mrak je razložil smisel prvega maja in poudaril, da je treba delati na tem, da bo vsako leto za prvi maj tudi jeseniško delavstvo polnoštevilno zbrano pod rdečo zastavo revolucionarne socialne demokracije. Govoril je tudi Zugwitz, ki je apeliral, naj se jeseniški delavci čim bolj oklenejo svoje strokovne in gospodarske organizacije, ker socialistično delavstvo še ni tako močno, kakor bi lahko bilo. Na koncu pa je J. Golubič pozval delavce, naj postanejo člani Vzajemnosti.[61]

Zveza Vzajemnosti je na razne načine pomagala podružnicam med drugim tudi pri organizaciji predavanj. Pošiljala je sposobne in razgledane predavatelje. Za sezono 1912/13 je pripravila seznam predavanj, ki je obsegal teme iz zgodovine socializma, iz programa socialne demokracije, iz dejavnosti socialistov, liberalcev in klerikalcev, iz vprašanj ustave in vprašanj alkoholizma. Članom jeseniške podružnice je 16. marca predaval o Ameriki znani socialni demokrat in voditelj stranke Etbin Kristan, ki je večkrat prihajal na Jesenice.

Nimamo podatkov o številu članov jeseniške podružnice. Iz poročila na izrednem občnem zboru zveze z dne 8. 12. 1912 je razvidno, da je od ustanovitve pristopilo na Jesenicah 80 članov.[62]

Tudi jeseniška podružnica Vzajemnosti ni mogla razviti prave dejavnosti, saj je bilo delovanje Vzajemnosti na Kranjskem le kratkotrajno. Deželno predsedstvo je namreč izrabilo socialnodemokratsko prireditev, na kateri je Ivan Cankar 12. aprila 1913 v predavanju Slovenci in Jugoslovani dejal, da je jugoslovanski problem izključno politični ne pa jezikovni ali kulturni. Po sedmih dneh so Vzajemnost razpustili. Deželno predsedstvo je svoj ukrep pojasnilo s tem, da je Vzajemnost posegla na politično področje in tako prekoračila določila statuta. Odlok o razpustu je pomenil tudi prenehanje vseh podružnic, s tem pa tudi jeseniške.

P R A V I L A

podružnice Jesenice - Sava
društva Splošna delavska zveza Vzajemnost za
Kranjsko v Ljubljani.

§ 1.

Podružnica Jesenice - Sava
društva Splošna delavska zveza Vzajemnost za
Kranjsko v Ljubljani je oddelek tega društva,
za katero veljajo pravila glavnega društva in
sicer §§ 2 - 16. 20 - 40. 42. 44 in 45.

§ 2

Fotokopija prve strani Pravil jeseniške podružnice Splošne delavske zveze Vzajemnosti, Arhiv SR Slovenije

V istem mesecu so sledili še nekateri drugi ukrepi proti socialni demokraciji. Na Jesenicah je bil prepovedan prvomajski shod, češ da bi prišlo do kaljenja javne varnosti. Delavstvo pa se ga je kljub temu udeležilo.[63]

Vodstvo socialnodemokratske stranke pa se ni pustilo prestrašiti in že 22. aprila je Zarja poročala, da se bo načelstvo Vzajemnosti pritožilo na ministrstvo za notranje zadeve. Ne glede na izid pritožbe pa bodo vložili pravila za novo, trdnejšo izobraževalno organizacijo, ki naj bi nadomestila Vzajemnost. Pravila novega društva so morali dvakrat dopolniti, preden jih je deželna vlada avgusta 1913 potrdila. Ustanovni občni zbor *Svobode,* kot se je novo društvo imenovalo, je bil 21. septembra 1913 v Ljubljani. Njena prva naloga je bila obnoviti podružnice predvsem v delavskih središčih. Na Jesenicah pa do prve svetovne vojne niso čutili prave vneme po nadomestitvi razpuščene podružnice in je Svoboda zaživela šele oktobra 1918.[64]

Poleg kulturne organizacije so jeseniški socialni demokrati ustanovili tudi krajevno skupino turističnega društva Die Naturfreunde *Prijatelj prirode.* 17. aprila 1910 je imel dr. Henrik Tuma, socialnodemokratski ideolog, politik in publicist, predavanje o alpinizmu. Zaključil ga je z besedami: »Alpinistika uči meščane zmernosti, vladanja samega sebe in preprostega veselja. V delavcu pa ustvarja nove, višje potrebe, socialne in etične. Delavec, ki je enkrat zašel v veličastno oživljajočo prirodo, se loči od nedeljske, zasmrajene krčme,

alkoholizma in seksualizma in čuti potrebo po boljšem. Nedelja mu ni samo dan prostosti, mu je tudi dan estetične in socialne povzdige.« 10. marca 1912 je bil na Savi občni zbor krajevne skupine Prijatelj prirode ob lepi navzočnosti članov. Za predsednika so izvolili Simona Acgusa, tajnik je postal Anton Porebski, blagajnik Alojz Hoctwiger. Ta delavska planinska organizacija je bila vezana na centralo na Dunaju in je po razpadu avstroogrske monarhije prenehala delovati. Skupaj s koroškimi člani enakega društva so Jeseničani organizirali prvi izlet na Golico.[65]

Jeseniško-kranjskogorska podružnica Slovenskega planinskega društva

Ustanovitev, članstvo in organizacija

Prikaz kulturnega in društvenega življenja na Jesenicah ne bi bil popoln, če ne bi upoštevali tudi delovanja jeseniško-kranjskogorske podružnice Slovenskega planinskega društva. Podružnica se je vključila v narodnoobrambni boj in videla v tem eno svojih poglavitnih nalog. S številnimi izleti in družabnimi prireditvami pa je dvigala tudi splošno kulturno raven ne le na Jesenicah, marveč po vsej Gornjesavski dolini.

Do leta 1900 je bilo na Gorenjskem že več podružnic Slovenskega planinskega društva, ki pa so imele velika območja (politične oziroma upravne okraje). Z vedno večjim razmahom planinstva pa si je začel osrednji odbor Slovenskega planinskega društva prizadevati za ustanovitev novih planinskih podružnic. Kot osnovo za območja podružnic so začeli odslej jemati manjše sodne okraje.[66]

Ob prizadevanjih planincev iz Gornjesavske doline, posebno Jeseničanov in osrednjega odbora Slovenskega planinskega društva so ustanovili podružnico za kranjskogorski sodni okraj (tako se je tudi imenovala) s sedežem na Jesenicah. Ustanovni občni zbor je bil 19. aprila 1903 na Jesenicah. Za načelnika podružnice so izvolili učitelja Milana Guština, tajnik je postal učitelj Franc Rant, blagajnik pa Štefan Podpac, trgovec na Savi, ki je vodil tudi priprave za ustanovitev. Izvolili so še osemčlanski odbor, v katerem so bili zastopani predstavniki z Jesenic (tovarniški delavec Peter Rozman), s Hrušice (posestnik in gostilničar Karel Višner), z Dovjega (posestnik in gostilničar Jakob Janša), iz Mojstrane (posestnik in gostilničar Franc Hafner), iz Kranjske gore (posestnik in gostilničar Franc Budinek), iz Rateč (posestnik Ivan Jalen), s Koroške Bele (posestnik Karel Lorenc) in s Planine (posestnik Jožef Štefelin).[67]

V prvem letu obstoja je imela podružnica 95 članov, v naslednjem letu se je število povečalo že na 120 članov. Ob sporih leta 1905 pa je upadlo število članstva skoraj na polovico. Ko pa so se razmere ustalile, je imela podružnica v svojih vrstah spet preko 100 članov (leta 1913 na primer 153). Kot pri vseh podružnicah je bilo tudi pri podružnici za kranjskogorski sodni okraj največ članov iz vrst pre-

možnejših slojev, kot so bili večji posestniki, trgovci in obrtniki, razen tega pa tudi iz vrst izobražencev. Na Jesenicah in v okolici pa so se vključevali v podružnico tudi delavci. Leta 1904 je predlagalo Slovensko planinsko društvo, da bi zvišali članarino. Proti temu predlogu je časopis Slovenec navajal, da nekatere podružnice nasprotno predlagajo znižanje obstoječe članarine, da bi tako laže povečale število članov. To je še posebej veljalo za jeseniško podružnico, kjer so bili člani tudi delavci. Omenili smo že, kdo so bili po večini člani podružnic Slovenskega planinskega društva. Zato so se iz razrednega stališča pojavljali pomisleki proti vključevanju delavcev v planinske podružnice. Tako je objavil socialnodemokratski časopis Rdeči prapor pismo Jakoba Škrbica iz Mojstrane: »Slovensko planinsko društvo je po končanih občinskih volitvah pričelo pravcati lov po Jesenicah in Savi. Poudarja se, da je to društvo nestrankarsko. Za delavstvo nimajo športna društva tolikega pomena, ker delavcu manjka časa in denarja laziti po planinah ter občudovati naravne lepote. Seveda tudi delavstvo ljubi razvedrilo, saj je tudi ono ustvarjeno, da se razveseljuje nad favno in floro rajskih planin in letovišč. Ali dandanes je še uživanje naravnih dobrot in krasot privilegij trebuharjev in bogatinov.« Škrbic je zavračal tudi politično domoljubne cilje Slovenskega planinskega društva kot tuje delavstvu.[68]

Slovensko planinsko društvo je bilo vsenarodno društvo, zato tudi v podružnici za kranjskogorski sodni okraj ni bilo večjih strankarskih razprtij, ki so bile tako značilne za ostala jeseniška društva.

Koča na Golici

V tesnem sodelovanju z osrednjim odborom Slovenskega planinskega društva se je odločila podružnica že takoj po ustanovitvi, da bo postavila kočo na vrhu Golice. Planinski vestnik je leta 1905 pozdravil tako odločitev: »da bo svet videl, da so Karavanke slovenske planine.«[69] Na Golici je od leta 1892 dalje že stala koča, ki jo je postavila kranjska sekcija Nemškega in avstrijskega planinskega društva. Ta je v tem času vse bolj prehajala v roke zagrizenih nemških nacionalistov in nemškutarjev. Kočo, ki so jo kasneje imenovali Spodnja koča na Golici, so v letih 1895 in 1896 precej povečali in izboljšali.[70]

Slovensko planinsko društvo je zaupalo izdelavo načrtov za novo planinsko postojanko inž. Jaroslavu Foersterju. Gradnjo pa je za 8900 kron prevzel Jakob Janša, posestnik in lesni trgovec z Dovjega. Podružnični odbor je začel takoj zbirati sredstva. Priredili so veliko vrtno veselico in planinski ples pri Ferjanu na Savi, kar jim je prineslo nad 1000 kron dobička. Veselice so tudi v naslednjih letih še nekajkrat ponovili. K dograditvi koče pa so v veliki meri pripomogli tudi jeseniški in dovški posestniki, ki so dali skoraj ves les brezplačno. Koča je bila v letu 1904 v glavnem dograjena, tako da je septembra že lahko sprejela prve planince. Spomladi 1905 so jo še dokončno opremili, junija pa tudi slovesno odprli. Pri tem je bilo

navzočih preko 500 planincev, od teh okoli 100 s Koroške. Poimenovali so jo po Francetu Kadilniku, starosti slovenskih planincev, prvaku in pospeševalcu slovenske turistike. Na slavnosti ob dograditvi je dr. Fran Tominšek v imenu osrednjega odbora hvalil novo postojanko »kot delo na katero je lahko ponosno Slovensko planinsko društvo, ponosen pa tudi slovenski narod«. Proti novi koči na Golici so se pojavljali v nemških krogih in glasilih očitki, da je le konkurenčna koča nemški Golica-Hütte. Take trditve je dr. Tominšek zavračal z utemeljitvijo, da je pravi prostor za kočo le na vrhu Golice in da je nižje ležeča koča nepotrebna. Jeseniški župan Janez Klinar je izrekel vse priznanje podružnici za kranjskogorski sodni okraj in njenemu odboru, posebno pa še najbolj prizadevnima odbornikoma Pavlinu in Višnerju.[71]

Ob gradnji koče so markirali tudi nekaj poti, leta 1906 pa so na železniških postajah na Jesenicah, Javorniku, Dovjem in v Kranjski gori postavili orientacijske table s skicami tur in izletov.

Ob gradnji koče na Golici je zašla podružnica v velike dolgove (znašali so prek 6000 kron) in komaj dva meseca po otvoritvi koče je osrednji odbor Slovenskega planinskega društva postavil podružnici vprašanje, če je potrebno, da prevzame kočo v upravljanje. Ker se oskrbovanje koče ni izboljšalo, je Franc Kadilnik podaril za plačilo dolgov 7000 kron pod pogojem, da prevzame kočo na Golici osrednji odbor Slovenskega planinskega društva. V začetku leta 1907 je nato osrednji odbor kočo prevzel, njeno upravljanje pa poveril posebnemu odseku, ki so ga sestavljali trije člani osrednjega odbora in dva člana podružnice. Brez uspeha si je podružnica v naslednjih letih prizadevala, da bi ji kočo vrnili. Osrednjemu odboru so očitali,

Kadilnikova koča na vrhu Golice. Postavila jo je planinska podružnica za kranjskogorski sodni okraj 11. septembra 1904

da je s kočo na Golici vzel podružnici velik vir dohodkov in podružničnim članom veliko veselje do dela, ker je bila koča ponos podružnice.[72]

Prenos težišča dejavnosti na območje Kranjske gore

V delu podružnice za kranjskogorski sodni okraj je tedaj zavladalo pravo mrtvilo. Občni zbor je moral sklicati osrednji odbor (28. julija 1907) in na njem so izvolili nov odbor, za načelnika pa Karla Višnerja, posestnika in gostilničarja na Hrušici. Ta je imel mnogo zaslug za postavitev koče na Golici.[73]

V tem času so na Jesenicah ustanovili podružnico kranjske sekcije Nemškega in avstrijskega planinskega društva, ki je dobila v upravljanje nemško kočo na Golici in Valvasorjevo kočo na Stolu. S tem so se narodnostna nasprotja še zaostrila.[74]

V novem odboru podružnice za kranjskogorski sodni okraj pa je prišlo do nasprotij med jeseniškimi člani in člani iz Gornjesavske doline. Ta nasprotja so se pokazala tudi na občnem zboru podružnice 12. januarja 1908, ki ga je moral zopet sklicati osrednji odbor. Dr. Josip Tičar, odbornik iz Kranjske gore, je bil mnenja, da je potrebno delovanje podružnice — sedaj ko je koča na Golici zgrajena — prenesti v Julijske Alpe, v najlepše slovenske planine, ki pa so najbolj izpostavljene nemškemu pritisku. To pa je seveda pomenilo pustiti Jesenice ob strani, čemur pa so Jeseničani ugovarjali in so celo zapustili občni zbor. Končno so sprejeli kompromis, da je bil za načelnika podružnice izvoljen dr. Josip Tičar, zdravnik v Kranjski gori, sedež podružnice pa je še ostal na Jesenicah. Toda že na izrednem občnem zboru julija tega leta so spremenili pravila podružnice tako, da so lahko prenesli njen sedež v Kranjsko goro. Med jeseniškimi planinci so se tedaj pojavile težnje po posebni podružnici na Jesenicah. To je podpiral tudi osrednji odbor Slovenskega planinskega društva, odbor podružnice v Kranjski gori pa je temu nasprotoval, češ da bi se tako oslabila podružnica in ker nimajo Jeseničani v svoji okolici področja, kjer bi lahko delovali. Predlagal pa je, naj bi imeli Jeseničani v okviru podružnice svoj klub. Tako so ostali do prve svetovne vojne jeseniški planinci člani kranjskogorske podružnice, deloma pa so se vključili tudi v radovljiško podružnico. Svojo lastno planinsko podružnico pa so dobile Jesenice šele leta 1924, ko se je tudi sicer močno povečalo število planinskih podružnic.[75]

Ob tesnem sodelovanju z osrednjim odborom je novi predsednik podružnice dr. Josip Tičar začel s pripravami za gradnjo koče na območju Kranjske gore. Tu je bila na severni strani pod sedlom Vršiča že koča Nemškega in avstrijskega planinskega društva. Začeli so jo graditi poleti 1899, odprli pa julija leta 1901. Ta koča, ki so jo poimenovali po nekdanjem predsedniku kranjske sekcije in naravoslovcu prof. Viljemu Vossu, je postala izhodišče obsežne mreže planinskih poti na bližnje vrhove Julijskih Alp. Med drugim so urejali tudi pot proti Vratom, ker so si hoteli prilastiti skupino Razor.[76] Zato sta

Otvoritev Slovenskega doma na Vršiču 19. avgusta 1912. Planinski dom je postavila podružnica za kranjskogorski sodni okraj

dr. Tominšek in dr. Tičar leta 1908 razmišljala najprej o gradnji koče v Krnici pod Razorjem (načrt so opustili zaradi nevarnosti plazov), naslednje leto pa še o koči na Kriških podih (vendar so tudi ta načrt opustili, ker se je osrednji odbor odločil, da bodo gradili sami kočo na Križu). Končno so se leta 1910 odločili za gradnjo koče na sedlu med Prisojnikom in Mojstrovko. Na južnem pobočju Vršiča so kupili 1000 m^2 sveta, gradbene načrte pa je izdelal inž. Viktor Skaberne. Oktobra 1911 je bila koča že pod streho, 4. avgusta naslednjega leta pa so jo ob veliki udeležbi planincev slovesno odprli. Kočo so imenovali Slovenski dom na Vršiču (danes Tičarjev dom). Za njeno opremo je prispeval nekaj denarja tudi osrednji odbor Slovenskega planinskega društva. Celotni stroški so znašali okoli 30.000 kron. Odbor podružnice si je pomagal s posojili pri svojih članih. V začetku leta 1914 so dobili tudi od dunajskega ministrstva za javna dela podporo v višini 3000 kron.

Ob prenosu dejavnosti na območje Kranjske gore so začeli markirati pota v Julijce, med drugim tudi na Rogljico in Škrlatico. V letih, ko so gradili kočo na Vršiču, so uredili tudi pot proti Trenti in napravili povezavo s potmi na Jalovec, Prisojnik in Razor. Na občnem zboru podružnice leta 1914 so poročali, da so izdali skupaj z drugimi gorenjskimi podružnicami tudi vodnik za turiste.

Nemško in avstrijsko planinsko društvo je poskušalo na območju Julijcev še naprej širiti svojo dejavnost. Dr. Tičar, ki je že na občnem zboru podružnice leta 1909 utemeljeval njen program z ges-

lom »Nobene pedi slovenske zemlje tujcem brez boja!«, je na občnem zboru marca 1914 ogorčeno poročal, da se Nemško in avstrijsko planinsko društvo pogaja za nakup zemljišča za postavitev koče na Križu, italijanski Alpski klub pa za nakup zemljišča v Tamarju pod Jalovcem.[77] Vse te načrte je prekrižala prva svetovna vojna, ki je zavrla tudi živahno društveno življenje in delovanje podružnice, ki je le še životarila, saj je bila večina njenih odbornikov in članov vpoklicanih. Med vojno so najbolj trpele koče v Julijskih Alpah, ki so bile v zaledju soške fronte. Dom na Vršiču in Vossovo kočo je zasedlo vojaštvo.

Po prevratu nekaj časa še ni bilo jasno, kako bo potekala nova jugoslovansko-italijanska meja v Julijskih Alpah. Po rapallski mirovni pogodbi z dne 12. novembra 1920 sta Italiji pripadli koči Dom na Vršiču in koča v Koritnici pod Mangartom.

Planinske koče tujih društev so kot tuja lastnina prišle pod sekvester, nato pa z nakupom v last Slovenskega planinskega društva. Obe nemški koči, ki sta bili na območju delovanja podružnice za kranjskogorski sodni okraj, tako Vossova koča na Vršiču kot Spodnja koča na Golici sta prišli v last osrednjega odbora Slovenskega planinskega društva. Podružnica za kranjskogorski sodni okraj je na ta način utrpela po prvi svetovni vojni največ izgub. Dobila je le Rümllovo kočo, ki jo je postavila avstrijska vojska pod Vršičem. Leta 1922 so jo obnovili in na novo odprli ter poimenovali Koča na Gozdu.[78]

Glavni pobudniki za ustanovitev gorske reševalne službe v Kranjski gori leta 1912: dr. Josip Stojc, dr. Josip Tičar in dr. Jernej Demšar

Ustanovitev prve reševalne postaje v Kranjski gori

Planinska podružnica za kranjskogorski sodni okraj je orala ledino še na enem področju. Ob nezgodi dr. Stojca na Škrlatici avgusta 1909 je organizirala reševanje ponesrečenca. Ob tej priložnosti je dala osrednjemu odboru Slovenskega planinskega društva tudi pobudo, da bi ustanovili stalno gorsko reševalno postajo. Na občnem zboru podružnice februarja 1910 so že obravnavali prispeli predlog osrednjega odbora in tudi v naslednjem letu so tekle priprave. Zadeva je postala splošno aktualna, tako da je začelo akcijo za ustanovitev gorskih reševalnih postaj leta 1912 tudi okrajno glavarstvo v Radovljici. Tako je bila 16. julija 1912 v Kranjski gori ustanovljena prva reševalna postaja pri nas, za kar imajo največ zaslug dr. Josip Stojc, dr. Jernej Demšar in dr. Josip Tičar.[79]

OPOMBE

1. D. Kermauner, Politična zgodovina Gorenjske, knjiga 1, Gorenjska 1860—1904, Ljubljana 1974, 339 str., knjiga 2, Gorenjska 1904—1908, Ljubljana 1974, 393 str., knjiga 3, Gorenjska 1908—1918, Ljubljana 1975, 363 str.; F. Škrlj, Zgodovinski razvoj delavskih kulturnih organizacij na Jesenicah in Javorniku, Jeklo in ljudje I/1964, str. 133—214.
2. Slovenski narod 21. 1. 1885.
3. Slovenski narod 12. in 17. 3. 1885.
4. Splošno o obravnavanih obdobjih prim. F. Gestrin-V. Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str.
5. M. Stiplovšek, Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918—1922, Ljubljana 1979, str. 54—56; prim. tudi F. Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, str. 102—119, 150—156.
6. Arhiv SR Slovenije, društvena pravila; D. Kermauner, o. d., knjiga 1, str. 194—196, 200, 205, 210.
7. Slovenski list 24. 1. 1903; Slovenec 22. 4. 1903; Naša moč 10. 2. 1911,
8. Slovenec 3. 8. 1907.
9. Slovenec 10. 12. 1906; Gorenjec 1. 12. 1906.
10. Slovenec 26. 5. 1898, 26. 6. 1899, 4. 11., 5. 12. in 13. 12. 1902, 14. in 24. 9. 1904.
11. Slovenec 12. 12. 1910; Slovenski ilustrovani tednik 5. 9. 1912; za dejavnost društva glej napovedi tudi v Gorenjcu 1911—1914 (v teh letih je bil Gorenjec klerikalno glasilo).
12. F. Erjavec, o. d., str. 157; Slovenec 19. 11. 1904.
13. Slovenec 16. 9. 1905.
14. F. Erjavec, o. d., str. 157, 311.
15. O organizaciji in dejavnosti prim. Mladost I/1908, št. 4, 16. 5., str. 29, št. 12, 12. 9., str. 106, št. 17, 21. 11., str. 145—146; II/1909, št. 2, 16. 11., str. 17, št. 5, 27. 2., str. 40, št. 19, 23. 10., str. 158; III/1910, št. 3, 12. 2., str. 23; IV/1911, št. 4., 18. 2., str. 30.
16. F. Erjavec, o. d., str. 312, 313; Mladost III/1910, št. 5 in 6, 26. 3., str. 40, št. 16, 8. 10., str. 136.
17. F. Erjavec, o. d., str. 73, 95; D. Kermauner, o. d., knjiga 2, str. 137.
18. D. Kermauner, o. d., knjiga 1, str. 214.
19. M. Stiplovšek, o. d., str. 56; Slovenski narod 27. 6., 8. 7. in 27. 8. 1904; Gorenjec 3. 9. 1904; Slovenec 21. 5., 25. 6., 9. in 16. 7. 1904.
20. Arhiv SR Slovenije, društvena pravila, kartoteka društev; Slovenec 3. 3. 1909; F. Škrlj, o. d., str. 136.
21. Rdeči prapor 11. 6. 1910.
22. Slovenski ilustrovani tednik 8. 6. 1912, str. 4, 19. 3. 1914, str. 7.

23. F. Erjavec, o. d., str. 95; Slovenski narod 19. 9. 1904, 29. 12. 1907.
24. Gorenjec 6. 6. 1908; Slovenski narod 8. 10. 1908.
25. Slovenski narod 19. 11. in 27. 12. 1904; Jeseniška straža 3. 12. 1904, 28. 1. 1905.
26. Jeseniška straža je izhajala od 3. 12. 1904 do marca 1906, nato pa do konca leta 1906 kot priloga Gorenjcu; Gorenjec 19. 11. 1904.
27. Arhiv SR Slovenije, kartoteka društev, društvena pravila; Slovenski narod 3. 10. 1913; Zarja 30. 10. 1912; Sava 14. 5. in 29. 11. 1913.
28. D. Kermauner, o. d., knjiga 3, str. 73—74, 77.
29. Repertoar na podlagi napovedi in poročil v Gorenjcu 22. in 29. 1, 18. 3., 28. 5., 17. in 24. 9., 31. 12. 1910; Zarji 12. in 14. 4., 3. 10., 15. in 30. 11. 1912; Slovenskem narodu 29. in 7. 2., 14. 3., 19. 4., 3. 10., 25. 11., 27. 12. 1913; Savi 18. 1., 19. 4., 20. 9., 4. in 25. 10., 15. in 29. 11. 1913.
30. Slovenski narod 9. 1. 1912.
31. M. Žontar, Kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1914, Razstava Gorenjskega muzeja, Kranj 1980, str. 53, 56; prim. tudi M. Klinar, Narodnostni nemiri na Jesenicah leta 1904, Jeklo in ljudje I/1964, str. 106, 107.
32. Slovenski narod 21. 7. 1904.
33. Slovenec 23. 7. 1904.
34. M. Klinar, o. d., str. 112, 113.
35. Slovenec 24. 9. 1904; Slovenski narod 1. 10. 1904.
36. Slovenski narod 5., 6. in 8. 10. 1904; Slovenec 5. in 7. 10. 1904.
37. Slovenski narod 22. 10. 1904, 4. 8. 1906; Gorenjec 18. 4. in 2. 5. 1908; Sokolski vestnik III/1912, št. 4, str. 152.
38. Naprej 4. 6. 1909; D. Kermauner, o. d., knjiga 3, str. 62, 63.
39. Slovenski narod 4. 8. 1906; Vestnik Gorenjske sokolske župe I/1910, št. 1, str. 30; Slovenski sokolski vestnik V/1914, št. 1, str. 31.
40. D. Stepišnik, Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem, Ljubljana 1968, str. 95, 96; Slovenski narod 22. 10. in 26. 11. 1904, 9. 1. 1905; Jeseniška straža 24. 12. 1904, 9. 9. in 14. 10. 1905, 4. 4. 1906.
41. D. Stepišnik, o. d., str. 98; Gorenjec 30. 7. 1910; Sokolski vestnik III/1912, št. 4, str. 152.
42. Gorenjec 10. 11. 1906, 29. 1. 1910; napovedi posameznih sokolskih prireditev je redno objavljal Gorenjec 1900—1910.
43. Slovenski narod 26. 11. 1904; Vestnik Gorenjske sokolske župe I/1910, št. 1, str. 1, 2; Sokolski vestnik III/1912, št. 4, str. 157.
44. Slovenski sokol II/1905, št. 9, str. 76; Slovenski sokolski vestnik V/1914, št. 1, str. 28, 32; obširneje o razvitju prapora tudi Slovenski ilustrovani tednik 25. 6. 1914.
45. Slovenski narod 26. 11. 1904; Jeseniška straža 24. 12. 1904.
46. Gorenjec 15. 5. 1909, 18. 3. 1910; Slovenski narod 12. 6. 1909.
47. Slovenski sokol II/1905, št. 8, str. 65—67; Jeseniška straža 12. 8. 1905; Slovenec 14. 8. 1905.
48. Slovenski sokol II/1905, št. 11, str. 94; Gorenjec 27. 10. 1906.
49. D. Stepišnik, o. d., str. 100,101; Gorenjec 22. 1. in 19. 2. 1910; Sokolski vestnik IV/1913, št. 4, str. 198.
50. Gorenjec 16. 7. 1910.
51. Jutro 30. 7. 1939; Sava 11. 1. in 19. 4. 1913, 10. 1. 1914.
52. Jutro 30. 7. 1939.
53 J. Liška, Delavska izobraževalna in kulturna društva na Slovenskem 1867—1977, Naša pota v kulturo svobodnega človeka, Ljubljana 1978, str. 9, 16, 22.
54. D. Kermauner, o. d., knjiga 1, str. 153. 154, 242.
55. D. Kermauner, o. d., knjiga 1, str. 243.
56. V. Melik, Jesenice in parlamentarne volitve 1861—1929, Jeklo in ljudje I/1964, str. 125.
57. D. Kermauner, o. d., knjiga 2, str. 259—260, knjiga 3, str. 293.
58. D. Kermauner, o. d., knjiga 1, str. 288, str. 292.
59. J. Liška, Ustanovitev »Vzajemnosti« 1909, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XIV/1974 Ljubljana, št. 1—2, str. 54; Zarja 26. 3. 1912.
60. Zarja 18., 26., 28. in 29. 3. 1912.

61. Zarja 9. 5. 1912.
62. Zarja 16. 4. 1912, 13. 3. 1913.
63. Zarja 22. 4., 2. in 3. 5. 1913.
64. Zarja 22. 4., 27. 6., 16. 9. 1913; Naprej 3. 10. 1918.
65. Rdeči prapor 19. 5. 1910, Zarja 14. 3. 1912; F. Škrlj, o. d., str. 139.
66. M. Žontar, Začetki organiziranega planinstva na Gorenjskem, Razstava Gorenjskega muzeja, Kranj 1982, 40 str.
67. Zapisnik ustanovnega občnega zbora 19. 4. 1903; Planinski vestnik IX/1903, št. 3, str. 42, št. 7, str. 115.
68. Planinski vestnik IX/1903, št. 7, str. 115; XI/1905, št. 3, str. 48—49; XII/1906, št. 4, str. 60; XX/1914, št. 6, str. 136; Slovenec 13. 5. 1904; Rdeči prapor 22. 5. 1903.
69. Planinski vestnik XI/1905, št. 3, str. 48—49.
70. Die Section Krain 1874 bis 1901, Ljubljana 1901, str.
71. Planinski vestnik X/1904, št. 4, str. 60—61, št. 9, str. 155—158; XII/1906, št. 4, str. 60.
72. Zapisnik seje odbora 17. 12. 1905, zapisnika občnega zbora 28. 7. 1907, 12. 1. 1908.
73. Zapisnik občnega zbora 28. 7. 1907.
74. Planinski vestnik XIII/1907, št. 5, str. 77.
75. Zapisnik občnega zbora 12. 1. 1908, zapisnika seje odbora 5. 7. 1908, 14. 4. 1912; Planinski vestnik XII/1908, št. 2, str. 30—31, št. 8 in 9, str. 130, 131; 1933, str. 337, 338.
76. Die Section Krain ..., str.
77. Zapisnik seje odbora 18. 11. 1908, zapisnik občnega zbora 14. 3. 1909, 13. 2. 1910; Planinski vestnik XV/1909, št. 7, str. 146, 147; XVII/1911, št. 6, str. 110, 111; XIX/1913, št. 4, str. 81, 82; XX/1914, št. 6, str. 136.
78. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 224; Spomini dr. J. Tičarja (rokopis).
79. Zapisnik seje odbora 19. 5. 1912; Spomini dr. J. Tičarja (rokopis).

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag erörtet das Entstehen, und die Entwicklung der Kultur-, Turn- und Alpenvereine in Jesenice bis zum 1. Weltkrieg. In dieser Zeit wurden mehrere Kulturvereine gestiftet. Sie waren Stütz- und Brennpunkte des Nationalerwachens und des Naionalkampfes. Das war für Jesenice besonders wichtig, weil die Eisenwerke im Besitz der Deutschen waren. Außerdem wurde im Jahrzent nach der Eröffnung des Karawankentunnels die Einwanderung der Deutschen verstärkt. Die Mitglieder der Jesenice Kulturvereine waren hauptsächlich Fabrikarbeiter. So haben die Vereine auch das Klassen-Bewußtsein der Arbeiter gestärkt. Kulturvereine sind chronologisch und je nach der Parteizugehörigkeit dargestellt. Dem Leseverein folgte die Darstellung des katolischen Arbeitervereins und seinen Turnvereins (»der Falke« genannt). Liberale Kulturtätigkeit war mit dem slowenischen Verein für die Arbeiterausbildung und dem Gesangverein »Sava« dargestellt. Die Nationalradikalen zeigten die Bestrebungen um Volksbibliotheken zu gründen und öffentliche Vorträge zu organisieren. Damit brachten sie auch nach Jesenice die Idee der Ausbildung für einfache Leute. Am besten ist aber die Tätigkeit des Theatervereins dargestellt. Sozialdemokratische Partei war auch im Bereich der Fachvereine und des allgemeinen Arbeitervereins tätig. Neben der Kulturvereine, die den allgemeinen ausbildenden Charakter hatten, spricht aber der Beitrag auch über den Turnverein »Sokol« und die Filiale des slowenischen Alpenvereins von dem Gerichtsbezirk Kranjska gora.

Jože Dežman

PRISPEVEK K ZGODOVINI DELAVSKIH KULTURNIH DRUŠTEV SVOBODA IN ENAKOST NA JESENICAH MED OBEMA VOJNAMA

»Enakost (pa tudi Svoboda — op. J. D.) je bila takrat več kakor samo kulturna organizacija. Saj so se pod njenim okriljem bistrila tudi vprašanja sindikalnega boja za boljši gmotni položaj jeseniškega delavca ter vprašanja borbe delovnega človeka za priznanje njegovih političnih pravic.« (Vencelj Perko)

V Spomenici Saveza metalskih radnika Jugoslavije (Podružnica Jesenice, ob tridesetletnici njenega delovanja 1906—1936) je omenjena Svoboda kot oblika dela razrednega sindikata: »Novo delavsko kulturno društvo Svoboda poživi kulturno delovanje in prevzame vodstvo kovinarske knjižnice.« (Leto 1919 — op. J. D.)

Ne da bi društvo posebej omenjali, še enkrat poudarijo povezanost društva in sindikata v razredni borbi:

»Grupira se tako imenovana »opozicija« (znotraj sindikata — op. J. D.). Vedno močnejša je postajala. Črpala je sveže sile iz delavskega kulturnega društva »Svoboda« in pozneje DKD »Enakost« (začetek tridesetih let — op. J. D.). Svoboda in Enakost sta bili torej v delavskem gibanju na Jesenicah med obema vojnama vir radikalizacije tega gibanja.

V kapitalistični družbi taka kultura ni bila zaželena. Ob kulturnem festivalu leta 1940, ki ga je organizirala Kranjska industrijska družba, so v posebni številki Tovarniškega vestnika, glasila KID, pisali o razvoju kulturnih in športnih društev na Jesenicah. Ob obširni predstavitvi dela meščanskih in klerikalnih društev ter predstavitvi njihovih najuglednejših članov so Enakost, kovinarsko godbo in delavske pevske zbore odpravili na kratko:

»Tudi prosvetno društvo Enakost je delovalo na torišču izobrazbe ljudstva.« In med vrsticami lahko preberemo, da Enakosti pravzaprav ne bi bilo treba, saj je dovolj, da so delavci člani Sokola in orla in da je dobro le tako delo v društvih, ki veča božjo slavo in podpira obstoječi družbeni red.

Prvi pogledi na zgodovino Svobode in Enakosti so torej določeni z razrednim položajem piscev. Do odkritega merjenja med temi nasprotnimi pogledi na zgodovino društev pa ni prišlo. Po zmagovitem koncu vojne in revolucionarnih spremembah je spomin na Svobodo

in Enakost postal pomemben vir zgodovinske zavesti nove oblasti. Tisti iz nacionalističnih, meščanskih, klerikalnih vrst so premlevali svojo zgodovino sami zase, morda še v »družinskem« krogu. Tudi socialdemokrati, krščanski socialisti in še kdo iz delavskih vrst so ostali ob strani ob nastajanju nove zgodovinske podobe (pri kulturnih društvih pa npr. kovinarska godba, pevska zbora Sava in Sloga, kolesarski klub Zarja). Razvoj in delovanje komunistične partije sta torej postala najvidnejša vsebina zgodovinske pripovedi o tej dobi.

Nekdanji aktivisti Svobode in Enakosti so prizadevno zbirali ostanke arhivov, muzealije, pregledovali časopise, zbirali spomine in tudi napisali vrsto prispevkov o delu društev in o posameznih aktivistih.

France Škrlj je vrsto let zbiral podatke in nagrmadil množico dejstev o delu DKD ne samo na Jesenicah, ampak po celi Gorenjski. Tudi Vencelj Perko je večkrat pisal o Svobodi in Enakosti. Ocenil je politični pomen dela društev in posamezna obdobja v njihovem razvoju. Več aktivistov je napisalo krajše prispevke. Precej zanimivih podatkov najdemo v prispevku Emila Cesarja o Tonetu Čufarju.

Dosedanji prispevki so bili napisani na osnovi spominskih izjav, pregledanega časopisja, ohranjenega arhiva Enakosti in bogatega fotografskega gradiva. K temu smo dodali nove spominske izjave, nekaj fotografij. Dragocena pridobitev pa so deli arhiva Svobode iz let 1918—1923, ki ga je do svoje smrti hranil nekdanji blagajnik Svobode Janko Avsenik, arhivu Tehniškega muzeja pa ga je darovala njegova družina.

Načeloma naj bi v Svobodi delovali socialisti vseh smeri. Na kongresih so to načelo potrjevali, v vsakdanjem življenju pa se mu je slabo godilo. Joško Stražišar karikirano ocenjuje, da je bilo socialistično gibanje na Jesenicah razcepljeno ne samo na pol, ampak na trske. Trenja in medsebojni obračuni so se iz sindikata prenašali v kulturno društvo, ki je tudi samo raslo in padalo z uspehi ali neuspehi sindikata.

Od aprila 1919. leta so delovale podružnice osrednjega društva kovinarjev na Jesenicah, na Javorniku in na Blejski Dobravi. Leta 1919 je jeseniška podružnica imela kar okoli 1000 članov, Svoboda na Jesenicah pa čez 200. Kakor za Svobodo velja tudi za sindikat, da se je večina članov samo vpisala. V letih 1922 in 1923 se je število kulturnikov z ustanovitvijo Svobod na Dobravi in na Javorniku močno dvignilo — vpisanih je bilo čez 500 članov. Toda v teh in naslednjih letih so sindikat, ki se je leta 1924 preimenoval v Savez metalskih radnika Jugoslavije (SMRJ), pretresali notranji spori, zaslužki so bili slabi in draginja huda. Zato je leta 1925 imela podružnica SMRJ na Jesenicah le 324 članov. Tudi število svobodašev se je zmanjšalo na 40.

Leta 1929 so javorniško in dobravsko podružnico SMRJ priključili k jeseniški. V začetku tridesetih let je podjetje odpovedalo kolektivno pogodbo ter vsililo nov akordni sistem. Težke čase pa so de-

Prapor jeseniške Svobode iz leta 1926. Oblast je prepovedala njegovo razvitje

lavci pričakovali bolje pripravljeni kot pred leti. Zaradi začetka mezdnega gibanja je število članov SMRJ že leta 1930 naraslo na 1100, nato pa zaradi izprtja vseh delavcev KID za tri tedne v začetku leta 1932 in sklenitve nove kolektivne pogodbe maja 1932 doseglo številko 1252.

Tudi število svobodašev se je večalo. Podružnice Svobode na Dobravi, na Javorniku in na Jesenicah so imele okoli 250 članov. V tem času so mlajši, komunistično opredeljeni člani Svobode na Jesenicah vztrajali v sporu s socialdemokratskim vodstvom Zveze Svobod v Ljubljani, obenem pa so predstavljali opozicijo proti socialdemokratskemu vodstvu SMRJ.

S kolektivno pogodbo, sklenjeno maja 1932, delavci niso bili zadovoljni in so jo oktobra 1932 odpovedali. Nove pogodbe pa niso uspeli skleniti in število članov SMRJ je upadalo. V začetku leta 1934 jih je bilo 995, nato pa je njihovo število naraslo do 1151 v juniju leta 1934, ko so sklenili novo kolektivno pogodbo. V tem času so levičarji že dobili boj s socialnimi demokrati v Svobodi — po razpustitvi jeseniške podružnice Svobode so ustanovili Enakost pod svojim vodstvom, pridružila pa se jim je tudi javorniška podružnica. Skupaj sta društvi imeli vpisanih okoli 400 članov. Manj uspešno pa so se levičarji borili v sindikatu. Šele leta 1936 so dobili v njem večino in prevzeli vodstvo.

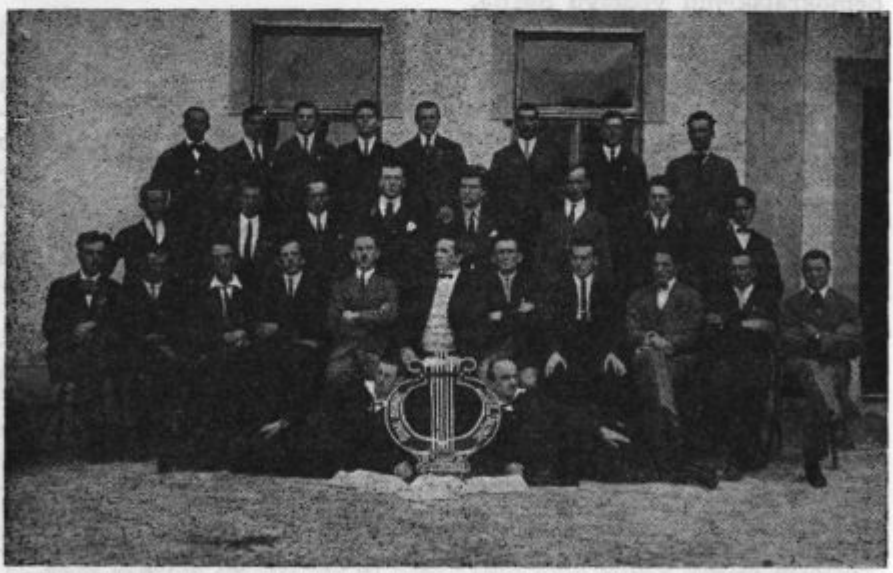
Vodilni možje sindikata so bili tudi v vodstvu Svobode in Enakosti. Že v prvem odboru Svobode je bil tudi takratni predsednik sindikata; Franc Gabrijel, Martin Bručan ter Martin in Jurij Jeram so bili tako predsedniki sindikata kot Svobode. Ta personalna zveza politike in kulture priča, da je vodilna smer v sindikatu vplivala tudi na kulturno društvo. Politične strasti so se razvnemale in vplivale na odločitve članov tudi v Svobodi in Enakosti.

Tako je Ignac Kralj, bernotovec, ki je bil zelo odločen mož, glavni delavski zaupnik in občinski odbornik, raje odstopil kot predsednik Svobode in izstopil iz društva, kot pa da bi se po navodilu cen-

trale Zveze Svobod sindikalno organiziral. Bernotovci namreč niso bili vključeni v sindikate. Socialni demokrat France Škrlj je bil od leta 1925 vodilna osebnost delavskega odra na Jesenicah. Nedvomno je bil oder njegova prva ljubezen, pa vendar se ni mogel odločiti, da bi režiral pri komunistični Enakosti. Vztrajal je pri socialnih demokratih in bil zadnji predsednik SMRJ, preden so vodstvo v njem prvzeli komunisti. Komunisti v društvih niso smeli odkrito nastopati. Vplivali so predvsem z dejanji in zgledom. Tako je Jože Gregorčič vodil delavski šport na Jesenicah, bil je tudi sam odličen športnik, pevec, glasbenik, predsednik Enakosti. Vencelj Perko je bil glavni delavski zaupnik, predsednik sindikata, komunistični župan na Koroški Beli, v Svobodi in Enakosti je bil igralec, režiser, šahist in nogometaš. Izmed vseh pa izstopa Tone Čufar, komunistični agitator, delavski pesnik, dramatik in dopisnik. Za Svobodo in Enakost je pisal dramska besedila, bil scenarist, predavatelj in eden od ustanoviteljev društva Prijatelj prirode.

Prisotnost vodilnih delavskih politikov v kulturnih društvih dokazuje pomen, ki so ga pripisovali kulturnim sporočilom, obenem pa priča o njihovi želji po bogatem življenju.

Vloga, ki sta jo Svoboda in Enakost imeli v razredni borbi, je pogojevala tudi strukturo njunega članstva. Z ohranjenimi seznami članov Svobode od leta 1918 do 1923 ter članov Enakosti od leta 1933 do 1937 lahko dokažemo, da je bilo kulturno delovanje proletarcev zaprto v delavskem razredu. Iz seznama članov Svobode v letih od 1918 do 1923 se da razbrati, da je Jožica (Pepca) Trojar plačevala

Pevsko društvo Marks je delovalo le nekaj mesecev, ker sresko načelstvo v Radovljici leta 1924 ni potrdilo njegove ustanovitve

članarino že maja, Angela Vajs (Weis) pa od junija leta 1918. Torej so bili Jeseničani že sredi leta 1918 povezani z vodstvom v Ljubljani. Za rojstni dan jeseniške Svobode (po 1. svetovni vojni) pa naj velja 22. oktober leta 1918, ko se je v društvo vpisalo 24 žensk in trije moški.

Jožica Trojar, ki je bila prva predsednica Svobode na Jesenicah, je bila poslovodkinja v Konzumnem društvu. Ob njej je bilo v društvenem odboru še nekaj prodajalk v konzumu in dva predstavnika Zveze kovinarjev.

Od 22. oktobra 1918 do konca marca 1919 so se v društvo vpisali kar 203 novi člani, med njimi le dobra četrtina moških. Pričakovanje ob nastanku nove Jugoslavije, nemiri in močno delavsko gibanje je botrovalo uspešnemu pridobivanju novih članov. Precej pa jih je prišlo zaradi plesne šole, ki so jo nameravali organizirati. Glede te pa v odboru ni bilo enotnosti. Ko je Polona Bertoncelj očitala Jožici Trojar, da plesna šola ne sodi v Svobodo, je Jožica odstopila, verjetno marca leta 1919.

Novi društveni odbor, ki ga je vodil uradnik Franc Hladnik, je začel delovati sredi avgusta leta 1919. V njem so bile še vedno v večini ženske, ki so bile že članice prejšnjega odbora; v dvanajstčlanskem odboru jih je bilo sedem. Društvo pa ni zaživelo. Od aprila 1919 do junija 1920 se je vpisalo samo 40 novih članov. Franc Hladnik si je sicer prizadeval, da bi začeli z izobraževalnim delom, toda 17. marca 1920 je odstopil. Takrat so že razmišljali o razpustu Svobode in predaji društvenega imetja sindikatu.

Nov veter je zavel po občnem zboru 6. julija 1920. leta. V novoizvoljenem sedemnajstčlanskem odboru je bilo pet žensk. Kar štirinajst članov odbora je bilo novih, dve gospodinji in dvanajst tovarniških delavcev. Že leta 1921 pa so bili v odboru samo moški, vsi tovarniški delavci. S tem je jeseniška Svoboda tudi po sestavi društvenega odbora postala organizacija industrijskega proletariata. Martin Bručan je uspešno vodil društvo od junija 1920 do jeseni leta 1923. Z uspešnim razvojem odsekov so v društvo prihajali novi člani. Od junija 1920 do julija 1923 se jih je vpisalo še 267. Do srede leta 1923 je bilo več kot 510 vseh vpisanih članov. V to število pa ni zajetih več deset naraščajnikov v Delavski telovadni enoti.

Člani so se hitro menjavali, toda če se je kdo vpisal v društvo, lahko upravičeno sklepamo, da je obiskal tudi kakšno društveno prireditev.

Če vzamemo plačevanje mesečne članarine kot merilo za aktivnost člana, vidimo, da večina članov sploh ni začela aktivno delati v društvu. Okoli 250 članov ni nikoli ali pa manj kot trikrat plačalo članarino, še 90 pa jih je plačevalo članarino manj kot eno leto. Le pet članov je plačevalo članarino vseh pet let.

17. junija 1923 so Jeseničani poročali, da imajo 396 vseh vpisanih članov, »rednih članov« 90, od tega 60 moških in 30 žensk, poleg tega pa še »14 obrtnega in 60 šolskega naraščaja«.

Okoli 350 članov je bilo delavcev in delavk. Vsaj devet desetin jih je delalo v obratih Kranjske industrijske družbe. 53 je bilo gospodinj in tudi med 44 članicami, ki so se označile za »zasebnice«, so bile verjetno večinoma gospodinje. 25 članov je bilo mojstrov, nameščencev in zasebnikov.

Žena je bilo vpisanih prek 210, kar je zelo veliko.

Vpisane so bile le tri upokojenke, kar potrjuje navedbe v spominih, da so v Svobodo vključevali predvsem mladino.

Polproletarcev, ki bi po delu odhajali domov in kmetovali, med člani ni bilo. Skoraj devet desetin jih je stanovalo v delavskih naseljih na Javorniku in na Jesenicah, predvsem na Savi.

Franc Hlade, ki je bil predsednik Svobode od jeseni 1923 do decembra 1924, in Aleš Lagoja, ki je bil za njim predsednik do konca leta 1926, sta vodila društvo v težkem razdobju. V letu 1924 je prišlo do številnih odpustov v tovarni. Odpuščeni delavci so odhajali predvsem v Francijo. Odpuščeni so bili tudi telovadni vaditelji in več članov dramskega odseka. Leta 1925 je bilo v društvu le 30 članov.

Že naslednje leto so svobodaši znova zaživeli. Leta 1927 je bilo v društvu 67 moških in 3 ženske, med 67 člani Delavske telovadne enote pa precej naraščajnikov. K uspešnemu delu je precej pripomogel Anton Talar, ki je vodil društvo leta 1927 in 1929, leta 1928 pa je bil njegov predsednik Jože Stražišar. Konec leta 1929 je postal predsednik Ignac Kralj, ki je z nekaj somišljeniki izstopil iz Svobode 15. februarja 1930.

Za bernotovci Talarjem, Stražišarjem in Kraljem so spet vodili podružnico socialdemokrati, močno pa so bili v odboru zastopani tudi

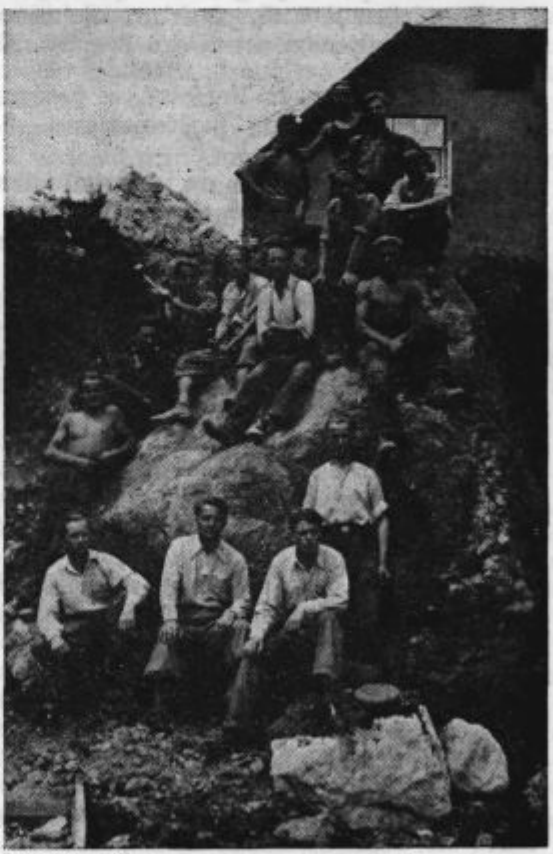
Člani Delavskega kulturnega društva Svobode z Jesenic so se leta 1929 takole slikali v gostinskih prostorih delavskega doma na Savi

mlajši prokomunistično usmerjeni člani, ki so v kratkem obnovili partijsko organizacijo. Martin Jeram je bil izvoljen za predsednika marca 1930, novembra 1930 ga je (po podatkih Franceta Škrlja) zamenjal brat Jurij. Zadnji predsednik Svobode je bil Cvetko Kristan od februarja 1931 do 31 marca 1933, ko so ga izključili.

Kljub vsem razprtijam je društvo uspešno delovalo. V začetku leta 1931 je bilo v njem 181 članov, konec leta pa 167. Tudi velika gospodarska kriza ni bistveno okrnila društvenega življenja.

Z delavskim kulturnim društvom Enakost, ki je bilo ustanovljeno avgusta 1933. leta in ki so ga vodili komunisti, je stopilo delavsko kulturno-politično delovanje na Jesenicah v svoje najbolj borbeno, revolucionarno obdobje z žariščem v letih 1934 in 1935.

Od okoli 295 članov, kolikor se jih je vpisalo v Enakost od avgusta 1933 do leta 1937, se jih je 184 vpisalo že leta 1933. V društvu so se zbrali nekdanji svobodaši, razen vodilnih socialdemokratov. Vpisali so se tudi bernotovci, ki so leta 1930 izstopili iz Svobode. Število članov Enakosti je raslo do leta 1936, nato pa je upadalo. Članov,

Na prostoru zadruge »Stan in dom« so brezposelni leta 1933 gradili športno igrišče. Spodaj prvi z leve sedi Jože Gregorčič

ki so plačevali članarino, je bilo leta 1933 120, v začetku leta 1936 pa 136.

Dobre tri četrtine od vpisanih članov so bili delavci, več deset članov ni vpisalo poklica, le šest se jih je štelo za zasebnike, dva sta bila dijaka in en advokat.

Žensk je bilo v društvu 54. Po letu 1925 je precej žensk z Jesenic in Javornika delalo v podružnici Zveze delavskih žena in deklet.

Na Jesenicah in Javorniku je bilo rojenih blizu 160 članov Enakosti, drugod po Gorenjski 60, prav toliko pa tudi po ostali Sloveniji, na Hrvaškem, v Italiji, Avstriji. Tako tudi v Enakosti ni bilo polproletarcev, saj so bili večinoma iz delavskih družin na Jesenicah, nekaj pa jih je prišlo v železarski revir služit kruh od drugod.

Člani Enakosti so bili mladi ljudje. Več kot 250 jih je bilo rojenih med leti 1900 in 1920, večina jih je bila starih od 20 do 30 let. Le dobra petina jih je bila poročenih.

S temi podatki so potrjene ocene o tesni povezanosti Svobode in Enakosti z razrednim sindikatom, pa tudi socialna struktura članov društva po svoje govori o položaju delavcev v tedanji družbi.

Dopolnjen je tudi spisek predsednikov Svobode v prvem obdobju, ki v objavljenem prispevku Franceta Škrlja ni povsem točen.

Člani Svobode in Enakosti so potegnili ostro mejo med svojim društvom in drugimi, meščanskimi — »razredno nasprotujočimi društvi«.

Za primer povejmo, da upravni odbor Enakosti nekega prosilca ni sprejel v društvo zato, »ker je podpisal izjavo, a je vseeno še igral potem pri SK Bratstvo«, ki je bil meščanski športni klub.

Malo je bilo prestopov iz delavskih v druga društva in obratno. Le v začetnih letih delovanja Svobode je prišlo nekaj članov iz drugih društev. Svobodo in Enakost so člani zapuščali največ zaradi porok, v druga društva so prestopali redko, večkrat pod prisilo.

Odnosi med politično nasprotno opredeljenimi društvi pa niso bili sovražni. Bili so rivalski, tekmovalni. Šlo je za uspeh, da bi zadovoljili svoje gledalce. Tak odnos ilustrira zapis svobodašev ob uprizoritvi Treh vaških svetnikov leta 1931: »Dasi sta bili istega večera na Jesenicah še dve drugi predstavi in je bila popoldne istega dne na bližnjem Javorniku sokolska predstava iste igre, pri kateri je sodeloval sam prevajatelj g. Cesar, član ljubljanske drame, je bila naša predstava tako obiskana, da bolje ni mogla biti.«

Pred vojno je bilo na Jesenicah okoli 80 društev, ki jih je kronist razdelil na »prosvetna, gledališka, pevska, godbena, planinska, športna, gospodarska, socialna, humanitarna in narodna«. Socialisti in ostali politični tabori so imeli svoja kulturna in športna društva. V tistih časih je bila odločitev za društvo tudi odločitev za določen politični tabor.

In kakor naše poznavanje zgodovine delavskega gibanja ni popolno brez zgodovine DKD, tako tudi zgodovine drugih političnih tokov ne bomo razumeli brez poznavanja zgodovine njihovih dru-

štev. Obenem pa vloge DKD v družbenem življenju Jesenic in okolice ne bomo mogli dokončno ovrednotiti brez analize delovanja sokolov, orlov in drugih — seveda pa to velja tudi za delavsko gibanje v razmerju do drugih političnih strank in oblasti.

V drugem delu prispevka pa še nekaj vrstic o vsebini in kakovosti delovanja Svobode in Enakosti.

Delavska društva so sama zbirala denar za svoje delo. Dohodki so bili pristopnina in redna mesečna članarina, drugi prispevki ter izkupiček od društvenih prireditev.

Svoboda je imela od junija 1920 do julija 1921 34.377 kron in 21 vinarjev dohodka ter 32.751 kron in 16 vinarjev izdatkov. Od tega je skoraj 26.000 kron dohodka in 23.000 kron izdatkov šlo na račun dramskega odseka. Ostali dohodki so bili prispevki članov, dohodek od veselice in sposojevalnine v knjižnici, med izdatki pa delež, poslan centrali, najetje prostorov in nakup knjig.

Skozi vsa leta delovanja se struktura dohodkov in izdatkov ni bistveno spreminjala.

Na podporo od drugod društva niso mogla računati, posebej ne pri kapitalistih in oblasteh. Takole so svobodaši zapisali v zapisniku 10. avgusta 1921: »V poznejše razmišljanje zanamcev v vednost, da je to podjetje z večmilijonskim premoženjem zaračunalo za bradljo celih *6500 K beri šest tisoč petsto kron* in to društvu, ki obstoji iz samih delavcev te tovarne. V vednost prihodnosti v koliko je kapital te tovarne podpiral socialistične kulturne organizacije.«

Ob 1600 kronah, ki jih je društvo imelo v blagajni sredi leta 1921, je bilo tako ogorčenje razumljivo.

V tej luči športno igrišče, smučarska koča (pravzaprav svisli) na Mežakli, prostori pri Jelenu dobijo novo ceno, če upoštevamo, da so jih gradili delavci s samoprispevki.

Tudi drugače aktivisti Svobode in Enakosti niso mogli računati na priznanje. »Edino plačilo za vse to pa sta bila uspeh in zadovoljstvo med gledalci,« pravi France Škrlj.

Le redki člani Svobode in Enakosti so hodili k maši. Čeprav večinoma niso verovali, pa so tudi pri njih ostali v veljavi krsti, birme, cerkveni pogrebi in poroke. Zato je več sogovornikov poudarilo, da je bil pogreb dolgoletne predsednice podružnice Zveze delavskih žena in deklet na Jesenicah Mici Zugwitzeve, ki so ga opravili brez duhovščine, odmeven dogodek.

Središče društvenega življenja je bil delavski oder. Na odru so delavsko kulturno delovanje najbolj razmejili od tistega v meščanskih društvih. Na delavskem odru so odigrali Kamnolom, Ameriško tatvino, Polom, Malomeščane, sokoli in prosvetarji pa Grofico Marico, Havajsko rožo, Miklovo Zalo, Praznik cvetočih češenj. Tudi če so se lotili zahtevnejših predstav kot npr. Hamleta ali Kralja na Betajnovi, njihove predstave niso bile političen nastop.

Delavski oder na Jesenicah je svoje najboljše predstave dal v dneh najvnetejših bojev sindikata. Med najbolj doživetimi predstavami so bila Čufarjeva dela. Za uspeh pa ni bilo dovolj, da si bil domačin. Ko je France Škrlj napisal Najdenca, igro iz kmečkega življenja, je bil deležen ostre sodbe: »Najdenca ne moremo prištevati v proletarsko literaturo. Napisan je konzervativno, z malomeščanskim gledanjem na kmečko življenje in v ničemer ne ustreza sodobnim zahtevam.«

Delavski oder na Jesenicah je imel ljudi, ki so zmogli skovati sleherni člen v verigi odrske proizvodnje. Prav v času Enakosti in pod vodstvom Alfonza Oblaka je doseglo delavsko gledališče najtesnejšo povezavo odrskega dogajanja z razrednim spopadom v tovarni. Pisec (verjetno Alfonz Oblak) je leta 1934 zapisal v Vestniku Enakosti: »Naš oder mora biti v celotnem delavskem gibanju kulturno borbeni izraz naših hotenj. Ne sme samo zabavati, temveč tudi dvigati množico, kar pa ne pojmujem v ozkem šolskem smislu. Za igralce in igralke je potrebno, da so prežeti z našo ideologijo, da razumejo skupne cilje in ne prihajajo na oder zaradi domišljivih kapric, ampak zaradi stvari same. Pogoj uspešnemu razvoju pa je temelijto strokovno znanje, podkovanost v igranju in režiranju.«

In ko je Marjetka Vrhunc analizirala Čufarjev Polom, je poudarila, da je Tone Čufar ujel ravnotežje med estetskimi prvinami in ideološkim okvirom, da je oblikoval v svojih junakih delavce, ki hočejo biti samoupravljalci. Klene besede, ki jih je Tone Čufar namenil delavcu Jermanu v Polomu, so drobna podkrepitev trditvi, da ta dediščina ne sodi v staro šaro: »Vas je sama ponižnost! Poklon na

Dramski odsek delavsko-kulturnega društva Enakost je leta 1935 v režiji Alfonza Oblaka uprizoril Kreftove Celjske grofe

desno, poklon na levo, prosim sem, prosim tja (udari po mizi). Ali mar prosjačimo?! Denar, ki ga hočemo, je desetkrat zaslužen. Tu ni treba ovinkov!«

Drago Stepišnik je ocenil, da je bila Delavska telovadna enota (DTE) jeseniške Svobode najboljša v Sloveniji.

Delavski šport naj načeloma ne bi bil tekmovalen.

Do razpusta DTE so svobodaši predvsem telovadili. V prvem letu delovanja so 1920/21) člani telovadili 130 ur, članice 90, obrtni naraščaj (tisti nad 14 let) 100, deški in dekliški naraščaj pa 200 ur. Za blazine so imeli vreče, natlačene z morsko travo, kupili pa so tudi drog in bradljo.

Leta 1921 so si prizadevali, da bi dobili pravila čeških DTE.

Redni letni nastopi so bile t. i. telovadne akademije. Na takem nastopu marca 1926 je telovadilo 70 članov DTE, pel je pevski zbor, nastopila je moška in ženska »deca«, člani s prostimi vajami in orodno telovadbo, posebej pa so proste vaje izvajali »izbrani telovadci«.

Panoge, ki so jih gojili nekaj že pred razpustom in še po razpustu DTE (nogomet, kolesarstvo, smučanje, hazena, atletika, rokoborba) pa so izrazito tekmovalne. Iz vrst kolesarskega odseka Svobode je zrasel kolesarski klub Zarja. Najuspešnejši tekmovalec kakega jeseniškega delavskega društva je bil Ivan Valant, ki je bil kot član kolesarskega odseka Svobode leta 1929 prvak Slovenije, kot član Zarje pa je tekmoval na olimpiadi v Berlinu.

13. septembra 1934 sta nogometni moštvi Enakosti z Jesenic in iz Tržiča odigrali prijateljsko srečanje v Tržiču. Pred tekmo je fotograf takole ujel jeseniške nogometaše

Na nogometnem turnirju leta 1936 so sodelovali delavski klubi iz Trbovelj, Celja, Ljubljane in z Jesenic

Zmaga kot vodilni motiv je burila duhove predvsem v tekmah z meščanskimi klubi. Tako je pred otvoritvijo športnega prostora Enakosti predsednik društva apeliral »prvo na igrače, naj bodejo pri igri hladnokrvni, da mogoče ne pride do kakih izgredov, obenem pa na članstvo, da se tudi ne prepira z nasprotno publiko«.

Zato se ne moremo strinjati s pisanjem zgodovine nogometa na Jesenicah v Brunovi knjigi 60 let nogometa pod Mežaklju kot zgolj tekmovalne panoge, ne da bi pri tem upoštevali tudi politično razsežnost športa.

Da so pred vojno kvalitetne jeseniške nogometaše združili v dresih Bratstva, ki ga je podpirala tovarna, so nogometašem delavskega Kovinarja zagrozili z odpustom, da so prešli v Bratstvo — pa vsi niso šli.

Tudi za delavska glasbena prizadevanja velja, da so sicer želeli dosegati kakovost, pomemben pa je bil predvsem strumen proletarski nastop.

O obojem govori poročilo o koncertu jeseniške Svobode 20. decembra 1931. Takrat je gospodarska kriza že udarila po Jesenicah. Dopoldne istega dne je bil velik delavski shod in konferenca oblastnega tajništva SMRJ, ki so ji posvetili koncert. Najprej je poslušalce nagovoril Stane Bokal, nato je pevski zbor začel nastop s Prelovčevo Slavo delu. »V tej pesmi je ugajal zlasti baritonski solo.« Zanimiv je bil nato nastop godalnega kvarteta, ki je odigral najprej »dva Bortnianskija in Beissigerja«, po odmoru pa »še po enega Solcherja, Schumanna in Beethovna«. Na željo občinstva so morali odigrati še dve skladbi. Ocenjevalec je njihovo igranje pohvalil: »Goslači so vigrani

in prav lepo harmonirajo.« Tudi kvartet pevcev, ki je nastopil za njimi, je moral na željo občinstva pesem ponoviti. Zboru, ki je z vzburjenjem duhov zaključil prireditev, je kritik svetoval: »Pri zboru bo treba sicer še glasove izenačiti in izgladiti, zbor bo treba preliti v še večjo celoto, kot je, in ojačiti bo treba basovsko stran, pa bo zbor popoln.«

Posebno ugledna na Jesenicah je bila kovinarska godba. To je bila pravzaprav sindikalna godba. Bila je zelo znana in je sodelovala na skoraj vseh večjih manifestacijah na Jesenicah in drugod. V tridesetih letih se je na zabavnih prireditvah uveljavil tudi salonski orkester te godbe. O priljubljenosti godbe priča 1200 podpornih članov, kolikor jih je imela leta 1932. Po letu 1932 se je začela osipati in od 42 godbenikov jih je na koncu ostalo le 22.

O tem, katere knjige so imeli v knjižnici Svobode, nimamo podatkov. Leta 1932 so imeli 752 slovenskih, 35 nemških in dvajset »hrvaških« knjig. Imeli so okrog 400 bralcev, ki so si leta 1932 izposodili 3167 knjig. To število je bilo takrat najvišje med knjižnicami, ki so delovale pri Svobodah v Dravski banovini.

Poleg izposoje knjig so iskali tudi naročnike za Cankarjevo družbo in socialistično literaturo. Na Jesenicah so imeli v načrtu, da bodo pridobili 500 naročnikov za Cankarjevo družbo. Leta 1932 so pridobivali naročnike za Borckhardtovo priredbo Marxovega kapitala, »dasi gre to precej hudo in težko«. S študijem te knjige so začeli leta 1934 na »diskusijskih večerih« pod odrom v delavskem domu pri Jelenu. Odziv ni bil tak, kot so pričakovali: »Ali res nekateri ne poznajo drugega kakor plesne prireditve in šport?« V posebnem pozivu »sodrugom in sodružicam« so opozarjali, da so diskusijski večeri pomembni, saj delavec nima niti časa niti denarja za drage knjige. Toda le osem do deset obiskovalcev je premalo, preveč jih išče vse mogoče izgovore. Predavanja lažjega žanra pa je obiskovalo znatno več obiskovalcev, običajno med 50 in 100.

Med dokaze kulturne ravni lahko prištejemo še nekaj pismenih dokazov. Omenili smo že brošuro ob tridesetletnici SMRJ, ki jo je napisal Slavko Federle. V njej je opisal tridesetletno zgodovino SMRJ tako, kot jo je videl kot komunist. Je omembe vreden historiografski poskus.

Zanimive prispevke najdemo v Našem kovinarju, Svobodi, Delavski politiki, Vestniku Enakosti na platnicah revije Književnost.

Predvsem v letniku 1937 Našega kovinarja je vrsta tehtnih, nekaj pa prav iskrivih prispevkov, ki so jih napisali delavci. Vencelj Perko je pisal o javnih delih v občini Koroška Bela in razgrnil širok program, ki si ga je zastavil kot župan — komunist. In kot so bila prizadevanja jeseniških žena za porodnišnico, pralnico, kopališče pomemben napor v borbi za izboljšanje življenjske kulture delavcev, je s te plati zanimiva Perkova vizija občine s kopališčem, novo šolo, delavskimi azili in prostori za oddih, otroškimi kolonijami in babico.

Enakost je 30. 9. 1934 v delavskem domu odigrala Cankarjevo dramo Jakob Ruda

V Našem kovinarju so dosledno napadali politiko podjetja, ki je skušalo zajeti v svoja jadra veter novega nemškega reda. Odgovarjali so na članke v Tovarniškem vestniku, kjer je vodstvo podjetja prepričevalo delavce o nujnosti odpustov, koristnosti nove kolektivne pogodbe, o nujnosti sožitja med delavci in kapitalisti in kjer so mistificirali zgodovino železarstva.

V Svobodi in Delavski politiki so redno izhajala poročila o društvenem življenju in ocene prireditev. Najboljše tovrstne prispevke so pisali v Vestnik Enakosti.

Na Jesenicah so imeli tudi svoj društveni stenčas. Zanimiv spomin v zvezi z njim je povedal Vencelj Perko. V tistem času so v eni od jeseniških gostiln nastopale pevke. Perko in Sedej sta ravnala v nasprotju z javnim mnenjem, po katerem so bila ta dekleta vlačuge. Šla sta do njih, se pogovorila z njimi, kdo so, zakaj so se znašle v tem poslu. Nato je Vencelj napisal članek za stenčas, v katerem je pisal o takih pevskih nastopih kot o socialnem problemu.

Ne glede na to, da so bili vezani na svoje, delavsko občinstvo, so skušali čim bolje obveščati javnost o svojih nastopih. Ob noticah v Svobodi in Delavski politiki so obveščali tudi s plakati. Tako so za prireditve Enakosti naročili navadno okoli 100 plakatov oziroma bolje rečeno letakov, za nekatere predstave pa tudi 200, 300, enkrat celo 500.

Omenil sem že, da so komunisti vodili Enakost od njene ustanovitve in da so 1936 dobili večino tudi v SMRJ. Obenem je bil na ob-

činskih volitvah leta 1936 komunist Vencelj Perko izvoljen tudi za župana občine Koroška Bela.

Na dlani je bilo, da bodo tako oblasti kot vodstvo KID skušali spraviti stvari v zanje naraven red. Odpustili so vodilne delavske zaupnike, na novo zaposlovali le politično »čiste« delavce, odstavili so člane komunistične občinske uprave na Koroški Beli.

Posebej pa so pripravili ofenzivo na kulturnem, športnem in zabavno-rekreacijskem področju. Od leta 1937 do 1940 je dvakrat mesečno vsak delavec tovarne dobil v roke Tovarniški vestnik, v katerem so pridigali o sožitju med kapitalisti in delavci. Pripravili so vrsto izletov za posamezne obrate, na katere so šli tudi vodilni uslužbenci. Tovarna je dala denar za ureditev igrišča športnega kluba Bratstvo, športnikom so nudili več ugodnosti. Leta 1939 in 1940 so organizirali zimske in letne športne igre, poleti 1940 pa še revijo pevskih zborov in kulturni festival. Na teh prireditvah so nastopali delavci tovarne ter športniki, pevci in igralci meščanskih društev. Gledalcev ni manjkalo.

Proti kupovanju delavcev z izleti, športom in kulturo so resneje ugovarjali le komunisti. Proti kulturnemu festivalu so leta 1940 naslovili poseben letak, ironične pripombe so pisali v Našem kovinarju, vse poskuse tovarne pa je v Totem listu, kjer je redno poročal o dogodkih na Jesenicah, sproti komentiral Tone Čufar.

Tako izlete v naravo:

»Skupnost naša naj živi
vsaj v naravi lepi,
ko se toči šturmrum
in so hlapci slepi.«

Za zimske športne igre leta 1941 je predlagal geslo: »Naša moč — vaša radost« in se pošalil:

»Hopla, hopla, poskočimo
in gospodom pokažimo,
da fužinarske kosti
so še dobre za smuči.«

Tone Čufar je pokazal tudi, od kod piha veter v vodstvu KID:

»Festival nam je odkril,
kdo je Frica bil vzgojil...«

Ti glasovi so ostali osamljeni.

Enakost so možje postave dokončno zapečatili 1. januarja 1940. Konec leta 1940 pa je KID kupila še delavski dom in postavila delavske razredne organizacije na cesto.

S tem je zgodba o Svobodi in Enakosti med obema vojnama pri kraju. Vsekakor pa se zgodovina Svobode in Enakosti na Jesenicah s tem ne zaključi.

Obdelana je življenjska pot članov Enakosti in dokazana njihova skoraj polnoštevilna udeležba v NOB. Izgube med vodilnimi člani društva so bile hude in zato bi morali zadnji del raziskave o Enakosti, ki naj bi odkrila vlogo in razvoj predvojnih delavskih kulturnikov in njihovih zamisli v novi državi, začeti z ugotovitvijo, da so društva po vojni začela svojo dejavnost kadrovsko amputirana. Vendar to še ni odgovor na vprašanje, kaj pomenijo, kako delujejo, kdo so člani kulturnih društev v času po letu 1945. Vsekakor bi bila primerjava med obdobjema kulturnega ustvarjanja pred drugo svetovno vojno in po njej zelo zanimiva.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Jesenice Arbeiterkulturverein »Svoboda« wurde am 22. Oktober 1918 gestiftet. Er. wurde aber im Jahre 1933 wegen Uneinigkeiten aufgehoben. Im Jahre 1933 wurde dann »Enakost« gestiftet. Dieser Verein war bis zum Jahr 1940 tätig. Die beiden Vereine hatten folgende Sektionen: Kultur-, Gesang-, Fußball- und die Bibliothek-Sektion. Die Vereine haben in der Zeit während der beiden Weltkriegen eine bedeutende revolutionäre Rolle gespielt. Ihre Mitglieder waren meistens Arbeiter und Kommunisten.

Cvetko Zagorski

ČUFARJEVO PISANJE, ODZIVI NANJ IN KAKO SE V NJIH ZRCALIJO RAZLIČNI POGLEDI NA DRUŽBO IN LITERATURO

1.

V Čufarjevi zapuščini sem našel rokopis, ki ni bil nikjer objavljen. Bil bi naj odgovor na anketo neznanega uredništva. V njem piše: »V fabriških centrih se pišejo povesti in krvav list življenja... Tisoče tihih tragedij se prepleta skozi fabriški dim. A prav zato, ker je proletariat trdo preskušen, prav zato, ker v trpljenju vztraja in ne kloni, je tudi porok *človečanske bodočnosti.* V svojem jedru je zdrav, je naturen in poklican, da izpolni svojo misijo v svetu. V obrambi osnovnih pravic čestokrat golega življenja ga vodijo *etični motivi*...« In naprej: »*Čim intimneje se prisluhne udarcem kovaškega kladiva in kovaškega srca, tem varnejša je podoba kovačnice. Umetnost ni samo prilika za igračkanje z besedami ali barvami,* temveč je tudi faktor, s katerim lahko močne osebnosti znatno vplivajo na duševni razvoj in s tem tudi na dejanja ljudi... Društveni red v veliki meri utesnjuje ali pa razširja raznih umetnosti. Da je umetnost mogoča kot *socialno gibanje,* dokazuje že predvojni (anketa je seveda iz časa pred 2. svetovno vojno) ruski realizem, ki je postal prava socialna velesila in je v mnogem pospešil tek časa. Sicer pa o tem lahko na dolgo piše, a važneje je, da se dela. Da, delati se mora, delati, graditi, ustvarjati.« (Vse podčrtal Tone Čufar.)

V pogovoru s Ferdom Delakom za revijo »Naš val« pa je 1935. leta povedal Čufar, da je začel pisati že v pastirskih letih, ko je opazoval kmečko življenje. »Pisal sem *nagonsko,* ker sem moral...«

S tema dvema citatoma sem začel, ker najdemo v njih zametke načel, pogledov na svet, na življenje, na pisanje. Do njih je prišel mladi nešolani Čufar po svoji zdravi pameti in v še zdravem proletarskem okolju. To so ideje o *humanizmu, o realizmu v umetnosti, o odklanjanju zgolj formalnih, zunanjih oblikovnih rešitev,* pa zavest o tem, da *tudi beseda nečemu služi.* Iz te zavesti se oblikuje tudi *čut umetnikove odgovornosti* — ne kakemu forumu, ne založniku, ne menažerju ali publiki brez okusa, neki potrošniški mentaliteti, temveč odgovornost višjemu, splošnejšemu, nesebičnemu namenu, ki mu je umetnik posvetil svoje delo in življenje.

Tone Čufar leta 1926

Iz Čufarjevih besed pa vidimo tudi to, da se je loteval pisanja *iz notranje nuje,* brez katere ni mogoča nobena tehtna, smiselna beseda. Ta notranja nuja je lahko stiska ali skrb ali strah ali ljubezen ali veselje, brez katerih ne nastajajo trajnejše vrednote, kvečjemu gostobesedno igračkanje, senzacionalnost, šokantnost, naturalistični (animalni) ekscesi, ki sicer lahko prinašajo denar in sloves, ne pomenijo pa ne človeku ne družbi več kot sezonsko modo.

2.

Čufar je že kot pastir sanjaril, kako bi postavil na oder prizore iz kmečkega življenja. Poskušal se je v pisanju ljudskih iger in dočakal, da je delavski oder na Jesenicah uprizoril njegovo *Tragedijo v kleti.* Igrali so jo člani »Svobode« 15. avgusta 1931 ob 25. obletnici jeseniške kovinarske organizacije. O uprizoritvi je poročal Talpa (prof. Bogo Teply) v »Svobodi« 1931/9. Med drugim je zapisal:

»Pesnik je krstil svoje delo za ljubezensko dramo, dasi bi jo mogel po vsej pravici imenovati socialno dramo. Slika nam v njej življenje, upe in napore ljudi, delavcev, ki žive stisnjeni v kletnem stanovanju. Osrčje drame tvorita dve ženski postavi: Marina, ki jo je življenje napravilo cinično in ki se prodaja hišnemu gospodarju. Tudi ona mora živeti, jesti in nekje spati — zato je napravila z življenjem, kakršno je, kompromis. Globoko v njej pa je skrito dobro srce. Njeno živo nasprotje je Anica, ki se je vse surovosti bednega življenja niti dotaknile niso. Mehko, sanjavo dekle, polno hrepenenja. Ljubila je Anica nekoč Vinka, poročila se je s pijancem Davorinom.

Ko se Vinko nekoč vrne, bi moralo priti v Anici do notranjega konflikta, ki ga proletariat v resnici ne pozna — če bi bila Tragedija v kleti meščanska drama. Sodrug Čufar je revolucionarno gesto prešel preko tega konflikta. Zato ne nastane vprašanje: ali Vinko, ki ga Anica ljubi, ali Davorin, s katerim je zvezana, marveč se Anica že prvihip odloči za Vinka, ki ji je povsem soroden. Pisatelj je tako šel preko tega konflikta, a je utemeljil drug, resničnejši konflikt, popolnoma socialnega značaj: Anica in Vinko skleneta pobegniti iz kleti in zaživeti kje daleč novo življenje. Treba pa je za to denarja in pri tem jima pomaga Marina na svoj način, ki povsem izvira iz njenega odnosa do življenja: Vinko ukrade gospodarju denar, tatvine pa je obdolžen Davorin. Ko Davorin pobegne iz ječe, zadavi Vinka. Drama ima precej liričen značaj. Dialogi so mestoma predolgi, vendar pa se odlikujejo po klenih mislih in izbranih besedah. Najbolj sta se pisatelju posrečili ženski figuri — dobro je karakterizirano njuno nasprotje — nekoliko manj moški. Kljub manjšim hibam je dosegla drama prav lep uspeh in je pripravna za naše odre. — Kar se igra same tiče, sem se jeseniškim sodrugom igralcem v resnici čudil. Menim, da so — vsi ti, ki so nastopili — za ljubljanskimi Svobodaši najboljši. Vsi polagajo važnost na izoblikovanje posameznih likov. Pri vseh je bila tako mimika kakor tudi izgovorjava dobra. Najboljši je s. Škrlj (Vinko), ki je obenem dramo zrežiral. Izmed ženskih vlog se je odlikovala z naravno igro s. Weisova (Marina), a tudi s. Škrljeva (Anica) ni mnogo zaostajala ... Zagovednega gospodarja Florijana je podal s. Šetinc oblastno, a pijanca

Tone Čufar leta 1929

Davorina je kreiral s. Vodnjov. — Končno je treba omeniti še to, da je bil inscenator avtor sam, da je bila Tragedija v kleti prva igra na moderno preurejenem odru, za katerega je izvršil vsa slikarska dela s. Matevž Mikelj, tovarniški delavec in samouk; ozadje, ki ga je narisal, je učinkovalo prav tako odlično kakor v modernem slogu narisana kakteja. Oder so do pozne noči po težkem tovarniškem delu večer za večerom preurejali Svobodaši sami.«

Če sem citiral to poročilo skoraj v celoti, sem storil to zato, da ponazorim stanje tedanje literarne kritike v delavskem gibanju. Glede na to, da je bil kritik zelo izobražen človek, ki je pogosto pokazal pretanjen čut za umetnost, lahko sodimo, da je v splošnem kritika močno zaostajala za ravnijo, ki se je bila že uveljavila v delavskem gibanju drugod po Evropi — na Češkem, v Avstriji, Nemčiji. Vsekakor pa moramo šteti kritiku v dobro njegov namen, da je hotel spodbujati pisatelja k nadaljnjemu delu; bolj pa bi mu pomagal, če bi mu pokazal razpoke v njegovem delu in mu nakazal pot k napredku. Kakor bomo videli pozneje, so to storili drugi.

Pisanje je bilo za Čufarja tačas nekoliko zapoznelo »prebolevanje pubertete«, kakor je bil sam zapisal, »ki jo študentje prebolevajo s pisanjem šolskih nalog, jaz pa sem ga s takimi vajami«. Vsekakor so pomenili prvi teksti urjenje v izražanju, spopadanje z jezikom, s slovnico — bili so Čufarjeva šola. Razdobje je trajalo nekaj let in vanj lahko štejemo tudi povest »Februarska noč«, v kritiki večidel poimenovana kot reportaža.

3.

Leta 1932 so se zbrali v Ljubljani pri »Svobodi« Ivan Vuk, Tone Čufar, Bratko Kreft, Tone Seliškar, Angelo Cerkvenik in Bogo Teply (Anton-Tanc ni mogel zapustiti službe v Mariboru) ter ustanoviti Klub slovenskih socialnih pisateljev. Menili so se, kako bi združili svoje moči za skupen, uspešnejši nastop v slovenskem kulturnem prostoru. Zaradi hudih pritiskov s strani klerikalnih oblasti in zaradi razkola v sami »Svobodi« je klub kmalu zamrl, vendar pa je bil to omembe vreden poskus, za katerim so ostale v naši kulturi in družbenem življenju globoke brazde. Isto leto je bila ustanovljena tudi založba »Klas«. Bila je eden izmed številnih, čeprav kratkotrajnih pojavov, ki so se v okoliščinah klerikalnih oblasti pa rastoče razredne zavesti delavstva porajali kot gobe po dežju: bila so to društva, klubi, časopisi, revije in celo založbe. Založba »Klas« je izdala Čufarjevo prvo večje delo — *povest »Februarska noč«*, ki jo je bila Cankarjeva založba zavrnila, kar je bilo znamenje rastoče diferenciacije v vrstah delavskega gibanja med oportunistično desnico in revolucionarno levico. Knjižici je napisal spremno besedo Bratko Kreft, ki je naglasil, da zaznamuje socialno progresivna umetnost v zadnjih desetih letih lep napredek. Iz vrst slovenskega delavstva so zrasli pesniki in pisatelji, ki skušajo tudi v književnosti pokazati moč, ki je skrita v množicah. Razumljivo je, da je napisal Kreft, »da gledata na táko književnost

slovenski malomeščan in meščan precej zviška in prezirljivo, toda že Cankar je zapisal, da se življenje drami v nižavah: Oči se odpirajo, iščejo luči, roke se iztezajo, iščejo ciljev.« O Čufarju pa piše, da stopa s to »realistično reportažo iz delavskega revirja« na nova pota. »Pisatelj nam pokaže vso bedo in gnilobo, ki vlada v revirju, ne ustraši se pokazati niti slabih strani delavskega življenja, kakor pa nasprotno v Ančki in Tinetu prikaže zdrave, krepke ljudi iz delavskega gibanja ... Res je, da se bo tisti, ki se bo hotel, spotaknil tu pa tam obenj, zlasti kar se oblike tiče — to ve Čufar sam — toda kdor bo bral knjigo tako odkritosrčno kakor je bila napisana, jo bo kljub vsem pomanjkljivostim sprejel z veseljem.«

Povest je vnesla v slovensko literaturo nekaj novih tipov in okoliščin ter načela nekaj vprašanj. Pomembno je bilo, da jo je napisal samouk — delavec, da je podprla rast podobnih pojavov in pomagala dopolnjevati delavsko gibanje tudi s književno literaturno dejavnostjo, ki je sicer pognala korenine že konec prejšnjega stoletja s celjsko revijo »Svobodni glasovi« v uredništvu delavca Roka Drofenika. Kajti kaj je gibanje, kaj politika, kaj stranka, kaj narod, kaj razred brez literature (filozofije, etike, estetike)? Kakšno bi bilo delavsko gibanje, kakšen socializem brez Prešerna, Levstika, Cankarja, Kosovela, Prežiha, Krefta, pa tudi Čufarja? Ali si sploh lahko predstavljamo kakršnokoli človeško skupnost brez kulture in tudi literature, brez knjig, petja, glasbe, slik, šol, časopisov? Posameznik lahko živi brez vsega tega, narod ne.

Tega se je delavstvo pred vojno zavedalo, zato je po svojih najboljših močeh moralno in materialno podpiralo svoje pesnike in pisatelje, pevce, glasbenike, slikarje, kulturna društva, založbe in časopise. Zato je posvetilo tudi literarno nedognanemu delu, preprostemu prvencu, kakršno je bila povest »Februarska noč«, vso pozornost. Ni slučaj, da so ob tej povesti brusili svoja peresa najpomembnejši progresivni kulturni in politični delavci tistega časa pa tudi njihovi nasprotniki. Se pravi, da jim je dal delavec Čufar marsikaj v premislek, da so si ob njegovem pisanju oblikovali neka spoznanja, da je tudi Čufar s svojim delom pomagal pri oblikovanju marksistične teorije v slovenskih pogojih. Obenem pa izpričuje razpravljanje okoli te Čufarjeve povesti *raven takratne marksistične misli,* ki v pogledu literarne teorije ni bila posebno razvita in je zaostajala za politično teorijo, za konceptom, kako naj se reši npr. slovensko narodno vprašanje, kakšni naj bodo odnosi med jugoslovanskimi narodi itd.

Tako je objavil Tone Brodar (Edvard Kardelj) v Književnosti 1933/3 oceno, v kateri pravi: »Slovenska socialna literatura se izvija iz otroških plenic. Izvila se še ni. Čeprav so ji dani vsi objektivni pogoji, to je socialna podlaga, iz katere naj raste in kateri naj bo namenjena, ter književni trg, ki jo bo sprejemal, se vendarle ne more niti oblikovno niti vsebinsko otresti meščanskih literarnih ideologij. Vzrokov je treba iskati v pomanjkanju subjektivnih pogojev, to je v ideološki zaostalosti pisateljev, ki si prizadevajo pisati socialno knji-

ževnost. Večji ali manjši kontakt z delavskimi množicami na eni strani in stopnja dialektičnega spoznanja in temu spoznanju ustrezajoče delo na drugi strani sta slej ko prej merili vrednosti vsakega umetniškega dela, ki si nadeva ime socialne umetnosti ... Od socialnega pisatelja zahtevamo nekaj več kot samo objektivno slikanje. Ne zadostuje konstatacija, da so ljudje zrasli iz razmer. Treba je najti v teh razmerah tendenco, ki vodi ven iz njih, treba je pokazati pot iz teh razmer v druge, ki bodo spremenile človeka.« Brodar očita Čufarju, da je upodobil Tineta, junaka povesti, kot politično plitkega človeka, čeprav naj bi predstavljal razredno zavest jeseniškega proletariata. Po Brodarjevem mnenju je Tine neživljenjski tip, močno idealiziran, osamljen med množico, ki naj bi jo vodil. O njegovi ljubezni z Ančko sodi, da »Čufar njuni ljubezni ni našel materialne baze«. — »Čufar ne gleda dialektično in to je njegova poglavitna napaka. Brez dialektike pa ni socialne literature.« In naprej: »Socialni pisatelj mora pokazati pot preko dnevnih ekonomskih borb v bodočnost. Čufar tega ni storil. Premalo je idejno izkristaliziran, da bi mogel dati knjigi tisto idejno vsebino, ki bi usmerila revir v odločno progresivno smer.« Zaključuje pa z ugotovitvijo, da je povest kljub pomanjkljivostim močna kulturna potrditev proletariata in zdravo nasprotje meščanske literature. Poziva pa Čufarja, naj se poglobi v študij, »kajti brez progresivne teorije ni progresivne prakse«.

Z drugega stališča, kot »človek od stroke«, je kritiziral Čufarjevo povest profesor Vinko Košak. V Sodobnosti 1933/3 je objavil: »V vsem tvorstvu teh delavskih pisateljev smo mogli opaziti dvoje, prvič, da so vsi skupaj oblikovno močno pod vplivom meščanskih pisateljev in ne vedno najboljših, drugič pa neko tendenčnost, katere pa ne smemo istovetiti z idejnostjo neke umetnine.« Medtem ko Košak ni priznal Čufarja niti tega, da je dobro opisal tovarniško delo in delavsko naselje, je Angela Vode v »Ženskem svetu« 1933/2 prizanesljivejša in verjetno objektivnejša, ko je upoštevala okoliščine, v katerih je povest nastala, in naglasila: »Jeseniški delavec je začutil v sebi hrepenenje in moč, da je zajel v pesniško obliko občutke, trpljenje in spoznanje stotero svojih sotrpinov.« Povest vodi bralca »po stanovanjih in barakah, kaže revščino delavskih družin, a odkrito razlaga tudi slabe strani delavcev ... Posebno dobro so podane slike dela in vrvenja v tovarni ...« Medtem ko je npr. Košak štel povesti v slabo, da se godi v eni noči, je menil Vilko Ivanuša v sarajevski »Snagi« 1933/1, da je »reportaža napisana z dobro tehnično kompozicijo, ker se godi v eni noči«. L. Ž. (Lavoslav Žimbrek) pa je v zagrebških »Novostih« 1932/340 zapisal, da se Čufar »ne želi povzpeti v sfere tako imenovane visoke umetnosti, saj piše za svoje tovariše. Uspela realistična reportaža, vendar skromno književno delo. Pisec ima talent in ima kaj povedati.« V katoliški »Mladini« je ocenjeval delo Viktor Smolej in menil, da je to reportažni poskus, ki pa obeta, da »bomo dobili kdaj dela, ki bodo odkrivala zunanji in notranji obraz naših industrijskih in rudarskih revirjev in njih prebivalcev«.

4.

Teply, Kreft, Kardelj, Smolej in drugi ocenjevalci, ki so verjeli v Čufarjevo nadarjenost in v njegovo pisateljsko voljo, se niso motili. Dne 26. maja 1934 je bila odigrana na odru jeseniške »Enakosti«, ki je bila radikalnejši naslednik »Svobode«, drama *Polom*. Še isto leto je dramo natisnila levičarska »Ekonomska enota«, prav tako kot prej »Klas«, založba kratkega življenja, vendar je, kot vsi podobni pojavi v tisku, izpolnila svojo nalogo. Drama je bila napisana, igrana in tiskana v času, ko se je večal ekonomski in politični pritisk, ki je povzročal v delavskem gibanju zahteve po korenitejših spremembah in radikalnejših sredstvih. Posledica je bila diferenciacija na desno in levo. Delavski funkcionarji, ki so se dokopali do položajev v zbornicah, konzumnih in denarnih zavodih ter imeli v rokah večidel zaupniškega in sindikalnega omrežja, ter kulturna, športna in druga društva, si revolucionarnih akcij niso želeli (njihovi položaji so jim zagotavljali varnost in sorazmerno blagostanje, oni so si že ustvarili »svoj« socializem), zavirali so razvoj delavskega gibanja in si želeli, da ostane vse po starem — na eni strani kapitalisti, na drugi delavski razred, na sredi pa oni kot posredniki, kot pogajalci in kot voditelji delavstva. Postali so torej reformatorji, oportunisti. In prav ta spopad je obravnaval Čufarjev Polom. Torej ni čudno, da je naletel na najširši odmev domala v vsej tedanji slovenski in deloma tudi v jugoslovanski periodiki. Predvsem pa se je razvnela polemika v revijah in časnikih delavskega gibanja. Prva se je oglasila »Delavska politika«, ki je izhajala trikrat na teden v Mariboru kot glasilo slovensko socialdemokratske stranke. V številki 102 z dne 26. decembra 1935 se je oglasil v njej T. M. (Tone Maček = Anton Tanc) s knjižnim poročilom:

»Tone Čufar« je star znanec delavskih revij, spočetka je pisal pesmi, pozneje pa se je lotil tudi dram... Pričujoča drama obravnava konflikt med delavstvom in upravo neke tovarne v času krize, v katerem delavstvo zahteva že dalj časa izostale plače, ki jih uprava ne ve odkod vzeti. Grozi stavka, pripetijo se neki izgredi, ki jih skrajno nesimpatično karikiran zastopnik ‚Delavskega zaščitnega urada' (?!) skuša v svojo korist izrabljati... Drama je pisana precej spretno in odrsko učinkovito, vendar to še ne zadošča za pravo socialno dramo, ki mora imeti tudi neko vodilno in vzgojno idejo... Edini uspeh, ki bi ga drama mogla imeti, bi bil, da našemu že itak dovolj razočaranemu delavstvu vzame še zadnjo trohico upanja do činiteljev, ki imajo nalogo, da se brigajo za njegovo zaščito. Od tu je samo še en korak v anarhijo... Želimo, da nam Čufar s svojim spretnim peresom podari prihodnjič idejno kaj boljšega.«

Anton Tanc, znan tudi pod psevdonimom Čulkovski (po rudniku Čulkovsk, kjer je delal kot ujetnik med prvo svetovno vojno), sicer revolucionarni pesnik in pisec močnih socialnih novel, je politično pristal na pozicijah reformatorstva, kar nam zgovorno dokazuje prav ocena Čufarjevega »Poloma«. Drami je odrekel vodilno in vzgoj-

Naslovna stran Poloma iz leta 1934

no idejo, ker ni hotel videti ideje, ki jo je vsebovala; očital ji je, da bo delavstvo pohujševala in zasejala vanj nezaupanje do njegovih zastopnikov-kruhobrižnikov, žugal je z anarhijo, če odpovedo že ustaljene delavske institucije (ki jih vodi socialdemokracija). Ker vemo, da se Tanc ni rad politično angažiral, da je bil mehka, nebojevita duša, lahko trdimo, da je napisal kritiko po naročilu. Vodstvo je določilo pač najveljavnejšega literata iz svojih vrst, da potisne Čufarja v kot. Tanc tega ni storil surovo; Čufarju je priznal spretnost in učinkovitost ter ni naredil čezenj križa.

Zato pa je odločneje zavihtel krepelo neki I. C. (verjetno kak mož iz političnega vodstva), ki je hotel dramo razvrednotiti predvsem kot umetniško delo in je zapisal v 1. številki »Svobode« (1935) tole: »No, to je res pravi polom za avtorja, tiskan vzorec tega, kaj ni drama in kako se ne sme pisati ... Čufar je hotel prikazati zastopnika delavskega zaščitnega urada (= Delavske zbornice) kot izdajalca za vsako ceno in je mislil, da je golo psovanje in nesmiselnost tudi literatura ... vse je privlečeno za lase kakor v najslabšem dnevnem volilnem člančiču.« Pisec očita društvu »Enakost«, da je postavilo na oder »Polom« samo zaradi vljudnosti do rojaka, in upa, da »se nobeno delavsko društvo ne bo več ukvarjalo s Polomom, ki je literarno, dramatsko, idejno, vsebinsko, tehnično in kakor koli že hočete nemogoče delo«. Da bi odvrnil delavske odre od »Poloma«, je pisec pri-

poročal Moškričeve »Rdeče rože«. Ampak glej zlomka, prav Moškrič se je spomnil in v Dobrunjah sam režiral »Polom«! Levičarska »Književnost« 1935/3 je zato lahko napisala: »Gospodje sodrugi, brž pripravite vrv za Moškriča ali pa vsaj okrožnico proti njegovim igram! Saj take so zdaj vaše vzgojne metode delavskih talentov!« Izjavo sta podpisala Ivan Sedej kot predsednik »Enakosti« in Alfonz Oblak kot režiser »Poloma«.

Olje je prilil polemiki klerikalni »Slovenec«, ki je objavil 8. januarja 1935 nepodpisano poročilo:

»Marksistična založba ‚Ekonomska enota' je v prvem zvezku svoje ‚leposlovne biblioteke' izdala dramo ‚Polom' znanega delavca — pisatelja Čufarja. Drama je zasnovana na znanem nasprotju dveh svetov: delodajalci so vsi debeli in še pijanci, ki ljubimkajo s svojimi tajnicami, istočasno pa drugi — v tem slučaju delavski zastopniki — z njihovimi ženami, medtem ko delavci stradajo in se bore za bori kruhek. Čeprav je to nasprotje jasno podčrtano, vendar tvori srž igre nemoralnost in meščanska usmerjenost delavskih zastopnikov — lahko si mislimo — socialno-demokratskih delavskih organizacijskih central, ki samo mešetarijo in delajo v dobro podjetij, od katerih so podkupljeni, ne pa v dobrobit članstva.

Dejanje se razvija samo v tej smeri, da se iztisne *posrednik* in da si v končni sceni stopita v jasno nasprotje z licem proti licu odločno dva razreda: podjetnik in delavec ... V celoti je drama le *zasnutek* problema, katerega bi umetnik kova Galsworta (Borba) mogel obdelati v veličastni podobi. Tako pa se pisatelj izgublja v naturalističnih potankostih in v spretnih debatah; zna sicer rabiti dialog in vešče zbrati prizore, tako da *nazunaj* zadeva res izgleda kot drama, ker se nekaj pred našimi očmi premika, ne zna pa prikazati *notranjega* dejanja, ki bi nas držalo za srce. Zato se tudi na samem koncu nič ne zgodi, kar bi predrugačilo človeka in njegovo razmerje do sveta. Odletel je Rojnik: oba svetova pa ostaneta, kot sta bila, ni važno, na kaki moralni višini, glavno je: medsebojno borbeno razpoložena. Glavna napaka igre je njena — epičnost. Včasih naletimo sicer na prvine, ki bi povzročile dramatske zaplete, pa prej kot bi se prikazale v boju, se razblinijo v epskem prizoru. In še nekaj je, kar nas odbija: pogrešamo, kar je v vsaki drami nujno — borbo za novi etos. V tej drami ni duhovnih problemov. Ostane na nižini primitivnih materialističnih vprašanj. Delo ima vrednost dramatskega literarnega podlistka z ostjo proti kapitalistom in socialno demokratskim organizacijam. Čudim se, da so ga prav te izdale.«

Glede na desničarsko usmerjenost dnevnika je ocenil poročevalec dramo še dosti dobro — ji priznal vsaj vrednost zasnutka z dramatskimi prvinami. Da postavlja za vzor Galsworthyja, je stara taktika nevoščljivih kritikov, ki pogosto postavljajo nedosegljive vzore in zahteve ter s tem preprečujejo rast talentom. Tudi ni res, da bi se v duhovnem svetu oseb nič ne dogajalo in da v njej ne gre za novi etos. Samo kritik ni videl drugega kot primitivna materialistična vprašanja. Vendar pa kritikove strokovne pripombe glede dramatičnosti

dela deloma drže. Najzanimivejša pa je v poročilu skrita bodica, izziv. Kritik je prav gotovo vedel za konflikt, ki se je razraščal v delavskem gibanju med desnico in levico; da je novo ustanovljena ‚Ekonomska enota' levičarska in ne socialdemokratska založbica. Verjetno je hotel rdečkarje zbosti, se ponorčevati iz njihove neenotnosti, in jih izzvati.

To se mu je tudi posrečilo. »Delavska politika« je izrabila priložnost, se odrekla Tančevi obzirnosti in zavihtela bič, pa ne nad »Slovencem«, marveč nad Čufarjem in ‚Ekonomsko enoto'. V 3. številki 1935 je odgovorila:

»*Nekaj besed, da se poznamo!* ‚Slovenec' od 8. januarja 1935 je priobčil v svojem kulturnem obzorniku beležko o ‚Polomu' Toneta Čufarja, ki jo tukaj ponatiskujemo v celoti. Poudarjam, da tega Čufarjevega ‚Poloma' ne ponatiskujemo zato, da bi se z njim bavili bodisi s katerekoli strani, ker je že itak sam preveč polomljen. Vprašati hočemo samo s tem našo delavsko javnost, če je delavskemu pokretu v korist takšno pljuvanje na organizacije in na delavske zastopnike, ki so jih zopet izvolile delavske organizacije.«

Sledi ponatis Slovenčevega poročila, nato pa zaključek:

»In tudi jaz se čudim. Ali pa ima družba, ki je to izdala, pri tem tudi svoj *poseben* namen? Tudi to treba vedeti.«

Članek se je skril za neznan psevdonim A. Z-ko, ki je spet pomenil nekaj več kot drugi znani psevdonimi.

Poudarek je bil seveda na *posebnem* namenu, za katerega je treba vedeti. To je lahko pomenilo opomin delavstvu, naj bo previdno in naj ne zaupa hujskačem, ki ga hočejo odvrniti od organizacij, lahko pa je bilo tudi opozorilo oblastem, naj pazijo na levičarje, s katerimi nimajo socialdemokratske organizacije nič skupnega.

V tem smislu je zanimiva bistroumna ocena, ki jo je napisala za revijo »Modra ptica« 1934-1935/7 pisateljica Milena Mohoričeva. V »Polomu« je odkrila med drugim tudi vprašanje izdajstva (reformatorstva, revizionizma v delavskem gibanju), ki da ga drama načenja. O reviji je treba povedati, da je bil v njej močan vpliv levice in da je v njej sodeloval tudi Čufar. Mohoričeva je napisala:

»Čufar je izšel iz vrst jeseniškega delavstva ... ima torej pred drugimi slovenskimi pisatelji to prednost, da natanko pozna kotel, v katerem se kuha bodočnost ... Zato ima Čufar en adut *več* mimo drugih slovenskih sodobnih pisateljev. Že Jesenice same so za politično in gospodarsko problematiko našega časa tako posrečeno izbrane, da si boljšega ni mogoče želeti. — Drugo, kar bo treba upoštevati, je dejstvo, da mu kot pripadniku delavstva niso bile dane možnosti sistematičnega izobraževanja. Tu ima danes Čufar več kot en adut *manj* od večine naših pisateljev ... Vzrok, zakaj je naletela drama ponekod na tako hud odpor, je bil, ker so ljudje prezrli dejstvo, da prihaja Čufar zares iz ‚novega' sveta. Zato so akcenti njegovega mišljenja in čustvovanja porazdeljeni povsem drugače. Ne postavlja več vprašanja o intimnih osebnih kvalitetah za štirimi stenami, marveč postavlja vprašanje o človeku v novi luči: koliko velja človek v

skupnem boju za življenje. Vrednotenje je prišlo iz individualnega v socialni krog. S tem se je naziranje o človeku bistveno premaknilo. To je izhodišče Čufarjevi drami, če jo hočemo razumeti. Seveda to še nikakor ni konec vseh vprašanj, je pa morda pojasnilo, zakaj zija iz Čufarjevega dela tako presenetljivo nepoznanje človeške duševnosti same zase. Njegova pozornost je bila obrnjena drugam, zato je marsikaj bistvenega prezrl... Vendar mu bo treba priznati, da je zadel v črno. S pravim instinktom se je lotil najobčutljivejše točke v našem družbenem življenju, izdajstva... Zato je Čufarjevo delo kljub vsem hibam verna priča, dokument, ki bo poznejšim rodovom odkril marsikaj, kar je danes po večini očem nevidno, neznano, ušesom nečuveno. Čufar je pribil to dejstvo, bilo kakorkoli, pribil ga je!« Ocenjevalka skuša z nasveti pomagati Čufarju čez njegovo nepoučenost, kako se piše literatura, in naglaša, da je tako od njega samega kot od vseh nas odvisno, kako daleč bo prišel v svojem pisateljskem prizadevanju. »Prizori, ki so zajeti iz delavskih bojev, so polni in sočni. Videti je, da jih pisatelj pozna iz prve roke... Če je hotel Čufar narisati predstavnike vodilnega družbenega razreda in razkrajanja družbe, bi tega ne smel storiti na tako komoden način. Prevleči par figur s tinto in jih predstaviti kot ‚parklje', druge z belo barvo in jih predstaviti kot ‚angele' je presneto lahka reč... to bi moralo biti znano dialektiku Čufarju... Ne morem se ob tej priliki dovolj jasno sklicevati na Gorkega, ki je pokazal npr. v Artamonovih, kaj se pravi pisati socialno literaturo. Ne mahati po glavah, ampak analizirati, poiskati vzroke in njih povezanost, poiskati zgodovinsko nujnost razpada kakega razreda, ki je po svoje vedno tudi tragičen... Prvo, do česar se bo moral Č. povzpeti in doseči, je človeški odnos do vseh stvari in ljudi, za pisatelja neobhodna distanca do vsega življenja, suverenosti gledanja, skrajni kriticizem proti sebi in proti svoji okolici, pravičnost, če treba tudi do kapitalista v človeških stvareh... Čufar ima slej ko prej svojo publiko, ki vidi v njem svojega glasnika, in ki bo stala za njim. Mi pa, ki hočemo ohraniti tradicijo slovenske književne kulture, si moramo staviti drugačno vprašanje. Čigava krivda bo, če Čufar na svoji poti ne bo prišel dalj? S tem svojim delom je dokazal nedvomen talent. Čufarjevo delo prav gotovo ni slabše kakor so druge slovenske novitete. Zato kličemo slovenskemu narodnemu gledališču, režiserjem in dramaturgu: Hic Rhodus, hic salta!« (Tu je Rodos, tu skači!« — tu pokaži, kaj zmoreš, tu se preskusi.)

Ustanova, na katero je apelirala Mohoričeva, in njeni ljudje so ostali kajpak vzvišeni in gluhi. Meščanstvo, razen njegove napredne mladine in intelektualne levice, ni imelo posluha za take eksperimente.

France Sever (Boris Kidrič) pa je na primeru »Poloma« razvil materialistično-dialektično umetnostno teorijo in jo namenil praksi. V »Književnosti« 1935, št. 2, 3, 4 je med drugim zapisal: »Kaj torej zahtevamo od proletarske literature? Razume se, da bo danes, ko se pričenja po svetu realizacija historičnih nalog tako ostro postavljati,

bolj kot kdajkoli prej njen pogoj realizem. Toda ne mehanično nizanje dejstev in idealistična razlaga razvoja... temveč realno podajanje na višji stopnji, to se pravi podajanje stvarnosti z odkrivanjem njenih vsestranskih odnosov, razvojnih tendenc in perspektive v bodočnost... Čufarju je v Polomu zelo dobro uspelo realistično podati in dialektično razviti dogodke iz miljeja, v katerem je sam *doma*. Kdor je iskreno sodeloval v dnevnih bojih našega delavstva in pazno motril njegov razvoj, bo moral priznati, da so prizori, kjer Čufar prikazuje in pozitivno ali negativno razvija ter stopnjuje dejavnost delavskih zaupnikov Jurmana, Ogrisa in Rupnika, kjer črta Rojnikovo izdajalsko sleparjenje delavstva in mešetarjenje s podjetjem, kjer označuje razgibanje, omahovanje, nihanje in končni obračun delavske množice z Rojnikom tako verno, dinamično in s takim poznavanjem ter umetniško kakovostjo podani, da te kar zgrabi. Jakost teh prizorov je tolika, da stopijo v celotnem delu kar v ozadje hibe, ki jih je zagrešil Čufar z nespretnim šabloniziranjem buržoazije in njenih najbližjih in s prenasičenostjo dokaj neživljenjsko zagrabljenih in razvitih erotično seksualnih situacij.« Na koncu poudarja Sever potrebo po najstrožji medsebojni kritiki: »Niti na misel nam ne pride, da bi katerega koli pisca nekritično hvalili. Proletariat potrebuje danes, ko govore objektivni pogoji s tako prepričevalnostjo o potrebi in možnosti uresničenja njegove historične naloge bolj kot kdaj koli poprej najstrožjo kritiko in samokritiko njegovih pobornikov na vsakem področju njihovega dela. Zato Čufarja ne povzdigujemo ‚pro domo' (‚v domačo korist'), kar se na žalost marsikateremu pisatelju v delavstvu namenjenih založbah dogaja, marveč poudarjamo to resnico: ‚Polom' je eno najaktualnejših in idejno najbolj zdravih leposlovnih del, kar jih je dobilo slovensko delavstvo v zadnjem času. Seveda se mora Čufar še prekleto dosti učiti. Toda v ‚Polomu' je pokazal, da mu bije pravo proletarsko srce, da je živo vključen v proletarsko borbo in da zna dialektično misliti in podajati...«

Reakcije na »Polom« so bile v delavskem tisku torej dvojne: na eni strani je bil tisk, ki ga je še obvladovala socialna demokracija (Svoboda, Delavska politika), na drugi strani tisk, za katerim so stale novo prebujene, revolucionarne sile (Književnost). Prav ob »Polomu« lahko vidimo, kakšen rakov razvoj je naredila »Svoboda« v borih štirih letih, od leta 1931, ko je ocenjeval »Tragedijo v kleti« Bogo Teply-Talpa, do leta 1935, ko je napadel Čufarja in dramo »Polom« v »Svobodi« neznani I. C. V tem času se je kot odgovor rodila »Književnost« Bratka Krefta.

Prav tako jasno kot že omenjene revije in časopisi so se opredeljevale v polemiki okrog »Poloma« tudi druge periodike. Kljub vsem ogromnim idejnim in strankarskim razlikam so se ob tej umetniško sicer ne posebno pomembni drami razkrivala razredna nasprotja in na isti strani so se znašli vsi, ki so zagovarjali ‚status quo'. Navedel sem že »Slovenca«, ki je s ščuvanjem posegel naravnost v strankarski boj, medtem ko je prav tako katoliški »Dom in svet« s kritiko F. K. (France Koblar) ocenjeval dramo z idejno umetnostnih pozicij:

»Delo je pisano iz nazora preprostega pristaša, ki vidi samo luč in senco, zato njegova drama gre v ravni črti in noče pravzaprav nič drugega, kakor da pokaže, kje je luč in kje tema. Realizem tu ni nikak oblikovni nazor, ampak samo naravna preprostost, s katero pisatelj skuša razkrinkati družbo. Glavni udarec je namenjen strokovnim posredovalcem med delavci in podjetji, zakaj delavski posredovalec sodrug se pajdaši z gospodo, izdaja delavske koristi in slepi delavce, dokler ne spoznajo njegove brezvestne igre. Brezsrčna igra kapitala, poneverbe, ljubimkanje v pisarnah, nezvestoba gosposkih mož in žena, podkupovanje, odtrgovanje in zadrževanje delavskih plač so glavni prizori, ki se v filmski vrtoglavici in po logiki avtomatske tehnike vrste drug za drugim. Poseben poudarek daje pisatelj svoji zgodbi s tem, da se je ta gospoda sama povzpela iz proletariata; že njihovo zunanjost označuje po svojih čustvih, npr.: Upravnik je srednjeleten in lepo rejen... Nadzornik je starejši, zanemarjen in zapit... Tajnica mlada in živahna... Vse to so tipične podobe zunanjega nereda v svetu, ki pa nikjer ne sežejo v bistvo in vir nereda, zato je ta igra kljub pogumni stanovski kretnji komaj manifestacija vsakdanjega prepričanja o delu in kapitalu, v ničemer pa ni resnična drama, ki bi odpirala družbi kaka globlja spoznanja in budila občutek velike človeške usode, ki jo živi delavski stan. Ni v nji ničesar, kar bi prikazalo resnično napetost časa, mimo katerega gre vse naše življenje večinoma predrzno ali vsaj na videz hladno, kakor da se ne godi nič napačnega in da je že vse v svojem redu usojeno...«

S prav tako visokimi literarno estetskimi merili je meril »Polom« Vinko Košak (ki je že pred tremi leti zavrgel »Februarsko noč«) v »Ljubljanskem zvonu« 1935, str. 161:

»Tone Čufar je izšel prav iz delavstva. Polom je, če se ne motim, druga njegova knjiga. Prvo je izdal že leta 1928 (v resnici 1932 — op. pisca) in sicer realistično reportažo iz revije Februarska noč, s katero pa ni uspel... V drami ni novinec. Poznajo ga že razni delavski odri, ki so uprizorili več njegovih iger iz življenja industrijskega delavstva. Tudi snov za igro Polom, ki jo iz neznanega vzroka čisto neupravičeno imenuje dramo, je vzel iz delavskega okolja... Tendenca igre je očitna: proč s posredovalci med proletariatom in kapitalom! Pravilno! Toda to je še premalo za literarno delo. Poleg tega pa je Čufar ponovno zagrešil staro napako večine naših delavskih pisateljev, da prikazuje vse nasprotnike delavstva kot skrajno nemoralne, kar se kaže zlasti v njihovi razbrzdani seksualnosti, in tako je prevalil pravzaprav vso krivdo na posamezne moralno pokvarjene zastopnike kapitala, namesto da bi bil pokazal na sistem. Kaj pa, če bi bil Brum pošten zakonski mož, ki se je povzpel do upravniškega mesta s svojo strokovno sposobnostjo, njegova žena dobra mati svojih otrok, tajnica Olga skromna tipkarica? Nadzornik Perme, ki ga je prikazal Čufar kot ogabnega pijanca, abstinent, Rojnik skromen uradniček svojega urada brez globljega razumevanja za delavska vprašanja — ali bi potem nasprotja med delavstvom in kapitalom ne bilo? — Že to priča, da je igra v temelju zgrešena. Literar-

no pa manjka posameznim osebam potrebna karakterizacija. Zato je njihovo govorjenje marsikdaj samo prazno besedičenje, vse skupaj pa preveč papirnato in neživljenjsko. Škoda, zlasti ker pričata gladek dialog in še precej dober jezik, da bi mogel Čufar ob spretnem vodstvu in pa s temeljitim učenjem vendarle napisati še dobro delavsko igro.«

Kakor da je sistem nekaj abstraktnega in se ne kaže prav v ljudeh. Kakor da razkroj neke družbe, nekega sistema ni prav razkroj njegovih ljudi. Po tej logiki bi morali zavreči tudi Cankarjeve in Krleževe drame. Torej je bila slabost Čufarjevega dela drugje: v njegovi neizkušenosti, v človeški in umetniški nezrelosti. To so razumeli kritiki v »Književnosti« in »Modri ptici«, ki so hoteli avtorju pomagati, da bi shodil, ne mu pa skopati jamo.

Na presenetljivo ugoden odmev je naletel »Polom« v progresivnem tisku tudi drugod po Jugoslaviji. Ivo Kozarčanin je zapisal v »Hrvatski reviji« 1935/3: »Čufarjeva drama prodre v družbeno življenje, ki ga hoče prikazati tako, da bo vidno vse njegovo notranje in zunanje navzkrižje. V središču dejanja je aktivni, brezkompromisni obračun z današnjim časom, ki ga sramotno razgali. Čeprav je v drami mnogo osnovnih tehniških napak, je drama kot odsev življenja, ki je polno podano, pozitivno književno delo. Posebno vrednost ji daje pristna, topla bližina in ljubezen, ki se kaže v zavzemanju za interese izkoriščanih in najrevnejših ... Čufarjeva scenska vizija, vsa v krču in naporu, v soočenju z okrutnimi, ponarejenimi in zlaganimi zakoni in navadami se dviga proti razgledom in obzorjem nove dobe, ki jo sluti v agoniji stare. Ves spopad je oster, temperamenten in zmeraj aktualen, zakaj vprašanje karierizma velja še naprej, polipi prizadevnih tipov vseh vrst se neprestano pletejo okoli naših skromnih, ubogih naporov in stvaritev, da jih čimprej izkoristijo za čim hitrejše napredovanje po lestvi družbene hierarhije.«

»Književni horizonti« 1935/6-7 so objavili poročilo izpod peresa Viktorja Cvitana: »Čufar je mlad ročni delavec in mlad književnik, drama pa je ena najtežjih književnih zvrsti. Čufar je delavec, ki ni imel ne dovolj časa ne priložnosti, da bi si pridobil kaj več znanja in rutine, pa je vendar z nenavadno lahkotnostjo obvladal gradivo te drame ... Vsi prizori so močni, v njih je obilo vsakdanjih zapletov, ki nam jih predstavi Čufar s prav posebno spretnostjo ...« Podobno je zapisal Čedomir Minderović v »Nedeljne informativne novine« 1935/6.

(Na vprašanje Jovite Podgornik v »Četrtkovih razgledih« v TV 30. nov. 1972, kako se je posrečilo Čufarju, da je prodrl tako globoko v jugoslovanski kulturni prostor, je odgovoril dr. Bratko Kreft, da je bila to predvsem zasluga široko razpletenih zvez, ki so jih imeli takrat komunisti — pisatelji, in v katere je prišel tudi Čufar.)

5.

Zavračanje nasprotnikov in tistih, ki Čufarja niso doumeli, ga ni odvrnilo od začrtane poti. Najbrž pa mu niti študij dialektike ni bistveno pomagal, da bi bolje pisal. Kot odkriva fizik dialektiko v fizikalnih zakonih, jo umetnik v odnosih med ljudmi, v duševnih procesih, v vsakdanjem življenju in boju, ko se opredeljuje za človečnost v socialnem okolju in za človeka v sebi. Študij dialektike je vsekakor koristen pripomoček za spoznavanje družbenih in sploh vseh življenjskih procesov — toda Cervantes je napisal največji roman vseh časov, potem ko je na svoji koži občutil dialektiko vojne, ujetništva, ječe, uboštva, ponižanj, spletk in vsega, kar prinaša življenje.

Tudi Čufarja je ta dialektika življenja krepko pestila. Komaj se je bil lotil kakega pisanja, mu je pogosto kak udarec iztrgal pero iz rok: »Vsakokrat sem pa moral nazaj na Jesenice in največkrat, zlasti še pred tremi leti, brez notranjega poleta, prazen, razbit, raztrgan. To je tako, kakor če te doleti bolezen za boleznijo. Treba je spet in spet začeti znova. In če se z drugimi rečmi — zunanjimi — pretrgajo tudi najtanjše, najlepše strune, je človek povsem na dnu. Vendar se z močno voljo le izkoplje... V banalnem okolju je težko stremeti za višjimi stvarmi. Še za ubogi kruh tako vražje trda prede. Pred očmi ti lebdijo cilji, okrog in okrog pa same ovire. Res, prišel sem še do dveh del (»Februarska noč« in »Polom« — op. pisca), jih sam kolportiral, a vendar so to zelo prazna leta. En sam boj za to, da se ohraniš pri življenju. Leta pa beže. Vrh vsega lahko vsak dan prilete avioni s plinom in križ čez vse...« (27. avg. 1935 v pismu Edi Komavli.)

Na življenjske težave je reagiral Čufar s humorjem. Pogosto je vzbujal vtis neresnosti. Sam je to razložil takole: »Kakor sem bil nekoč resen, premišljujoč in vase zatopljen, tako sem postal ob takihle karambolih razigran, obrnjen v zunanji svet in neresen... obramba proti pasjemu življenju. Skozi svet moraš skoro brez čustev, trdo, železno...« (prav tam)

Svojo dotedanjo življenjsko in umetniško pot je potrdil s pesnitvijo *»Železobeton«*, objavljeno v mladinski levičarski reviji »Mladi plamen« 1934/5—7. To je v slovenskem pesništvu izredno močna socialna in vizionarska poema, ki jo je veliki hrvaški pesnik, avtor pesnitve »Jama« in četniška žrtev takole pozdravil (citiram po rokopisu, nekoliko drugačen tekst, vendar enako navdušen, je objavila revija »Književnik« 1933/2, ponatisnjen pa je bil v zbranih delih I. G. Kovačića 1949 in v knjigi »Rdeči na delu« 1961):

»Ves svoj talent in vse zmožnosti je zastavil, da bi pokazal resnično podobo življenja, kakor jo je doživljal in jo doživljajo milijoni Čufarjev. Tone Čufar je postal izrazit predstavnik proletariata... V njegovi poeziji so vse težnje, vse trpljenje, vsa moč in vsa bojevitost kolektiva. Borbeno optimističen, progresiven in kritičen je dal s svojo poezijo to, kar zahtevamo od vsakega proletarskega pesnika.

Tudi Čufar je blodil. Tudi on se je okopal kdaj v hladni vodi sentimentalnosti. Toda vse to je odpustljivo in razumljivo. Čufarju manjka znanje, kar izvira iz njegovih proletarskih okoliščin. Tudi on je nastopal kot individualec, toda ... vrnil se je h kolektivu!«

Iz letnic lahko razvidimo, da je objavil svoje mnenje o »Železobetonu« I. G. Kovačić dobro leto prej, kot je bila pesnitev objavljena v »Mladem plamenu«, kar je prepričljiv dokaz o tesnih stikih med obema pesnikoma. Drobnih dokazov je še več, posebno zgovorne pa so strani nekega Kovačićevega proznega teksta, ki ga je pisal na Čufarjev pisalni stroj z ležečimi črkami in sicer na drugo stran listov, na katerih je že Čufar pisal svojo povest »Ljubezen v kleti«. (Ohranjene liste sem izročil Tehniškemu muzeju na Jesenicah.)

Čufarjevo slovstveno delo je sovpadalo z njegovim političnim delovanjem, zaradi česar se je znašel v ječi, ki jo je, vsaj spočetka v Ljubljani, jemal po svoji stari navadi dokaj lahkotno. Komavlijevi je pisal: »Kakor veš, sem se vpisal na univerzo ‚pravica'. Policija mi je rešila mnogo vprašanj. Imam primerno stanovanje, hrano ter možnost čitanja in književnega ustvarjanja ... Živim intenzivno notranje življenje in sem mnogo bližje mojemu najdražjemu delu ko kdajkoli ... Z aretacijo se mi je odprl nov svet, ki pomeni zame obogatitev. Življenje za zidovi! ... Vse bolj in bolj ljubim življenje in z njim delo, ki ne prinaša razočaranj ...« (Januarja 1936).

V pismu z dne 24. maja 1936 je bil Čufar še poln iluzij tako o sebi kot o svetu. Menil je, da je s svojimi igrami že prodrl in da jih bodo uprizarjali kar v Narodnem gledališču. Sklicuje se na pogovore z Župančičem, Vidmarjem.

Potem je sledil več kot leto dni trajajoč molk. Ječa v beograjski Glavnjači in čas sta opravila svoje. Vrnil se je na prostost, spremenil okolje (se preselil v Maribor). V tem času so se pretrgale nekatere osebne vezi, zresnil se je. Učna doba pisateljevanja je bila za njim, nabral si je dovolj izkušenj tako za življenje kot za pisanje.

V njegovem dotedanjem pisanju je bilo precej bombastičnosti, sentimentalnosti, zanesenjaštva. Pogosto je pisal dolgovezne tekste, kakršen je na primer roman »Pod kladivom« (izšel v Sindikalni založbi 1950 — samovoljno, brez komentarja popravljen). Resda je v njem nekaj dobrih prizorov iz življenja v delavskem revirju, so tudi situacije, značilne za tisti čas, za odnose v delavskem gibanju, vendar se mi vsiljuje vtis, da je takrat Čufar užival že ob dejstvu, da zna pisati.

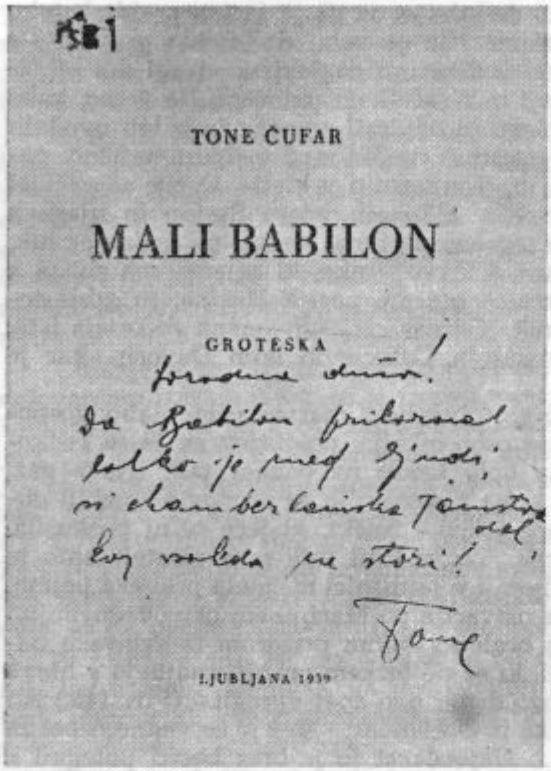
Pravo pisanje se je začelo šele z novelami, ki jih je objavljal zadnjih nekaj let pred vojno. V njih je ostal zvest svetu, ki ga je poznal — delavskemu revirju — in ljudem, ki so v tem svetu propadali in se pogrezali na dno, in ljudem, ki so se spopadali in iskali rešitev. Za ene je bila to ironija ali celo cinizem, za druge vizija lepšega sveta, za katerega se podajajo tudi na tvegana pota ilegale. Take so novele *»Srečanje v revirju«*, *»Osmica iz vrvice«*, *»Nova gaz«*. Tak je roman *»Ljubezen v kleti«*. Osnutke je objavljal že v »Prosveti« 1931 in istega leta so igrali na Jesenicah »Ljubezen v kleti«. Torej

je kuhal v sebi to snov celo desetletje, pa ga je še čas prehitel, tako da romana do vojne ni dokončal in je ostal fragment: pravi del z naslovom »Iz barake v klet« z desetimi poglavji in drugi del »Razposajenka« s šestimi poglavji in z začetkom sedmega. Ne vemo, kako je nameraval roman še zaplesti in odplesti, vendar že iz teh uvodnih poglavij lahko sklepamo o ogromni razliki med melodramatično, patetično »Tragedijo v kleti« in »Ljubeznijo v kleti«. Osebe so večidel iste — propadajoči, posuroveli, alkoholu vdani Štefan in njegova mlada, skrbna, že nekoliko zagrenjena žena Ančka, pa podnajemnik, izobrazbe željni, organizirani delavec Vinko, ki se sčasoma zbliža z Ančko; prostodušna, zelo realna soseda, perica Marina, in gospodovalni, razuzdani hišni lastnik Križnik... Tudi imena so ostala ista, le Štefan je bil v sentimentalnih Čufarjevih letih Davorin, kar je tudi dovolj značilno.

Pripovedovanje ni več gostobesedno, marveč pretehtano, gospodarno. Med realistične opise oseb, okolja, položajev se le še redkokdaj prikrade neprepričljiv opis kakor na primer tale (Nova gaz, str. 160): »Ančka je ostala sama z možem in se ni mogla iznebiti občutka, da jo nekdo v zaporu straži.« Ančki, ki ječe še ni poskusila, taka primerjava ni primerna. To je čutil tudi sam pisatelj, zato je v oklepaju dostavil: (O življenju v jetnišnici ni imela pravega pojma, nekaj medlih predstav si je ustvarila po Marininem pripovedovanju.) Zato pa se oddolži pisatelj bralcu s takim prizorom iz delavske barake: »Polegli so kakor voli, ki se po težkem oranju znajdejo v hlevu in se odpočivajo, da jih bodo drugi dan spet vpregli.« (Str. 145.) Ali pa prizori v kleti med Ančko in Štefanom: »Mož je še vedno čepel za mizo in škilil izpod čela... Največkrat jo je brez besed potegnil k sebi in se mu ni branila. V njej je tlelo še precej tihe pokornosti in bala se je, da ne pojde drugam, jo osramoti in pusti še brez tistih dinarjev, ki jih je vsaj kdaj pa kdaj prinesel. Kadar je bil tako neznosen, da jo je obšla misel na beg, se je zmislila doma, kjer so ji vbijali v glavo vsa otroška in dekliška leta poslušnost... in je vse potrpela, le zoprn ji je bil.« (Str. 162) Ali pa Štefanov portret (alkoholik z manjvrednostnim občutkom): »Štefan je postavil žlico pokonci, čutil se je počaščenega, da mu je dano o nečem odločati.« (Str. 170)

Najbolj zapleten je duševni razvoj pri Ančki, ki je prebolevala smrt novorojenčka, se odtujevala možu, se bala zbližanja z Vinkom in se naposled z njim našla. Pisatelj je znal ta proces utemeljiti, omogočil je Ančki gmotno osamosvojitev s tem, da je kuhala za delavce, s čimer je dal Vinkovi in Ančkini ljubezni tisto »materialno bazo«, ki jo je bil pogrešal Tone Brodar (Edvard Kardelj) 1933. leta v že omenjeni »Februarski noči«.

V Čufarjevih zadnjih tekstih opazimo sproščenost človeka, ki je premagal klanec neznanskih strmin, ovir in težav in se namenil po zložnejši, bolj umirjeni poti. Njegovo pisanje je postajalo vse bolj urejeno in načrtno, upodobiti je hotel čim širšo družbeno piramido z njenimi stremljenji k etični enotnosti in pomiritvi ter z nasprotji, ki ta stremljenja sproti podirajo. Odkriti je hotel zapletenost,

Naslovna stran Malega babilona s Čufarjevim posvetilom

odvisnost in zakonitost odnosov med ljudmi, ki žive v tej piramidi. V tem ko jim je prodiral globlje pod kožo, se je otresal površnosti, sentimentalnosti, banalnosti, cenenega reševanja literarnih problemov in črno-belega upodabljanja. Zato pa je postajal vse bolj človeško topel, resničen in pravičen do svojih ljudi. Do kraja vdan dvema postulatoma — svojemu pisateljskemu poklicu in delovanju za socialni prevrat — se je notranje omejil od vsakdanjega aktivističnega in literarnega vrvenja, zato da ga je lahko iz rahle oddaljenosti razločneje opazoval in mu določal vrednost. V svoje pisateljsko obzorje je zajemal vse več življenjskih pojavov — ljubezen, ironijo, veselje, žalost, pohlep, strah ... — in jim odrejal svojemu idejnemu konceptu ustrezno mesto. Ni razočaral svojih dobro mislečih in, kot smo videli, včasih tudi zelo strogih kritikov. Zavestno se je razvijal v sodobnega socialnega realista.

Komaj dobro zastavljen korak je ustavil strel v Šentvidu. Težko je reči, kaj se je s tem pretrgalo za slovensko sodobno socialistično literaturo. Neprijazno, nasprotno usmerjeni kritiki niso premišljevali o tem ne pred vojno ne po njej. So stvari, so stališča, ki se ne premaknejo in so videti večna. Nam pa je lahko le žal tako za Čufarjem kot za Kajuhom, Klusovim in vsemi, katerih besda še zdaleč ni

bila izoblikovana in ni mogla prispevati k temu, da bi bil naš čas manj gluh.

Kdor se je pazljivo, s čutom za iskreno, pravično, nesprijeno in neponarejeno besedo seznanil s Čufarjem, bo verjel njegovim zadnjim besedam na predvečer 10. aprila 1942 v pismu Silviri Tomasini:

»Ti me boš najbolj razumela, kako težko bi se ločil od namišljenih figur, prizorov in stvaritev, ki jih imam polno glavo. Saj si ne morem predstavljati, da bi se Lipe v vsej polni zamisli ne sprehodil po slovenski zemlji. Da sam kmalu omahnem, poprej kakor bi rad, to ni nič posebnega. Na ta račun sem si že privoščil nekaj dovtipov. Toda da bi Lipe sploh ne pogledal na svet, to pa ne gre človeku v glavo. A je toliko drugega, kar je že dozorevalo v meni, pa mi še ni bilo dano, da ustvarim.

Če ne pomislim nase, na Te, na domače in na drugo prepotrebno delo, je dejstvo, da padejo v vodo vsi načrti, res hudo. Hočem reči, če abstrahiram osebno tragiko prizadetih, ki je pač sojena premnogim, ostane trpko dejstvo, da ne bom ustvaril tistega, kar bi rad. In med temi načrti je nekaj tistih, ki jih drug ne bo nadomestil . . .«

6.

Po vojni je trajalo kar dvanajst let, preden je izšel (po prvotnem dogovoru s Slovenskim knjižnim zavodom 1946. leta) pri Cankarjevi založbi 1958. leta izbor zrele Čufarjeve proze, knjiga *»Nova gaz«*. Treba pa je bilo prebroditi neznansko veliko ovir. Za izid knjige si je prizadevala predvsem Zveza borcev na Jesenicah. Brez nje knjiga ne bi izšla. Pogoj za izid je bil ta, da odkupi jeseniško delavstvo 500 izvodov . . . Iz knjige pa so morale izpasti pesmi, dramatika, tudi za portret in celo za kazalo je zmanjkalo prostora.

Ta nepopolni izbor je ocenil Marjan Brezovar v reviji »Naša sodobnost« 1959, strani 363—364, takole:

»Že skoraj v navado je prišlo, da ob ponatisih tako imenovane socialne književnosti radi tako privatno malce vzvišeno skomignemo z rameni, češ, saj razumemo: pietetni oziri, agitacijski momenti in podobno. Te dovolj površne in superiorne poglede si lahko prav ob literarnem delu Toneta Čufarja nekoliko razbistrimo. Predvsem je potrebno, da ostro razmejimo in potegnemo trdno in zanesljivo črto ločnico med kričavo modnimi in sentimentalno cukrenimi, ‚socialnimi klici' na pomagaj in pa umetniškimi deli, porojenimi iz resničnega vznemirjenja spričo kakofonije predvojnih let. Zakaj na dlani je, da imajo zmedeni in solzavi izlivi nekakšne imaginarne ljubezni do ‚sobratov' kaj malo opraviti s pravo socialno književnostjo, prav tako pa ima malo z njo opraviti zgolj razumsko hotena in aprioristično izvedena agitacijska prizadevnost. Nemara je potreben k temu majhen pristavek, da je slednji le treba priznati pošten namen in objektivno veljavo in potrebo v določenem kritičnem obdobju narodovega življenja. — Tone Čufar se je v svojih najboljših delih izognil tema nevarnima čerema . . . v novelah Toneta Čufarja socialna

umetnost ni umetno podtaknjena in ni nekakšen modni ‚napredni' rekvizit, ampak je pomembna in nepogrešljiva sestavina pripovedi. — Nekaj je treba še posebej poudariti: Čufar ima preveč zdravega občutka za življenjsko resničnost, da bi kar načeloma predstavljal ljudi iz delavskih vrst s privzdignjenim koturnom (visok čevelj starogrških tragiških igralcev, privzdignjen slog — op. C. Z.) in bleščečo gloriolo okrog glave. Pri njem niso delavci že apriorno dobri in moralno čisti: ne, to so zelo naravni, polnokrvni ljudje. Morda so celo preveč preobremenjeni z negativnimi primesmi, tako da ni vselej slutiti in čutiti tiste skrite udarne moči, ki je nekaj kasneje preosnovala družbeni red. Zdi se, da je s tovrstnim prikazovanjem imel pisatelj določen namen: še posebej je skušal poudariti zgrešenost in nagnitost družbenega sistema, ki potiska ljudi v animalične odnose in jih načenja pri samem moralnem jedru. — Nečesa se človek nehote spomni: Mar ravnamo vedno dovolj previdno z našo kulturno dediščino. Tako radi, včasih že kar z bolestno naslado in prizadevnostjo iščemo za vsako ceno tuje vplive in jih sploh ne ločimo prav in ostro od literarnih spodbud, mimo resničnih vrednot pa hodimo z zavezanimi očmi. Na to sem mislil, ko sem prebiral Čufarja, in bilo mi je skoraj hudo.«

Slednjič je 1976. leta vendarle izšlo izbrano delo Toneta Čufarja v dveh knjigah (282 in 276 strani). Knjigi je založil Kulturno umetniški klub Tone Čufar pri PDP Svoboda Jesenice, predstavnik Jože Varl (pa tudi urednik obeh knjig), Čufarjeva besedila je izbral Cvetko Zagorski, monografijo napisal Emil Cesar, bibliografijo je prispevala Ančka Posavec, portret v prvi knjigi je delo akademskega slikarja Jaka Torkarja, v drugi knjigi pa akademskega slikarja Nandeta Vidmarja, datira pa iz Gonarsa leta 1942. Izdajo sta omogočili Kulturna skupnost Jesenice in Železarna Jesenice.

Knjigi vsebujeta Čufarjeve črtice in povesti, novele, mladinsko prozo, dramatiko, pesmi — torej vse zvrsti, ki jih je Čufar gojil. Izbor je verjetno dokončen, monografija, opombe in bibliografija pa dajejo raziskovalcem, ki se bodo še kdaj ukvarjali s Čufarjem, in bralcem, ki jih njegovo delo in življenje zanimata, dovolj snovi za premišljanje.

V obsežni monografiji (149 strani) pravi prof. Emil Cesar med drugim, da vsa dela odkrivajo Čufarja kot konstruktivnega kritika predvojnih družbenih razmer, vendar je včasih ločnica med pisateljem in komunistom delu v škodo. »V teh primerih mu je pred očmi predvsem ideja, ki je še ne zna zajeti v zgodbo, s tisto pristnostjo, ki je nujna, če hoče, da na bralca učinkuje. Vzrokov, zakaj tako, ne moremo zanesljivo postaviti. Prav gotovo jih je bilo več. Morda so med njimi pomembnejši: premajhno poznavanje problema, idejna prenapetost, neučakanost, da v njem ideja dozori in se izoblikuje, mladost in z njo pomanjkljivo mentorsko vodenje. Zato ta dela, brez pisateljeve čustvene prizadetosti, puščajo bralca neprizadetega.« (Ker sta knjigi izbor, ne vsebujeta del iz časa, ko se je Čufar komaj učil pisanja — op. C. Z.) Nadalje pravi Cesar, da je bil Čufar kljub tem

pomanjkljivostim avtentični prikazovalec gorja, ljudskega hotenja, želja: »Idejno in življenjsko zrel je zajemal iz bistvenih problemov, ki so trli slovenskega delavca — iz bojev za vsakdanje življenje, z odkrivanjem najbolj vpijočih krivic, nevarnosti, napak. Ni pa bil samo opisovalec življenja in trpljenja delavstva, temveč tudi kronist njegovega zorenja, idejnih iskanj in teženj. Vedno je iskal — tudi trenutni — izhod iz dokaj neperspektivnih razmer.«

Avtor monografije opisuje med drugim, kako si je zamišljal pisatelj osebnost delavca — nosilca novih družbenih odnosov: »Je vseskozi pošten, osebnost, ki se v vsej svoji skromnosti zaveda, da ustvarja pogoje za novo demokratično družbeno ureditev. Zamišlja si ga kot izobraženega, politično in idejno osveščenega, kajti le tak bo moral biti tisti, ki se bo spoprijel s starim, vsestransko deformiranim in krivičnim.« In naprej: »To pa je sila pomembno, čeprav je šla taka pripoved — kot smo že rekli — včasih na škodo umetniške sprostitve. Po vsem tem lahko trdimo, da je Čufar izpolnil svojo dolžnost, čeprav je v svojem delu tudi šibak in fragmentaren. Čeprav je bila socialna tematika v času Čufarjevega literarnega nastopanja ne le potreba, temveč včasih celo nekaka literarna moda, ki je pritegovala pisatelje različnih idejnih in literarnih smeri, pa je Čufar... celo v tako nedognanih delih, če ne v celoti, pa vsaj v odlomkih resničen in doživet. Njegova dela, tudi taka z opisanimi pomanjkljivostmi, pa se kljub vsemu dvigajo nad praznino po šabloni krojenih socialnih tekstov. Zato lahko povsem pritrdimo tudi taki Mejakovi ugotovitvi (v spremni besedi Mitje Mejaka izboru »Nova gaz«, Cankarjeva založba 1958 — op. C. Z.), da je bil zaradi vsega povedanega o Čufarjevem življenju med redkimi, ki so tudi iskreno čutili ob pisanju socialnih zgodb, v velikanski prednosti. Opisovano je doživel. Pisal je iz notranje potrebe...« Literarno oceno sklepa Cesar z ugotovitvijo, da je dobila slovenska književnost s Tonetom Čufarjem in njegovim literarnim deležem »verodostojna pričevanja in jo obogatila za prikaz trpljenja in bojev slovenskega delavstva v desetletju pred drugo svetovno vojno... Del njegovega literarnega opusa je postal trajna last slovenske književne zakladnice.«

Izbrano delo, ki v metropoli še dolgo (ali sploh nikoli) ne bi izšlo, je bilo v kritiki ugodno sprejeto, posebno študijo pa je napisala ob izidu M. V. (= Marjeta Vrhunc) iz najmlajšega slavističnega rodu v »Železarju« v številkah z dne 3. 2., 10. 2, 17. 2. in 24. 2. 1977. Samemu izidu izbranega dela se je v uvodu približala takole: »Da si mesto v toliki meri omisli lastno kulturno življenje, da si upa izdajati (in tudi prodajati) lastno knjižno zbirko, ni še nič presenetljivega. Pogumno dejanje pa je, da si upa neki kulturnoumetniški klub izdati izbrana dela kakega avtorja. Navajeni smo, da taka dela izdajajo osrednje založniške hiše v kulturnih centrih republik. Da sede v uredniških odborih univerzitetni profesorji in akademiki, ki po svoje krojijo bedno suknjico (srečno ali nesrečno) izbranih del ubogega (največkrat) pokojnega avtorja.« Tudi samemu Čufarju se približa na

samosvoj način, ko pravi: »Tu pa se izvije iz množice podobnih ustanov kulturnoumetniški klub, ki sklene izdati svojega pesnika. Nalašč napisano pesnika, da ne bi mislili, da ne pazim na svoje pisanje. Kajti Tone Čufar je predvsem pesnik, čeprav ga po tradiciji in dogovoru uvrščamo med prozaiste.« Potem ko nekoliko kritično poočita avtorju monografije, da pogreša v njej študijo v stilu, o jeziku in estetskih prvinah, pravi (citiram kot primer izvirne interpretacije Čufarjevega dela): »Kaj je Sončna molitev drugega kot pesem v prozi? Pesem v prozi s ponavljajočima se motivoma ‚več tisoč' in ‚tovarna'. Literatura je grozljiva stvar, prevrača in premetuje avtorje in besede. Ali je hotel Čufar napisati pesem v prozi ali ne, ne vem. In ne mislim brskati po biografskem gradivu, da bi to zvedela. Zame Sončna molitev *je* pesem v prozi, pravi primerek tako zapletene zvrsti, ki hoče biti poezija, pa prevzame drugo obliko.« Potem ko avtorica nadrobno razčleni »Sončno molitev«, sklene svoje premišljanje z ugotovitvijo: »Tisto, kar človeka žene naprej, je srce, ki je kot plameneč kristal, v njem pa je želja po soncu, upanje nanj in vera vanj. (Odtod naslov Sončna molitev in privzdignjeni ritem, ki nekje vendarle spominja na vzvišeno besedo psalma, le da je za Čufarja subjekt psalma Človek.) Prav to vero, ki je šla skozi ogenj in jeklo (in si ju podredila), pa krepi zavest — ‚tudi mi smo ljudje'. Pa ne tistih več tisoč ljudi iz začetka pesmi, ki so še ‚k pečem prikovani', to so ljudje, množična oblika tistega človeka . . ., ki se samo zdi ‚ubogljiv, poraben stroj', pa vendar obvladuje vse sile, ki potem ubogljivo tvorijo tovarno, skupaj s človekom. Ta človek pa je subjekt, gospodar narave, utemeljen pa je v samem sebi, človek je samo toliko, kolikor je human. Tako se vsi trije motivi na koncu združijo v eno, v človeka, ki se preko ognja in obvladane narave vrne k samemu sebi, ker se je šele preko njih odkril.« V nasprotju z ideološko morda uspešnejšimi pesniki vidi avtorica v Čufarju velikega umetnika, ki »skozi svojo besedo, ki je ne le lepa — estetska, izbrana, ampak enakovredno nosi prav skozi svojo umetniško plast globlji socialni, ideološki pomen«.

*

S tem svojim kratkim priložnostnim pregledom sem poskusil prikazati križpotja in obzorja časa, kakor se je kazal v spremljanju Čufarjevega dela za časa njegovega življenja in tudi po vojni. Vsi, ki so se s pisano besedo ukvarjali s Čufarjem, pa so obenem odkrivali tudi sebe (pogosto predvsem sebe!), svoje poglede v tistem času, svoje nazore in odnose ter nazore in odnose silnic, ki so jih zagovarjali, se z njimi istovetili in se zanje angažirali. Se pravi, da jih nisem navajal kot kake zglede ali končne sodbe, marveč sem jih razgrnil, da jih pregledamo in iz časovne razdalje ovrednotimo. To pa z namenom, da bi iz njih le poskušali kaj rešiti tudi za jutrišnji dan.

Ob tem se lahko zamislimo še o nečem: kako je bilo mogoče, da je v takratnih razmerah zrasel iz delavskega razreda poklicni pisatelj; da ga niso zmogle ne revščina ne bolezen ne pomanjkanje osnov-

ne izobrazbe ne nasprotovanja. Mislim, da ta uspeh lahko pripišemo predvsem zrelosti jeseniškega proletariata, ki je ob vseh svojih stiskah in v svojem eksistenčnem boju čutil željo in potrebo po izpovedi, po potrditvi svojega obstoja in svojega boja. Njegova rast je zahtevala, da se uveljavi na prav vseh področjih družbene aktivnosti in tudi v literaturi. Za to mu ni bilo žal ne časa ne naporov ne sredstev. Navdihovala ga je občečloveška, humanistična, univerzalna ideja razrešitve socialnih nasprotij in osvoboditve dela. Ta ideja je bila uresničena v organiziranosti delavskega razreda. Pomembno sredstvo te organiziranosti je bil tisk — v tistem času revija »Književnost« in različni kratkotrajni periodični tiski pa založniški poskusi kot »Klas« in »Ekonomska enota«, ki pa so kljub kratkemu življenju le izpolnili svojo nalogo. V njih so se usklajala emocionalna stremljenja delovnih množic z intelektom progresivnega izobraženstva. Bila je to neznansko privlačna sila, odprta vsem pozitivnim, ustvarjalnim, naprednim tokovom in ljudem dobre volje. Osebni interesi so se podrejali skupni stvari, se usklajali z njo in prav zato našli tudi svoje pravo mesto. Le tako je lahko nastala moč, ki je prestavljala zgodovini mejnike.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Nachklänge über das Schreiben des Schriftstellers Tone Čufar waren verschieden. Der Autor erwähnt neben den bekannten auch solche, die bis heute fast unbekannt waren. Der größte Teil der Kritiken über die Dramen von Tone Čufar erschienen vor dem Jahr 1941 in den Revuen wie »Sodobnost«, »Svoboda«, »Književnost« und sogar in dem klerikalen »Slovenec« und »Ljubljanski zvon«. Kritiken wurden von bekannten Publizisten und Revolutionären wie Teply, Kreft, Kardelj, Kidrič und vielen anderen, geschrieben.

Nach dem 2. Weltkrieg dauerte es 12 Jahre bevor eine Auswahl der Prosenwerke von Tone Čufar herausgegeben wurde. Die Kritik erschien in der Revue »Naša sodobnost«. Die letzten Kritiken erschienen im Jahre 1976 in den ausgesuchten Werken. Die Monographie von Tone Čufar hat Emil Cesar geschrieben.

NARODNOOSVOBODILNA BORBA

Vencelj Perko

SPOMINI NA LETO 1941

Razmere na Jesenicah pred okupacijo

Jeseniški delavci so dočakali usodno leto 1941 prekaljeni v predhodnih bojih in pripravljeni za zgodovinski boj narodov Jugoslavije.

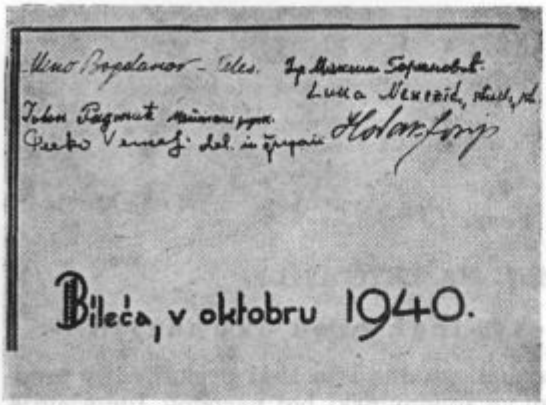
Ob koncu leta 1940 se je zaključila okupacija mnogih evropskih držav. Pregažena je Čehoslovaška, Poljska, Belgija, Danska, Norveška, Luksemburg in Francija. Avstrija je priključena velikemu rajhu, Madžarska, Romunija in Bolgarija pa so bile v sklopu fašistične osi Rim—Berlin. Nemčija in Italija sta stali do zob oboroženi in pijani svojih zmag na mejah naše države.

Znotraj naše domovine so si protiljudski oblastniki z vsemi sredstvi prizadevali zatreti voljo delovnih ljudi in so se pripravljali za priključitev k Hitlerjevemu paktu. Oblast je zaostrila zakonske predpise proti komunistom in drugim naprednim demokratičnim silam in po vzoru fašizma leta 1940 ustanovila zloglasno taborišče v Bileći, 1941. pa v Medjurečju pri Ivanjici.

Če v sklopu teh dogajanj ob začetku pogledamo na stanje in gibanje širšega področja Jesenic, vidimo, s kakšno vnemo so se buržoazija

Vencelj Perko

Spominski zapisi internirancev v Bileči leta 1940. Na koncu »delavec in župan« Vencelj Perko

in izdajalske meščanske politične grupacije posluževale vseh mogočih sredstev za zatiranje revolucionarnih, demokratičnih sil in pripravljale tla za fašizacijo našega kraja. Izredno ostrino spopada med oblastniki in lastniki KID, le-ta je bila v rokah nemškega kapitala, na eni strani in revolucionarnim delavskim gibanjem na drugi strani, nam osvetljujejo stavka železarjev leta 1935, stavbinska stavka 1936. leta, trdna akcijska enotnost delavcev, akcije ljudskofrontovskega gibanja in druge revolucionarne akcije. Vse te akcije so krepile politično in nacionalno zavest med ljudmi. Vse našteto in pa enotnost jeseniškega delavstva, katero so dosegli ob pomoči širšega kroga občanov, je izzvalo ostre reakcije oblasti in delničarjev industrijske družbe. Razpustili so marksistične sindikalne organizacije, razrešili revolucionarne delavske zaupnike in odpustili iz tovarne te zaupnike in druge borbene delavce.

Da bi KID hitreje izvedla fašizacijo kraja, je poslala v Hitlerjevo Nemčijo študijsko delegacijo »predstavnikov« delavcev, ki jih je sama določila. Tako je za ustvaritev sožitja med delom in kapitalom, kakor so rekli, prirejala po fašističnem vzoru družinske izlete delavcev in uradnikov ter drugih občanov. V svojem glasilu Tovarniški vestnik je napadala napredne delavce in prav na prefinjen način gojila fašistično propagando.

Oblast je skupno s podjetjem sestavljala sezname ljudi, ki jih je bilo treba javno onemogočati, jih odpustiti z dela in jih tako napraviti neškodljive. Naj omenim aretacijo in postavitev pred sodišče za zaščito države jeseniških komunistov 1936. leta, ki so bili obsojeni na več let zapora v Glavnjači pri Beogradu, eden pa je bil po prestani kazni celo izgnan v Italijo. (1)

Z Jesenic smo bili odgnani 7. februarja 1940 v zloglasno taborišče Bileća trije (Franc Benedičič, Ignac Kralj, Vencelj Perko). (2)

Dva od teh sta ostala med interniranci, ki so ostali tam do razpusta taborišča. Nato sta bila poslana v domači kraj pod policijsko nadzorstvo, to je konfinacijo v domačem kraju. Oblast je bila prisiljena zaradi protesta ljudskih množic razpustiti taborišče v Bileći.

Nato si je izmislila nov tip koncentracijskega taborišča in sicer pod plaščem vojne obveznosti. Po dosedaj znanih podatkih je dobilo poziv na »orožne vaje« 48 tovarišev z območja Jesenic. Poslani so bili v taborišče Medjurečje pri Ivanjici. Na orožne vaje so bili klicani na podlagi spiskov, državi nevarnih oseb, ne pa po vojaških registrih. Zato ni čudno, da so se med njimi znašli taki, ki še niso bili vojni obvezniki ali so bili prestari ali pa so bili invalidi. (3)

Z Jesenic so odšli 23. januarja 1941, prvega aprila pa so se vrnili v posebnem, z rdečim papirjem okrašenem vagonu. Dva dni zatem, to je v četrtek 3. aprila smo imeli srečanje s temi interniranci v gostilni Lasan-Marasević. Na srečanju sem jim poročal o stanju pri nas in pa o našem delovanju v času njihove internacije. Povedali smo jim, kako smo se Jeseničani borili za njihovo osvoboditev, kako smo pošiljali proteste in intervenirali pri oblasteh in da smo imeli na Javorniku in na Jesenicah velike demonstracije.

Že na tem srečanju smo obravnavali tudi pretečo vojno nevarnost in sklenili, da se moramo dobro pripraviti na boj proti okupatorju in nacizmu.

Franc Kraševec ir Franc Benedičič leta 1941 v predvojnem jugoslovanskem taborišču Ivanjica v Medjurečju

Oni pa so pripovedovali o življenju v internaciji, kaj so počeli in kako so se obnašali. Pravili so nam o revolucionarnih pesmih, ki so jih tam prepevali in eno od teh so nam zapeli. Ta je bila: Slovenci kremeniti, ki je tako doživela svojo krstno izvedbo na Jesenicah.

Nekateri od internirancev so po prihodu domov dobili nove pozivnice na orožne vaje. Sedaj je šlo za resnično mobilizacijo.

Grozeča vojna nevarnost je jemala ljudem vsako perspektivo in trezno gledanje na bodočnost ter veselje do dela. Ljudje so lovili novice po ulicah in se zaskrbljeno spraševali, kaj bo. Komuniste so sedaj pozdravljali na cesti ne le naši znanci in prijatelji, temveč tudi nekateri uradniki in tisti, ki so bili pred nekaj meseci še naši zagrizeni nasprotniki.

26. marca je bila aretirana skupina dvanajstih skojevcev z Jesenic. Izdani so bili, ko so imeli sestanek v gostilni Rozman (pri Satanu) na Poljanah. Aretirali so jih žandarji iz Gorij. Sestanek je vodil Boris Kraigher. Iz zapora v Ljubljani so bili izpuščeni 7. aprila.

Z izoliranjem vodilnega borbenega kadra režim ni dosegel tega, kar je želel niti v času internacije v Bileći niti internacije v Medjurečju. Aktivnosti revolucionarnega boja niso mogli oslabiti. Protesti in druge javne akcije so se prav v tem času množile. Organizirane so bile tudi protidraginjske demonstracije, posebno velike demonstracije pa so bile ob državnem prevratu 27. marca, ko so ljudje v povorki šli skozi Javornik in Jesenice, vzklikali revolucionarna gesla, zlasti pa gesla proti vojni, proti fašizmu in za mir.

V tem času je doletelo jeseniško delavsko napredno gibanje še to, da je bilo razpuščeno delavsko kulturno društvo Enakost, delavski dom pa so jim odvzeli.

Pod gospodarskim pritiskom so izsilili prodajo delavskega doma — rdeče trdnjave, kjer so se med obema vojnama shajali in rasli revolucionarni kadri in kjer se je dvigala njihova razredna in politična zavest.

Partijska konferenca pri Franju Puklu na Lipcah

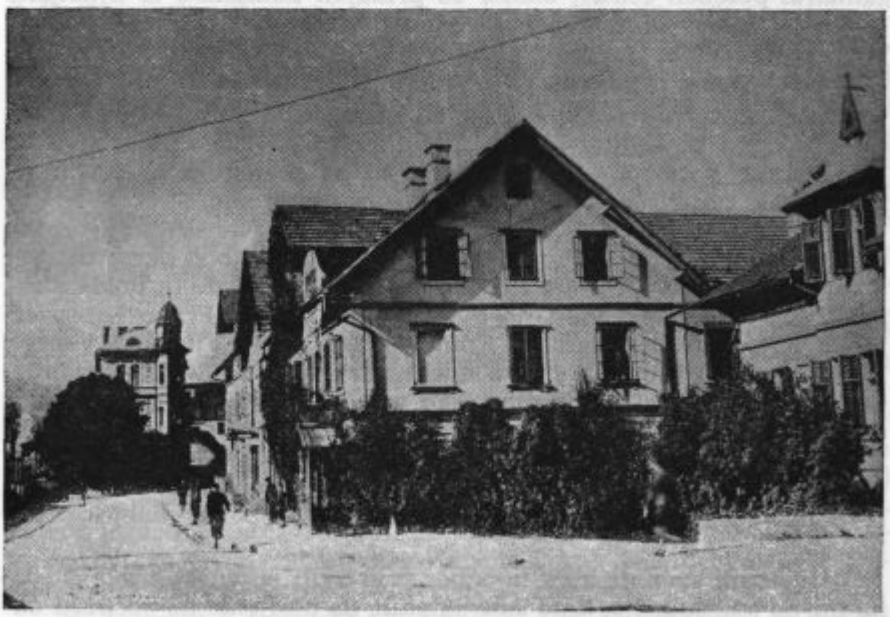
Kmalu po vrnitvi iz Bileće sem seznanil člane z našim položajem in s političnim delom v internaciji. Govoril sem predvsem o tistem, o čemer nismo mogli pisati preko rednih zvez. Tovariši pa so pripovedovali o svojem delu in o razmerah v partijski organizaciji.

V tem času je prišlo v jeseniški partijski organizaciji do trenj in nesporazumov med nekaterimi člani in sekretarjem okrožnega komiteja Marijo Žumer. Ta je bila po vrnitvi iz Glavnjače brez stalne zaposlitve in brez stalnega bivališča in jo je bilo prav zaradi tega težje vključiti v širše politično delo. Šele ko se je poročila s španskim borcem in komunistom Francem Potočnikom, je bil njen položaj legaliziran in se je tako tudi lažje javno vključevala v politične akcije. Spor med njo in nekaterimi člani (Poldetom Stražišarjem, Antonom Thalerjem) je bil predvsem zaradi metod dela in zaradi oblik

izvajanja nekaterih političnih akcij. Da bi se uredile razmere, je vmes posegel centralni komite. Sklicana je bila partijska konferenca za okrožje Jesenic. To je bilo v začetku januarja 1941 (4), in sicer v hiši našega simpatizerja Franja Pukla na Lipcah pri Blejski Dobravi. Iz CK KPS sta prišla Boris Kidrič in še neki tovariš. Z jeseniškega okrožja pa so bili med drugimi navzoči: Marija Žumer-Potočnik, Jože Ažman, Ivan Bertoncelj, Edi Giorgioni, Viktor Kejžar, Polde in Viktor Stražišar ter Vencelj Perko. Govorili smo o splošnih političnih razmerah v našem revirju in pa o stanju naše partijske organizacije, posebej pa še o nalogah pri pripravah na bližajočo se vojno. Med sklepi je bilo potrjenih nekaj partijskih kazni. Dogovorili smo se o nadaljnjem delu, mene pa so določili za novega sekretarja okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Jesenice.

Prostovoljci

V morečem vzdušju vojne psihoze so ljudje v negotovosti pričakovali usodne dogodke. Nekaj dni pred okupacijo so se z Jesenic v Celovec umaknili izpostavljeni nemški uradniki pri KID skupno z generalnim direktorjem dr. Karlom Nootom. V noči med osmim in devetim aprilom je prodrlo čez Rožco 150 nemških vojakov. Četo sta vodila domačina petokolonaša Pavel Luckmann z Jesenic in Andrej Smolej (Kajženkov) iz Mojstrane. Ta četa naj bi preprečila miniranje karavanškega predora. Tega dne je nemška patrulja napadla ku-

Jesenice ob začetku druge svetovne vojne

rirski avtomobil naše vojske. Šofer Jože Vrhunc je bil lažje ranjen in ujet, oficir pa je pobegnil. Vrhunca so Nemci pozneje ustrelili. Vrhunc je bil prva naša žrtev ob začetku vojne.

Za začetek vojne s Hitlerjevo Nemčijo in z njenimi zavezniki štejemo barbarsko nemško bombardiranje Beograda 6. aprila 1941.

Komunistična partija je budno spremljala vsa dogajanja in stalno pozivala ljudstvo k odporu. V zadnjih dneh stare Jugoslavije je izdala več letakov in razkrinkavala petokolonaške elemente v državnem aparatu in v vojski. Zahtevala je, da oblast izpusti vse politične zapornike in da se sklene pakt s Sovjetsko zvezo. Ljudstvo je neprestano pozivala k obrambi domovine.

Že na četrti partijski konferenci KPS oktobra 1940 nad Šoštanjem je bil sprejet sklep, da se komunisti odzovejo pozivu na orožne vaje, tudi tisti, ki so bili takrat že v ilegali. S tem je partija hotela, da se vojska čim bolj prepoji z revolucionarnimi kadri in da bi med vojaki in oficirji pridobivali simpatizerje za boj, kot ga je nakazovala komunistična partija.

Sedmega aprila 1941 je poslal CK KPS h generalu Savadinoviću, komandantu dravske oblasti, Borisa Kidriča in Aleša Beblerja, ki sta mu ponudila pomoč partije. Med drugim sta mu predlagala tudi, da oboroži za obrambo severne meje jeseniško delavstvo. Bolj je zaupal sovražnikovi peti koloni kot pa jeseniškim železarjem.

KPS je vnovič pozvala ljudstvo z letakom 8. aprila 1941 k obrambi domovine in k vstopom med prostovoljce. Centralni komite je organiziral poseben center, kamor so prihajali komunisti iz Ljubljane in drugih krajev in tu dobili navodila za organizacijo in delo prostovoljcev. Ta center je bil v gostilni Keršič na Celovški cesti. Od tu smo dobili poziv za organizacijo prostovoljcev na Jesenicah.

Prvi prostovoljci iz Slovenije so se začeli zbirati 7. aprila in so se odpeljali s posebnimi vlaki v Novo mesto. Vojaško poveljstvo jih je nastanilo v novomeški gimnaziji, ni pa poskrbelo za prehrano, zavlačevalo pa je tudi z izročitvijo uniform in orožja.

Istega dne smo imeli na mojem domu na Slovenskem Javorniku št. 102, sedaj Dobravska 10, sestanek. Prisotnih je bilo okrog dvajset tovarišev. Naj navedem nekatere: Jože Gregorčič, Jože in Polde Stražišar, Edi Giorgioni, Valentin Noč, Anton Thaler, Franc Krašovec, Ignac Kralj, Franc Rozman, Franc Guzelj, Jože Finžgar, Vencelj Perko in drugi. Govorili smo o dveh zadevah. Prva je bila organiziranje prostovoljcev v jugoslovansko vojsko, druga pa vprašanje narodnega sveta, (5) ki se je formiral pri občinskem odboru Jesenice. Ta odbor si je zadal nalogo, da počaka okupatorja, stopi v stik z okupacijskimi oblastmi in da »zaščiti« jeseniško prebivalstvo. V tem odboru ni bilo predstavnikov komunistov kot najpomembnejše sile v tem času na Jesenicah.

Ugotovili smo, da hoče ta odbor pripraviti jeseniško prebivalstvo na mirno kapitulacijo. Zato smo sklenili, da pošljemo na občinski odbor protestno resolucijo z zahtevo, da se v ta odbor vključijo tudi

komunisti in drugi narodno zavedni ljudje. Resolucijo sta podpisala v imenu vseh navzočih Franc Rozman in Anton Thaler in jo izročila mestnemu županu Valentinu Markežu. Kaj se je s to našo zahtevo zgodilo, mi ni znano, le to vem, da nismo dobili nobenega odziva. Pozneje smo slišali, da so z jeseniške občine tik pred okupacijo umaknili nekatere dokumente, ki bi kompromitirali prebivalce. Med dokumenti je bila baje tudi naša resolucija. Takratni župan Valentin Markež je pozneje povedal Jožetu Stražišarju, da je telefoniral banu Natlačenu v času, ko so Italijani zasedali Jesenice: »Italijani zasedajo Jesenice.« Vprašal ga je še, kaj naj stori. Natlačen pa mu je odgovoril: »Le mirni bodite.«

O vprašanju prostovoljcev sem posredoval stališče CK KPS, da smo tik pred vojno in da se bomo morali proti okupatorju boriti z orožjem. Pozval sem tovariše, ki so bili sposobni nositi orožje, da se odzovejo pozivu CK KPS in se javijo prostovoljno k vojakom, tisti, ki bi ostali doma, pa naj delajo propagando za prostovoljce in dvigajo med ljudmi moralo in borbeni duh. Dva od navzočih (Kralj in Krašovec) sta bila proti, češ kaj bi šli sedanjemu reakcionarnemu režimu na pomoč. Oglasil se je Gregorčič in dejal, da je stališče CK KPS pravilno in da je naša dolžnost, da se pridružimo boju za svobodo ne glede na to, kakšen režim imamo. Sklenili smo, da se takoj lotimo organiziranja prostovoljcev, določili za dan odhoda četrtek, 10. aprila, za začetno zbirališče pa gostilno Konič na Javorniku.

Na ta dan se nas je zbralo pri Koniču okrog 20 prostovoljcev. V povorki smo nato odkorakali na Jesenice. Rdečo zastavo je nosil Jože Gregorčič, (6) nam pa so se v sprevodu pridružili številni občani, med njimi stara komunista Franc Ravnik in Tomaž Wolf. Največ prostovoljcev z območja Jesenic pa je že čakalo na železniški postaji. Vsega nas je bilo nekaj nad štirideset. (7) Ob slovesu je bilo na postaji veliko ljudi, tako svojcev kakor tudi prijateljev. Prepevali smo borbene pesmi in vzklikali gesla proti vojni in fašizmu. Okrog šeste ure popoldne smo se z vlakom odpeljali proti Ljubljani. Na ljubljanski postaji so nas pričakali vodilni tovariši komunistične partije, ki so nam zaželili srečno pot in uspešen boj za svobodo domovine. Na peronu je bilo mnogo ljudi in vzklikali so borbena gesla. Spominjam se, kako nas je Leskošek, takratni sekretar CK KPS, v svojem nagovoru predstavil ob vlaku stoječi množici ter posebej omenil, da se med nami nahaja tudi komunistični župan iz občine Koroška Bela.

V Ljubljani smo zvedeli, da je v Novem mestu že polno prostovoljcev in da jih nič več ne sprejemajo. Svetovali so nam, naj se peljemo v Karlovac in se tam priključimo redni jugoslovanski vojski. (8)

V našem vlaku je bila še tudi skupina primorskih prostovoljcev, katere je vodil mlajši tovariš, ki je imel na glavi vojaško kapo — šajkačo. Tudi oni so se peljali v Karlovac, kjer je bilo zbirališče primorskih prostovoljcev pod vodstvom Marušiča.

Po prihodu v Karlovac rano zjutraj smo se ustavili v neki gostilni, kjer smo se okrepčali. Poizvedovali smo, kam naj gremo, da bi

se vključili v vojsko. Ker nam tu ni nihče vedel svetovati, smo se odločili, da gremo najprej poizvedovat na vojno komando. Šli smo Jože Gregorčič, Franc Benedičič in jaz. Med potjo nas je dohitel neki podoficir vojne enote, ki nas je na našo prošnjo peljal do vojnega štaba. Videti je bil zelo razdražen in se je jezil na Hrvate, ki da izdajajo domovino. Rekel je: »Videt će vraga, nije još svega kraj!«

Na komandi nas niso hoteli sprejeti, češ da nimajo prostora. Z ogorčenjem smo jim povedali, da smo prišli v vojsko, da branimo Jugoslavijo, oni nas pa kratkomalo odklanjajo. Oficir, s katerim smo se pogovarjali, se je umaknil in nam naročil, naj ga počakamo, da se gre posvetovat. Po vrnitvi nam je sporočil, da nam trenutno ne morejo nič pomagati, da pa naj se ponovno oglasimo po drugi uri popoldne, ko nam bodo povedali, kako in kam. Verjetno so v štabu že vedeli, da sta jugoslovanska vojska in država že v razsulu in nas zato niso hoteli sprejeti. Ko smo se vračali proti gostilni, nas je na ulici srečal inž. Stane Oswald, ki je bil že prej vpoklican kot rezervni oficir. Pojasnil nam je, kakšna je situacija v Karlovcu. Povedal nam je, da so Jugoslaviji napovedali vojno že tudi Romuni in da bo to storila tudi Turčija ter da je Jugoslavija v razpadu. Svetoval nam je, naj bomo previdni pri svojem ravnanju, kajti znano je bilo, da je Karlovac pod močnim ustaškim vplivom.

Vrnili smo se v gostilno. Poslušali smo radio. Okrog ene pa zaslišimo posebno obvestilo, da je Pavelić razglasil Nezavisno državo Hrvaško in da se je Maček vrnil iz Beograda v Zagreb. Ob tej novici smo bili zelo šokirani. Posebno ogorčeni pa smo postali, ko je v lokalu neka ženska zakričala: »Živela nezavisna država Hrvatska, živel Ante Pavelić.«

Tako smo si bili na jasnem, zakaj nas niso hoteli sprejeti na komandi in da moramo v dani situaciji čimprej iz Karlovca. Ugibali smo, ali naj se vrnemo domov ali pa gremo naprej v Bosno. Računali smo, da bo tam prišlo do spopada med okupacijsko in našo vojsko. Ker pa je bilo to precej dvomljivo, smo se odločili za povratek. Ko smo tako stali pred gostilno, je prikorakala po cesti skupina primorskih prostovoljcev, s katero smo skupno prispeli v Karlovac. Povedali smo jim, kakšna je situacija in jim svetovali, naj se čimprej umaknejo iz Karlovca. Tovariš, ki je vodil to skupino, nas je prosil, če bi šel kdo z njim v kasarno kralja Aleksandra. Tu so se namreč zbirali primorski prostovoljci. Šel sem jaz. V kasarni je bilo mnogo prostovoljcev. Povedal sem jim o nastali situaciji in svetoval, da naj se umaknejo iz kasarne, da jih ne bi okupatorjeva vojska zajela kot vojne ujetnike.

Zvečer smo prišli na postajo, kjer je bilo veliko vojaštva. Vojaški vlak je bil natovorjen s topovi, vojaškimi vozili in drugim orožjem. Na peronu smo se pogovarjali z nekim oficirjem Slovencem, ki nam je svetoval, da se čim hitreje umaknemo v vlak, ker da ustaši že vohunijo za prostovoljci. Tako smo se ponoči od petka na soboto 12. aprila odpeljali proti Sloveniji. V Novem mestu sem jaz izstopil, ostali pa so se odpeljali proti Ljubljani in naprej. Mislil sem, da bom

v Novem mestu dobil partijsko povezavo, da bi se pogovoril, kako naprej. Tisti večer, ko smo se peljali skozi Ljubljano, je bilo rečeno, da bodo šli proti Novemu mestu člani CK in se tam priključili prostovoljcem. Ker v splošni zmešnjavi tu nisem dobil nobene zveze, sem odšel proti domu. Priključil sem se skupini ljudi, ki se je vračala s kamionom proti Ljubljani. Na cestah smo srečevali veliko razpuščenih vojakov. Pri Mirni peči so nas napadli nemški avioni. Poskakali smo v jarke. Ker ni bilo izgleda, da bi se lahko peljali naprej, sem peš nadaljeval pot v družbi dveh povratnikov. Šli smo preko Janč do Save in v Domžale. Od tu naprej sem šel sam peš do Kranja. V poznih večernih urah sem se oglasil pri znancu komunistu Ivanu Bajtu, naslednji dan pa sem se še sestal s komunistom Rudijem Papežem. V Kranju sem ostal dva dni, zatem pa sem se z avtomobilom odpeljal proti domu. V Žirovnici sem izstopil in se 14. aprila previdno vrnil na Javornik. Zvedel sem, da so se vsi ostali srečno vrnili pred dvema dnevoma.

Skupina prostovoljcev, sestavljena iz pripadnikov Sokola in krščanskih socialistov, pa je šla z Jesenic z vlakom že prej, to je v torek osmega aprila. O potovanju in dogodkih te skupine mi je pripovedoval Mirko Frankić, ker je bil tudi on med njimi. Kdo je bil organizator teh prostovoljcev, mi ni vedel povedati. Omenil pa je, da so bili na predvečer v »pajzelnu« v črnem konzumu (to je klerikalnem konzumu) Mirko Frankić, Ivan Kavčič, Pukšič mlajši in Albin Noč. Ko so govorili o prostovoljcih, je bil Albin Noč proti. Nekdo je omenil, naj gredo prostovoljci na občino k dr. Zalokarju, da bi jim izdal potrdila o neoporečnosti posameznikov. Vseh udeležencev je bilo nekaj nad dvajset. (9)

Skupina se je odpeljala z vlakom. S seboj so imeli slovensko zastavo. V Kranju se jim je pridružilo še pet ali šest prostovoljcev. Ko so prispeli v Ljubljano, jih je na postaji pozdravila množica ljudi. Nadaljevali so vožnjo do Novega mesta. Tam so prenočili. V gimnaziji v Novem mestu, kjer so se zbirali prostovoljci, je bilo zbranih že okrog petsto mož. Tu je bil štab za prostovoljce. Vodil ga je major, ki je bil brez ene roke. Odpremljal je prostovoljce naprej. Ta skupina je v sredo 9. aprila proti večeru nadaljevala pot preko Karlovca v Zagreb. Tja so prispeli 10. aprila zjutraj. Napotili so jih v šestintrideseti pešpolk. V kasarni so jih sprejeli pripadniki »hrvatske seljačke zaštite«. Ti so bili opremljeni z različnim orožjem, nosili so klobuke s krivci. V kasarni so jim ponudili le slamo, prostvoljci pa so zahtevali orožje in da jih pošljejo na desni breg Save, da bi tam branili položaje. Na to zahtevo jih je neki polkovnik nagnal in rekel, da tega ne bo storil, ker nima nobenega takega ukaza.

Dopoldne so prihajali v kasarno nižji oficirji brez epolet, ker jim jih je »seljačka« zaščita potrgala. Popoldne 11. aprila je eden izmed oficirjev sprožil alarm, češ da so Nemci že blizu Zagreba. Prostovoljci so takoj vedeli, da bodo lahko ujetniki, če ostanejo v kasarni. Zato so raztrgali občinska potrdila in odšli iz kasarne na Ilico. Med-

tem so Nemci prodrli s tanki v Zagreb. Mačkovi in Pavelićevi pripadniki so jih navdušeno sprejeli s cvetjem in vzklikanjem: »Spasitelji,« prostovoljce pa: »Prokleti Kranjci.« Bilo je streljanja, nekaj žrtev, a nihče izmed Jeseničanov ni bil zadet. V tej situaciji so se prostovoljci začeli umikati proti Sloveniji, preko Sotle do Brežic. Tu so Frankič, Šavli, Čufar in Leskovic prenočili v nekem skladišču.

Zjutraj 12. aprila pa so šli proti Novemu mestu. Tu so ostali nekaj ur in obiskali neko znanko. Potem so doživeli bombardiranje. Šli so peš naprej skozi Ljubljano do Jesenic. Med potjo so srečali dr. Aleša Stanovnika, znanega borca za delavske pravice, svobodo in demokracijo. Čeprav je bil vpoklican v vojsko kot rezervist, je bil ob srečanju že v civilu. Po Gorenjskem so med potjo srečevali italijanske vojake. Zvečer na veliko nedeljo 13. aprila pa so prispeli domov. Ostali prostovoljci iz te skupine so se že v Zagrebu razkropili in se vsak po svoje vrnili domov. Nekateri so se odpeljali z vlakom. Od teh prostovoljcev ni bil nobeden zajet.

In tako je bila prostovoljska pot obeh skupin končana z zavestjo, da se bomo morali v svojem nadaljnjem boju zanašati le na svoje lastne sile, na našo partijo, zavedajoč se, da je pravi boj šele pred nami.

Okupacija in prve aretacije

11. aprila so italijanske enote s pomočjo nemških alpincev zasedle Jesenice. Kaj so ljudje takrat čutili, lahko sklepamo iz tega, da sta viseli samo dve nemški zastavi. Vsi pa le niso čutili tako. Med tem se je že vrnila peta kolona iz Avstrije. Tudi oblastniki, ki so podpirali priključitev k trojnemu paktu, pozdravljali fašizem in

19. avgusta 1941 so oblast na Jesenicah prevzeli Nemci

smrtno sovražili komuniste, so sedaj pokazali svoj pravi obraz. Občinski odbor je ponižno pozdravil Italijane in jim v znak priznanja njihove oblasti izročil ključe občine.

17. aprila je nemško komandno poveljstvo proglasilo brezpogojno kapitulacijo Jugoslavije. Naslednji dan je jugoslovanska vojska položila orožje. Tako je v dobrih desetih dneh razpadla predaprilska Jugoslavija.

Italijanska oblast na Gorenjskem ni dolgo trajala. Že 19. aprila so oblast prevzeli Nemci. Za vojaškimi oddelki se je na Jesenicah kmalu nato nastanil še gestapo in sicer v Kovačevi hiši, ki stoji nasproti Železarne. Gestapo je takoj začel s svojim strahotnim delom. Aretacije so se vršile po navodilih domačih Nemcev in petokolonašev. Nemcev je bila na Jesenicah le majhna peščica, imeli pa so skoraj vse vodilne položaje v Železarni, najboljše plače in stanovali so v najlepših vilah.

Konec aprila 1941 so bili aretirani sokolski in drugi kulturni in gospodarski delavci ter bili takoj prepeljani s kamioni v celovške zapore. To se je ponavljalo vsak dan. Ječe so se polnile, po cestah so neprestano vozili veliki blindirani avtobusi z napisi: »Für besondere Aktien«.

Partijska konferenca na Javorniku in srečanje 1. maja

Zadnje dni aprila ali prve dni maja, datuma se natančno ne spominjam, sem šel po navodilu v Ljubljano. Javka je bila v vogalni hiši v Študentovski ulici, nasproti glavnega trga. Oglasil sem se pri naši zvezi, šivilji in znani borki Idi Sabo-Kovač. Preskrbela mi je zvezo z Borisom Kidričem. Dobila sva se popoldne tega dne v Tivoliju. Z menoj je bila tudi moja žena. Kidrič me je vprašal, kakšno stanje je na jeseniškem področju, potem pa mi je povedal, da je ustanovljena osvobodilna protifašistična fronta. Sestavljena da je iz predstavnikov komunistične partije, krščanskih socialistov, demokratičnega dela Sokola in naprednih kulturnih delavcev. Dal mi je navodila, kako naj na terenu organiziramo odbore Osvobodilne fronte. Obrazložil je tudi naloge teh odborov, kot so zbiranje denarnih sredstev, prenašanje literature, pisanje parol, zbiranje orožja, priprave za oborožen odpor.

Nekaj dni zatem smo imeli ponoči partijsko konferenco pri meni na domu. Okna smo zastrli z odejami, tovariši so prihajali posamezno z zadnje strani, skozi vrbje ob Savi, moja žena pa je pazila, da ne bi prišla kaka nepoklicana oseba. Obravnavali smo navodila, ki jih je dal Kidrič in, kolikor se spominjam, sprejeli naslednje sklepe:

Ustanovi se odbor protifašistične fronte za Jesenice, v katerega se povabijo zastopniki krščanskih socialistov in Sokolov. Anton Thaler in Albin Pibernik naj dobita povezavo s pripadnikom Sokola Lojzetom Božičem. Skupaj so delali v tovarni. Z njegovo pomočjo naj bi govorila tudi z znanim delavcem v nacionalnih vrstah Valentinom Zupanom. Za razgovor z zastopniki krščanskih socialistov pa

sva bila določena Jože Čelesnik in jaz. Govoriti sva morala z dr. Potočnikom, Šavlijem in Alojzem Pukšičem. Za vojaške priprave je bil zadolžen Jože Gregorčič, za zbiranje orožja pa Valentin Noč. Za skrivališče orožja smo določili novo greznico na mojem dvorišču, katere takrat še nismo uporabljali in še ni bila priključena na stranišče in kanalizacijo.

Ko smo začeli akcijo, so nas dogodki prehiteli. Naše aretacije so začasno zaustavile začeto delo in to je tudi osnovni vzrok, da je na Jesenicah prišlo sorazmerno pozno do formiranja odborov OF. Imeli pa smo že celo mrežo posameznih zaupnikov, ne samo komunistov in simpatizerjev, temveč tudi pripadnikov iz drugih vrst, ki so podpirali protinemške akcije. To nam najbolj dokazuje številčnost in struktura ljudi, ki so med prvimi odšli v partizane.

Nekateri viri navajajo, da je bila partijska konferenca 20. aprila na Slamnikih. Meni o tem ni nič znanega. Morda gre tu za kakšno manjše srečanje komunistov. Če pa je bila, je to moralo biti pozneje, ko so nas Nemci že aretirali.

Po moji aretaciji je postal sekretar Okrožnega komiteja Jesenic Viktor Kejžar.

Prišel je prvi maj. Ta praznik smo tega leta praznovali, bolje rečeno, podoživljali pod nemško okupacijo. Da bi prvemu maju odvzeli pravi revolucionarni smisel in pomen, je Hitler proglasil ta dan za državni praznik. Tega dne so bile Jesenice preplavljene s Hitlerjevimi zastavami, izobešene so bile v glavnem po tovarniških objektih, javnih ustanovah in pri petokolonaših. Videti je bilo vse rdeče, le zloglasni simbol nacizma — kljukasti križ — nas je opozarjal na realnost situacije.

Nekateri so hudomušno pripomnili: »No, rdeče zastave že imamo, znebiti se moramo samo kljukastega križa, pa bomo v socializmu.«

Nismo se hoteli zapreti v svoje domove, šli smo tja, kjer bi se lahko srečali z našimi tovariši. Delavski dom na Jesenicah je bil prodan in je bil v rokah Kranjske industrijske družbe, ki je sama slavila Hitlerjev praznik. Zato smo se dobili v gostilni Konič na Javorniku. To ni bil nikak formalen sestanek, kot so ga nekateri označili, pač pa običajno srečanje, kateremu je dal pečat naš prvi maj. V tem smislu smo se tudi pogovarjali. Komentirali smo trenutno stanje, ugibali, kaj nas čaka in se spraševali, kdaj bomo zopet lahko ta praznik praznovali v svobodi in mu dali pravi pomen.

Nekateri posamezniki so trdili, da je bilo to srečanje neprimerno in da smo s tem dali Nemcem podatke za poznejše aretacije. Čeprav so bili Nemci dobro informirani o nas posameznikih in o našem delu, sestanka pri Koniču niso očitali nobenemu naših zapornikov na zaslišanju v Bgunjah. Res je, da smo se takrat še kar svobodno gibali. Nekaj dni zatem, ko je prišel kranjski komunist Rudi Papež in nam prinesel sporočilo oziroma direktivo centralnega komiteja, da se umaknejo vsi komunisti v polilegalo, pa je bilo drugače. Od tistega dne nisem več spal doma, zadrževal sem se pri svoji nečakinji Eli

Medvešček. Le včasih sem šel domov po kakšnem opravku. To mi je pa ob neki taki priliki spodletelo in padel sem v roke gestapu.

Ko so celovški zapori postali pretesni, so začeli ljudi vlačiti v Begunje in Šentvid. 1. maja 1941 sta bila aretirana tudi odvetnika dr. Aleš Stanovnik in dr. Ivo Štempihar, aretirana pa je bila še cela vrsta drugih. Odpeljali so jih v Šentvid, kjer je bil center za preseljevanje Slovencev. Od tu so 1. julija 1941 začeli preseljevati jeseniške družine v Srbijo, Italijo, Hrvaško in Nemčijo. Z Jesenic je bilo v 54 avtobusih prepeljanih nad 500 ljudi.

Aretacije in zapor v Begunjah

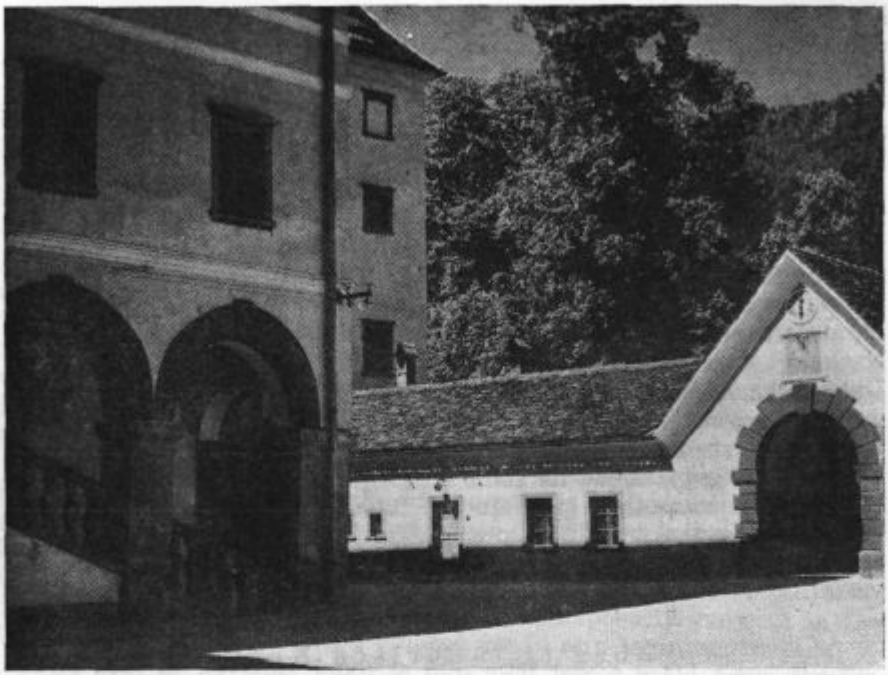
V začetku druge polovice maja pa je gestapo začel z aretacijami v pretežni meri med delavstvom. Odpeljali so jih v begunjske zapore. Sam sem bil aretiran 21. maja. Živel sem že v polilegali. Ravno takrat pa sem prišel domov po nekem opravku in sta prišla gestapovca Druschke in domačin-petokolonaš Šinkovec. Odpeljala sta me v gestapovski zapor v Kovačevi hiši. Tu je bilo že precej aretirancev. Popoldne so nas naložili na avtobus in odpeljali v Šentvid. Med vožnjo smo zapeli internacionalo, Druschke, ki nas je spremljal, pa je zahteval, da utihnemo.

V Šentvidu smo zagledali v civilu bivšega kaplana s Koroške Bele Antona Duhovnika. (10) Opravljal je neke administrativne posle. Ko smo bili postavljeni v vrsto, je hodil mimo nas, nas opazoval in se nam posmehoval. Nekaj je pisal v beležnico. Verjetno je povedal naprej, kakšni ljudje smo. Še isti večer so nas odpeljali v begunjske zapore. Nastanjeni smo bili v prvem oddelku. Kolikor se spominjam, smo bili tu: Franc Benedičič, Štefan Barbarino, Franc Dolinar, Edi Giorgioni, Ciril Grintov, Ignac Kralj, Albert Kraguljnik, Franc Kraševec, Pavel Klemenčič, Valentin Noč, Rudi Otrin, Franc Resman, Franc Rozman, Jakob Reinhart, Janez Šmid, Janez Tavčar, Alojz Žnidar, jaz in še nekaj drugih. Med njimi je bil tudi slikar in karikaturist Kondor iz Murske Sobote. Napravil je nekaj karikatur, med drugimi Ignaca Kralja, Franca Mohoriča in mene. Držali so nas v strogi disciplini, od nas so zahtevali absolutno spoštovanje njihovih organov. Tako je moral eden od nas vsakič, ko je vstopil kdo od njihovih ljudi v našo sobo, zaklicati »Achtung«, vsi ostali pa smo morali skočiti pokonci in ga pozdraviti z mirno držo. Domenili smo se, da bomo nalašč klicali bolj tiho, da ne bi mogli vsi slišati tega poziva in zato tudi ne bi vedeli, da je treba pozdraviti. Ob neki taki priliki nas je komandir opozoril, da je treba besedo »Achtung« zaklicati bolj s poudarkom. Naročil je Jaku Reinhartu, da on to pokaže. Jaka je imel namreč močan glas in je z vso močjo zakričal »Achtung«. Še sam komandir se je ustrašil. Pozneje je vedno nekdo zakričal to besedo, kar se da najbolj glasno, da smo tako ionizirali te pruske metode. Med nemškim osebjem je bil tudi nek oficir Avstrijec, za katerega smo sklepali, da ni prijatelj Nemcev. Ob takih naših pozdravih se je potuhnjeno posmejal in odšel iz sobe.

Vsak dan so nas vodili na vrt, kjer smo morali na njihovo komando tekati, lesti, vstajati in podobno. Namen tega drila je bil v tem, da bi nas podredili slepi poslušnosti. Bilo je na binkoštni ponedeljek. Ko so nas peljali na vežbanje, smo tiho prepevali pesmi. Spominjam se, da smo zapeli tudi Bilečanko, ki je kar ustrezala našemu položaju. Začeli smo vaditi. Poveljeval je neki pruski podoficir. Podil nas je in hitro menjaval povelja: teci, lezi, vstani in zopet teci itd. Bili smo že precej upehani. Ustavil nas je in posmehljivo vprašal, če smo utrujeni. Nekaj nas je dvignilo roke in s tem smo dali vedeti, da smo utrujeni. Nemec je očitno pričakoval, da ne bomo upali priznati utrujenosti. Po hitrem tempu povelj so nekateri že omagali. Ponovno nas je vprašal, če smo utrujeni in na naš pritrdilni odgovor nas je ves besen pognal tretjič naokrog. Nismo dolgo tekli, ko sta onemogla obležala Ignac Kralj in Franc Mohorič. Ustavil je vaje in ironično rekel: »Sedaj pa niste več utrujeni« in nas odgnal nazaj v sobo.

Še huje so delali z Romi. Ti so morali že kar po stopnicah vaditi in so se kot kepe kotalili vsi potolčeni in okrvavljeni.

Gestapo je začel zasliševati. Vsakemu so izprašali vest do podrobnosti. Spraševali so o nacionalni pripadnosti, o političnem obnašanju in podobnem. Skoraj o vsem so bili že poprej informirani. Mene je zasliševal gestapovec Druschke. Za tolmača pa je bil Rudolf Ogrin, ki so ga zaposlili v svoji administraciji. O meni je imel kar precej podatkov. Očital mi je, da sem vodja tamkajšnjih komunistov, da sem bil organizator prostovoljcev in da sem vršil protinemško propagando. Dobro se še spominjam, kako sem odgovarjal na posamezna vprašanja. Pojasnil sem, da sta me oblast in KID imela za komunista zato, ker sem se boril za delavske interese in proti krivicam, ki so jih delali delavcem. Ker sem bil na dveh vodilnih položajih in to kot glavni delavski zaupnik in župan občine, so mislili, da sem tudi vodja komunistov. Očitek, da sem organiziral prostovoljce, sem zavrnil. Priznal pa sem, da sem šel med prostovoljce in to zato, da sem dokazal, da nisem protidržavni element in da imam rad svojo domovino. Druschke je vedel še to, da sem bil v povorki od Javornika do Jesenic takoj za zastavo in da me je spremljal star komunist France Ravnik. Vprašal me je še, za koga sem, za Sovjetsko zvezo ali Nemčijo, za Stalina ali Hitlerja. Rekel sem, da na to vprašanje ne morem odgovoriti, ker ne poznam razmer ne v Nemčiji ne v Rusiji. Da pa pravijo nekateri, da je dobro v Nemčiji, drugi pa v Rusiji. Naposled je vprašal, če imam pri sebi kaj denarja in osebne dokumente. Povedal sem, da nisem mogel ničesar vzeti s seboj, ker so me tako naglo odpeljali od doma. V resnici pa sem imel denar in osebno legitimacijo. Vse sem skril med prtljago, pozneje pa v slamarico. Pri zasliševanjih v začetku še niso pretepali. Ostrejše sankcije so začeli izvajati pri vsakomur, ki so ga zalotili pri kršenju discipline ali kaki drugi prepovedani dejavnosti. Za take prestopke so nekaj tovarišev že takoj v začetku pretepli in jih zaprli v tako imenovani »bunker« — temnico. Iz naše sobe sta to doživela Franc Resman in španski borec Albert Kraguljnik.

Bivša begunjska kaznilnica

Kmalu po prihodu so nas vprašali, če zna kdo kako obrt. Za zidarja sta se javila Rozman in Franc Krašovec, Franc Benedičič pa za krojača. Iskali so tudi mizarja. Ker ni bilo nikogar, sem se javil jaz. Povedal sem, da nisem izučen mizar, da pa znam napraviti marsikatero reč. Javil sem se zato, ker sem vedel, da mi bo to omogočalo več gibanja med ljudmi, da pa bom tudi lažje spoznal splošne razmere v zaporu in okolici. V glavnem smo računali, da nam bo to pomagalo pri organizaciji eventualnega pobega. V tem smislu smo imeli tudi kontakt z našimi tovariši izven zapora, ki bi nam pomagali pri tej akciji. Mizarska delavnica je bila tik ob glavnem vhodu. Tu smo se srečevali, se pogovarjali, pa tudi marsikatero pošto smo skrivaj dobili ali pa jo oddali ven. Prva moja naloga je bila, da sem napravil stojala za puške in drugo orožje. Imel sem tako vpogled v prostor z orožjem. Poročilo smo poslali tovarišu Gregorčiču, da bi bili v slučaju skupne akcije seznanjeni, s kakšnim orožjem so oboroženi Nemci.

Nekega dne se je zunaj Begunj pojavila vest, da nas bodo odpeljali iz Begunj neznano kam. Nekaj naših žena se je še isti večer pripeljalo z vozom v Begunje. Hotele so vedeti, kaj je na stvari. Nemci so jih prestregli že pri Avsenikovi gostilni in dokaj mirno to zanikali ter jih napotili domov. Povezavo smo imeli tudi z nekaterimi vaščani Begunj. Tako sem preko žene vzpostavil kontakt z bivšim županom iz Begunj kmetom Gašperinom. Njegova hiša je tik ob gra-

ščini. On in njegovi sestri so marsikaj videli in slišali pa pomagali nam in našim svojcem. Dokler je bilo možno, mi je pošiljal mleko, kruh in podobno.

10. junija so nekaj tovarišev iz naše sobe izpustili domov. Spominjam se, da so bili med njimi Ignac Kralj, Pavel Klemenčič, Valentin Noč, Franc Mohorič in Janez Šmid.

V nedeljo 22. junija je stopil v našo sobo ves razburjen že omenjeni avstrijski oficir. Povedal je, da so Nemci napadli Sovjetsko zvezo in dodal: »Zdaj bo pa drugače.« To je bilo sicer dvoumno izrečeno, vendar smo mi po svoje razumeli, da bo drugače za Hitlerjevo Nemčijo. Takrat smo trdno verovali, da bo Sovjetska zveza hitro opravila z nemško vojsko in da bo tako tudi za nas kmalu drugače. Naslednji dan sem srečal pred mizarsko delavnico kaplana Antona Duhovnika, ki so ga med tem prepeljali iz Šentvida. Tudi on mi je v razgovoru začel razlagati, da bo sedaj vse drugače za Nemce. Prišli bodo v opustošeno deželo, kajti Rusi pri umiku vse uničijo, žitna polja pa zažigajo. Glede na slabe izkušnje, ki sem jih imel z njim že kot delavski zaupnik in pozneje kot župan in ker sem ga poznal kot vnetega privrženca italijanskega fašizma, nisem verjel v dobronamernost njegovih besed. Raje sem molčal in se o tem nisem pogovarjal.

Pobeg iz taborišča Kraut

V sredo 25. junija zjutraj so med nami izbrali večjo skupino in nam naročili, da vzamemo svoje stvari, da nas bodo odpeljali drugam. Kot sem bil navajen bolj svobodno nastopati proti organom jugoslovanske policije, me je tudi sedaj zaneslo. Lagerführerju Petru Glanzerju sem se javil na raport. To sem pozneje zelo obžaloval. Vprašal sem ga, kam nas bodo odpeljali in kaj smo napravili nemški državi, da nas tako preganjajo. Poskočil je in ves zaripel v obraz zavpil, če se drznem postaviti še kakšno tako vprašanje, da bom že videl, kam bom prišel in me napodil z besedami: »Marš hinaus.«

Že v Begunjah smo Krašovec, Benedičič, Rozman, Kraguljnik in jaz pripravljali beg, pa nam je selitev prekrižala načrte.

Naložili so nas na tri kamione, prekrite s plahto. Nameraval sem med prevozom pobegniti. Zato sem se obotavljal tako dolgo, da sem sedel na zadnjo klop kamiona. Ker pa sta se poleg mene usedla dva stražarja z brzostrelkama, ni bilo primernega trenutka, da bi lahko skočil s kamiona in pobegnil. Odpeljali so nas v taborišče Kraut nad Spittalom na Koroškem. Tu so nas takoj postavili v vrsto in nas predali tamkajšnjemu Lagerführerju Fischerju. Tega so seznanili tudi z mojim raportom. Takoj me je poklical iz vrste. Tako sem bil že ob prihodu zaznamovan pri vodstvu taborišča.

Namestili so nas po barakah, ki so bile postavljene na obronku njiv in travnika. Prostor je bil ograjen z bodečo žico, čuvali pa so nas avstrijski žandarji. Stvari, ki smo jih prinesli s seboj, so nam pustili. Dobili smo delovne obleke. Tudi tu so hoteli vedeti, kaj zna

kdo delati. V bližini so gradili novo cesto, zato so rabili največ zidarjev. Med te sta se prijavila Rozman in Krašovec. Tudi jaz sem se prijavil. Povedal sem, da sem delal dalj časa pri gradbincih in da sem vešč zidarskega dela. Dodeljen sem bil zidarju internirancu Italijanu. Delala sva ob cesti odtočne kanale. Benedičič pa se je zopet javil v krojaško delavnico.

Pred delom in po njem smo morali na dvorišču korakati. Lagerführer Fischer je nekega dne zahteval, da zapojemo kakšno pesem. Peli smo bolj simbolične pesmi, med drugim Jaz pa pojdem na Gorenjsko in Dol čez izaro. Potem nas ni več silil peti. Pred večerjo je bil običajno apel. Na njem so nam poročali o velikih uspehih na bojiščih, o ogromnem vojnem plenu in o milijonih zajetih ruskih vojakov. Razglašali so, kako nemška vojska nezadržno prodira proti Leningradu in Moskvi. S tem so hoteli zlomiti našo moralo in prikazati vsemogočnost nemške vojske, ki bo gotovo zmagala.

V takem vzdušju smo še kar naprej razmišljali, kako bi pobegnili. V začetku smo »sanjarili«, da bo partija organizirala kak kanal za naš beg, ali pa, da nas bo rešil kdo drug. Med interniranci, med katerimi so bili tudi Korošci, Poljaki in drugi državljani, nismo uspeli dobiti stika, da bi nam kdo pomagal pri naši nameri. Sklenili smo, da bomo sami skušali pobegniti. O tem smo sporočili svojcem in želeli, da nas pride kdo od njih obiskat, da bi se o tem pogovorili.

Še prej bi povedal, kako je bilo med tem z mojo ženo. Prvega julija so jo Nemci odpeljali v Šentvid. V tej izseljeniški bazi sta že bila dr. Štempihar in dr. Stanovnik. Nemci so oba zaposlili, pomagala sta v administraciji. Ko sta zvedela za mojo ženo, sta sklenila pregovoriti Nemce, da bi jo izpustili. Do takrat so namreč selili celotne družine skupaj. Ker pa sem bil jaz v Krautu, sta predlagala naj ženo izpustijo, dokler ne pripeljejo mene v Šentvid. Po enem tednu so jo izpustili. Na Bledu so ji vrnili ključe od zaplenjene hiše, niso ji pa hoteli dati propustnice za Kraut.

S Kraševčevo Marijo sta se domenili, da bosta šli ilegalno na Koroško. 27. julija je uspelo Kraševčevi in moji ženi, da sta prišli v Kraut. Ko sta prišli zjutraj na dogovorjeno mesto, ni bilo nikogar. Odšli sta v Kranjsko goro in se ustavili v hotelu pri Kernštajnovih. Pri njih so se zadrževali Nemci. Kernštajnova sta dosegla, da jima bo neki Nemec omogočil prehod preko meje. Obe sta rekli, da imata v Avstriji sorodnike in da bi jih radi obiskali. Moja žena je imela s seboj še potni list na dekliško ime. Orožnik je pristal, da jima pomaga čez mejo. Povedal jima je, ob kateri uri morata biti na avtobusu za tja in za naslednji dan za nazaj. Takrat je imel on kontrolo na meji.

Na komandi taborišča Kraut so bili nekoliko začudeni, ker nista imeli dovolilnic. Vendar so se dali pregovoriti in so jima dovolili obisk. Sestali smo se ločeno. Ženi sem povedal, da pripravljamo pobeg in da nam morajo pri tem pomagati. V tem času, ko bomo mi pobegnili, naj se najbližji sorodniki umaknejo od doma, da jih ne bodo zaprli. O tem naj obvesti tudi Gregorčiča. Naročil sem ji, naj mi takoj sporoči, ko bo vse opravila.

V sredo 30. julija sem dobil obširno pismo. Žena je pisala le o nepomembnih zasebnih zadevah. Na notranji strani kuverte pod svilenim papirjem pa je napisala z nevidno pisavo — z galunom posebno sporočilo. S pismom sem takoj šel k Benedičiču, ta je z vročim likalnikom potegnil preko kuverte in pokazalo se je besedilo: »Vse urejeno, storite svojo dolžnost.«

Še isti večer smo se dogovorili Franc Krašovec, Franc Rozman, Franc Benedičič, Ivan Tominc in jaz, kdaj in kako bomo pobegnili. Tominc je predlagal, da bi v svojo skupino sprejeli še njegovega tovariša iz Kranja Ručigaja. Rekel je, da je zanesljiv fant in da želi tudi on pobegniti. Strinjali smo se s tem. Za beg smo imeli dve varianti: da pobegnemo vsi naenkrat in sicer ponoči preko žice, ali da bi tisti, ki smo hodili na delo izven taborišča, pobegnili z delovnega mesta. Benedičič, ki je bil stalno v taborišču, naj bi pa v temi pobegnil iz taborišča. Sprejeli smo drugo varianto, prva bi bila preveč tvegana. Petek, 1. avgusta smo določili za dan pobega. Napravili smo načrt, kaj bomo morali prenesti iz taborišča (plašč, nahrbtnik, hrano in drugo) in kje bomo skrili. Drugo jutro je prišel k meni Franc Rozman in mi omenil, da se je premilil, ker je bolan in ne more tvegati takega napora. V tej situaciji ga nisem prepričeval, pač pa sem ga prosil, da mi pomaga odnesti nekaj stvari v določeno skrivališče. Ručigaj je rekel, da bo lažje pobegnil iz taborišča, kot pa z dela.

Tega dne smo šli na delo kot običajno, le pod delovno obleko smo oblekli svojo obleko. Delal sem kot navadno na cesti z Italijanom, naju pa je stražil orožnik. Kakih petdeset metrov stran je bila lesena baraka za orodje, okoli dvajset metrov za njo pa je bil že gozd. Na drugi strani se je svet spuščal v nižino. Okrog tretje ure popoldne sem prosil orožnika, da grem na potrebo. Šel sem za barako in ko je bil obrnjen v drugo smer, sem skočil v gozd in se spustil globoko navzdol v temno grapo. Bil sem že kake pol ure daleč od delovišča. Tu sem slekel delovno obleko, se obril, nataknil črna očala in čakal, kaj se bo zgodilo. Malo višje nad cesto je stala na samotnem kraju cerkvica. To smo določili za zborno mesto in sicer ob desetih zvečer. Razpoznavni znak je bil čukovo oglašanje.

Ko se je začelo mračiti, sem se previdno in počasi vrnil proti robu gozda. Bila je že tema in nisem slišal nobenega glasu. Šel sem do skrivališča po svoje stvari in nato k cerkvici na zborno mesto. Bilo je malo pred deseto. Dolgo sem čakal, ura je že odbila pol enajstih. Nobenega od nikoder. Šele čez čas sem zaslišal čukov glas in se mu odzval. Prišla sta Tominc in Krašovec. Kmalu za tem smo zaslišali nekaj strelov v taborišču. Nato je prišel tudi Benedičič. Povedal je, kako je bilo v taborišču in kako je pobegnil. Nemci so takoj po prihodu z dela sklicali zbor in povedali, da so trije pobegnili, da nas že zasledujejo, da nas bodo našli in strogo kaznovali. Ručigaj in Benedičič sta ta čas izkoristila in preko žice pobegnila. Benedičič si je dal na roke suknjene copate, kot mačka preplezal žico in skočil na drugo stran. No in takrat so padli streli. Ručigaja ni bilo. Čakali smo ga do pol ene ponoči. več pa nismo upali tvegati. Odšli smo na

pot. Pozneje smo zvedeli, da je tudi on srečno ušel, se zatekel k stricu na Koroškem in se nato tudi srečno vrnil domov.

Do jutra smo prišli do Millstätskega jezera. Ker je bilo preveč nevarno, da hodimo skupaj, smo se razšli in po dva in dva odšli po različnih poteh. Krašovec in Tominc sta šla skupaj, midva z Benedičičem pa skupaj. Hodila sva zelo previdno. Do večera sva prišla do velikega kamnoloma Weissenstein. Nahajal se je na levi strani Drave. Nedaleč od tu sva šla preko mostu na drugo stran Drave. Tod pelje cesta proti Beljaku. Raje sva se umaknila v gozd in tod prišla do noči do neke jase, kjer je bila trava pokošena. Vlegla sva se v kopice in zaspala. Zgodaj zjutraj sva nadaljevala pot kar po gozdu. Ker je pa bila močna rosa, sva se odločila, da greva po cesti dalje proti Beljaku, kamor sva prišla okrog enajstih dopoldne. Nadaljevala sva pot v smeri Kepe in prišla do vasi Spodnje Rute. Bila sva lačna in vsa mokra. Na samem je bila kmetija. Odločila sva se, da greva tja in se nekoliko urediva. Na kmetiji sva našla starejšega možakarja in njegovega sina. Prosila sva ju, če bi lahko dobila kaj toplega za pod zob in da bi se rada tu malo odpočila. Gospodar je pojamral, da nima hrane, ker mora vse oddati, da pa ima krompir. Ker sva imela s seboj konzerve, sem predlagal, da skuha krompir in da toplo mleko, midva pa mu bova dala konzervo. Možakar se je strinjal s tem. Medtem sva se sezula, dala sušit nogavice in se usedla na travo. K nama je prisedel sin in smo se začeli pogovarjati. Vprašal naju je, odkod prihajava in kam sva namenjena. Rekla sva, da sva zaposlena v kamnolomu Weissenstein, da pa greva k svojim domačim na Jesenice. Omenil je, da so tam njegovi sorodniki in sicer Rošičevi. Te ljudi sva midva poznala, saj je bila Rošičeva družina znana privrženka naprednega delavskega gibanja, hčerkin mož Viktor Kejžar pa je bil znan jeseniški komunist in revolucionar in tisti čas sekretar okrožnega komiteja Jesenic. Sin se je umaknil v hišo.

Zatem pa je prišel okrog gospodarskega poslopja avstrijski žandar in naju zagledal, repetiral puško, prišel k nama in pozdravil s »Heil Hitler«. Odgovorila sva mu z enakim pozdravom. Zahteval je, da se legitimirava. K sreči ali nesreči sem imel pri sebi legitimacijo. Nekaj časa jo je ogledoval, nato pa vprašal, kam greva. Začela sva mu pripovedovati, da sva tu že dalj časa, da delava v kamnolomu Weissenstein in da bi rada šla domov pogledat, kako se imajo domači. Spraševala sva ga za avtobusno zvezo, on pa kot da bi vedel, je začel kazati proti Kepi in omenil, da je tam koča in naj greva v tisto smer. Orožnik je govoril nemško, ko pa je videl, da midva ne znava dosti, je začel govoriti v slabi koroški slovenščini. Zgledalo je, da mu nisva bila sumljiva. Šel je v hišo. Midva sva bila nervozna in sva se hitela obuvat. Nato je gospodar prinesel v oblicah kuhan krompir in zavreto mleko. Kar hitro sva zmetala to v sebe. Za tem sem šel v hišo, da dam obljubljeno konzervo. Žandarju so se kar zaiskrile oči. Zato sem tudi njemu ponudil eno. Zelo rad jo je vzel, na kar sem mu dal še eno in to zadnjo iz skrite rezerve ter odšel ven. Poslovila sva se od kmeta, ki je naročil še pozdrave za Rošičeve. Žandar pa je šel

Vencelj Perko ob koncu vojne

kar z nama in spet začel kazati pot proti Kepi. Povedal je, da je iz Beljaka, kjer ima majhno trgovinico in veliko družino. Dodal je še, naj se tepejo tisti, ki imajo velike trebuhe in ki vedo zakaj. Na to njegovo govorjenje sva kar molčala. Nisva še bila sigurna, če resnično iskreno govori, ali je to le provokacija. Z nama je šel do zgornjih Rut, naju peljal v gostilno in naročil za vse tri pivo. Spili smo, nama se je mudilo. On pa je šel še nekaj korakov z nama, še enkrat pokazal pot in naju še opozoril, da je mogoče zgoraj patrulja, da naj bova previdna. Kar verjeti nisva mogla, da sva po tako srečnem naključju naletela na človeka, ki nama je hote ali nehote toliko pomagal.

Prvò srečanje s partizani

Do osme ure sva prišla pod vrh Kepe. Stemnilo se je in nisva videla poti. Odločila sva se, da prenočiva kar pod smreko. K sreči ni bila noč prehladna.

Zjutraj sva krenila proti Gornjesavski dolini in se previdno ozirala naokrog. Okrog dvanajste ure sva prišla nad Belco in se ustavila nad domačijo dr. Mihe Potočnika.

Benedičič je šel v hišo, da vidi, če je Miha doma. Prosil naj bi ga, če se lahko za kratek čas zadrživa pri njem. Na srečo je bil doma in vstopila sva v hišo. Da bi se izognila eventualnemu presenečenju, sva se umaknila na senik. Potočnikova žena nama je skuhala ajdove žgance. Miha sem prosil, če bi šel k tovarniškemu delavcu komunistu Šifrerju v Mojstrano in mu naročil, naj sporoči Lovru Albrehtu, da se bova midva z Benedičičem naslednji večer ob osmi uri oglasila v gozdu Zastrana na Koroški Beli.

Od Potočnika sva šla v mraku po gozdu proti Jeseniškim rovtom. Prespala sva v nekih svislih, zjutraj pa se napotila proti Javorniškemu Rovtu. Izogibala sva se srečanju z ljudmi. Malo pred osmo uro zvečer sva že bila na dogovorjenem mestu. Nisva dolgo čakala, ko sva zaslišala previdne korake in rahlo požvižgavanje. To je bil znak, da naju že pričakuje Albreht. Približala sva se mu in smo se prisrčno pozdravili. Vesel je bil, ko naju je zagledal. Na kratko nama je pojasnil, kako je bil obveščen. Odšli smo proti Kresu in malo naprej nad cerkvijo zavili v hišo Franca in Rezke Šušnik. Bila sta to naša simpatizerja in sodelavca. Rezka je imela že pripravljeno dobro večerjo. Po krajšem razgovoru smo krenili naprej, ker bi rada še to noč dobila zvezo s partizani. Štab je bil takrat nad Cimpkovo domačijo (Praprotnikovo). Bilo je veselo snidenje. Tu sva se sestala z Gregorčičem in Poldetom Stražišarjem. Tako sva z Benedičičem srečno prišla v partizane in tako se je začela tudi pot najinega partizanskega življenja. Iz taborišča smo pobegnili prav na dan 1. avgusta, ko so imeli naši partizani prvi večji spopad z Nemci na Obranci na Mežaklji. Takrat sta padla prva naša partizana Viktor Arzenšek in Ferdo Koren.

Tudi Kraševec in Tominc sta se srečno vrnila in se priključila partizanom. Vsi štirje, Krašovec, Benedičič, Tominc in Ručigaj so v boju žrtvovali svoje življenje za našo svobodo.

PRIPOMBE

1. Zaprti in obsojeni so bili Tone Čufar, Pavel Demak, Angela Slivnik-Saračevič, Ivan Sedej (po prestani kazni izgnan v Italijo). V tem času so bili aretirani in zaprti Ignac Kralj, Stanko Fende, Jože Egart in Vencelj Perko.
2. S cele Gorenjske smo bili internirani leta 1940 v Bileći le trije. Tomaž Godec iz Bohinjske Bistrice ni bil interniran v Bileću, kot navajajo nekateri pisci.
3. Tudi jaz nisem bil vojni obveznik, ker sem bil na prvem naboru spoznan za nesposobnega za vojaško službo zaradi oči. Tako poziva na orožne vaje nisem dobil, nameravali pa so me ponovno poklicati na nabor in me poslati v Medjurečje. To mi je sporočil dr. Aleš Stanovnik, katerega je o tem obvestil višji policijski uradnik Čermak. Zaradi tega sem se po nasvetu za nekaj časa umaknil z Jesenic. Vrnil sem se, ko sem dobil obvestilo, da je zadeva že mimo in da ne bo novih vpoklicev.
4. Omenjena konferenca ni bila 2. februarja 1941, ker so v tem času bili nekateri udeleženci že v vojaškem taborišču Medjurečje. Tam so se nahajali od 23. januarja do 27. marca 1941.
5. Narodni svet za Slovenijo, v katerem so bili predstavniki slovenske ljudske stranke, jugoslovanske nacionalne stranke, narodno radikalne stranke, so ustanovili 6. aprila 1941. Za predsednika so izvolili Marka Natlačena. CK KPS je zahteval od narodnega sveta odločno obrambno akcijo in da vstopijo vanj tudi predstavniki komunistične partije, kar pa je svet odklonil. Narodni svet, ki je zaviral ukrepe za obrambo dežele, je 10. aprila 1941 izdal proglas kapitulantske vsebine.
6. Navedba nekega pisca, da je Jože Gregorčič peljal skupino prostovoljcev proti Žirovnici, ne drži.
7. Med temi prostovoljci so bili med drugimi: Viktor Arzenšek, Franc in Ludvik Benedičič, Jože Gregorčič, Edi Giorgioni, Franc Guzelj, Viktor Kejžar, Ferdo Koren, Vinko Noč in njegov brat, Albert Kraguljnik, Franc Potočnik, Ivan

Rebernik, Polde Stražišar, Vencelj Perko, Franc Papler, Pavel Štravs, Anton Thaler, drugih imen pa se ne spominjam več.

8. Naša skupina se torej ni ustavila v Novem mestu, kot navajajo nekateri pisci v svojih zapisih o prostovoljcih.
9. Franc Aleš, Albert Antonič, Luka Bizjak, Ferdo Bokal, Franc Božič, Jože Čufar, Mirko Frankič, Ivan Leskovec, Peter Prevc, Robert Prevc, Pukšič (mlajši), Ivko Saksida, Roman Stana, Volodja Stojan, Ludvik Stražišar, Jože Šavli.
10. Anton Duhovnik je bil privrženec italijanskega fašizma in je v stari Jugoslaviji tesno sodeloval s policijo v boju proti komunistom. Za časa okupacije je sodeloval z dr. Hacinom, upravnikom ljubljanske policije in bil zadolžen za področje Šentvid, da vohuni za komunisti in drugimi pripadniki Osvobodilne fronte.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor dieses Artikels ist Vencelj Perko. Er war ein Revolutionär und Kommunist schon vor dem 2. Weltkrieg. In seinem Artikel beschreibt er die Zeit vom 7. Februar 1940 — als er in dem Lager Bileća interniert war — bis zu den ersten Tagen im August 1941 — als er sich Partisanen anschloß. Anfangs Januar 1941 wurde bei Franjo Puki in Lipce die Bezirkspartelkonferenz gehalten. Damals wurde Vencelj Perko als der neue Sekretär ernannt. Mit der Okkupation begannen die Vorbereitungen für die Organisation der Freiwilligen, die am 10. April mit dem Zug in die Richtung Ljubljana—Karlovac verreisten. Nach der Kapitulation kam Vencelj Perko wieder nach Jesenice zurück. Hier wurde er am 21. Mai verhaftet und nach Begunje und später in den Lager Kraut über Spittal in Kärnten abgeführt. Am 1. August flüchtete er mit einigen Genossen davon und kam nach Gorenjska zurück. Hier schloß er sich der Cankar-Truppe an.

Ivan Jan

VIHARNI DECEMBER 1941

1. Spomini na zimsko vstajo

Prva partizanska zima se je začela že zgodaj. Po gorenjskih hribih je svojega pol metra snega padlo že 22. oktobra in v višinah ni več skopnel. Nasprotno, z decembrom ga je bilo vse več in več.

In takrat, prve dni decembra se je z Mohorja nad Selško dolino, kjer je bil tedaj Cankarjev bataljon, udarna pest gorenjskih upornikov, skupina dvanajstih partizanov odpravila čez zasneženo in poraščeno Jelovico. Pot je bila naporna in radi bi bili počivali, toda skupini se je mudilo. V pastirskih kočah so se ustavljali samo toliko, da so se ogreli in oddahnili. Potem pa spet pot pod noge in naprej po globokem snegu.

Za kaj gre, sta natančneje verjetno vedela le Stane Bokal in Polde Stražišar, ki sta jih vodila. A šlo je za vstajo, ki naj bi jo dvignili v zgornjem koncu Gorenjske.

O tem tiha dolina pod njimi ni še nič vedela, ne partizanski zaupniki ne gestapovski obveščevalci.

Po nekaj dnevih utrujajoče hoje so se ti netilci upora pregrizli čez Savo Bohinjko in se ustavili pri Matevžu v Slamnikih nad Bohinjsko Belo. Tu se je skupinica razdvojila: Polde Stražišar je z nekaj tovariši odgazil naprej proti Jesenicam in še dalje na pobočje Karavank onstran Save Dolinke.

Iz teh peščic, iz tega majhnega jedra naj bi zažarela vstaja ...

V tem sestavku ne gre za opis celotne decembrske vstaje, ki je s pomočjo Cankarjevega bataljona zorela tudi v Poljanski dolini, temveč za vznemirljive dogodke v okolici Bleda, Gorij in Bohinja, nad Jesenicami in na Dovjem ter v Mojstrani. O vseh teh dogodkih je Miha Marinko na II. kongresu KPS dejal, da se je »... gibanje proti koncu leta (na Gorenjskem) znova razmahnilo in doseglo brez dvoma največji uspeh v Sloveniji sploh.«

* * *

Takrat so po okupirani Gorenjski, ki je vse bolj postajala sod smodnika, krožile različne, vznemirljive in čudne govorice. Prihajale so z nastopajočo zimo, ki je prinašala s seboj obilo skrbi in dvomov, prihajale so iz ust nemških podrepnikov, prihajale po raznih kanalih tako od dobrih kot od slabih ljudi.

»Okoli Brežic Nemci preseljujejo vse, kar je slovenskega!«

»Še ena ofenziva na ruski fronti in vojne bo konec!«

»Tudi mi na Gorenjskem smo na vrsti! Izselili nas bodo!«

»Ne, ljudje! Partizani so že začeli! V Poljanski dolini so potolkli celo kolono Nemcev!«

Glas, da se Nemci partizanov boje, da so jih pod Blegošem pobili za »celo vojsko«, se je naglo širil po vsej pokrajini. In ravno pravi čas, kajti ljudem je bilo treba nekakšne opore, upanja in zaupanja v moč partizanov.

Glasnik iz Bohinja

Morala je bili nedelja (to je bilo 7. decembra 1941), kajti tisto jutro sem čepel pred ogledalom in lovil redke in še mlade dlake, ko je priropotal v hišo znanec iz Bohinja. Začudeno sem ga pogledal, ker je prišel tako zgodaj, toda fant — bil je Ravhekarjev Miloš — se je tudi z ostalimi v družini pogovarjal tjavdan, da nisem mogel niti malo pomisliti o čem pomembnem. Govoril je o vremenu, o mrazu in snegu in potem vprašal:

»Mokro imam v čevljih. Rad bi se posušil.«

Še med britjem sem ga povabil:

»Kar sezuj se in na peč zlezi!«

Malo sem bil pa le radoveden, kaj je fanta prineslo, ko vendar ni pogosto zahajal k nam. Morda v zvezi s kakšnim dekličem? Opazil sem, da bi bil rad z mano na samem. In to se je kmalu ponudilo.

Takrat je Miloš začel:

»Gotovo se ti čudno zdi, zakaj sem tu.«

»Že sam sem te hotel vprašati. Po tej zimi tako daleč in še po nevarnem ne boš hodil kar tako. Kaj te je prineslo?«

Miloš je bil živahen fant in je takoj poprijel:

»Saj to je tisto. Ni se ti treba sprenevedati in tudi meni ne. Poslan sem!«

Zdaj me je nekaj obšlo! Neka misel! Toda, saj sem vendar imel zvezo tu blizu: s Pokljuko, z Jesenicami!?

»Poslan? Od koga?«

Ni odgovoril takoj.

»Ne čudi se preveč. Od Tomaža Godca in od nekega Staneta Žagarja (tedaj je bil v Bohinju). Takole sta rekla: zdaj je prišel tisti trenutek, ko bo treba poprijeti! Počakaj samo še na znamenje in udarili bomo. A naročila sta tudi, da boš poiskal ljudi, s katerimi si v zvezi, da bodo pripravili orožje in ostalo.«

Presenečen sem kar otrdel. Potem sem naglo še nekajkrat potegnil po bradi, ki se mi je zdela zdaj nekako bolj bela, in bolj na glas razmišljal, kot spraševal: »Hm, zdaj da je prišel tisti trenutek! Čakaj na znamenje!? A nič ne vprašajo, če je čas primeren, če bodo ljudje šli!«

Miloš pa, kakor da je že čakal na moje ugovore: »Tole ti povem: pogoji za vstajo so zreli! Nemcev zdaj na Gorenjskem ni veliko.

Ljudje se boje preseljevanj. Udarili bomo in ne bo dolgo, ko bo tu svoboda!«

Govoril je prepričljivo in tako pametno, da sem takoj začutil, da te besede niso zrasle na njegovem zeljniku.

Nisem dosti razmišljal, temveč sem povedal to, kar sem čutil.

»In zdaj, ko se zima ni niti prav začela! Kako spravljati ljudi v gmajno?«

Miloš pa se ni dal in je takole končal:

»... Čakaj samo navodil, zbiraj ljudi in orožje. Predvsem to! Kdaj in kako bo naprej, boš že zvedel! To bo nekaj večjega, kot si lahko misliš!«

Da, neroden čas je to! Kdo bo šel pozimi od doma? In kaj jaz? Saj mene niti ni vprašal za mnenje! To bo naloga. Vendar sem še premišljal, ne da bi se čutil še vedno tako mladega kakor prej. Potem sem temu vznemirljivemu kurirju, ki se je očitno ustavil tudi pri drugih, rekel:

»Takole jim povej, če hočejo poslušati moje mišljenje: Zima je, čas ni prav nič primeren, da bi ljudje šli v takem številu, kakor žele. Po mojem bo trdo. Tako jim reci, če ne poznajo tukajšnjih razmer! Nekaj orožja pa že imam!«

Miloš se je še malo pogrel, izmenjala sva še nekaj besed, ne da bi spraševal kaj takega, kar je sodilo pod »konspiracijo«. Preden se je poslovil, je še enkrat ponovil:

»Kot rečeno, zbiraj ljudi in orožje. Stvar vzemi resno!«

Potem je odšel nazaj v Bohinj.

Tedaj še nisem vedel, da so priprave na zimsko vstajo večjega obsega, da vse to izvira iz enega središča, ki sta ga tedaj vodila Stane Žagar in Jože Gregorčič. Kako neki naj bi vedel? Bil sem le eno izmed kolesc, ki naj bi to zamišljeno vstajo pomagalo speljati v življenje. To naj bi bilo tisto, o čemer smo s Poldetom Stražišarjem in Tonetom Thalerjem govorili že poleti. A zdaj je zima! Zato sem po svoji mladeniški pameti aktivistu Milošu Ravhekarju rekel tako in tako ter pričakoval nekakšen odgovor.

Prav v tistih dneh pa je prišla čudežna novica, da so partizani pod Blegošem uničili veliko Nemcev.

In od nekod se je pojavil tudi partizan Stanko Kocjančič iz Gorij, ki sem mu odnesel dva para smuči.

V tovarni na Jesenicah, kamor sem se vozil delat, sem tudi srečeval vprašujoče poglede. Marsikdo, ki sem mu dotlej posojal Slovenskega poročevalca in z njim izmenjaval vesti o osvobodilnem gibanju, bi rad zvedel, kaj je v zraku. Da nekaj je, je bilo čutiti, toda jaz sem samo zmigoval z rameni.

Vendar pa sem vse bolj začel razmišljati o Miloševih besedah, o resnosti priprav. Bolj ko sem razmišljal, bolj nevarno se mi je zdelo vse skupaj. Orožje, vstaja, pritegovanje znancev? Pa zima in nevarni Nemci! Namesto vse večjega navdušenja se me je vedno bolj lote-

valo malodušje. Težko sem si sredi zime predstavljal uspešen boj. Kaj mi je torej storiti, da bom pred Nemci čimbolj prikrit. Očitno bo treba okoli ljudi, kar bo Nemcem prav gotovo prišlo na ušesa. Nekaj bo treba ukreniti, kajti naša hiša je bila že tako na glasu kot uporniška. Še izpred vojne. Poleg tega so očeta in starejšega brata gestapovci aretirali in začasno zaprli že maja, kmalu po okupaciji. Čudno, da niso zgrabili tudi mene. Verjetno sem se jim zdel premlad.

Tako sem razmišljal dva dni, nato pa sem jo uganil. »Zbolel« sem! Kar na Bledu sem šel k dr. Albinu Češarku, čeprav sem tvegal v neznano. Dobrodušnemu zdravniku sem nekaj jecljal o bolečinah v trebuhu in še kje. Možak me je neverjetno hitro spregledal. Še malo nisem pomislil, da je tudi on lahko na naši strani, a se je pokazalo, da je bil. Prav zaradi imena, čeprav mene osebno še ni mogel poznati, je ugotovil, kaj delam, komu pripadam in da bi zaradi nekakšnih potreb rad dosegel bolovanje. Z nasveti mi je pomagal kar sam. Nikoli ne bom pozabil, kako je na glas iskal neko ustrezno diagnozo. Morava si izmisliti kaj takega, da nihče ne bo mogel ne pomisliti ne dokazati, da ti ni nič. Seveda pa boš moral pred ljudmi kazati boleč obraz, mi je govoril potem, ko je »našel« neko želodčno bolezen.

Tako me je dr. Češarek zapisal v bolniški stalež ter mi napisal ustrezno bolniško potrdilo. Svetlih oči sva se poslovila in za njegovo iznajdljivost ter hitro pomoč mu bom hvaležen do smrti. S tem potrdilom sem se naslednje jutro odpeljal na Jesenice in šel v svoj obrat, v kotlarno, oziroma konstrukcijsko delavnico. Tu pa moram omeniti tri moje tovarniške predstojnike — Jeseničane. Prvi je bil mojster Vili Ravnik. On je bil že povezan v našem gibanju. Zato je tudi vedel, da bom ta dan zamudil začetek dela in tudi, kaj sem si zamislil. Brž ko me je zagledal, da sem šel proti mojstrski pisarni, se je približal tudi on ter vsemu sledil. Tam je bil glavni mojster Janez Šronc, sicer poštenjak, toda pred njim sem vse skrival. V pisarni je delal tudi Keter Arnež, znan kot zagrizen klerikalec — član JRZ, naš sovražnik. In prav njemu sem moral prijaviti bolovanje. Ostro me je pogledal in me med dajanjem bolniškega potrdila začel nekaj sumljivo spraševati. Natanko je namreč vedel, kateri politični struji pripadam, čeprav sem bil v tovarni šele od jeseni 1939 in še mlad. Tedaj pa se je približal glavni mojster Šronc in Arnežu velel, naj me nikar ne sprašuje po nepotrebnem, saj vendar lahko vidi, da sem bolan. Arnež me je nejevoljnega obraza vpisal med bolujoče, vmes pa sem prestregel razumevajoče Šroncove oči. Bilo je jasno, da me je spregledal tudi on. Kako čudovito in presenetljivo! Na vsakem koraku novi somišljeniki, nova odkritja ljudi. Šronc je namreč pripadal orlom, kjer je včasih odlično telovadil. Bil je vzoren delavec in strokovnjak, pa je tudi on — vsaj na tak način — v teh hudih dneh stopil na našo, osvobodilno stran. Nov pouk.

Arnež pa je na drugi strani proti ljudstvu storil toliko grehov, da je bil s strani VOS OF sredi vojne kaznovan s smrtjo.

To je bilo na sredo, 10. decembra 1941. Pomembno dejanje: bil sem »pokrit«. *Šlo bo zares.*

Da sem storil prav, se je pokazalo že čez nekaj dni, ko se je Miloš spet prikazal. Tokrat se ni sezul. Povedal je:

»Nimam veliko časa. Tvojih odgovorov in sporočil se niso kdo ve kako razveselili. Zdaj je takole: kar imaš pripravljenih ljudi, jih obvesti, povej jim, naj pripravijo orožje, spravi ga skupaj, kar je le mogoče in ga prinesi s seboj tja, kamor bo rečeno! Zdaj bo šlo zares.«

Spogledala sva se, meni pa še vedno ni šla v glavo tako nagla in drzna odločitev. Toda tisti ljudje že vedo, kaj delajo. Vedno so vedeli in meni ni treba o tem dosti premišljevati. Zdaj bo res nemara prišel najtežji del opravila: zbirati ljudi, povedati jim, za kaj gre, zbirati orožje. In to v deželi, ko greš pred strel zaradi ene same marke! Le kako bodo ljudje to sprejeli? O pravilnosti in umetnosti odločitve nisem hotel več premišljevati, to ni bila moja naloga. Videl sem se že pri drugih.

Taki so bili torej načrti, ki so jih napravili izkušeni in predrzni možje tam nekje na Pokljuki, na Jelovici ali v Bohinju. Zelo rad bi bil vedel, kje so, a tega si Miloša nisem upal vprašati. Konec koncev mi je taka organizacija, ta odločnost in hkrati zaupnost, dajala in vzbujala občutke in vero, da je nekje sredi dežele skrita moč, ki je ne premaga nobena niti peklenska sila. Stvar je torej resna, treba se bo prilagoditi vsemu in iti med ljudi.

In Milošu sem rekel:

»Če je tako, potem bom pripeljal nekaj ljudi in prinesel morda pet, šest pušk. Že vem zanje! ... Kam in kdaj?«

Povedal mi je, da me bo o tem morda že naslednji dan obvestil zanesljiv človek — in spet odšel.

Tisti človek, bila je Ivana Mohorič s Poljšice, je naslednji dan, v soboto res prišel. Mohoričeva mi je sporočila, naj vse pripravljene obvestim, da bo zborovanje v nedeljo zvečer ob šestih. Kar streslo me je! Torej, bo šlo zares!

Med te priprave je ob pravem času tudi do nas prispela vest, da je Cankarjev bataljon nekje nad Škofjo Loko potolkel celo kolono Nemcev. To je med ljudmi ustvarjalo ugodnejše razpoloženje (12. 12. 1941 je Cankarjev bataljon v Rovtu med Selško in Poljansko dolino res dosegel veliko zmago.).

Po pokrajini je ležalo spet nekaj svežega snega, a to me ni motilo, da se zdaj ne bi spremenil v agitatorja, ki ga je zajel plamen prepričevanja. Odvrgel sem vsa omahovanja in dvome. Bilo je, kot bi vse to, kar mi je pravil Miloš, prešlo vame, in jaz sem to vneto oddajal naprej. Hodil sem od hiše do hiše. Najprej k najbolj zanesljivim, ki so »obdelali« potem kakega svojega znanca, nato še k drugim, ki jim je človek lahko zaupal. Pri tem se je bilo treba paziti pred morebitnimi nemškimi patruljami, še bolj pa pred Nemcem naklonjenimi ljudmi, ki jih je bilo prav v bližnji soseščini nekaj. V tem času so bili nemški zaupniki na delu za svojo »Winterhilfe«.

Ljudi sem obveščal, da se bomo zbrali v nedeljo, 14. decembra ob šestih zvečer, v tako imenovani Bali nad železnico blizu postaje Bled-Jezero. In prišli so vsi, ki so obljubili.

Tam nas je pričakoval Stanko Kocjančič, partizan že izza poletnih dni. Vesel številnega odziva se je komaj sproti pozdravljal s posamezniki. Potem je na hitro povedal, da gre za široko zamišljeno vstajo, da naj o tem obvestimo tudi druge, ki so pripravljeni sodelovati. Naročil je še, naj naslednji večer čim bolje oboroženi pridemo na isto mesto in ob istem času, ker da je tako domenjeno. Vendar naj bomo previdni, da ne pride do kake nesreče.

Sneg nam je škripal pod nogami, ko smo se s še ne preveč jasnimi občutki vračali domov, vendar je Stanko Kocjančič odločno povedal, da zdaj ne smemo več omahovati, sicer pa, da bomo več zvedeli naslednji večer. Zato je bila noč z nedelje na ponedeljek dolga in tesnobna.

Zjutraj — na delo nisem šel, ker sem »boloval« — sem potiho obiskoval nekatere znance, jim šepetal o onem »zvečer« ter pripravljal orožje. V drvarnici sem zase že imel puško, lepo zavito in zakopano pod drvmi. Naskrivaj sem jo izkopal, očedil in pripravil tako, da sem jo zvečer lahko hitro vzel. Domači niso vedeli, kaj se pripravlja, le z očetom sva se hitro sporazumela. Vendar tudi z njim le toliko, da moram na neki sestanek, da pa jim zaradi tega ni treba biti v skrbeh. O še drugih puškah, ki sem jih zbral do večera, pa tudi njemu nisem nič povedal. Drug pred drugim sva skrivala vse to. Bolje se mi je zdelo tako. Toda spoznal sem, da je bil tudi oče že od začetka seznanjen s temi pripravami. Dobro sem se oblekel in se zavaroval proti mrazu ter pripravil nahrbtnik. Sredi decembra je dan najkrajši, zato se je kmalu znočilo. Tedaj sem skrivaj šel iz hiše, mimogrede v drvarnici vzel puško z nekaj naboji in se usmeril tja kot prejšnji večer. Od vseh strani so prihajale temne sence. Ljudje so bili zelo točni in naglo se nas je zbralo toliko, da naenkrat ni bilo mogoče vseh spoznati in prešteti. Proti pričakovanju jih je prišlo še več, kakor je bilo računati, kajti med drugim smo ljudem obljubljali tudi skorajšnji konec vojne. Kdo ne bi sodeloval pri stvari, ki naj vojno zaustavi za vselej?! Prišli so celo taki, ki jih ne bi nikoli pričakoval. Ne le iz blejskih vasi, temveč predvsem iz gorjanskih ter iz Zasipa in okolice. Tu je bil Franc Šmid, Ludvik Rekelj, Ludvik Ambrožič, Franc Primožič ... Večinoma smo se med seboj poznali, vendar je bilo delo dotlej tako skrivnostno, da je vsak vedel le za tistega sodelavca, ki je bil z njim v nujni zvezi. Zdaj so te nevidne pregraje padale z nas in, čeprav pridušeno smo se burno pozdravljali kot rekruti, ki bodo skupaj služili isto vojsko v isti enoti. S tem smo drug drugemu podžigali vnemo in korajžo, ki je bila tudi zelo potrebna.

Tam nas je spet pričakal Stanko Kocjančič-Marjan in povedal, naj se čimprej odpravimo višje na Pokljuko, ker se mudi in da se nam bodo med potjo pridružili še drugi. Zakaj se mudi in kam, tega

Stanko Kocjančič-Marjan

še nismo zvedeli. Marsikdo med nami je skrival na sebi orožje, nekateri so imeli kar žage, cepine ali sekire, večina pa je prišla brez vsega. Ti so bili le bolj radovedni in so računali, da gre predvsem za sestanek, ki ga ne gre zamuditi. Taki so se že od tam vrnili domov, kajti niso bili pripravljeni na kaj več. Obljubili pa so, da nihče ne bo zvedel nič iz njihovih ust.

Ker sem delal za OF na terenu, je bilo treba misliti tudi na varnost vsaj dotlej, dokler sem bil doma. Že kar čudno se mi je zdelo, da so me Nemci še vedno pustili pri miru. V jeseniški železarni pa me je okupatorjev sodelavec Lukanc že opozoril, naj ne počnem tega, kar počnem. Morda me je samo strašil in ni vedel nič konkretnega, za kar sem se imel zahvaliti sreči in posluhu, da so bili ljudje, na katere sem se obračal, dobri in zanesljivi. Toda zdaj se nisem smel več zanašati na srečo, zato sem pač »zbolel«.

* * *

Iz moje vasi in s Poljšice sta bila v vodstvu teh priprav tudi dva legalca: Franc Rozman in Ivana Mohorič, ki me je bila obvestila o zborovanju. Zdaj, ko smo se tako zbrali iz vasi pod Pokljuko, je bilo jasno, da vsa zadeva res ni več majhna. Tam nas je bilo čez sto. S tovariši sem prinesel pet pušk. Sicer smo tudi tisti, ki smo bili tako po opremi kot v moralnem smislu bolj pripravljeni na upor kot ostali, precej začudeno gledali, ko je bilo povedano, da se bomo usmerili proti Pokljuki, kajti na preveč dolgo pot le nismo računali. Hoteli smo nekaj povpraševati, a smo takoj naleteli na »konspiracijo«, pojem, ki ga je bilo treba spoštovati vedno bolj. Stanko je bil kratek

in tam se tudi res nismo smeli dolgo zadrževati. Hkrati pa smo že začutili, da je v ozadju vsega natačno dogovorjena organiziranost. Zato smo se podredili Stankovi volji.

Naglo smo se zvrstili v kolono, ki se je napotila po poti proti obronkom Pokljuke, potem pa še naprej v osrčje gozdov. Tisti, ki nas je vabil tja gor, se še ni pokazal. Vse je bilo nekako skrivnostno. Bilo nas je kakih 70. Sneg je škripal pod nogami in nekaj časa ni bilo slišati drugega kot stopinje. Ko pa smo se pomaknili više v gozd, so se naši glasovi sprostili in slišale so se celo hudomušne pripombe.

Če bi to dolgo kolono kdo opazoval od daleč, bi prej mislil, da gredo v hosto drvarji ne pa uporniki, kajti le malo jih je imelo orožje; še to je bilo različnega izvora: vse od kratkih »ravbšicarskih« krepèl do dvocevk in vojaških pušk.

Hodili smo poldrugo uro, ko so se pred nami znašli, kakor bi zrasli iz tal, tisti, ki so nas poklicali sem gor. Sicer jih je bilo malo, a ti stari partizani, o katerih je vsa okolica tajinstveno šepetala, da so med gošarji že od poletja, so nam pomenili desetkrat in stokrat večjo moč, kakor so jo v vojaškem smislu resnično predstavljali. Zadihani smo se ustavili in se zgrnili okrog partizanov. Ta kraj, ki se imenuje Na križih, je strmo nad Bohinjsko Belo.

Srečanje s temi preizkušenimi borci, ki so v naših očeh toliko pomenili, je bilo več kot prisrčno. Tudi jaz sem jih pozdravljal, poznal sem vse po vrsti. Največji, oblečen v belo haljo, je bil Stane Bokal z Jesenic, glavni med njimi. Bil je ves prevezan z raznimi pasovi kot pravi vojskovodja. Potem sva si stresla roki s Francem Benigarjem, s starim znancem iz jeseniške kotlarne. Presenetil me je tudi čevljar Franc Grilc z Bleda oz. Ribnega. Molčeči in temnopolti Lojze Knaflič je bil Blejec, sošolec iz obrtne šole, za katerega se mi

Andrej Žvan-Boris

je zdelo, da je postal naš vodnik. Tu je bil tudi Stanko Kocjančič iz Gorij, sodelavec iz tovarne, ki nas je sprejel nad železnico. Andreja Žvana še ni bilo med njimi, ta se je pokazal pozneje. Precejšen del navzočih se je še prej sestajal s temi ljudmi, nekateri pa so jih videli prvič. Zato so bili še zanimivejši, še bolj legendarni in okrog njih se je nabral cel grozd ljudi. Vprašanjem ni hotelo biti konec... Tedaj se je naši pozdravljajoči skupini približala nova dolga kolona. Iz gorjanskih vasi jo je pripeljal Andrej Žvan. Zbral je okoli 80 fantov in mož, ki jih je bilo v snegu videti še več. Zdaj nas je bilo že kar okoli 150. Veliko za te čase. Med njimi so bili številni znanci: Jaka in Matija Žumer, Janko Jakopič, Lovro Kogoj, Pavel Ulčar, Franc Dijak, Jože Žvan, Jaka Žagar, Tone Žemva, Franc Šmid, Alojz Černe-Zrnovc, Vinko Repe, če naštejem le nekatere.

Prvi miting

Ura je bila že okoli osmih. Tedaj se je na skalo nad potjo, kjer se je potem začel bukov gozd, povzpel visok, v belo oblečen partizan. Po jasnem nebu se je vozila skoraj polna luna, zato smo kar dobro razločevali posameznike. Dal je znamenje z roko, kot da bi rad nekaj povedal.

»Tovariši!« je začel. Toda še ni bilo prave tišine. Še enkrat je ponovil:

»Tovariši, posluh. Preden gremo naprej, se bomo še nekaj pogovorili.

A zdaj najprej pesem...«

Ob strani je stala peščica prvih partizanov in preizkušala glasove. Stal sem blizu njih. Vodil jih je Benigar, ki je imel visok in čist tenor. Potem je v tiho zimsko noč zadonela pesem. Vse je utihnilo.

»*Nabrusimo kose, že klas dozoreva...*«

Partizanska pesem je bila ubrana, besede jasne. Vsem je šla do živega. Ni mi bila neznana, toda večglasno zapete še nisem slišal, zato me je vsega prevzela. Tako se je godilo večini.

Tisti, ki je stal na skali, je bil Stane Bokal. V vojaški obleki, z belim zaščitnim zimskim ogrinjalom, velik, močan in odločen je na vse napravil globok vtis. Ko je še med zadnjimi toni lepo zveneče pesmi dal znamenje, da bi rad govoril, smo se vsi obrnili tja. Tedaj je začel nekako takole:

»Morda se vam zdi čudno, da smo vas poklicali sedaj, ko se je začela zima. Toda, tovariši, ne mislite, da smo sami! Naša vojska se po vsej državi tolče s sovražnikom, ki ga zdaj na Gorenjskem ni veliko. Zlasti hudi boji so v Srbiji. Proti hitlerizmu vre povsod, v vseh deželah, ki so jih zasedli Nemci! In tudi v svojih vrstah imajo sovražnike, ki se jim bodo prej ali slej uprli. Zato moramo tudi mi udariti po njih. Vidite, koliko se nas je zbralo samo tu! Lahko si mislite, koliko jih bo šele drugod!

Ni vam treba pripovedovati, kaj vse Nemci počenjajo pri nas, saj to čutite sami! In poleg tega pripravljajo še veliko selitev, proti

čemur se moramo upreti. Ali nam kaže kaj drugega, boljšega? Ali bomo čakali, da nas bodo razvozili po vsej Evropi in tu naselili svoje ljudi?!

In tako, vidite, je kljub zimi zdaj najugodnejši trenutek, da se upremo kakor en mož! Tudi v drugih krajih ne bodo držali križem rok!«

Bokalove besede so vžgale. Njegov govor so pretrgale besede: »Tudi mi se strinjamo s tem! Tako je! Napravimo konec nemški tiraniji!« Bokal je zadovoljno pogledal po poslušalcih in nadaljeval: »... Kar vas je zdaj tu, ste torej za to, da z uporom ne čakamo! Kar nam manjka orožja, ga bomo dobili pri Nemcih!«

»Tovariši, kar nas je zdaj tu in kar se nam jih bo še priključilo — *to je ‚Prešernov bataljon'*. Prešernov zato, ker je bil naš pesnik že zdavnaj pevec svobode in boja!

In zdaj poslušajte, kajti čas je dragocen! Posebno nocoj! V teh dneh se bodo dvignili tudi v okolici Jesenic in po drugih krajih Gorenjske. Mi, naš bataljon, pa bo osvobodil bohinjsko dolino in vse vasi tod okoli. Zato bomo šli čez Pokljuko, na Koprivniku in na Gorjušah bomo dobili še prirastek, potem pa se bomo spustili v Nomenj. Ustavili bomo jutranji vlak, ki vozi delavce v tovarno, zaprli bohinjsko dolino in potem krenili dalje. Tudi Bohinjci se pripravljajo. Če tega vlaka na Jesenice ne bo, bo to znamenje, da je naša vstaja uspela in bodo začeli z njo tudi na Jesenicah. *Počilo bo na več straneh hkrati!*

Zdaj pa na pot, kajti časa imamo le še osem ur!«

Njegove zadnje besede je že preglušila partizanska pesem, ki je govorila o iskrah upora... »Kovači smo in naša sila...«

Te besede in te pesmi so ohrabrile vse in dale videz organiziranosti ter moči. Zato smo bili med navdušenim govorjenjem naglo v vrsti. Dobro, da je bila noč svetla. Pod nogami je spet zaškripal sneg, ki smo ga komaj gazili. Bolj ko smo grizli v pokljuške gozdove, več ga je bilo. Obhajali so nas čudni občutki. Občutki ljudi, ki drže v rokah usodo doline in vseh Nemcev, ki nas nameravajo napasti! Toda vse to je bilo nekako nejasno in polno dvomov, kajti bili smo še neizkušeni, le redki oboroženi in še ti niso preveč zaupali svojim pihalnikom. Zajel nas je uporniški plaz — in šli smo, polni vere v vse tisto, kar nam je povedal Bokal, kar smo že prej nosili v svojih srcih. Vedeli smo, da moramo hiteti, če hočemo ustaviti bohinjski vlak.

Kljub mrazu smo se spotili in zadihali, vendar je bilo še vedno slišati spodbudno besedo.

»Zdaj ni hudič, da ne bi uspelo!« si je dajal duška ta ali oni, sosedje pa so mu pritrjevali.

Vendar pa je beseda vse bolj zamirala, kajti vsak je sem in tja pomislil na vse to, kar se je začelo. Včasih je temu ali onemu spodrsnilo, da se je zvalil v sneg, kar je razpoloženje samo izboljšalo. Sicer pa je bilo najtežje prvim v koloni, ki so trgali snežno odejo. Le še tu in tam je bilo slišati kak dovtip, potem pa samo še sopenje

utrujenih ljudi in drsanje nog. Mraz in napeta vznemirjenost sta ljudem zapirala usta.

Po nekaj urah se je več kot stoglava kolona kakor dolga kača priplazila do Mrzlega studenca, kjer je nekaj hiš in gozdarskih bajt. Marsikoga je misel vabila v prijetno toploto, a za kaj takega ni bilo časa. Sicer smo se pa tu sredi Pokljuke pomnožili ...

Furmani s sanmi

Počitek! A ne dolgo. Ne zaradi časa in tudi zaradi mraza ne. Skupina ljudi je imela še en opravek. Bil sem med njimi. Malo stran od poti so bile furmanske bajte. Sredi noči so bile brez vsake luči. Ko smo se jim približali, je bilo slišati samo hrzanje konj, ljudje pa so spali. V teh bajtah je bilo tedaj kakih trideset koprivniških in gorjuških furmanov, ki so s konji in volmi vozili les. Komaj smo jih priklicali.

»Kdo je?« je bilo slišati zaspane in utrujene glasove izza zamrznjenih oken. »Slovenska vojska! Vstanite!« so pojasnjevali stari partizani. Potem smo se zrinili med furmanske pograde in Gabrin je furmanom naglo povedal, za kaj gre.

Tako sem prvič prisostvoval mobilizaciji in se pri tem zaradi tistih nekaj ur prednosti imel za dosti bolj izkušenega partizana, kakor so bili ti furmani, ki so se že začeli oblačiti. »Če je tako, pa gremo še mi!« so godrnjali med obuvanjem. Prvi so že hiteli vpregati živino. Kazalo je, da so nekateri med njimi že čakali naš prihod.

To so pogledali ostali iz kolone, ko se je izza drevja pokazala ta »motorizacija«. Naš bataljon je narasel za svojih trideset mož, ki so bili zaradi trdega dela v gozdovih utrjeni dosti bolj kot jaz ali meni podobni.

Tako se je okoli polnoči z Mrzlega studenca proti Koprivniku po slabo zgaženi poti razpotegnila živa kača ljudi in živali. Med škripajoče stopinje se je mešalo hropenje živine, ki je komaj premagovala sneženo pot.

Jaz sem neutrjen in s slabim srcem kljub mladosti komaj še opletal med kolono. Vse me je bolelo, vse mi je odpovedovalo. Nahrbtnik me je žulil, puška mi je vlekla rame k tlom, kot bi tehtala najmanj dvajset kilogramov. In bil sem utrujen, utrujen in žejen.

Pred menoj je bil neki furman z volom in prosil sem ga, če lahko odložim prtljago k njemu na sani. Odleglo mi je, ko sem jo dal na rtiče. Puško sem pa že zmagoval, ko sem jo prelagal z ramena na rame. Nekaj časa sem se celo peljal, a ko me je stresel mraz, je bilo spet prijetneje hoditi.

Končno smo se znašli na Koprivniku. Na Gorjuše nismo hodili. So raje Gorjušci prišli sami k nam. Razsvetljena koprivniška okna so pričala, da vas ne spi. Tam je bilo živahno, kot bi bilo sredi dneva. Še več: s Korošičeve gostilne je visela slovenska zastava, možje so prihajali z vseh strani, vmes je pozvanjalo orodje in orožje. Na

prvi pogled in po štetju nas je moralo biti okoli tristo. Ob pogledu na to vrvenje, na to množico pripravljenih mož in fantov sem pozabljal na utrujenost. Vem to, da smo se urejali v vrste; Bokal in ostali stari partizani, ki so se zaradi te množice kar zgubili med nami, pa so priganjali, da bi odšli čim prej. Zaradi pomanjkanja orožja sem tisto svojo manliherico ljubosumno čuval na nevajenih ramenih. Četudi me je primerno ožulila, je nisem nameraval odstopiti nikomur.

Že zjutraj je skupina upornikov zgrabila sumljivega, Nemcem naklonjenega kovača Avgusta Dijaka in njegovo ženo ter ju čez noč priprla. Imel je celo puško. Končno so nas razdelili tako, da smo bili oboroženi v eni, ostali pa v drugi skupini. A teh je bilo nekajkrat več.

Zdaj smo se začeli spuščati proti dolini, proti Nomnju. Hodili smo po neki grapi in vmes je spet padla kakšna šaljiva. Vendar sta bila govorjenje in smeh pridušena. Pogum pa je rasel. Kdo bi zdaj dvomil, da nameravani načrti ne bodo uspeli?! Skrbelo nas je edino to, da ne bomo prišli prepozno!

V dolino smo se spuščali kot nevaren plaz, ki ga nihče ne more videti in bo presenetil vse tako, da bodo omrtvičeno gledali, od kod taka moč.

V Nomnju

Znašli smo se na trdni in zmrznjeni cesti. Nomenj ni spal. To so pričali ozki pramenčki svetlobe, ki so ob zavesah silili ven. Na vasi so večkrat zaškripale duri in skozi pridverje se je pomaknila senca moža, oboroženega s sekiro ali cepinom, za hip postala na oglu, potem pa se izgubila v temi ali pa se pomešala v našo kolono.

Ko smo prišli iz grape, nas je čakal velik človek košatih brk, ki ga zaradi teme nisem mogel prepoznati. Bil je bolj vojaško oblečen, s kapo na glavi in oborožen. Takoj je stopil na naše čelo in nas vodil v spodnji konec vasi. Le kdo naj bi bil to? Takrat smo od Save sem že slišali podiranje smrek, ki so padale čez cesto, da bi zaprle prihod morebitnim nemškim vozilom z blejske strani. Pri mostu pa so pele žage, ki so podžagovale stebre. Tudi udarci sekir so odmevali vmes. Torej Bokal ni lagal, ko je pravil, da se pripravljajo tudi Bohinjci. Naša vojska je v hipu preplavila ves Nomenj.

A morali smo hiteti, čeravno sem v nogah in po vsem telesu čutil naporno hojo te vznemirljive noči.

Sredi vasi je nekdo ogrnjen v temno pelerino in s širokokrajnim klobukom na glavi motril mimoidoče; polglasno je štel ljudi in puške. Čeravno sem bil utrujen, sem bil vendarle radoveden, kdo je ta velikan. Takrat se je obrnil tako, da sem ga prepoznal: bil je Stane Žagar mlajši, voditelj gorenjske mladine, s katerim sva se poznala že pred vojno. Zelo sva se razveselila drug drugega.

»Pozneje, ko opravimo, se bova videla in pogovorila kaj več,« je rekel, ker se je mudilo.

A se nisva več.

Če je kolona zastala le za hip, je brkač priganjal: »Hitreje, hitreje! Kmalu bo tu vlak!«

Na vzhodnem koncu vasi smo se malo zaustavili. Oddvojili so tiste, ki niso imeli orožja, od nas oboroženccev. Potem smo spet pohiteli malo naprej. Brkač nas je zapeljal nad cesto k hiši, kjer je danes le še beden ostanek zidov, in nas začel razvrščati. Šele zdaj ga je bilo mogoče spoznati: ta komandir je bil star partizan in znameniti smučarski prvak in usnjar iz Bohinja — Tomaž Godec. Poznala sva se že pred vojno, ker sem nekajkrat kot »kurirček« bil pri njem. Razmeščal nas je v dve vrsti, a s puškami nas je bilo le okoli trideset. Neprimerno več je bilo tistih brez orožja. Šteli smo se, nekaj urejevali in čakali...

Vmes nam je vedno smehljajoči se Tomaž pripovedoval, da so po bohinjskih vaseh pripravljeni skoraj vsi za orožje sposobni in zanesljivi ljudje in da čakajo samo še znamenja, ki naj bi prišlo iz Nomenja. Zadnje dni je Tomaž prehodil vse bohinjske vasi in je prejšnji dan v Šturmovi gostilni v Bistrici imel sestanek z zaupniki. Bohinjci naj bi takrat kakor mi v Nomenju začeli napadati orožnike, zasedati urade in prodirati naprej, da bi se združili z nami. Bil je prepričan, da tako pripravljen upor ne more spodleteti!

A kdo je tedaj vedel, da je na delu tudi izdaja...

Presenečenje

Telefonske žice so bile porezane...

Pri mostu so še vedno pele žage, komandirji so razporejali ljudi in določali naloge, ki naj bi jih imeli ob prihodu vlaka iz Bohinja, ko se je na drugi strani vasi, iz smeri Bistrice, nekaj zasvetilo...

»Kaj je to znak Bohinjcev?«

Spet se je pobliskalo, zdaj že bliže in močneje.

Kamioni! Kakšni, čigavi? Kdaj naj bi šli v Bohinj?

Vse je bilo presenečeno, ko je že počilo! Takoj za tem še enkrat — in potem je zapela strojnica. A očitno so bili ob tolikšnem številu upornikov in ob taki uri sprva presenečeni tudi Nemci. Toda brž so si opomogli.

Tam, kjer se je pokazal nemški avto, se je prvi znašel Stanko Kocjančič-Marjan, ki je, četudi presenečen, takoj užgal. V odgovor se je z dveh kamionov začelo bliskati in pokati, da je med nami nastala zmeda. Namesto vlaka, ki je moral biti že blizu, naenkrat napadajoči Nemci! Proti Nemcem je zletelo nekaj ročnih bomb, a začel se je tudi umik.

Nihče ni vedel, da je prejšnji večer prišla v Bohinj močnejša nemška enota, ki naj bi razgnala ali aretirala tamkajšnje sestankarje. Kako se je le moglo to zgoditi, ko je skoraj ves Bohinj sodeloval pri nameravanem uporu?! A o tem pozneje.

Mitraljez, ki smo ga imeli, je bil edini, pa še ta je bil pokvarjen. Na tako presenečenje nismo bili pripravljeni. Vse je kazalo, da tudi

Bohinjci iz ostalih vasi niso začeli. Nepredvideni dogodki v Nomenju so vse postavili na glavo.

Pod Tomaževim vodstvom smo se začeli umikati po strmini proti Gorjušam in Koprivniku. Vmes je ropotalo in nazaj je tudi padel kak naš strel. Tudi sam sem enkrat ustrelil nekam navzdol. Prvič v življenju! Zato pa so bili nemški streli dosti gostejši.

Umikali smo se v strmino in se težkih src oddaljevali od cilja. Lovile so nas krogle in žvižgale okoli nas, ki smo skoraj vsi preživljali ognjeni krst. Škoda, da ni bilo takrat med nami več starih partizanov, kajti spominjam se, kako so nas pomirjali taki kot Tomaž ali Lojze Knaflič:

»Ne bojte se! Saj le redka zadene!«

Da bi to dokazala, se nista niti pripogibala, če je zažvižgalo okoli njiju. Imel sem le kakih deset nabojev. Tudi z drugimi ni bilo nič bolje. Kaj bi jih kar na slepo spuščal v zrak! Saj tudi Tomaž, ki je bil komandir čete, in Knaflič, naš vodnik, nista tega več zahtevala ... Ko je pokanje prenehalo, je bilo kmalu slišati ropot vlaka in brlizg lokomotive. Vlak, ki naj bi oznanil, kako se je vstaja začela, je nemoteno pripeljal v Nomenj in nato tudi nemoteno odpeljal proti Jesenicam. Tako so bili razočarani tudi Bohinjci, ki so se peljali na »šiht« in naj bi jih mi v Nomenju vzeli medse.

Mi smo se potem razdelili na več skupin. Večina se je začela vračati domov.

Jaz sem bil tam, kjer je bil Tomaž Godec, Stanko Kocjančič, Franc Dijak, Jakob Žumer in še nekateri.

Vsa naša skupina je bila oborožena. Naše oči so bile uprte v Tomaža Godca. Bil je nemiren in ni takoj vedel, kaj storiti. Takega Tomaža nismo bili vajeni, kajti ponavadi ga nič ni moglo spraviti s tira.

Ni mu bilo težko ugotoviti, da čakamo na njegovo odločitev. Vendar nas je zaenkrat tolažil le s stavkom, ki ga je izgovarjal večkrat, če je bilo hudo:

»Brez žrtev ni zmage!«

A govoril je pridušeno. Kot bi hrabril tudi samega sebe.

Vtem se je spodaj pod nami začel valiti težak dim. Gorelo je v zapuščenem Nomenju.

Tedaj je prišel tudi trenutek, ko sem prosil Tomaža, če stopi z menoj nekaj korakov stran. Takoj je bil za to. Ko sva šla za neko smreko, so naju spremljale vprašujoče oči ostalih tovarišev, ki so ostali na sončnem parobku. Tudi Tomaž, s katerim sva bila stara znanca, me je radovedno opazoval in me potem vprašal:

»Kaj bi mi rad povedal?«

Malce nerodno sem mu razložil, da sem že pred pričetkom vstaje imel pomisleke, kar da sem povedal tudi Milošu Ravhekarju.

Vem, vem! Saj si nam povedal, pa smo ti zamerili!«

Ob tem se je rahlo nasmehnil:

»Zdaj ti ne več. Imel si kar prav!«

Čutil sem, da ima tudi on pomisleke, ki pa jih meni, zelencu ni razkladal.

Potem sem mu povedal, kako sem se nekako po posluhu za varnost zaščitil z »bolovanjem«, kar ga je očitno presenetilo. Tedaj je s pogledom pokazal, da misliva enako.

»Razen tistih, ki so bili z menoj iz vasi, ne ve nihče, kako je z mano. Pomisli in odloči, ali morda ne bi še naprej več koristil v dolini kot tu, zlasti ker me res muči srce!«

Tomaž se je zamislil in me potem začel spraševati, če si res upam nazaj domov in se »legalizirati«, kot smo to imenovali tedaj.

Po krajšem razgovoru se je Tomaž strinjal, da se vrnem in nadaljujem delo na terenu, kajti opazil je mojo slabost, vedel pa je tudi, da mi politično delo nekako bolj leži kot naporno vojaško. Izročil sem mu puško in tistih 8 ali 9 nabojev ter se pripravil na odhod. Tomaž mi je še naročal:

»Pazi se in najprej ne stanuj doma. Kot sva se dogovorila. Povedal bom Stanetu Žagarju, za druge pa ne skrbi!«

Kljub vsemu sem se spustil navzdol težkega srca, saj nisem vedel, čemu grem nasproti. Bo »bolovanje« zaleglo?

Spodaj pod Gorjušami sva se našla s Pavlom Ulčarjem iz Mevkša. Gazila sva in gazila ... On je potem odšel v Ljubljano, mene pa je »bolovanje« res rešilo pred aretacijo.

V Nomenju so požigali. Zagorelo je pet poslopij. V gorečo Ažmanovo hišo so vrgli dva fanta s Koprivnika. Vanju so tudi streljali. Vaščani niso smeli gasiti in reševati, kar je bilo v poslopjih. Nemci so vse zastražili.

Samo po sebi je razumljivo, da zima ni ugodna za novačenje, poleg tega pa je bila večina prepričana, da se bomo držali blizu doline in zato vsi niso imeli ne nahrbtnikov ne odej in druge opreme. Če bi tista dva kamiona Nemcev prišla pred cevi Cankarjevega bataljona, bi ju bili še veseli in bi jih prav gotovo potolkli. A ta je bil tedaj daleč v Poljanski dolini. Tistih pet ali šest starih borcev, četudi so bili junaki, pa ni moglo dosti vplivati na več kot stoglavo množico novincev, ki poleg tega ni bila niti prav oborožena. Iz izkušenj pa vemo, da novinec ni mogel biti ne telesno ne duševno in ne politično dosti pripravljen in zato ni mogel takoj biti dober borec. Pozneje smo ničkolikokrat doživeli, da je tudi proti novincem zaropotalo že prvi dan. A ker so bili pomešani med številnejše starejše in pokanja že vajene borce, so se med njimi lepo porazgubili, vzdržali, sledili soborcem in se sčasoma privadili. V tem primeru pa je šlo za začetke, bila je zima, starih borcev komaj za kvas, nemški udar pa povsem nenaden. In to proti upornikom, ki so se šele pripravljali in urejevali po vojaško.

Kljub krvavim represalijam so bile posledice tega uporniškega poizkusa za nadaljnji upor pozitivne, za Nemce pa zaskrbljujoče.

Okupator je bil namreč zadet v najobčutljivejši živec, saj se njegovi načrti niso skladali s tistim, kar so doživeli na Gorenjskem.

To potrjujejo tudi njihovi dokumenti, ki si jih bomo delno ogledali v nadaljevanju.

Tu moram še povedati, da se je prvoborcem kljub zimi in ostalim nevšečnostim tedaj v zasneženih pokljuških gozdovih pridružilo toliko najvzdržljivejših gorjanskih borcev, da je enota v začetku januarja 1942 štela 25 tovarišev. Poslej se je imenovala Prešernova četa. Njen komandir je bil Jeseničan Stane Bokal, politkomisar pa Franc Benigar. Med temi junaškimi partizani so bili: Ivan Volf, Alojz Černe, Janko Jakopič, Jože Žvan, Avgust in Peter Pristov, Jurij Krničar, Franc Dijak, Vinko Repe, Jakob Žumer, Franc Ambrožič z ženo Katarino, Franc Šmid, Martin Humer in še nekateri. Vrste gorjanskih prvoborcev so se kljub vsemu tedaj okrepile.

Pouk in rezultati

Nemci so se torej tega »bliskovitega in dobro organiziranega uporniškega gibanja« hudo prestrašili. Vendar je ta množičnost upora kmalu splahnela. Za vse to je več vzrokov.

Nedvomno je k temu veliko pripomogla izdaja v Bohinju in prijazne in vabljive besede upornikom nad Dovjem, ki so se znašli sredi zime, ne da bi šlo ostalo naprej tako naglo, kot so nekateri mislili. slili. Zaradi intervencij uporniki niso prišli do orožja.

Po vsem tem so Nemci aretirali okoli 200 ljudi, obdolženih, da so sodelovali pri vstaji. To so bili uporniki iz Bohinja, predvsem iz Nomenja, z Jesenic in okolice, iz Gorij ter z Dovjega in iz Mojstrane. Nekatere so ustrelili kot talce, večino pa so odpravili v taborišča, od koder se jih nad trideset ni več vrnilo.

Na Gorenjskem so tedaj računali, da je okoli 2000 »folksdojčerjev«, ki so bili zanesljivi gestapovski zaupniki. Iz nemških dokumentov je tudi razvidno, da so pomagali izdajati vse, kar so vedeli v zvezi z decembrsko vstajo.

Nedvomno se je ob hitrih in močnih nemških protiudarih pokazala kot zavora malooštevilnost starih, v bojih že preizkušenih partizanov. V obeh dolinah in v okolici je bila tedaj le deseterica takih borcev, ki so celo za organizatorje le stežka zadoščali. Tako se ogromna množica neoboroženih in neizkušenih ljudi, sicer pripravljenih na upor, ni mogla opreti na jedro starih borcev. Da je tako, vidimo, če primerjamo gibanje v tem koncu Gorenjske s poljansko vstajo, kjer je bil jedro upora stoglavi Cankarjev bataljon, a kljub temu je po nemških udarcih odhajalo domov večje število neoboroženih ljudi. In to iz istih razlogov, kot je rečeno tu.

Ne glede na vse to so ti dogodki močno prizadeli nemške načrte o preseljevanju in o priključevanju Gorenjske k »Velikemu Rajhu«, saj je bilo to prav v tem »Rajhu« nekaj edinstvenega.

2. Zgodovinska dognanja v zvezi z decembrsko vstajo*

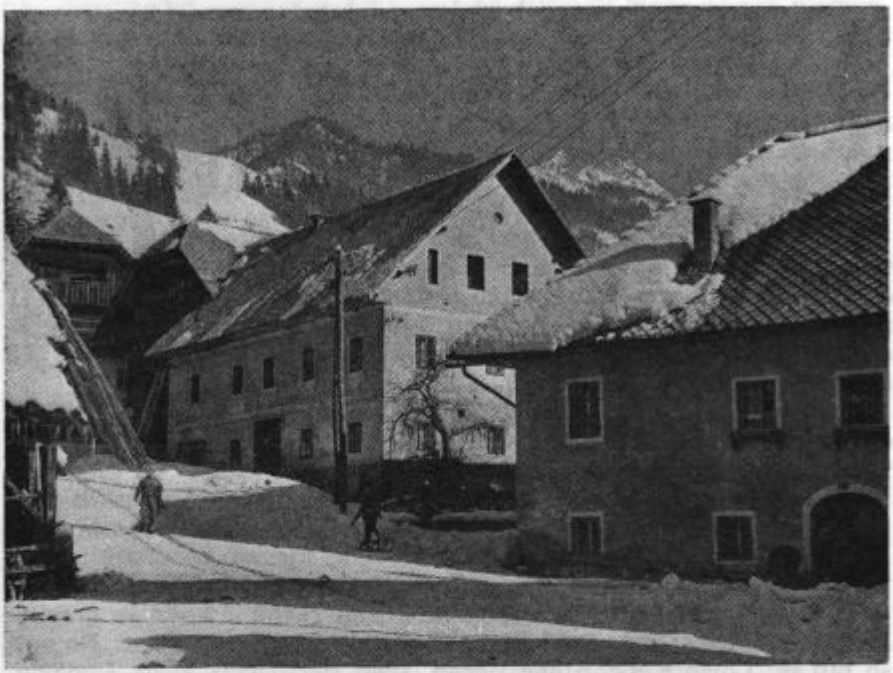
Dotlej smo o decembrski vstaji pisali že veliko, vendar zaradi nedostopnosti nemških dokumentov le do neke meje. To bo dopolnjeno in popravljeno, kajti zgodovinski arhivi se bogatijo. Največ nemških dokumentov je tudi v tem primeru našel in obdelal dr. Tone Ferenc. Z njimi je obogaten tudi ta zapis.

V prvem delu sem zapisal spomine na zimsko vstajo v okolici Gorij in v Bohinju, zdaj pa si to oglejmo še s stališča zgodovinskih dognanj. Spomnimo se napovedi Staneta Bokala 15. decembra 1941 na parobkih Pokljuke z besedami, »da ne bomo sami, da se bodo dvignili tudi po drugih krajih Gorenjske ... *in da bo počilo na več straneh hkrati!*«

Stane Bokal je bil eden tistih organizatorjev, ki je prve dni decembra 1941 prisostvoval sestanku v Selški dolini, kjer so se domenili o začetkih in razvoju ter ciljih decembrske vstaje. Ta sestanek, ki ga je vodil Stane Žagar, član Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, je bil 1. decembra v Bukovščici pri Tomažinovih, p. d. Kocjanovih, v hiši predanih aktivistov OF, kjer so se organizatorji vstaje zadrževali večkrat. Poleg Žagarja so na tem sestanku sodelovali iz ožjega predela Gorenjske tudi Jože Gregorčič kot član gorenjskega poveljstva, omenjeni Stane Bokal in Polde Stražišar. Na seji so bili še: Lojze Kebe, Stane Bečan, Ivan Bertoncelj, Ivan Tomažin, Maks Krmelj pa menda še kdo. Ob vseh nalogah, ki so jih sprejeli glede poteka vstaje, so bili potem za njen začetek in razvoj zadolženi

Stane Bokal

Dovje, kjer je bilo eno od žarišč decembrske vstaje

še posebej: Maks Krmelj za Poljansko dolino in Škofjo Loko, Ivan Tomažin za Selško dolino, Stane Bokal za območje Gorij in Bohinja, Polde Stražišar pa za Jesenice in Gornjesavsko dolino.

Zadnja dva sta s seboj popeljala še 10 borcev - domačinov, ki so se potem v Slamnikih ločili. Stražišar je s šestimi tovariši šel pod Stol in se ustavil na Cimpkovem rovtu, Bokal pa je ostal v bohinjsko-blejsko-gorjanski kotlini.

Obe skupini sta takoj začeli organizirati vstajo.

Tako sta nastali *dve žarišči:* eno *na območju Gorij in Bohinja,* drugo *pod Stolom v okolici Potokov.* Od tod sta, kot je že znano, dva borca: Ivan Vovk-Živan in Franc Konobelj-Slovenko odšla v *Gornjesavsko dolino na Dovje, kjer je nastalo tretje žarišče upora.*

Četrto in največje žarišče pa se je razgorelo v Selški in še bolj v Poljanski dolini, kamor je težišče svojega delovanja prenesel tudi združeni Cankarjev bataljon in kjer se je upornikom pridružilo največ ljudi. *Peto žarišče,* ki pa ni prešlo v množičnost, je *nastajalo v Šenčurju pod Krvavcem,* kjer so v ta namen ustanovili Kokrško četo. Kljub različnemu terenu in različnim pogojem je vsem tem žariščem enoten čas: povsod se je upor začel med 15. in 16. decembrom 1941. Ta ugotovitev je bila za okupatorja porazna, saj so Gorenjsko šteli za sestavni del rajha.

Tu ni mogoče in niti ni namen prikazovati celotne decembrske vstaje na Gorenjskem, temveč predvsem nekatere podatke tudi iz nemških virov. Prav zaradi pomanjkanja teh dokumentov, ki pred leti še niso bili znani, sem na primer na raznih krajih zapisal, da je izdajstvo upora v Gorjah in Bohinju zakrivil kovač Avgust Divjak s Koprivnika. Dotlej smo v zgodovinopisju pač prodrli do te stopnje, zdaj pa je znano, da je bil Divjak sicer res tudi Nemcem naklonjen človek, poveljnik tamkajšnjega šturma SA in tudi izdajalec, toda začetka upora v Gorjah in Bohinju pač *ni mogel izdati prvi*, ker je bil tedaj še doma in so ga uporniki aretirali podnevi 15. decembra. Potek izdajstva in prihod Nemcev v Bohinj je bil namreč za razvoj decembrske vstaje v zgornjem gorenjskem kotu *odločilnega pomena*, zato si ga moramo ogledati podrobneje. To lahko storimo prav po zaslugi zgodovinarja dr. Toneta Ferenca, ki je našel in razvozlal vrsto nemških dokumentov, ki pojasnjujejo tako izdajstvo kot potek decembrskih dogodkov.

Dolgo ni bilo znano, kdo je bil prvi izdajalec, zdaj pa vemo. Nemški dokument (poveljstvo orožniškega okrožja Radovljica 24. decembra 1941 — povzeto po dr. T. Ferencu) o tem pravi:

»Prvi znak za vstajo so dali komunisti v Bohinjski dolini. *Od zaupnikov smo izvedeli*, da so komunisti imeli zborovanje (Nemci so kar vse udeležence upora imenovali s komunisti — op. I. J.). *Zato je 15. 12. proti 22. uri prišel v Bohinjsko Bistrico vojaški oddelek*, ki naj bi razbil zborovanje.

Ko se je ob štirih zjutraj (16. 12. 1941 — op. I. J.) vračal, so ga v Nomenju zadržale postavljene barikade in obstreljevanje. Komunisti so pred časom dali prebivalcem v Nomenju orožje, ki so ga hranili. Orožniška postaja Bohinjska Bistrica pod vodstvom stražmojstra Kaiserja (bil je izjemno zagrizen nacist — op. I. J.) je ogroženemu vojaškemu oddelku prihitela na pomoč in ga tako rešila obkolitve. Angažirane sile niso imele izgub, pač pa so jih imeli komunisti, kar se je videlo po sledovih krvi (to so bile verjetno sledi ranjenega Lovra Kogoja-Davida iz Sp. Gorij, ki so ga Nemci potem čez dan 16. 12. 1941 ujeli blizu Bohinjske Bele. Drugih žrtev nismo imeli — op. I. J.).

Dne 16. in 17. 12. (pravilno 15. zvečer in 16. 12. — op. I. J.) so bili ob železniški progi med Bohinjsko Belo in Bohinjsko Bistrico prerezani vsi telefonski vodi. Močan oddelek komunistov je v noči na 16. 12. pri Bohinjski Beli odnesel veliko lopat in krampov.«

Orožniško poročilo torej govori o vojaških oddelkih, vendar so v Bohinj prišli policijski oddelki. To je bila četa 93. rezervnega policijskega bataljona, ki je bila nameščena ob štabu bataljona na Bledu na Mlinem pri Petranu in je bila Bohinju najbližja.

Iz tega poročila ni težko ugotoviti, da so bili tudi policisti res presenečeni, kajti nikjer v Bohinju niso mogli odkriti kakega zborovanja, a tudi o upornikih v Nomenju jih ni mogel obvestiti nihče.

Presenečeni sta bili torej obe strani in če bi bil tedaj v Nomenju izkušeni in udarni Cankarjev bataljon, bi bili policisti 16. decembra

1941 tam res tepeni. Tako pa je bilo, kot sem napisal med spomini — in drugače tudi biti ni moglo.

Poveljnik nemškega orožništva za Gorenjsko polkovnik Rudolf Handl v poročilu 17. 12. 1941 tudi navaja, da je ta policijska četa v Nomenju 16. 12. popoldne »v boju proti partizanom ustrelila dva partizana«. Toda to sta bila Lovrenc in Viktor Beznik, sodelavca v uporu, ki ju je izdal sovaščan Avgust Dijak s Koprivnika. To sta bila fanta, ki so ju ustrelili in vrgli v gorečo Ažmanovo hišo, ne pa ubili med bojem. Tu gre le za grozljiv zločin.

Kdo je bil torej tisti, ki je Nemce prvi obvestil o pripravah Bohinjcev na vstajo? Na osnovi dokumentov je dokazano, da je bil to nemški zaupnik kmet Franc Sodja iz Češnjice št. 5. Ta je namreč še 15. decembra pozno popoldne (ko se je stemnilo, da ga ne bi kdo prepoznal) prišel na orožniško postajo v Srednji vasi in tam poročal (po dokumentu orožniške postaje Srednja vas, ki ga je pred nekaj leti odkril že omenjeni dr. T. Ferenc) natanko takole:

»Dne 14. 12. 1941 (torej prejšnji dan) popoldne sem od svoje sestre Rozalije Sodja iz Češnjice 26 zvedel, da me nameravajo komunisti ustreliti, ker držim z Nemci. Tudi ko sem se ta dan zvečer med 18. in 19. uro vračal od sestre proti domu, sem videl, da je na nekaj krajih v Češnjici zbranih več oseb. Slišal sem, da se pogovarjajo, kako bo ta dan med 1. in 2. uro po polnoči izbruhnil upor. Ker pa upora sinoči ni bilo, sem ugotovil, da bo v noči na 16. 12. 1941. Razstrelili bodo tudi most v Soteski. V vsem bohinjskem okolišu bodo komunisti izvedli upor istočasno. O tem je govorila vsa Češnjica.

Slišal sem tudi, da so *pobeglega usnjarskega mojstra Tomaža Godca* iz Bohinjske Bistrice videli podnevi, kako se je peljal iz Bohinjske Bistrice čez Staro Fužino, Srednjo vas in Češnjico ter nato dalje neznano kam.

Držim z Nemčijo, kar verjetno vedo tudi komunisti. Zaradi tega menim, da so nameravali ubiti mene in mojo družino.«

Sodja je kot komuniste še posebej obremenil nekatere domačine. Orožniki so jih takoj aretirali in zaslišali. To so bili: Anton Sodja, Slavko Hodnik, Gabrijel Erlah in Jože Stare. Tovariši so res sodelovali med organizatorji upora, a so vse zanikali in utajili, dasiravno je izdajalec povedal tudi to, da so že 1940. leta zbirali podpise za Društvo prijateljev Sovjetske zveze. O kakem uporu »niso nikjer slišali niti besede« (zapisnik o tem je — tako kot ostale nemške dokumente — našel dr. Tone Ferenc).

Očitno so orožniki iz Srednje vasi podatke o pripravah na upor takoj posredovali svojim predstojnikom. Že ob 22. uri se je zato v Bohinj na dveh kamionih pripeljala prej omenjena policijska enota z Bleda.

Zaradi tega in zaradi jutranjih dogodkov v Nomnju so se Bohinjci, ki jih je Tomaž Godec prejšnji dan res še poslednjič pripravljal po vaseh, razšli.

Prav tako se je razšel velik del Prešernovega bataljona, jeseniški uporniki in uporniki pod Stolom, kajti *bohinjski jutranji vlak*, kot

glasnik uspeha in začetka upora, *ni izostal*. Torej se je nekaj zataknilo! V Ratibovcu nad Potoki pa se je do 16. decembra zjutraj nabralo okoli 50 ljudi. Priprave je skupaj s Poldetom Stražišarjem in Karlom Prežljem vodil na Jesenicah okrožni sekretar OF Ignac Sterlekar, ki je bil dotlej še legalec. Ko je jutranji vlak pripeljal iz Bohinja, so takoj ustavili nadaljnje zbiranje ljudi, ki so bili tudi pripravljeni pridružiti se uporu. Jedro Jeseniške čete, ki jo je vodil Polde Stražišar, pa se je umaknilo malo višje pod Stol.

* * *

V Gornjesavski dolini s središčem na Dovjem pa je bilo drugače. To sta natančneje že večkrat opisala udeleženca Franc Konobelj in Ivan Vovk. Tam so začeli upor, ki se mu je pridružilo 124 moških. Začeli so zato, ker niso imeli zveze z Bohinjem in niso vedeli, da je tisti značilni vlak vendarle tudi 16. decembra pripeljal delavce na Jesenice. Tudi tu so se potem uporniki začeli razhajati in tudi tu ni šlo brez izdajalca, zaradi česar je 16. decembra zvečer v Mojstrani padel Alojz Rabič Mlakarjev z Dovjega, eden izmed organizatorjev vstaje.

* * *

Kako pa je bilo v Bohinju z drugim izdajalcem, že omenjenim Avgustom Dijakom s Koprivnika? Kolikšen je bil njegov delež pri tem? Imenovani je bil vodja SA-šturma, pozneje pa še vodja celice NSDAP.

Videli smo, da so ga domači uporniki zjutraj 15. decembra 1941 z njegovo ženo vred upravičeno zaprli. Toda — računajoč, da bo to zadostovalo kot opomin, so ga opoldne spustili.

Polde Stražišar

Na Potokih je bilo zborno mesto za Jeseničane

Po neuspelem začetku upora v Nomenju se je ta dan, 16. decembra 1941, Avgust Dijak odpravil v Srednjo vas k orožnikom in tudi on povedal, kaj vse se je zgodilo, kdo ga je aretiral, da so mu vzeli puško, da je bil začetek v Nomenju in vse po vrsti. Zlasti je obremenil tiste domačine, ki so ga zaprli in mu odvzeli puško. Med njimi tudi brata Lovrenca in Viktorja Beznika, ki so ju Nemci takoj zgrabili in čez nekaj ur že ustrelili ter vrgli v gorečo Ažmanovo hišo v Nomenju. Avgust Dijak je orožnikom v Srednji vasi posredoval še številna druga imena tistih, ki so se pridružili upornikom. Imenoval je najmanj 27 ljudi z Gorjuš in s Koprivnika, ki so bili potem večinoma aretirani. O vsem tem je v arhivu ostal nemški zapisnik orožnikov iz Srednje vasi.

O tej zimski vstaji v bohinjsko-gorjanski kotlini navedimo še en zanimiv nemški dokument, in sicer poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko (po T. Ferencu, ki je dokument dobil v Berlinu): »Sredi decembra 1941 se je v raznih občinah Bohinjske doline pojavilo več komunistov, ki so doma na tem območju in so že dolgo pri banditih. Uspelo jim je, da so z raznimi grožnjami in obljubami pridobili večino moških ... za odhod k banditom. Ljudem so govorili, da bo Nemčija izgubila vojno, da je sovjetska vojska povsod v ofenzivi, da se nemške sile že pripravljajo na odhod z Gorenjske itd. Dejansko jim je uspelo, da so se jim priključili številni prebivalci tega območja, ki se prej sploh niso politično udejstvovali. Vsa akcija je brez dvoma tudi tukaj — kakor v drugih predelih — izvirala iz osrednjih ustanov odporniškega gibanja v Ljub-

ljani. Kot vodji sta nastopala Andrej Žvan iz Spodnjih Gorij in Stane Bokal z Jesenic, ki sta že dalj časa v ilegali... S celega območja se je zbralo 200 oseb, ki so bile deloma oborožene, deloma pa tudi brez orožja pripravljene sodelovati v uporniškem gibanju. Akcijo so izvedli pod komunističnim geslom, posamezne skupine so imele tudi zastave s komunističnimi znaki in na upornike so na raznih zborovanjih in posvetovanjih vplivali v čisto komunističnem smislu.

Predvidevali so, da bodo zasedli Nomenj in tamkajšnjo železniško postajo ter ustavili vlak. Iz Nomenja naj bi se uporniško gibanje razširilo po vsej Bohinjski dolini do Bleda (mimogrede: zamišljeno je bilo, da bi zavzeli tudi za obrambo najbolj pripravne gorjanske vasi pod Pokljuko — op. I. J.).

Ko so se banditi pripravljali na uresničevanje tega načrta in ko so že postavili razne cestne ovire, da bi se zavarovali pred policijskimi motnjami, jih je iznenadil večji oddelek zaščitne in varnostne policije, ki je bil tisti čas v akciji na tem območju. Prišlo je do boja z bando, nakar je ta morala zbežati in se umakniti v gore.«

Tako nam je tudi s pomočjo nemških dokumentov zdaj v glavnem pojasnjen potek in obseg začetka zimske vstaje na tem predelu Gorenjske.

* * *

Kakorkoli je že bilo, ti uporniški poizkusi so bili v vsem »Tretjem Rajhu« in po njem okupiranih deželah nekaj enkratnega. Nemškim silam se zaradi uporov nikjer drugod v Evropi tedaj ni bilo treba umikati niti za korak.

Na Gorenjskem so kljub vsem slabostim uporniška dejanja to vsekakor povzročila. Že 17. decembra 1941, torej takoj po uporniških začetkih, je komandant orožniškega okrožja Radovljica dal navodila devetim orožniškim postajam, naj začasno zapuste ogrožene postaje. Te so bile: Kranjska gora, Dovje, Zgornje Gorje, Bohinjska Bela, Srednja vas v Bohinju, Breznica, Podnart, Brezje in Begunje.

Rečeno jim je bilo, da varnostne razmere trenutno zanje niso ugodne. »Zato začasno zapustite najbolj ogrožene postaje, v zvezi s tem pa se zberite na postajah v večjih krajih: na Jesenicah, na Bledu, v Bohinjski Bistrici, v Radovljici in v Podbrezjah...«

Rečeno jim je bilo tudi, naj odpeljejo s seboj vse, kar je količkaj vrednega in bi lahko služilo upornikom. V nadaljevanju pa pravi:

»Svojci orožnikov in tisti, ki so se šele preselili v ta predel, naj nemudoma zapuste te kraje...

Orožniki naj bodo dobro zavarovani, da lahko vsak trenutek odbijejo uporniške napade.

Vsi orožniki naj prenočujejo na orožniških postajah...«

Taka povelja dokaj jasno kažejo, kako zelo jih je prizadel začeti upor in kako resno in naglo so se z vsemi nasilnimi sredstvi pripravili k njegovi zadušitvi. Tako je na primer orožniška postaja v Zgornjih Gorjah ostala zaprta vse do 15. januarja 1942, ko je bila končana dražgoška bitka in so požgali Dražgoše.

Tako je bilo z ogroženimi orožniškimi postajami v radovljiškem okrožju. Zaradi obsežne vstaje in bojev na škofjeloškem območju, predvsem v Poljanski dolini, a tudi zaradi strahu pred vstajo pod Karavankami in severno od Kranja je tudi v kranjskem okrožju orožniški glavar začasno ukinil 9 orožniških postaj in to v Križah, na Jezerskem, v Cerkljah, v Smledniku, v Šmartnem pod Šmarno goro, pa v Žabnici, v Zalem logu, v Gorenji vasi in v Sovodnju.

Z 18. decembrom pa so bili orožnikom in policijskim enotam ukinjeni tudi vsi dopusti. V ogroženih krajih so bile šole z nemškimi učiteljicami in učitelji, ki so iz strahu nehali poučevati, šole po večjih krajih — tako tudi na Bledu — pa so začele zasedati policijske in vojaške enote.

Tako je decembrska vstaja na Gorenjskem, in sicer v radovljiškem in kranjskem okrožju okupatorja pripravila v tak preplah, da je v vsakem okrožju ukinil po 9 orožniških postaj, ki so bile sredi uporniških območij ali blizu njih. Pred uporniki se je torej umaknilo 18 orožniških postaj. In to ob vsej njihovi moči!

Šele po teh podatkih vidimo, kako obsežna in v začetku odlično načrtovana je bila ta zimska vstaja.

Seveda bi okupatorjeva oblast in njihova poveljstva ta dejstva na vsak način rada prikrila vsaj pred zunanjim svetom, zato je v dušenje upora posegel sam Berlin z Reichführerjem Heinrichom Himmlerjem na čelu.

Zato tudi ni bilo čudno, da je poveljnik nemških sil za Gorenjsko *orožniški polkovnik Rudolf Handl* po vsem tem zimski vstaji na Gorenjskem s svojim poročilom 22. decembra 1941 dal naslednje »visoko priznanje«:

»V zadnjem tednu se je na tukajšnjem ozemlju začelo dobro organizirano, bliskovito uporniško gibanje . . .«

* * *

Okupator je seveda vojaškemu dušenju vstaje pridružil tudi zločinske maščevalne ukrepe. Na vsem uporniškem območju je aretiral več sto ljudi.

Pri tem je ugotavljal, da je iz jeseniške železarne izostalo 140 ljudi (med njimi so delno šteti tudi Gorjanci in drugi), da se je upornikom v Bohinju pridružilo čez 200 oseb, da se je iz občine Gorje udeležilo vstaje okoli 100 oseb itd.

Dalje beremo (po. T. Ferencu):

». . . Od tistih, ki smo jih aretirali na območju občine Gorje, bo na osnovi zbranih podatkov ostalo v zaporih za sedaj 45 ljudi, 16 med njimi, ki so se aktivno udeležili akcij z orožjem v roki ali s sodelovanjem pri postavljanju cestnih ovir ali v boju proti policijskim silam, *bomo ob določenem času usmrtili . . .*«

Krvoločen je bil tudi ukaz o »bliskovitih preiskavah prizadetih vasi«, kjer ni treba aretirati le sumljive ljudi, temveč »tam, kjer bi našli orožje in strelivo — zadostuje že en samcat naboj — *krivce*

ustreliti na kraju samem«. Poleg teh in poleg streljanja talcev in zapornikov so sledili še drugi ukrepi.

* * *

3. Še nekaj o koncu nekaterih voditeljev vstaje v gorenjskem kotu — in Tomaža Godca še posebej

Glavni organizatorji in voditelji zimskega upora v bohinjsko-gorjansko-jeseniškem predelu so bili junaki Stane Bokal, Polde Stražišar, Andrej Žvan-Boris in Tomaž Godec. Vsi so padli. Prvi med njimi *Stane Bokal.* Le dober mesec po decembrski vstaji je 19. januarja 1942 med hudim bojem sredi snega in najhujšega mraza ranjen in prezebel strmoglavil z ostenja Lipance v dolino Krme.

* * *

Polde Stražišar, dotedanji politkomisar Gorenjskega odreda, je padel 7. avgusta 1942 na Jezercih pod Lipanco na Pokljuki.

* * *

Ko je že kazalo, da bo vojne kmalu konec, je bil med jurišem na Porezen v zadnji veliki nemški ofenzivi 24. marca 1945 pokošen tudi *Andrej Žvan-Boris Černe* iz Spodnjih Gorij, prvi komandant Gorenjskega odreda, pozneje odlikovan z redom narodnega heroja.

* * *

Ostal nam je še *Tomaž Godec,* znamenit kot komunist, kot dolgoletni smučarski tekač in kot človek, ki je od Stare Fužine do vrha Triglava »hodil« le dobre 4 ure. Poznamo ga tudi po tem, da je po strahovitem mučenju v begunjskih zaporih gestapovcem, ki so ga spet mrcvarili, zabrusil:

»Saj nima smisla. Lahko me tolčete, lahko počnete z menoj karkoli hočete, nič ne bo zaleglo. Komunist sem, to vam povem! *Boril sem se proti vam in še bi se, če me ne bi ujeli. To je vse, kar lahko dobite od mene. Drugega ne boste zvedeli nikoli!«* In potem je res čisto umolknil.

Med petdesetimi imeni ustreljenih je bilo na plakatih 17. aprila 1942 tudi ime Tomaža Godca. Skupino so odpeljali v Nemčijo, kjer so jih pokončali 19. aprila 1942. Živ je ostal Aleš Jelenc, ki mu je uspelo pobegniti in se potem priključiti gorenjskim partizanom. Postal je okrožni sekretar KP prav za okrožje Jesenice. Nekateri Bohinjci pa še dandanes ne verjamejo v Tomaževo smrt.

Zato je o Tomažu Godcu in nekaterih dogajanjih, povezanih z njegovim imenom, treba povedati nekaj več.

* * *

Izdani Tomaž Godec je bil ujet 13. marca 1942 na Vojah nad Staro Fužino, ob njem pa je že na begu padel smrtno zadet soborec Avgust Gašperin iz Stare Fužine.*

Avgust je bil rojen 1908., Tomaž pa 1905. leta. Prvi je bil tedaj star 34, Tomaž pa 37 let. Nemci so triumfirali in objavljali, da so zgrabili »glavnega bandita«. Tomaža Godca so odpeljali v begunjsko mučilnico, vmes pa so ga mučili vse od Voj prek Bistrice in Bleda.

---

* Po dolgoletnih raziskavah zdaj tu z gotovostjo lahko navedem dvoje: najprej, kdo je Tomaža Godca in Avgusta Gašperina izdal, in drugo, da je Tomaž res imel lažno legitimacijo, ki mu jo je izdelala tehnika OF na Jesenicah. V zvezi s tem navajam tudi najdeno nemško poročilo.

Najprej o izdajstvu.

Domačini iz Bohinja, predvsem pa Klemen Rabič, so ugotovili, da je Tomaža in Avgusta na Stari Fužini opazil Jože Štros, po domače Černe. Imenovanima je tisti večer napolnil nahrbtnika Klemen Rabič v Stari Fužini, nakar sta odšla proti Vojam. Jože Černe pa jima je sledil in ko je ugotovil, kam sta zavila (šla sta prenočevat v Čučkov stan, zdaj je tam novi dom), ju je prijavil Nemcem. Zjutraj 13. marca 1942 so ju zgrabili obmejni cariniki. Gustl je hotel pobegniti, a so ga pri tem ubili, Tomaža pa so ujeli živega. Tedaj se je Tomaž še zanašal na ponarejeno legitimacijo in tudi na nemški postaji v Ribčevem Lazu je trdil, da je Jožef Schillar iz Studorja. Tedaj so cariniki šli po prijavitelja Jožeta Černeta. Le-ta pa se je ob pogledu na Tomaža začel zlobno smejati, rekoč: »Ta je. Ta pravi Tomaž Godec, saj ga dobro poznam!«

Takrat so ga začeli mlatiti s puškinimi kopiti, nato pa so ga z avtom odpeljali najprej na blejski gestapo, od tod pa v Begunje.

Najdeni nemški dokument pa pravi: (14. marec 1942. Dopis orožniške postaje Srednja vas v Bohinju, komandantu SIPO in SD.)

»Sporočam, da je patrulja obmejnega carinskega nadzornega urada Sv. Janez v Bohinju 13. marca 1942 prijela v Boh. Bistrici rojenega Tomaža Godca in v Stari Fužini rojenega in tja pristojnega Avgusta Gašperina na tako imenovani planini Voje, ki leži severozahodno od Stare Fužne ca. 1,5 ure peš hoje v neki koči.

Avgust Gašperin je bil ustreljen med begom.

Pri Tomažu Godcu je bila najdena tudi osebna izkaznica, ki se glasi na ime Jožef Schillar, delavec, stanujoč v Studorju št. 16. rojen 10. 11. 1905, pristojen v Srednjo vas v Bohinju. V beležki, ki jo je imel Godec, so bile vnesene naslednje opombe: Viktor Fužina 1280 din, 17. 10. 1940; Peter Nomenpiski 130 din, 26. 10. 1940; Zorekar Valentin 400 din, 1. 11. 1940; Eidamer Milan 800 din. Nadalje notica, 1 žepni nož, 1 par Schneereifen, 1 nahrbtnik in oprema. V enem prostoru koče je bila pod listjem najdena skrita puška z municijo, ki jo je baje imel Gašperin.

Oba sta imela nahrbtnike z vsebino: 2 hlebca kruha po 2 kg, 1 kg svinjske masti, 1 kg sladkorja v kockah, 3 kg koruznega zdroba, 2 brivska aparata, 2 pipi za tobak, 50 cigaret in 5 sveč,

Tomaž Godec je izjavil, da je 13. 3. 1942 hotel na planino Vrtačo. S te planine pa je 12. 3. 1942 prišel z Avgustom Gašperinom in sta zvečer šla do fužine v bližini Stare Fužine. On se je skril tam blizu, dokler ni prišel nazaj Gašperin, ki je prinesel oskrbo za oba. Izjavil je dalje, da je Gašperin dvignil hrano v Stari Fužini, pri kom pa ne ve. Oba sta bila še ponoči nazaj na Vojah in počivala v koči, kjer sta bila prijeta. Imel je pištolo s pripadajočo municijo. Pištolo je pred aretacijo odvrgel. Drugih podatkov od Godca ni bilo moč dobiti.

Domnevamo, da se na planini Vrtača nahajajo še drugi banditi. Godca je z urada carinskega nadzora pri Sv. Janezu odpeljal gestapo. Godec je vodja banditov v Bohinju.«

(Dokument je v Gorenjskem muzeju v Kranju — nemški arhiv.)

Ker je bil Tomaž zelo znan in natanko izdan, so gestapovci vedeli, da je bil predvojni komunist in da je veliko pomenil za Bohinj. Vedeli so tudi, da pozna številne ljudi in sodelavce v uporu in OF, zato so iz njega hoteli iztisniti, kolikor bi se le dalo. Marsikdo, ki Tomaža ni dosti poznal, se je bal, da bo klonil in povedal kako ime sodelavca. A videli smo, kako se je zadržal pred gestapom. Tomaž je bil nem glede svojih sodelavcev, čeprav so ga gestapovci zdelali tako, da so mu morali obvezati vso glavo in polomljene prste. Takega je na hodnikih begunjske mučilnice srečal njegov zaprti sodelavec Ludvik Cesar z Jereke. Iz povojev so gledale le podplute, žalostne, a odločne oči. Ko je izmučeni Tomaž prepoznal Cesarja, je rahlo odkimal z glavo, kot bi hotel reči, naj se z njegove strani nihče ničesar ne boji, da ne bo povedal ničesar.

Tomaža Godca od 13. marca 1942 ni bilo več v Bohinju, čez dober mesec pa tudi ne pri življenju.

* * *

Nekaj dni po Tomaževem zajetju sem bil nehote udeleženec neprijetnih dogodkov, ki so pomenili konec partizanske skupine v bohinjskem kotu. Vse bi bilo drugače in Nemci ne bi dobili ne Tomaža ne Avgusta Gašperina, če bi se priključila jedru »Prešernove čete« na Pokljuki. Neposredno mi je znano — in tudi nekaj tistih gorjanskih prvoborcev še živi, ki to vedo — da je bilo več razgovorov o tem, kako bi bilo prav, če bi se tudi Tomaževa skupina priključila »Prešernovi četi«. Potem pa je bila ta četa 19. januarja 1942 v Lipanci napadena ter razbita, kar je tudi povzročilo, da do spajanja ni prišlo. Toda Tomaž Godec je s svojo skupino ostal v svojem priljubljenem bohinjskem kotu, kjer je poznal vse ljudi in vsi njega. Kmalu po 13. marcu — moralo je biti 15. ali 16. marca 1942 — me je poiskal Franc Žemva-Paždbarjev, predvojni znanec in partizan iz poletnih dni 1941, s katerim sva se srečala tudi nad Nomenjem 16. decembra zjutraj. Vedel sem, da je s Tomažem ostal v Bohinju in tedaj se je tudi že razvedelo o Gašperinovi smrti in Tomaževem zajetju. Zato sem Franca pogledal vzradoščeno in hkrati zaskrbljeno. Kaj ne bi, saj so Nemci poskrbeli za propagando o svojem uspehu v Bohinju.

Dasiravno na zvezah drug z drugim tedaj nismo govorili več kot tisto, kar je bilo najbolj nujno, je tedaj Franc z malodušnim glasom rekel: »Vsega je konec! Tomaža so ujeli, Gustlna ubili, midva, ki sva se temu izognila, pa sva zdaj na poti v Ljubljano. Tu ni mogoče več zdržati! Ali bi nama oskrbel nekaj hrane in drugih potrebščin, tudi kako marko?«

Torej, sta bila dva.

Drugi je bil Ivan Ravnik iz Bohinjske Bistrice. Poprej sva skupaj delala v jeseniški železarni. Že junija 1941 sva šla na sestanek v stanovanje jeseniškega komunista Albina Žemva, kjer nas je pričakoval skrivnostni ilegalec Lojze Kebe-Štefan.

To so bili najtrši časi gorenjskega partizanstva, zato sem zaprepaščeno strmel v malodušnega partizana, ki sem mu pripisoval veliko junaštvo. Tudi sam sem od jeseni dalje nekajkrat preživljal podobne preizkušnje, a da bi se umaknil v neznano Ljubljano, mi ni prišlo niti na misel. Vse drugo prej, le tja ne, četudi sem imel zvezo in so mi nekateri znanci to celo svetovali.

Da ostanem v bohinjskem kotu, se nisem odločil zaradi junaštva, ker ga je dostikrat primanjkovalo, temveč prav zaradi nasprotnega: bal sem se tujih krajev in nepoznanih ljudi. Poleg tega nam je bilo tudi rečeno, naj ne zapuščamo Gorenjske, pa če bo še huje, pač pa naj bomo vse bolj previdni in naj pazimo, s kom se družimo.

Misli so me naglo spreletavale. Vendar kaj bom jaz, ki sem še doma in sem se s prijavo o »bolovanju« zaščitil pred trenutno aretacijo, nasproti borcu — partizanu. Kaj naj mu rečem? In rekel sem mu, da pač sam najbolje ve, kaj dela, saj je vendar partizan — ter mu obljubil pomoč. Izguba Tomaža Godca je na vseh pustila svoj pečat. Ker so Nemci dostikrat zganjali lažno propagando, sem namreč do tega trenutka na dnu srca še vedno upal, da ga niso zajeli. V tem obdobju so pogosto pobijali talce v Begunjah in v Dragi in kazalo je, da so nasilniški okupatorji zadušili vstajo v bohinjskem predelu. V takih razmerah je bilo torej treba po hrano, denar in drugo opremo k najbolj zanesljivim ljudem. Zdaj lahko odkrijem imena dobrotnikov, ki so priskočili na pomoč v najhujšem času in jim po dolgem času tudi v imenu drugih izrazim zahvalo za nesebično in hitro pomoč. Kajti kdor hitro da, dvakrat da. Na moč prikrito sem obiskal tedanjo hotelirko Ivanko Rus-Trnkovo (medtem je umrla) v hotelu Triglav pri blejskem kolodvoru. Zaupala sva si že prej — in dobil sem zaprošeno, ne da bi kaj spraševala, za koga bo. Vedela je le, da za preganjane partizane. A dala je še več: k hrani je priložila še 50 RM in moževo žepno uro. Dobro sem si zapomnil, da je navrgla še buteljko vina, kar je bilo nekaj posebnega in tudi nepotrebnega, vendar dano iskreno in rade volje.

Vse to in nekaj drugih malenkosti sem potem izročil partizanu Francu (in Ivanu), ki se je nekaj časa skrival v naši vasi, kjer je stanovala tudi njegova družina. Fanta sta potem odrinila proti Ljubljani in nekje na oni strani so ju kmalu ujeli Italijani. Čez nekaj časa smo zvedeli, da sta se znašla v Begunjah in v taborišču Dachau, kjer sta dočakala konec vojne.*

---

* Franc Žemva-Paždbarjev je v zvezi z decembrsko vstajo ter z njegovim umikom v Ljubljano oziroma v Ljubljansko pokrajino dal povsem drugačno izjavo, kot je to opisano v pričujočem zapisu in je preverljivo. To se je zgodilo v zvezi z njegovimi zahtevami za priznanje posebne delovne dobe. Namesto da bi me predlagal med priče, saj mi je znano njegovo življenje vse od poletja 1941 tja do srede marca 1942, ko sva se srečala na Rečici, si je izmislil svojo, sila čudno zgodbo, povezano s Tomažem Godcem. Tako je glede moje vrnitve iz decembrske vstaje v Bohinju napisal, da sem »zabrisal takrat izposojeno puško v grmovje in se vrnil domov, češ, da ga boli trebuh«. Tu se ne bom spuščal v drugo kot to, da so moje izjave preverljive, puška pa sploh ni bila sposojena, temveč sem jo že poleti 1941 dobil od nekdanjega orožniškega ko-

Z Gašperinovo smrtjo, s Tomaževim zajetjem ter z odhodom Franca Žemve in Ivana Ravnika je bilo za precej dolgo konec partizanstva v Bohinju. Nekaj mesecev so Nemci lahko brez strahu, da bo pokalo, hodili tudi po odročnih bohinjskih vaseh in gozdovih.

Ob pozitivnih so to senčne strani preteklega boja, ki je bil prav zaradi nasilnega in zvitega nacističnega okupatorja tako veličasten. Med starimi partizani je namreč veljalo pravilo, da živ nihče ne sme priti v sovražnikove roke, kajti nihče ne ve, koliko zmore, koliko muk bo lahko vzdržal in kakšne metode bodo ubrali nasilniški zasliševalci. Seveda je nekaj drugega, če so koga zgrabili v spanju, kot je bilo na primer prav z obema omenjenima junakoma, s Tomažem Godcem in Tonetom Dolinškom-Metodom. Poznamo več primerov takih samouničenj, ko so zasliševani zadnji trenutek ušli gestapovsko-policijskemu nasilju, in to celo že proti koncu vojne.

Tomaž Godec pa je od zajetja do uničenja umrl večkrat, kajti mučenje, kakršno je moral prestajati, je bilo nepopisno. Junaki Tomaževega kova so tako premagovali smrt in postali legende.

---

mandirja Grkmana na Bledu. Prinesla mi jo je njegova najmlajša hči Mara (še živa in pozneje tudi v partizanih) skozi Bled, mimo hotelov Toplice in Park, kjer so bili policisti in gestapovci, pa sva jo s kolesom v strešno lepenko zavito paljala z Marico Pogačar, por. Strgar z Bleda.

Pozabil je navesti sicer nepozabno srečanje z menoj, ko mi je z obupanim glasom razlagal, da je Tomaž padel, da je vsega konec itd. Namesto, da bi mi bil vsaj običajno hvaležen, ko sem mu (in njegovemu sopotniku I. Ravniku) zbral toliko pomoči, in to sredi najhujših časov, se je lotil nečednega obrekovanja. Ta najin sestanek je kar preskočil.

Poleg tega je izjavil tudi, da ju je v Ljubljano poslal po radijske baterije in cigarete prav Tomaž Godec. Kaj takega Žemva ob najinem srečanju sploh ni omenjal, medtem ko v izjavi navaja čisto drugače, češ da sta se z Ravnikom iz Bohinjske Bistrice prek Jesenic z vlakom odpeljala do Šentvida, od tam pa z avtobusom v Litijo, kar je moralo biti v dneh okrog 15. do 17. marca. 1942. Datumi se ujemajo, vse drugo pa je Franc Žemva prikrojil po svoje. Je pač vedel zakaj. Toda Tomaž Godec ju ni nikamor pošiljal, kajti vse to se je dogajalo šele po njegovem zajetju in padcu Avgusta Gašperina. Fanta, ki sem ju prej imel za velika junaka, sta prav zaradi teh udarcev obupala ter dejansko onadva brez dovoljenja prebegnila na Dolenjsko. V tem primeru se je spet pokazalo, da tisti, ki je res grešil, takega greha obtožuje drugega. Kar zadeva mene, na srečo nisem bil niti zaprt in tudi svojevoljno se nikoli nisem umaknil iz partizanskih vrst.

Vse to sem omenil zaradi prihodnosti, kajti lahko se zgodi, da Žemvova pripoved zaide v roke kakega zgodovinarja, ki bi na osnovi tega po krivem obdolžil tako junaškega Tomaža Godca kot tudi mene. Zato tudi te intimnosti dajem v javnost.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor schreibt über den Winteraufstand im Jahre 1941 in dem Bezirk von Bohinj — Gorje — Jesenice, in dem 700 Menschen teilnahmen. Der Anfang des Aufstandes sollte am 16. Dezember in Nomenj sein, aber die Rebellen wurden von Polizisten überrascht. Die Polizisten waren schon am vorigen Abend mit der Hilfe eines Verräters aus Bohinj nach Nomenj geführt. Der Aufstand wurde niedergeschlagen. In Bohinj, in den Dörfern der Umgebung von Gorje, Jesenice, Dovje, Mojstrana haben die Deutschen mehr als 150 Menschen festgenommen. Viele waren in die Konzentrationslager geführt oder als Geißel erschossen. Der Aufstand war aber trotzdem ein bedeutende des Merkmal in dem Freiheitskampf. Der Okkupator stellte in den Dokumenten fest, daß das »ein sehr guter und blitzschnell organisierter Widerstand war«. Deswegen wurden im Bezirk Radovljica und Kranj 18 Gendarmstationen aufgehoben.

Ivan Jan

PO SLEDEH DOKUMENTOV ŠTABA I. GRUPE ODREDOV IN ŠTABA GORENJSKEGA ODREDA IZ LETA 1942 — ARHIV JOŽETA GREGORČIČA-GORENJCA*

Med pripravami in iskanjem gradiva za kroniko Gorenjskega odreda je bila v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja (IZDG) v Ljubljani najdena tudi mapa z napisom »Arhiv Jožeta Gregorčiča« — od 4. aprila do 4. septembra 1942. Čeprav ta dokumentacija ni kdo ve kako obsežna, saj obsega le dobrih 20 listov, pa je za zgodovinopisje in za nas še posebej, izjemne vrednosti in pomena. Ob doslej znanih dokumentih, podatkih in spominih preživelih soborcev bomo zdaj mogli opisati delovanje in nastajanje teh štabov in razčistiti številne negotovosti in dvome.

Da so ohranjeni vsaj ti tako zgodnji in redki dokumenti, gre zahvala Oblastnemu komiteju KPS za Gorenjsko in še posebej tedanjemu njegovemu sekretarju Maksu Krmelju-Matiji. Kot redek dokument in hkrati v zahvalo navajam vsebino pisma, ki je bilo priloženo Gregorčičevi mapi:

Položaj, 29. maja 1944.

CENTRALNEMU KOMITEJU KPS!

Naša patrola je našla nahrbtnik, katerega je izgubil smrtno ranjeni tov. Jože Gregorčič v jeseni leta 1942 na Jelovci (padel dejansko konec poletja, 9. septembra, op. I. J.). V tem nahrbtniku je bilo več stvari, ki pa so se že pokvarile/ V njem je bil tudi v perilo zavit arhiv štaba I. grupe odredov, ki je še delno ohranjen. Ker se nam dozdeva, da bodo zgodovinarji v poznejših letih uporabili vsak košček papirja, ki je popisan bodisi z narodnoosvobodilnim gibanjem ali partizanstvom, vam pošiljamo te dokumente.

Smrt fašizmu — svobodo narodu!
Žig OB KOM-a.

Sekretar: Maks Krmelj

Tako je po nekaj desetletjih šele prav prišla do izraza njihova skrb in posluh za zgodovino. Po doslej znanem in na osnovi spominov

* V zborniku IV »Jeklo in ljudje« 1979/80 je na 371. strani spodaj opomba, da bo ta, V. knjiga, posvečena Jožetu Gregorčiču-Gorenjcu, narodnemu heroju in komandantu I. grupe odredov. Toda tedanji urednik Miha Klinar, ki je to načrtoval, je medtem žal umrl. Ta naloga nas še obvezuje naprej, pričujoči zapis je le kratka in posebna oddolžitev.

Vinka Hafnerja, ki je bil v času Gregorčičeve smrti tudi v štabu I. grupe odredov, je del štabnega arhiva ob Gregorčičevi smrti prišel v roke nemški policiji in gestapu. Da je temu tako, je moč sklepati iz naslednjega: Ivan Urbanc-Kumerdajev iz Stražišča se je potem, ko je padel v gestapovske roke in izdal ter tudi zasliševal vrsto svojih prejšnjih sodelavcev, začel kesati svojih zlih dejanj.

Da bi se odkupil, je za štab I. grupe odredov napisal dolgo pojasnjevalno pismo, kako je potekala februarska »provala« ter izjavljal, da se bo za vsa dejanja še odkupil z delom za osvobodilno stvar. To je dokazoval s tem, da je takoj posredoval tudi spisek z imeni gestapovskih zaupnikov ter popis okupatorjevih enot na Gorenjskem. Te spiske so v štabu priložili arhivu, ki so ga skrivali v aluminijastem zabojčku. Ko je 9. septembra 1942 Jože Gregorčič, ki je tedaj nosil ta arhiv, padel, so hkrati z delom arhiva dobili Nemci tudi Urbančeva pisma. Prav zaradi tega je gestapo Urbanca zgrabil in tako se je znašel v Mauthausnu. Ta del arhiva štaba I. grupe odredov je bil torej za nas zgubljen, zato pa je tisto, kar imamo na voljo, zdaj toliko več vredno. Tudi s pomočjo tega bo moč razvozlati doslej marsikateri nerešljiv vozel.[1]

Že dolgo je znano, da so bile grupe odredov s poveljem Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet ustanovljene 4. aprila 1942. V zvezi s tem so bili najprej ustanovljeni odredi, ki pa so bili šele v nastajanju. Z naslednjim poveljem je bilo imenovano grupno poveljstvo. Zaradi nadaljnjega pregleda navajam tisti del povelja, ki zadeva Gorenjsko. Glasi se:

> 1. a) za komandanta I. grupe odredov (se postavlja) dosedanji komandant odreda tovariš Jože Gorenjc (to je Gregorčič, op. I. J.), za njegovega namestnika tovariš Viktor Ločan (to je bil Alojz Pečnik, ki pa nikoli ni prevzel funkcije, op. I. J.), komandant čete.
>
> b) za političnega komisarja I. grupe odredov tovariš Gregorij Požar (to je bil Lojze Kebe, znan kot Štefan), dosedanji politkomisar odreda itd.[2]

Toda v tem času je bilo na vsem Gorenjskem le okoli 300 partizanov. Veliko jih je izkrvavelo v zimskih bojih in hajkah, ko so jih Nemci zasledovali vsak dan, po dolini pa zapirali njihove najboljše sodelavce, organizatorje Osvobodilne fronte. Glavno poveljstvo zaradi slabih zvez in vsega ostalega ni računalo s tako nemško močjo na eni in s šibkostjo partizanov na drugi strani. Zato v aprilu še niso mogli ustanoviti odreda, dasiravno so ga začeli snovati, tako Gorenjskega kot Kokrškega. To je bila poglavitna naloga grupnega štaba, a trenutno zaradi pomanjkanja borcev nerešljiva. V aprilu 1942 je v okviru I. grupe odredov obstajal le 2. bataljon — Poljanski, pod Stolom je bila Jeseniška četa, iz katere je 20. junija nastal 1. bataljon Gorenjskega odreda, nov bataljon pa naj bi sestavili tudi na pokljuško-bohinjskem območju. Iz teh enot naj bi nastal Gorenjski odred. Kokrški odred pa se je razvijal iz Kamniške čete, ki je v bataljon prerasla sredi maja 1942. Iz Kokrške čete pa je bil bataljon osnovan 18. junija 1942.[3]

Poročilo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet z dne 1. maja 1942, ki ga je poslalo Vrhovnemu štabu narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije, sicer navaja, da I. grupa odredov v svojih enotah premore 480 dobro oboroženih borcev, vendar je bilo to število doseženo dosti kasneje, čez dva meseca,[4] in tudi to šele z okrepitvijo, ki jo je Glavno poveljstvo poslalo iz »Ljubljanske pokrajine«.[5]

Tu nas tudi zanima, kdaj je štab I. grupe odredov imenoval štab Gorenjskega odreda in kdo je bil postavljen vanj. Prav okoli tega je bilo doslej največ nejasnega.

Zaenkrat moramo še ugotavljati, da ustreznega povelja še nismo našli, vendar pa iz Gregorčičeve zapuščine lahko povežemo nekatera dejstva in imena. O tem je sicer v zborniku 1980 pisal že Franc Konobelj-Slovenko (str. 354—355), vendar gre tod še za nekaj novih dokumentov.

Doslej smo naslov štaba Gorenjskega odreda prebrali v povelju Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet 4. aprila 1942, potem pa samo še v poročilu 2. čete 2. bataljona z dne 18. maja 1942 (glej zbornik NOV VI/2, str. 245, pa je verjetno tudi tu napaka, kajti naslov je: Tovariš Maks! To pa je Krmelj).

Dasiravno povelja o postavitvi prvega štaba Gorenjskega odreda ni, to ne pomeni, da štab ni bil imenovan vsaj enkrat v maju 1942. Vendar pa vse kaže, da je dotlej in tudi še v juniju 1942 posameznim četam in bataljonom na Gorenjskem poveljeval grupni štab neposredno. To lahko sklepamo po tem, da na primer štabu 2. bataljona — Poljanski grupni štab pošilja neposredna povelja. Prav tako pa štab 2. bataljona-Poljanskega pošilja poročila grupnemu štabu in ne štabu Gorenjskega odreda. Tako na primer še 20., 26. in celo 30. junija 1942.

To dokazuje še dvoje. Prvič, da je bil štab Gorenjskega odreda sestavljen iz borcev z jeseniškega območja, in drugič, da je bilo nastajanje odreda sila boleče in težavno. To pa je bil odraz trdih razmer, ki jih je povzročil okupator.

Prvi dopis neposredno štabu Gorenjskega odreda smo našli v Gregorčičevem arhivu z datumom 14. julija 1942. Oglejmo si ga pobliže. Ni dolg, je pa vsebinsko pomemben.

Najprej zvemo, da sta v sklopu Gorenjskega odreda končno sestavljena dva bataljona. Znano nam je že, da se je 1. ali Cankarjev zadrževal pod Stolom in da se je novi, 2. ali Pokljuški gibal na Pokljuki in okoli Bohinja. Dopis s številko 29/I v začetku pravi, »da smo zaradi nujnosti poslali dopis tudi vašemu 2. bataljonu neposredno, kopijo vam prilagamo« (ta dopis 2. bataljonu je natisnjen v zborniku NOV VI/2 kot dokument št. 60. V njem je navedena tudi postavitev poveljstva 3. čete v nastajanju. Njen komandir je postal Ivan Bernard (brat heroja Jake), ki je padel že 7. avgusta istega leta, politkomisar pa naj bi postal tov. Jože, dosedanji politdelegat voda. Kdo je ta Jože, nam doslej še ni uspelo ugotoviti. (To) bomo storili tudi za vaš 1. bataljon... Kopiji tega dopisa bomo poslali po jeseniški vezi (ta dopis je natisnjen v istem zborniku kot dokument št. 62 in

je z dne 15. julija 1942 s številko 33/I). Iz dopisa, ki smo ga poslali vašemu 2. bat. je razvidno, da smo stopili *v ponovno ofenzivno stanje* ... (podčrtal I. J.) ... da bosta oba bataljona v neprekidnem ofenzivnem stanju ... Peter bo skušal priti z vami skupaj ...

Prva veza bo v soboto na Jelovici ... Za izredno vezo se poslužite Ivana, ali pa kurirko M.«

To »ponovno ofenzivno stanje« je v zvezi z akcijami 2. grupe odredov in se nanaša na uničenje okupatorjevih postojank v Bohinju, uničenje mostu v Soteski ter uničevanje železniške proge Bohinjska Bela—Bohinjska Bistrica. Predvidena je bila osvoboditev vse bohinjske kotline, kar naj bi začeli »do konca tedna«. Predvidene so bile tudi očiščevalne akcije nad Jesenicami, v dolini Kokre in v smeri Ljubelja ter na Kamniškem. Zaradi okrepljene nemške ofenzive teh načrtov niso mogli uresničiti, temveč so se za gorenjske partizane in borce 2. grupe odredov začeli hudi dnevi.

Omenjeni Peter, ki naj bi prišel v pomoč, je bil Viktor Kejžar, tedaj v funkciji grupnega namestnika politkomisarja, ki pa je padel že naslednji mesec. Bil je jeseniški revolucionar in delavec.

Zanimiva je tudi organizacija zvez, za katere so v štabu še posebej skrbeli. Poleg ilegalnih zvez prek Save Bohinjke, kjer so zvezo vzdrževali partizanski kurirji (prvi), so skušali pošto pošiljati tudi po dolini prek aktivistov in aktivistk. Kdo je bila omenjena M., bo treba še ugotavljati. A kljub vsej skrbi so bile te zveze zaradi nemških vdorov, hajk in ofenziv pogosto potrgane, kar dokazujejo posamezna poročila, ki so z zamudami (ali pa sploh ne) prihajala na naslovnike.

Ta dopis tudi pojasnjuje, da so se gorenjski partizani dotlej pozdravljali še po »Partizanskem zakonu« iz julija 1941, to je z »V boj — za svobodo«. Pozdrav »Smrt fašizmu — svobodo narodu« je bil v uporabi gorenjskih partizanov šele od sredine julija 1942.[6]

Dotlej štab Gorenjskega odreda še ni imel štampiljke. S pošto z dne 14. julija 1942 so poslali tudi to, kar je omenjeno na koncu pisma. Tudi to potrjuje, s kakšnimi težavami je bilo zvezano nastajanje Gorenjskega odreda.

* * *

Dasiravno smo že ugotovili, kdo je bil v prvem štabu Gorenjskega odreda, z zanesljivostjo tega nismo mogli trditi. Vse je slonelo na spominih, ki pa so bili različni in zato tudi nezanesljivi. Zdaj se glede imen lahko opremo vsaj na dva, tri dopise grupnega štaba, katerih dva je napisal Jože Gregorčič-Gorenjc ročno.[7]

Iz teh redkih dokumentov zdaj z vso gotovostjo zvemo, da je bil prvi komandant Gorenjskega odreda Andrej Žvan-Boris Černe, Sp. Gorje, prvi politkomisar Polde Stražišar-Rudi z Javornika (njegovo partizansko ime smo tudi prvič spoznali iz Gregorčičevega arhiva), intendant, ki je bil v prvem obdobju partizanstva tudi ožji član štaba, pa je bil španski borec, tako kot Jože Gregorčič, Franc Potočnik iz Savice v Bohinju.

France Potočnik je bil potem predviden za namestnika politkomisarja Gorenjskega odreda, ki bi bil zadolžen predvsem za partijsko-politično delo, toda je bil že 7. avgusta 1942 ranjen in ujet, ob njem pa je padel tudi politkomisar Polde Stražišar. Le-ta je bil s strani grupnega poveljstva predlagan za namestnika komandanta I. grupe odredov, se pravi za Gregorčičevega namestnika. V razmaku dobrega meseca pa sta oba padla.[8]

Andrej Žvan-Boris Černe je bil še naprej komandant Gorenjskega odreda, dokler v septembru ni bil imenovan nov odredni štab. Zdaj, od konca septembra, so bili v štabu Gorenjskega odreda naslednji:

Komandant: France Biček-Franc Turk

Politkomisar: Matija Verdnik-Jesenko (sicer znan kot Moti, Štajzi in nazadnje Tomaž)

Namestnik politkomisarja: Jože Krajc-Andrej Korenina (sicer znan kot partizan Žakelj)

Namestnik komandanta: Ernest Seidler-Iztok.[9]

Kako je deloval Jože Gregorčič-Gorenjc, kako je znal poganjati razvoj gorenjske partizanske vojske in kako je gojil kader v tistih usodnih časih, ko so bili Nemci na vrhuncu moči in nasilja, lahko preberemo iz njegovega kratkega dopisa štabu Gorenjskega odreda z dne 15. 8. 1942. Pisal ga je, ne da bi vedel, da sta politkomisar Polde Stražišar in intendant France Potočnik že padla, kar spet dokazuje, kako hude so bile tedaj nemške hajke in zasledovanja.

ŠTABU GORENJSKEGA ODREDA

Na položaju

Vaš zadnji dopis po kurirju Vasji (Franc Jerovšek, umrl 1977, op. I. J.) prejeli. Vsled večdnevne splošne hajke na Jelovici se kurirju ni bilo mogoče vrniti. Bil je z naše strani zadržan. Toliko v pojasnilo.

Pred odhodom tov. politkom. Rudija (Polde Stražišar, op. I. J. ter intendan. Franceta (Potočnika, op. I. J.) uredite stvari, ki so v zvezi z vašimi predvidenimi akcijami, ki ste jih omenili v zadnjem poročilu. Železnico je treba na vsak način uničevati, predvsem stremite... Postavljajte jim zasede čim pogostejše. Novince ne pošiljajte več na veze v dolino in drugam, ker imate že dosti izkušenj.

Rudi ter France naj prideta s prihodnjo vezo, ki bo v sredo na mestu, ki je ustno naročeno tov. Vasju.

Vse ostalo se pomenimo osebno. Tovariš Boris pa naj medtem skrbi, da bosta oba bataljona čim bolj aktivna.

Smrt fašizmu — svobodo narodu!

Komandant: Jože Gorenjc

V nadaljevanju naj naštejem še nekaj najzanimivejših navedb iz Gregorčičevega arhiva, s katerim se je zlasti ob dosedanjih raziskavah obogatilo naše zgodovinopisje.

Predvsem je na prvi pogled očitno, kako veliko skrb je grupni štab s komandantom Jožetom Gregorčičem in politkomisarjem Lojzetom Kebetom-Gregorjem Požarjem posvečal graditvi mlade parti-

zanske vojske, kakšna skrb in vztrajnost, včasih pa tudi najostrejše mere so bile potrebne pri vsem tem. Očitno je tudi, da so bili vsi napori, seveda ob vztrajni gojitvi partizanske taktike in konspiracije, usmerjeni k čim uspešnejšim akcijam proti tako premočnemu okupatorju, kot je bila nacistična soldateska še zlasti v letu 1942. V tem letu je na Gorenjsko prišla v pomoč tudi znamenita in udarna 2. grupa odredov, ki je bila ustanovljena in je tudi nastopala kot brigada, torej združeno in udarno. Tudi glede tega je bilo treba ukreniti marsikaj, kar pa ni vedno uspelo. Toda, štab grupe z Gregorčičem se je odzival prav na vsa vprašanja ter pri tem borce hrabril, učil pa tudi grajal. Vse je poučno in uporabno še danes.

Naj po vrsti naštejem nekaj odlomkov iz pisem, poročil in povelj, ki sta jih podpisala Jože Gregorčič-Gorenjc in Lojze Kebe-Štefan, oziroma Gregor Požar, včasih pa le eden ali drugi.

— Štabu 2. bataljona - Poljanskega 20. VI. 1942: (priloga: fotokopija)

NAREDBA

Z ozirom na kršenje discipline in ugovarjanja posameznikov posebno še v 2. četi vašega bataljona, se bo v bodoče vsak nov poskus po partizanskem zakonu kaznovalo najstrožje, če bo treba tudi s smrtjo...

— Istemu poveljstvu, istega dne:

PISMO

...da se v bodoče ne odzovete našemu pozivu, se ne sme več pripetiti... imate vendar možnost kot štab, da stvar uredite brez naše pomoči, v pomoč vam služi partizanski zakon. Zavedajte se, da za vse vaše greške odgovarjate pred slovenskim narodom. Če vam je bila ta funkcija poverjena, vam to mora biti le v ponos.

Da bo enkrat za vselej konec anarhije v vaši 2. četi, vam pošiljamo tovariša Bruno-ta (F. Bička, op. I. J.), dosedanjega poveljnika 1. čete... da se bo lahko pričela naša načrtna akcija v petek zvečer proti mraku, t. j. 26. t. m. Ista povelja smo izdali vsem našim bataljonom na vseh sektorjih, ki bodo tega dne pričele z našo ofenzivo. Vsled tega gorje vam, če do tega časa vaš štab ne bi uredil vse potrebno... Poskrbite za zadostno število municije, hrane, žage, sekire in drugo potrebno orodje...

— Štab 2. bat. I. grupe odredov - Poljanski 22. VI. 1942:

Tovarišu pol. komisarju in komandirju nabiralne čete

Naloga čete

na dan 26. VI. 1942 v zgodnjih jutranjih urah, ali pa preko cele noči:

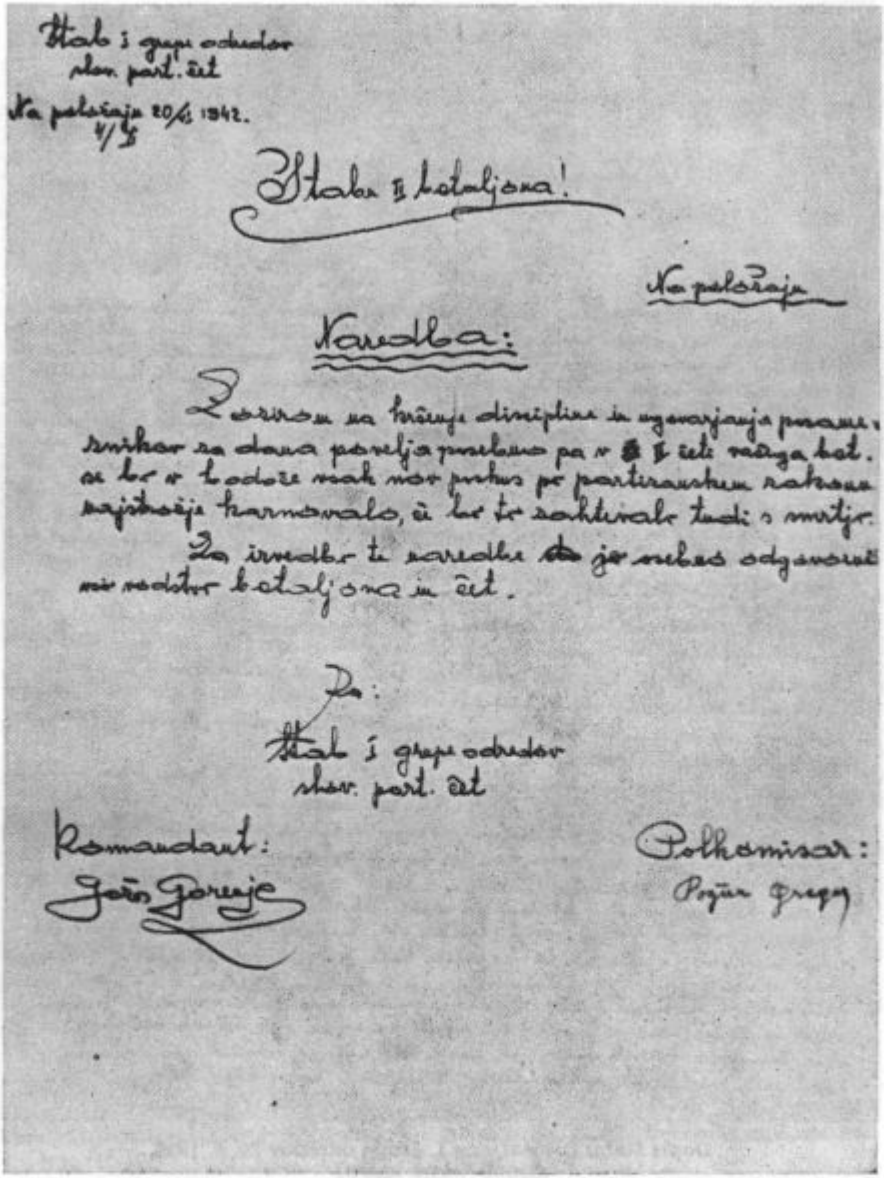
1) razrušiti in zatrpati cesto s kamenjem in drevesi med Polhovim gradcem in Črnim vrhom...

2) razrušiti in zatrpati cesto... med Butajnovo in Suhim dolom itd.

Slednje povelje se mora izvršiti na dan 26. VI. 42.

Znaki razpoznavanja 26. VI. 42 in v noči od 26/27. VI. so Žiri-Poljane.

Že v odlomku prej navedenega pisma grupnega štaba ter iz nalog tu navedene čete (ter ostalih, ki so v zborniku NOV VI/3, dokum. št. 32, 33 in 35) je razvidno, da gre za usklajevanje akcij enot I. grupe odredov v zvezi s prihodom II. grupe na Gorenjsko. *Tudi 1. bataljon-Cankarjev pod Stolom je natanko v isti noči, to je na 27. junij 1942*

Štab 1 grupe odredov
slov. part. čet

Na palonjaja 20/6 1942.

Štabu II bataljona!

Na palonjaja

Naredba:

Zaradi ...

Za izvedbo te naredbe ... odgovoren ...

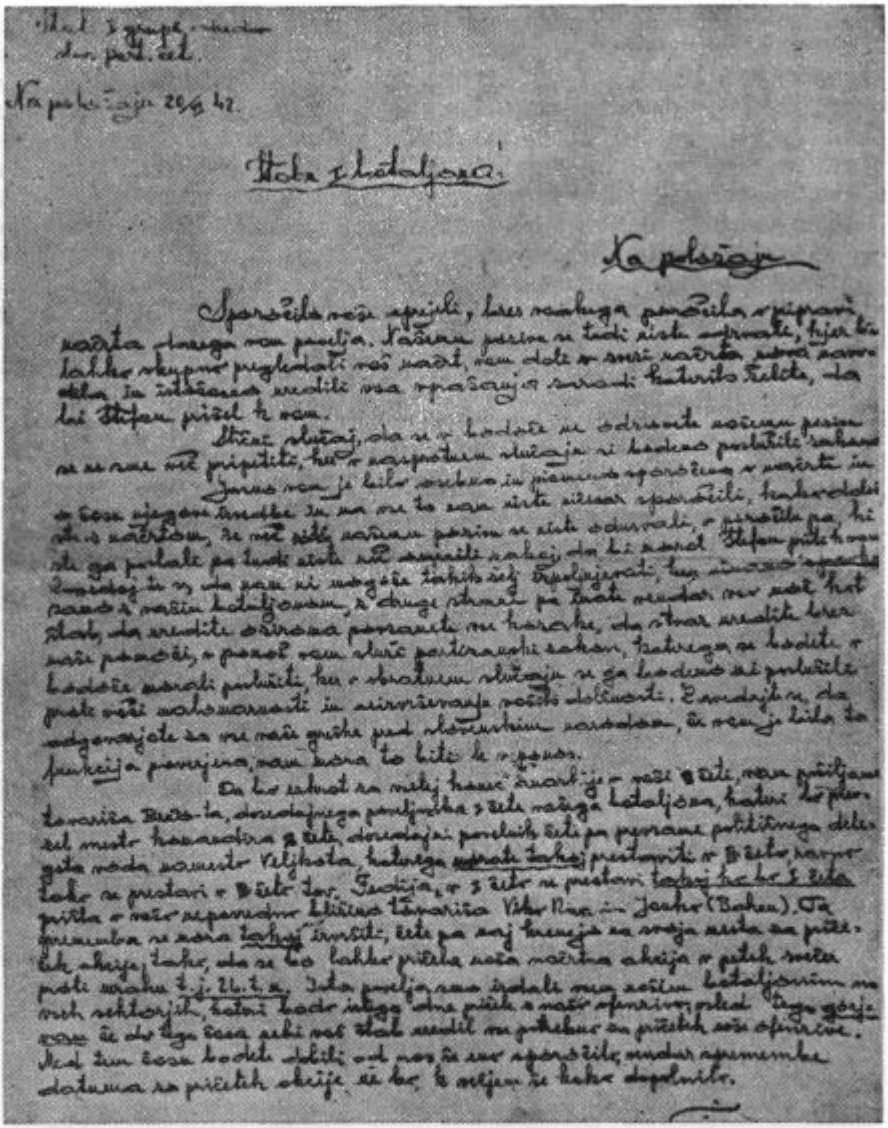
Za:
Štab 1 grupe odredov
slov. part. čet

Komandant:

Polkomisar:

»Naredba« štabu 2. bataljona I. grupe odredov 20. 6. 1942

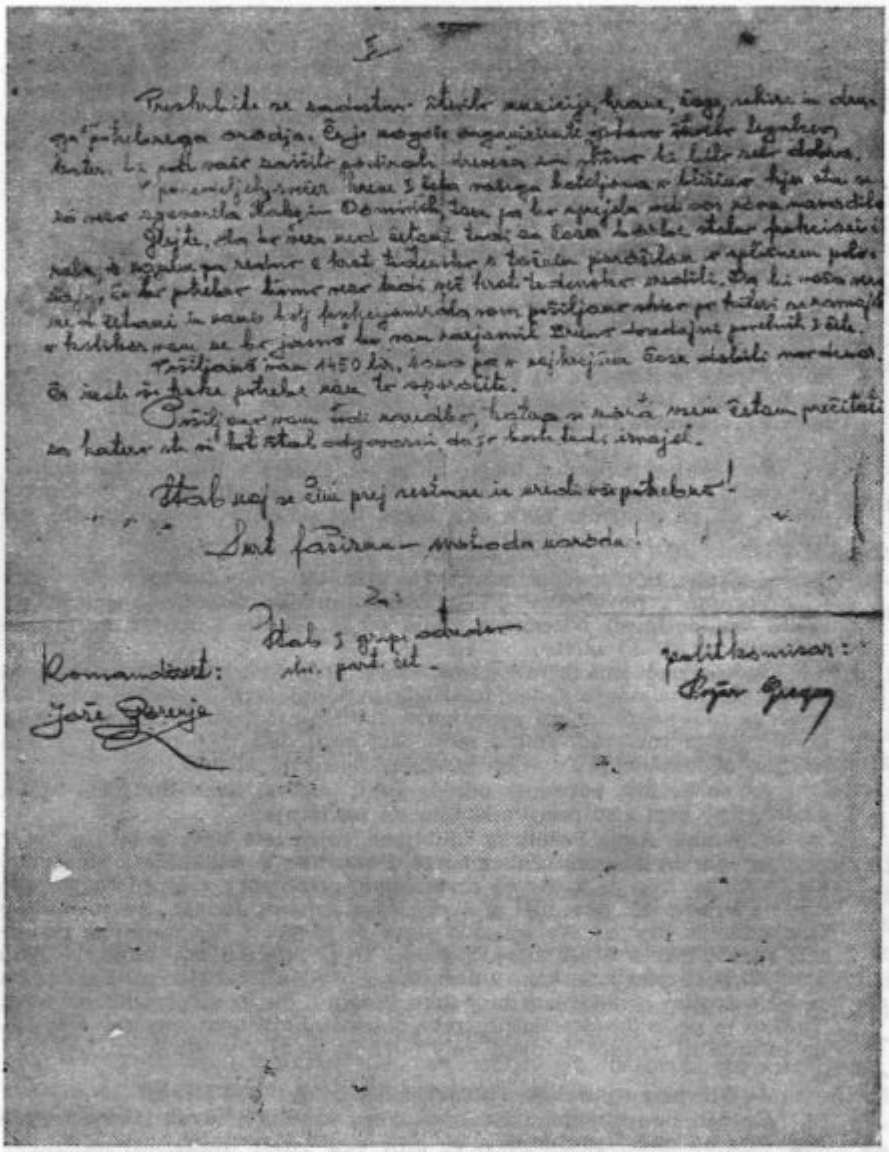
uničil železniški in cestni most v Mostah pri Žirovnici. To je dokaz, da ta datum ni bil izbran naključno, temveč na osnovi usklajevalnega povelja. Pa tudi bataljona Kokrškega odreda sta tedaj okrepila delovanje (glej »Kokrški odred« stran 243—268).

Dopis štabu I. bataljona I. grupe odredov 20. 6. 1942

A tudi Nemci so prav ta dan, 26. julija začeli na Gorenjskem »veliko očiščevalno akcijo«, ki je najprej zajela območje Kranja, Škofje Loke, Selške doline in Krope.[10]

— Štabu Kokrškega odreda (30. VII.)2)
Po poročilih, ki smo jih dobili od štaba 2. grupe odredov je razvidno, da nosi večji del krivde za neuspeh, ki ste ga doživeli na Gabrški gori,

Druga stran dopisa

vaš bataljon, oziroma vaša 1. in 2. četa. To pa zato, ker jim niste dali vodnikov... Postavite se na njihovo stališče in boste videli, kako napako ste napravili. Tako silo, ki jo predstavlja 2. grupa (odredov) niste znali izrabiti. Nasprotno. Zaradi nekaterih trmoglavcev se je borba tovarišev onemogočila - sabotirala. Ta pojav vam je dokaz, da vam še ni jasno to, da je to borba vsega slov. naroda in da je zato dolžnost vsakega posameznika, da se bori kjerkoli je... itd.

Štabu Kokrškega odreda (30. VII. 42)

...Ker je sovražnik v zadnjem času začel močno razpošiljati patrole in postavljati zasede z 10 do 15 možmi in nam s tem onemogočil kretanje edinic, kakor tudi kurirjev je nujno, da to preprečimo. Informirati se morate, kje sovražnik te zasede postavlja, kdaj in kod njihove patrole hodijo, nato postavite naše zasede, ki imajo nalogo sovražnika uničiti in orožje zapleniti. S tem bo dosežen velik uspeh...

V prihodnjem poročilu nam na vsak način pošljite poročilo o stanju moštva in orožja...

— Štabu 2. bataljona Gorenjskega odreda (Pokljuški), 1. VIII. 42

Vaše poročilo z dne 18. VII. prejeli dne 29. VII....

Z ozirom na predvidene akcije morate pripraviti večjo količino suhe hrane za par dni, in sicer za 150 mož (to je bilo mišljeno za bataljon iz 2. grupe odredov, ki pa zaradi ponovne nemške ofenzive ni uspel priti do Pokljuke in Bohinja, op. I. J.). Ugotovite točne podatke o številu moštva na Bohinjski Beli... Napravite načrt za porušenje cestnega mostu in železnice... Uničite do četrtka cesto, ki vodi na Pokljuko...

Še nekaj v pojasnilo: blago, ki ga zaplenite pri ljudeh, ki nam niso sovražniki, je treba takoj plačati, če imate denar ali pa mu dati potrdilo... Če pa gospodar hoče dati blago kot posojilo — tudi izdajte potrdilo.

— Štabu Gorenjskega odreda (1. VIII. 42)

Vprašanje poveljnika odreda bomo uredili pozneje, zaenkrat pa vršita vse dolžnosti odrednega štaba vidva (Polde Stražišar in France Potočnik, op. I. J.) sama.

Sporočite obema bataljonoma, da je štab I. grupe odredov obsodil Alojza Pečnika na smrt ter justifikacijo takoj izvršil. Obsodba je bila izrečena radi neprestanega godrnjanja, kritiziranja vseh poveljstev in njih povelj, kakor tudi radi stalno moralorušečega dela med moštvom. Kljub strogim opominom je s svojim kvarnim delom nadaljeval.

Ko se bo tov. poveljnik odreda vrnil (Andrej Žvan-Boris, op. I. J.), ga takoj po prvi vezi pošljite k nam na zaslišanje.

(Opomba: Alojz Pečnik iz Ljubljane, rojen leta 1900, je bil sicer star revolucionar in izjemno hraber borec. Povsod se je odlikoval z junaštvom. On je bil tisti, ki je z dvema tovarišema, preoblečen v orožniškega podoficirja vpadel 21. dec. 1941 v škofjeloške zapore. Junaško se je boril v Dražgošah in drugod. Na njegovo glavo so Nemci z Rösenerjevim podpisom razpisali celo 20.000 mark nagrade. To je bila najvišja vsota, ki so jo okupatorji razpisali na kako uporniško glavo na Gorenjskem. Vendar pa je bil s svojim obnašanjem tudi tako škodljiv, da so ga obsodili na smrt. Tudi to je po toliko desetletjih treba objaviti, kajti brez zavestne discipline in reda ni mogoče delovati ne v miru še manj v vojni — op. I. J.)

— Glavnemu poveljstvu slovenskih part. čet (3. VIII. 42)

Že delj časa nimamo od vas nikakega obvestila, ravno tako nikakega odgovora na naša vprašanja...

Pošljite nam čimprej tov., ki je določen za politkomisarjevega namestnika in tov., ki so določeni za tehniko, ker jih nujno rabimo. Nujno rabimo še 4 zdravnike (ki jih pa seveda ni bilo — op. I. J.). (Nadaljnjih odlomkov ne navajam, ker je dokument objavljen tudi v zborniku NOV VI/3, dokum. št. 95.)

Ta odlomek navajam zaradi vsestranske skrbi Jožeta Gregorčiča-Gorenjca in Lojzeta Kebeta-Gregorja Požarja-Štefana glede na zveze z glavnim poveljstvom, za vzpostavljanje nujno potrebne tehnike ter

zaradi dodatnih zdravnikov-partizanov, kajti na Gorenjskem sta bila tedaj edina zdravnika dr. Milan Cunder v Kokrškem in dr. Edvard Pohar v Gorenjskem odredu, če ne štejemo tudi takratnega medicinca Mirka Kmeta.

— In nazadnje še kratko pismo štabu 2. bataljona GO 4. IX. 42

Na poročilo, ki smo ga poslali po tovarišu komandantu Poljanskega bataljona (to je bil Jože Krajc-Žakelj, ki je prišel za namestnika odrednega politkomisarja — op. I. J.) vam k spremembi sporočamo še sledeče: prvič tov. Žar, Šimen in Gaber naj se dogovore z vami za zvezo na Pokljuki, oziroma na terenu, na katerega se boste vrnili po izvršeni akciji v Sorici. Tov. Šimna lahko postavite za polit. delegata. Svojo funkcijo bo prevzel šele po povratku na zvezi, na katero bo prišel tudi Gaber. Drugič s tov. Gabrom in Žarom ne računajte več v edinici, ker sta odrejena za drugo delo.

Maščujmo Toneta Tomšiča!

Smrt fašizmu — svobodo narodu!

Komandant: Jože Gorenjc Politkomisar: Gregor Požar

Da je bil Žar Karel Perdih, ki je 1. julija 1942 ušel smrti v Mostah iz vrste talcev, je znano. Znano je tudi, da je bil Gaber Valentin Sušnik pozneje (?), sovražnikov sodelavec iz Nomenja. Treba pa bo še ugotoviti, kdo je bil Šimen.

To pismo je zanimivo tudi zaradi tega, ker je (verjetno) zadnji znani dokument, ki sta ga podpisala Gregorčič in Kebe še skupaj. Gregorčič je padel že čez 5 dni in med številnimi drugimi (25) tudi Karel Perdih-Žar. Tako ni mogel oditi na terensko delo, kamor so ga namenili.

* * *

Morda bodo koga motili citati iz teh dokumentov, toda navajal sem jih — sicer samo po odlomkih — namenoma in tiste dele, ki sami po sebi izpričujejo, kakšni časi so bili v 1942. letu in kakšna osebnost je bil Jože Gregorčič-Gorenjc. Njegovi nastopi, njegovo delovanje je bilo še ob nekaterih vodilnih sodelavcih tako, da so kljub siloviti nemški premoči, nasilju in nevzdržnosti sicer razredčeni gorenjski partizani tudi tedaj izpolnili svojo osnovno nalogo: ostali so v pokrajini! Gregorčičeva vzdržljivost, prepričljivost, hrabrost, pronicljivost, neprestano delovanje, globoko razumevanje boja in revolucije, mirni nastopi, a tudi odločnost — vse to in še kaj drugega je bilo kljub morebitnim napakam tisto, kar ima skupni imenovalec: zgled. Zato po tako dolgem časovnem odmiku zgodovinopisje kar kriči po opisu njegovega dela in osebnosti, čeprav je sem in tja o njem napisano že marsikaj.

OPOMBE

1. Kokrški odred 1980, stran 163—167, I. knjiga.
2. Zbornik NOV/2, dokumenti št. 42, 43 in 50.
3. Zbornik NOV VI/2, dok. št. 58: Pismo politkomisarja I. grupe odredov Jeklo in ljudje IV, str. 350: F. Konobelj: Jeseniška četa in Cankarjev babataljon v letu 1942; Kokrški odred, str. 159, 175—176, 198, 200—203.
4. Zbornik NOV VI/2, dok. št. 69, str. 186.
5. Isti zbornik, dok. št. 76, ko Glavno poveljstvo sporoča štabu I. grupe odredov o borcih, ki jih pošiljajo v pomoč na Gorenjsko.
6. Glej tudi Zbornik VI/3, dok. št. 60.
7. Jože Gregorčič je imel izjemno lepo pisavo, kar dokazuje kopija dokumenta. Tudi slovničnih napak ni delal veliko, če upoštevamo njegovo nizko šolsko izobrazbo.
8. Zbornik NOV VI/4, dok. št. 34, stran 104, ter isti Zbornik, dok. št. 41, stran 124.
9. Isti Zbornik, dok. 41, stran 124, ter dok. št. 114, stran 328.
10. Zbornik NOV VI/3, dok. št. 181.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor erwähnt einige weniger bekannte Dokumenten des Nationalheldes Jože Gregorčič-Gorenjc. Er war Kommandant der I. Gruppenabteilung und ist am 9. September 1942 gefallen. Kurz vor seinem Tode gelang es ihm noch ein Teil des Stabarchivs zu begraben. Ein Teil dieses Archivs entdeckten die Deutschen, ein Teil ist aber erhalten geblieben. Gerade diese Dokumenten sind aber heutzutage sehr bedeutsam für die Beschreibung der Tätigkeit der I. Gruppenabteilung von Gorenjska.

Franc Konobelj-Slovenko

MOJI SPOMINI NA POLITIČNO DELO V JAVORNIŠKEM ROVTU

Začetek

Bilo je že skoraj konec julija leta 1943 in bil sem še vedno na Koroškem. S Poljakom Tadikom Sadewskym-Tomom in Pavletom Krmeljem-Šargom iz Poljanske doline smo se zadrževali v bližini Baškega jezera. Tomo je na vsak način želel osvoboditi svoje rojake s Poljske, ki so bili v delovnem taborišču v bližini Beljaka. Tudi Roza Soldat, rojakinja s Primorske, ki je tu živela, nam ni mogla več pomagati. Taborišče prisilnih delavcev je bilo po naši akciji v Bistrici v Rožu, ki smo jo izvedli borci Gorenjskega odreda v noči od 17. na 18. maj 1943, premočno zastraženo. Zato smo se odločili vrniti na Gorenjsko, na zahodno stran Karavank, kjer smo računali, da bomo našli zvezo. Novica, da je bil 25. julija 1943 odstavljen in aretiran italijanski diktator Mussolini, nas je spodbudila in nam vlila novo upanje v našo zmago.

Mimo Malnic iz Ledenic smo se povzpeli na dogovorjeno zborno mesto pod Rožco na koroški strani Karavank, da bi tu dobili zvezo.

Javorniški Rovt pred 2. svetovno vojno

Nikogar nismo našli, niti pričakali, in odločili smo se, da se podamo sami na našo gorenjsko stran in skušamo najti zvezo ter ugotoviti, kje se zadržuje naša koroška enota. Bili smo že precej lačni ter brez hrane.

Imeli smo srečo. Na Markeljnovi planini pod Golico smo našli dobrega pastirja, ki nam je kljub začetnemu nezaupanju pomagal, da smo se srečali s terenskim kurirjem Radovanom-Lojzetom Lebanom. Tomo in Pavle sta se podala na pot preko Mežaklje in Pokljuke, kamor je bila odpoklicana naša koroška enota.

Jaz sem zaprosil okrožni komite KPS Jesenice, da bi ostal na jeseniškem območju in tu prevzel določeno politično delo. Že po nekaj urah sem dobil sporočilo, da ostanem na območju jeseniškega rajona. Tu sta se takrat nahajala Franjo Tomic-Milan in Franc Rozman-Gabrijel. Milan j opravljal posle sekretarja rajonskega komiteja KP za Jesenice, Gabrijel pa je bil takrat njegov pomočnik. Oba sem dobro poznal.[1]

Že na našem prvem srečanju smo si popolnoma zaupali. Ker sem bil član komunistične partije od januarja 1942, ni bilo problemov z mojo vključitvijo v jeseniški rajonski komite KPS. Prve dni smo se dogovarjali, kako bi si razdelili delo. Taborišče je bilo takrat nad skalnatim pobočjem, imeovanem Pezarce, le kakih 400 metrov od poti, ki pelje od Planine pod Golico proti Savskim jamam. V taborišču je bil takrat že Vili Velikonja-Jelko, ki je že nekaj časa deloval na tem območju in bil v pomoč Milanu in Gabrijelu. Tu sta bila terenska kurirja Alojz Leban-Radovan in Jaka Rutar-Janoš.[2]

Čeprav sem v prvih tednih kot aktivist — terenec deloval na vsem območju rajona, smo se kasneje dogovorili o razdelitvi rajona na štiri dele.

Na levem bregu Save naj bi delovala sektor I in sektor II. Na desnem bregu Save pod Mežakljo pa naj bi delovala sektor III in sektor IV; jaz naj bi kot domačin prevzel sektor I, to je območje nekdanje občine Koroška Bela z vasmi Javornik, Javorniški Rovt, Koroška Bela in Potoki. Za Javornik so značilna še imena naselij Borovlje, Senožeti in Trebež. Za same Borovlje je bilo značilno še, da smo jih obiskovali mi in terenski delavci s sektorja IV, ki so imeli taborišče na Mežaklji.

Jeseniški okrožni komite KPJ, ki se je prav v tem času preselil izpod Stola na Mežakljo, so takrat sestavljali: Tone Peternelj-Igor, Ivan Gašperin-Mitja, Valentin Sušnik-Gaber, Anton Ambrožič-Božo in Ivan Krivc-Pavle. Okrožje sta stalno zastopala Igor, ki je zamenjal Franja Benigarja-Gabrina ter opravljal posle sekretarja, in Mitja, ki je bil pred tem na žirovniškem rajonu ter bil sedaj njegov pomočnik. Ostala dva, Božo, ki je bil sekretar rajona Gorje-Bled, in Pavle, ki je bil sekretar rajona Kranjska gora, pa sta se zadrževala na svojih območjih — dotedaj še rajonih.

S tako razdelitvijo oziroma reorganizacijo pa se je pokazala potreba po preimenovanju rajonov v okraje.

Najprej je bilo potrebno vzpostaviti mrežo aktivistov OF. Moja prva pot, v spremstvu Milana in Gabrijela, je bila v Javorniški Rovt. Pot ni bila ravno kratka, čeprav se nam v partizanih tudi dolge in naporne poti niso zdele dolge. Naše taborišče nad skalno pečjo, nekaj sto metrov od zadnjih hiš v Planini pod Golico (takrat Sv. križ, oziroma Heilige Kreuz) je bilo kar dovolj daleč od Javorniškega Rovta. Na pot smo se odpravili proti večeru. Pozno zvečer, mogoče okoli 9. do 10. ure, smo prišli v Javorniški Rovt. Ustavili smo se najprej na zgornjem delu vasi pri kmetu Albinu Noču — po domače Skednaču. Imel je številno družino in kar precej velika skleda je morala biti, da je nahranil šest otrok.

Albin Noč ni kazal preveč strahu ob našem prihodu in skoraj smo imeli vtis, da mu je že nekaj znanega o partizanih. Tudi zaupal nam je kar precej in bil je pripravljen z nami sodelovati in nam seveda pomagati po svojih močeh. Delal je v tovarni na Javorniku. Naš razgovor je tekel zato precej sproščeno in omenil je, da je imel že v letu 1941 nekaj stikov z Mirkom Frankičem.[3]

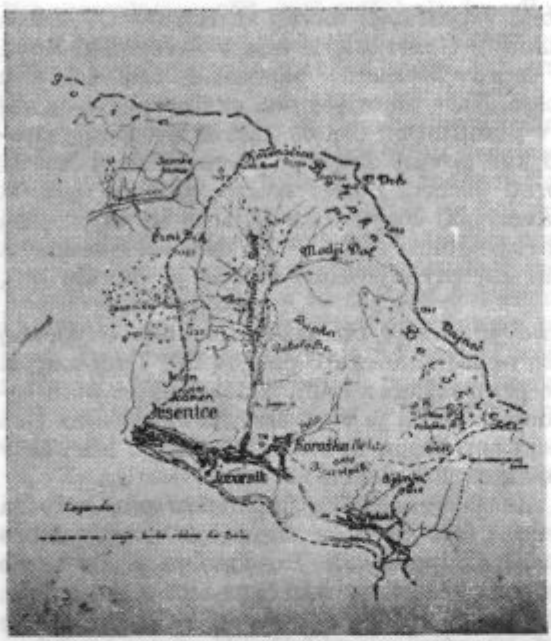
Povedal nam je tudi, da ga je nemško županstvo postavilo za vaškega vodjo (bauerführerja), da pa se z domačini v vasi dobro razume in jim skuša vsestransko pomagati. Posebno je prišlo to do izraza pri oddaji živine. Za hrano je bilo v tem času zelo težko in vse, kar je bilo potrebno kupiti, se je dobilo le na živilske karte. Karte so bile tudi za obleko, obutev in druge potrebščine.

Z Nočem smo se tudi pogovarjali, katere ljudi iz zgornjega dela vasi bi bilo potrebno vključiti, ki bi sestavljali odbor OF. Predlagal je soseda Janeza Smoleja, po domače Kajžnika in Joža Noča, po domače Miševca.

Največ časa smo posvetili vojaškim in političnim razmeram pri nas in v svetu oziroma na frontah. S seboj smo imeli tudi nekaj literature in radijska poročila. Prav literatura nam je bila v veliko pomoč, saj smo z njeno pomočjo prepričevali ljudi o pravilnosti in upravičenosti naše borbe. Dogovarjali smo se tudi o tem, kakšne so možnosti za preskrbo s hrano v vasi in kakšne možnosti ima Noč v tovarni, kjer je delal na težki progi kot varilec pri globinski peči.

Da je Noč naš razgovor vzel zelo resno, je dokazal s tem, da smo od tedaj dalje ob določenih dnevih našli vselej pripravljeno hrano pod lesenim zabojem poleg kovačnice, le kakšnih 50 metrov stran od hiše. Dogovorili smo se tudi za ilegalna — partizanska imena. Albin Noč si je izbral ime Tomaž. Sosed Smolej je dobil ime Igor, le Jože Noč je ostal pri svojem imenu.

Nismo se pa z Nočem »Tomažem« pogovarjali le pred hišo, povabil nas je tudi v hišo in ob takih prilikah je stekla beseda o življenju v vasi, v tovarni in seveda, kako si zamišljamo življenje po osvoboditvi. V naših razglabljanjih je stekla beseda o kolektivnem življenju na kmetih, seveda smo se sklicevali na prakso v Sovjetski zvezi, pa tudi o komunizmu in brezrazredni družbi. Naše razlage in obeti so bili polni optimizma in seveda je bilo govora o modernizaciji poljedelstva.

Območje sektorja I. Javorniški Rovt

In ko so se našemu razgovoru pridružile še žena Kristina in hčerki Mira ter Tončka, je zaživela še slovenska narodna pesem, vmes pa tudi krepke in odločne partizanske melodije. V takih večerih smo nehote pozabili, da je čas, v katerem živimo, zelo nevaren in da bi družino, če bi za to zvedel okupator, lahko stalo življenje. Mlajši otroci so seveda morali k počitku.

Tako smo dobili prijeten občutek, da smo pri »Skednačevih« dobili ne le dobre sodelavce in aktiviste OF, temveč tudi ljudi, ki so nas vzeli skoraj za svoje. Mama Kristina ni nikdar pozabila pripraviti dobre večerje. Seveda pa gostoljubja nismo izkoriščali in smo se, če je le bilo mogoče, ustavljali le v bližini.

Naše večerne poti pa se niso zaključile le v Javorniškem Rovtu. Z Milanom in Gabrijelom smo hodili tudi na Koroško Belo. Po ozki stezi mimo Glažarjevega rovta smo prišli do Koroške Bele.[4]

Po poti za tovarniškim kamnolomom za Kresom smo se približali hišam ob robu gozda. Prav zadnje hiše nad Koroško Belo so postale naše stalne postojanke.

Naša prva pot je bila do Joža Svetina. Oba z ženo sta nas prijateljsko sprejela in videti je bilo, da ni bil to prvi partizanski obisk. Ni bilo strahu in pomišljanja. Videli smo, da imamo opravka s poštenimi in predanimi aktivisti.

Jožu Svetinu smo izbrali ilegalno ime Mojmir. Na Koroški Beli so bili tudi nekateri znani predvojni politični in napredni delavci kot Lovro Albreht, Janko Noč-Petnikov, Franc Sirc, Jože Smolej, Anton Dobravc in še nekateri.[5]

Hiša Joža Svetina je bila primerna za obiske aktivistov. Tudi sosedov se ni bilo treba bati. Pri sosedu Dolinarju sta stanovali Cilka Zupančič in njena mati.

Mreža sodelavcev in aktivistov je bila na Koroški Beli zelo hitro utrjena. Večino aktivistov smo povezali v odbore, največ v trojke, le v posameznih primerih tudi v peterke. Zavedali smo se, da se tako lažje izognemo večjim izdajam. Odbori tudi niso smeli vedeti drug za drugega.

Nekaj posameznih aktivistov, večinoma sekretarjev, smo bili primorani klicati na zvezo k Svetinu. Vsak tak aktivist je moral imeti vedno pripravljen izgovor. Predvsem za sosede je bilo vedno potrebno pripraviti ustrezen vzrok za pot na Koroško Belo.

Nekatere sestanke pa smo imeli za vasjo, v bližini vodnega zbiralnika. Če je bilo mogoče, smo vabili aktiviste v Javorniški Rovt, kjer je bilo najlažje. Tako so odhajali nekateri spraševat za drva, po mleko, po gobe. Nad Javorniškim Rovtom je bilo precej borovnic in malin. Tja so se pozimi hodili tudi sankat ali smučat. Dovolj je bilo izgovorov. Težje je bilo, če so gestapovci koga ustavili in je imel s seboj večjo količino hrane, cigaret ali kaj drugega. Najbolj je bilo potrebno biti previden pri prenašanju partizanske literature. To so najlažje prenašale ženske, posebno iznajdljive so bile pri tem mladinke.

V jesenskem času leta 1943 se je aktivistično delo na območju nekdanje občine Koroške Bele znatno razširilo. To je bil tudi čas, ko je bilo precejšnjemu delu prebivalstva razumljivo, da je z zlomom osi Rim—Berlin dana še večja možnost in verjetnost, da bo okupator oslabel, in vse več je bilo znakov, da bodo zmagali zavezniki, tako na zahodni kot na vzhodni fronti. Vse več pa je bilo poročil o uspešnih bojih naše narodnoosvobodilne vojske. Posebna spodbuda so bila zelo pogosta Radijska poročila, ki jih je partizanska tiskarna zelo redno prek kurirskih zvez razpošiljala na rajonske komiteje KP. Posebno razveseljiva so bila poročila o uspehih in zmagah slovenskih partizanov.

Že iz tovarne sem dobro poznal Toneta Kogovška iz Javorniškega Rovta, ki je bil preddelavec v obratu tanke pločevine. Počakal sem ga v bližini hiše. Bilo je pozno zvečer v avgustu. Bil je sicer presenečen, pa vendar sem tudi pri njem takoj naletel na razumevanje in pripravljenost. Dogovorila sva se, da bi vključil v odbor še soseda Pavleta Noča, po domače Jencelnovega in Toneta Rekarja, po domače Vrbanovega. Tako smo imeli sedaj v Javorniškem Rovtu dva močna odbora OF. Ker so bili skoraj vsi zaposleni v tovarni, smo vzpostavili zvezo tudi z nekaterimi delavci.

Na Borovljah sem pridobil nekaj starih znancev iz vrst Sokola, in sicer Janka Ažmana, Živko Baraga, Jaka in Urško Cegnar, Leona Celiča in Pavlo Rant in prizadevnega aktivista Ivana Špendala. Prav pri njem smo našli večkrat tudi zatočišče in tudi posamezne zveze nam je pomagal vzpostaviti.[6]

Na Borovljah je bilo še nekaj aktivistov, od katerih pa so bili nekateri povezani s političnimi delavci sektorja IV, ki je imel svoj sedež na Mežaklji. Z njimi smo težje vzpostavljali stike, saj je bil dostop na Borovlje zelo težak in tudi nevaren, tako z ene ali druge strani.

Z njimi smo se običajno dobivali v Javorniškem Rovtu. Nekateri pa, kot sem omenil, ki so bili povezani na sektor IV, so prihajali na Poljane, danes Kočna. Pot na te sestanke oziroma zveze je bila mogoča le podnevi, zato je vsak od aktivistov, kot sem že omenil, moral imeti pripravljen prepričljiv razlog za pot, kamor je bil namenjen. Nemci, oziroma gestapo, je na teh poteh večkrat ustavljal posameznike, jih zasliševal in tudi preiskoval. Na Borovljah sta bila posebno aktivna sodelavca OF Jaka Cegnar in njegova žena Urška. Ta dva sta mi pomagala že v oktobru 1942, ko sem bil pri srečanju z Andrejem Nočem »Glažarjem« ranjen v roko in rame. Več kot mesec dni sem se takrat zdravil pri njih. Nekdo je to gestapu izdal in tako je bil Jaka aretiran ter strahovito mučen. Po dvomesečnem zaporu v Begunjah je bil izpuščen. Toda Urška in Jaka nista odnehala in zopet sta bila pripravljena sodelovati in pomagati. Pri njiju sta se večkrat ustavljali Mihela Jelenc in Francka Logar, ki sta bili sicer zaposleni na Bledu. Prinašali sta različen material, tudi blago za nahrbtnike.

Mihela in Francka sta različen material prinašali tudi do Franja Tominca-Milana na Koroško Belo, takrat že ilegalca.

Na Borovljah sem poleg omenjenih pridobil še nekaj sodelavcev. To so bili: Jožica Kunstelj, Vika Medja, Martin Šetinc, Jaka Žen, Mara Koder, Ana Mesec in France Treven.

V Trebežu smo pridobili dobrega sodelavca Kristelna Erbežnika in njegovo ženo. Hiša, v kateri sta stanovala, je bila zadnja v Trebežu. Tu so nekajkrat tudi nemški policisti postavili zasedo. V hišo k Erbežniku zato nismo zahajali. Dobivali smo se ob poti, ki pelje v Javorniški Rovt.[7]

Z Milanom in Gabrijelom smo se v jeseni ustavili pri Kajževi mami — Mariji Jenko. Hiša stoji ob mostičku pri kamnolomu v Trebežu. S Cilko Resman in Marijo Skumavc je Marija Jenko sestavljala odbor SPŽZ (Slovenska protifašistična ženska zveza). Bil je eden od zelo aktivnih odborov. Pri »Kajževih« smo imeli tudi več sestankov. Ob neki priliki, ko smo se zadržali pri njih tudi preko dne, da bi lahko vzpostavili nekatere nove zveze, se je prav na cesti skozi Trebež tik pred Jenkovo hišo ustavila precej dolga nemška kolona. Slučajno smo se z Milanom in Gabrijelom nahajali pri Jerci, ki je stanovala v Jenkovi kajži tik poleg hiše.

Prepričani smo bili, da nas je nekdo izdal. Kaj storiti?

Umik iz hiše v tem času ne bi bila rešitev. Pa se je znašla Jerca Ferjan-Jenko. Pokazala nam je prostor pod posteljo. Bila je to še stara in častitljiva postelja na visokih nogah. Vsi trije smo se stisnili podnjo. Jerca je odejo potegnila daleč čez posteljo. Bila je težek invalid in je bila večinoma v postelji. Napetost je trajala le kratek čas. Nemci

so po krajšem postanku nadaljevali pot proti Javorniškemu Rovtu. Mi pa smo pri Jerci ostali še do poznega večera.

Še prej smo se pri Jenkovi pogovorili, kako se bomo v bodoče sestajali in kdo bo lahko prihajal po hrano, ki bo zbrana na tem delu Javornika. Menili smo, da naj vse, kar bo zbranega, vzame Tomaž iz Javorniškega Rovta ali pa hčerki Mira in Tončka.

Nekega dne zvečer, še pred policijsko uro, je prišla do Jenkovih Jožica Kunstelj. Prišla je z neprijetno novico, da se ji zdi zelo sumljiv Janko Soklič, ki ji je ob srečanjih nekaj očital o sodelovanju s partizani. Skušali smo jo prepričati, da bi se umaknila v partizane, pa je bila mnenja, da mogoče le ni tako nevarno. Kasneje se je izkazalo, da je bilo naše opozorilo upravičeno, in žal nam je bilo, da nismo bili bolj vztrajni.

Že 18. januarja 1944 smo zvedeli za zločin, ki so ga tega dne izvršili »črnorokci«. Janko Soklič in Milutin Ludviger sta Jožico ujela, jo odvlekla do Planinška, tam je danes spominska plošča, jo mučila in nato umorila. Nato sta jo odvlekla k Savi pod Sotesko.[8]

Jožica je postala tretja žrtev »črne roke«.

Pred tem so 22. decembra 1943 ubili Gusteljna Štravsa in 24. decembra 1943 Viktorja Svetina-Mostarjevega. Oba sta bila naša dobra sodelavca.

Eden od Sokličevih aktivnih sodelavcev je bil vsekakor Franc Rabič, po domače Pajerjev s Koroške Bele. Vsekakor je Soklič imel zelo dobrega pomočnika v trgovcu Rudolfu Planinšku, saj so prav v njegovi dobro zavarovani kleti mučili Jožico Kunstelj.

Kakšna je bila vloga domačinov Jaka Beznika, Marjana Bručana in bratov Klinarjev, pa nikoli nismo mogli točno ugotoviti. Po tem, ko so bili izvršeni zločini »črne roke«, so odšli z Javornika in se priključili domobrancem.

Na Senožetih je bil eden zelo nevarnih ovaduhov Franc Obran, katerega zasluga je, da je gestapu uspelo najti na Senožetih pri Iskrovih Martina Verglesa, borca minerskega voda Grintovec, ki se je skril v omaro. Gestapovci so omaro prestrelili in tako smrtno zadeli Martina.[9]

V jesenskem in zgodnjem zimskem času smo razpredli široko mrežo aktivistov OF. Ves ta čas smo se zavedali, da moramo v delo vključiti tudi ženske in mladince, saj je bila mreža mladih aktivistov, vključenih v SKOJ in ZSM, po januarskih aretacijah leta 1942 in streljanju talcev v Dragi, razredčena. In res nas niso razočarali. Že v Javorniškem Rovtu je Tončka Noč »Skednačeva«, ki ji je kurir Radovan dal ime Milica, našla v svoji sosedih dobre mlade sodelavce. Z bratom Albinom, sestro Miro in Minko Noč, po domače Miševčevo, je Tončka sestavila prvi odbor mladine v Javorniškem Rovtu. Bili so zelo aktivni in njih naloga je bila zbirati hrano in druge potrebščine. Posebej pa so bili zadolženi za zbiranje podatkov o slučajnih sovražnikovih premikih ali pohodih v vas. Tudi o sovražnikovih zasedah so nas obveščali.

Šola v Javorniškem Rovtu

25. aprila 1943 so se borci Goliškega voda, takrat v Planini pod Golico, odločili, da gredo po hrano v Javorniški Rovt. Ko so se vračali od Skednača, so pri Alojzu Noču naleteli na nemško patruljo. Mirko Rogelj-Petko, ki je bil takrat že obveščevalec, je bil pripravljen na vsakršno presenečenje in je, ko je zagledal v hiši Nemce, takoj proti enemu od njih ustrelil. To je bilo dovolj, da so se Nemci zmedli in niso pričeli takoj streljati. Petku in ostalim pa je uspelo srečno priti iz hiše. V tej akciji so bili Franc Rozman-Gabrijel, kurir Alojz Leban-Radovan, Franc Rabič, ki je pri umiku celo izgubil puško, in Mirko Rogelj-Petko.

Ranjenega Nemca so odpeljali v dolino, vendar pa je zaradi težke rane umrl. Akcija je med domačini zelo odmevala in prepričani so bili, da Nemci le ne bodo več tako svobodno hodili po Javorniškem Rovtu.

Gestapo in »raztrganci« so tako že spomladi 1943 vedeli, da so v vasi večkrat partizani in da jim v nekaterih hišah pomagajo. Skušali so zvedeti, pa jim to ni uspelo.

Mladincem smo izročali partizansko literaturo. Tudi v spodnjem delu vasi smo med mladimi naleteli na pripravljenost za sodelovanje z osvobodilnim gibanjem. Marica Kogovšek je pritegnila še Zvonka Noča, ki je stanoval z materjo pri njih. Očeta so mu Nemci že leta 1942 ustrelili kot talca. Takrat so stanovali na Hrušici. Vključila je še Zdravka Zaveljcina. To je bil že drugi odbor mladine v Javorniškem Rovtu. Oba odbora sta tako delovala že v poznih poletnih dneh leta 1943.

Delo v Javorniškem Rovtu je bilo toliko lažje, ker smo se približali lahko skoraj vsaki hiši, seveda le v večernem času. Hiše so zelo raztresene. Motilo nas je le pasje lajanje, saj so skoraj pri vsaki hiši imeli psa čuvaja.

Na Koroški Beli smo v tem času navezali stike z zavednimi mladinci in mladinkami. Ena prvih mladink, ki je bila pripravljena z nami sodelovati, je bila Milka Noč, sestra Janka Noča. Priključili smo ji še Ančko Iskra, ki je stanovala na spodnjem delu vasi, blizu pokopališča. V delo sta vključili še Zdenko Zevnik. Ena aktivnejših na Koroški Beli je bila Cilka Zupančič.

Nekaj mladink smo imeli na zvezi, ki niso bile povezane v odborih. Njih naloga je bila zbiranje različnih podatkov o stanju sovražnikove vojske, številu žandarmerije, policije, gestapa na Jesenicah ter protiletalske obrambe (Flak) na Koroški Beli.

Ta jesenski čas leta 1943 je prinesel polno presenečenj. Ob nekem sestanku za Črnim vrhom sem se srečal z Jankom Trojarjem, ki je bil kot politični delavec vključen na Mežaklji. Kmalu pa smo se na Črnem vrhu srečali tudi z bratom Srečka Šorlija, ki je prišel kot partizan z Dolenjske. Pokazal nam je drobno knjižico pesmi Mateja Bora »Previharimo viharje«. To je bila ena prvih partizanskih pesniških zbirk, ki sem jih videl. V tem času sem dobil sporočilo preko Toneta Kogovška, da bi se želel z menoj srečati Janko Soklič. Poznala sva se že pred vojno, saj sva se večkrat srečala pri Uraničevih, kjer je bil poročen s hčerko Regino. Tudi v tovarni sva delala oba v istem obratu, le da je bil on nižji uradnik, jaz pa delavec pri progi tanke pločevine.

Ker sem bil že opozorjen, kako je z njim, sem bil pri tem vabilu zelo previden. Obvestil sem načelnika okrožne obveščevalne službe (VOS) Ivana Vovka-Živana Rotarja. Sporočil mi je, da s Sokličem nima smisla imeti kakršnihkoli stikov, saj je bilo njegovo sodelovanje z gestapom že razkrito.

Šele kasneje smo lahko ugotovili, kako je gestapo prav preko pripadnikov modre garde (MO-GA) skušal vriniti svoje agente v naše vrste in z njih pomočjo uničiti mrežo aktivistov OF ter se celo vriniti med politične delavce — ilegalce. To je prav kmalu dokazal Janko Trojar, ki je kot politični delavec na Mežaklji v novembru skušal razbiti sektor III. Ker je nekaj zaslutil in bil prepričan, da so mu vosovci na sledi, je pobegnil in s seboj odpeljal tudi mladinsko sekretarko Olgo.

K sreči je VOS uspela preprečiti njegove nakane in načrte ter ga je še pravočasno onemogočila. Obsojen je bil na smrt, kazen pa je bila izvršena na njegovem domu.

Po vsem sodeč je tudi Soklič nameraval nekaj podobnega na našem območju. Postajali smo previdnejši. Skušnje iz leta 1942, ko je bila zaprta in postreljena skoraj vsa mladinska organizacija ter skoraj celotni okrožni in mestni odbor OF Jesenice, so nam bile resno opozorilo. Tudi v Javorniški Rovt je gestapo segel s svojimi tipalkami. Že maja leta 1943 je aretiral Friderika Šmida, enega prvih aktivistov in podpornikov OF. Šmid je bil brat prvoborca in političnega delavca Janeza Šmida, ki je bil v tem letu zajet v taborišču Okrožnega komiteja KP pod Valvasorjevim domom. Gestapo je slutil, da se Janez večkrat zadržuje pri svojem bratu v Javorniškem Rovtu. Tako je moral Šmid preko begunjskih zaporov v nemško koncentracijsko taborišče Dachau.

Friderik Šmid je bil prvi aktivist, ki ga je gestapo v Javorniškem Rovtu aretiral.

Jeseni leta 1943 je prišel k meni znani predvojni kulturni delavec v javorniški Svobodi, Martin Šetinc. Prinesel je rdeč prapor in me prosil, da ga skrijemo. Zavili smo ga v voščeno platno in ga zakopali pri »Skednaču« — Albinu Noču v listnjaku. Po vojni so ga Skednjačevi odkopali, vendar pa je bil zaradi vlage povsem uničen.[10]

Mreža aktivistov OF, ki sem jo uspel postaviti na območju bivše občine Koroška Bela, je bila že precej razvejana. Težko sem obvladal vse delo in vse teže sem zmagoval številne sestanke. Čeprav sem bil oblečen v civilno obleko brez partizanskih znakov, so me mnogi že poznali, tako da sem večino poti raje opravil v poznem večernem času ali celo ponoči.

Vendar pa le nisem bil čisto sam. Na sestanku pri Milanu na rajonskem komiteju KP Jesenice sem zvedel, da se pri kurirju Radovanu nahaja že več tednov partizan Franc Uršič-Gorazd, borec I. bataljona Gorenjskega odreda — Cankarjevega. Že konec leta 1942 je padel v zasedo Glažarjevih »raztrgancev« in si pri tem izpahnil nogo. Le stežka se je umaknil. Šel je skozi razna taborišča političnih delavcev in bil nazadnje pri kurirjih. Milan je predlagal, da bi bilo nujno za Gorazda najti ustreznejši kraj.

O tem smo govorili tudi s Tomažem, ki je bil takoj pripravljen pomagati. Odločil se je, da ga bo sprejel in zanj tudi skrbel. Tako sem se z Gorazdom odpravil nekega oktobrskega dne preko Črnega vrha proti Javorniškemu Rovtu. Za Gorazda je bila pot, pa čeprav s palico, zelo naporna. Večkrat je tudi padel. Nikakor nismo mogli najti možnosti, da bi mu pozdravili nogo. Toliko se je že zarasla, da bi bila nujna operacija. Žal je bilo v jeseniški bolnici to nemogoče opraviti. Tako sem ga pripeljal do kmeta Miševca. Tu sva se spustila po jarku, ki pelje od nekdanjega Miševčevega mlina do poti, ki pelje proti Skednaču.

Gorazd je našel pri Tomažu nov začasen dom. V prijetni družbi Skednačevih se je počutil kot doma.

S Tomažem smo na skednju napravili bunker tako, da je bil izhod nad stopnicami, ki peljejo na podstrešje. Skedenj je od hiše ločila le lesena stena, v kateri smo odbili dve deski. Z zunanje strani se niso dale odmakniti. To je storil lahko le Gorazd sam, za katerega se je tako pričelo novo življenje, saj je bilo dobro poskrbljeno za njegovo varnost.

To zimo k sreči ni bilo preveč snega. Bilo je že sredi decembra. V teh dneh je prišel v partizane Janko Novak, ki je bil že povezan z vosovci. Imel je posebno srečo, saj so vosovci na večer pred božičem (nemško poročilo govori o 25. decembru) izvedli v gestapovske zapore v Kosovi graščini na Jesenicah drzno akcijo. Reševali so aktivistko in sodelavko VOS Tinco Komic, ki so jo gestapovci nekaj dni prej zaprli.

Zvečer okoli šeste ure so vdrli v zapor in brez posebnih težav rešili Tinco. Skoraj ni verjela, da so jo prišli iskat partizani. Ko sta

varnostnika Janez Kos-Sergej in Mirko Rogelj-Petko, ki sta akcijo izvedla, ugotovila, da je zaprt tudi Janko Novak, sta osvobodila tudi njega.

Oba sta ta večer odšla v partizane. Tinca, ki je dobila ime Zdenka, je bila nekaj časa politična delavka na sektorju II v Planini pod Golico ter odgovorna za mladino (ZSM), kasneje pa je bila dodeljena k VOS kot obveščevalka. Janko Novak, poslej Zdravko, je bil določen za obveščevalca VOS na sektorju I. Tako sem dobil dobrega sodelavca. Bil je domačin s Koroške Bele in ker je bil pred tem brivec na Javorniku, je dobro poznal ljudi. Živan je menil, da je prav Zdravko primeren za tako delo. Bil je zelo iznajdljiv in pri ljudeh dobro znan. Z Jankom Novakom-Zdravkom sva sedaj skupaj hodila na zveze v dolino in v Javorniški Rovt.

Pri Tomažu

Postajalo je vse hladneje in tudi sneg je pobelil Karavanke in dolino. S Tomažem sva se dogovorila, da bi se za nekaj časa umaknila v bunker h Gorazdu. Ni nasprotoval, le bunker smo morali malo razširiti.

Tako smo bili sedaj v bunkerju kar trije. Počutili smo se varne. Tudi Gorazd se je razveselil najine družbe, čeprav mu dosedaj ni bilo ravno dolgčas. V bunkerju je bilo prijetno toplo. Več kot pet metrov sena je bilo za hrbtom in tako smo bili s te strani dobro zavarovani tudi pred nenapovedanim obiskom. Seveda pa sva vedela z Zdravkom, da pri Tomažu ne bova mogla imeti nikakršnih sestankov. Za nas so lahko vedeli le Tomaž, mama Kristina in hčerki Mira ter Tončka. Tončka je bila v tem času že članica SKOJ in kandidat KPS od 16. decembra 1943.

Posebno aktiven je bil Tomaž. Kandidat za KP je bil že od 1. septembra 1943 in 1. oktobra 1943 sem ga že sprejel v KPS. V bunkerju nas je motilo le to, da je bilo precej temno in težko je bilo brati ali pisati. Pisati sem moral tudi redna tedenska poročila. Odmaknili smo za nekaj centimetrov škodle v strehi, da smo lahko videli na pot, ki pelje od Noča k Skednaču.

Ob večerih smo se lahko malo sprostili, ko nas je Tomaž ali kdo drug od domačih povabil v sobo nad hišo. Biti pa smo morali bolj tiho. Vsaka naša hoja se je slišala pod nami v hiši. Strop je bil star in lesen. Nekaj korakov smo lahko naredili le, kadar je bil kdo od domačih pri nas.

Na zvezo sva hodila z Zdravkom le zvečer. Najina pot je bila sedaj precej krajša, posebno kadar sva šla k posameznikom v Javorniški Rovt.

Bližalo se je novo leto in tako smo praznike preživljali v prijetnm razpoloženju. Kejžova mama — Marija Jenko je celo pripravila potice. Zvečer seveda ni šlo brez narodnih in partizanskih

pesmi. In ko so prišli še Milan, Gabrijel in Radovan je bil pri Tomažu že pravi mali miting.

Vedno bolj sem razmišljal, da izpostavljamo Gorazda in Skednačeve preveliki nevarnosti. Vse več je bilo naših potov po vasi in v dolino in še Milan ter Gabrijel sta se večkrat oglasila.

Odločil sem se, da se z Zdravkom umakneva iz hiše in narediva taborišče nekje v bližini. Težko se je bilo sicer ločiti od toplega in prijetnega bunkerja ter od prijetne Skednačeve družine.

Prav v teh dneh so prišli v partizane Lovrenc Smolej z ženo Marijo ter njegov sin Lovro. Čeprav sem jih moral poslati po prvi kurirski zvezi naprej, sem za en dan le zadržal mlajšega.

Tako smo se nekega popoldneva sredi januarja 1944 napotili vsi trije proti Jelenkamnu. Tomaž nam je svetoval, da bi bil mogoče primeren prostor v Žagarjevi frati. S seboj smo imeli kramp in lopato in seveda vso našo opremo. Mama Kristina nam je dala za popotnico še nekaj krvavic. Najbolj težko je bilo slovo od Gorazda. Čeprav je vedel, da je bolje in varneje, če je sam, se je s tem le težko sprijaznil. Obljubili smo mu, da ga bomo prišli večkrat obiskat.

Pričeli smo kopati in pripravljati ravnico, da bi lahko postavili zasilen šotor. Tu naj bi nastalo prvo partizansko taborišče v Javorniškem Rovtu. Nismo niti opazili, da smo le približno 100 metrov pod planinsko potjo, ki pelje z Jesenic preko Jelenkamna v Javorniški Rovt. Že smo bili skoraj gotovi in Zdravko je šel v Žagarjeve svisli še po seno, midva sva po tleh naložila smrekovih vej, da ne bi mraz preveč hladil naših hrbtov, ko smo nad nami zaslišali govorjenje. Zagledali smo daljšo kolono Glažarjevih raztrgancev. Seveda so nas takoj opazili. Tudi naše krvavice so lahko zavonjali, saj so prijetno dišale daleč naokoli. Z Lovrom sva hitro pograbila, kar se je dalo; seveda najprej nahrbtnik in pištolo. Le Zdravko je imel težave. Bolela ga je noga, pa se je zavlekel v bližnje grmovje, tako da je bil Glažar, ki je za nami spustil več rafalov, prepričan, da smo se vsi umaknili.

Seveda je v taborišču ostalo nekaj opreme in posode, kolikor smo je prinesli s seboj. Glažar in njegovi so se to pot zadovoljili z našimi krvavicami. Za njih je bil zanimiv tudi spisek vseh izdajalcev, ki ga je Zdravko pravkar pripravil, ter ga je imel v nahbrtniku.

Jaz sem bil seveda ob topel železničarski površnik, ki mi ga je priskrbel Jaka Cegnar. Začudil sem se, ko sem ga čez nekaj dni dobil nazaj po Martinu Noču, »Glažarjevem« bratu. Še danes si ne morem odgovoriti, kaj je Glažar — vodja raztrgancev — s to gesto hotel doseči, saj v svoji aktivnosti tudi poslej ni prav v ničemer prenehal.

To je bilo seveda zame novo opozorilo, da bo nujno treba iskati prostor za taborišče tam, kjer ni v bližini nobenih poti.

Da smo jo to pot tako srečno odnesli, je bil vzrok v pozni popoldanski uri, saj so nas napadli, ko je bilo že več kot štiri popoldne.

Andrej Noč Glažarjev, Clement Druschke — šef jeseniškega gestapa in Leopold Bruck, policist in uslužbenec gestapa, ki se je kot gestapovec udeleževal akcij raztrgancev

Midva z Lovrom, ki sva se spustila po strmem bregu Žagarjeve frate, sva se pozno zvečer približala Skednačevi domačiji. Bili so v skrbeh, saj so slišali streljanje. Najbolj je seveda skrbelo Tomaža. Prepričan je že bil, da so nas ali ujeli ali pobili.

Vsi smo bili zadovoljni, da se je vse tako dobro izteklo. Tudi Zdravko je pozno ponoči prišel do Skednačevih. Lovra sva seveda morala poslati po kurirski zvezi naprej.[11]

Z Zdravkom sva morala biti še toliko bolj previdna in pazljiva, ko sva prihajala k Skednačevim. Tudi tu se je nekajkrat oglasil Andrej s svojimi raztrganci. Skednači so bili v sorodu z Glažarjevimi.

Pri Skednačevih so se včasih oglasili tudi nemški stražarji, ki so stražili električno centralo. Med njimi je bilo nekaj Koroščev in radi so se pogovarjali z domačini.

Tako je minevala zima, ki je nikakor ni hotelo biti konec. Prav srečo sva imela, da sva se vsaj za nekaj tednov lahko zadržala pri Skednačevih. Toda Milan me je vedno pogosteje opozarjal in prepričeval, da bom moral misliti na nove ljudi, ki bodo prevzeli politično delo. Vedel sem, da sam ne bom zmogel imeti zvez z vsemi aktivisti v dolini in v Javorniškem Rovtu.

V Čopovo jezernico

Seveda pa je bilo potrebno še prej pripraviti taborišče. Odločila sva se, da napraviva taborišče v Čopovi jezernici, desno od Jakopovega rovta (last kmeta Žumra). Zravnala sva prostor pod precej visoko skalo in z nje napela impregnirano rjuho, ki je vsaj za silo zadrževala dež. Tu sva uredila ležišče, pokrito z debelo plastjo smrekovih vej. V bližini je bil jarek, po katerem je tekel majhen potoček in le kak meter stran sva postavila tudi ognjišče. Za Zdravka je bila to tudi prva partizanska šola o tem, kako se napravi partizansko taborišče. Bilo je dovolj dobro prikrito, težava je bila le v tem, da sva težko skrbela za to, kaj se dogaja v najini bližini. Sicer sva vedela, da kdo drug kot kakšen domačin, ki pripravlja drva, tako ne bo hodil sedaj v našo bližino.

Čeprav smo bili sredi januarja, pa k sreči ni bilo preveč snega. Za nami so bili že težki decembrski dnevi. Okupator ni miroval. Nikakor ni mogel odkriti, kdo se skriva za vse pogostejšimi trosilnimi in napisnimi akcijami v dolini. Odločil se je za drugo pot.

Tu so bili njegovi pomočniki — pripadniki »črne roke«, organizacije, ki so jo sestavljali pripadniki modre in bele garde. Kot sem že omenil, sta bila najaktivnejša Janko Soklič in njegov pomočnik Ludviger.

Zavedali smo se, da imamo v »črni roki« nevarnega sovražnika, za katerega pa smo do tega časa le malo vedeli.

Moral sem se odločiti in dobiti pomočnike. Že konec januarja sem uspel prepričati za vstop v partizane Kristelna Erbežnika-Cirila, ki je bil že nekaj mesecev pred tem dober aktivist in od 1. novembra 1943 tudi že kandidat za KPS. Z njim je odšla v partizane tudi njegova žena Angela. Dobila je partizansko ime Nuša. Tako smo imeli sedaj tudi dobro kuharico. Z obveščevalcem Zdravkom smo bili tako že štirje.

S Cirilom sem dobil dobrega pomočnika, ki se je takoj povezal z nekaterimi aktivisti v tovarni na Javorniku. V tem času je bila že organizirana DE (Delavska Enotnost) in Ciril je prevzel odgovornost za organiziranje DE.

Čeprav smo našo vsakdanjo pot »brisali« s smrekovimi vejami, pa smo se v tem primeru zavarovali pri samem odcepu v taborišče. Poleg poti je bil velik kup drv in prav pri teh drveh smo naredili odcep. Ker ni bilo preveč snega, se na drveh niso preveč poznale naše sledi, tudi z vejo smo jih zabrisali. Za drvmi pa se je nadaljevala pot v naše taborišče. Tega odcepa ni mogel z glavne poti nihče opaziti. Seveda pa smo morali zelo paziti pri kurjenju. Morali smo kuriti samo s suhimi in olupljenimi drvmi. Čeprav smo imeli sekiro, smo jo bolj malo uporabljali, saj bi se s sekanjem zelo hitro izdali. Drva smo večinoma napravljali le v večernih urah.

Že po nekaj dneh je naše taborišče zaživelo. Priključil se nam je že prvi partizan iz Javorniškega Rovta Matevž Noč-Miševčev. Prišel je na dopust iz nemške vojske in ga še v celoti izkoristil. Ostal je pri kurirjih. Da bi nekoliko prikril svoj odhod v partizane, je odšel z vso opremo in puško v dolino, nato pa se je na Jesenicah pri kovaču Ulčarju preoblekel in se preko Črnega vrha vrnil k nam v Javorniški Rovt.

Že pred tem je prišel v partizane tudi Slavko Likovič, ki se je priključil grupi VOS pri okrožju in tu dobil partizansko ime Peter.

2. februarja 1944 sta prišli v partizane tudi Mihela Jelenc in Francka Logar, ki pa sta odšli pod Golico in se tu vključili; Mihela, poslej Tatjana, v okrajni odbor OF, kjer je prevzela odgovornost za organiziranje SPŽZ in Francka, poslej Vasilja, ki je prevzela isto zadolžitev na sektorju II.

Le z nekajdnevno razliko je prišla v partizane še Francka Kapus-Urška, sicer že stara aktivistka s Koroške Bele. Le-ta je bila naj-

tesneje povezana z Julko Jensterle in njeno sestro Francko Šmid že v letu 1941. Po vseh aretacijah in zadnjih grozilnih akcijah »črne roke« se je na naš predlog odločila, da se umakne v partizane. Obdržal sem jo na sektorju I in jo tu zadolžil za delo z ženami.

V drugi polovici februarja nas je gestapo ponovno presenetil. V Trebežu je bil aretiran celotni odbor. Kdo ga je izdal, je bilo sicer kasneje nekako ugotovljeno, pa vendar nismo nikoli natančno ugotovili, kdo je stal za tem izdajstvom. Prepričani smo bili, da je pri tem imel nekaj zaslug tudi Janko Soklič. Vse prevečkrat ga je bilo videti v Trebežu.

Tomaž, ki je prvi prinesel to vest, je bil zelo zaskrbljen. Ena glavnih zvez in preskrba s hrano je bila sedaj otežkočena. Tudi za Skendačeve, ki so od Jenkove mame odnašali hrano, je bilo sedaj nevarno, saj nismo mogli nikdar vedeti, koliko bodo posameznike zdržali pri zaslišanju na gestapu.

Spraševali smo se in ugibali, kaj naj sedaj storimo. Vedeli smo, da je Jenkova mama zelo odločna in preudarna in da ji lahko zaupamo, toda za naše stalne obiske v Trebežu sta vedeli tudi njeni sodelavki. Nismo bili gotovi, da bodo vse tri zdržale gestapovska mučenja.

Ni bilo druge rešitve kot da gre Tomaž v partizane in z njim seveda tudi ena od hčerk. Odločili smo se, da bi šla poleg Tomaža še hčerka Tončka, ki je bila le prepogosto v Trebežu. Nekaj časa je bila tudi v službi pri trgovki Angeli Žvab, tako da se je poznala skoraj z vsemi iz tega okoliša. Prenekatero je znala zabeliti tistim, ki so bili preveč navdušeni za Hitlerja in njegov veliki »rajh«.

28. februar 1944 je bil mrzel in deževen zimski dan. Nad Javorniškim Rovtom je tudi že snežilo. Zmenili smo se, da se dobimo ob poti pod Pristavo v bližini kmeta Zimovca. S Tomažem sta prišli tudi hčerki Tončka in Mira. Ko smo se prepričali, da imajo s seboj dovolj toplega perila in nogavic, sem se nameraval posloviti od Mire, ki naj bi ostala doma pri mami. Miri nikakor ni šla beseda iz ust. Končno je le s težavo povedala, da bi tudi ona rada odšla z nami, saj je zanjo prav tako obstajala nevarnost, da jo gestapo aretira. Ostala je v ilegali in bila odrejena na sektor II kot kuharica. Dobila je ime Majda. Tako sta to noč s Tomažem prišli v partizane prvi dekleti iz Javorniškega Rovta. Počasi smo odšli proti našemu taborišču v Čopovo jezernico. S palico, ki je bila v partizanih moja stalna spremljevalka, saj sem z njo lahko v nočnem času tudi našel pot, sem iskal tudi to noč pravo smer, saj je sneg močno naletaval.

Po daljšem času smo le prišli do taborišča. Čeprav smo bili mokri in nekoliko premraženi, je bilo naše srečanje z ostalimi res tovariško in prijetno. Tako smo pridobili še tri člane. Oblečeni smo se ulegli v šotor in kar pretesen je bil. Stisniti smo se morali drug k drugemu, da ne bi krajnima dvema padal dež in sneg na glavo.

Sopara, ki je puhtela od nas, nas je omamila, da smo kmalu zaspali. Še prej je seveda Ciril opozoril vse, da moramo govoriti čim tiše. Zjutraj smo začutili, da imamo pod seboj vodo. Ležišče je bilo

premočeno, saj je preobilen dež naredil pod nami pravo poplavo. Ko smo se hoteli vzdigniti, je bila naša platnena streha težka in se je polegla skoraj do tal. Ko nam je le uspelo zlesti izpod šotora, smo ugotovili, da je čez noč zapadlo skoraj 20 cm snega. Toda to še ni bilo najhuje. Iz našega taborišča in sredi globokega snega ni bilo nobene poti.

S Tomažem nama ni kazalo drugega, kot da sva jo takoj zjutraj mahnila nazaj v vas do Joža Noča-Miševčevega. Takoj je bil pripravljen iti z nama in napregel je konja ter vzel žago in sekiro. Zaradi globokega snega je bila tudi za konja pot dovolj težka. K sreči je imel Joža precej težkega in močnega konja. Odšli smo proti našemu taborišče. S Tomažem sta požagala kosmato smreko in vrhnji del z vrhom smo naložili na sani. Joža nam je tako pripravil dobro pot in lahko smo zopet odhajali iz taborišča.

To je bila za naše nove partizane prva težja preizkušnja, pa vendar smo bili vsi skupaj zadovoljni, da smo mogoče le rešili Skednačeve pred aretacijo.

Še istega dne smo dobili še enega partizana. Franc Smolej, po domače Šroncev, je prišel iz nemške vojske na dopust. Toda ker je nekaj dni prej odšel v partizane že sosed Matevž, je bila nevarnost, da bi Smoleja lahko takoj odpoklicali, pa se je zato odločil za takojšen vstop v partizane.

Za dan smo ga zadržali kar v našem šotoru, čeprav je bilo že nam pretesno. Že drugi dan pa smo ga vključili v kurirsko zvezo in je tako postal poleg Matevža eden prvih kurirjev s tega območja. Poznal je dobro vse poti in gmajne za Javorniškim Rovtom.

Čez nekaj dni smo na zvezi na Koroški Beli skušali ugotoviti, kaj se je zgodilo z Jenkovo mamo, oziroma z vsemi tremi aretiranimi. Izredno dobro se je držala prav Jenkova mama. Kljub mučenju in pretepanju ni gestapovcem ničesar priznala. Posledice trpljenja in zapora v Begunjah je čutila še dolga leta po osvoboditvi in v zadnjih letih svojega življenja skoraj oslepela.

Težko nam je bilo za Jenkove. Spominjali smo se lepih večerov pri njej ter njenega požrtvovalnega dela. Tako smo v tem delu Javornika izgubili tri dobre in predane aktivistke.

Naše taborišče smo zapuščali večer za večerom. Tomaž je prevzel skrb za prehrano in tako postal še član gospodarske komisije okraja. Dobro je vedel, kje se je dalo dobiti hrano in seveda živino. Izvajali smo čim manj rekvizicij in skušali dobiti čimveč hrane pri naših aktivistih in podpornikih. Tako sovražnik ni mogel zvedeti, kako se prehranjujemo, niti koliko nas je.

Tončka, ki je dobila še kot mladinka in članica SKOJ partizansko ime Milica, se je hitro vživela v svojo nalogo. Postala je odgovorna za organiziranje mladine in SKOJ. Sedaj so vodile njene poti ne le v Javorniški Rovt temveč tudi v dolino. Dogovorili smo se, da v dolino ne hodimo posamično, pač pa vsaj dva skupaj. Z dekleti naj bi

odhajal vedno tudi eden od moških. Milica je tako prevzela na zvezo mladince in mladinke, ki sem jih imel dosedaj jaz na zvezi.

Njena naloga je bila seveda pridobiti še nove mladince in mladinke na celotnem območju.

Sedaj smo bili že kar prijetna druščina in ob večerih smo se že lahko marsikaj pogovorili, seveda če nismo odšli v dolino ali v Javorniški Rovt. Včasih smo imeli že prave pevske vaje. Šele zvečer smo lahko poskusili, kako nam gredo od ust partizanske pesmi. Nekaj nas je bilo bolj slabih pevcev, pa nas je Milica z lepim petjem potegnila za seboj. Kar prijetno je bilo ob takih večerih.

Majhen taborni ogenj nas sicer ni grel, pa smo kljub temu imeli prijeten občutek, da smo tu svobodni.

Večkrat smo morali tudi na sestanke preko Save na Mežakljo, kjer so bili posveti z aktivisti okrožja ali tudi okraja. Sestanki okraja so bili skoraj redno vsakih 14 dni.

Seveda pa pota preko Save niso bila posebno prijetna. Savo je bilo potrebno skoraj vselej bresti in še posebej mrzla je bila, ko se je pričel topiti sneg. Za ženske je bilo to še posebno težko. Sezuti in sleči si se moral do golega, vsaj spodnji del, če si hotel, da ti perilo in obleka ne bosta zmrznila. Eden takih prehodov je bil nad Hrušico. Seveda pa si pri tem moral paziti tudi pri prehodu čez cesto in železnico. Tudi hoja v nočnem času ni bila preveč prijetna. Menjati smo morali kraj prehoda, da bi se tako izognili občasnim zasedam. Baterij nismo smeli uporabljati. Pri ženskah smo bili včasih le malo bolj pozorni in so jih kurirji večkrat prenesli čez vodo. Včasih smo se dogovorili, da je kdo od naših aktivistov — legalcev prepeljal politično delavko čez most na Borovljah ali pa na Plavžu na Jesenicah. S Poljan smo večkrat mobilizirali za tako spremstvo Jožа Svetina, ki je bil znan aktivist s Poljan (sedaj Kočna).

Počasi se je le pričela bližati pomlad in ob robovih gmajn so že pognali telohi in zvončki. Bili so to prvi znanilci pomladi. Toda nas je posebno zanimalo, kaj se dogaja na vzhodni in zahodni fronti. Še posebej smo bili vzradoščeni, kadar smo v natisnjenih Radijskih poročilih prečitali, da zmagujejo naše brigade. Za nas tu v Karavankah je bilo posebno veselje, če smo visoko nad nami zagledali številne jate zavezniških letal, bombnikov in lovcev. Za njimi so ostajale dolge bele sledi. Vedeli smo, da so bombardirali nemška mesta in zadovoljni smo bili, da tudi Nemci sami okušajo vojne strahote.

19. marec ni bil tako srečen dan za enega od mnogih bombnikov. Iz taborišča smo opazovali dolgo jato letal, vendar smo po krajšem času, ko je ostala le sled za njimi, zaslišali za Golico močno eksplozijo. Visoko v zraku smo zagledali črne pike, ki so padale proti Belški planini. Takoj smo zaslutili, da se je zgodilo nekaj usodnega.

Padalci sestreljenega letala so se spuščali proti grebenom Karavank. Enega je zaneslo proti Belški planini.

Takoj smo se odločili za reševanje. Prav prejšnji dan je prišel iz doline še en prostovoljec, Mirko Faganel, ki je dobil partizansko ime Čuvadov. Nismo veliko razmišljali, kaj naj storimo, saj smo takoj vedeli, da so to lahko le zavezniški padalci in da jih moramo rešiti. Ciril je predlagal, da jih gresta reševat on in Zdravko. Tudi Čuvadov je izrazil željo, da gre z njima.

Zaradi obilnega snega je bila pot na Belško planino zelo težavna, saj je bilo treba gaziti sneg skoraj do pasu. Tudi brez nevarnosti ni bila, saj bi se zanjo lahko odločili tudi stražarji električne centrale. Verjetno da padalce niso opazili, saj je bila njihova postojanka tik ob vznožju Medjega dola. Padalca so našli Ciril in ostala dva v bližini pastirske koče. Niso ga takoj videli, ker se jim je skril za večjo skalo. Ko je le ugotovil, da mu civilisti niso nevarni, in ko je na Cirilovi kapi še opazil rdečo zvezdo, se je ves presrečen približal in vse, kar je v prvi sapi izgovoril, je bilo: »Tito, Tito!« Iz njegovih dokumentov so lahko ugotovili, da je ameriški državljan in da mu je ime Gonzales ter da je mehanik.

Vsi so se podali proti Javorniškemu Rovtu, vendar je bila pot za rešenega padalca težka, saj je v klobučevinastih čevljih le težko hodil. Čevlji niso bili izdelani za hojo, temveč le za v letalo. Pripeljali so ga v taborišče. Srečen in zadovoljen, da je med prijatelji, si je grel premrle noge in roke. Majhna postava in temna polt sta kazali na človeka iz južnih krajev.

Zvečer smo ga že odpeljali v vas. Ustavili smo se pri Kajžniku. Tu smo se lahko odpočili. Kajžnikovi so nam radi postregli, saj smo se poznali že od tistega januarja, ko sva se k njim zatekla jaz in Zdravko. Takrat sva bila pri njih skoraj dober teden. To je bilo po napadu v Žagarjevi frati.

Padalec Gonzales pa ni ostal sam, naslednjega dne je našel pri kurirjih v Planini pod Golico še dva svoja tovariša, ki so ju rešili koroški partizani. Vse tri so odpeljali preko Save na Mežaklju in preko Pokljuke do štaba IX. korpusa. Tudi Mirko Faganel, sedaj že partizan Čuvadov, je odšel proti Valvasorju in se priključil kurirjem.

V mesecu marcu je prišlo k nam še nekaj novih, tudi tri dekleta. Seveda smo jih morali poslati naprej.

V dolini ni bilo miru. Zopet je bila na pohodu »črna roka«. Zadnjega marca, leta 1944 so črnorokci naredili pravi pokol. Na Jesenicah so na Stari Savi umorili Franca Markeljna, ki se je sicer uspel ranjen zavleči do doma, vendar pa je pozneje v bolnici na Golniku umrl.

Na Borovljah so umorili Ivano in Dolfeta Oblaka, za progo Gusti in Poldeta Pajerja in nazadnje na Borovljah še Maro Kelih. Vsi ti so bili naši dobri sodelavci in gestapo je bil zadovoljen, da so drugi opravili njihovo delo. Na voljo jim je dal celo avtomobil. Soklič, ki se je sicer pred zasledovalci umaknil z ženo v Ljubljano, je to pot s pomočjo Milutina Ludvigerja pokazal svojo pravo naravo. Pri tem sta

seveda imela tudi pomočnike, ki pa jih žal nismo nikoli kaznovali za ta dejanja. Priče so bile mrtve, delo pa so opravljali zakrinkani le v nočnem času. Mi smo bili seveda ves čas v najožjem stiku z obveščevalci VOS. Tudi Zdravko, ki je bil nekaj časa pri nas, je prestopil v rajon VOS Jesenice in bil še vedno zadolžen za to območje.

Nismo pozabili tudi na Gorazda. Nekaj dni pred odhodom Skednačevih v partizane smo ga odpeljali v spodnji del vasi k Tonetu Rekarju. Skoraj dva meseca sta z ženo Anico lepo skrbela zanj. Toda vedeli smo, da je tudi za njiju težko in smo se domenili, da Gorazda odpeljemo do Lovrenca Zaveljcina-Suharjevega. Tudi tu so zanj lepo poskrbeli. Pri njih je ostal do aprila, nato pa smo ga zopet odpeljali v zgornji del vasi h kmetu Lenčku. Tu smo se tudi mi lažje javljali pri njem, saj je bila to zadnja kmetija v tem delu vasi. France in Janez ter mati Marija Noč so poskrbeli zanj. Gorazd je bil seveda najbolj zadovoljen, ko je bil pri Skednačevih, saj je tu lahko prihajal tudi v hišo. Pri Lenčkovih je Gorazd ostal vse do aprila leta 1945. Zadnje dni pred osvoboditvijo se je ponovno vrnil k Skednačevim in skoraj bi ga pri njih pokopali, ko se mu je po nesreči sprožila bomba.

V aprilu se je naše taborišče še povečalo. Prišli so še novi in prevzeli so naloge, ki so bile vedno zahtevnejše. Tako so prišli s Koroške Bele kar trije. To so bili Franc Sirc-Jože, ki sem ga določil za pomoč Cirilu, Cilka Zupančič-Sonja, ki je za krajši čas pomagala Urški pri organiziranju SPŽZ, Lovro Albreht-Zdravko, že znan predvojni komunist, je prevzel nalogo stražarja in kurirja. Bil je že nekoliko v letih, zato je bila hoja v dolino zanj prenaporna. Z Javornika pa je prišel Leon Celič, ki je pomagal pri organiziranju odborov OF. Prav Javornik je dobro poznal in tudi ljudje so ga dobro poznali. Skrbeti je moral tudi za dobavo tehničnega materiala.

Najprej je priskrbel pisalni stroj. Pri nas je bilo v tem času že nekaj administracije. Popravljati smo morali tedenska in štirinajstdnevna poročila o našem delu. Ugotavljati smo morali, koliko živine imajo posamezni kmetje, da bi lahko poskrbeli za prehrano vseh na tem območju. Pripraviti je bilo potrebno karakteristike za vsakega novosprejetga partizana. Karakteristiko smo morali poslati za njim v enoto. Za člane partije in SKOJ je morala biti karakteristika še posebej izčrpna.

Sredi aprila je prišel s Koroške Bele Lojze Jurca, ki je bil fotograf pri Weissu. Postal je kurir med sektorjem I in okrajem, ki je imel svoj sedež pod Golico. Tudi oni so večkrat morali menjati svoje taborišče. Vse več je bilo tudi raznega materiala, ki ga je bilo potrebno prenesti po kurirski zvezi.

V tem času je odšel iz okraja Franjo Tominc-Milan. Bil je poklican na partijski tečaj na Dolenjsko. Tu je bil takrat osvobojen že velik del ozemlja. Tečaj je bil v Kočevskem Rogu in je trajal tri mesece. Milan se je vračal sredi julija, skupaj s 34 političnimi delavci z Gorenjske in Štajerske. Ko so 18. julija 1944 zvečer počivali pod hribom Pristava pri Stični, so jih napadli. Jože Peklaj-Krištof,

politkomisar gorenjskih kurirjev, ki je bil tudi v tej skupini, se je slučajno šel umivat v bližnji potoček. Medtem so skupino napadli in padli so štirje Gorenjci, med katerimi je bil tudi Franc Tominc-Milan.[12]

V tem času je bil sekretar okrajnega komiteja Anton Ambrožič-Božo.

Obstajala je že dobro organizirana kurirska zveza. Na našem območju je bila kurirska karavla (postaja) G-22, katere komandir je postal Janko Vilman, ki se je ob nekem našem obisku na Koroški Beli odločil za vstop v partizane. Tudi ostali kurirji so bili večinoma domačini in čeprav so vstopili v partizane iz nemške vojske, smo jim zaupali. Vedeli smo tudi, da bi jih Nemci kot dezerterje kaznovali s smrtjo. Postali so dobri partizani in ker so prinesli s seboj tudi orožje, ni bilo treba skrbeti še za to. Tudi za hrano je bilo lažje, saj so zanje poskrbeli domači.

Naše taborišče v Čopovi jezernici, ki smo ga morali precej popraviti in tudi nekoliko povečati, je bilo sedaj že prostornejše. Tudi s kuharico Nušo smo bili zadovoljni, le s Tomažem sta si bila včasih malo v laseh, ker je pokadila vse čaje. Pa tudi ta problem smo reševali tako, da smo poskušali Nuši preskrbeti kakšno cigareto več. Mi pa smo včasih namesto kamilic skuhali čaj iz smrekovih vejic, ki so nam visele nad glavo v kuhinji. In še zdrav je bil, posebno proti prehladu. Res je tudi, da smo v partizanih zelo malo kašljali, kot da bi mislili, da je to prepovedano. Tudi spomladanski dnevi so že vplivali na naše razpoloženje. Posebno zvečer smo oživeli, če smo le bili doma. Nuša je še posebno znala razdreti kakšno smešno, tako da smo ob tem pozabili na vse hudo.

V tem mesecu smo dobili sporočilo, da je doma na dopustu iz nemške vojske Jože Iskra s Koroške Bele. Kot večina mlajših letnikov, ki so odšli v nemško vojsko, se je tudi on odločil za ta korak, da ne bi Nemci izvajali terorja nad domačimi.

Odšel sem k njemu in bil prepričan, da se bo odločil za vstop v partizane. O tem je bila prepričana tudi njegova sestra Ančka, sicer naša aktivistka in članica odbora ZSM. Toda pokazal mi je nogo. Imel je težko rano v gležnju in je predlagal, da bi se najprej pozdravil, nato pa odšel v partizane. Žal sem popustil, ker sem bil tudi jaz prepričan, da bo Jožetu ponovno uspelo priti na dopust. Ostal je še nekaj dni doma, nato pa je odšel v nemško bolnico, od tam pa seveda na fronto, odkoder se ni več vrnil. Ančka je tako zgubila poleg brata Janeza, ki je bil ustreljen kot talec 21. 4. 1942, še brata Jožeta.

Ko sem se poslavljal od Jožeta in mu zaželel čimprejšnjega ozdravljenja in snidenja, se je Ančka odločila, da vstopi v partizane. Vesel sem bil njene odločitve. Pri njih je stanoval še Janko Šiler, ki se je tudi odločil, da gre z nama v partizane. Janka Šilarja, ki je dobil ime Jože, smo vključili med obveščevalce VOS. Za Ančko, ki je želela ostati nekje v bližini, pa sem predlagal na željo koroških

partizanov — političnih delavcev, ki so šli prav v teh dneh preko Karavank, da bi se vključila med koroške partizane. Težko ji je bilo, saj je bila to pot v neznano in med neznane tovariše. K sreči je našla med prvimi koroškimi partizani, ki jih je srečala na Mačah pod Stolom, dobrega znanca s Potok in že starega gorenjskega partizana Borisa Praprotnika-Pavleta. Ančka, ki je dobila partizansko ime Nina, je kasneje odšla v koroško partizansko tehniko.

V tem času smo dobili več opozoril, da so posamezniki dobili grozilna pisma z narisano črno roko. To je bilo za vsakogar resno opozorilo in opomin, da ga smatra ta organizacija za aktivnega sodelavca OF.

France Treven je bil eden tistih, ki je bil pred vojno aktiven naprednjak in prizadeven član Sokola. Sedaj so skoraj vsi Trevnovi sodelovali z nami. Najaktivnejši sta bili Ela in Cilka. France Treven je bil tako eden tistih, ki so ga črnorokci vzeli »na piko«. Bili so primeri, da so prejeli take črne roke tudi nekateri, ki niso imeli z nami nič skupnega. Prepričani smo bili, da so nekateri bili prav sodelavci te organizacije, če že niso celo pomagali moriti naše aktiviste. France Treven ni pomišljal, ampak se je takoj odločil za vstop v partizane. Gorenjski odred je bil v tistem času vojaška enota, katere operativno območje je bila vsa Gorenjska. Potrebni so mu bili borci in vodilni kadri. Franceta Trevna smo tako vključili v Gorenjski odred.

Življenje v taborišču je teklo po določenem dnevnem redu. Vsako jutro je bil obvezen raport in študijska ura. Dogovorili smo se, kakšne poti so ta dan pred nami, kdo bo stražil, kdo bo pomagal v kuhinji. Veliko časa smo posvetili političnemu študiju. Imeli smo na razpolago tudi nekaj marksistične literature, tudi zgodovino VKP(b) (Vsezvezne komunistične partije boljševikov). Skušali smo tudi povečati število članstva KPS, tako med nami samimi kot med aktivisti v dolini.

Tako je Tomaž postal član partije že kot aktivist v oktobru 1943. Cirila smo sprejeli v marcu 1944, Urško pa že kot aktivistko v novembru 1943; Milica je bila članica SKOJ že kot legalka in jo je sprejel še Milan decembra 1943, od aprila 1944 pa je bila že članica KP.

Partijsko organizacijo v dolini so sestavljali: Janez Bizjak-Stane, Janko Noč-Lazar, Jože Svetina-Mojmir, Jože Smolej-David in Rezka Sušnik-Lenka; vsi s Koroške Bele. Z Javornika pa je bil v tem času član partije Janko Ažman-Tugomir. Kasneje smo s političnim delom še bolj pospešeno nadaljevali, saj smo se zavedali, da bomo le z visoko revolucionarno ideološko vzgojo dvignili zavest vseh tistih, od katerih je bilo odvisno vse naše nadaljnje politično delo. Brez dobrega in ideološko podkovanega kadra je bilo težko izvesti dokončen obračun s sovražnikom in prevzeti oblast.

Pri pridobivanju novih kadrov pa je bilo nekaj težav. Neka tovarišica je poslala Urški, politični delavki, ki je skrbela za delo žena, pismo, v katerem opravičuje svojo nepripravljenost z naslednjimi besedami:

»Draga tov. Urška!

Na tvoj apel radi sestave odbora SPŽZ ti odgovarjam sledeče: Kar je večja razdalja od dneva ko smo se menili o tej stvari, tem jasnejši mi je rezultat. Namreč nikakor stvar ne more uspevati. Za stvar katera pa se ne bi dobro razvijala, se ne navdušujem. Zdi se mi, da 3 osebe še niso nikak sklepčen odbor. Pridobitev novih tovarišev, to je že vaše delo v teku ali sestanki so za enkrat še nemogoči in tudi zelo nesmiselni, kar je opazno, saj je okupator še preveč močan in nasilen. Škoda bi bila vsaka izguba žene, kar pomislite, da so one tiste, ki dajo novi domovini naraščaj, zato čuvajte, kar se čuvati da! Ne prenaglimo se vsi skupaj.«

Že v tem času je bilo za nami tudi nekaj mobilizacij, s katerimi nismo mogli biti preveč zadovoljni, saj je precejšnje število mobilizirancev že po krajšem času zapustilo naše vrste.

Stalna opozorila in pozivi vojaškega vodstva po mobilizaciji novih borcev so bili za nas ena najpomembnejših nalog. Na našem območju, kjer se je sedaj že nahajalo nekaj polvojaških — zalednih organizacij, je bilo potrebno iskati sposobne in predane kadre. Posebno pozornost smo posvečali obveščevalni službi. Prav od te je bilo včasih odvisno, kako smo ocenjevali politično stanje v dolini. Obveščevalci so bili v posebno zahtevnih nalogah odvisni tudi od sodelavcev, ki so jih morali iskati celo v sovražnih enotah. Take informacije so morale biti vedno zelo natančno preverjene. Tudi sovražnik se je zavedal pomembnosti naše obveščevalne službe in je zato skušal najti pot, da bi se dokopal do podatkov, ki so mu bili potrebni, ali pa je skušal z napačnimi podatki zmesti naše aktiviste. Bili so celo primeri, da je razne likvidacije, ki jih je izvršil sam, pripisal partizanom.

Naše delo pa ni bilo samo v preskrbi s hrano, mobilizacijah, študiju in podobnem, ampak smo morali že razmišljati, kako bi nudili pomoč tistim, ki so ostali v dolini brez sredstev za preživljanje. Kajti, ko je sovražnik ugotovil, da je kdo odšel v partizane, ali je bil zaprt zaradi sodelovanja z nami, je svojcem ukinil prejemanje živilskih kart. Tako so bili mnogi naši aktivisti v zelo težkem položaju. Posebno slabo je psihološko vplivalo to na tiste, ki so zapustili doma ženo in otroke. Skušali smo to vprašanje reševati v obliki samopomoči. Zbirali smo finančna sredstva iz različnih virov. Prav odbori DE v tovarni in SNP (Slovenska narodna pomoč) so bili tisti, ki so zbrali precejšnja finančna sredstva. Ta sredstva smo razdeljevali mesečno nepreskrbljenim družinam. O tem smo vodili precej točno evidenco, čeprav smo se zavedali, da je bila taka evidenca zelo nevarna. Posluževali smo se zato okrajšav ali ilegalnih imen.

Po evidenci za mesec april 1944 je na primer bilo zbranih iz različnih virov 1228 nemških mark in prav toliko jih je bilo tudi razdeljenih. Nekaj sredstev smo porabili za nakup kruha in določenih potrebščin, ki jih ni bilo mogoče drugače dobiti kot v trgovini. Uspelo nam je priskrbeti tudi večjo količino živilskih kart. Z nekaterimi uslužbenkami na občini Jesenice smo dobili povezavo in tako smo te probleme glede nabave še kar zadovoljivo reševali.

Vodili smo tudi točno evidenco, koliko je od nas kdo prejel denarja in kolikor ter za kaj ga je potrošil.

Tako smo v mesecu februarju dali podporo Tomaževi družini v višini 60 RM (nemških mark) in dvema družinama po 30 RM. V mesecu marcu se je število podpor že povečalo na šest družin in v mesecu aprilu na deset družin. V mesecu maju smo razdelili že 19 podpor. Tako smo vsaj za silo pomagali družinam, da ne bi ostale brez vsakršnih sredstev za preživljanje.

Toda srečali smo se z novim problemom. Naše taborišče je poznalo že precejšnje število partizanov, ki so se oglašali ali pa so bili vključeni v VOS. Tudi kurirji so vedeli zanj. Posamezni obveščevalci so se oglašali že kar v taborišču in ne na dogovorjenih zvezah. Čeprav smo drug drugemu precej zaupali, pa smo iz izkušenj le vedeli, da je to nevarno. Primerilo se je, da je tak zajet partizan pripeljal sovražnika v taborišče. Nekateri pa niso bili zadovoljni, ker niso ostali na domačem terenu. Seveda je bilo to nemogoče, saj ni bilo v skladu z navodili našega vojaškega vodstva, ki je potrebovalo v brigadah in v odredih vedno več borcev.

Doživel sem, da mi je nekdo od mobilizirancev celo grozil, ker je moral oditi preko Save na Mežakljo. Take primere smo skušali z vso strpnostjo reševati.

Na Jurjev rovt

Ker smo ugotovili, da je za naše taborišče zvedelo le preveč ljudi, smo se odločili za postavitev novega taborišča. Iskali smo najprimernejši kraj. Odločili smo se za premik višje pod Karavanke, saj je bilo že sredi pomladi in tudi s potjo v Javorniški Rovt ni bilo več težav. Po rovtih so že trebili, zato smo še posebej skrbeli za varnost.

Našli smo prostor v Jezercih na Jurjevem rovtu. To je le kakih 200 metrov pod krajem Zamavro, kjer je bila manjša pastirska koča. Sredi rovta je bil manjši gozdiček in v njem prav lepa ravnica, tako da ni bilo potrebno uporabiti ne krampa ne lopate. Tudi studenček je bil blizu. Od tu je bila sicer daljša pot do Javornika ali Koroške Bele, pa smo se vendar s tem sprijaznili. Čakali smo le, da bo drevje ozelenelo. Prav gozdiček, v katerem smo se ustalili, je bil zaraščen s smrekami. Morali pa smo zelo paziti na dim. Kraj je bil dobro viden, tudi v Javorniški Rovt, in vsak dim je bil sumljiv.

V taborišču smo se prve dni počutili nekoliko neprijetno. Zdelo se nam je, da smo preveč na očeh. Tudi Tomaž, ki se je odločil za ta

kraj, je bil toliko previden, da je opozoril lastnika na našo prisotnost.

Taborišče je bilo bolj skromno in iz prejšnjega taborišča smo prinesli le nekaj desk za streho. Stranske stene smo naredili iz vej. Kuhali smo le bolj proti večeru.

Tu smo se srečali z novimi gosti. Iz štaba IX. korpusa je bila poslana na to območje radiooddajna ekipa, ki naj bi vzpostavila zvezo med štabom korpusa in zahodno Koroško. Ekipo so sestavljali Stane Besednjak, Stane Česnik, Anton Čehovin-Jerko in Miloš, vsi s Primorske. Nihče ni smel vedeti za njihov prihod niti za njihovo nalogo. Seveda pa je bilo to težko in ob taborišču kurirjev, obveščevalcev in terenskih delavcev je bilo to skoraj nemogoče. Vseeno so se počutili dovolj varne. Preskrbeti smo jim morali tudi hrano. Borci niso bili domačini. Vsi so bili Primorci in strokovnjaki v radiozvezah. Bili so v italijanski vojski in po kapitulaciji Italije so se vključili v partizanske vrste. Nekaj težav je bilo s polnjenjem njihovega akumulatorja. Našli smo rešitev. V šoli v Javorniškem Rovtu je stanoval Janko Štrcin, ki je bil pripravljen opravljati to nalogo. Zveza dolgo časa ni bila vzpostavljena, ker niso pravočasno prejeli šifer. Pomagali smo jim tudi pri postavljanju taborišča in iskanju primernega prostora. Našli smo jim ga nedaleč od našega taborišča.

V tem času smo tudi izvedli široko mobilizacijo na Borovljah — na Javorniku.

Na Glažarjev rovt

Okoli našega taborišča pa je bilo le preveč živo. Domačinov, ki so trebili rovte, je bilo vse preveč; nekateri so našo prisotnost opazili, čeprav so se delali, kot da za nas ne vedo.

Po dobrih treh tednih življenja smo se odločili, da gremo drugam. Z vso našo opremo, lonci, hrano in nahrbtniki smo se prve dni maja napotil mimo Javorniškega Rovta proti Glažarjevemu rovtu, le nekaj deset metrov nad električno centralo, tako da je svetloba reflektorjev s stražarskih mest svetila skoraj do nas. Nismo verjeli, da bi nas Glažarjev Andrej iskal prav na svojem rovtu. Tu so bile manjše svisli, vendar se nismo zatekli vanje. V gozdičku na manjši ravnini vzhodno od rovta smo našli primeren prostor. Voda je bila le malo pod nami in okoli nas je bilo dovolj mirno. Tudi obiskovalcev tu ni bilo tako veliko. Imeli smo zelo lep razgled na Javorniški Rovt.

Še eno prednost je imelo to taborišče. Od tu smo imeli zelo blizu do Koroške Bele in Javorniškega Rovta. Tudi radiotelegrafisti so se preselili v našo bližino. Naredili so si taborišče v bližini Debelega brda na Lničih.

Z njimi je bil Tone Štumpfelj-Ante, ki je bil pred tem izredno aktiven politični delavec. Pri radiotelegrafistih je bil njihov vodič in jih je povezoval s posameznimi partizanskimi skupinami.

V teh dneh se nam je priključil še en prostovoljec. Bili smo sicer še Zamavro. Bil je to Vaso Grgič, ki je stanoval pri Jenkovih na

Javorniku in je bil pred vojno v žandarmerijski službi. Bil je miren in zaveden in ni hotel sodelovati z Nemci, čeprav so vse bivše žandarje vabili v svojo službo. Pri nas je ostal le nekaj dni in pomagal v kuhinji ali pa je stražil.

Tu je prišlo med nas še neko dekle. Pri Anici Rekar iz Javorniškega Rovta se je že dalj časa zadrževala Anica Lebar, doma nekje iz Poljanske dolini. Pri Anici se je pred tem zadrževal približno dva meseca tudi naš partizan Gorazd. Sicer se pa z Lebarjevo nista srečala, ker je od Rekarja že odšel k Lovrencu.

Anica Lebar je tu doživela pravi ognjeni krst. Minerci Gorenjskega odreda so 12. 6. 1944 minirali visokotlačni vod, ki pelje iz Javorniškega Rovta v tovarno na Javornik. Ta je bil že večkrat tarča miniranja. Tako nas je tudi tisti čas presenetila močna eksplozija. Akcija je bila izvršena prav na nasprotnem bregu našega taborišča. Toda minerci odreda se niso zadovoljili samo z miniranjem. Pripravili so močno zasedo. Računali so, da bodo Nemci pripeljali delavce, da bi cevovod popravili. Res se je to zgodilo. Že pozno popoldne so prišli v močnem spremstvu Nemcev. Prišlo je do močnega medsebojnega obstreljevanja, ki se je zavleklo še pozno v noč. Nemci so zaradi lastne varnosti streljali še dolgo v noč, čeprav so se naši že zdavnaj umaknili.

Nemški mitraljezi so tako užigali prav preko našega taborišča. Prenekatera svetleča krogla se je razpočila v naši bližini. Ostali smo mirni, saj smo vedeli, da to streljanje ni namenjeno nam. Tudi dekleta so se kar dobro držala. Tako je bil za nekatere med nami to tudi ognjeni krst.

Naslednjega dne smo se srečali z borci minerskega voda, s katerimi so bili nekateri iz vodstva odreda. Za spomin smo se celo slikali. To sicer ni bil pri nas običaj, saj smo bili opozorjeni, da lahko taka slika tudi škodi našim domačim, če bi slučajno prišla v roke Nemcem. Res pa je, da je ta slika postala nam vsem, ki smo bili takrat na tem območju in delovali kot politični delavci, živ dokument in dragocen spomin na tiste čase.

V juniju sem se udeležil posvetovanja političnih delavcev jeseniškega okrožja v Radovni. Na posvetu so bili tudi poverjeniki OZNE in okrožne tehnike. Prostor je bil izbran v bližini gozdarske hiše, kjer je stanoval gozdar Krišpin Ogris, kasnejši član okrožja. Posveta so se udeležili tudi sekretar oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko, Bogdan Osolnik, inštruktor CK ZKS France Perovšek in član pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko, odgovoren za šolstvo, Ivan Bertoncelj-Janoš.

Na posvetu je bilo kritično ocenjeno dosedanje delo političnih delavcev jeseniškega okrožja. Prikazane so bile težave jeseniških aktivistov ne le zaradi geografske lege Jesenic, pač pa tudi zaradi močnih okupatorskih vojaških postojank ter gestapa z domačimi izdajalci — »raztrganci«. Okupator je pravilno ocenil pomen Jesenic, tako z gospodarskega stališča ter kot strateško važno križišče ter

Politični delavci jeseniškega okrožja na zboru aktivistov v Radovni. Prvi z leve Franc Konobelj-Slovenko, drugi Tone Ambrožič-Božo, tretji Janez Žvan-Dravski, predzadnji z desne Bogdan Osolnik

vpadnico na Balkan. Jeseniška tovarna je predstavljala s 4000 delavci srce in pljuča tega območja.

Sprejete so bile ustrezne zadolžitve za prenos vseh političnih, mobilizacijskih in sabotažnih akcij preko odborov DE.

To je bilo moje prvo večje politično posvetovanje, ki sem se ga udeležil kot politični delavec.

Vojaško vodstvo nas je vedno znova opozarjalo na potrebe po novih borcih. Vedno močnejši je bil pritisk na politične delavce. Prve dni julija smo dobili sporočilo, da bi se rad umaknil v partizane naš dober aktivist Janez Bizjak-Stane. Želel je, da bi prišli ponj in ga nasilno odvedli. Seveda nisem dosti premišljeval in odločil sem se, da grem ponj podnevi. Stanoval je na zgornjem delu Koroške Bele. Z menoj je odšel Leon Celič. Bil je lep sončen julijski dan in kar prijetno toplo nama je bilo z Leonom, ko sva se bližala Koroški Beli. Leona sem pustil za Kresom nad Koroško Belo, kjer naj bi me počakal in morebiti tudi varoval pri umiku. Sicer pa je bila naša oborožitev bolj slaba. Imela sva pištoli in nekaj municije.

Hiši Janeza Bizjaka sem se približal dovolj previdno. Stanoval je v visokem pritličju, do koder so vodile stopnice z zunanje strani. Stane me je že čakal pripravljen. Le kratko slovo od žene sem še pričakoval, ko je žena vsa prestrašena opozorila, da se po poti skozi vas pomika nemška kolona. Hitro sem še skočil po stopnicah v drvarnico, ki je bila s sprednje strani zavarovana le z latami. Tu sem čakal, kaj bo.

S pištolo v roki sem opazoval, kdaj se bo približala kolona. Ni bilo dolgo, ko so se prikazali prvi Nemci. Vsi so bili zamaskirani z vejami in oblečeni v maskirne platnene obleke. Videti je bilo, kot da gredo na hajko.

Toda glej! Ustavili so se in to prav pred Bizjakovo hišo ter se celo obrnili proti hiši. Nisem se smel prenagliti. Če bi skočil skozi vrata, bi jim padel v naročje. Minute so tekle in nehote sem bil z mislimi daleč v preteklosti in nisem bil prepričan, da se bo to pot dobro izteklo. Le nekaj minut je trajala negotovost, ko je padlo nemško povelje in kolona je odšla naprej.

Oddahnil sem se, kajti minilo je najhujše. Še enkrat sem se spomnil, kaj bi se lahko zgodilo. To bi bilo lahko usodno za Bizjakovo družino. Malo sem še počakal in kolona se je vrnila v vas.

Janez Bizjak se je še enkrat poslovil, to pot zares. Le nekaj hiš naprej se mi je pridružil še en prostovoljec, Miha Noč-Kavčkov.

Tako sem z Janezom Bizjakom dobil še enega dobrega sodelavca in političnega aktivista.[13]

Naš sektor I je postal že številen, zato smo si delo lahko razdelili po področjih in po posameznih območjih.

Ko se je aprila 1944 vrnil iz taborišča Mauthausen Aleš Jelenc,[14] je prišlo do sprememb na sedežu okraja in okrožja. Takoj ob vključitvi v partizane je bil nekaj časa na sektorju IV odgovoren za DE, nakar je bil odpoklican na okrožje. Tu je bil za Ivanom Peterneljem-Igorjem imenovan za sekretarja Ivan Gašperin-Mitja.

Na okraju Jesenice so bile izvršene nekatere spremembe. Na seji okrajnega komiteja KPS Jesenice, ki je bila 3. junija 1944, je bil poleg okrajnega komiteja ponovno formiran okrajni odbor OF. Na njej so bili navzoči Aleš Jelenc, Beno Langus-Beno, Rudolf Pančur-Rado in Mihela Jelenc-Tatjana.

Za sekretarja okrajnega odbora Jesenice je bila imenovana Mihela Jelenec-Tatjana, za člane pa so bili imenovani: Anton Ambrožič-Božo, sekretar okrajnega komiteja KP, Jože Zupan-Ježek, sekretar okrajnega odbora ZSM in SKOJ, Kristel Erbežnik-Ciril, Franc Trojar-Gašper, Franc Konobelj-Slovenko, Jaka Koselj-Miha, Valentin Koselj-Vanjo in Cilka Zupančič-Sonja. Ta sestav je ostal vse do novembra 1944, ko sta bila združena okraja Jesenice in Kranjska gora.

Iz sektorja I sta bila v okrajnem odboru OF poleg mene še Ciril in Sonja. Posebej pa je deloval okrajni odbor ZSM in SKOJ, v katerem je bila s sektorja vključena Milica.

Okrajni komite KPS je vodil Anton Ambrožič-Božo.[15] Na tem položaju je ostal do srede avgusta, ko je odšel na okrožje. Po tem je obe funkciji za krajši čas prevzela Mihela Jelenc-Tatjana. V tem komiteju smo bili poleg sekretarja okrajnega odbora še sekretar SKOJ in ZSM ter SPŽZ in sekretarji vseh štirih sektorjev.

Tudi Janez Bizjak-Stane je bil pri nas le krajši čas. Odšel je na okrožje. Tam je bil tudi že domačin Ivan Brišar, ki je bil takoj po vstopu v partizane na našem sektorju, vendar je že po krajšem času odšel na okrožje.

Življenje na Glažarjevem rovtu je teklo kar normalno. Nuša je skuhala hrano včasih tudi za radiotelegrafiste. Vse več pa je bilo težav s prehrano. Tu smo ostali skoraj do konca junija. Skupaj s kurirji in obveščevalci nas je bilo kar za dobro četo. Tomaž je zato moral večkrat poiskati tudi kak kos mesa. Nekaj ga je dobil v Javorniškem Rovtu, včasih pa tudi na Koroški Beli. Živine sicer ravno ni manjkalo, toda bila je vsa popisana, in kmet, ki nam je sicer proti plačilu ali potrdilu odstopil živinče, je običajno tak odvzem tudi prijavil. Temu smo se skušali izogniti.

Tomaž se je znašel, kadar je bilo najtežje. Vedel je, da je v nekdanji Žvabovi gostilni v Javorniškem Rovtu kuhinja za nemške stražarje. Kuhala jim je Minka Žnidar, ki se je seveda tudi dobro razumela s komandirjem straže Heberlom. Konec poletja je Tomaž z nekaj aktivisti odšel do te vojaške menze. Z njim je bilo tudi pet koroških partizanov, ki so prišli k nam po hrano za svojo bolnico na koroški strani Karavank. Kuhinja je bila dobro založena in odnesli so petnajst polnih nahrbtnikov. Tako je bilo za nekaj časa hrane dovolj.

Nemci so po tem dogodku kuhinjo pri Žvabu ukinili in poslej sami kuhali v bližini svoje postojanke v manjši baraki.

Toda dobili smo informacijo, da za naše taborišče vedo tudi že Nemci. Odločili smo se za takojšen umik. Iskali smo prostor, prav tako na levem bregu potoka Javornika, vendar smo se pomaknili precej višje med Bonclo in Debelim brdom.

Za Debelim brdom

Prepričani smo bili, da bo tu dosti varneje, saj je po poti mimo Debelega brda hodilo le malo ljudi. Za prestavitev taborišča so se odločili tudi obveščevalci in so se nam priključili.

Le nekaj dni prej sta k listnjaku v bližini Glažarjevega rovta prišla v partizane železarska uradnika Pavlin in Pavčnik. Kraj, kjer smo nameravali postaviti taborišče, je bil dobro zaraščen. Prepričani smo bili, da bomo tu za dolgo časa varni in da bomo z delom lahko nadaljevali. Prenesli smo vso našo opremo in zabrisali za sabo vse sledi. Le nekaj več kot sto metrov pod nami je peljala pot proti Javorniškemu Rovtu. Skoraj smo bili malo preblizu, pa vendar smo se zanesli na našo čuječnost.

Tudi tu smo redno vzdrževali zveze. Prav v teh dneh nas je obiskal sekretar okrajnega komiteja SKOJ in okrajnega odbora ZSM Jože Zupan-Ježek. Ježek se je že prej večkrat oglasil in se udeležil sestankov z mladinci v Javorniškem Rovtu in na Koroški Beli. Bil je izredno prizadeven in ni poznal počitka. Dobro se je zavedal pomena in vloge mladih v tem našem boju. Z Milico, s katero se je že večkrat srečal na sestankih okrajnega aktiva mladine pod Golico ali pa na

Mežaklji, se je že dobro poznal in prav v tem času se je ponovno odločil, da bo obiskal mladince v Javorniškem Rovtu. Jaz sem ravno odšel na zvezo v Javorniški Rovt, kjer sem imel dogovorjeno zvezo z Živko Baragovo. Dobila sva se ob poti pod Kogovškom. V njej sem spoznal zavedno dekle in predano članico predvojnega Sokola, ki naj bi bila ena od aktivnejših sodelavk na Borovljah, a me je razočarala. Toda najin razgovor je bil zelo kratek. Pričelo je pokati za Debelim brdom in takoj sem ugotovil, da je napadeno naše taborišče. Bilo je k sreči že pozno popoldne. Z Živko sva se na hitro poslovila z željo, da bi le razumela naš boj in potrebo po širšem vključevanju vseh.

Odpravil sem se proti Skednaču, da bi tam v bližini nekje počakal katerega od naših. Bal sem se, da ne bi bilo žrtev. In res smo se našli že naslednjega dne. Srečal sem se z Milico, Vasjom in Leonom. Ostali so se odpravili proti zbornemu mestu Zamavro. Šele sedaj smo lahko ugotovili, kaj se je zgodilo.

Andrej Noč-Glažarjev je s svojimi »raztrganci« prišel po poti s Potoške planine. Morda so bili namenjeni prav na Glažarjev rovt v prepričanju, da smo mi še vedno tam. Gotovo niso vedeli za naš premik. Če ne bi Nuša ravno sekala kosti na panju, bi verjetno šli mirno mimo. Postali so pozorni in spremenili smer ter se napotili proti taborišču. Tako jih je tudi Nuša zagledala in seveda takoj zavpila in opozorila ostale.

Ježek je Milici pravkar razlagal, kaj je fašizem, kako je nastal in kakšen je njegov cilj. Ko je Nuša zagledala Glažarja z njegovo značilno nemško kapo, je seveda vedela, kaj to pomeni. Vsi v taborišču so se razkropili. Skoraj vsi so se zatekli v hrib Bonclo, ki sicer ni velik, je pa precej skalnat in zelo težko dostopen. Ker se je že mračilo, so Glažar in njegovi opustili zasledovanje. So pa pobrali in odnesli s seboj skoraj vso opremo. Tako so se vsi rešili in nihče ni bil niti ranjen. Izgubili smo vso opremo, Leon pa je ostal še brez srajce. Glažar je prebrskal tudi nahrbtnike in seveda našel tudi fotografije, ki jih je napravil eden od borcev Gorenjskega odreda ob zadnjem srečanju pri nas. Seveda se Glažar ni mogel vzdržati grdih žaljivk na račun aktivistk — partizank, ki jih je dobro poznal.

Do postojanke pri električni centrali so prinesli vso opremo, ki so jo pobrali v taborišču. Ostalo so seveda uničili in zažgali. Tako smo ostali mi in obveščevalci brez šotorov. Za nami je bila še ena velika preizkušnja. Kljub temu pa smo bili zadovoljni, da se je vse tako dobro izteklo. Le Leon vso noč ni zatisnil oči, saj ga je brez srajce dobro premrazilo. Ostali smo tudi brez odej. Tudi moj nahrbtnik je odšel z njimi.[16]

Glažarjev Andrej je zelo nerad prihajal domov, saj so se ga vsi sramovali, medtem ko so vsi ostali predano sodelovali z nami. Sestra Ančka in brat Tone pa sta bila celo v partizanih. Ančka je bila na G-17 kuharica, Tone pa obveščevalec XXXI. divizije.

Na Kajžnikov rovt

Ko smo se ponovno zbrali, smo iskali najprimernejši prostor, kjer bi si uredili novo taborišče. Tomaž je predlagal, naj bi se vrnili nad Javorniški Rovt. Na Kajžnikovem rovtu v Lomu smo našli majhno ravnico, kjer smo postavili taborišče. To pot iz smrekovih kož — kožarico. Dolga je bila skoraj 8 metrov in v njej je bilo prostora tudi za petnajst borcev. Voda je bila v bližini in le nekaj stran smo postavili Nuši kuhinjo.

O napadu za Debelim brdom smo si imeli dovolj povedati. Nuša nam je šaljivo pripovedovala, kako smo dobili lep, natančen in nazoren odgovor na Ježkovo vprašanje, kaj je fašizem. Nekateri smo ostali skoraj brez opreme. Seveda tudi jaz. Morali smo zopet poskrbeti za najnujnejše. Nuša je ostala brez loncev in še čaje ji je Glažar pokuril, tako da ji je zmanjkalo še »tobaka«. Tudi brez hrane smo bili. Tomaž je stopil v akcijo in tudi to pot rešil situacijo. Imel je precej dela, da je priskrbel vse potrebno.

Vsi smo bili zadovoljni, ker so nemški (večinoma avstrijski Korošci) pri električni centrali dobili dobro lekcijo. Že drugi dan po našem napadu, 27. 6. 1944, jih je napadel Gorenjski odred. Z močnim mitraljiranjem so prisilili nemške stražarje, da so se umaknili v bunkerje. Z raketami so signalizirali, da so napadeni, toda nihče jim ni prišel v pomoč. Le škoda, da se Gorenjski odred ni odločil za odločnejšo akcijo. Pri tem je izgubil oko strojnik Valentin Noč. To je bilo le skromno maščevanje za umor Toneta Štrumpfeljna-Anteja.

9. maja 1944 je Zaveljcina spet peljal Nemcem hrano v Javorniški Rovt. Nemci so pripravili bočno zaščito, oddaljeno tudi po 50 metrov stran od voza. Obveščevalec Tone Štrumpfelj-Ante se je pri radiotelegrafistih približal vozu, da bi zaplenil nekaj hrane. Kmet ni z ničemer opozoril Anteja, da je njegov prevoz zavarovan. Anteja je to stalo življenje. Ostrostrelec nemške bočne patrulje ga je s prvim strelom smrtno zadel.

V novozgrajenem taborišču sem ostal, dokler nisem po septembrski mobilizaciji odšel na Primorsko.

V Javorniškem Rovtu je bilo še nekaj težjih spopadov.

28. avgusta so se obveščevalci Kokrškega odreda dalj časa zadržali v Javorniškem Rovtu. Ivan Saksida-Peter in Evgen Bizjak-Iztok, ki sta bila skupaj s kurirjem Francem Smolejem-Šrončevim Štefanom v obveščevalni točki »Stol«, so zbirali podatke za Kokrški odred.

Tega zgodnjega jutra so se nekoliko pozno odločili za umik iz vasi. Nihče ni opazil, da so Nemci in Glažarjevi »raztrganci« pripravili zasedo nad vasjo. Nekaj zased je bilo tudi v bližini zadnjih hiš. Peter in Iztok sta padla nepričakovano v nemško zasedo. Uspelo se je umakniti Petru, medtem ko je Iztok obležal mrtev.[17]

V teh dneh je prišel k nam Jaka Žen, ki je dobil partizansko ime Vid. V dolini mu je postalo prevroče. Obdržali smo ga na našem sektorju. Prevzel je Stanetovo funkcijo in postal odgovoren za DE.

Zaradi težav s preskrbo mesa se je Tomaž odločil za zelo drzno akcijo. V Trebežu na Javorniku je imela tovarna hlev in v njem precej prašičev. Tomaž je zbral prostovoljce, saj je vedel, da je blizu tovarniška straža (Werkschutz). Zbral je skupino, ki je 20. oktobra 1944 odšla z njim. Poleg Tomaža sta odšla še Ciril in Vid in da bi tudi kurirje in obveščevalce založili z mesom, so tudi oni odšli v to akcijo. Tomaž, ki je moral prašiče tudi zaklati in na hitro razrezati, je imel največ dela. Bil je mojster v tem poklicu. Že pred vojno je v zimskem času po vasi klal prašiče. Ker prašiči niso smeli cviliti, je Vid z verigo vsakega stisnil za vrat. Akcije je zelo dobro uspela in z mesom smo bili založeni za nekaj časa.

Ciril, ki je za menoj bil imenovan za sekretarja sektorja I, je ostal z ostalimi v tem taborišču še nekaj časa. Bil je politično že dovolj izurjen in podkovan. Ker je obstajala nevarnost, da bi bilo taborišče izdano, saj je v tem času prišlo v partizane precejšnje število novih fantov in mož, se je odločil za premik.

Na Belško planino in v Lom

Ciril je svojo desetino odpeljal na Belško planino. Živine na planini ni bilo več in pastirska koča je bila prazna. Bila je primerna za tako veliko skupino. Prav prijetno toplo je bilo v njej. Težava je bila le v tem, da je bila Belška planina preveč oddaljena od vasi in še bolj od Koroške Bele. Tudi pot je bila na nekaterih mestih precej vidna. In kar je bilo še posebno nevarno, iz dimnika se je kar preveč kadilo in kdo bi sedaj kuril v planini, če ne partizani.

Ko je Ciril o tem razmišljal, se je odločil, da se vrnejo nazaj na Primož. Vendar tudi tu niso zdržali več kot nekaj dni. Vrnili so se nazaj, precej nižje, v Lom. Odločili so se, da zgradijo boljše bivališče. Narejeno naj bi bilo iz brun. Tudi sneg, ki je pričel padati, jih je opozarjal, da mora biti taborišče bolj zaprto in vsaj za silo toplo. Izbrali so parcelo KID (Kranjske industrijske družbe). Pričeli so ga delati le 100 metrov višje nad ostanki ruševin, kjer so pred mnogimi leti (še pred prvo svetovno vojno) živeli delavci, ki so tu pripravljali kamenje za bruse. Zato se je prijelo kraju ime Lom. Brunarica je bila kar precej prostorna in velika. Bili sta narejeni dve ležišči in sicer drugo nad drugim, tako da je ležalo v brunarici tudi deset borcev.

Med zadnjimi so se s sektorja I zadrževali v tem taborišču: Kristel Erbežnik-Ciril, njegova žena Angela Erbežnik-Nuša, Albin Noč-Tomaž, Tončka Noč-Milica, Francka Kapus-Urška, Jaka Žen-Vid, Franc Sirc-Jože, Lovro Albreht-Zdravko in za krajši čas tudi Ivan Brišar ter Milan Zupan-Nace. Le kratek čas je prišla v pomoč tudi Ivanka Krničar, ki naj bi pomagala Milici pri organiziranju mladine in njen oče Janez Krničar-Lenart, ki naj bi bil v pomoč Tomažu. Tudi Leon Celič, ki je bil sicer že odpoklican na Primorsko, se je zaradi bolezni še nekaj dni zadržal v taborišču.

Vse bolj pa se je kazala potreba po pripravah za prevzem oblasti. Potrebne so bile določene reorganizacije. Okraja Jesenice in Kranjska gora sta bila že združena.

3. decembra je bil že prvi sestanek novega združenega okrajnega odbora OF. Sestavljali so ga: Mihela Jelenc-Tatjana, Gregor Klančnik, Amalija Robič-Marta, Rudi Sirc-Janez, Peter Gluhar-Petko, Jože Svetina-Mojmir, Valentin Koselj-Vanjo, Jože Pristov-Jože, Leon Celič-Leon, Katarina Bregant-Viktorija, Rudolf Pančur-Rado in legalca Pavel Klinar ter Alojz Močilnikar-Napotnik. Sektorji so bili s tem ukinjeni in posamezni člani novega okrajnega odbora OF in nekateri nekdanji člani sektorjev so bili sedaj zadolženi za posamezna območja ali sektorje.

Sektorji so dobili svoje šifre:

Sektor Dol (prejšnji sektor I). Tu naj bi delovali: Jaka Žen-Vid, Franc Sirc-Jože, Leon Celič-Leon, Ela Treven-Rustja, Tončka Noč-Milica in Nace Zupan-Milan.

Sektor Peč (sektor Dovje). Tu so bili zadolženi: Gregor Klančnik, Nada Mertelj-Sava, Miha Krznarič-Pavel, Marija Salberger-Zdenka, Anton Kos in Jože Hlebanja.

Sektor Kot (Mojstrana). Tu so bili zadolženi: Rudolf Sirc-Janez, Amalija Robič-Marta, Vera in Vida.

Center (Jesenice) so prevzeli: Mihela Jelenc-Tatjana, Katarina Bregant-Viktorija, Angelca Marušič-Nevenka, Rudolf Pančur-Rado, Peter Gluhar-Petko, Cilka Treven-Mica, Jože Svetina-Mojmir in Franc Jakopič-Roman.

Praktično so bili sektorji ukinjeni 18. decembra 1944 in če niso posamezniki dobili posebne zadolžitve v političnem delu, so bili vključeni v Komando mesta Jesenice.

Ta reorganizacija je tudi omogočila, da so nekateri odšli v razne vojaške enote. Nekaj v Jeseniško-bohinjski odred.

Tako je taborišče, v katerem naj bi se politični delavci sektorja I zadržali čez vso zimo, bilo opuščeno. Iz sektorja I so namreč vsi odšli v Planino pod Golico ali bili odpoklicani v vojaške enote.

Prav v tem času pa so Nemci in raztrganci uprizarjali nad Planino pod Golico stalne hajke in postavljali zasede. Vse zadnje dni decembra 1944 in prve dni januarja 1945 je bilo politično delo na tem območju skoraj onemogočeno. V bližini Doma pod Golico so Nemci in »raztrganci« večkrat postavljali zasede in prav na zadnji dan leta 1944 so ubili Cilko Zupančič-Sonjo. Že 4. februarja 1945 so ponovno postavili zasedo. To pot so pričakali Tineta Koselja-Vanja, Janeza Pangeršiča-Jelka, Mirka Roglja-Petka in Elo Treven-Rustjo. Zaseda je bila tako dobro razporejena, da se niti enemu ni uspelo umakniti in vsi štirje so obležali mrtvi.

Politični delavci okraja so se zato odločili, da se umaknejo na območje Javorniškega Rovta v brunarico, ki so jo pred tem v decembru zapustili politični delavci sektorja I.

To bi skoraj postalo usodno. Ko so Nemci dne 22. januarja 1945 postavili v Medjem dolu zasedo in ubili obveščevalca Kokrškega odreda Ivana Sršena, komandanta III. relejne gorenjske kurirske linije Štefana Demšarja in kurirje Valentina Klinarja, Franca Mežka in Joža Žvaba ter zajeli kurirja Lojzeta Noča, so hoteli ugotoviti, kje je taborišče kurirjev.

Ujetega kurirja Lojza Noča, doma iz Javorniškega Rovta, so pripeljali v jeseniške zapore, kjer so ga gestapovci hoteli prisiliti, da bi jim izdal taborišče kurirjev. Ta tega ni hotel storiti, pač pa se je odločil in Nemce peljal v taborišče — brunarico, ki so jo opustili politični delavci sektorja I. Prepričan je bil, da je taborišče prazno in ni vedel, da so se vanj naselili politični delavci okraja Jesenice.

Politični delavci so se k sreči vsi umaknili brez žrtev. Nemci so brunarico zažgali, uničili in odnesli vso opremo.

Sedaj so se politični delavci umaknili v gozdarsko hišo pri opuščenem rudniku pod Savskimi jamami.

V tem času se je še posebno »izkazala« Mica Pivk, ki je bila s svojim možem Jakom ena od najaktivnejših organizatorjev BE-GA. 10. decembra 1944 je pri srečanju na Borovljah ustrelila pripadnika OZNE Otmarja Novaka.

Vse politično delo se je poslej odvijalo iz enega središča.

Ker sem želel v tem poglavju orisati le čas, ki sem ga sam neposredno doživljal in tudi sodeloval skoraj pri vseh akcijah in skušal s pomočjo sodelavcev reševati vsa organizacijska vprašanja, ki so nastajala pri organiziranju odborov OF, SPŽZ, DE, ZSM in KP ter SKOJ, sem se omejil le na obdobje od julija 1943 do septembra 1944.

Nekaj dogodkov ne bom nikdar pozabil. Posebno drag mi je spomin na najmlajša aktivista, ki sta darovala svoji življenji prav v Javorniškem Rovtu.

Oba sta padla v času, ko sem bil že onstran Jelovice na Primorskem kot pomočnik politkomisarja bolnice Franje.

Bilo je to novembra 1944. Milica mi je ta dogodek takole opisala: »Ježek je želel, da bi na Javorniku in na Koroški Beli bilo v mladinski organizaciji čimveč mladine. Naročil mi je, da bi 6. novembra povabila na sestanek nekaj deklet iz Trebeža. Dobili naj bi se na zgornjem delu Javorniškega Rovta pod zadnjimi hišami. Na dogovorjeni dan smo jih čakali, vendar malo stran od dogovorjenega mesta. Ta sestanek naj bi bil ob devetih dopoldne. Z menoj so bili Ivanka Krničar, mlada politična delavka, doma s Poljan, ki je prav v teh dneh prišla v pomoč, Justin Talar-Tobi in nekdo, ki se ga ne spominjam.

Čakali smo jih kar precej dolgo. Postali smo nestrpni in skušali ugotoviti, zakaj jih ni. Sumljivo nam je bilo to, ker je bilo med njimi dekle, ki je nismo imeli za našo, pa je Ježek vztrajal, da jo povabim.

Čakali smo že skoraj dve uri, ko smo nad nami zaslišali hojo in nemško govorjenje. Bili so Nemci, ki so čakali na dogovorjenem mestu. Prepričani smo bili, da je ena od deklet to povedala doma, za kar so seveda zvedeli tudi Nemci in nam pripravili zasedo. K sreči se nam je uspelo izmuzniti, le Ivanko je eden od Nemcev zadel. Čeprav se je ranjena zavlekla v grmovje, jo je nekdo opazil in so jo najprej grozovito mučili, nato pa zavlekli kakšnih 200 metrov stran, kjer so jo ubili.«

Ivanka je bila prijetno dekle in še polna življenja. Rada je tudi pela. Še prejšnji večer, ko so se zbrali pri Skednačevih vsi, razen Tomaža in obeh najmlajših, so zapeli tisto: »Ali veš, kako je luštno bilo, lani na današnji dan?«.

Še isti večer so jo pokopali v bližini kraja, kjer so jo našli mrtvo. Pri tem žalostnem opravilu so bili Tomaž, Milica, Vid in Krničar, Ivankin oče.

Tudi na Ježka, sekretarja okrajnega komiteja SKOJ in člana jeseniškega okrožnega komiteja SKOJ mi je ostal drag spomin.

Po seji okrožnega komiteja KPS, ki je bila 18. novembra 1944, so se odpravili na območje jeseniškega okraja Janez Bizjak-Stane, Tone Ambrožič-Božo in Jože Zupan-Ježek. Obiskali naj bi vse organizacije OF in SKOJ. Posebno vesel in zadovoljen je bil s to potjo Ježek. Od veselja je vso pot prepeval.

Prebredli so Savo pod Koroško Belo in se mimo cestarske hiše odpravili proti Koroški Beli, kjer so prespali. Pozno zjutraj so se odpravili proti Javorniškemu Rovtu. Tako so prišli do spodnjih hiš 20. novembra dopoldan. Ustavila jih je žena Toneta Kogovška in jih povabila v hišo na čaj. Kogovšek je pred hišo popravljal sani. Niso se še niti dobro odpočili in popili čaj, ko je potrkal na okno gospodar in povedal, da so v bližini Nemci. Prišli so iz zgornjega dela vasi in se ustavili pri hiši Toneta Rekarja »Vrbanovega«. Anica, Rekarjeva žena, se je prepirala z Nemci, ker so hoteli preiskati hišo. Vsi Nemci so bili obrnjeni proti Rekarjevi hiši. Stane in Božo sta skozi okno skočila na zadnjo stran hiše in bežala navzdol, le Ježek, ki je skočil za njima, jo je ubral preko potočka navzgor in se nameraval zateči v gozd. Toda tu so ga pričakali Nemci in padel je smrtno zadet. Nemci, ki so vstopili v Kogovškovo hišo, so že vedeli povedati, da so ubili partizana. Uporabili so besedo »bandit«. Kogovškovi je uspelo hitro skriti nahrbtnike Staneta in Boža, medtem ko ga je Ježek pri umiku zagrabil in zbežal iz hiše. Bizjak, ki se je malo nižje v goščavi skril, je naštel 67 Nemcev, ki so se vračali na Jesenice. Ko se je nato vrnil do Kogovška, je na žalost ob gruči otrok zagledal mrtvega Ježka. Ni mu kazalo drugega, kot da je skušal poiskati zvezo s političnimi delavci, s katerimi bi se morali dobiti na dogovorjenem kraju.

Ko se je tega dopoldneva odpravila Milica na zvezo na dogovorjeni kraj, kjer bi se morala srečati z Ježkom in ostalima dvema, ni bilo na zvezi nikogar. Odšla je proti domači hiši. Padlo je ravno nekaj snega in takoj je opazila okoli hiše vsepolno sledi nakovanih čev-

ljev. Vsa prestrašena je mati povedala, da so bili le malo prej tu Nemci in da so delali preiskavo. Doma sta bila ravno Tomaž in hčerka Majda. Tomaž je zaklal prašiča, da bi bili doma za silo preskrbljeni z mesom in da bi bilo tudi nekaj za partizane. Prav v tem času so prišli z zgornje strani Nemci in Tomažu je komaj uspelo, da se je skril v svinjak.

Znašel se je mlajši sin Pepi, ki si je nadel Tomažev klobuk in se delal, kot da je on zaklal prašiča. Nemcem je celo natvezil, da je prašič zbolel in da so ga morali zaklati. Na njihovo željo jim je celo razdelil precej mesa. Seveda so se Nemci dobre volje odpravili naprej in rešena sta bila tudi Tomaž in Majda, ki se je skrila na podstrešje za kaščo.

Mama je vedela povedati, da je bilo pri Kogovšku precej streljanja in da je pri tem padel tudi partizan. Milica se je takoj odpravila nazaj v taborišče in tu našla Staneta in Boža, ki sta lahko povedala samo to, da je padel Ježek. Kazalo ni drugega, kot da so pripravili vse za pokop. Že zvečer so se odpravili Tomaž, Vid in Milica proti Kogovšku. Ježek je še vedno ležal na planoti na drugi strani potočka.

Lovrenc Zaveljcina je pravkar pripravil krsto za Ivanko, ki je bila pokopana brez krste. Odločili so se, da bodo sedaj vanjo položili Ježka in ga tudi v bližini, kjer je padel, pokopali.

Bilo je že proti polnoči, ko jim je uspelo skopati jamo, in Ježka, sekretarja okrajnega komiteja SKOJ in člana okrožnega komiteja SKOJ, so položili v grob, kjer je ostal do današnjih dni. To je bila tudi želja njegovega očeta, ki se je po vojni vrnil iz nemškega taborišča. Pokop so opravili v največji tišini, da ne bi še bolj vznemirjali Kogovškovih sosedov. Pri tem žalostnem opravilu so bili Tomaž, Vid in Milica. Tako so bili sedaj v vasi že trije grobovi. Pokopati niso mogli le Anteja, ki so ga Nemci privezali za voz kmetu Zaveljcinu. Moral ga je vleči do Javornika. Pokopan je bil na jeseniškem pokopališču.

Pri vseh teh umazanih dejanjih so bili najbolj aktivni prav jeseniški »raztrganci«. Pri zadnji akciji, ko je padel Ježek, jih je vodil znani »raztrganec« Franc Verginc.

Mobilizacije

Gorenjski odred, katerega operativno območje je bilo po prenehanju Kokrškega odreda vsa Gorenjska, je v letu 1943 spadal v III. alpsko cono, ki je imela v svojem sestavu še Dolomitski in Soški odred.

Gorenjski odred je v poletnem času od aprila 1943 dalje tako imel v svojem sestavu I. bataljon »Gregorčičev«, ki se je večinoma zadrževal na Jelovici, II. bataljon »Stražišarjev« na Pokljuki ali pod Stolom in III. bataljon »Kebetov«, ki je operiral v Poljanski dolini. Vključena je bila tudi kokrška skupina (ostanek nekdanjega Kokrškega odreda), ki je delovala pod Storžičem. Drugi bataljon »Stražišarjev«,

včasih imenovan tudi »Pokljuški«, je imel tri čete, ki so delovale na Pokljuki ali včasih tudi pod Stolom. V sestav bataljona je spadal tudi vod pod Golico, imenovan Goliški vod, Komandanta bataljona Ernesta Seidlerja-Iztoka je zamenjal Jože Žirovnik-Mičo, ki je bataljon 12. 7. 1943 pripeljal v Farji potok (sedaj Potok). Tu je bil del bataljona vključen v novoustanovljeno Prešernovo brigado.

Že v januarju 1943 je Glavni štab NOV in POS z odredbo z dne 20. januarja 1943 dal nalogo Gorenjskemu odredu, da prične takoj z mobilizacijo letnikov 1923 in 1924, ki so bili predvideni za vpoklic v nemško vojsko ter da prične na vsem območju Gorenjske z ofenzivnimi akcijami.

Z odredbo so bili 1. marca 1943 imenovani v štab odreda: Franc Biček za komandanta, Evgen Matejka-Pemc za politkomisarja, Stane Kersnik-Jelovčan za namestnika komandanta, Stane Bizjak-Kostja za namestnika politkomisarja.

Že 5. maja je štab Gorenjskega odreda še razširil svoje povelje za mobilizacijo, zato je bilo izdano povelje za mobilizacijo vseh fantov do 40. leta starosti in vseh mož ter gospodarjev do 35. leta starosti.

Najprej naj bi mobilizacijo izvedli v dolini in šele nato v hribih. Tako je Mico, komandant II. bataljona, z večjim številom borcev prišel 22. junija 1943 na Koroško Belo. Kljub bližini nemške postojanke protiletalske obrambe v šoli je izvedel mobilizacijo.

Takrat je uspelo mobilizirati okoli 20 fantov in mož. To so bili:

Franc Bogataj	Pavel Svetina
Anton Dobravc	Vinko Svetina
Franc Fornezi	Andrej Taler
Janko Kovač	Ivan Toman
Franc Krajcer	Anton Vidic
Franc Kristan	Matevž Vidic
Miloš Martinuč	Tone Kranjc
Janko Novak	Pavel Svetina
Jože Novak	Miha Svetina

Dva dni kasneje se je prostovoljno priključil še Ciril Svetina. (Nekaj imen ni bilo mogoče ugotoviti.)

Ta mobilizacija je bila za Nemce resno opozorilo, da morajo računati tudi z našo vojsko. Žal je bilo precejšnje število mobilizirancev kasneje zajetih, nekateri pa so se celo brez dovoljenja vrnili na svoje domove. Najbolj vztrajna sta bila brata Ciril in Pavel Svetina, ki sta se kasneje celo priključila brigadi na Dolenjskem.

V partizanske vrste pa so se priključili kasneje novi prostovoljci, za katere pa nismo bili v skrbeh, da bi odhajali domov.

Ta, ena prvih mobilizacij, je tudi pokazala, da je nemška propaganda še vedno močna, še hujša pa je bila nemška grožnja o sank-

cijah nad domačimi. To so sicer že dokazali spomladi leta 1942, ko so sorodnike vseh, ki so odšli v partizane, aretirali in preselili na Bavarsko, v Nemčijo.

Toda Gorenjski odred ni počival, vse več je bilo sabotažnih akcij na železnici in električnih napeljavah. Partizansko vodstvo se je zavedalo, da je po kapitulaciji Italije nujno treba okrepiti število partizanov tako v brigadah kot v odredih. Vsakomur je moralo biti sedaj jasno, da bo po Stalingradu in italijanski kapitulaciji propadel tudi nemški nacizem z vso svojo vojaško mašinerijo.

Okrožni komite KPS za jeseniško okrožje se je dobro zavedal, da je nujno treba jeseniško delavstvo prepričati za bolj množičen odhod v partizane. Vedel je tudi, da brez ustreznega ilegalnega kadra ne bo mogoče mobilizirati večjega števila delavcev v tovarni. Odločil se je, da vključi v politično delo več predanih in aktivnih legalcev. Prav po kapitulaciji Italije je uspelo znatno razširiti število terenskih delavcev na območju jeseniškega okrožja. Posebno pa je poraslo število po novem letu 1944.

Že v januarju 1944 so borci 3. čete II. bataljona Gorenjskega odreda skušali izvesti nekaj manjših vendar pomembnejših akcij. Z oddelkom VOS pri okrožju Jesenice, ki je imel v februarju 1944 taborišče pod Španovim vrhom, smo se dogovorili, da gremo na Koroško Belo. Oddelek VOS je imel nalogo, da najde in kaznuje nekaj izdajalcev, ki so pričeli s pripravami, da bi tudi na našem območju organizirali belo gardo. To so bili znani predvojni veljaki, ki tudi v predvojnem času niso stali ob strani v političnih bojih. Npr. znana kmeta Lipovc in Vidic. V Trebežu na Javorniku je bil zelo »aktiven« nekdanji policaj Demšar. Prav ti so odločilno vplivali, da junijska mobilizacija 1943. leta na Koroški Beli ni uspela, saj so izvajali poseben pritisk na domače. Že tako smo imeli dovolj težav zaradi Glažarjeve skupine »raztrgancev«, ki so stalno kontrolirali naše poti in skušali ugotavljati, kje so naša taborišča. Ko smo tako 24. 2. odhajali s Koroške Bele, smo mobilizirali še Martina Noča-Glažarjevega, Joža Erlaha-Bedrmanovega in v Trebežu Cirila Plasina. Bili so pripravljeni iti z nami, čeprav je imel Plasin takrat že družino.

V Javorniškem Rovtu smo naleteli na Franca Rozmana, sicer pripadnika tovarniške straže (Werkschutz). Na ta dan se je poročil z domačinko Olgo Noč. Kljub neprimernemu času, ko je pravkar stopal v novo življenje, smo se vendarle odločili, da ga mobiliziramo.

S pripadniki tovarniške straže smo imeli nekaj slabih izkušenj. Gestapo jih je največkrat uporabljal za zaščito ali pomoč pri aretacijah naših aktivistov v tovarni. Po nalogu gestapa so tudi opravljali preiskave pri tistih, ki so jih sumili, da prenašajo ilegalno literaturo.

Rozman je sicer malo pomišljal, vendar smo ga prepričali, da bomo pozabili na njegovo službovanje v tovarniški straži. Rozman je bil tudi v tisti patrulji, ki je zasledovala spomladi leta 1942 Fran-

kiča, Šavlija in Kavčiča, ko so šli proti Potokom. Ti so se kot borci Levstikove čete vračali na Gorenjsko. Pri tem sta padla Šavli in Kavčič. Padli so v zasedo nemške policije, ki je prišla iz Žirovnice.

Rozman je odšel z nami in postal dober partizan. Odšel je v brigado. To je bila ena od manjših mobilizacijskih akcij, ki pa je dovolj odjeknila pri domačinih na Koroški Beli in tudi v Javorniškem Rovtu. Bila pa je tudi resno opozorilo nekaterim posameznikom, ki so prihajali v Javorniški Rovt in hoteli zanesti nemir.

Jože Erlah in Ciril Plasin sta bila poslana na Koroško. Žal sta bila že po krajšem času zajeta in ker sta gestapu povedala, da sta bila nasilno mobilizirana, so ju izpustili.

V tem mesecu se je priključila še Marija Fakin-Mija, sestra Jelenčeve žene. Pobegnila je iz zaporov v Kranju. Odšla je za politično delavko na sektor III na Mežakljo.

V mesecu aprilu se je odločilo za vstop v partizane precejšnje število novih sodelavcev in aktivistov OF. Nekaterim je grozila nevarnost aretacije, ker je bilo njihovo delo že preveč znano. Tudi to pot je bilo med prostovoljci nekaj tovarišic. Večina je bila že vključena v mladinsko organizacijo. Navajam jih po vrstnem redu, kot so prihajali, oziroma kot so vpisani v posebni evidenčni knjigi:

Franc Dobravc-Tonček
Anton Svetina
Franc Sirc
Janez Sirc
Lovro Albreht-Zdravko
Davorin Šest
Alma Lukič-Vida
Slavka Črv
Janko Vilman
Franc Treven
Ančka Iskra-Nina
Janko Šilar-Jože
Cilka Zupančič-Sonja
Franc Vavpotič
Hanc Mohor (nemški vojak)
Ivan Vaskovič
Franc Klarič
(oba iz taborišča
Podmežakljo)
Anton Rajgel
Katarina Rajgel
Jože Resnik
Viktor Jesih

Nekateri so bili vključeni v politično delo in smo jih zadržali na sektorju I. Večina pa jih je odšla v razne partizanske enote. Nekateri so odšli tudi k VOS ali h kurirjem.

16. aprila 1944 na Borovljah

Gorenjski odred je spoznal, da bo potrebno takoj začeti z obsežnejšimi mobilizacijami. Seveda je bilo nujno pritegniti v partizanske enote čim več delavcev iz železarne. Toda kako priti na same Jesenice? Tretji bataljon, ki je bil šele ustanovljen marca 1944 in so mu borci rekli kar »Planinčev bataljon«, ker je bil Jože Rebolj-Planinc njegov komandant, je bil pripravljen, da 16. aprila zvečer izvede širšo mobilizacijo na Borovljah — na Javorniku. Pri mobilizaciji naj bi sodelovali tudi politični delavci in pripadniki VOS. Na samih Bo-

rovljah sicer ni bilo nemške postojanke, pač pa je bila njena posadka protiletalske obrambe (Flak) v šoli na Koroški Beli. V tovarni na Javorniku pa je bila posadka tovarniške straže (Werkschutz).

Mobiliziranci naj bi se umikali preko Save na Mežakljo in Pokljuko. Akcija se je začela ob 9. uri zvečer. S pomočjo spiskov in terenskih političnih delavcev ter vosovcev, ki smo bili za vodiče, je akcija dovolj dobro stekla.

Vedeli smo, da na Borovljah stanuje tudi nekaj pripadnikov tovarniške straže (Werkschutz), ki imajo doma tudi orožje. To bi bilo lahko nevarno. Zato so imeli pripadniki VOS še posebne zadolžitve. Med predvidenimi za mobilizacijo je bilo tudi nekaj takih, katerim nismo mogli preveč zaupati. Akcija se je tako začela in vse je šlo nekako v redu. Že so bili mobiliziranci na zbornih mestih, ko so počili streli v bližni nekdanje Čebularjeve in Mulejeve gostilne. »Verkšuca« Kerin in Tvrdi sta se ojunačila in pričela streljati. Kljub temi sta strela zadela vosovca Slavka Likoviča-Petra. Obležal je mrtev. Še ena težava je nastopila. Pri Lipejevih se je zataknilo. Mož ene od hčera se je uprl, da bi šel z nami in se je izgovarjal, da je pripadnik Jehovih prič, ki mu ne dovoljuje prijeti za orožje. Nekako smo ga prepričali, da bo šel v delavski bataljon in da mu ne bo treba nositi orožja. Tako je tudi on postal partizan. Staremu Lipeju, ki pa je bil zelo navdušen v organizaciji bivših avstrijskih bojevnikov ter je večkrat paradiral po Jesenicah, smo pobrali vsa avstrijska in nemška odlikovanja. Kljub uspešni mobilizaciji nam je bilo težko, saj smo izgubili enega od dobrih varnostnikov VOS. Tega večera smo po takratni evidenci mobilizirali 58 mož in fantov.

Mobilizirani so bili:

Cene Beguš
Ivan Bevc
Jože Bizjak
Adolf Buhaker
Franc Črv
Franjo Demšar
Peter Demšar
Janez Dolenc
Anton Fišer
Valentin Franko
Franc Glavič
Franc Gmajner
Jean Garcia
Avgust Hartman
Štefan Heberle
Jernej Intihar
Jože Jakopič
Albin Jensterle
Franc Jordan
Albin Klemenčič
Filip Klemenčič
Jože Knific
Filip Kos
Jože Košir
Ludvik Lavrinc
Anton Likar
Rudolf Majcen
Jože Marin
Anton Mendižev
Ivan Mirtič
Ivan Močnik
Janko Mulej
Franc Novak
Friderik Okrožnik
Anton Perko
Vinko Pivk
Anton Pogačnik
Andrej Potočnik
Janez Potočnik
Rudolf Rakovec
Jože Rozman
Ivan Rozman
Simon Ravnik
Alojz Samar
Viktor Smrke
Albin Stare
Pavel Strajnar
Jože Svetina
Lovro Šapek
Martin Šetinc
Anton Štrumbelj
Peter Šuštar
Anton Tišov
Franc Valentar
Vinko Zorman
Janez Zupanc
Mirko Zuragin
Anton Žan

Le nekaj za tem so se javili prostovoljno še Leon Celič, Lojze Jurca, Tone Kapus in Jože Žvab.

Uspeh te mobilizacije je bil hud udarec za vodstvo tovarne. Tolikšno število delavcev manj v tovarni se je že zelo poznalo.

Gestapo je poizvedoval za vsakega posebej, da ni bilo morda med njimi prostovoljcev. Tudi to pot ni šlo brez dezerterstva. Približno deset jih je čez nekaj dni pobegnilo domov, nekaj celo med Glažarjeve »raztrgance«. Večina mobilizirancev je odšla v brigade na Primorsko. Postali so dobri borci. Tako smo nekako popravili slab vtis in manj je bilo očitkov, da se Jeseničani le preveč težko odtrgamo od doma in tovarne.

Poročilo, ki ga je pripravilo vodstvo tovarne, je zelo pomembno, saj v njem zelo kritično ocenjuje stanje v tovarni po tej akciji. Vsebina poročila je naslednja:

»V noči od nedelje, dne 16. na ponedeljek, dne 17. t. m. okoli ene ure ponoči je vdrla večja grupa partizanov v delavsko naselbino Borovlje ter so obkolili celo okolico.

Nato so vdirali v posamezne stanovanjske hiše in prisilili moške prebivalce, pod pretnjo z orožjem, da gredo takoj z njimi. Po dosedanjem poročilu je bilo 51 mož prisilno mobiliziranih, od teh 48 članov kolektiva KID.

Na dveh mestih se je razvilo tudi streljanje in sicer zaradi tega, ker sta se dva naših bivših članov Werkschutza, sedanja pomožna policista Kerin in Tvrdi energično branila. Streljala sta na bandite s puškami in istočasno metala ročne bombe. Eden od partizanov je obležal mrtev na licu mesta, medtem ko so trije verjetno ranjeni in zopet odpeljani.

Ta napad je naša tovarniška straža takoj javila telefonsko žandarmeriji in gestapu, toda pomoč je prišla prepozno, tako, da so mogli partizani skupno s prisilno mobiliziranimi preje pobegniti.

Ugrabitev 48 članov kolektiva, ki so bili po večini strokovni, fužinski delavci, kakor valjavci, ključavničarji, posluževalci turbin itd., kar pomeni posebno za valjarno na Javorniku skoro nenadomestljivo izgubo. Jutranja posadka na grobi progi na Javorniku je mogla pričeti z obratovanjem z veliko zamudo in po dodelitvi nadomestnih moči. Verjetno bomo zaradi tega prisiljeni, da opustimo tretjo izmeno v valjarni na Javorniku.«

V mesecu maju so se še javili naslednji prostovoljci: Ivan Beguš, Valentin Črv, Simon Koselj in Ivan Noč. Ivan je bil doma iz Javorniškega Rovta in je prišel iz nemške vojske na dopust. Da bi prikril svoje dezerterstvo (stanoval je s svojimi starši poleg električne centrale), se je odpravil od doma z vso bojno opremo, ki jo je prinesel s seboj, vendar pa na vlak ni odšel. Njegova mati je odnesla kartico s sinovimi pozdravi in sporočilom, da se je srečno vrnil do Beljaka, kjer je kartico vrgla v nabiralnik. Ta je bil dovolj dober dokument gestapu, da staršev niso preganjali.

V mesecu juliju so se javili še naslednji: Martin Žvab iz Javorniškega Rovta, prav tako nemški dezerter, Franc Pavlin in Polde Pavčnik oba uradnika v tovarni. Ivan Tori z Javornika ter Anica Noč in Anica Lebar, ki je bila doma iz Poljanske doline, Ivko Saksida, ki je dobil ime Peter, Vaso Grgič bivši orožnik in Pavla Rant-Radoslava, ki je bila pred tem aktivistka — mladinka na Borovljah.

V juliju sta prišla kot prostovoljca Janez Bizjak-Stane in Miha Noč-Kavčkov.

Sedaj je bil čas, da mobiliziramo tudi v Javorniškem Rovtu. Brez posebnih težav ali problemov smo 11. julija 1944 odpeljali v partizane skoraj vse fante iz Javorniškega Rovta in tudi nekatere može.

To so bili:

Franc Lipovec-Vrvačev	Jože Razinger-Zimovčev
Alojz Noč-Nočev	Anton Rekar-Vrbanov
Jože Noč-Jencelnov	Franc Smolej-Kajžnikov
Jože Noč-Miševčev	Anton Zaveljcina-Suharjev
Pavel Noč-Jencelnov	Zdravko Zaveljcina-Suharjev
Joža Obid	Anton Nadižar-Vrvačev

Nekaj težav je bilo s Krmeljem, ki je sicer stanoval pri električni centrali, pa je bil tedaj ravno pri Janku Štrcinu, ki je bil poročen z njegovo hčerko. Naše mobilizacije se je ustrašil in je skušal pobegniti. Bal se je, da se je morda partizanom kaj zameril, ker se je s stražarji pri centrali dobro razumel. Bil je tudi že starejši letnik in smo ga kasneje spustili domov.

V teh dneh so se javili še Joža Logar z Javornika, ki je dezertiral iz nemške vojske, Olga Erlah-Šmonova iz Javorniškega Rovta ter Francka Robič iz Trebeža na Javorniku. Olga je posebno veliko pomagala obveščevalcem, ki so se pri Šmonovih velikokrat tudi ustavili. Obe smo s kurirji poslali na Mežakljo.

V avgustu smo poskusili z novo mobilizacijo. Tokrat se nismo podali mobilizirat v dolino, temveč smo poskusili s pozivi. Pripravili smo pozive tudi za vse tiste, ki so bili mobilizirani že 22. junija 1943, v prepričanju, da je sedaj čas že tako dozorel, saj se je nemška fronta krhala na zahodu in vzhodu. Nekateri od belških fantov so bili tudi v tovarniški straži (Werkschutz) in bili smo prepričani, da se bodo našemu pozivu odzvali in se tako oprali.

Pripravili smo približno 40 pozivov. Pred težko nalogo smo postavili naše mlade aktiviste, članice SKOJ in mladinke. Te smo prepričali, da so osebno znosile pozive vsakemu posamezniku. Pozivnice so bile pripravljene 12. avgusta, dostavljene pa 25. avgusta. Navedli smo tudi dan prihoda v partizane in sicer za vse enako. Akcijo smo predvideli za 26. avgusta zvečer. Čeprav se niso vsi odzvali, pa je na naš poziv prišlo v partizane 12 fantov in mož:

Franc Bogataj	Valentin Mulej	Miha Svetina
Janko Kavčič	Alojz Noč	Matevž Vidic
Slavko Koblar	Janko Pretnar	Stanko Zupančič
Alojz Mulej	Jaka Svetina	Jože Žabkar

V posebni evidenčni knjigi iz tega obdobja imam za čas od januarja do avgusta 1944 vpisanih 153 oseb, od tega 18 žena in deklet. Ta številka nam nazorno pokaže, da so politični delavci — terenci sektorja I svoje delo dobro opravili. Tu sicer manjkajo še prostovoljci, ki so prišli v septembru in še nekateri posamezniki, ki so vstopili v partizane drugje. Posebno velik je bil delež fantov, ki so sicer iz strahu pred represalijami odšli v nemško vojsko, pa so se v času prvega dopusta ali kake druge priložnosti odločili za vstop v partizane. Ti so v večini primerov prinesli s seboj tudi orožje.

Politični delavci sektorja I nad Javorniškim Rovtom poleti 1944; z leve zadaj: Tončka Noč-Milica, Janko Vilman-Cvetko (komandir kurirske karavle G-22), Kristl Erbežnik-Ciril, Cilka Zupančič-Sonja, Albin Noč-Tomaž, Ferdo Gortnar-Lado (komandir IV. relejnega sektorja), Francka Kapus-Urška; sedijo z leve: Jože Rebolj-Planinc (komandant 2. bataljona Gorenjskega odreda), Angela Erbežnik-Nuša in Janko Šiler-Jože (obveščevalec VOS)

Ko so Nemci ugotovili, da se dopustniki ne vračajo več nazaj v vojsko, jih niso več spuščali domov, temveč samo do Beljaka ali Celovca. Pa tudi tu so se znašli naši aktivisti in pripravili ustrezne dokumente in odpeljali civilno obleko do Beljaka ali do Celovca. Če pa je bilo tudi to nemogoče, so nekateri posamezniki odšli v Karavanke tudi s koroške strani.

Na vsak način je bilo delo, ki smo ga morali opraviti aktivisti pri mobilizacijah, pa naj smo jih opravljali z vojaško enoto ali pa smo uspeli prepričati domačine za prostovoljen vstop v partizane, precejšnje. S tem smo preprečili, da bi nastajale sovražne postojan-

ke, kot je bil to primer v spodnjem delu Gorenjske. Uspeli smo, da je odšla v partizane večina nemških vojakov, preprečili smo ustanovitev vaške straže, saj je bilo nekaj primerov takih poskusov tudi pri nas na Javorniku in tudi v Planini pod Golico. Odtegnili smo precejšnje število pripadnikov tovarniške straže (Werkschutza). Posebno veliko aktivističnega dela je bilo opravljenega s tem, da smo precejšnje število letnikov, ki bi morali iti v nemško vojsko, še pred tem pripravili za vstop v partizane.

O partiji in Osvobodilni fronti — v dokumentih

Sestavek o delu političnih organizacij ter političnih delavcev — ilegalcev ne bi bil popoln, če ne bi bil podprt s podatki v dokumentih. Ti niso popolni, toda dajejo mi možnost, da sem lahko razjasnil marsikatero vprašanje in dopolnil podatke, ki so se v spominu že zdavnaj izgubili.

Gorenjski muzej hrani nekaj teh dokumentov. Odstopili so jih nekdanji politični delavci — terenci, ki so s svojim arhivom prišli ob osvoboditvi leta 1945 v dolino, ali pa so ta arhiv zakopali in kasneje po osvoboditvi rešili. Žal je nekaj tega arhiva za vedno ostalo zakopanega, ker so tedanji terenci pozabili, kam so ga zakopali, ali pa je bil zaradi vlage uničen. Tako sem imel na razpolago nekaj arhiva okrajnega komiteja KPS za jeseniški okraj — zapisnike sej od maja 1944 do 26. maja 1945, ko je bila zadnja seja in je bilo jeseniško okrožje razdeljeno na okraj Jesenice in okraj Radovljica. Sicer sem imel na razpolago le ohranjene zapisnike 6., 7., 10., 11., 12. seje, zapisnik sestanka komitejev združenih okrajev Jesenic in Kranjske gore in zadnji zapisnik tik ob osvoboditvi 15. in 26. maja 1945.

Nekoliko več gradiva sem imel na razpolago od okrajnega odbora Osvobodilne fronte. To so bili zapisniki 3., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13. in 14. seje ter zapisnik prve skupne seje okrajnega odbora OF, združenih okrajev Jesenic in Kranjske gore in zapisnik okrajnega aktiva v januarju 1945. Imel sem tudi zapisnik sestanka partijskega aktiva, ki je bil 16. januarja 1945. Zadnji zapisnik je s sestanka referentov okrajnega odbora OF z dne 22. maja 1945.

Ob tem je zelo zanimiva korespondenca okrajnega komiteja KP in okrajnega odbora OF. V arhivu so ohranjena tudi štirinajstdnevna poročila, ki govorijo o opravljenih nalogah.

Zanimiva so tudi poročila o zbranem materialu. Tu ne gre le za majhne zbiralne akcije, pač pa je v poročilih razvidno, da so aktivisti v dolini v določenem razdobju 14 dni zbrali več 100 kg kruha, moke, sladkorja, fižola, maščob, krompirja itd.

Delo partije

Na 6. seji okrajnega komiteja KPS, ki je bila 20. maja 1944 v taborišču okrajnega komiteja KP so bili navzoči: Božo, Joža, Beno,

Nace, Jež(ek), Gašper, Miha, Aleš, Sonja in Tatjana. Manjkali smo Ciril, Rado, Vanjo in jaz (Slovenko). Seja se je pričela ob 10. uri.

Na njej je bilo ugotovljeno, da je v okraju 15 odborov OF, 13 odborov DE, 15 odborov SPŽZ, 20 odborov ZSM in 20 gospodarskih komisij. Na tej seji je bilo ugotovljeno, da se na sejah odborov ne pišejo zapisniki in da naj bi bilo to v bodoče obvezno. Odbori OF so tudi odgovorni za delo GK. SKOJ je sicer maloštevilen — samo 11 članov, ki so včlanjeni v 4 skupine. Skojevci so tudi odgovorni za delo ZSM in na vsakem sestanku skupine SKOJ naj bi bil navzoč eden od članov KPS.

Na seji je bilo podano poročilo o politični in vojaški situaciji v svetu in pri nas. Ocenjen je bil položaj v okraju.

Jeseniškim proletarcem — delavcem je nujno treba pojasniti, da je politično delo potrebno poživiti in na terenu dokazati, da je sodelovanje med jugoslovanskimi narodi potrebno. Vedno znova jim je treba dokazovati, zakaj se borimo ter da nam zunanji in notranji politični in vojaški položaj narekuje, da ne smemo pasti v defenzivo.

Na naslednji seji okrajnega komiteja KP, ki je bila 3. junija 1944, smo se zbrali: Božo, ki je bil takrat sekretar, Aleš, ki se je po vrnitvi iz koncentracijskega taborišča Mauthausen 7. aprila 1944 vključil na sektor IV v naš okrajni komite KPS, Ježek, ki je bil odgovoren za mladino, Tatjanca, ki je bila postavljena za sekretarko okrajnega odbora OF in jaz (Slovenko), ki sem bil odgovoren za politično delo na območju sektorja I — tudi za politično delo med kurirji in obveščevalci.

Sejo je vodil Božo. Dnevni red je bil naslednji:

1. Čitanje zapisnika.
2. Politična situacija, zunanja in notranja.
3. Politična situacija na območju okraja.
4. Delo odbora:
   a) Stanje in delo DE.
   b) Stanje in delo odborov OF.
   c) Stanje in delo SPŽZ.
   d) Stanje in delo ZSM.
   e) GK in njih delovanje.
   f) Partija in kandidati.
5. Kritika in samokritika.
6. Slučajnosti.
7. Sklepi.

Posamezniki smo podali poročilo o svojem delu, ki je bilo samokritično. Jaz sem poročal, da je bilo na območju sektorja I dosedaj postavljenih že 20 odborov SPŽZ in da je bil eden od aktivistov mobiliziran. Poleg zunanje in notranje politične situacije je bilo govora

tudi o zadolžitvi posameznikov in da morajo biti te tudi vnesene v zapisnik.

Precejšen poudarek je bil dan nalogi, da je potrebno obrazložiti pomen in naloge, ki ju imata SNOS in AVNOJ.

Ugotovili smo, da je ena od glavnih napak ta, da je premalo članov KP, ki naj bi odločilno vplivali na delo odborov OF.

Kot člani komiteja smo bili določeni Božo, Tatjana, Jež(ek) in jaz (Slovenko), da pospešimo delo v odborih OF. Ukinjen je bil sektor III na Mežaklji, kjer je pred tem prišlo do znanega gestapovskega vdora in pobega plavogardista Janka Trojarja in sekretarke ZSM Zinke Dolžan-Ogle. Padel pa je tudi sekretar sektorja II Rupert Kiršner-Jože, ujeta pa je bila Marija Fakin-Mija. Delo tega sektorja se je preneslo na sektor IV na Mežakljo.

Sprejet je bil sklep, da se razširi politična dejavnost in zadolži za sektor II Tatjanco, za sektor IV Jožeta in za sektor I mene (Slovenka).

Vsak od nas je bil še posebej zadolžen, da postavi na svojem sektorju vsaj dva odbora OF, SPŽZ, ZSM in DE.

Na 10. seji okrajnega komiteja KP, ki je bila 29. 7. 1944, smo bili navzoči Božo, Tatjanca, Aleš in jaz (Slovenko). Dnevni red je bil enak kot prejšnji. Seja se je pričela ob 9. uri dopoldne.

V politični in vojaški situaciji je Božo zelo poudaril pomen uspehov Rdeče armade in zaveznikov. Govoril je o precejšnji razdvojenosti v nemški armadi in popuščanje njihove zavesti. Člani komiteja pa bi morali posvetiti več pozornosti pravilni izbiri kadrov ter da bi se okrepilo delo partije. Sestanki naj bi bili vsak teden. Kandidatom je potrebno pomagati pri študiju z brošurami, kajti če bo član trden, bo imela uspeh tudi organizacija OF, v katero mora partija vložiti vse svoje sile.

V partijo smo sprejeli tudi 4 člane, z našega sektorja Lojzeta Jurca. Na tem sestanku je odpadla kritika in samokritika. Kot sklep je bila sprejeta zadolžitev, da se morajo utrditi vse partijske in kandidatske celice. Redno tedensko bi se morali sestajati in tudi voditi zapisnik.

Na njihovih sestankih naj bi bil navzoč tudi član okrajnega komiteja KP. Predvsem je meni ostala ista zadolžitev za sektor I, Božo pa je prevzel odgovornost za sektor II, Tatjanca pa za sektor IV.

Na 11. seji, ki je bila 10. avgusta 1944, je bil približno enak dnevni red, le da so bile pod 4. točko o delu komiteja določene naslednje naloge:

a) Poročilo članov komiteja.
b) Vzgoja partijskih in kandidatskih celic.
c) Partija in kandidati.

d) Organizacija OF in ostale politične organizacije.
e) Mobilizacija.

Navzoči so bili Božo, Tatjanca, Franjo Napotnik in jaz (Slovenko). Povabljen je bil tudi Rado, sekretar sektorja II.

Prečitali smo Ljudsko pravico št. 11. Seznanili smo se z najvažnejšimi članki, ki so pojasnjevali politični položaj in smernice za nadaljnje delo.

Več naj bi poudarjali pomen jugoslovanstva in še bolj popularizirali Titovo Jugoslavijo. Opustiti bi morali ozkosrčno gledanje, osredotočeno le na slovenstvo, oprijeti bi se morali ideje združevanja vseh jugoslovanskih narodov v skupno federativno Jugoslavijo. Titovo Jugoslavijo moramo poudariti še posebno zato, ker je Tito za nas kovinar, proletarec in pravi komunist, ki želi prinesti oziroma izvojevati vsem narodom pravico in svobodo.

Posebno pozornost smo posvetili mobilizaciji vseh za orožje sposobnih ljudi. To pa naj bi dosegli z vsemi razpoložljivimi vojaškimi, političnimi, organizacijskimi in propagandnimi sredstvi. Pritegnili naj bi vse, ki so bili vključeni v nemško vojsko in bili zaslepljeni z nemško propagando. Prečitali smo tudi članke »Naša narodnoosvobodilna vojska in italijanski partizani«, »Za osvoboditev domovine«, »Ob triletnici domovinske vojne Sovjetske zveze«, »Primorska voli za Titovo Jugoslavijo«.

Na našem območju pa je bila politična situacija nekoliko slabša zaradi hudega okupatorjevega pritiska in terorja. Vsakodnevne hajke so onemogočale prihod aktivistov na zveze. Ljudje so bili nekoliko ustrahovani.

Na 12. seji, ki je bila 23. 8. 1944 smo bili navzoči Aleš, ki je bil v tem času že član okrožnega komiteja KP, Tatjanca, Franjo Napotnik, Miroslav (ZSM) in jaz (Slovenko).

V tem času je prišlo do kadrovskih sprememb. Božo je bil odpoklican na okrožje in je sedaj funkcijo sekretarja okrajnega komiteja KP opravljala Tatjanca. Poleg tega je bila še naprej tudi sekretarka okrajnega odbora OF. Dnevni red je bil običajen. V zunanje- in notranjepolitičnem položaju je bila poudarjena uspešnost zahodne in vzhodne fronte ter potrditev trdnosti pakta med Anglijo, Ameriko in Sovjetsko zvezo. Govorili smo tudi o sporazumu Tito-Šubašić in njegovem pomenu ter o pomenu srečanja Tita s Churchillom. Ugodni zunanji in notranji politični položaj naj bi izkoristili za utrditev politične situacije na domačem terenu. Na seji je bilo ugotovljeno, da je na sektorju I ena ilegalna partijska celica s 6 člani — 3 tovariši in 3 tovarišice; en legalec kandidat, 2 legalni kandidatski celici z 8 člani — 5 tovarišev in 3 tovarišice; ena legalna partijska celica z dvema članoma.

Zadolžen sem bil, da vzgajam in kontroliram partijsko celico obveščevalcev in kurirske postaje 10 G in 22 G, kakor tudi 2 legalni

celici v dolini. Podobne zadolžitve so prejeli tudi ostali člani komiteja. Nastajali so tudi manjši spori med nami, političnimi delavci, in kurirji ter obveščevalci. Pokazalo se je, da je bilo premalo sodelovanja in politične osveščenosti. Prav zato je komite še bolj delal na tem področju.

Več pozornosti naj bi posvetili mladini in še posebej organizaciji SKOJ, ki je bil kader za partijo. Mladina naj bi se tudi vzgajala v duhu marksizma in leninizma.

Sprejet je bil sklep, da naj bi se iz uličnih odborov OF in SPŽZ formiral začasen mestni odbor OF. Mladino bi prav tako kasneje vključili vanj. Ta mestni odbor OF naj bi bil dovolj številen.

Obveščeni smo bili, da je mladina izvedla trosilne akcije in da so natrosili letake z napisom »Vsi v partizane«. Izražena je bila želja in predlog, da bi na naš teren prišla močnejša vojaška enota, da bi pregnala in ustrahovala domače izdajalce, še posebno zato, ker smo bili v stalne nevarnosti zaradi sovražnih zased in kontrol, poleg tega pa smo bili še slabo oboroženi.

Naslednji zapisnik komiteja je kar znatno daljši. Seja je bila 2. 12. 1944. Prišlo je do reorganizacije in na tej seji je bila tudi formalno potrjena združitev okraja Jesenice in Kranjske gore. Tu mene že ni bilo več, saj sem že konec septembra odšel na Primorsko. Pred tem sem bil še dober mesec v zaščitnem bataljonu pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko.

Tudi Ciril, ki je za menoj vodil sektor I, je bil član okrajnega komiteja. Tudi on je v tem času že bil v Jeseniško-bohinjskem odredu. Na tej seji bi moral biti Leon, ki pa je bil tudi že predviden za premestitev na Primorsko.

Sejo je vodila Tatjanca, navzoč pa je bil tudi Božo, tokrat kot član okrožnega komiteja KP.

Sprejeti so bili naslednji zaključki. V delu partije je potrebno več zavzetosti, kakor tudi pri študiju politične literature. Povečati je potrebno propagando za razkroj sovražnikovega aparata in domačih izdajalcev.

Potrebno bo posvetiti več pozornosti šolski vzgoji, da bi mlajši rodovi bolj spoznali vlogo in pomen naše borbe.

Govora je bilo tudi o mobilizaciji in nalogah aktivistov, kako bi s pozivnicami dosegli čim večji uspeh.

Posebna naloga je bila redno zbiranje hrane in drugih potrebščin za našo vojsko. Sestanki celice naj bi bili tedenski.

Okrajni komite naj pospeši mobilizacijo in člani partije, ki odhajajo v partizane, naj s seboj pripeljejo še nove prostovoljce. Vsa pomoč naj se nudi gospodarskim komisijam.

Sestanek, ki se je začel ob pol 12. uri, se je končal šele ob polnoči.

Za čas od 2. decembra 1944 do 15. maja 1945 — do osvoboditve — nisem imel na voljo zapisnikov in mi ni znano, ali sploh obstajajo.

Zadnji zapisnik je z dne 15. maja 1945. Pisan je z roko. Ker je označeno, da je bila to 21. seja, je moč sklepati, da je bilo v mesecih od decembra do tega časa osem sej. Na tej seji, ki je bila na Bledu, je bil navzoč tudi Očka, instruktor CK KPS, ter Aleš, ki je bil od jeseni 1944 sekretar okrožnega komiteja KPS. Komite so na tej seji zastopali Anton Ambrožič-Božo, Vida Gantar-Vida in Minka Mencinger-Veljka.

Dnevni red je bil naslednji:

1. Organizacijski pregled.
2. Delo komiteja.
3. Slučajnosti.

V prvi točki so obravnavali reorganizacijo kurirske mreže, ki sedaj ni bila več potrebna in mobilizacijo vseh za orožje sposobnih.

Ob tem je seveda prišlo do težav pri evidenci partijskih organizacij, pa tudi osnovna naloga je bila sedaj, kako čimprej izvesti mobilizacijo.

Partijsko delo bo treba nujno takoj poživiti. Partija mora odigrati vodilno vlogo pri utrjevanju oblasti in sploh vsega javnega življenja.

V sklepu je bilo rečeno, da morajo vsi člani okrajnega odbora OF takoj oditi na vse območje okrožja in pomagati članom komiteja KP pri pregledu in aktivizaciji vseh partijskih celic. Takoj bo potrebno začeti s študijskimi sestanki in zborovanji partijskega aktiva. Posebej je bilo opozorjeno, naj ne bi karkoli očitali tistim, ki so dosedaj stali ob strani, da jih ne bi odvračali od dela.

Tudi v železarni so na novo potrebne partijske celice, ker se je reorganizirala OF oziroma so bili sedaj člani vključeni v odbore DE. V njih so sedaj večinoma vključeni člani KPS.

Okrajni komite KPS sestavljajo sedaj Ivan Brišar, Katarina Bregant, Franc Medja, Peter Gluhar in Helena Jere.

Člani partije morajo nuditi vso pomoč skojevcem, le-ti pa morajo delati po navodilih partije. Člani OF so se pri prevzemu oblasti dobro izkazali. Potrebno pa bo paziti, da se ne bi laiki spuščali v širša politična razglabljanja.

V tem času je bila tudi seja okrožnega komiteja KPS, na kateri so podrobno razdelili vse delo ob prevzemanju oblasti. Poseben poudarek je bil dan politični aktivizaciji.

Ob tem so tekle tudi priprave za množična zborovanja z nalogo, da bi okrasili hiše, javna poslopja in ceste, pri čemer naj bi čimveč angažirali mladino in žene ter še posebej tiste, ki so dosedaj le malo prispevali k osvoboditvi domovine.

Ker je prejšnji oblastni komite KPS za Gorenjsko postal okrožni komite KPS za Ljubljano s 6 okraji, je nastala sprememba tudi pri imenovanju na našem območju.

V jeseniški okrajni komite KPS so bili imenovani:

Aleš Jelenc kot sekretar
Minka Mencinger-Veljka
Ivan Brišar
Franc Medja-Marko
Peter Gluhar-Petko
Angela Čuden-Maruška
Ivanka Stare-Tanja
Franc Rozman-Planinc
Franc Žumer

Delo Osvobodilne fronte

Poročilo okrajnega odbora OF, katerega sekretar je bil hkrati tudi sekretar okrajnega komiteja KPS, je bilo običajno narejeno po vprašalniku, ki je vseboval 24 točk. Okrajni odbor jih je pripravljal vsakih 14 dni.

Tako poročilo je z dne 24. maja 1944 in je razvidno, da je v okraju sedaj 15 odborov OF in 13 odborov DE.

Za delo okrajnega odbora OF je bil tako tedaj odgovoren Božo, ki je bil obenem tudi sekretar Okrajnega komiteja KPS. V odbor je bila tudi že vključena Sonja, ki je istočasno bila tudi sekretarka okrajnega odbora SPŽZ. Na sektorju I je po tem poročilu obstajalo 5 odborov OF.

Sklenjeno je bilo, da bi bile seje okrajnega odbora OF na 14 dni. Do naslednje seje naj bi v vsaki organizaciji pridobili po 2 odbora. V okrajni odbor OF je bil tedaj tudi že vključen Ciril, ki je na sektorju I odgovarjal za organizacijo OF. Jaz sem kot sekretar sektorja I in član okrajnega komiteja KP odgovarjal za delo partije.

Poleg navedenega je bilo v vprašalniku tudi poročilo o zbranem materialu. V delu z odbori je bilo omenjeno, da je uspelo v narodnoosvobodilno gibanje pritegniti celo nekaj nemških vojakov. Poročilo z dne 5. 6. 1944 govori, da se je v tem času število odborov OF povečalo na 16 in da obstaja le 1 odbor DE.

Razširil se je okrajni odbor OF, tako da so bili v njem vključeni: Božo kot sekretar, nadalje Jež(ek), Ciril, Gašper, Rado, Miha, Vanjo, Sonja in Zdenka, ki je začasno prevzela odgovornost za mladino. V poročilu je naštet tudi zbran material.

Omenjena je bila potreba po večji vojaški enoti, da bi bila v pomoč pri mobilizaciji in zasledovanju sovražnih enot, ki zelo ovirajo politično delo terencev.

3. junija 1944 je bila že 3. seja okrajnega odbora OF, kar dokazuje, da smo pričeli s pisanjem zapisnikov že v aprilu. Seje okrajnega odbora OF so bile na sedežu okrajnega komiteja KPS. Dnevni red je običajno vseboval naslednje točke:

1. Čitanje zapisnika.
2. Politična situacija, zunanja in notranja.
3. Politična situacija na območju okraja.
4. Formiranje odbora OF.
5. Delo odbora.
6. Kritika in samokritika.
7. Slučajnosti.
8. Sklepi.

Navzoči so bili Božo, Aleš, Beno, Gašper, Rado, Ciril, Sonja, Vanjo, Tatjanca in jaz (Slovenko).

Sejo je vodil Božo kot sekretar odbora, jaz sem poročal, da sem postavil 2 nova odbora in enega legalca pridobil za vstop v partizane.

V zunanjepolitični situaciji je Božo poročal o uspešnem napredovanju Rdeče armade, tudi o zmagah zavezniških armad, o stalnem zavezniškem bombardiranju nemških mest, povelju Stalina ob priliki praznovanja 1. maja.

Pri nas pa je potrebno pripraviti moške za vstop v partizane, ker je končna zmaga že pred vrati. Vsak odbor OF je tako zadolžen, da mobilizira vse za vojsko sposobne.

Formiran je bil okrajni odbor OF, v katerem so bili: Božo, Jež(ek), Ciril, Gašper, Miha, Vanjo, Sonja, sekretar ZSM in jaz (Slovenko). V narodno zaščito naj bi povezali vse borbene žene in mladino, čeprav so vključeni v odbore OF, SPŽZ ali ZSM; delo pa je potrebno še okrepiti. Kritično je bilo ocenjeno delo nekaterih političnih delavcev; če so v delu neuspešni in če ne znajo delo organizirati, jih je potrebno zamenjati. Poseben poudarek je bil dan tovarištvu in kolektivnemu skupnemu delu. Terenski obveščevalci, ki so se do sedaj zadrževali pri političnih delavcih, naj bi si uredili svoja taborišča.

Rado je prevzel sektor II.

Poročila naj bi pošiljali vsak ponedeljek. Opozorjeni smo bili, da je nujno potrebno nuditi pomoč vsem tistim, ki so je potrebni.

Za čas od 5. 6. do 5. 7. sta dve poročili, manjka pa zapisnik seje, ki je bila v tem času. V poročilih je opisano zboljšanje politične situacije na vsem območju. Le gestapo ter modra in bela garda skušata rovariti in zavirati naše delo.

Število odborov se je povečalo na 24. V njih je vključenih tudi 10 žena. V poročilu od 5. 6. do 20. 6. je omenjeno, da imajo odbori redne tedenske sestanke, na katerih so bili navzoči tudi člani okraj-

nega odbora OF. Ena od glavnih nalog je propaganda za vstop v partizane.

Zanimivo je poročilo o zbranem materialu. Zbranega je bilo 60 kg mesa, 9 kg kave, 99 kg krompirja, 30 kg moke, 220 kg kruha, 9 kg soli, 17 kg fižola, 20 škatel saharina, 10 kg sladkorja itd.; tudi 206 kuvert, 200 pol ciklostilnega papirja in 1700 pol navadnega pisarniškega papirja.

Na redni štirinajstdnevni seji, za ktero ni zapisnika, je zapisano, da sta bila odsotna Ciril in Gašper.

Tudi poročilo od 20. 6. do 5. 7. je prav tako zanimivo, čeprav so navedbe o politični situaciji zelo pavšalne oziroma splošne. V tem času je bilo nekaj sestankov odborov OF. Ustanovljena sta bila 2 nova odbora, 2 pa razbita, ker so v enem odboru vsi odšli v partizane, drugi odbor pa je prenehal delati zaradi aretacije njenih članov.

Tudi v tem poročilu je videti prizadevnost pri zbiranju hrane in drugega materiala.

Zbranega je bilo 250 kg kruha, na karte še 100 kg kruha, nadalje 58 kg moke, 80 kg krompirja, 50 kg mesa ter testenine in sladkor; tudi 600 cigaret, pralni praški in milo, 116 kuvert, 1000 pol ciklostilnega papirja.

Tudi v tem času je bila seja odbora, zaradi bolezni pa sta bila še vedno odsotna Gašper in Ciril. Seje se nisem udeležil zaradi hajke.

Izvedena je bila sprememba v GK. Za referenta je bil določen Ludvik. Iz poročila je razvidno, da je bilo na tem sestanku dano navodilo, da se organizira kurirska zveza med sektorji in okrajem in transportna zveza za spremstvo mobilizirancev. Le-te je bilo treba prepeljati čez Savo in Mežakljo na Pokljuko. Izrečen je bil tudi očitek, da so nekateri politični delavci premalo disciplinirani in požrtvovalni.

6. seja, ki je bila 15. 7. na sedežu okrajnega komiteja KP, je imela približno enak dnevni red, le da je bilo pod 4. točko delo še bolj razčlenjeno; podtočke so bile:

a) poročilo članov,
b) delo in vzgoja odborov,
c) agitprop,
d) ugotovitev narodnih zločinov,
e) SNP,
f) finance,
g) gospodarstvo,
h) mobilizacija.

Na seji smo bili navzoči: Božo, Vanjo, Rado, Stane, Gašper, Ciril, Marko, Matija, Tatjana in Sonja.

Spodbudna so zunanjepolitična in vojaška poročila; saj je RA bila že v Karpatih in je čakala samo še na povelje, da obkoli Nemce

v Estoniji in Litvi; tudi zavezniki na zahodni fronti so uspešno prodirali v Francijo in Italijo. Še vedno pa podpirajo Hitlerja satelitske vlade v Madžarski, Bolgariji in Romuniji. Posebno velik poudarek je bil na tej seji dan naši novi jugoslovanski vladi, AVNOJ-u, vključitvi Šubašića ter odstranitev Mihailovića. Iz poročila po sektorjih je videti, da je na našem sektorju I bilo 7 odborov OF, in sicer 4 vaški in 3 mestni. Odborov SPŽZ je bilo 6, in sicer 4 vaški in 2 mestna. Prav tako je bilo 6 odborov ZSM in 9 odborov DE ter 2 gospodarski komisiji. Na novo so bili postavljeni 2 odbora OF, 1 odbor SPŽZ in 1 odbor ZSM; v partizane so prišli trije domačini.

Ciril je bil zadolžen za agitacijo in propagando. Tako je moral skrbeti, da je pravočasno in sproti poskrbel za vso natisnjeno literaturo in da je ta literatura prišla med ljudi v dolini. Opozorjeni smo bili na plavogardistično in belogardistično literaturo, ki so jo prinašali iz Ljubljane.

Pričeli naj bi zbirati gradivo o zločinih okupatorja in domačih izdajalcih.

Več organiziranosti bi bilo potrebno pri zbiranju hrane, da se ta ne bi zgubljala ali da je kdo od aktivistov ne bi zadrževal. Bilo je nekaj takih primerov. S tem, da smo zajeli že precejšen del sektorjev našega območja, pa se je pokazala potreba, da bi vsak svoje območje razdelil še na manjše sektorje, ki naj bi jih pokrival odbor OF ali ZSM in tudi SPŽZ.

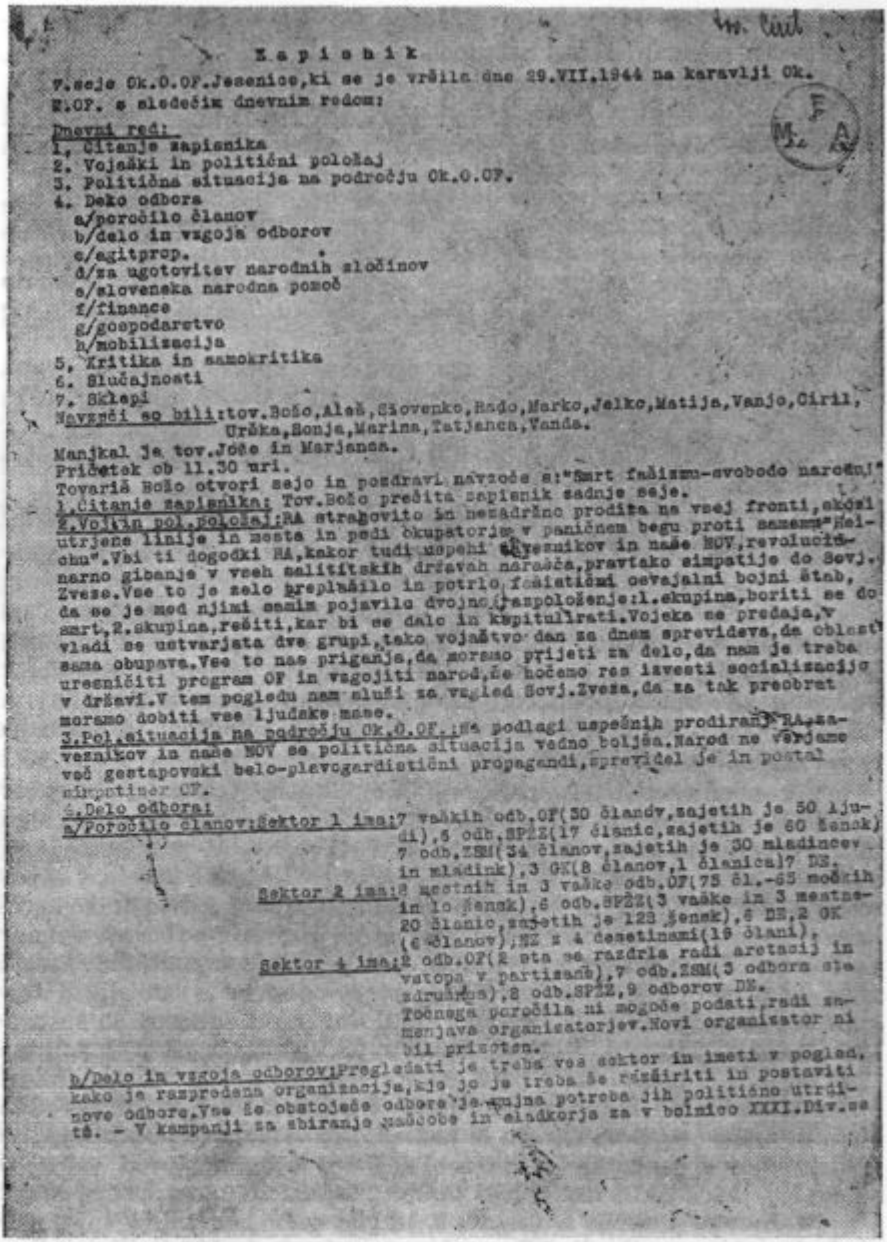
Iz 14-dnevnega poročila je razvidno, da sta bila v okrajni odbor OF imenovana še Stane s sektorja I in Matija s sektorja II. Pomembno vlogo je odigrala SNP (Slovenska narodna pomoč). Njena naloga je bila zbirati hrano in druge potrebščine ter jih pošiljati internirancem in zapornikom. Ta zadolžitev je bila pri odborih SPŽZ in običajno je bila ena od odbornic zadolžena samo za to nalogo.

Odbori so imeli že redne tedenske sestanke, ako je bilo to le mogoče. Ti so bili po hišah pri enem od članov odbora ali pa tudi zunaj na prostem na določenem mestu.

7. seja je bila 29. julija 1944. Politična situacija ni bila bistveno spremenjena. Na našem sektorju se ni spremenilo število odborov. Približno je bilo zajetih v odborih 30 članov, skupno s podpornimi pa skoraj 50. Tudi žene so bile zastopane zelo številno; v 6 odborih jih je bilo zajetih 17, vseh skupaj, ki so bili vključeni v posamezne naloge pa je bilo 60. Mladincev je bilo zajetih 34.

V tem času je tekla široka akcija za zbiranje maščobe in sladkorja za bolnice in ambulante XXXI. divizije. Največ te hrane je šlo v bolnico Franjo, del pa tudi v njeni podružnici »Švica« in »Mica« v Davči.

To pot smo v točki kritika in samokritika precej razpravljali o svojih napakah. Tako je v zapisniku za vsakega posebej kratka ocena.

Z a p i s n i k

7.seje Ok.O.OF.Jesenice,ki se je vršila dne 29.VII.1944 na karavlji Ok. F.OF. s sledečim dnevnim redom:

Dnevni red:
1. Čitanje zapisnika
2. Vojaški in politični položaj
3. Politična situacija na področju Ok.O.OF.
4. Delo odbora
   a/poročilo članov
   b/delo in vzgoja odborov
   c/agitprop.
   d/za ugotovitev narodnih zločinov
   e/slovenska narodna pomoč
   f/finance
   g/gospodarstvo
   h/mobilizacija
5. Kritika in samokritika
6. Slučajnosti
7. Sklepi

Navzoči so bili:tov.Boško,Aleš,Slovenko,Rado,Marko,Jelko,Matija,Vanjo,Ciril, Urška,Sonja,Marina,Tatjana,Vanda.

Manjkal je tov.Jože in Marjanca.
Pričetek ob 11.30 uri.
Tovariš Boško otvori sejo in pozdravi navzoče s:"Smrt fašizmu-svobodo narodu!"
1.Čitanje zapisnika: Tov.Boško prečita zapisnik zadnje seje.
2.Vojaški pol.položaj:RA strahovito in nezadržno prodira na vsej fronti,ekspl. utrjene linije in mesta in pedi okupatorje v paničnem begu proti zamenjavi "Helgoland". Vsi ti dogodki RA,kakor tudi uspehi zaveznikov in naše NOV,revolucionarno gibanje v vseh satelitskih državah narašča,pravtako simpatije do Sovj. Zveze.Vse to je zelo preplašilo in potrlo fašistične oblastne,zasedajalni bojni štab, da se je med njimi samim pojavilo dvojno razpoloženje:1.skupina,boriti se do smrt,2.skupina,rešiti,kar bi se dalo in kapitulirati.Vojska se predaja,v vladi se ustvarjata dve grupi,teko vojaštvo dan za dnem sprevidevs,da oblast sama obupava.Vse to nas priganja,da moramo pripeti na delo,da nam je treba uresničiti program OF in vzgojiti narod,če hočemo res izvesti socializacijo v državi.V tem pogledu nam služi za vzgled Sovj.Zveza,da za tak preobret moramo dobiti vse ljudske mase.
3.Pol.situacija na področju Ok.O.OF.: Na podlagi uspešnih prodiranj RA,zaveznikov in naše NOV se politična situacija vedno boljša.Narod ne verjame več gestapovski belo-plavogardistični propagandi,spreviđel je in postal nikpotiner OF.
4.Delo odbora:
a/Poročilo članov:Sektor 1 ima:7 vaških odb.OF(30 članov,zajetih je 50 ljudi),6 odb.SPŽZ(17 članic,zajetih je 60 žensk) 7 odb.ZSM(34 članov,zajetih je 30 mladincev in mladink),3 OK(8 članov,1 članica)7 DE.
Sektor 2 ima:8 mestnih in 3 vaške odb.OF(75 čl.-65 moških in 10 žensk),6 odb.SPŽZ(3 vaške in 3 mestne-20 članic,zajetih je 128 žensk),6 DE,2 OK (6 članov),MZ z 4 desetinami(19 članov),
Sektor 4 ima:2 odb.OF(2 sta se razdrla radi aretacij in vstopa v partizane),7 odb.ZSM(3 odbora sta združena),8 odb.SPŽZ,9 odborov DE.
Točnega poročila ni mogoče podati,radi zamenjava organizatorjev.Novi organizator ni bil prisotsn.
b/Delo in vzgoja odborov:Pregledati je treba ves sektor in imeti v pogled, kako je razprodana organizacija,kje jo je treba še razširiti in postaviti nove odbore.Vse še obstoječe odbore je treba politično utrditi. - V kampanji za zbiranje nabčobe in sladkorja za v bolnico XXXI.Div.se

Zapisnik 7. seje Okrajnega odbora OF Jesenice z dne 29. VII. 1944

Citiram:

»Božo: premalo resno nastopal,
Slovenko: preveč nervozen,
Rado: premalo se zanima za čitanje literature,
Slovenko o Radu: vso stvar premalo resno vzame,
Ciril: moral bi še več delati,
Tatjana: prestrogo gleda na vsako stvar,
Tatjana o Sonji: predvsem mora pokazati resnost,
Slovenko o Urški: zanimati se mora bolj za zemljepis,
Božo o vseh: Vse premalo je resnosti. Na sestankih je premalo politične debate in premalo se študira brošure, zaradi tega delo ne poteka, kot bi moralo.«

Zaradi večje učinkovitosti pri delu smo spoznali, da bo treba pridobiti tudi strokovnjake. Zbrati bi morali podatke o inženirjih in tehnikih.

Božo je v 14-dnevnem poročilu 6. 8. 1944 zelo nadrobno poročal o številčnem stanju vseh odborov.

Na okrožje je bil sedaj poklican Stane, tako da smo na našem sektorju izgubili dobrega aktivista.

8. seja, ki je bila 11. 8. 1944, je potekala dovolj normalno in po enakem dnevnem redu. Mene na tej seji ni bilo, pač pa je bil Ciril. V številu odborov ni bilo bistvenih sprememb, razen da so odbori razširili svojo mrežo podpornih članov, tako da jih je bilo na našem sektorju zajetih že 120. Žena je bila zajetih 60, mladincev 27. Mladina je pridobila tudi 15 pionirjev.

V koncentracijska taborišča je bilo poslanih 15 paketov. Sicer je bilo po vseh točkah dovolj debate, vendar posebnih sprememb ni bilo. Poročilo, ki ga je pripravil 12. 8. 1944 Jelko, ki je bil zadolžen, da obišče z menoj sektor I, je dovolj zanimivo. Sestala sva se z odborom na Koroški Beli, ki so ga sestavljali: Mojmir, David in Primož. Zvezo nama je uspelo dobiti tudi s sekretarji ostalih odborov, vendar ne z vsemi. Tako preverjanje našega dela je bilo potrebno tudi zaradi tega, da si ne bi kdo od političnih delavcev odborov le izmislil. Z Jelkom sva se ustavila tudi na Javorniku. Enega od odborov so sestavljali Janez — sekretar, Jordan, Severin in Vid. Vsak od njih je imel tudi svojo zadolžitev. Tudi na Koroški Beli sva imela več sestankov. Poleg tega sva z Urško organizirala še 1 odbor SPŽZ, ki ga je vodila Nataša. Jelko je bil na okraju le kratek čas, vendar se je poznalo, da je bil dober organizator in da zna delati z njim. Že pred vojno je deloval v krščanskih sindikatih in se tu zavzemal za napredne ideje.

14-dnevno poročilo z dne 17. 8. je bilo zelo spodbudno, saj govori, da je zajeto v odborih OF na območju okraja že 590 ljudi, v odborih SPŽZ pa še okoli 300 žena. Za mladino je le podatek za število odbornikov, ki jih je bilo 91. Obstaja celo že 5 pionirskih skupin. Organizirana je bila tudi že Narodna zaščita, ki je vključevala 18 članov.

9. seje se je z našega sektorja udeležil le Ciril. Navzoč je bil tudi Aleš, član okrožnega komiteja.

Posebnih sprememb v številu odborov ni bilo. Vpadi raztrgancev in posameznih policijskih ali vojaških enot so bili dovolj pogosti, da so se odborniki težje odločali za odhod na zvezo v Rovte.

Večji poudarek je bil dan vzgoji članov — odbornikov. Toda ker naj bi večina moških odšla v partizane, je bilo nujno treba računati, da bi v delo vključili še več žena. Tako naj bi žene in mladina prevzeli začasno organizacijsko delo.

Iz uličnih odborov OF in SPŽZ naj bi čimprej organiziral mestni odbor OF. Mladina naj bi bila vključena kasneje.

Aleš, ki se je precej zadrževal na sektorju IV in bil istočasno vključen v okrožni komite KPS, je podal poročilo za sektor IV. Tu je bil le 1 odbor in 4 člani (2 tovariša in 2 tovarišici), pač pa je bilo tu kar 7 odborov SPŽZ, kamor je bilo vključenih 27 žena in 8 odborov ZSM z 38 člani. V 9 odborih DE je bilo vključenih 32 članov. Obstajale pa so tudi 3 pionirske skupine. To navajam zato, ker je v teh številkah zajeto tudi precejšnje število ljudi z Borovelj. Za prostovoljce, ki bi šli v partizane, je bilo dogovorjeno, naj ima vsaka skupina na 5 prostovoljcev enega vodiča, ki naj bi jih pripeljal na dogovorjeno mesto. Mobilizirance oziroma prostovoljce nismo smeli pripeljati v naša taborišča, saj nismo mogli vedeti, če nam ni gestapo vključil mednje tudi svojega agenta-vrinjenca.

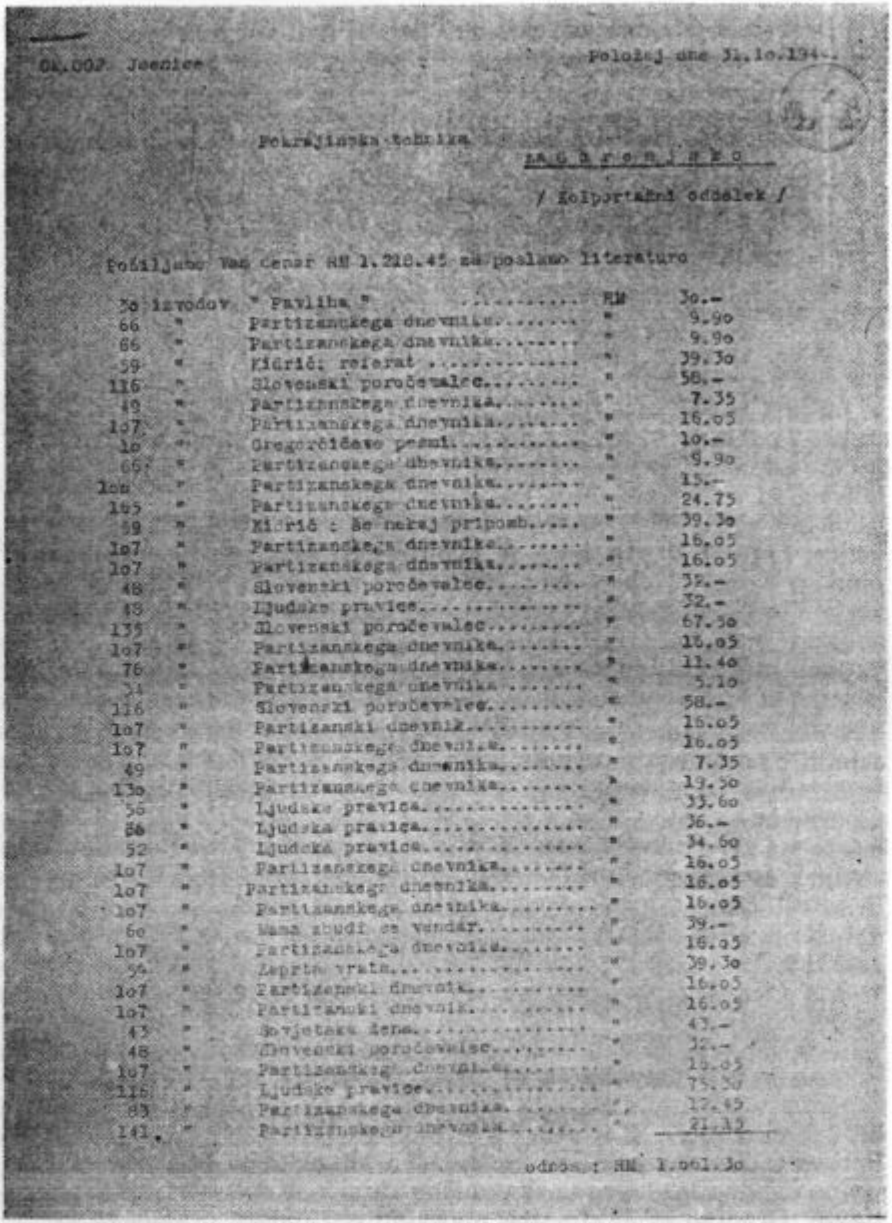
V 14-dnevnem poročilu za čas od 17. 8. do 1. 9. 1944 so nekatere navedbe zelo zanimive. Podrobno je razčlenjeno, koliko ljudi je bilo zajetih v posameznih organizacijah OF, SPŽZ, ZSM, DE in NZ. V tem času je bila posebno aktivna mladina. Ta je raztrosila številne letake s pozivom za vstop v partizane. Mladina z Jesenic je celo raztrosila letake v Celovcu in Beljaku. Mladinci so izvedli tudi nekaj sabotažnih akcij. V tovarni so uničili nekaj strojev, prerezali so telefonske žice in nasuli opilke v ležaje enega stroja, tako da je delo stalo 4 ure.

25. 8. 1944 pa je bila druga konferenca aktivistov OF za okrožje Jesenice, katere se je udeležil Ciril.

Na 10. seji, ki je bila 5. 9. 1944, sva bila navzoča oba s Cirilom. Podano je bilo poročilo, da se je na našem sektorju od 22 pozvanih za vstop v partizane odzvalo 8. Iz sektorja IV ni bilo poročila, ker je bil Janoš odsoten. Kot sem že omenil, je ta sektor zajemal tudi del Borovelj. Zunanjepolitična in vojaška situacija je bila v tem času vedno ugodnejša, saj so se zavezniške armade vedno bolj bližale Jugoslaviji. Gradivo za študij smo uporabili iz Ljudske pravice.

Največ časa smo posvetili mobilizaciji in bili opozorjeni na skrivače, ki se izogibajo mobilizaciji.

Opravili naj bi popis bolniških postelj v bolnici in takratnem domu onemoglih. Potrebovali smo podatke, koliko je prostora in koliko je zaposlenih ljudi. Seja je bila precej dolga. Začela se je ob 9. uri

Položaj dne 31.10.194..

Pokrajinska tehnika

Z A P I S N I K

/ kolportažni oddelek /

Pošiljamo Vam denar RM 1.218.45 za poslano literaturo

3o	izvodov	" Pavliha "	RM	3o.-
66	"	Partizanskega dnevnika	"	9.9o
66	"	Partizanskega dnevnika	"	9.9o
59	"	Kidrič: referat	"	39.3o
116	"	Slovenski poročevalec	"	58.-
49	"	Partizanskega dnevnika	"	7.35
1o7	"	Partizanskega dnevnika	"	16.o5
1o	"	Gregorčičeve pesmi	"	1o.-
66	"	Partizanskega dnevnika	"	9.9o
1oo	"	Partizanskega dnevnika	"	15.-
165	"	Partizanskega dnevnika	"	24.75
89	"	Kidrič : še nekaj pripomb	"	39.3o
1o7	"	Partizanskega dnevnika	"	16.o5
1o7	"	Partizanskega dnevnika	"	16.o5
48	"	Slovenski poročevalec	"	32.-
48	"	Ljudske pravice	"	32.-
135	"	Slovenski poročevalec	"	67.5o
1o7	"	Partizanskega dnevnika	"	16.o5
76	"	Partizanskega dnevnika	"	11.4o
34	"	Partizanskega dnevnika	"	5.1o
116	"	Slovenski poročevalec	"	58.-
1o7	"	Partizanski dnevnik	"	16.o5
1o7	"	Partizanskega dnevnika	"	16.o5
49	"	Partizanskega dnevnika	"	7.35
13o	"	Partizanskega dnevnika	"	19.5o
56	"	Ljudske pravice	"	33.6o
56	"	Ljudska pravica	"	36.-
52	"	Ljudska pravica	"	34.6o
1o7	"	Partizanskega dnevnika	"	16.o5
1o7	"	Partizanskega dnevnika	"	16.o5
1o7	"	Partizanskega dnevnika	"	16.o5
6o	"	Mama zbudi se vendar	"	39.-
1o7	"	Partizanskega dnevnika	"	16.o5
5o	"	Zaprte vrata	"	39.3o
1o7	"	Partizanski dnevnik	"	16.o5
1o7	"	Partizanski dnevnik	"	16.o5
45	"	Sovjetske žene	"	45.-
48	"	Slovenski poročevalec	"	32.-
1o7	"	Partizanskega dnevnika	"	16.o5
115	"	Ljudske pravice	"	75.5o
85	"	Partizanskega dnevnika	"	12.45
141	"	Partizanskega dnevnika	"	21.15

odrasl RM 1.o61.3o

Okrajni odbor OF Jesenice potrjuje sprejem literature in pošilja denar, 1218 nemških mark

dopoldne in končala ob 16. uri. Nekaj kritike je šlo tudi na moj račun; moral bi več pomagati ostalim. Število odborov se na našem sektorju v zadnjem času ni bistveno spremenilo. Opozorjeni smo bili, da moramo preskrbeti za vse politične delavce posebne partizanske propustnice, da ne bi prišlo do težav ob raznih srečanjih s posameznimi partizanskimi skupinami ali paruljami. Vsi se namreč nismo mogli med seboj poznati. Večina nas tudi ni nosila vidnejših partizanskih oznak, vsaj ne takrat, kadar smo hodili po vasi.

14-dnevno poročilo od 1. 9. do 15. 9. 1944 je nakazalo nekaj značilnosti v zvezi z mobilizacijo. Zadnji poziv maršala Tita za vstop v partizane je na Jesenicah močno politično razgibal ljudi. Zaradi precej množičnega odhoda v partizane so morali v tovarni ustaviti kar tri obrate. Za razkladanje premoga in koksa so morali prositi za pomoč celo vojsko iz bližnjih postojank. Tudi »flakarji« so bili vključeni v to garaško delo. Seveda s tem niso bili preveč zadovoljni. Med nemške vojake je bilo razdeljeno tudi precej literature v nemškem jeziku.

V tem času je bilo več posvetovanj z ženami. Na teh zborih je govoril Filip Bernot, član pokrajinske gospodarske komisije. Na našem območju je bil tak posvet v Javorniškem Rovtu na Pristavi. Zbrale so se žene z Javornika, Koroške Bele in iz Javorniškega Rovta in to na severnem delu Pristave ob potoku Jezernica. Bilo jih je skoraj 50. Zavzeto so poslušale Filipa, ki je bil zelo prepričljiv in dober govornik. Znal je žene navdušiti tako, da je bil ta zbor velika spodbuda nam, političnim delavcem, pri nadaljnjem delu.

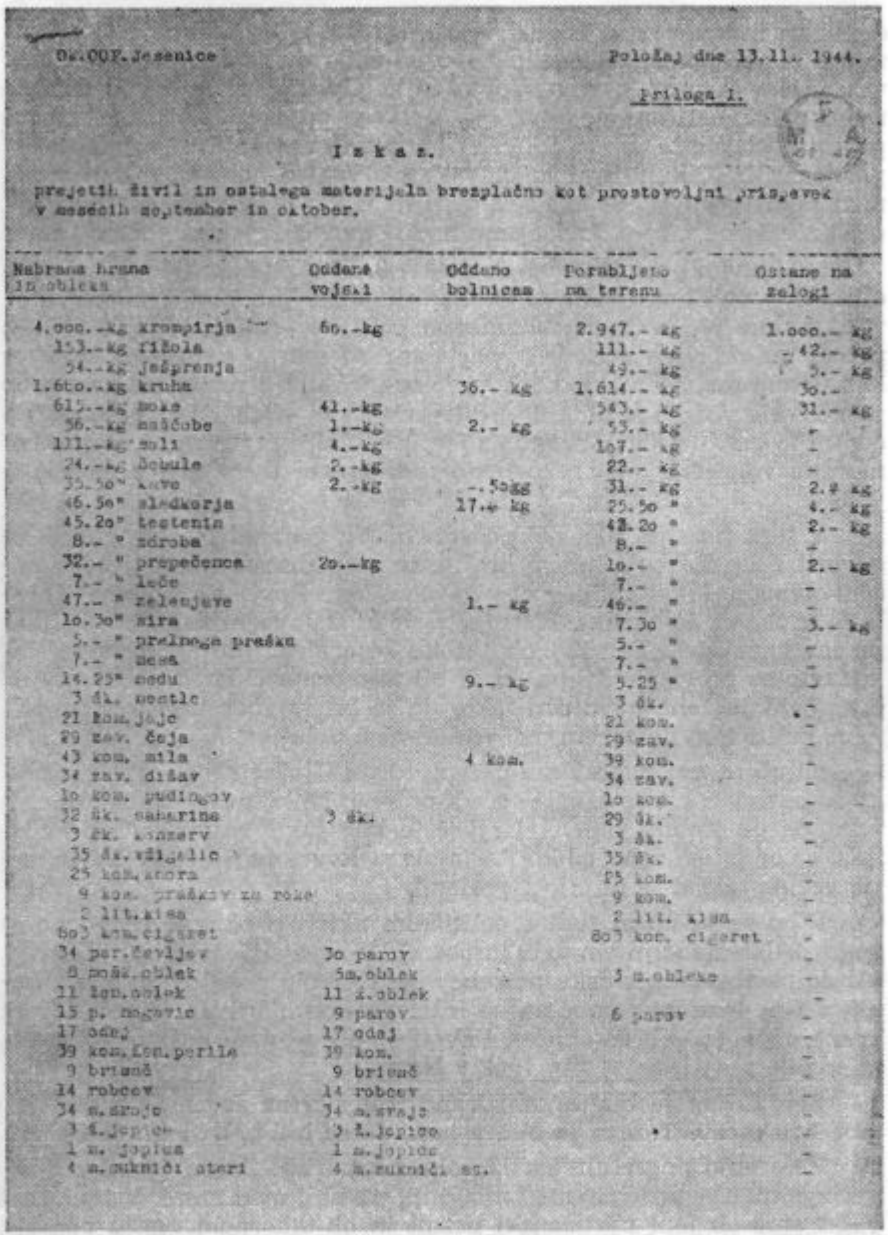
Kljub precej pogostemu patruljiranju Glažarjevih »raztrgancev« pa so aktivisti v tem času — sredi poletja, lahko našli vsakršne izgovore, če jih je kdo ustavil. Največ je bilo takih sestankov ob nedeljah, sicer pa so žene lahko prihajale v Rovte tudi druge dneve, saj jih večina takrat še ni bilo zaposlenih.

Filip se je sestal tudi s političnim aktivom okraja, kjer smo se pogovorili o nadaljnjem delu in potrebi po vse širšem zbiranju vsega, kar je partizanska vojska potrebovala. Čez 100 paketov je bilo zbranih v tem času za pomoč našim internirancem. V njih je bilo 420 kg hrane, nekaj perila in obleke. Paketi so bili poslani našim družinam, ki so bile preseljene v letu 1942 v Nemčijo.

Zelo dobro je bila organizirana transportna zveza za spremstvo mobilizirancev. Težava je bila v tem, da so bili bolj slabo oboroženi.

Zelo smo pogrešali partizanske pesmarice. Zanje je bilo vedno več zanimanja, posebno med mladimi, pa tudi med nami. Marsikateri večer smo ob lepi partizanski pesmi in ob tabornem ognju pozabili na vse težave. Seveda smo morali paziti, da se ogenj ni videl nikamor.

Ko smo se ob večerih zbirali tudi v vasi pri Šrončevih dekletih — Johanci, Jerci in Tončki, so tu nastajali pravi pevski zbori. Tudi pri Šmonovih pod Pristavo smo se radi ustavljali. Tu so bili precej redni gostje obveščevalci in kurirji ter radiotelegrafisti.

Os.OOF.Jesenice Položaj dne 13.11. 1944.

Priloga 1.

I z k a z.

prejetih živil in ostalega materijala brezplačno kot prostovoljni prispevek v mesecih september in oktober.

Nabrana hrana in obleka	Oddano vojski	Oddano bolnicam	Porabljeno na terenu	Ostane na zalogi
4.ooo.-kg krompirja	6o.-kg		2.947.- kg	1.ooo.- kg
153.-kg riža			111.- kg	42.- kg
54.-kg ješprenja			49.- kg	5.- kg
1.6to.-kg kruha		36.- kg	1.614.- kg	3o.-
615.-kg moke	41.-kg		543.- kg	31.- kg
56.-kg makaronov	1.-kg	2.- kg	53.- kg	-
111.-kg soli	4.-kg		1o7.- kg	-
24.-kg čebule	2.-kg		22.- kg	-
33.5o" kave	2.-kg	-.5o kg	31.- kg	2.5 kg
46.5o" sladkorja		17.- kg	25.5o "	4.- kg
45.2o" testenin			43.2o "	2.- kg
8.- " zdroba			8.- "	-
32.- " prepečenca	2o.-kg		1o.- "	2.- kg
7.- " leče			7.- "	-
47.- " zelenjave		1.- kg	46.- "	-
1o.3o" sira			7.3o "	3.- kg
5.- " prelnega praška			5.- "	-
7.- " mesa			7.- "	-
14.25" sadu		9.- kg	5.25 "	-
3 šk. postlc			3 šk.	-
21 kom.jajc			21 kom.	-
29 zav. čaja			29 zav.	-
43 kom. mila		4 kom.	39 kom.	-
34 zav. dišav			34 zav.	-
1o kom. pudingov			1o kom.	-
32 šk. saharina	3 šk.		29 šk.	-
3 šk. konzerv			3 šk.	-
35 šk.vžigalic			35 šk.	-
25 kom.arora			25 kom.	-
9 kom. praškov za rane			9 kom.	-
2 lit.alka			2 lit. alka	-
8o3 kom.cigaret			8o3 kom. cigaret	-
34 par.čevljev	3o parov			-
8 moš.obleK	5m.obleK		3 m.obleke	-
11 žen.obleK	11 ž.obleK			-
15 p. nogavic	9 parov		6 parov	-
17 odej	17 odej			-
39 kom.žen.perila	39 kom.			-
9 brisač	9 brisač			-
14 robcev	14 robcev			-
34 m.krpe	34 m.krpe			-
3 ž.jopice	3 ž.jopice			-
1 m. jopica	1 m.jopica			-
4 m.suknjiči stari	4 m.suknjiči st.			-

Poročilo o zbranem in porabljenem materialu in živilih v mesecu septembru in oktobru 1944

Radiotelegrafistu Stanetu je bila zelo všeč Olga. Odšla je celo v partizane. Po vojni ju je ta partizanska ljubezen zbližala. Tudi pri Polajnarju, oskrbniku in lovskem čuvaju na Pristavi, smo se včasih ustavili. V zimi 1943—1944 smo celo nameravali »v smrekcah« v bližini doma postaviti taborišče, pa se mu je zdelo to le preveč nevarno. Toda sedaj v letu 1944 je bil že bolj zaupljiv in pri njem so se večkrat ustavljali kurirji in obveščevalci.

V poročilu od 15. 9. do 30. 9. 1944 je precej govora o precejšnjem dotoku v partizanske vrste. Mirovali pa seveda niso »raztrganci«. Tako je Glažar s skupino »raztrgancev« v družbi jeseniških gestapovcev celo napadel taborišče političnih delavcev sektorja II. Pri tem so zajeli Glažarjevega brata Toneta, takrat obveščevalca XXXI. divizije, ki se je slučajno zadrževal pri političnih delavcih in politično delavko Ljubico. Tone je bil poslan v taborišče, Druschke, ki je v tej akciji sodeloval, ga je celo hotel ustreliti, pa ga je to pot rešilo prav sorodstvo z Andrejem. Nekdo od »raztrgancev« je Toneta poznal in je seveda to takoj povedal Druschkeju.

Ta akcija je sicer nekoliko zavrla prihod novih mobilizirancev, so pa posamezniki znali poiskati pot na naše območje. Nekateri pa so odšli na Mežakljo ali celo na Pokljuko. Kljub vsem naštetim težavam pa je od 15. 9. do 30. 9. 1944 odšlo v partizane 125 mož in fantov ter tudi 6 žensk.

V zapisniku seje z dne 21. 9. 1944 ni bistvenih sprememb, pač pa so obravnavali tekoče zadeve. Navzoči so bili Tatjanca, Rado, Stane, Ciril, Sonja, Sandi in Marko. Odsoten je bil Januš. Glavna naloga je bila, kako čimprej izvesti mobilizacijo in vsem, ki želijo priti v partizane, omogočiti čimbolj varen prihod. Na tej seji je bilo poudarjeno, da je poleg mobilizacije najvažnejša naloga zbiranje hrane, da bi lahko ustvarili zalogo, če bi prišlo v partizane več ljudi.

K sreči smo imeli v teh naših hribovskih domačijah veliko sodelavcev in če je bilo potrebno, so nam hrano pripeljali iz doline.

Predvidene so bile nekatere kadrovske spremembe. Formiran naj bi bil čimprej mestni odbor OF, ki bi zajel nekatere posameznike z našega sektorja. Ta odbor bi sestavljali izključno legalci. Tone, ki je bil pred vojno tajnik občine Koroška Bela, je bil določen za finance in je bil vključen v okrajni odbor; prav v teh dneh je prišel v partizane. Pomagal naj bi pri administraciji. V tem času je stekla akcija za narodno posojilo. Tone naj bi odgovarjal za to akcijo.

Pri seji, ki je bila 4. 10. 1944 so bili navzoči Tatjana, Ciril, Leon, Ivan, Vid, Sonja, Rado II. Veljko, Miroslav in Tone, medtem ko je bil Janoš odsoten.

Seje se je udeležil tudi sekretar ZSM za Gorenjsko Franc Kavčič-Veljko. Ponovno je bilo poudarjeno, da je treba postaviti čimprej

vaške odbore in to za vsako vas posebej. Tatjanca je poročala, da je že ustanovljen mestni odbor OF. Ta naj bi skrbel za politično utrjevanje in izgradnjo oblasti, obenem pa naj bi se ob njem razvijali vaški odbori. Tako naj bi okraj stopil v novo obdobje ter bi tako politično utrjen tudi dovolj avtoritativno nastopal. V odbore naj bi pritegnili starejše moške ter tiste, ki niso sposobni za vojsko, in žene.

V njih naj bi ljudje videli svoje prave zastopnike oblasti. Politični delavci pa naj bi bili s sekretarji teh odborov v stalnem stiku. Čimveč sestankov naj bi bilo v dolini, da bi se izognili vse pogostejšim aretacijam aktivistov, ki so jih ustavljali ali celo aretirali na poti na zveze. Čim manj naj bi bilo stikov iz osebnih potreb.

V tem času je bil vključen v gospodarsko komisijo okraja Mojmir, sicer pa eden najprizadevnejših aktivistov na Koroški Beli. Njihova hiša je bila že toliko znana, da se je moral odločiti za vstop v partizane. Izrazil je željo, da bi delal na političnem področju.

Poudarjena je bila še potreba po nadaljnji mobilizaciji. Ne bi smeli popustiti, čeprav je sovražna propaganda še vedno dovolj močna in okupatorjev teror ni ponehal; a to nas ne bi smelo spraviti v malodušje. Posamezniki so se namreč premislili in odložili svoj vstop v partizane.

Zelo kritično je bilo na tej seji obravnavano delo nekaterih posameznikov. Popustila je konspiracija. Ob posameznih nemških napadih je arhiv in pisarniški material včasih ostajal v taborišču. Da ne bi dobival sovražnik podatkov, ki so mu bili zelo koristni, naj bi arhiv stalno deponirali »zabunkali«. Sicer so bila vsa poročila šifrirana in včasih zelo posplošena, a je kljub temu sovražnik lahko dobil približno sliko našega delovanja in akcij ter tudi bodočih načrtov. Arhiv naj bi bil dobro skrit in tudi zavarovan pred vlago, zanj pa naj bi vedelo čim manj ljudi. Prav zato imamo danes težave, ker so nekateri arhivi ostali skriti do danes, ker so tisti, ki so zanj vedeli, pozabili točen kraj, ali pa celo niso več živi.

Na seji je bila posbno poudarjena samoiniciativa in naj ne bi v vrste političnih delavcev vključevali mlajših, ker so ti tudi sposobni za vojsko. Pri aktivistih pa je bilo vseeno potrebno paziti na določene politične in organizacijske sposobnosti. Tudi zdravstveno stanje nekaterih ni bilo zadovoljivo.

Tako je bilo predlagano, da bi Vando, ki je bila odgovorna za SPŽZ, razrešili in jo poslali na varnejšo območje.

Ugotovljeno je bilo, da se nekateri posamezniki okoriščajo in da je bilo vlomljeno v planinske koče, od koder je bil odnesen material, ki za naše potrebe sploh ni bil uporaben, kot na primer preproge, žarnice itd. Sprejet je bil sklep, da bo vsak, za katerega bi ugotovili, da je to storil, najstrožje kaznovan. To so namreč delali tudi nekateri posamezniki iz doline v prepričanju, da bomo za ta dejanja osumili partizane.

Sprejeli so sklep, da se prepove odgon živine s planin. To so namreč zahtevali Nemci, ker so bili prepričani, da je tu dobra zaloga

hrane. Prepovedan naj bi bil vsak nasilen in nekontroliran odvzem živine. Vsa nabava hrane naj bi se izvedla le z nakupi ali s prostovoljnimi odstopi in le v skrajnem primeru z zakonito kazensko rekvizicijo.

Vsem legalcem je takoj treba izdati ustrezna potrdila, da ne bi bili mobilizirani, seveda, če smo smatrali, da nam je potreben v dolini. Zelo obširna so tri poročila za mesec december. Pojavilo se je malodušje v dolini, ker je bilo sedaj že nekajkrat poudarjeno, da bo vojna trajala še nekaj časa; mogoče tudi čez zimo. Mobilizacija je tako popolnoma zastala. Vse hujši je bil tudi okupatorjev pritisk. Policija in »raztrganci« so preiskovali ljudi, ki so prihajali iz doline. Bližala se je zima.

Vse pogostejši so bili očitki, da se inteligenca zelo težko odloča za vstop v partizane. Odpoklicana sta bila še dva politična delavca in sicer Ciril, ki je odšel v Jeseniško-bohinjski odred in Jože, sekretar sektorja IV, sicer pa domačin z Borovelj; pritegnjen je bil Vid, ki je z odhodom Cirila postal sekretar sektorja I. Za delo z mladino je bil določen Petko, naš domačin z Borovelj.

V tem času je bilo zbranih precej paketov za Vojkovo in Prešernovo brigado ter Jeseniško-bohinjski odred. Nekaj paketov je bilo poslanih tudi v bolnice. Internirancem je bilo poslanih 280 paketov in v njih je bilo 1400 kg hrane.

Žene so se poleg zbiranja hrane lotile tudi že šivanja zastav.

Na 13. seji 24. 10. 1944 so bili navzoči: Tatjanca, Rado, Vid, Jelko, Rudolf, Mojmir, Sonja, Beno, Urška, Angelca, Vanda, Milica, Miroslav in Tone. Kar 10 jih je bilo z našega območja, večina teh je bila vključena v okraj. To pot so bili navzoči tudi mladinski funkcionarji. Navzoči so bili tudi Stane, Aleš in Marko, člani okrožnega odbora OF.

Aleš je bil mnenja, da bi kritiko in samokritiko ne obravnavali kot samostojno točko. V razpravo se je aktivno vključil tudi Stane, ki je kot naš domačin dobro poznal Koroško Belo. Poudaril je, da je nujno treba še bolj politično delovati in vplivati na ljudi, da bodo vsi spoznali program Osvobodilne fronte in da bodo čutili, da je partizanska vojska narodna vojska. Okraj je bil že nekaj časa razdeljen le na tri sektorje. Sektor IV je razširil svoje delovanje še na Podmežakljo. Sedaj naj bi se izvedla še nova reorganizacija. Ostal naj bi začasno le še sektor I. Vsi ostali politični delavci naj bi se vključili v »Center«.

Ugotovljeno je bilo, da so odbori dovolj močni in da je z njimi pokrito skoraj vse jeseniško območje. Število političnih delavcev zadostuje in nekaj za vojsko sposobnih bi celo lahko odšlo s terena. Pri pregledu je bilo tudi ugotovljeno, da so odbori zajeli šele polovico prebivalstva. Zaradi točne evidence je bila dana naloga, da se pripravi seznam vseh, ki so vključeni v odbore; potrebni pa bi bili

tudi seznami prebivalstva in šele tako bi lahko pričeli s pravim organiziranim delom.

Člani okrajnega odbora OF, bi se morali stalno menjavati na terenu, da bi tako vsi spoznali vse delo in se lahko vključili tudi v administrativna dela.

Sploh je potrebno delo tako organizirati, da bodo vsi člani spoznali vse delo in tudi vse ljudi v okraju.

Izkoristiti je potrebno vse zunanje politične dogodke in za ta čas je posebno pomemben dogodek — sestanek Tita s Churchillom. Žene in mladino naj bi zadolžili, da bi literatura prišla do vseh ljudi.

Ker naj bi Ciril odšel v Jeseniško-bohinjski odred, je bil Črt zadolžen za agitacijo in propagando.

Ustanovljen je bil tudi že učni krožek. Beno, ki je bil zadolžen v komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorja, naj bi prevzel tudi zdravstvo. Član mestnega odbora OF je bil zadolžen za socialno skrbstvo, istočasno pa tudi za organizacijo Rdečega križa.

Aktiviste, ki imajo stik s sovražnikom, je nujno treba zadolžiti, da skušajo od njih dobiti čim več podatkov, da bi bila možna kontrola nad njihovim delovanjem.

Vso pozornost se mora posvetiti intendanturi in zbiranju denarja ter nakupu obveznic ljudskega posojila.

Aleš je razložil pomen in potrebe po čimprejšnji izvedbi volitev v vseh dostopnih krajih, da bi tako utrdili našo ljudsko oblast. Takoj naj bi pričeli s predvolilno kampanjo. Po vaseh naj bi izvedli predvolilne sestanke.

V času od 20. 10. do 20. 11. 1944 naj bi bila opravljena denarna nabiralna akcija za vojsko pod parolo: »Vse za vojsko«!

Nazadnje so bile določene naloge, ki naj bi jih opravili posamezniki zaradi reorganizacije okraja. Rudolf in Sonja naj bi uredila razpust sektorja II, Vanjo naj bi razporedili delo NZ, medtem ko naj bi Darko in Tine ostala na »Centru«. Rado, Jelko in Stane morajo preskrbeti prostor za novo taborišče okrajnega odbora OF, Tatjanca in Angelca pa naj bi priskrbeli deske.

Na 14. seji, ki je bila 7. 11. 1944 so bili navzoči člani okrožnega odbora Božo, Stane in Marko in člani okrajnega odbora OF Črt, Rado, Janoš, Vanjo, Beno, Rudolf, Rustja, Sonja, Jelko, Joža, Matija, Angelca, Miroslav, Tone in od sektorja I Ciril, ki še ni odšel v Jeseniško-bohinjski odred in Vid.

Božo in Leon sta pojasnila politično in vojaško situacijo v svetu in pri nas. Osvobojen je bil že Beograd in Tito je odšel na sestanek v Moskvo, kjer je bila Jugoslaviji priznana pravica do samoodločbe. S tem pa se je zelo povečala politična moč naše narodnoosvobodilne vojske in OF. Zelo kritično je bila ocenjena politična situacija pri nas Ljudje še vse premalo vedo, kakšno je stanje, kar seveda slabo vpliva na aktivnost političnega dela v dolini in v tovarni. Tudi mobilizacija

na nekaterih krajih ni bila uspešna. Zaradi tega je bila poudarjena potreba po čim širšem političnem delu.

Stanje odborov je bilo v tem času na sektorju I naslednje:
OF odborov je bilo 7 z 28 člani — odborniki;
SPŽZ odborov 5 z 20 članicami;
ZSM odborov 3 s 24 člani;
DE odborov 5 s 15 člani; in dve GK z 12 člani.

Za primerjavo navajam tudi podatke za sektor II in IV. Sektor II ima:

8 odborov OF, 5 odborov SPŽZ, 5 odborov DE, 2 odbora GK in 9 skupin NZ. Bivši sektor IV, ki je spojen s sektorjem I, pa je imel:
3 odbore OF, 7 odborov SPŽZ, 6 odborov ZSM in 2 odbora DE.

Seznam odbornikov še ni bil narejen ter zato tudi ni bila opravljena kontrola posameznih območij krajevnih odborov.

Pregledan je bil obračun finančnega stanja za mesec september in oktober 1944. Denar, zbran z narodnim posojilom, pa se bo odvajal okrožnemu odboru OF. Mojmir, ki je bil sedaj v okrajni gospodarski komisiji, je prav tako podal poročilo o delovanju.

Politične razmere so narekovale potrebo po reorganizaciji. Tako naj bi se ukinili sektorji in združila okraja Jesenice in Kranjska gora. S tem bi bilo tudi poenoteno poslovanje; ne bi bilo več razcepljenosti in zmanjšal bi se upravni aparat. Vsi odvečni pa bi lahko odšli v vojsko. Vse delo naj bi se preneslo na organizacije v dolini, ki bi prejemale navodila od terenskih organizacij. Organizacije naj bi se utrdile in vzgojile, da bi bile sposobne prevzeti oblast takoj ob koncu vojne. Z mobilizacijo sploh ne smemo prenehati, dokler ne bodo v partizanih vsi za orožje sposobni.

Ob 7. novembru, obletnici oktobrske revolucije, naj bi bili po vseh vaseh množični sestanki.

Poseben bunker naj bi bil pripravljen za zalogo hrane in morebitne večje potrebe.

Organizacijsko poročilo od 16. 11. do 30. 11. 1944 omenja aretacijo 7 aktivistov in 3 aktivistk.

V mladinski organizaciji je bilo po tem poročilu zajetih že približno 200 mladincev in mladink.

Redna 14. seja je odpadla, ker je bila predvidena skupna seja okrajev Jesenic in Kranjske gore.

Prva skupna seja (v zapisniku je včasih imenovana seja, včasih sestanek) združenih okrajev Jesenic in Kranjske gore, je bila 3. decembra 1944. Na tej seji bi moral biti navzoč Leon, ki pa je bil odsoten. Sejo je vodil Božo in poleg njega so bili navzoči še Stane, Tatjanca, Gregor, Janez, Rado, Vanjo, Mojmir, Marta in Petko. Odsotna je bila tudi Viktorija.

Božo je navzoče seznanil o pomenu združitve obeh okrajev. Obrazložil je, da je politično delo potrebno takoj prenesti v dolino. Politični delavci, ki sedaj niso več potrebni, naj bi se vključili v vojsko.

Vanjo je poročal o delu NZ in seznanil navzoče, da je okrajno načelstvo razširjeno in kdo naj se vanj vključi.

Božo je pojasnil pomen amnestije za vse tiste, ki se bodo do 15. januarja vključili v narodnoosvobodilno vojsko in so bili dosedaj vključeni v sovražne enote. Vsem, ki so dobili pozive in se niso odzvali, je potrebno poslati pismene opomine.

Ker se sektorji ukinejo, naj bi posamezna območja dobila šifrirana imena. Karavle oziroma taborišča dobijo imena: Dol, Peč, Kot in Center.

Poročilo od 30. 11. do 15. 12. 1944 govori, da je v OF zajetih okoli 1500 do 2000 ljudi in v odborih približno 500.

Kritično so bili ocenjeni odbori v mestu, ki niso bili preveč delavni. Mladina je izvedla več trosilnih akcij in nalepila precej letakov — več kot 300.

Komanda mesta, ki je obstajala že nekaj časa, je opozorila, da so letaki, ki so bili namenjeni odborom in pozivajo prebivalstvo za vstop v partizane, bili natisnjeni za svobodno ozemlje, tako da je prišlo do določenih nejasnosti.

Praznovali smo tudi obletnico rojstva dr. Franceta Prešerna.

Zadnje poročilo v letu 1944, ki se nanaša na čas od 15. 12. do 31. 12. 1944 je zelo kratko in ga je podpisal Jože. Govori o nekaterih težavah po združitvi. Karavla Dol je z mobilizacijo svojih aktivistov in z odhodom Milice izgubila vse člane. Težave so nastale, ker so bile tako prekinjene nekatere zveze z odbori. Otežkočeno pa je bilo tudi delo zaradi stalnih okupatorjevih hajk in zased. Poročil iz doline ni bilo.

Okoli 20. januarja 1945 je bila seja vsega okrajnega političnega aktiva. Udeležil se je je Očka, član CK KPS, ki je imel nalogo, da pregleda, kako se izvaja mobilizacija. Z njim sta bila tudi Aleš in Igor. Na seji pa so sodelovali: Jože, Ivan, Viktorija, Sava, Zdenka, Mica, Krista, Angelca, Rustja, Jerca, Peter, Vanjo, Jelko in Petko.

Očka je na tej seji zelo kritično ocenil pojmovanje širine političnih organizacij. Vsi odbori naj bi imeli ožje tajništvo, v katerem naj bi bili samo najboljši. Več naj bi razpravljali o organizacijskem delu, o politični situaciji pa le toliko, kolikor je potrebno za propagando.

Veliko so razpravljali o mobilizaciji. Ugotovljeno je tudi bilo, da je prenehalo delo vaških gospodarskih komisij, zato je bil vse večji problem preskrba s hrano. Določiti bi morali obveznosti vsakega krajevnega odbora OF. Primanjkovalo je tudi denarja. Ponovno so bile določene naloge za posamezne politične delavce. Tako so bili zadolženi:

Rustja za prehrano in finance, Vanjo za NZ in za ugotavljanje okupatorjevih zločinov, Viktorija in Angelca za socialno skrbstvo in SPŽZ ter Rdeči križ; Petko, Mica, Zdenka in Vida za ZSM in šolstvo.

V okrajnem tajništvu naj bi bili ilegalki Sava in Viktorija ter legalke Marjanca, Tonka in Milena.

V tajništvu ZSM: Peter, Milica in Zdenka.

V Tajništvu DE pa naj bi bili Zdravko, Milan, Ciril, Jože, Ivan in Vanjo.

Vsak aktivist je bil zadolžen za mobilizacijo vsakega vojnega obveznika. Vsake 3 dni bi moralo biti pripravljeno poročilo o številu in imenih mobilizirancev. Mladina naj bi pričela zbirati volnene izdelke. Ugotoviti bi bilo treba število prašičev. Določene so bile še dodatne zadolžitve. Aleš in Ivan naj bi obiskala komando mesta in vse terenske karavle. Angelca, Mica in Petko naj bi obiskali Jeseniški, Plavški rovt in Jesenice.

Znano je, da je Gestapo zvedel za obisk Očka na našem območju in da ga je poskušal na vsak način dobiti v roke. To se mu sicer ni posrečilo, pač pa je padlo v Medjem dolu precej kurirjev in obveščevalcev.

V tem času je bila sestavljena tudi nova partijska celica okraja. Na prvem sestanku 16. 1. 1945 so bili Jože, Ivan, Jerca, Tomaž, Viktorija, Vanjo in Jelko. Navzoč je bil tudi Aleš. Na sestanku je bilo orisano delo Partije v tem času.

Za čas do maja 1945 ni bilo na razpolago poročil.

V decembru 1944 je odšla iz okraja tudi Tatjanca, ki jo je nadomestil Ivan.

Obstaja tudi zapisnik sestanka referentov okrajnega odbora OF, ki je bil 22. maja 1945.

Okrožni odbor OF je zastopal Aleš Jelenc, okrajni odbor OF Jesenice pa Ivan Brišar.

Določeni so bili referenti in zadolžitve:

1. za trgovino in preskrbo z življenjskimi potrebščinami so bili zadolženi: Polonca, Andrej Čufar, Pavel Klinar, Roman in Janez,
2. za obnovo (ceste): ing. Peruzzi in Filip Fatur,
3. za obrt in industrijo: ing. Boris Kranjc,
4. za socialno skrbstvo: Stražišar,
5. za promet: Pesjak,
6. za zdravstvo: dr. Milan Čeh,
7. za finance: Anton Bidovec,
8. za prosveto: Marija Boštele,
9. za Narodno zaščito: Vid, Marko, Vojko, Boris,
10. za ugotavljanje zločinov: Jakob Rajner,
11. za Tanjug: še ni bil določen.

PARTIZANSKI DNEVNIK

GLASILO OSVOBODILNE FRONTE ZA PRIMORSKO IN GORENJSKO

Oklicana v znamenju mobilizacije

NOVI uničuje živo silo sovražnika

Partizanski dnevnik — glasilo Osvobodilne fronte za Primorsko in Gorenjsko

Aleš je pojasnil, da spada pod delokrog okrajnega odbora OF občina Jesenice in vsi kraji ob Savi Dolinki in Savi Bohinjki, razen Bleda.

Vsi referenti so bili opozorjeni, naj bi vestno in točno opravljali svoja dela, da bi tako dali zgled vsemu prebivalstvu, ki naj v njih vidijo aktiviste OF, ki neumorno skrbijo ter se trudijo za vse prebivalstvo. Vsi refrenti bodo takoj dobili na voljo potrebno pisarniško moč. Pri težavah v delu ne bi smeli biti črnogledi. Ustvariti je potrebno zaupanje pri ljudeh, obenem pa je potrebno biti buden, da se v naše vrste ne bi vrinili reakcionarni elementi.

Najbolj pereče vprašanje je bilo, kako urediti prehrano. Trenutno je bilo na zalogi hrane za en mesec, čeprav so Nemci pustili skladišča prazna. Za vso Gorenjsko naj bi uvedli živilske nakaznice, da bi živila enako in pravilno porazdelili.

Prvi pogoj pa je bil, da bi takoj uredili promet, začasno le z avtomobili, dokler ne bo urejen železniški promet. Organizirali naj bi skupne kuhinje v tovarnah in v obratnih delavnicah.

Ob zaključku je bilo sklenjeno, da se pri mestni občini Jesenice ustanovi delovni urad, pri okrajnem odboru OF pa personalni oddelek, ki bi vodil evidenco o zaposlitvi prebivalstva po načelu: kdor ne dela, naj ne je. Tistim, ki ne bi hoteli delati, ne bi dali živilskih nakaznic.

Namenoma nisem dopolnjeval imen in je prepis enak originalu, da bi današnji bralec lahko videl v tem zapisniku prve korake, ki jih je naredila nova oblast, ko so se aktivisti OF umaknili s pobočij naših gora v dolino. Ustvariti je bilo potrebno nov upravni aparat. Vse vodilne položaje so morali zasesti novi in »naši« ljudje. Čeprav so bile težave, s katerimi so se srečavali politični delavci, bivši aktivisti OF, včasih skoraj nerešljive, so jih s partizansko iznajdljivostjo premagali.

Iz štirinajstdnevnih poročil sektorja I

V arhivu sem našel tudi štiri štirinajstdnevna poročila, poročilo o tekmovanju in en zapisnik sestanka partijske celice sektorja I. Ta poročila delno osvetljujejo in dopolnjujejo prikaz dela političnih delavcev sektorja I. Poročila in zapiski sej okrajnega komiteja KPS kot tudi okrajnega odbora OF so zelo splošna. Toda teh nekaj poročil sektorja I mi je le dalo odgovor na nekatere nejasnosti. Ta poročila so le za čas od 1. 9. do 15. 11. 1944.

Poročilo za čas od 1. 9. do 15. 9. 1944 govori o spontanosti in želji vsega prebivalstva po maščevanju za okupatorjeve zločine. To naj bi tudi vplivalo, da so bile dosedanje in posebno zadnje mobilizacije precej uspešne.

Precej točno je to poročilo v prikazu številk in stanju odborov. Tako je bilo tedaj na sektorju:

7 odborov OF s 23 člani, zajetih pa je bilo okoli 100 žena;

6 odborov SPŽZ s 23 članicami, zajetih pa je okoli 100 žena;

4 odbori ZSM s 27 člani. Delovali pa sta tudi 2 pionirski skupini s 15 člani in 2 skupini SKOJ s 24 člani;

6 odborov DE s 25 člani, zajetih je bilo okoli 160 ljudi;

3 gospodarske komisije z 10 člani, od tega 2 ženski.

Narodna zaščita se je šele snovala, organizacijo pa je nekoliko zavrla mobilizacija.

Slovenska Narodna pomoč je zastopana v vsakem odboru s po eno članico. Dnevno so odposlale po 5 paketov v koncentracijska taborišča.

Sestanke so imeli 3 odbori OF, katerih se je udeležil Leon. SPŽZ je imela 10 sestankov, na katerih sta bili navzoči Urška in Sonja. ZSM je imela 4 sestanke in tudi skojevski skupini, ki sta imeli politične ure.

V partizane je odšlo 7 mladincev in 2 mladinki. V trosilnih akcijah je bilo raztresenih 925 letakov. Napisnih akcij je bilo 37. Dva mladinca sta okrasila grob padlega partizana Iztoka. Eden od pionirjev je gestapovcu izmaknil bombo.

Zaradi mobilizacije so bili okrnjeni nekateri odbori OF in DE. Poročilo od 15. 9. do 30. 9. 1944 govori, da se je stanje spremenilo pri odborih DE, ker so člani 6 odborov DE odšli v partizane; bili pa so postavljeni trije novi odbori DE. Organizirani sta bili tudi dve desetini NZ.

V tem času je s tega sektorja bilo mobiliziranih 68 moških, trije pa so odšli v partizane na drugih sektorjih.

Zelo veliko je bilo zbranega raznega tehničnega materiala, in sicer: 2392 pol ciklostilnega papirja, 3600 pol pisarniškega papirja, 1965 kuvert, 243 pol indigo papirja, 400 kosov raznih vrst papirja, 8 kompletnih baterij, 16 vložkov za baterije, 13 svinčnikov, trak za pisalni stroj itd. O zbrani hrani je poročal Tomaž. Zanimivo je poro-

čilo o dvomesečnem tekmovanju od 20. 8. do 20. 10. 1944. V tem času je bilo vključenih v partizane 116 mož in fantov. Zaradi mobilizacije je bilo potrebno obnoviti 3 odbore OF, 6 odborov DE je bilo treba postaviti na novo.

V tem času je bilo 98 političnih sestankov s člani odborov OF, žena in mladine.

V odbore je bilo povezanih 460 prebivalcev, 960 pa je bilo simpatizerjev, ki so to tudi na različne načine dokazali. To je bilo skupaj 1420 prebivalcev, kar kaže, da je 50 % prebivalstva bilo vključenega v narodnoosvobodilno gibanje.

Na novo je bilo povezanih 290 prebivalcev in 450 simpatizerjev, med slednjimi so tisti, ki so ali denarno ali materialno podprli naše osvobodilno gibanje. To je predstavljalo novih 30 % prebivalstva, kar pomeni, da je bilo v tem času vključenih 80 % prebivalstva. Številne pa so bile tudi trosilne in napisne akcije.

To poročilo, čeprav podprto le s številkami, vseeno kaže veliko in razvejano dejavnost političnih delavcev sektorja I.

Poročilo za čas od 15. 10. do 31. 10. 1944 ni posebno zanimivo, ker so podatki že zajeti v poročilu o 2-mesečnem tekmovanju.

5. novembra 1944 je bil tudi sestanek komunistov sektorja I; ta je bil že 23. celični sestanek, iz česar je razvidno, da so bili sestanki komunistov zelo pogosti. Tudi na teh sestankih so morali člani podati poročilo o svojem delu. Večji del sestanka pa je bil običajno posvečen zunanji in notranjepolitični situaciji ter tudi vojaškim uspehom.

Na tem sestanku so bili Vid, Leo, Milan, Ciril, Tine, Jože, Sonja, Milica in Urška.

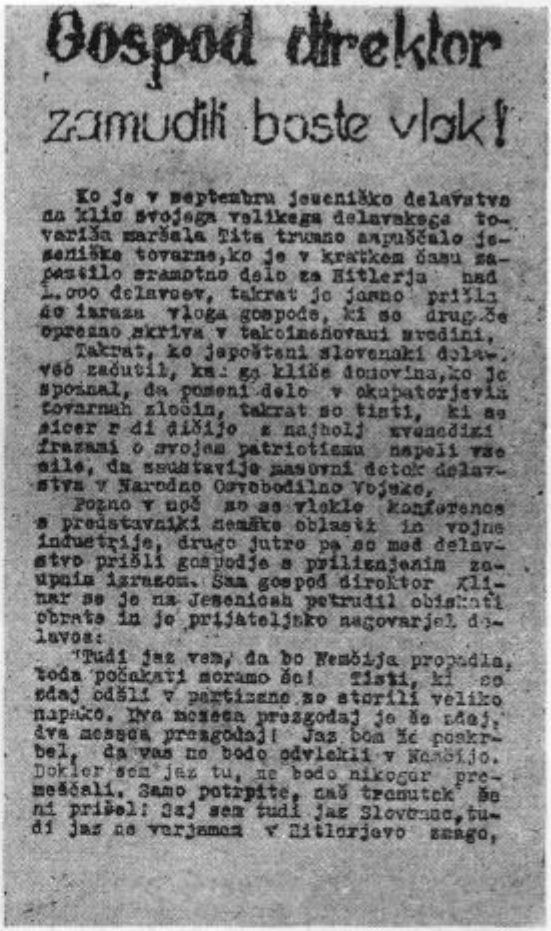
Dnevni red je bil skoraj enak kot na sejah okrajnega komiteja KPS. Pojasnjeno je bilo, da je postavljen vaški odbor, v katerem so zastopane vse organizacije. NZ se je povečala na 3 desetine, ker zbira tudi obveščevalne podatke, naj bi jih dali Tinetu, ki te podatke potrebuje. Večjo pozornost naj bi posvetili družinam mobilizirancev, da ne bi zašle v socialne težave.

Za nova člana so predlagali Zdravka in Miha, za kandidata pa je bil predlagan Štefan.

Na koncu sestanka so se dogovorili o ukrepih proti sovražni propagandi. Zadnje poročilo sektorja I je za čas od 1. 11. do 15. 11. 1944. V tem času je sektor že vodil Vid, ki je to dolžnost prevzel po odhodu Cirila. Mobilizacijo je popolnoma zavrl novozapadli sneg.

Število odborov OF se je v tem času povečalo na 9, odborov SPŽZ na 11, odborov ZSM na 8 in skojevskih skupin na 5. Pionirskih skupin je bilo 6, odborov DE pa 7. Obstajali sta tudi 2 desetini NZ.

V tem poročilu je tudi omenjeno, da je bil že en sestanek vaškega odbora in dva sestanka odboraOF. Sestanke so imeli tudi odbori DE, SPZZ in ZSM.

Gospod direktor

zamudili boste vlak!

Ko je v septembru jeseniško delavstvo na klic svojega velikega delavskega tovariša maršala Tita trumoma zapuščalo jeseniške tovarne, ko je v kratkem času zapustilo sramotno delo za Hitlerja nad 1.000 delavcev, takrat je jasno prišlo do izraza vloga gospode, ki so drugače spretno skrivali v takoimenovani uredini.

Takrat, ko je poštenj slovenski delavec začutil, kaj ga kliče domovina, ko je spoznal, da poseni delo v okupatorjevih tovarnah zločin, takrat so tisti, ki so sicer radi dišijo z najbolj zvenečimi frazami o svojem patriotizmu napeli vse sile, da zaustavijo masovni odtok delavstva v Narodno Osvobodilno Vojsko.

Pozno v noč so se vlekle konference s predstavniki nemške oblasti in vojne industrije, drugo jutro pa so med delavstvo prišli gospodje s prilizovalnim zaupnim izrazom. Sam gospod direktor Klinar se je na Jesenicah potrudil obiskati obrate in je prijateljsko nagovarjal delavce:

"Tudi jaz vem, da bo Nemčija propadla, toda počakati moramo še! Tisti, ki so odšli v partizane so storili veliko napako. Dva meseca prezgodaj je še odšel, dva meseca prezgodaj! Jaz bom že poskrbel, da vas ne bodo odvlekli v Nemčijo. Dokler sem jaz tu, ne bodo nikogar premeščali. Samo potrpite, naš tramutek še ni prišel! Saj sem tudi jaz Slovenec, tudi jaz ne verjamem v Hitlerjevo zmago,

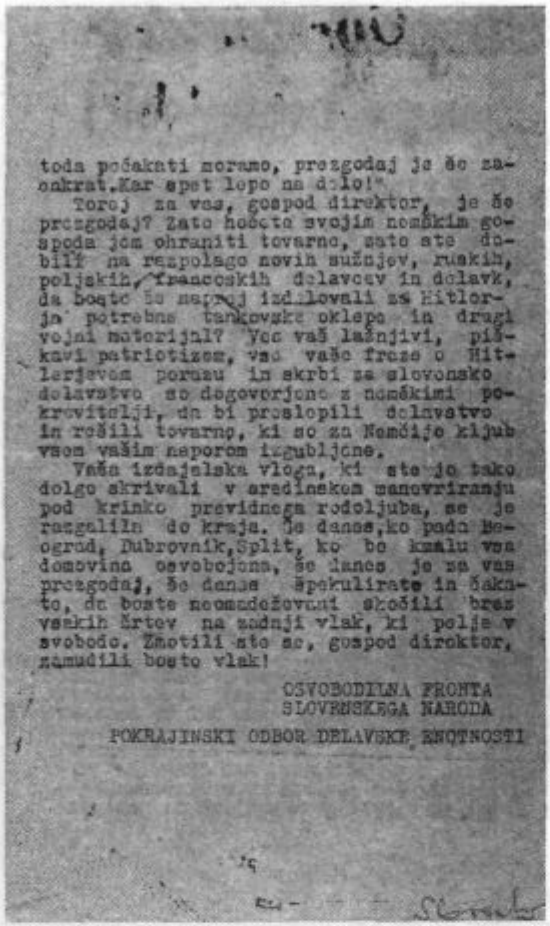
Letak Pokrajinskega odbora Delavske enotnosti s pozivom jeseniškemu tehničnemu direktorju železarne, ing. Klinarju

Zelo veliko je bilo opravljenih trosilnih akcij — raztrosenih je bilo 3138 letakov in nalepljenih 210 lepakov.

Iz dopisov okrajnega komiteja KPS in okrajnega odbora OF

Zbral sem tudi nekaj zanimivih dopisov, ki dopolnjujejo nekatere nejasnosti v poročilih in zapisnikih.

V dopisu z dne 24. 4. 1944 poroča Božo sekretarju okrožnega komiteja KPS — Mitju, da so bili napadeni in to prav v času po mobilizaciji. Ne omenja pa, koliko je bilo pri tem zajetih mobilizirancev.

toda počakati moramo, prezgodaj je še zaenkrat.Kar spet lepo na delo!"

Toroj za vas, gospod direktor, je še prezgodaj? Zato hočete svojim nemškim gospodarjem ohraniti tovarno, zato ste dobili na razpolago novih stotine ruskih, poljskih, francoskih delavcev in delavk, da boste še naprej izdelovali za Hitlerja potrebne tankovske oklepe in drugi vojni materijal? Vse vaš lažnjivi, piškavi patriotizem, vse vaše fraze o Hitlerjevem porazu in skrbi za slovensko delavstvo so dogovorjene z nemškimi pokroviteljji, da bi preslepili delavstvo in rešili tovarno, ki so za Nemčijo kljub vsem vašim naporom izgubljene.

Vaša izdajalska vloga, ki ste jo tako dolgo skrivali v sredinskem manevriranju pod krinko previdnega rodoljuba, se je razgalila do kraja. Je danes,ko pada Beograd, Dubrovnik,Split, ko bo kmalu vsa domovina osvobojena, še danes je za vas prezgodaj, še danes špekulirate in čakate, da boste neomadeževani skočili brez vsakih žrtev na zadnji vlak, ki pelje v svobodo. Zmotili ste se, gospod direktor, zamudili boste vlak!

OSVOBODILNA FRONTA
SLOVENSKEGA NARODA

POKRAJINSKI ODBOR DELAVSKE ENOTNOSTI

Zadnja stran letaka s pozivom ing. Klinarju

V dopisu z dne 3. 7. 1944 se Božo pritožuje, ker so obveščevalci na terenu sami pobirali denar in tehnični material. Kritizira, ker so sami naredili akcijo v gasilski dom na Koroški Beli. Akcijo sta izvedla le dva obveščevalca in vzela le dva plašča in dva površnika. Bilo pa je v gasilskem domu 24 površnikov, 20 dežnih plaščev, 15 odej in več signalnih baterij. Po tej akciji so gasilci vse to odnesli na varnejši kraj v tovarno.

Božo sprašuje Mitja, kaj naj stori, ker s takimi akcijami brez vednosti gospodarskih komisij delajo samo težave.

Obveščevalci so tudi imeli svoje zaupnike, katerim pa so odsvetovali, da bi se vključevali v odbore OF, SPŽZ in ZSM. Marsikdo od naših političnih delavcev, še bolj pa aktivisti v dolini, so to težko razumeli. Obveščevalec je seveda moral imeti stike z ljudmi iz sovražnega tabora, če je hotel priti do zaželenih podatkov.

Jeseniški Kovinar

Jeseniški Kovinar, glasilo Delavske enotnosti za Jesenice, št. 1

Tudi v pismu z dne 6. 7. se Božo pritožuje nad načinom dela obveščevalcev. Moti ga, da obveščevalci poleg hrane zbirajo tudi denar in razni tehnični material, za kar pa ne pošiljajo poročil gospodarski komisiji, ki tako nima pregleda nad zbranim materialom in denarjem.

V pismu 24. 7. 1944 poroča Božo, da so Nemci ob zadnji hajki poleg drugega materiala odnesli I. in II. del Zgodovine VKP(b) (Vsezvezne komunistične partije boljševikov), ki je bila v nahrbtniku Slovenka.

V drugem dopisu z dne 24. 7. poroča Božo o uspešno izvedenih mobilizacijah, se pa pritožuje, da je bilo za kurirsko službo zadržanih preveč mladih fantov. Kurirsko službo naj bi po njegovem opravljali lahko tudi starejši. Ker so se nekateri kurirji menjavali vsake tri dni, je bil Božo mnenja, da so preveč prosti in da ta čas porabijo za obiske po vasi, tudi pri sorodnikih. V pismu tudi kritizira politično vzgojo, ki ni pri kurirjih najboljša. Božo je bil mnenja, da bi nemške dezerterje pošiljali v vojaške enote, ker so dobro oboroženi in izurjeni.

Tatjanca v dopisu z dne 18. 10. 1944 sporoča štabu IV. relejne linije, da je Ančka Noč-Glažarjeva, ki je stopila prostovoljno v partizane, zanesljiva, čeprav ima brata »raztrganca« in da lahko ostane na kurirski postaji G-17 kot kuharica.

Tatjanca sporoča z dopisom istega dne vsem sekretarjem, da se gestapo zadnje čase poslužuje tudi lističev stanjola, ki jih potresajo

njihovi agenti — vrinjenci po poteh. Če bi koga zalotili s takimi lističi, naj bi ga takoj aretirali. Vsakega mobiliziranca naj bi torej ob prihodu dobro pregledali.

Okrajni odbor OF obvešča kontrolorje vojaške linije pri Kokrškem odredu, da bo prišel 28. 10. 1944 na sektor I Aleš, kjer bi se pogovorili o nalogah transportnih kurirjev.

Okrajni odbor OF odgovarja komandirju III. gorenjske relejne linije — Štefanu 25. 10. 1944, da morajo biti vsi stiki z Glažarjem, vodjem raztrgancev, ki naj bi jih imel Cveto, komandir G-22, le z vednostjo okrajnega odbora OF. Če Glažar včasih pošlje po svojih sorodnikih jopico ali titovko, ki jo je zaplenil ob raznih hajkah, s tem še ni rečeno, da mu lahko zaupamo ali da celo z nami simpatizira. To naj stori le na ta način, da organizira svoje ljudi, da prenehajo s svojim sovražnim delovanjem in likvidirajo sovražne elemente v dolini in nato naj vsi odidejo v partizane, da bi s tem vsaj delno oprali svoje grehe.

Tatjanca sporoča v dopisu 27. 10. 1944 Jelenu, obveščevalcu XXXI. divizije, da obsega okraj Jesenice naslednje kraje: mesto Jesenice, kamor so vključene vasi: Hrušica, Javornik, Javorski Rovt, Jeseniški rovt, sedaj Planina pod Golico (tedaj Sv. križ), Koroška Bela, Plavški rovt in Poljane, danes Kočna.

Tatjanca pošilja Vidu z dopisom 31. 10. 1944 za kritje obračuna v mesecu oktobru 2392,50 RM.

Prav tako pa istega dne pošilja Tatjanca pokrajinski tehniki za Gorenjsko 1218 RM za poslano literaturo. Iz seznama je razvidno, da je pokrajinska tehnika v tem času tiskala: Pavliha, Partizanski dnevnik, Slovenski poročevalec, Ljudsko pravico, referat Borisa Kidriča, Gregorčičeve pesmi, brošure z naslovi »Mama, zbudi se«, »Zaprta vrata«, »Rab«, »Sovjetska žena«, »Rdeča armada«, »Naša žena« itd. Vse te literature je bilo več kot 4000 izvodov.

V dopisu z dne 2. 11. 1944 naroča Tatjanca Vidu, naj ji sporoči, kako so bili za 1. november okrašeni grobovi padlih borcev in če je že oddal legalec Peter dele za radijsko oddajno postajo, ki jih nujno rabi Bodin, pokrajinski tehnik. Milica naj bi vpeljala v mladinsko delo Ivanko in Petra. Sprašuje pa, kako je z Majdo, ki naj bi po ozdravljenju prišla za kuharico h Klemenu.

Vid sporoča Tatjanci 2. 11. 1944, da je bila 30. 10. 1944 konferenca višjih funkcionarjev KID, čemur je sledil apel na vse nameščence, saj je tehnični direktor Klinar zagrozil, da bodo v primeru, če bo šel kdo od njih v partizane, njihove družine izseljene. Skliceval se je na odhod ing. Kotnika in ing. Guština v partizane.

Vid pojasnjuje, da je bilo narobe, ker so mobilizirali samo tri nameščence, ker sta gestapo in vodstvo tovarne takoj reagirala in zagrozila s sankcijami, tako da so se sedaj ostali ustrašili. Tatjanca sporoča Vidu dne 2. 11. 1944, da je potrebno zapisnik 13. seje okrajnega odbora OF po nalogu okrožnega odbora OF uničiti. V njem je

bila točno navedena nova reorganizacija okraja. Če bi ta zapisnik dobil v roke sovražnik, bi bil točno seznanjen z novo reorganizacijo.

Okrajni odbor OF je 3. 11. 1944 sporočil okrožnemu odboru OF o premestitvah nekaterih političnih delavcev in da sta bila poslana iz Jeseniško-bohinjskega odreda na sektor I Janko Ažman in Albin Praprotnik.

Vid pošilja okrajnemu odboru OF 4. 11. 1944 zelo obširno poročilo o svečanostih na grobovih padlih borcev ob 1. novembru v Javorniškem Rovtu, na Koroški Beli in v Mostah.

Okrajni odbor OF sporoča okrožnemu odboru OF 25. 11. 1944, da je bilo iz našega okraja premeščenih 7 političnih delavcev in iz našega sektorja I kar dva: Urška in Sonja, kar kaže na velik odliv političnih delavcev z našega sektorja oziroma sploh iz našega okraja.

Teren je bil s temi pogostimi premestitvami politično zelo oslabljen, kar se je zelo odražalo na delu v dolini.

Okrajni odbor OF Jesenice je 20. 11. 1944 pripravil poseben proglas na vse, ki niso odšli v partizane:

Vsebina je naslednja:

»Ko naši borci korakajo skozi mraz in sneg ter nam vsem prinašajo svobodo, se mora vsak zaveden Slovenec zavedati, da tej vojski pomaga. Vsak kdor ima tri obleke, naj da eno naši vojski, kajti sam se lahko pogreje, naša vojska pa mora stati na položajih strgana in bosa in budno pazi in bije sovražnika okupatorja. Danes, ko se nam že svita svoboda, pozivamo prav vsakega Slovenca, tudi takega, ki je do danes stal ob strani, da začne sodelovati v našem osvobodilnem gibanju. Vsak naj da na razpolago vse materialne sile, da v tem zadnjem trenutku podpremo našo vojsko. Vsakdo bo cenjen po svojih dejanjih, zato naj se vsak zaveda, kako je naša vojska potrebna pomoči.

Sodeluj in pomagaj tudi Ti, da boš imel zasluženje za to res pravo ‚svobodo'.

Smrt fašizmu — svobodo narodu!

Za okr. gospodarsko komisijo: za okr. odbor OF Jesenice:«

Črt, ki je bil odgovoren za agitprop in je bil istočasno tudi okrajni dopisnik Tanjuga, sporoča 10. 11. 1944 komandi vojnega področja, da so izselili družine ing. Kotnika, ing. Guština in Ručigaja. Najprej so jih poslali v Medvode. Ing. Klinar je na intervencije raznih znancev vseh treh popustil le toliko, da je bila imovina, ki je bila zaplenjena, prepeljana in shranjena v Kazini. Družine pa so dobile zagotovilo, da ne bodo pregnane v Nemčijo, pač pa bodo ostale v Medvodah.

Tatjanca naroča Vidu 21. 11. 1944 naj v najkrajšem času pelje na sedež okraja Cirila in Zdravka, ker bosta sprejela druge dolžnosti. Božo sporoča Alešu 22. 11. 1944, da jih je ob prihodu v Javorniški Rovt doletela »nesreča«, ker so naleteli na Nemce in je tako padel okrožni sekretar mladine — ZSM Ježek. Ob tem pojasnjuje težak položaj na terenu zaradi grozečih aretacij. Sporoča, da so aretirali Lenko, poleg Mojmira najboljšo aktivistko OF na Koroški Beli. Prišel pa je v partizane Milan, ki je bil vključen na sektor I.

Vid sporoča Tatjanci 26. 11. 1944, da so 25. 11. aretirali 10 ljudi na Javorniku, večino iz Trebeža ter Jurja iz Javorniškega Rovta, sekretarja odbora OF v spodnjem delu Javorniškega Rovta.

Okrajni odbor OF naroča 6. 12. 1944 vsem karavlam, da organizirajo proslave ob 144. obletnici Prešernovega rojstva. Prižgali naj bi tudi kresove in organizirali sestanke po vaseh. K dopisu je bila priložena tudi obširnejša razlaga o pomenu tega praznika s kratkim Prešernovim življenjepisom. Tatjanca daje Leonu 8. 12. 1944 nova navodila glede tistih, ki se niso odzvali pozivu za vstop v partizane. Njim naj se ne pošilja več pozivov, pač pa pismo, v katerem naj se jih opozori, naj ne podcenjujejo naše oblasti. Odbor naj popiše vse, ki pridejo v poštev za mobilizacijo. Pozivnice naj bi razdelil eden tistih, ki bi sam odšel v partizane. Glede aktivista Davida in Lazarja pa je bila Tatjanca mnenja, naj bi še ostala v dolini, seveda, če ne bosta kompromitirana.

Jože sporoča okrožnemu komiteju KP 1. 1. 1945, da je v praznikih pred novim letom pričel okupator z vsakodnevnimi kontrolami po Jeseniškem rovtu in da je 50 mož protiletalske obrambe (Flak) na smučeh pregledalo vse območje, da bi našli partizanske sledi. Toda politični delavci niso mirovali in so izvedli istočasno trosilno akcijo na poti od vasi do Jesenic. Kot poroča Jože, so Nemci tako kontrolirali to območje več dni zapored.

Jože tudi piše, da je karavla Dol (prejšnji sektor I) sedaj brez političnih delavcev, da pa bi bili tudi potrebni vsaj trije, ki pa jih okraj ne more odstopiti.

Jože 6. januarja 1945 piše karavli Dol ter zahtva seznam vseh ljudi, starih od 17 do 60 let. Sprašuje, če so postavljeni vaški odbori.

9. januarja 1945 piše Jože Tomažu, naj skuša dobiti v bivšem Sedejevem mlinu nekaj sladkorja, ki da je menda tam na zalogi.

Jože sporoča Cvetku, komandirju kurirske karavle G-22, da mu ne more poslati pesmaric, ker je bilo premalo poslanih.

Sekretar Ivan, ki je prevzel mesto Tatjance, potrjuje v pismu okrožnemu odboru OF 11. 1. 1945, da je prejel odlok o amnestiji sovražnikovih sodelavcev, ker je 15. januar zadnji rok; nekateri so kljub temu še oklevali, da pa nima podatkov, kako so nato reagirali. Letaki s tem odlokom so bili razdeljeni po vaseh in ljudem, ki so prišli v Rovte na zvezo.

Ivan v poročilu okrožnemu odboru OF 14. 1. 1945 zelo kritično govori o političnem delu, ki je zelo zastalo. Stiki, ki so bili do odhoda političnih delavcev v vojsko in drugam zelo redni, so sedaj zelo šibki. Toži, da je premalo samoiniciativen in da že več kot mesec dni ni prejel nobene literature, da bi jo razdelil med aktiviste v dolini.

Tudi njegovo (Ivanovo) poročilo okrožnemu odboru OF 8. 3. 1945 je zelo kritično in kaže, da so Nemci v zadnjem času temeljito opravili svoje delo in nalogo. Okraj nima več svojega tabora. Težave so tudi v tem, da je precej ljudi prišlo iz doline, ker so Jesenice bombardirala zavezniška letala. Nekateri so z Jesenic odšli tudi v Kranjsko goro.

Postavljenih je bilo sicer nekaj novih odborov SPŽZ, pa vendar je za hrano in ostalo zelo težko. Ivan piše svoje poročilo s svinčnikom in izgleda, da okrajni odbor OF v tem času ni imel več pisalnega stroja.

Zadnji dopis je iz okrožnega odbora OF in je naslovljen na Ivana. Nosi datum 24. 4. 1945. Odbor naroča Ivanu, da bi pripravil prehranjevalno akcijo na Koroški Beli. Istočasno naj bi izvedli tudi mobilizacijo, za kar bi morali biti pripravljeni tudi spiski, kar je bilo že večkrat naročeno.

Ko bi Ivan zbral vse potrebne informacije, naj bi se 2. ali 3. maja javil na okraju Radovljica, ki se nahaja trenutno na kurirski karavli G-17. Javil naj bi se zagotovo in sam. Pogovoril bi se o mnogih važnih stvareh. S seboj naj bi Ivan prinesel čim več točnih podatkov.

Iz osebnih dokumentov

Posrečilo se mi je ohraniti tudi nekaj osebnih pisem, ki so mi jih pisali Milica, Majda, Gorazd in Lučka. Ta so v toliko zanimiva, ker se iz njih vidi navdušenje nad našo borbo in želja po čimprejšnji svobodi. Takrat sem bil že v bolnici Franji kot pomočnik politkomisarja, pa me je življenje na domačem območju še bolj zanimalo.

Tako piše Milica zadnje dni novembra 1944:

»Zopet je bila žrtev in vem, da se boš začudil, saj tudi sama dobro ne vem, kako je bilo. Padel je naš dober tovariš — sekretar okrožnega komiteja SKOJ, Ježek, ki je prišel ravno k nam, pa je prišel samo umret, za svobodo slovenskega naroda, ko se borimo vsak za svoj dragi slovenski dom. Še se bomo borili, da bomo dosegli naš cilj, pravi cilj naše bodoče družbe in našega bodočega življenja, ki si ga želimo vsi. Pa tega ne bo prej, da res ves slovenski narod ne bo spoznal trpljenja pod fašizmom, da se bo vsaj delavski razred zbudil in spoznal fašizem in njegov teror.

Tako sem prišla na vrstice, da ti nisem mogla napisati, kje smo pokopali našega tovariša Ježka.

Bilo je v torek 21. 11. 1944 ob pol 12. uri pred Jurjem (Lučko), ko so pridrli Nemci, belogardisti in Glažarjeva banda, tako, da jih je bilo okrog 100, ki pa so celo dopoldne delali preiskave po vseh hišah,

pa jim nismo padli v roke, kot šele ko so se vračali v dolino. Ježek je pokopan tam, kjer sva midva enkrat sedela, na ono kraj brvi, ko sva čakala Zoro. Dali smo ga v krsto in povili v rjuho, kakor naredijo povsod z mrličem. Tudi zemljo smo blagoslovili. Bilo je mnogo ljudi in vsi smo dejali: ‚Ne boš nam pozabljen, Ježek.'

Ljudje so se čudili, da smo naredili vse za njega. Pogovarjali so se med seboj, kakšni tovariši so, vredni so več kot svobode. Njegov grob je v cvetju, ki ga je okrasila tovarišica Lučka, ki je res na mestu tovarišica. Ona je sekretarka SKOJevske grupe. Tovarišice Miloške ni več, ker zagovarja flakarje in sem dobila pri njej sliko od flakarja s katerim sta prijatelja. Kam bi prišla naša organizacija, če bi imeli take predstavnike oblasti (mladine).

Na Koroški Beli so vsak večer zasede, da ne moremo nič na delo. Tudi Borovlje imam sedaj jaz. Sedaj je bil pri nas tovariš Božo in sva se dobro pogovorila, da še nikdar tako. Tudi Tatjanca je za 75 % drugačna kakor je bila. Stane je tudi pri nas za nekaj časa. Imeli smo skupni sestanek v Rovtu, mladina in žene in tudi ostali. Bil je velik uspeh pri delu. OK K SKOJa je dal za nagrado Titovo sliko najboljši SKOJevski grupi v Jeseniškem okrožju in dobile so ga v mojem kraju, kjer je sekretarka Lučka.«

V drugem pismu 7. 12. 1944 piše Milica, kaj mi je vse poslala, da pa je paket prišel nazaj, ker je bil za kurirje nekoliko pretežak. Poslala je tudi denar mojim domačim v izgnanstvo — v Nemčijo. Govori o težavah in omenja, da so Nemci aretirali Jurja — Lučkinega očeta. Omenja, da tudi ve, kdo ima njeno pištolo, ki jo je skrila takrat, ko so bili napadeni in je padla Ivanka.

Tudi v pismu 13. 12. 1944 mi sporoča, da je poslala moji mami za božič 50 RM (nemških mark) ter da gre večkrat h Gorazdu, ki je teh obiskov zelo vesel.

Imeli so tudi manjši miting, na katerem so seveda na koncu zaplesali polke in valčke. Pohvali se z dobrim taboriščem, v katerem so sedaj. Na koncu mi želi srečne božične praznike in novo leto in se spominja, kako smo pred enim letom praznovali novo leto pri njih.

Pismo, ki mi ga je pisal Gorazd 19. 12. 1944, opisuje, kako je srečen, ker se ga stalno spominjamo in mi želi srečno in uspešno novo leto, ki bo prineslo vsem tako zaželeno in pričakovano svobodo.

Težko mu je, ker bo s tega terena odšel tudi Tomaž in bo ostal sam. Hvaležen mu je bil, ker ga je zelo pogosto obiskoval. V tem času je bil pri Lenčku. Kljub temu pa ne izgublja upanja, saj je Rdeča armada vsak dan bliže. Ravno ko je pisal to pismo, so nad njim grmela zavezniška letala in slišati je bilo tudi treskanje bomb. Pravi, da je tako užival, kot bi sedel v kinu in gledal kakšen odličen film.

Ko je Milica odšla z domačega terena, je prejela nekaj pisem, v katerih ji pošilja pozdrave iz Javorniškega Rovta. Lučka ji je 16. 1.

1945 pisala in potožila, da ne dobi literature in da po odhodu Milice še ni bilo sestanka. Sporoča, da je padla Sonja in tako darovala svoje mlado življenje za svobodo.

Majda mi je pisala 3. maja 1945, da se vračajo domov iz Nemčije moji domači in da jih vsak dan pričakujejo. Ni mi pisala, kam bodo šli, saj so bili v dolini še vedno Nemci, Majda sama pa je bila tudi še na obveščevalni točki »Stol« pri Petru (Saksidu).

Tudi kuharica Nuša se me je spomnila in mi poslala pozdrave v Franjo. Šaljiva kot je bila vedno, tudi v pismu ni mogla skriti svojih šaljivk. Govori o »domoplascih«, o tistih, ki ležijo na pogradih in »božjastno« gledajo nekateri belo, drugi črno in tretji zeleno ter o Milici, ki ima precej nabrušen jeziček, sicer pa je zelo pridna in se zanima za svoje delo.

Še več je pisem, ki je sicer vsako posebej zanimivo, pa vendar je nekaj tudi takih, ki bodo nekaj časa še ostala v arhivu. Med njimi jih je nekaj, ki govorijo o raznih težavah in tudi sporih; tudi brez njih ni šlo.

Napačno bi sodil, kdor bi mislil, da je bilo vse samo lepo in brez težav, marsikdo bi taka pisma mogoče danes tudi napačno razumel. Upoštevati namreč moramo, da smo prišli v partizane ljudje z različnimi značaji ter političnimi in verskimi nazori. Posebno je bilo težko, če je moral kdo oditi z domačega terena.

Obveščevalci Gorenjskega in Kokrškega odreda

Poleg obveščevalcev Prešernove brigade, XXXI. divizije in radiotelegrafistov IX. korpusa ter VOS in OZNA (oddelek za zaščito naroda) so na območju Javornika in Koroške Bele ter Javorniškega Rovta zelo pomembno vlogo odigrali obveščevalci obveščevalnega centra »Stol« (Gorenjski odred) in kasneje obveščevalne točke »Stol« (Kokrški odred). V času delovanja obeh obveščevalnih skupin se je zvrstilo 16 borcev in bork.

Njihov vodja je bil Ivko Saksida s Senožet, poleg njega pa je bilo v to službo vključenih skoraj polovica domačinov z Javornika. Njihova naloga je bila zbirati podatke o premikih sovražnikovih enot po cesti, železnici in drugod. Čeprav je bila ena od osnovnih nalog obveščevalcev VOS zbirati podatke o dejavnosti gestapa, pa so o njem zbirali podatke tudi ostali obveščevalci, seveda tudi obveščevalne točke »Stol«. Za odred so bili zelo važni podatki o sovražnikovih postojankah.

Obveščevalci so sodelovali s sodelavci iz doline, včasih pa tudi iz Javorniškega Rovta. Ena od njih je bila Pavla Žvab, poročena

Zaveljcina. Prav ona je imela možnost, da je prinašala poročila iz doline, kamor je vsak dan hodila v uk. Svoje sodelavce so imeli tudi v sovražnikovih vrstah ali med tistimi, ki so imeli s sovražniki tesnejše ali prijateljske stike. Njihovo delo je seveda moralo ostati prikrito tudi političnim delavcem. Nekateri med njimi so imeli po vojni celo težave, ker o njihovem delu ni bilo nič zapisanega. Obveščevalci so bili včasih dobri in predani, nekateri pa so posredovali le toliko podatkov, da ni bilo za sovražnika škodljivo.

Eden med njimi, za katerega so sumili, da sodeluje s »črnorokci«, je bil Heri Kren. Bil je najožji sosed Janka Sokliča, znanega »črnorokca«. Nekateri podatki govorijo, da je včasih celo prevažal Sokliča. Doma si je naredil skrivališče. Zaslutil je nevarnost, ki mu preti z naše strani. Obveščevalci obveščevalne točke »Stol« so za to zvedeli in z njim celo vzpostavili stik. Pripravil je celo nekaj radijskih poročil, kaj več pa obveščevalcem ni koristil. Da ni imel čistih računov, je dokazal s tem, da je po vojni pobegnil iz Jugoslavije.

Posebna zasluga te obveščevalne točke je bila ta, da jim je uspelo mobilizirati večino javorniške tovarniške straže (Werkschutz) z njenim vodjem Sarjem, ki je bil za svoje sodelovanje z Nemci kaznovan s smrtjo. Sicer je bilo to že ob koncu vojne, pa vendar je bil to uspeh. Borcem te točke je uspelo zajeti tudi vso posadko nemških stražarjev pri električni centrali v Javorniškem Rovtu. Vseh 19 se jih je 27. aprila 1945 predalo.

Poskusili so še z likvidacijo drugih sovražnih postojank na Javorniku in Koroški Beli, pa jim to ni uspelo.

Preko Sarje so obveščevalci skušali navezati stike celo s šefom jeseniškega gestapa Druschkejem. Ta ni niti najmanj želel priti v naše roke, napisal pa je pismo z naslednjo vsebino:

»Vem, da sem mnogo zakrivil — povzročil sem mnogo žrtev. Moja glava je izgubljena. Prosim vas, bodite dobri in usmiljeni in pustite pri življenju mojo ženo in otroke, ker niso krivi za moja dejanja.«

Druschkeju je uspelo pobegniti, kakor tudi njegovi družini, tako da še do danes ni prejel zaslužene kazni za svoje zločine.

Obveščevalci VOS in OZNA

Z nastajanjem odborov OF se je pokazala potreba po zanesljivih obvestilih in poročilih o sovražnikovih namerah, njegovih akcijah in premikih že v prvem letu. Zato so že pri prvih odborih delovali obveščevalci.

Centralno vodstvo je to službo organiziralo pri CK KPS in sicer kot centralno komisijo Varnostne obveščevalne službe.

Na našem območju je ta služba pričela organizirano delovati v juniju 1943 v okviru okrožja s šestimi rajoni. Načelnik je bil Ivan Vovk-Živan. Vzporedno z rajonskimi komisijami so bila postavljena

tudi rajonska poverjeništva. Tako sta pri okrožni komisiji VOS obstajala obveščevalna služba in varnostni oddelek. Medtem ko so obveščevalci zbirali podatke, so varnostniki izvajali akcije.

Eden prvih obveščevalcev z našega območja je bil Janko Novak-Zdravko, poleg njega pa še Pavel Gmajner-Ljubo, Slavko Likovič-Peter in Rajko Kelih. Njihova naloga je bila izredno težavna, saj so se morali spopasti z močno mrežo sodelavcev gestapa, domačimi pripadniki bele in modre garde, »črnorokci« in še z Glažarjevimi raztrganci.

Zaradi posebno zahtevnih nalog so pri VOS delovali le najzanesljivejši borci. Posebno važno nalogo so pri tem odigrali njihovi zaupniki. Prvi med njimi so bili Gustelj Štravs-Lipe, Janez Novak in njegov brat Vojko. Prav ti so kmalu pojasnili vlogo Janka Sokliča. V mesecu novembru in decembru 1943 so vosovci uspeli odkriti tajno plavogardistično (modrogardistično) organizacijo, ki se je imela namen vriniti v partizanske vrste. Odkrili so tudi zarodke belogardizma, saj so nameravali celo ustanoviti domobransko postojanko na Jesenicah.

Poročilo Okrožne komisije VOS z dne 6. 11. 1943, ki ga je pripravil Ivan Vovk-Živan, govori, da se je nekdanji belški kaplan Tone Duhovnik v mesecu oktobru večkrat sestal s klerikalnimi veljaki na Koroški Beli. Imel je celo čin domobranskega majorja. Seveda je Duhovnik potoval z vlakom in vednostjo gestapa ter njihovo legitimacijo.

Vosovcem je uspelo vso to aktivnost odkriti in tako so obračunali z naslednjimi, ki so prejeli zasluženo plačilo:

Rudolf Caf je bil ustreljen 19. 1. 1944, policaj Demšar, Tone Lipovec in Janez Vidic so bili obsojeni na smrt 26. 2. 1944, Rudolf Planinšek pa je dobil, ker je pomagal Sokliču, zasluženo kazen 22. 3. 1944. Eden gestapovskih agentov, Albin Podbevšek, ki je bil sicer v Celovcu, pa je zašel celo v Javorniški Rovt. Tudi tega so odkrili in v marcu 1944 je bil tudi on kaznovan za svoje umazano delo.

V maju 1944 je prišlo do reorganizacije VOS in obveščevalna ter varnostna služba sta se razdelili. Tako je sedaj obveščevalna služba postala OZNA (Oddelek za zaščito naroda) in VDV (Vojska državne varnosti).

Za jeseniški okraj je bil za obveščevalno službo odgovoren okrajni obveščevalni oddelek »Klek«, ki je bil podrejen okrožnemu obveščevalnemu oddelku »Bogatin«. Načelnik »Kleka« je bil Janez Kos-Sergej, ki je imel pomočnike: Zdravka, Petka in Zvonka ter kurirja Frenka. Celotni okraj pa je bil razdeljen na 8 sektorjev.

Vzporedno z ukinjanjem VOS in nastajanjem organov OZNA so se začele združevati varnostne skupine in sicer najprej v okviru okrajev in nato v okrožju. Iz dosedanjih varnostnih enot je bil formiran V. bataljon II. brigade VDV.

Da je bilo delo v VOS in kasneje OZNI težko, nam potrjujejo njihove žrtve.

Padli so Slavko Likovič-Peter 16. aprila 1944, Pavel Gmajner-Ljubo 2. februarja 1944 in Otmar Novak 10. decembra 1944.

Kurirske zveze

Za redno prenašanje partizanske pošte med posameznimi partizanskimi in političnimi enotami in organizacijami je bila že v letu 1943 organizirana kurirska služba. Ta je bila organizirana od Notranjske in Dolenjske, Primorske, preko Gorenjske na Štajersko ter Koroško. Gorenjska je imela oznako G, Primorska P, Štajerska S, Koroška K in Notranjska ter Dolenjska TV. Vsaka postaja oziroma karavla je imela svojo številko, ki pa niso bile po vrstnem redu. Kasneje v letu 1944 so bile te zveze že vsakodnevne.

Na območju od Plavškega rovta, preko Jeseniških rovtov, Javorniškega Rovta do Valvasorja so delovale kurirske postaje: karavla G-28 nad Plavškim rovtom, G-10 nad Planino pod Golico, G-22 pri Savskih jamah in G-17 pod Stolom. Zvezo med Koroško in Gorenjsko je vzdrževala kurirska postaja K-1. Ta je bila na severni strani Karavank.

Kurirji postaje G-10 in G-22 so se za krajši čas združili, vendar se je pokazalo, da je bolj praktično, če sta vsaka zase. Tako je G-22 odtlej dalje imela svoje taborišče nad Javorniškim Rovtom. Njen komandir je bil domačin Janko Vilman-Cvetko.

22. januarja 1945 je prišlo v Medjem dolu do precejšnjih žrtev, ko je padlo v zasedo več skupin kurirjev. Poleg petih kurirjev je padel še obveščevalec Kokrškega odreda, ujet pa je bil kurir Lojze Noč. Tudi pri Urbasu pri Potoški planini je padel kurir Janko Pretnar.

Ko je kurirska služba v maju 1945 nehala delovati, so kurirje vključili v KNOJ (Korpus narodne obrambe Jugoslavije).

OPOMBE

1. Tominc Franjo je bil doma na Koroški Beli in se je že leta 1941 vključil v NOB.
   Franc Rozman mi je avgusta 1941 priskrbel zvezo s Cankarjevo četo, ko me je izpod Hrastnika preko Save in Poljan spremljal na Laze.
2. Jesenice so bile zaradi razpotegnjenosti, strateško izredno težko obvladljive, saj je bila leta 1942 Jesenicam priključena tudi nekdanja občina Koroška Bela.
3. Mirko Frankič je vstopil v partizane že julija 1941 in se vključil v grupo na Mirci nad Jesenicami. Z Albinom Nočem se je poznal že pred vojno, kjer sta bila oba vključena v JSZ. Frankič je potem avgusta 1941 odšel v Ljubljansko pokrajino in kasneje na Dolenjsko, kjer je bil do osvoboditve.
4. Steza je danes poimenovana po mladincu Gajšku, ki se je ponesrečil po osvoboditvi v gorah.
5. Pri Antonu Dobravcu je do odhoda v partizane stanoval Franjo Tominc. Franc Dolinar je bil dolgoletni socialistični odbornik v občini Koroška Bela.
6. Gestapo je leta 1944 aretiral Špendalovo ženo, zato smo prekinili zvezo z njim.
7. Zgodaj spomladi leta 1942 sva z Viktorjem Kejžarjem prav tu padla v zasedo. Oba sva se uspela umakniti, čeprav sem bil jaz ranjen v zapestje leve roke.
8. Kdo je poleg njiju še sodeloval ni znano.
9. Prestreljeno omaro hrani Tehniški muzej Železarne Jesenice.

10. Verjetno je bil to prapor Neodvisne delavske partije Jugoslavije, ki je bil razvit 27. aprila 1924 na Jesenicah.
11. Andrej Noč »Glažarjev« je kot predvojni alpinist dobro poznal planinske poti, s pomočjo izdajalcev Tineta Kemperla, Feliksa Kropivnika, Janeza Tavčarja in Viktorja Svetina bivših partizanov pa je imel dovolj informacij o partizanskih taboriščih. Pred tem sem na Glažarja še večkrat naletel. Leta 1943 je zalezoval Cankarjev bataljon pod Stolom, nazadnje pa sem naletel nanj maja 1943 na Belški planoti, ko smo se po akciji Gorenjskega odreda 17. in 18. maja 1943 v Bistrici v Rožu na Koroškem vračali na Belško planino. Pričakal nas je tudi na prelazu Belščica pod Stolom, ko smo šli po vola na Koroško. Napadel nas je tudi v taborišču pod Zelenico itd.
12. V bližni tega kraja je sedaj spominsko obeležje.
13. Janez Bizjak je bil krščanski socialist in dolgoletni delavski zaupnik v JSZ. Na Koroški Beli je bil zelo priljubljen, znan pa je bil tudi kot odločen borec za delavske pravice, ki se ni branil sodelovanja s komunisti.
14. Aleš Jelenc je bil pred vojno živel pri Gregoraču na Javorniku. Bil je politični aktivist in organizator ilegalne tiskarne že leta 1941.
15. Anton Ambrožič-Božo je bil znan predvojni revolucionar iz Gorij.
16. Po vojni sem v Trebežu srečal sina nekdanjega raztrganca Hartmana, ki je imel moj partizanski nahrbtnik. Po več letih sem ga tako dobil nazaj.
17. Na nekdanji Nočevi »pažbi«, danes hiši Joža Klinarja, je spominska plošča.

VIRI

1. Osebni spomini:
2. Evidenčna knjiga sektorja I.
3. Arhivi Gorenjskega muzeja v Kranju.
   a) Zapisniki Okrajnega odbora OF Jesenice od leta 1944 do 1945.
   b) Zapisniki Okrajnega komiteja KPS za Jesenice od 1944 do 1945.
   c) Korespondenca Okrajnega komiteja KPS za Jesenice od leta 1944 do 1945.
   d) Zapisniki sektorja I okraja Jesenice.
   e) Poročila Okrajnega komiteja KPS za Jesenice.
4. Osebna dokumentacija iz priznanja za dvojna leta.
5. Arhivi Tehniškega muzeja Železarne Jesenice.
6. Spiski političnih delavcev — ilegalcev jeseniškega okraja.
7. Seznami aktivistov in podpornikov OF — prejemnikov spominske značke OF.
8. Topografski podatki partizanskih taborišč: Ivan Vovk-Živan in ostali.
9. Jože Vidic: »Sedem krst za Ronkarjevo družino« — Utrinki iz življenja gorenjskih vosovcev, obveščevalcev in vedevejevcev.
10. Ivko Saksida: Obveščevalna točka »Stol« Kokrškega odreda.
11. Jeseniški zbornik — Jeklo in ljudje III; Franc Konobelj-Slovenko — Spomeniki in spominska obeležja revolucije in narodnoosvobodilnega boja v občini Jesenice.
12. Franc Konobelj-Slovenko: Pod Mežaklo in Karavankami so se uprli.

Za pripravo tega spiska sem pregledal obstoječe gradivo in tudi spiske prejemnikov spominskih znakov OF. Kljub temu je spisek pomanjkljiv in bo mogoče šele sedaj, ko bomo skušali rekonstruirati vse terenske, vaške in mestne odbore ter odbore v tovarni, pripraviti ustrezen pregled vse dejavnosti političnih organizacij za vsa štiri leta in ne le za zadnje obdobje. Seveda pa bo delo zelo zahtevno.

Politični delavci sektorja I — ilegalci

1. Albin Praprotnik
2. Ciril - Kristel Erbežnik
3. Ivan Brišar
4. Ivanka Krničar
5. Jože - Franc Sirc
6. Leon Celič
7. Janez Krničar
8. Lojzek Jurca
9. Milica - Tončka Noč, por. Konobelj
10. Milan - Nace Zupan
11. Nuša - Angela Erbežnik, sedaj Prešeren
12. Oto Koprivc
13. Slovenko - Franc Konobelj
14. Sonja - Cilka Zupančič
15. Stane - Janez Bizjak
16. Tomaž - Albin Noč
17. Tugomir - Janko Ažman
18. Urška - Francka Kapus, por. Debeljak
19. Vaso Grgič
20. Vid - Jaka Žen
21. Zdravko - Lovro Albreht

Politični delavci — ilegalci jeseniškega okraja in sektorjev II, III in IV in drugi, ki so omenjeni v dokumentih

1. Aleš - Aleš Jelenc
2. Anuška - Anica Lasnik
3. Beno - Franc Giacomeli
4. Beno - Beno Langus
5. Božo - Anton Ambrožič
6. Ciril - Rudolf Vehar
7. Črt - Črtomir Pretnar
8. Drago - Karel Paulus
9. Gabrijel - Franc Rozman
10. Gašper - Franc Trojar
11. Ivan - Ivan Černičev
12. Janez - Rudi Sirc
13. Januš - Janko Mulej
14. Jelena - Jelena Pavkovič
15. Jelko - Ivan Pangeršič
16. Jelko - Vili Velikonja
17. Jerca - Jerca Rabič, por. Dolžan
18. Ježek - Jože Zupan
19. Jovo - Janko Trojar
20. Joža - Rupert Kiršner
21. Joža - Joža Pristov
22. Joža - Franc Sirc
23. Krista - Helena Jere
24. Marina - Sonja Mežek, por. Frančeškin
25. Majda - Mira Noč
26. Marjanca - Marija Trojar
27. Marko - Ludvik Jesenovec
28. Marta - Amalija Robič
29. Matija - Andrej Pleš
30. Metod - Franc Klinar
31. Mica - Cilka Treven, por. Mihajlov
32. Miha - Jaka Koselj
33. Milan - Franjo Tominc
34. Miroslav - Nikolaj Višnar
35. Nace - Ivan Veber
36. Nande - Gregor Klančnik
37. Napotnik - Alojz Močilnikar
38. Nevenka - Angelca Marušič, por. Lah
39. Olga - Zinka Dolžan
40. Pavel - Miha Krznarič
41. Petko - Peter Gluhar
42. Polonca - Anica Burič
43. Rado - Rudolf Geoheli
44. Rado - Rudolf Pančur
45. Roman - Franc Jakopič
46. Rustja - Ela Treven
47. Sava - Nada Mertelj
48. Stojan - Drago Višnar
49. Tatjanca - Mihela Jelenc, por. Simčič
50. Tine - Anton Lasnik
51. Tine - Valentin Slivnik
52. Tobi - Justin Talar
53. Tone - Anton Bidovec
54. Vanjo - Valentin Koselj
55. Vasilja - Francka Logar, por. Pacek
56. Veljka - Minka Mencinger
57. Veljko - Franc Kavčič
58. Vojko - Jože Svetina
59. Vida - Vida Gantar
60. Vida - Alma Lukič, por. Šest
61. Viktorija - Katarina Bregant
62. Zdenka - Katarina Komic
63. Zdenka - Marija Salberger, por. Vilman

Aktivisti in podporniki OF z območja Javornika, Javorniškega Rovta, Koroške Bele in Potokov v obdobju 1943 do 1945

1. Albreht Lovro-Zdravko
2. Aleš Mara
3. Alič Janko
4. Ažman Aleksander
5. Ažman Damjana, por. Ambrožič
6. Ažman Janko-Tugomir
7. Ažman Mila, por. Podobnik
8. Ažman Tončka
9. Baraga Živka-Špela por. Obiličnik
10. Barbarino Ladica
11. Barbo Mila
12. Beguš Franc
13. Beguš Ivan
14. Bizjak Janez-Stane
15. Blažič Jelena
16. Bogataj Mara
17. Boštele Silva, por. Saksida
18. Boštele Marija
19. Brelih Edi
20. Brišar Ivan
21. Burič Cirila
22. Cegnar Jaka
23. Cegnar Urška
24. Celič Leon
25. Črv Slavka, por. Koblar
26. Črv Valentin
27. Dežman Franc
28. Dobravc Jože
29. Dobravc Mara
30. Dobravc Tone-Primož
31. Dolenc Tone
32. Dolinar Franc
33. Dolinar Johanca
34. Dolinar Maks
35. Erbežnik Kristel-Ciril
36. Erbežnik Angela-Nuša, roj. Prešeren
37. Erlah Angela
38. Erlah Barbara
39. Erlah Marica
40. Erlah Lenart
41. Erlah Olga, por. Besednjak
42. Glavič Frančiška
43. Grgič Vaso
44. Gluhar Peter-Petko
45. Hardviger Marija
46. Hribernik Avgust
47. Iskra Ančka-Nina, por. Stojan
48. Iskra Franc
49. Jalen Ivan
50. Jelenc Mihela-Tatjanca, por. Simčič
51. Jenko Jerica-Zvezdica, por. Trtnik
52. Jenko Marija-Soča
53. Jenko Jernej
54. Jesih Pavla, por. Žvab
55. Jurca Lojzek
56. Kapus Amalija
57. Kapus Francka-Urška, por. Debeljak
58. Kapus Tone
59. Kastelic Marica
60. Kelih Mara
61. Kelih Pavel
62. Kleindinst Karel
63. Koblar Štefan
64. Koder Mara
65. Kogovšek Angela
66. Kogovšek Anton-Jur
67. Kogovšek Marica-Lučka,
68. Kolman Milan
69. Koprivc Oto
70. Korošec Jože
71. Koselj Ivan
72. Košir Franc
73. Kristan Anton
74. Kristan Draga
75. Kristan Hilda, por. Belec
76. Kristan Ivanka
77. Kristan Lena
78. Kristan Pavla
79. Kunstelj Jožica-Breda
80. Ličof Franc
81. Ličof Stanko
82. Likovič Anica
83. Likovič Slavko-Peter
84. Likovič Vera
85. Logar Francka-Vasilja, por. Pacek
86. Lukan Albina-Zora
87. Lukič Alma-Vida, por. Šest
88. Lukič Jože
89. Malej Krista
90. Malej Nada
91. Malej Sonja
92. Martinuč Vera, por. Vrabec
93. Medja Vika
94. Mencinger Franc
95. Mesec Ana
96. Nadižar Anton
97. Nadižar Marija
98. Močilnikar Alojz-Napotnik
99. Nemec Štefan
100. Noč Albin-Tomaž
101. Noč Albin-Vanek
102. Noč Anton
103. Noč Anton-Glažarjev
104. Noč Angela-Glažarjeva
105. Noč Angela-Jencelnova

106. Noč Ančka-Glažarjeva, por. Šimenc
107. Noč Janko-Lazar
108. Noč Jože-Miševčev
109. Noč Jože-Matej
110. Noč Jože-Jencelnov
111. Noč Jože-Jencelnov ml.
112. Noč Kati
113. Noč Kristina
114. Noč Marija-Nežka
115. Noč Milka-Darinka, por. Drobnič
116. Noč Minka, por. Javorski
117. Noč Mirko
118. Noč Marija
120. Noč Mira-Majda
121. Noč Pavel
122. Noč Tomaž
123. Noč Tončka-Milica, por. Konobelj
124. Noč Toni, por. Šubic
125. Noč Zvonko-Darko
126. Novak Gregor
127. Novak Ivanka
128. Novak Janko-Zdravko
129. Novak Jože
130. Novak Majda, por. Kisovec
131. Obid Jože
132. Okrožnik Tedi
133. Oman Ivana
134. Polajnar Ana
135. Polajnar Franc
136. Polajnar Olga, por. Noč
137. Potočnik Anton
138. Praprotnik Vinko
139. Pretnar Matija
140. Rajgel Franc
141. Rajgel Katarina
142. Rajner Jakob
143. Rant Pavla-Radoslava, por. Gortnar
144. Razinger Katarina, por. Žerjav
145. Rekar Anica
146. Rekar Anton
147. Rekar Peregrin
148. Rekelj Anton
149. Resman Cilka
150. Rožič Ljudmila, por. Kovačič
151. Saksida Ivan st.
152. Sedej Vinko
153. Sitar Anton
154. Sitar Hilda
155. Sirc Franc-Jože
156. Skomavc Marija
157. Slamnik Zdravko
158. Smolej Franc
159. Smolej Ivana, por. Rekar
160. Smolej Ivanka
161. Smolej Janez-Igor
162. Smolej Jerca, por. Noč
163. Smolej Jože-David
164. Smolej Minka, por. Klinar
165. Smolej Tončka, por. Ličof
166. Smolej Adi
167. Stare Marica
168. Stražišar Jože
169. Svetina Gabrijela
170. Svetina Miha
171. Svetina Ivan
172. Svetina Jože-Mojmir
173. Sušnik Franc
174. Sušnik Rezka-Lenka
175. Šest Davorin
176. Šiler Janko-Jože
177. Šmid Friderik
178. Škofic Janko
179. Škofic Kati
180. Škofic Milena, por. Šuhelj
181. Špendal Ivan
182. Šporn Mara
183. Šporn Zdravko
184. Štajdohar Matija
185. Štrcin Draga
186. Štrcin Janko-Samo
187. Štrumbelj Mimica
188. Štrumbelj Zdravko
189. Tišov Alojz
190. Treven Cilka-Mica, por. Mihajlov
191. Treven Ela-Rustja
192. Treven Franc
193. Treven Ivan
194. Treven Lado
195. Trtnik Polde
196. Udir Vinko
197. Valter Ivica
198. Vehar Kristina
199. Vehar Rudolf
200. Vergles Marti
201. Vidic Franc
202. Vidic Malka
203. Vidic Matevž
204. Vinkler Jožica-Vanda, por. Legat
205. Zakotnik Branko
206. Zakotnik Irena, por. Biaggi
207. Zaveljcina Anton
208. Zaveljcina Lovrenc
209. Zaveljcina Zdravko
210. Zevnik Zdena, por. Jenko
211. Zidar Jože
212. Zupan Ivan
213. Zupan Vida
214. Zupančič Cilka-Sonja
215. Žen Jaka-Vid
216. Žumer Ludvik
217. Žvab Angela
218. Žvab Ivan
219. Žvab Pavla, por. Zaveljcina
220. Žvab Slavka, por. Svetina

1.	Bernik Jakob	od	19.	12.	1944	do	26.	12. 1944
2.	Bertoncelj Alojz	od	30.	9.	1944	do	20.	11. 1944
3.	Boštele Silva	od	29.	1.	1945	do	26.	4. 1945
4.	Bucek Anton	od	24.	4.	1944	do	19.	8. 1944
5.	Bucek Marija	od	24.	4.	1944	do	15.	8. 1944
6.	Cegnar Jakob	od	20.	3.	1943	do	28.	5. 1943
7.	Cink Slavko	od	11.	3.	1944	do	14.	3. 1944
8.	Čop Anton	od	28.	10.	1944	do	21.	11. 1944
9.	Črv Terezija	od		6.	1944	do	28.	6. 1944
10.	Črv Valentin	od	24.	6.	1944	do	28.	6. 1944
11.	Črv Valentin	od	18.	8.	1944	do	19.	9. 1944
12.	Dolinar Maks	od	18.	12.	1944	do	4.	5. 1945
13.	Ferčej Ignac	od	11.	3.	1944	do	8.	8. 1944
14.	Fon Matko	od	29.	1.	1945	do	1.	3. 1945
15.	Globočnik Franc	od	26.	3.	1943	do	25.	6. 1943
16.	Gluhar Francka	od	26.	5.	1944	do	15.	8. 1944
17.	Gluhar Matevž	od	6.	5.	1944	do	19.	8. 1944
18.	Gmajner Katarina	od	29.	4.	1944	do	22.	7. 1944
19.	Gmajner Marija	od	29.	4.	1944	do	15.	7. 1944
20.	Hribernik Avgust	od	26.	3.	1943	do	20.	10. 1943
21.	Jakopič Anton	od	21.	4.	1944	do	4.	7. 1944
22.	Jelenc Aleš, st.	od	29.	1.	1945	do	4.	5. 1945
23.	Jenko Marija	od	23.	2.	1944	do	15.	8. 1944
24.	Klemenčič Filip	od	28.	5.	1944	do	24.	6. 1944
25.	Knific Frančiška	od	26.	10.	1944	do	10.	11. 1944
26.	Knific Marija	od	26.	10.	1944	do	10.	11. 1944
27.	Kobal Jernej	od	24.	3.	1943	do	4.	5. 1943
28.	Kogler Miha	od	23.	5.	1944	do	19.	8. 1944
29.	Kogovšek Anton	od	4.	12.	1944	do	1.	3. 1945
30.	Kolman Frančiška	od				do	15.	8. 1944
31.	Kolman Jožef	od	24.	4.	1944	do	29.	6. 1944
32.	Konič Karel	od	7.	1.	1945	do	9.	2. 1945
33.	Kosmač Franc	od	20.	3.	1943	do	17.	8. 1943
34.	Kotnik Jožef	od	14.	9.	1944	do	18.	9. 1944
35.	Kovačič Marica	od	29.	1.	1945	do	22.	4. 1945
36.	Kozelj Anton	od	4.	5.	1943	do	28.	5. 1943
37.	Kozelj Tončka	od		3.	1943	do		6. 1943
38.	Kreuzer Franc	od	1.	4.	1945	do	22.	4. 1945
39.	Križnar Jože	od	12.	4.	1945	do	4.	5. 1945
40.	Langus Peter	od	29.	4.	1943	do	24.	1. 1944
41.	Lavrinc Marija	od	29.	1.	1945	do	4.	4. 1945
42.	Leban Miha	od	29.	1.	1945	do	6.	4. 1945
43.	Likar Anton	od	24.	3.	1943	do	4.	5. 1943
44.	Lindič Alojz	od	2.	4.	1945	do	4.	5. 1945
45.	Malej Franc	od	7.	8.	1943	do	9.	11. 1943
46.	Malej Franc	od	19.	8.	1943	do	28.	10. 1943
47.	Mavrič Jože	od	23.	9.	1942	do	30.	9. 1942
		od	30.	3.	1943	do	4.	5. 1943
48.	Medja Antonija	od	8.	3.	1944	do	8.	8. 1944
49.	Medja Milena	od	20.	3.	1943	do	20.	10. 1943
50.	Medvešček Emil	od	18.	4.	1945	do	4.	5. 1945
51.	Mencinger Marija	od	7.	2.	1944	do	8.	6. 1944
52.	Merhar Ivica	od	29.	1.	1945	do	22.	4. 1945
53.	Miklavc Angela	od	30.	3.	1943	do	23.	4. 1943
		od	11.	3.	1944	do	20.	4. 1944
54.	Miklavec Martin	od	13.	2.	1945	do	22.	4. 1945

55.	Mlekuš Janez	od	1.	4.	1943	do	4.	5. 1943
56.	Mulej Janko	od	24.	6.	1944	do	12.	2. 1945
57.	Noč Alojz	od	15.	3.	1945	do	30.	3. 1945
58.	Noč Angela	od	20.	4.	1944	do	15.	6. 1944
59.	Noč Angela	od	3.	4.	1945	do	4.	5. 1945
60.	Noč Emil	od	27.	5.	1944	do	1.	6. 1944
61.	Noč Ivanka	od	20.	4.	1944	do	15.	6. 1944
62.	Noč Janez	od	20.	4.	1944	do	15.	6. 1944
63.	Noč Majda	od	20.	4.	1944	do	15.	6. 1944
64.	Noč Martin	od	3.	4.	1945	do	4.	5. 1945
65.	Noč Matevž	od	5.	6.	1944	do	8.	6. 1944
		od	20.	8.	1944	do	8.	9. 1944
66.	Noč Stanislav	od	29.	1.	1945	do	1.	3. 1945
67.	Novak Jože	od	23.	9.	1942	do	30.	9. 1942
		od	25.	8.	1944	do	1.	12. 1944
68.	Okrožnik Teodor	od	7.	1.	1945	do	22.	4. 1945
69.	Pavlenič Franc	od	7.	1.	1945	do	4.	5. 1945
70.	Pavlenič Vinko	od	7.	1.	1945	do	4.	5. 1945
71.	Pavlič Janez	od	4.	12.	1944	do	1.	3. 1945
72.	Perko Anton	od	14.	6.	1944	do	18.	8. 1944
73.	Rainer Jakob	od	4.	12.	1944	do	?	
74.	Ravnikar Stanko	od	20.	4.	1944	do	19.	8. 1944
75.	Rekar Franc	od	30.	3.	1943	do	2.	9. 1943
76.	Rekar Peregrin	od	16.	7.	1941	do	29.	7. 1941
		od	26.	1.	1945	do	14.	2. 1945
		od	27.	2.	1945	do	11.	4. 1945
77.	Resman Cecilija	od	7.	2.	1944	do		4. 1944
78.	Saksida Ivan	od	10.	3.	1942	do	1.	6. 1942
		od	28.	10.	1943	do	3.	12. 1943
79.	Sitar Anton	od	29.	1.	1945	do	22.	4. 1945
80.	Sitar Hilda	od	27.	2.	1945	do	22.	4. 1945
81.	Skumavc Marija	od	23.	2.	1944	do	15.	8. 1944
82.	Slivnik Valentin	od	25.	6.	1941	do	8.	7. 1941
		od	13.	2.	1945	do	1.	3. 1945
83.	Smole Ljudmila	od	29.	1.	1945	do	22.	4. 1945
84.	Soklič Matevž	od	23.	3.	1943	do	27.	7. 1943
85.	Stare Albin	od	14.	6.	1944	do	26.	6. 1944
86.	Sušnik Franc	od	23.	9.	1942	do	25.	9. 1942
		od	4.	12.	1944	do	22.	4. 1945
87.	Sušnik Terezija	od	4.	12.	1944	do	22.	4. 1945
88.	Svetina Jože	od			2. 1945	do	4.	5. 1945
89.	Svetina Stanko	od	15.	3.	1942	do	24.	4. 1942
		od	11.	3.	1944	do	30.	6. 1944
90.	Šmid Miroslav	od	22.	3.	1943	do	21.	5. 1943
91.	Špendov Ivan	od	16.	4.	1943	do	23.	4. 1943
92.	Štravs Ferdinand	od	29.	1.	1945	do	4.	5. 1945
93.	Štravs Helena	od	14.	9.	1944	do	15.	9. 1944
94.	Štravs Viktor	od	6.	3.	1944	do	14.	3. 1944
95.	Štrumbelj Helena	od	26.	10.	1944	do	5.	12. 1944
96.	Štrumbelj Ljudmila	od	26.	10.	1944	do	5.	12. 1944
97.	Tavčar Franc	od	19.	8.	1943	do	28.	10. 1943
98.	Tišov Alojz	od	5.	9.	1944	do	20.	9. 1944
99.	Tišov Terezija	od	24.	6.	1944	do	28.	6. 1944
100.	Titov Filip	od	2.	12.	1944	do	16.	12. 1944
101.	Traven Alojz	od	15.	1.	1945	do	1.	3. 1945
102.	Trtnik Frančiška	od	7.	2.	1944	do	30.	6. 1944
103.	Udir Tilka	od	29.	1.	1945	do	16.	4. 1945
104.	Urbanc Valentina	od	3.	4.	1945	do	4.	5. 1945

105. Walter Vladimir	od	7.	1.	1945	do	4.	5.	1945
106. Vergelj Silva	od	28.	1.	1945	do	22.	4.	1945
107. Vidic Alojz	od	25.	9.	1943	do	1.	3.	1944
	od	23.	8.	1944	do	20.	1.	1945
108. Vidic Amalija	od	23.	8.	1944	do	23.	1.	1945
109. Vizjak Mihael	od	22.	5.	1941	do	25.	6.	1941
	od	29.	7.	1941	do	1.	10.	1941
	od	20.	3.	1943	do	7.	7.	1943
110. Zevnik Franc	od	4.	12.	1944	do	1.	3.	1945
111. Zorman Ivanka	od	23.	3.	1943	do	16.	7.	1943
112. Zussino Ana	od	29.	1.	1945	do	4.	5.	1945
113. Žagar Jože	od	4.	12.	1944	do	1.	3.	1945
114. Žnidar Emil	od	29.	1.	1945	do	1.	3.	1945
115. Žvab Marica	od	7.	2.	1944	do	20.	4.	1944

V letih 1943, 1944 in 1945 je bilo s tega območja zaprto naslednje število aktivistov in podpornikov OF oziroma so bili poslani v koncentracijska taborišča:

Dachau	35
Auschwitz	1
Flosenburg	2
Mauthausen	16
Ravensbrück	5

V zapore in delovna taborišča je bilo poslanih:

Goričane	27
Kraut, Krieseldorf in Seeboden	9
Innsbruck in Reichenau	7
Kassel in Ziegenheim	4
Konstanz in Altenberg	3
Aichach	4
Beljak	1
Celovec	3
Šentvid	1

Umrli v taboriščih:

Ivanka Zorman	20.	11.	1943	v Auschwitzu
Vinko Praprotnik	27.	2.	1945	v Dachauu
Franc Ravnik	28.	2.	1945	v Dachauu
Marjan Zussino	3.	1.	1945	v Dachauu
Pavel Cvetko	19.	3.	1943	v Mauthausnu
Jakob Iskra	4.	5.	1945	v Mauthausnu
Franc Potočnik	22.	12.	1943	v Mauthausnu
Mihael Prebeg		3.	1945	v Mauthausnu
Alojz Traven	17.	3.	1945	v Mauthausnu
Antonija Medja	1.	5.	1945	v Ravensbrücku
Marija Potočnik	5.	2.	1944	v Ravensbrücku

V letih 1943 do 1945 so bili s tega območja ustreljeni naslednji talci:

Ciril Grintov	22. 3. 1943
Jožef Kolman	29. 6. 1944
Peter Langus	24. 1. 1944
Janko Mulej	12. 2. 1945
Mihael Vizjak	7. 7. 1943

V istem obdobju so padli ali bili zajeti in nato ustreljeni z našega območja naslednji prvoborci:

Slavko Federle	16. 11. 1943
Ivan Pogačnik	22. 12. 1943
Franc Potočnik	1943
Karel Preželj	22. 12. 1943
Janez Šmid	3. 1943

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor erinnert sich an den Juli 1943, als er als Aktivist politische Tätigkeit in Jesenice Gemeinde begann. In den Orten Javornik, Koroška Bela, Javorniški Rovt und Potoki war die aktivistische Tätigkeit bis zur Befreiung sehr stark. Viele Menschen schloßen sich den Partisanen an, andere versammelten organisiert die Kleidung, das Geld und die Nahrung. In seinen Erinnerungen beschreibt der Autor auch die Tätigkeit der OF (Bebreiungsfront), der Kommunistischen Partei, anderen Organisationen, und Partisanen Kuriere.

Politični delavci sektorja I v Javorniškem Rovtu, slikani takoj po vojni

Jože Vidic

ZVESTI HIPOKRATOVI PRISEGI

O zdravnikih — civilistih, ki so med NOB živeli in delali na Jesenicah, v Radovljici in na Bledu

Jeseniška »Bratovska skladnica« je bila lastnica stare bolnice, ki so jo zgradili leta 1895 in nato dvakrat povečali oziroma razširili (leta 1923 in 1929).

Prva dela na gradbišču nove splošne bolnice na Jesenicah so se začela prvega aprila leta 1940, temeljni kamen pa so položili 17. julija 1940. leta. Predsednik upravnega odbora »Bratovske skladnice«, ki je financirala in nadzirala gradbena dela, je bil generalni sekretar Kranjske industrijske družbe na Jesenicah dr. Maks Obersnel.

Ob prihodu Nemcev aprila 1941 so bile nove stavbe bolnišnice že pod streho, oprema pa naročena in zagotovljena, vendar je bila otvoritev šele tri leta po vojni, 11. aprila 1948. leta.

Med prvimi aretiranci, ki so jih Nemci zaprli takoj po odhodu Italijanov z Jesenic (19. aprila 1941 popoldne), je bil dr. Obersnel. Takrat begunjska graščina, ženska kaznilnica, še ni bila spremenjena v zapor, zato so aretirance s tovornjaki vozili preko Korenskega sedla v celovške zapore. Prvi tovornjak, ki je Jeseničane peljal v zapor v Celovec, se je na Dovjem prevrnil in med vsemi je bil ranjen le dr. Obersnel. Sedel je zadaj in nanj je padla klop ter posoda za bencin. Z železniške postaje Dovje-Mojstrana so poklicali rešilca in zdravnika. Pripeljal se je dr. Viktor Marčič, ki je pregledal ponesrečenca, ga obvezal in prepričal stražarje, da tak ne more naprej.

Tedanja bolnica na Jesenicah je bila za današnje razmere zelo majhna; v njej je danes obratna ambulanta jeseniške železarne. Bolniške sobe so bile samo v pritličju. Zgoraj je stanoval vodja bolnice dr. Milan Čeh z družino. V istem hodniku kot njegovo stanovanje sta bili še dve bolniški sobi za vodilne v železarni in občini. V eno teh sob so dali dr. Obersnela (1883 Trst—1972 Piran). Njegova žena Štefi je od Nemcev dobila dovolilnico za vsakodnevni obisk, hčerka Tatjana Gostiša pa ga je skrivaj obiskovala s pomočjo dr. Čeha. Tatjana pravi, da je tu prišel njen oče pod vsakodnevno »skrbno varstvo« vodje izpostave gestapa na Jesenicah Clementa Druschkeja. Skoraj vsak dan ga je hodil gledat in spraševat zdravnike, kdaj se bo toliko pozdravil, da ga bo lahko poslal v zbirno taborišče za izgnance v Šentvid (Obersnel je imel zlomljenih šest reber). To se je kmalu zgo-

dilo. Še preden se je pozdravil, je moral iz bolnice in nato z ženo ter s hčerkino družino v izgnanstvo v Srbijo.

Pod okupacijo je »Bratovsko skladnico« zamenjala blagajna socialnega zavarovanja za zasedeno ozemlje Gorenjske s sedežem v Kranju (Socialversicherungskasse). V jeseniški bolnici so zdravili predvsem zaposlene v železarni in njihove družinske člane. Osrednja bolnica za vse bolezni in za ranjence je bila na Golniku.

Po osvoboditvi je jeseniška bolnišnica (tako kot druge) spadala pod republiški zavod za socialno zavarovanje v Ljubljani. Leta 1948 se je odcepila od socialnega zavarovanja in je bila izročena zdravstveni službi. Pristojnost le-te se je spreminjala in je prišla iz republiške na okrajno, dokler ni bilo leta 1953 uvedeno samostojno financiranje.

Pred in med okupacijo so bili v stari jeseniški bolnišnici naslednji zdravniki:

Upravitelj Ivan Šetinc, 1880—1968

Rojen je bil v Šentlenartu pri Brežicah. Po poklicu ni bil zdravnik. Sploh je bilo pred, med in po vojni v navadi, da upravnik bolnišnice ni bil zdravnik.

Šetinc je bil tako odločen nasprotnik okupatorja, da se kljub grožnjam ni vpisal niti v Koroško ljudsko zvezo (Kärntner Volksbund). Kaj to pomeni, pove podatek, da se je iz strahu v to organizacijo poleti 1941 vpisalo preko 90 odstotkov Gorenjcev, Štajercev; še več, čeprav ta nemškutarska organizacija dejansko zaradi upora nikoli ni zaživela. Zaradi nekih protinacističnih izjav je bil Šetinc nekaj dni v zaporu pri Kovaču na Jesenicah.

Dr. Milan Čeh, 1905—1972

Rojen je bil pri Sv. Juriju ob Pesnici pri Mariboru, njegova žena Marija pa je bila rojena v Sežani. Kot splošni zdravnik je prišel na Jesenice leta 1933 in ostal do smrti leta 1972. Z ženo imata dva sina, od teh je Brane zdravnik.

O dr. Čehu vemo zelo malo. Znano pa nam je, da je bil simpatizer OF. Uporniško organizacijo je gmotno podpiral in molčal, ko je kot strokovni vodja bolnice opazil, da iz bolniške lekarne občasno zmanjkuje zdravil. Slutil je, da so nekateri zdravniki, bolničarji in bolničarke povezani s partizani, zdravijo ranjence, jim nosijo zdravila in sanitetni material, a se je sprenevedal, kot da ničesar ne ve in ne opazi, kar je bilo v tistih časih najbolj pametno.

Vodja obveščevalne točke »Stol« (Kokrškega odreda) Ivan Saksida-Peter z Jesenic se spominja, da je bil novembra leta 1944 s še nekaterimi obveščevalci na zvezi s svojim očetom Ivanom Saksidom, ki je bil bolničar v tedanji (stari) bolnici. Med pogovorom jim je oče svetoval, naj dr. Čehu napišejo pismo, da pripravi paket sanitetnega

Dr. Milan Čeh

materiala. Tako so tudi storili. Čez nekaj dni je aktivist od dr. Čeha prinesel partizanom v Karavanke zajeten paket.

V prvem letu boja partizani na Gorenjskem in Štajerskem niso imeli svojih ambulant in bolnišnic. Ranjenci in bolniki so se zdravili pri dobrih, zaupnih družinah, največkrat pri znancih in sorodnikih. Naj z naslednjim primerom ponazorim tak način zdravljenja.

Gustelj Šlibar iz Žirovnice (partizani so ga klicali Kljuka, ker je vedno hodil z zakrivljeno pastirsko palico v roki) je šel k partizanom junija 1942. leta. Na jesen istega leta je zbolel za vnetjem rebrne mrene. Skrivaj so ga pripeljali h kmetu Antonu Legatu, po domače Mazovcu, na Selo pri Žirovnici. Hiša je blizu ceste Žirovnica—Breznica, nasproti nekdanje Osvaldove, zdaj gostilne Zelenica. Hiša, hlev in skedenj so pod istim ostrešjem. Iz veže v hiši ena vrata vodijo v hlev in druga iz hleva v lopo za steljo in iz hleva na dvorišče. Vsi ti prostori so med seboj povezani. Mazovc je imel v lopi za steljo veliko kad, ki jo je uporabljal za namakanje sadja. Kad je zakril s steljo. Do nje je bil skozi steljo speljan rov. V kadi so bolniku uredili toplo in čisto ležišče. Mazovc, ki je bil izučen elektrikar, je v kad napeljal elektriko, tako da je bolnik lahko podnevi in ponoči bral časopise in knjige. Zdravil ga je svak dr. Franc Bergelj.

Junija 1942. leta je v Cankarjev bataljon pod Stol prišel dr. Edvard Pohar, ki je v svojih spominih na partizansko zdravstvo na Gorenjskem med drugim zapisal:[1]

»Taktika pri oskrbi ranjencev se je od prejšnjega načina ‚zabijanja' ranjencev pri civilnem prebivalstvu spremenila tako, da smo ranjence skrili v težko dostopne in nekompromitirane kraje v gozdovih, kjer smo jim napravili majhna zasilna bivališča in jim preskrbeli

negovalce (no, po sili razmer so se nekateri ranjenci in bolniki še naprej, do konca vojne, zdravili pri aktivistih in njihovih družinah, znancih in sorodnikih, če slednji niso bili izgnani. Opomba J. V.).

Po možnosti bolničar ali pa eden izmed borcev, ki je vsaj zasilno znal prevezovati, je bil določen za neposredno nego bolnika, medtem ko je drug borec moral stražiti. Tako se je zgodilo, da je bilo na področju enega bataljona nekaj takih skupinic, ki so oskrbovale ranjenca; če pa je bilo mogoče, so ranjence prenesli na en sam kraj. Kot bataljonski zdravnik sem vedno poskrbel za prvo nego ranjenca, naučil sem bolničarja vseh stvari, ki so bile potrebne za zdravljenje in od časa do časa te »raztresene« ranjence obiskoval ter opravljal zdravniške posege. Med najhujšimi primeri tako zdravljenih ranjencev bataljona pod Stolom je bil vsekakor Rupert Kiršner-Jože, ki je bil ranjen v trebuh in mu je dolgo časa uhajalo blato skozi rano na trebuhu in se je po nekaj mesecih vendarle povrnil v svojo enoto. Dva borca, ki sem ju določil, da sta ga ves čas oskrbovala in zavoljo dekonspiracije, ki je nastala s stokanjem ranjenca, bila prisiljena, da sta ga stalno prenašala na rjuhi z enega mesta na drugo. Prenašala pa sta ga od Javorniških do Jeseniških rovt in zopet nazaj. Težko si je zamisliti muke ranjenca, ki ni imel nikdar občutka popolne varnosti in potrebnega miru, kakor tudi stalne napore in požrtvovalnost obeh spremljevalcev . . .«

Dr. Pohar ni mogel opravljati svoje službe brez zdravniških instrumentov, sanitetnega materiala in zdravil. Zato je brez težav nagovoril štab bataljona, da gredo po te potrebščine v jeseniško bolnico. V akcijo je šlo okrog petdeset borcev, ki so imeli dva mitraljeza. S pobočja Karavank so šli do Save in nato preko močvirja tik ob tovarni do ceste in čeznjo v bolnico. Iz stanovanja v zgornjem prostoru je prišel dr. Milan Čeh, ki je dr. Poharju pomagal izbirati material.

Albin Žemlja-Nande, po domače Čutov iz Žirovnice, udeleženec te akcije, se spominja, da dr. Čeh enostavno od presenečenja ni vedel, kaj naj bi še dal, da ne bi kaj pomembnega pozabili. Med borci je prepoznal mnoge delavce železarne. Vprašal ga je, če Anton Loncnar še živi. Loncnar, ki ga je dr. Čeh dlje zdravil, je zadnji trenutek utekel gestapovcm pred aretacijo. Dr. Čeh je menil, da tak bolnik ne bo dolgo živel v težkih razmerah partizanskega življenja; preživel pa je vsa štiri leta vojne, umrl pa pred nekaj leti.

Nande je Čehu povedal, da Loncnar že več mesecev pije veliko čaja iz smrekovih vejic, gozdnih sadežev in cvetlic.

Dr. Jože Hafner, kirurg, 1907—1972

Rojen je bil v Škofji Loki kot sin gostilničarja in posestnika. Imel je brata Pavla in sestro Marijo Goljar. Medicino je študiral in diplomiral v Gradcu. Po enoletnem pripravniškem stažu je prvega maja leta 1932 nastopil službo v jeseniški bolnici, kjer je ostal vse do svoje

Dr. Jože Hafner

nenadne smrti. Nazadnje je bil na Jesenicah direktor splošne bolnice in načelnik kirurškega oddelka.

V prošnji za priznanje posebne delovne dobe za čas med vojno je dr. Hafner leta 1966 med drugim zapisal:

»Že leta 1941 sem začel sodelovati z OF. Bil sem povezan s krščanskim socialistom Jožetom Šavlijem, ki je bil pred vojno predsednik Jugoslovanske strokovne zveze na Jesenicah, potem pa eden od organizatorjev OF v jeseniški občini. Padel je marca leta 1942 blizu Potokov, med Jesenicami in Žirovnico.

Kolikor se spominjam, sem od vseh partizanov najprej zdravil neko partizanko, ki je imela zlomljeno roko. Bolničar v stari bolnici Ivan Saksida mi je večkrat pripeljal kakega partizana, potrebnega zdravniške pomoči. Najino sodelovanje je bilo tesno povezano.

Leta 1942 sem začel bolj aktivno sodelovati z narodnoosvobodilnim gibanjem. K meni v ordinacijo so prihajali aktivisti, ki sem jim dajal zdravila in sanitetni material, ki sem ga na svoje stroške nabavljal v tukajšnji lekarni. V ta namen sem pisal tudi recepte na račun bolniške blagajne. Pri meni se je pogosto oglasila Ivana Koren. Dajal sem ji zdravila in navodila za zdravljenje, ona pa je to pošiljala partizanom na Mežakljo in drugam.

V Škofji Loki in škofjeloških hribih sem večkrat zdravil ranjene in bolne partizane in sicer v Gabrovcu, v Breznici in na Ožboltu. Na svoj dom v Škofjo Loko sem namreč odhajal vsako nedeljo. O tem, kam naj grem, so me največkrat obvestile sestra Marija Goljar (njen mož je bil živinozdravnik), svakinja Tončka Hafner in znana aktivistka Tončka Panjan.

Pozimi 1942/43 sem več mesecev zdravil bolno partizanko Špelo, ki se je najprej nahajala pri Franju Cerarju-Maticu (le-ta je bil po

vojni direktor tovarne Šešir v Škofji Loki), nato pri Mariji Šober . . .«

Marija Jamnikar-Špela, poročena Dolenc, Ljubljančanka, se je spomladi leta 1942 priključila partizanom. Konec tega leta je hudo oslabela, dobila je pljučnico, imela pa je tudi rano na nogi. Po zvezi so jo spravili k aktivistu Franju Cerarju-Maticu v mesto. Semkaj jo je hodil zdravit dr. Hafner. Iz bojazni, da bi utegnili gestapovci Cerarja aretirati zaradi njegove aktivnosti v OF in NOV, so Špelo premestili k vdovi Mariji Šober, kjer je že drugič zbolela za pljučnico. Po ozdravitvi je Špela zapustila Škofjo Loko, z njo pa je k partizanom šel tudi Franjo Cerar. Daljni sorodnik dr. Hafnerja, avtoprevoznik Ivan Hafner, ju je s svojim avtom odpeljal iz mesta po blegoški cesti do Zalubnikarja, kjer so ju že čakali partizani. Leta 1943 je bila Špela politični komisar čete v Škofjeloškem bataljonu, njen brat Danijel Jamnikar-Simon (padel januarja 1945) pa komisar bataljona.

V prošnji za priznanje posebne delovne dobe dr. Hafner navaja več primerov sodelovanja z NOV, toda brez podrobnosti. Zapisal je, da nikoli ni spraševal za imena ranjencev. Za mnoga je zvedel šele po vojni. Omenja, da je bil dvakrat zaprt v Begunjah. Prvič je bil zaprt teden dni od 11. do 18. marca 1944. Napačno je mnenje, da je bilo to v zvezi z operacijo na Blejski Dobravi pri Cokvarju, drugič pa, ko je pomagal istemu ranjencu Podmežakljo. Če bi gestapovci to vedeli, ga ne bi izpustili čez teden dni. Svojemu bratrancu inž. Pavlu Hafnerju iz Škofje Loke je dr. Hafner povedal, da so ga zamenjali za neko drugo osebo. Iskali so ilegalca z imenom Grega.

Iz teh podatkov sklepam, da prva aretacija dr. Jožeta Hafnerja ni bila v zvezi z njegovo zdravniško pomočjo partizanom, pač pa so bili drugi vzroki.

Kristanovi iz Zapuž so imeli kmetijo, mlin in večjo obrtno delavnico, v kateri so izdelovali sukno. Knjigovodkinja je bila Jožica Ličof, ki so jo vsi poznali le pod imenom Kristanova Pepca. V tej hiši so imeli dobre odnose tako s partizani kot z Nemci. Poleti 1943 je Kristanova Pepca uredila, da je pri njih, pri Kristanovih, podnevi prišlo do sestanka med načelnikom oddelka gestapa na Bledu Helmuthom Rosumeckom, ki se je izdajal za starega komunista in sekretarjem rajonskega komiteja KPS Radovljica Alojzem Poharjem-Grego iz Poljč pri Begunjah. Grega je v tem smislu dobil navodilo višjih forumov (da se obveščevalna služba vrine v okupatorski aparat, po možnosti tudi v tajno policijo). Prevajalec je bil Gregov bratranec dr. Edvard Pohar, ki je bil že več kot leto dni partizanski zdravnik na Gorenjskem. Seveda se ta dva Rosumecku nista predstavila. Na tem sestanku je Rosumeck izjavil, da bo strogo zaupne podatke dajal izključno samo višjim funkcionarjem NOV, KPS in OF za Gorenjsko.

Posledica tega in drugih podobnih sestankov je bilo več tragedij, ker so mnogi znani aktivisti nasedli Rosumecku. Ko je spoznal, da je partizanska obveščevalna služba spregledala njegovo igro ter aretirala več njegovih agentov, je začel iskati ljudi, s katerimi je bil na zvezi. Med drugim je zvedel, da sta bila pri Kristanu z njim neki Grega in

neznan zdravnik. Tako je padel sum na dr. Hafnerja (ker je znal nemško, kakor tisti pri Kristanu). Dr. Jože Hafner nadalje v izjavi pravi:

»V drugi polovici leta 1944 sem bil ponovno aretiran od gestapa. Odpeljali so me v Begunje, kjer sem bil do sredine avgusta, nato pa so me nasilno odvedli na delo na Dunaj. Tam sem bil hišni zdravnik v nekem sanatoriju.

Okrog 20. decembra 1944 sem skrivaj zapustil Dunaj in do konca vojne ostal na svojem domu v Škofji Loki. V času bivanja na Dunaju sem pošiljal zdravila in zdravniške instrumente dr. Viktorju Marčiču na Jesenice. Ko si je nekaj let pred vojno dr. Aleš Stanovnik blizu jeseniške postaje sezidal hišo, sem v njej stanoval skupaj z dr. Mihom Potočnikom, prijateljem iz dijaških let v Kranju, s katerim sva v dijaških in študentovskih letih veliko skupaj planinarila. Med vojno pa sem stanoval pri dr. Viktorju Marčiču . . .«

Zvečer 12. marca leta 1943 se je Škofjeloška četa nastanila pri Sv. Duhu nad Škofjo Loko na gospodarskih poslopjih Valentina Dolinarja, Franca Hafnerja, Kržaja, pri Keklču in Petrcu. Naslednjega dne zvečer je četa šla mobilizirat fante za NOV v vas Sv. Duh, Virmaše in Dorfarje, torej v okolico Žabnice. Tega večera je član rajonskega komiteja Škofja Loka Peter Kavčič-Jegorov šel v spremstvu kurirja iz Žabnice proti Sv. Duhu. Za gradom pri tej vasi ju je ustavil partizanski stražar. Ker se na klic »Stoj!« nista ustavila (menda nista slišala), je stražar ustrelil in Jegorova težko ranil v trebuh. Čim so v vasi zvedeli za nesrečni primer, je šestnajstletni vaški fant Jože Dolinar stekel v Škofjo Loko po dr. Kocjančiča. Le-ta je takoj odšel s fantom k Sv. Duhu in pomagal ranjencu. Zdravnik, ki je opazil, da mu je nujna pomoč kirurga, je zjutraj z Jesenic poklical dr. Hafnerja, ki je potem skrbel za Jegorova do ozdravitve.

Jegorova so skrivali v bunkerjih pri Francu Hafnerju, Kržaju pri Sv. Duhu, nato pri Brojanu v Dorfarjih pri Žabnici, od tam pa so ga prenesli k starejši vdovi Mariji Šober, ki je stanovala sredi mesta v Škofji Loki, blizu Kavčičevega (Jegorovega) doma. Od nje je Jegorov odšel h kleparju Lukancu v Karlovško ulico, po domače Kuferšmidu. Vsa premeščanja so bila iz varnostnih razlogov in v vseh teh krajih je ranjenca zdravil dr. Hafner.[2]

Peter Kavčič-Jegorov je bil leta 1943/44 sekretar rajonskega komiteja KPS Škofja Loka. Na tej dolžnosti je padel 18. marca 1944 pri Zalubnikarju na blegoški cesti. Z njim je padla tudi partizanka Andreja Kumar, Ljubljančanka, ki je na škofjeloškem okrožju odgovarjala za SPŽZ.

V spomin na padlega sekretarja se eno od naselij v Škofji Loki imenuje Jegorovo. Nadalje je dr. Jože Hafner zapisal:

»Februarja ali marca leta 1943 sem na Osolniku pri Škofji Loki amputiral roko ranjenemu partizanu. Njegovo ime mi ni znano, kajti tega nisem nikdar nikogar vprašal. Pri operaciji mi je pomagal in dajal narkozo dr. Viktor Kocjančič, ki je bil 9. februarja leta 1944 ustreljen v Škofji Loki v skupini petdesetih talcev.

Kolikor sem zvedel, se je omenjeni partizan dobro pozdravil, je pa nekako pol leta nato padel v hajki blizu Medvod . . .«

Omenjeni ranjenec je bil Jože Triler-Marko iz Preske pri Medvodah, po domače Mežnarjev, ker je bil njegov oče, ki je umrl pred vojno, cerkovnik. Stanovali so v mežnariji.

Jože Triler je bil zaposlen v tekstilni tovarni v Medvodah. Z OF je bil povezan že od jeseni leta 1941 (z Avgustom Barletom), junija 1942 pa se je priključil Škofjeloški četi. Pozneje se je partizanom priključil še njegov brat Ivan, brata Alojza in mamo pa so izgnali v taborišče za izgnance v Nemčijo.

Miha Erjavec iz vasi Žlebe pri Medvodah mi je o tem pisal:

»18. februarja leta 1943 smo se pripravljali na izvedbo mobilizacijske akcije v vaseh med Medvodami in Kranjem. Čez dan smo bili skriti po raznih hišah. Z manjšo skupino partizanov sem bil pri kmetu Čarmanu na Spodnji Senici, po domače Koširju. Jože Triler-Marko je po nesreči prijel za lovsko puško, ki ni bila njegova. Prijel pa jo je tako nesrečno, da se je sprožila in mu raztrgala roko od zapestja do komolca. Prenesli smo ga na Osojnik h kmetu Bukovcu, po domače Rožniku. Mene so določili, da sem mu bil v pomoč. Nekaj dni sva preživela v čebelnjaku, dokler niso na skednju uredili skrivališča v senu.

Marka je roka strašno bolela. Zaradi strela iz bližine je bila vsa ožgana in črna. Nekdo od domačih je šel v Škofjo Loko po zdravnika dr. Kocjančiča. Le-ta je ugotovil, da je roka že zastrupljena. Ranjencu je povedal, da mu ni rešitve, če ne dovoli amputacije roke v ramenu. Take operacije pa on ne zna. Poklical in pripeljal bo prijatelja, kirurga. Tedaj nisem vedel, da je to dr. Jože Hafner. Ranjenca sta položila na skedenjska vrata in opravila operacijo v nemogočih razmerah.

Pri ranjencu sem ostal še tri tedne. Enkrat ali dvakrat tedensko ga je hodil dr. Kocjančič pregledovat in obvezovat. Obenem je še mene naučil, kako naj obvezujem štrcelj odrezane roke v ramenu, kako naj čistim gumijasto cevko za odvod gnoja, pa še to in ono.«

Z Osojnika je Marko odšel v Studenčice k Bernardu (torej bližje svojemu domu), po nekaj dneh pa k Trnovcu v Medvode. Tu se je naučil pisati z levo roko in je celo napisal svoj življenjepis. Po ozdravitvi je ostal v medvoškem rajonu kot mladinski aktivist.

25. julija 1943. leta so imeli mladinci v bližini vasi Žlebe pri Medvodah sestanek, ki je bil izdan. Med napadom so se vsi srečno rešili, le Marko je dobil strel v trebuh. Zvečer so ga borci našli nezavestnega v bližnjem jarku. Spet so poklicali dr. Kocjančiča, ki pa mu ni mogel rešiti življenja.

Jože Triler-Marko iz Preske, star 24 let, je 30. julija 1943. leta umrl pri Kebru v Žlebeh v naročju svoje matere in brata.[3]

Jeseni leta 1943 sta znani vosovec in diverzant Pavel Inglič-Bar iz Gorenje vasi v Poljanski dolini in Škofjeločan Janko Poljanec-Koder minirala železniško progo med Medvodami in Mednem. V tej akciji je bil v spopadu z železniško policijo Koder ranjen v koleno.

Še istega dne je znana škofjeloška aktivistka Tončka Panjan dobila obvestilo, da njen brat Janko Poljanec-Koder ranjen leži pri Vrbku na Seničici. Tej hiši so ilegalci in partizani pravili Hotel Slama.

Tončka Panjan je o tem obvestila dr. Kocjančiča. Z vlakom sta se odpeljala do Medvod. Dr. Kocjančič je rano očistil in obvezal ter takoj povedal, da je ranjencu potrebna pomoč kirurga. Čim sta se z vlakom vrnila v Škofjo Loko, je Tončka dr. Hafnerju na Jesenice poslala telegramsko obvestilo, naj pride domov. Ko je dr. Hafner pregledal ranjenca v »Hotelu Slama«, je rekel, da bo zdravljenje trajalo dlje, zato ga je treba prenesti bližje Škofji Loki. Če bo on hodil v Seničico, bo to ovaduhom sumljivo.

Tončka Panjan-Monika je z možem Petrom in dvema hčerkama, ki še nista hodili v šolo, stanovala nad obratom škofjeloške mlekarne. Za prevoz brata do svojega stanovanja je pridobila avtoprevoznika Rudija Linkeja, ki je bil po narodnosti sudetski Nemec, toda poštenjakar. Med vožnjo od Seničice do mlekarne v Škofji Loki so v kabini tovornjaka sedeli šofer Linke, Tončka in njen ranjeni brat Janko. Ranjencu so uredili ležišče v laboratorijski sobi nad obrati mlekarne, kamor ga je hodil zdravit dr. Hafner.

Ko so 7. februarja leta 1944 zvečer vosovci v Stari Loki ubili nekega esesovskega vojaka in so naslednji dan Nemci pregledali vse hiše in gospodarska poslopja, so pregledali tudi mlekarno in stanovanje zakoncev Panjan. Policija je prišla do zaklenjene laboratorijske sobe, v kateri je bil ranjenec. Na vprašanje, kaj je notri in kdo ima ključ, je ranjenčev svak Panjan, ki je bil zaposlen v mlekarni, odgovoril, da je v sobi laboratorij, ključ pa ima šef, ki je odpotoval v Ljubljano.

Naslednjega dne so v mestu ustrelili 50 talcev, med njimi dr. Kocjančiča. Že ob preiskavi so aretirali Tončko Panjan, zato se je ranjenec zvečer (tistega dne, ko so opoldne ustrelili talce) šepajoč umaknil iz mesta na Gabrško goro.

»Z radovljiškim zdravnikom dr. Radom Debevcem sem v Novi vasi pri Radovljici zdravil ranjenega partizana Šifrerja,« je zapisal dr. Jože Hafner v prošnji za priznanje posebne delovne dobe v vojnem času.

Brata Marjan in Savo Šifrer iz Žirovnice, sina učitelja in učiteljice (oče je umrl, ko sta bila še zelo mlada), sta se partizanom priključila poleti 1942. Bila sta študenta. Marjan je pred odhodom v partizane opravil že šest semestrov medicinske fakultete.

Savo Šifrer mi je pisno sporočil:

»V prvih dneh maja leta 1943 smo na poti s Stola na Pokljuko v Mostah pod Ajdno padli v zasedo. Od vseh borcev je bil ranjen le brat Marjan. Dobil je tri strele: skozi nogo, toda tako, da kost ni bila prizadeta; drugega skozi ramo, tretja krogla, dumdumka, pa ga je zadela v levo roko, mu raztrgala dlan in poškodovala prste. Ambulante tedaj nismo imeli, tudi zdravnika ne, zato so poklicali dr. Jožeta Hafnerja z Jesenic. Z bratom sta se poznala, ker je bil Marjan kot

študent medicine v poletnih mesecih na praksi v jeseniški bolnici. Vem, da sta ga poleg Hafnerja zdravila še dr. Marčič in dr. Debevc. Za časa zdravljenja se je Marjan zadrževal v Begunjah, na Zgoši in morda še v kateri vasi. Iz varnostnih razlogov je nekajkrat menjal bivališče. Sam sem ga obiskal, ko je bil pri Goričnikovih na Zgoši.«

Nekdanji radovljiški zdravnik dr. Rado Debevc mi je izjavil:

»Marjan je imel hudo (grdo) razmesarjeno roko (dlan s prsti). Po ozdravitvi sem ga s svojim avtom odpeljal proti Kamni gorici. Poleg Marjana sta bila v avtomobilu še dva; za enega vem, da se je pisal Torkar, za drugega se ne spominjam imena. V Kamni gorici smo šli v gostilno in nekaj popili, da ne bi bili sumljivi. Gostilničarka me je spoznala, pa še marsikdo, zato me niso spraševali, kdo so fantje, ki so z menoj. V vasi je bila nemška orožniška postaja, zato smo bili zelo pozorni na naše in na ponašanje gostov. Odpeljali smo se naprej. Na nekem samotnem kraju so mi rekli, naj ustavim. Vsi so izstopili in šli kakih sto metrov stran od ceste, kjer jih je čakala zveza. Oni so odšli na Jelovico, jaz pa nazaj v Radovljico.«

V začetku februarja leta 1944 so jeseniški gestapovci in raztrganci napadli taborišče jeseniških vosovcev na Črnem vrhu nad Jesenicami. Padla sta devetnajstletni Marjan Rupar-Miro, ki je že od rane mladosti živel pri starih starših, Mariji in Janezu Šnajderju na Jesenicah, zato so ga vsi poznali le pod imenom Šnajderjev Marjan.

Drugi padli vosovec je bil osemindvajsetletni Pavel Gmajnar-Ljubo s Koroške Bele. Ranjena pa sta bila načelnik OK VOS Ivan Vovk-Živan in vosovec Mirko Rogelj-Petko.

Jaka Koselj-Miha, ki je bil na jeseniškem okraju odgovoren za gospodarstvo, je organiziral zdravljenje obeh ranjencev. Po njegovem navodilu je Minka Razinger, po domače Markeljnova s Prihodov nad Jesenicami, nesla sporočilo o ranjencih zaupniku Jožetu Mežku na Plavž.

V zavetju mraka sta se Živan in Petko približala mestu. Morala sta tvegati.

Mežek je v svoje stanovanje poklical dr. Hafnerja.

»To bo pa treba rezati,« je dejal zdravnik, ko si je ogledoval obe Petkovi in Živanovo roko. »Samo injekcij nimam s seboj.«

Obvezal je rane in obljubil, da bo naslednjega dne spet prišel. In res je prišel, toda na veliko Živanovo začudenje je izjavil: »Žal imam samo eno injekcijo.« Petku je dal injekcijo in mu operiral roki, Živan pa je prestal ves poseg brez nje.

Živan se je čez nekaj dni vrnil v gozd k vosovcem, medtem ko je Petko ostal ilegalno na zdravljenju na Jesenicah.

Posebno zapleteno je bilo reševanje življenja ranjenemu partizanu Ivanu Novaku iz Ljubljane. O tem primeru je dr. Jože Hafner zapisal:

»Na Jesenicah sem sodeloval s Francem Koritnikom (to je s tistim, ki je s pomočjo Simona Wiesenthala leta 1977 odkril, kje živi vodja jeseniške izpostave gestapa Clement Druschke. Opomba J. Vi-

dic). Decembra leta 1943 sta me on (Koritnik) in Ivana Koren obvestila, naj grem na Mežaklјo k težko ranjenemu partizanu. Koritnik me je s svojim avtom peljal na Poljane, kjer sta me čakala dva partizana, od katerih je bil eden Viktor Kiršner-Vinko. V globokem snegu sta me peljala v zasilno bolnico na Mežaklji. Tam sem ranjenega partizana zasilno oskrbel in se dogovoril, da ga bodo prenesli na Blejsko Dobravo. V nekaj dneh so ga res prenesli tja. Na podstrešju pri Grilcu sem ranjencu amputiral nogo pod kolenom, čeprav sem mu svetoval, da bi bila amputacija potrebna nad kolenom, vendar se s tem ni strinjal. Pri operaciji mi je pomagal Ivan Saksida. Ranjeni Novak je bil iz okolice Ljubljane.

Po nekaj tednih zdravljenja, ko se je njegovo zdravstveno stanje stalno slabšalo, je privolil na amputacijo nad kolenom. Ker pa to zaradi raznih govoric ni bilo več varno napraviti na Dobravi, je Albin Stegnar s svojim avtomobilom prepeljal ranjenca k aktivistoma, zakoncema Krmelj Podmežakljo. Še isti večer sem napravil pri njem amputacijo nad kolenom. Pomagala mi je Anka Kuharič, medicinska sestra v stari bolnici. Zaradi splošne zastrupitve je ranjenec umrl še to noč.«

Petega decembra leta 1943 je skupina gorjanskih terencev, ki je taborila na Pokljuki s še nekaterimi borci iz enote Gorenjskega odreda, ki se je pripravljala na odhod na Koroško (v tej enoti so bili samo prostovoljci), nameravala opraviti prehranjevalno akcijo pri Besarabcu, ki se je z družino nastanil v župnišču v Zgornjih Gorjah. Prav tega večera so bili orožniki z bližnje orožniške postaje v zasedi za župniščem. Po silovitem obstreljevanju so se morali partizani umakniti, s seboj pa so nosili dva težka ranjenca. Dvaindvajsetletni Janez Zalokar iz gorjanske družine je umrl med prenosom. Pokopali so ga na Pernikih (to je naselje v Gorjah nad začetkom doline Radovne).

Drugi ranjenec je bil vodovodni inštalater Ivan Novak. Borci so ga prenesli v partizansko bolnico na Mežaklјo, ki se je uradno imenovala Ambulanta D. Bila je v baraki, ki so si jo sami zgradili pred zimo, na kraju, ki se imenuje Planski vrh. V tej baraki je bilo tedaj 22 ranjencev. Vodja bolnišnice je bil Jeseničan Viktor Kiršner-Vinko, bolničarka Mara Aleš-Anuška iz Prevalj na Koroškem, ki je pred odhodom k partizanom z možem Rudolfom Alešem stanovala na Blejski Dobravi.

17. maja 1943 so na Blejski Dobravi aretirali 32 oseb, ki so bile osumljene sodelovanja s partizansko vojsko. Rudolfa Aleša so aretirali med delom v livarni železarne, ustrelili pa čez dva meseca na Kraljevem polju v Begunjah v skupini dvajsetih talcev. O množičnih aretacijah je nekdo obvestil Maro Aleš, ki je takoj odšla k partizanom na Pokljuko in nato za bolničarko na Mežaklјo. Kurir bolnice je bil prvoborec iz blejske okolice Franc Šmid-Ljubo, ki je v bolnico prišel kot bolnik in po ozdravitvi ostal v njej.

Ko je dr. Hafner obiskal ranjenega Novaka na Mežaklji, je bilo

gori veliko snega, v dolini pa je že skopnel. V spremstvu Viktorja Kiršnerja in bolničarke Anuške so borci Pokljuške čete pod vodstvom triindvajsetletnega Milana Batagelja z Blejske Dobrave odnesli ranjenca, ki je dopolnil 35 let starosti, v hišo Janeza Grilca, po domače Cokvarja. Cokvarjeva hiša je predzadnja ob robu gozda in ob poti, ki vodi v smeri Podhoma skozi Strmo stran. Gospodar Janez Grilc, tedaj star 53 let, je bil v bolnici na Jesenicah in ni vedel, kaj se dogaja doma. Terenski obveščevalec Jože Kersnik in sekretar SKOJ Janko Rekelj, domačina, sta budno opazovala okolico in gibanje sovražnikovih patrulj. Na Blejski Dobravi je bila orožniška postaja, nekaj policistov in vojakov. Po vasi in okolici so večkrat patruljirali Glažarjevi raztrganci.

Zvečer, pred prenosom ranjenca, je Jože Kersnik šel v nekatere hiše in jih prosil, da zapro svoje pse in psičke, ker preveč lajajo in razburjajo vaščane. To je storil z izbranimi besedami, da ne bi kdo posumil, da se v ozadju te prošnje skriva nekaj drugega. Zvečer je obiskal Kristino Grilc, Cokvarjevo, ki je v topli kmečki sobi ob krušni peči zaskrbljeno pričakovala ranjenca in zdravnika. Kersnik jo je tolažil, bodril in prepričeval, da o tem v vasi nihče ne ve in da tudi ne bo vedel.

V Cokvarjevi podstrešni sobi je bila zelo slaba razsvetljava. Ranjenca so položili na deske. Dr. Hafner mu je dal anestetik, da je bil Novak med operacijo v nezavesti. Pri operaciji sta mu pomagala bolničar Ivan Saksida in bolničarka Mara Aleš-Anuška. Drugih ni bilo v sobi.

Dr. Hafner in Saksida sta čez noč ostala pri Cokvarju, ker iz varnostnih razlogov nista smela ponoči nazaj na Jesenice. Pri operirancu je ostala samo Anuška, vsi drugi partizani so se že prejšnji večer vrnili na Mežakljo, nekateri pa na Pokljuko. Njej je dr. Hafner naročil, naj bolniku, ko se zbudi, in v naslednjih dneh, dajejo šato. To je jed za slabokrvne, za moč. Za pripravo te jedi so potrebna jajca, sladkor in vino.

Anuška, ki je pred šestimi meseci prav v tej vasi komaj utekla gestapovcem se je preoblekla v civilno obleko in podnevi odšla k znanki Francki Verglez v hotel Jelovica na Bled po dve steklenici vina. Z Bleda se je vrnila k Cokvarju, skrbela nekaj dni za ranjenca, nato pa je odšla nazaj na Mežakljo.

Po operaciji je višja medicinska sestra jeseniške bolnice Anka Kuharič peš hodila k Cokvarju dajat operirancu injekcije. Ob neki taki priliki, ko se je zdravstveno stanje poslabšalo in je amputirana noga začela črneti navzgor, je Novak zaprosil Kuharičevo, naj vzame v roke svinčnik in papir, da bo napisala pismo njegovi sestri, ki ji ga bo narekoval. Kuharičeva je pismo napisala, nikoli pa ga ni oddala, ker po vojni ni mogla dobiti Novakovih sorodnikov. Povedal ji je, da je bil španski borec.

Naj povem še to, da sta zjutraj po operaciji Janez Grilc (mlajši) in njegova žena Olga odrezani del noge v košu odnesla na sadni vrt in skrivaj zakopala.

V prvi polovici januarja 1943, kakih dvajset dni po operaciji pri Cokvarju, so se pokazala znamenja, da bo nujno potrebna še ena operacija. Ker so bili vsi, ki so pri tem sodelovali, mnenja, da za ranjenca ve že preveč ljudi, so sklenili, da ga bodo premestili v zaupno hišo pod Mežaklјo.

Brata Filip in Albin Stegnar iz Podbrezij sta bila na Jesenicah avtoprevoznika, taksista. Med vojno je bil Albin Stegnar osebni šofer inž. Kurta Hoffmanna, po narodnosti Prusa. Hofmann je bil pred vojno zaposlen v jeseniški železarni, v Planini pod Golico pa si je zgradil hišo. Pred okupacijo je bil okrajni lovski načelnik in za Luckmannom, ki so ga aprila leta 1942 partizani ustrelili na Jesenicah, jeseniški župan.

Osebni avtomobil Albina Stegnarja je Hoffmann v dogovoru z lastnikom prepisal na svoje ime, sicer bi ga Nemci zaplenili. Stegnar je župana vsak dan vozil iz Planine pod Golico v službo na Jesenice in nazaj. Hoffman se ni bal partizanov, ker je z njimi sodeloval in je ostal v tem kraju tudi po vojni.

S tem avtomobilom je Albin Stegnar občasno vozil jeseniške zdravnike. Posebno v primerih, ko so imeli tajna pota; pomeni, ko so šli reševat kakega partizanskega ranjenca.

Dr. Jože Hafner, ki je Stegnarju popolnoma zaupal, ga je napotil po ranjenca na Blejsko Dobravo.

Med vožnjo od Blejske Dobrave do Podmežaklje se voznik in ranjenec nista pogovarjala.

»Nisem ga o ničemer spraševal, ker je bil prevoz tajen. Če človek ničesar ne ve, tudi med mučenjem ne more ničesar izdati,« mi je rekel Albin Stegnar in pojasnil:

»Bilo je pozno popoldne. Krmeljeva hiša je bila bolj podobna drvarnici kot hiši. Bila je najslabša v okolici. Grem v hišo in povem, da sem jim pripeljal neznanega ranjenca.

Prosiva, odpeljite se proč in nekje počakajte do večera. Bojiva se sosedov, sta me prosila zakonca.

Mislil sem si: Onadva se bojita, kaj pa jaz. Naj pride mimo čakajočega avtomobila na samoti kak policist ali ovaduh in me vpraša, kdo je sopotnik v avtu!

Bili so hudo napeti trenutki, kazalcem na uri pa se ni nikamor mudilo. Zvečer sem ranjenca odnesel v hišo . . .«

Še isti večer mu je dr. Hafner ob pomoči višje medicinske sestre Anke Kuharič amputiral nogo nad kolenom. A je bilo že prepozno, ker je prisadno mrtvilo (gangrena) naredilo svoje. Novak je umrl tri ure po operaciji. Jaka Krmelj ga je pokopal na obrežju Save.

V strahu, da je kdo pri njiju videl ranjenca ali truplo pri pokopu ob Savi, sta zakonca Krmelj odšla k partizanom. Jaka Krmelj-Lovec je bil ostrostrelec v Sergejevi skupini jeseniških vosovcev, njegova žena Marija-Levinja pa kuharica na sektorju III. okrajnega odbora OF Jesenice, kjer je bil sekretar Rupert Kiršner-Jože, brat Viktorja, vodje ambulante (bolnice) na Mežaklji.

Ob koncu opisa, kako so mnogi tvegali življenje, da bi rešili Novaka, menim, da je treba nekaj povedati o bolničarju Saksidi in Kuharičevi, ki sta dr. Hafnerju pomagala pri operaciji.

Anka Kuharič, 1911, Ljubljana

Anka Drobnič je bila rojena v napredni rudarski družini leta 1911 v Kočevju. Po vojni se je poročila z Ljutomerčanom Kuharičem, ki je bil obratovodja plavžev na Jesenicah (med vojno se je torej pisala Drobnič). Maturirala je na kočevski gimnaziji. To je bilo v času, ko je svet zajela svetovna ekonomska kriza. Ker nikjer ni mogla dobiti službe, je odpotovala k stricu Ivanu Šajnu v Beograd, ki je bil zaposlen v računovodstvu državnih železnic na kontroli prihodkov železnice.

Po letu dni dela na univerzitetni otroški kliniki v Beogradu se je na nasvet profesorja Ambrožiča, Slovenca, vpisala v šolo za višje medicinske sestre. Po uspešnem šolanju je morala sprejeti službo v Drinjači pri Zvorniku v Bosni. Naslednje leto je v to vas prišel na počitnice otroški zdravnik iz Beograda, ki ji je omogočil vrnitev v Beograd, kjer se je zaposlila v socialno zdravstveni ustanovi »Dečji dom«.

Še pred odhodom v Beograd je iz šolskih let poznala Danico Šetinc, hčerko upravitelja jeseniške splošne bolnice. Le-ta ji je leta 1940 v Beograd poslala razpis za delovno mesto višje medicinske sestre v jeseniški bolnici. Prijavila se je in dobila službo.

Med vojno so Italijani v Kočevju preganjali Ankine starše, brate in sestre, jih vlačili po zaporih in taboriščih za izgnance. Januarja leta 1945 je njen oče umrl kot partizan v Dragi v Loškem potoku.

Anka Kuharičeva je kmalu začela sodelovati z narodnoosvobodilnim gibanjem. Sodelovala je z Arhovim iz Stare Fužine v Bohinju,

Medicinska sestra Anka Kuharič

ker je bila iz te družine ena od deklet njena svakinja. Tja je poleg zdravil in sanitetnega materiala za partizane nosila tudi nepremočljivo platno za dežne plašče. K njej na zvezo na Jesenice je prihajal partizanski kurir Ivan Sedej, ki mu je dajala denar za OF. Njemu je tudi dala denar za razpisano narodno posojilo leta 1944 pa vedno cigarete in sploh, kar je imela in kar so ji naročili (seveda, če je naročeno lahko dobila). Sama je v Nemški rovt nad Bohinjsko Bistrico odnesla zdravila za bolno ženo sekretarja OK KPS Jesenice Aleša Jelenca. Zvezo je imela s kurirko Zofijo Ogris iz gostilne Ogris v Selah nad Borovljami na Koroškem. Njej je nosila zdravila in sanitetni material za partizane na Koroškem. Z Danico Šetinc sta hodili po taboriščih za izgnance in jim nosili pošto, pakete ter jih seznanjali, kako je v domovini, kako je z znanci in sorodniki. Obiskovali sta tudi zaprte aktiviste v Begunjah.

Kuharičeva se je lahko po Jesenicah in okolici dokaj svobodno gibala, ker je bila tujka in kot medicinska sestra ni zbujala pozornosti gestapa in ovaduhov.

»Okrožni sodnik dr. Rössler, član nacistične stranke, je enkrat do dvakrat tedensko prihajal v jeseniško bolnico na kontrolo. Pregledoval je zdravniške liste tistih, ki so bili že dlje na bolniški doma,« mi je v Ljubljani povedala Anka Kuharič, in dodala, da so vsi jeseniški zdravniki, bolničarja Saksida in Kristan, bolničarki Katarina Mencinger z Jesenic in Roza Pikon z Javornika pomagali partizanom, izgnancem in zapornikom.

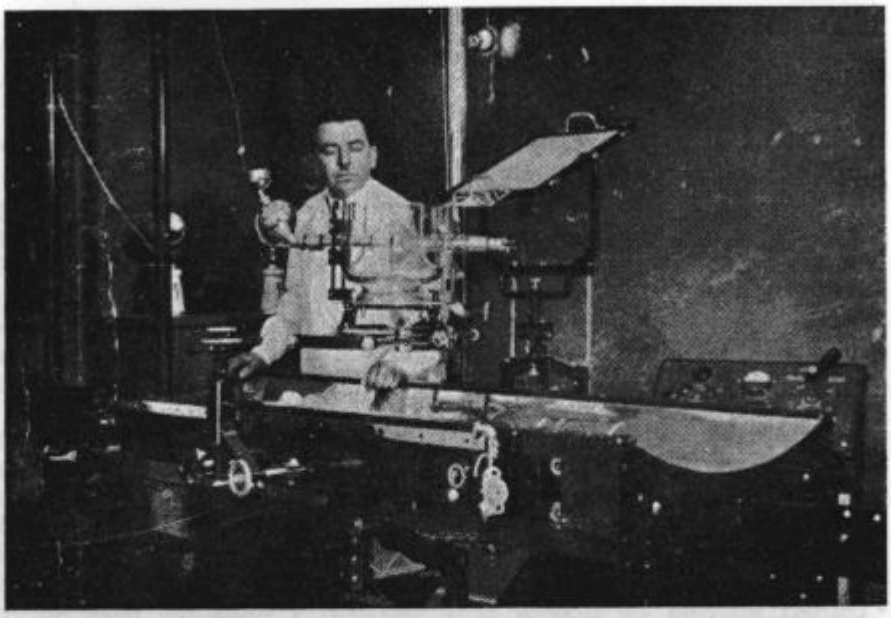
Ivan Saksida, bolničar, 1889—1956

Rojen je bil v Dornbergu na Primorskem. Izhajal je iz gostaške družine. V najemniški bajti so živeli oče, mati, tri sestre in dva brata. Preživljali so se od trdo prisluženega kruha, od žuljavih rok, skorajda tlačanskega dela.

Starša sta umrla že pred prvo svetovno vojno. Pred začetkom soške fronte med prvo svetovno vojno so se sestre in brata preselili na Gorenjsko, Štajersko in v Ljubljano. Ivan Saksida je služil vojaški rok v italijanski vojski, nato pa je bil še štiri leta v prvi svetovni vojni.

Ivan Saksida z Jesenic, sin bolničarja Saksida, mi je o svojem očetu pisno sporočil naslednje:

»Med prvo svetovno vojno je bil moj oče Ivan med drugim tudi v Rusiji. O tem mi je večkrat pripovedoval, poslušal pa sem tudi pogovore s soborci, ki so ga med vojnama obiskovali. Govorili so o pripravah na revolucijo, o Leninu, o razmerah v Rusiji, o boljševizmu, o revščini, o bojih, o padlih, o ranjencih in težki poti proti Sloveniji po končani vojni. Večkrat je povedal, kako je bil ranjen v gleženj in v kakšnih razmerah se je zdravil; o življenju in trpljenju ranjenih v vojaških bolnišnicah (lazaretih), o pomanjkanju sanitetnega materiala in drugih grozotah vojne. Skoraj dve leti je bil desetar sanitejcev.

Bolničar Ivan Saksida

Na Jesenice, kamor je prišel po vojni, je iz Rusije prinesel stekleničko balzama, ki je lepo dišal in bil izredno dober za celjenje manjših ranic. Zadnjo kapljico smo porabili leta 1982.

Kot sanitejec si je v vojni pridobil precej znanja, zato si je izbral poklic bolničarja, ki ga je od leta 1918 do 1956 opravljal v stari bolnici. Pred zaposlitvijo v bolnici je nekaj mesecev delal v žični valjarni takratne Kranjske industrijske družbe (železarne). Takrat je na Jesenice prišel dr. Viljem Schwab, po rodu Nemec, ki je bil z očetom skupaj na fronti. On je očeta spravil v takratno preprosto in revno opremljeno bolnico, edino na Jesenicah.

Ponesrečenci in bolni delavci železarne so bili kljub takratnim razmeram dobro oskrbovani. Hujše ponesrečence z opeklinami in težkimi poškodbami ter težje bolnike so pošiljali v Ljubljano, na operacijo pa tudi v Kandijo pri Novem mestu. Rešilno vozilo so dobili okoli leta 1930, pred tem so težki bolniki umirali v bolnici na Jesenicah.

Dr. Viljem Schwab je bil sposoben zdravnik, sicer pa skromen. z očetom sta se odlično razumela in tesno sodelovala.

Z družino (žena, dva sinova in hčerka) je živel v lastni vili na Jesenicah. S starejšim sinom sta tu imela privatno zobno ambulanto.

Oče je bil bolničar, spoznal pa se je tudi na rentgen. Težje bolnike je spremljal z rešilcem v Ljubljano in drugam. S kolesom se je vozil tudi v nočnih urah na domove bolnih ali obolelih in jim pomagal (injekcije, prevezoval, tolažil ipd.). Redno je bil v službi od 7. do 12. in od 13. do 17. ure, vendar se dobro spominjam, da ga to

uro skoraj nikoli ni bilo domov. Običajno je prihajal zelo utrujen, včasih do skrajnosti. Če je le ujel kaj časa, sva hodila na Koroško Belo, kjer je s prostovoljnim delom pomagal graditi sokolski dom (v letih 1929—1931). Bil je član gradbenega odbora in je nekaj let opravljal blagajniške posle.

Rad se je ukvarjal s fotografiranjem. Sam je razvijal in delal slike. Doma je še nekaj slik iz prve svetovne vojne.

Oče se mi je zdel izredno žilav (vitalen) in dobrosrčen; bil je vesele narave in šegav. Izredno je ljubil svoj poklic in Jeseničane. Jeseničani in okoličani so ga imeli radi, mu zaupali in se v njegovih rokah ob nesreči ali ob bolezni počutili varne; vlival jim je voljo v ozdravljenje. Govorili so, da je marsikoga pozdravil z bodrenjem in šalo. Ko sta se iz Španije vrnila izčrpana Jože Gregorčič in Franc Potočnik in pollegalno živela pri Mariji Burnik na Javorniku, jima je oče nudil pomoč in jima pošiljal zdravila in okrepčila.

Oče je bil kmalu po okupaciji nekaj časa zaprt v Begunjah. Po vrnitvi se je začelo njegovo sodelovanje z narodnoosvobodilnim gibanjem. Vem, da je prvim partizanom (Stanetu Bokalu, Mirku Frankiču-Tilnu in drugim) pošiljal zdravila in druge pripomočke preko zaupnih znancev in sorodnikov. Zdravila in sanitetni material je pošiljal za ranjenega Poldeta Stražišarja in bolnega Petra Ruparja. Oba sta se zdravila pri Ažmanovi, ki je živela v Zavrlovi hiši, ob glavni cesti, nasproti bivše cevarne jeseniške železarne. Po pripovedovanju aktivistov in borcev je oče sam nosil na zveze zdravila in sanitetni material proti Poljanam, proti Jeseniškim in Javorniškim rovtom, na Blejsko Dobravo, na Koroško Belo, na Potoke in še kam. Sodelavci in aktivisti NOG so hodili k njemu v bolnico in tudi na dom po material in navodila.

Ko sem maja leta 1944 prišel iz prve minerske čete Gorenjskega odreda v Javorniški Rovt in tu opravljal naloge vodje obveščevalnega centra (OC) »Stol« Gorenjskega odreda, smo med drugimi v obveščevalno službo pritegnili tudi očeta. S Praprotnikovim Mirkom sva imela nekaj gnilih zob. Oče je prišel in jih nama populil kar na štoru v gmajni nad Pristavo.

Od maja 1944 do osvoboditve je preko Vrvačeve mame iz Javorniškega Rovta in drugih aktivistov iz doline pošiljal za naš obveščevalni center hrano, obleko, obutev in drugo. Hrano je dobival v bolnici, v delavski trgovini, imenovani ‚Kašta' in pri kmetih. Najmanj enkrat tedensko nam je Vrvačeva mama poleg hrane prinesla zdravila in obveze, včasih pa tudi zdravniško orodje.

Sanitetni material smo večidel pošiljali na Primorsko bolnicama ‚Pavla' in ‚Franja'. Oče nam je pošiljal ali sam prinesel večje količine ciklostilnega papirja in ovojnic, kar smo pošiljali partizanskim tehnikam. Prinašal nam je tudi naboje za pištole in brzostrelke.

Aprila 1945. leta se je povezal s flakovci, ki so bili nastanjeni v današnji gimnaziji na Jesenicah. Enajst jih je pripravil, da so ob našem spremstvu z vso vojaško opremo in orožjem preko Jelenkamna

prišli v Javorniški Rovt. Predvsem so bili dunajski Čehi. Po dveh dneh jih je Franc Treven odpeljal v Kokrški odred. Na naši strani so se do konca vojne borili kot levi. Prvi dan po koncu vojne se je eden od teh po nesreči ustrelil v trebuh in izdihnil.

Nekaj ur preden je osmega maja 1945 Nemčija kapitulirala, je očeta prizadela možganska kap. S trdno voljo si je čez leto dni toliko opomogel, da je spet hodil s palico na delo v bolnico, skoraj vse do smrti 4. februarja leta 1956.

Nekaj dni po njegovi smrti sem pregledoval njegov arhiv in med drugim našel drobno napisan dnevnik o svojem delu med NOB. Dnevnika žal ni več. Mama ga je nekomu posodila, le-ta ga ni vrnil, mati pa je pozabila, komu ga je dala.«

Dr. Franc Bergelj, 1903—1946

Zdravnikov oče Janez je bil iz Kranjske gore. V mladosti je bil železniški čuvaj v Grosupljem, kjer se je poročil z domačinko Jožefo. Zakonca sta imela dvanajst otrok, od tega dvakrat dvojčke. Prvi otrok se je rodil v Grosupljem, nato so Janeza premestili v Žirovnico. Po prihodu so nekaj časa stanovali v Vrbi, kjer se je od vseh dvanajsterih otrok rodil le Franc kot drugi otrok v družini. Leta 1904 se je družina preselila v Žirovnico, kjer je preko dvajset let stanovala v železniški čuvajnici, dokler si blizu železniške postaje niso zgradili svoje hiše.

Franc je hodil v kranjsko gimnazijo. Medicino je študiral v Ljubljani in nato v Innsbrucku v Avstriji, kjer je promoviral leta 1932. Na Jesenicah je imel privatno zdravniško ordinacijo, obenem pa je bil zdravnik v železniški ambulanti na Jesenicah. V tej ambulanti je spoznal mnoge aktiviste OF, preko katerih je partizanom pošiljal zdravila in sanitetni material. Marija Rostohar, sestra dr. Avgusta Tancarja, znana aktivistka OF od leta 1941, mi je pisala, da je dr. Bergelj vseskozi delal za NOB.

Dr. Franc Bergelj (drugi od leve z brki), zadnji na desni je bolničar Gustelj Šimnic z Jesenic, izza Berglja pa je dr. Marčič

Poleti 1943 je bila velika hajka na Koroškem, zato so se partizani umaknili na gorenjsko stran Karavank. Ustavili so se pod Ajdno in še isti večer šli po hrano k Stojanu na Potoke (med Jesenicami in Žirovnico). Slučajno so prav tisti večer pri Stojanu spekli enajst hlebov kruha, ker so se pripravljali, da gredo zjutraj na rovt pospravit seno. Z desetimi hlebi kruha in drugo hrano so se borci vrnili pod Ajdno. Verjetno jim je nekdo sledil, kajti že naslednjega dne popoldne je z vseh strani zaropotalo orožje. Ob tem nenadnem nemškem napadu sta padla Julij Obermajer-Bobi iz Trbovelj, ki je stanoval pri Ovseniku v Žirovnici (samski, prodajalec časopisov in izučen krojač) in prvoborec iz Spodnjih Gorij Adolf Repe-Tilen, zidar, star 32 let.

Borci so bili zmenjeni (kot je bila v tistih časih navada), da se bodo v primeru napada, če se bodo razkropili, dobili v Ravnah nad Potoško planino. Ko je dan po napadu tja prišel Albin Žemlja-Nande iz Žirovnice, je bil na določenem zbornem mestu samo en borec iz Gorij, drugih pa nikjer. Gorjanec je sam odšel čez Savo na Pokljuko, bliže domu, Nande pa je nadaljeval z iskanjem čete pod Stolom. Pri Godašnici je padel v nemško zasedo. Pred njim je eksplodirala bomba, ki ga sicer ni ranila, toda eksplozija mu je vrgla toliko peska v oči, da je skoraj oslepel, obenem si je zvil nogo. Znanec, ki ga je našel s krvavimi očmi, je o tem obvestil Nandetovega tasta Ludvika Šivica, Olifčevega iz Žirovnice. Šivic je zeta na vozu med vejevjem za kurjavo pripeljal na Pogorevov skedenj.

»V partizanih mi je Šlibarjev Gustl pripovedoval, da ga je, ko je bil bolan, zdravil svak dr. Franc Bergelj. Zato sem vedel, da on sodeluje s partizani. Tast je šel k njemu, dobil zdravila in navodila,« se spominja Albin Žemlja-Nande.

Dr. Bergelj je bil nekaj časa zaprt v Begunjah. Ko je zaslutil, da ga namerava gestapo ponovno aretirati, je šel s sodelavcem Gusteljem Šimnicem z Jesenic k partizanom. Šla sta v Planino pod Golico, kjer je imela Bergeljeva tašča hišo. V primeru, da bi ju na poti ustavila policijska patrulja ali zaseda, bi imela izgovor, da gresta na obisk k sorodnici.

Teden dni pred nujnim prihodom so imeli jeseniški aktivisti sestanek v hotelu Belcijan v Planini pod Golico. O živahni partizanski dejavnosti pod Golico so bili obveščeni gestapovci, ki so krenili v akcijo. Dr. Bergelj se je pravkar ukvarjal s partizanko Ljubico Vrviščar-Vlasto, ki je nekaj dni prej padla čez skalo in si zlomila roko. Pri tem napadu so Nemci ujeli ranjeno Vlasto (ki je preživela vojno) in obveščevalca Antona Noča, Glažarjevega s Koroške Bele, brata znanega raztrganca, ki je sodeloval v tej hajki. Dr. Bergelj je ob hitrem umiku izgubil celotno sanitetno in svojo opremo (partizani smo takim primerom rekli, da jo je zahajkal).

Dr. Franc Bergelj je bil vodja sanitetne službe v Jeseniško-bohinjskem odredu od začetka novembra leta 1944 do odhoda odreda na Koroško, maja 1945. Ko je zbolel, je to dolžnost prevzel dr. Viktor Marčič, ki je pred koncem vojne prišel s sinom k partizanom na zborno mesto na Poljane pri Jesenicah.

Gustelj Šimnic je bil bolničar pri dr. Berglju v odredu.

Po vojni je bil dr. Franc Bergelj okrajni zdravnik za šolsko mladino na Jesenicah. Umrl je 23. julija 1946. leta, star 43 let. Iz dveh zakonov je zapustil pet otrok (prva žena Marija je umrla na Jesenicah leta 1939). V zahvalo in spomin so Jeseničani socialni dom za ostarele poimenovali v »Dom dr. Franceta Berglja«.

Dr. Bartol Keržan, 1902—1981

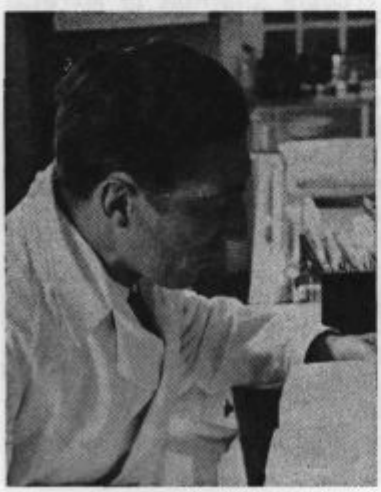
Rojen je bil v Trstu. Družina se je po prvi svetovni vojni preselila v Ljubljano, ker ni hotela živeti pod Italijo.

Po opravljenem študiju in praksi je dr. Bartol Keržan leta 1931 prišel na Jesenice in odprl privatno zdravniško ordinacijo. Od leta 1936 je obenem po štiri ure na dan delal za »Bratovsko skladnico« (socialno zavarovane delavce železarne in njihove družine). Nekoč je iz zdravstvenih razlogov peljal starega očeta v Split, kjer je spoznal Splitčanko Andjelko in se z njo poročil.

Zakonca Keržan sta stanovala v hiši odvetnika dr. Aleša Stanovnika. Pri tem voditelju krščanskih socialistov je bilo veliko sestankov delavskih voditeljev, ki jih je branil na sodiščih.

V zvezi z dejavnostjo dr. Keržana je Marija Rostohar, po domače Tancarjeva Mici, pisno izjavila:

»Ne spominjam se dneva — bilo je kmalu po nemški okupaciji — ko so gestapovci zaprli dr. Keržana in mojega brata Avgusta Tancarja in ju odpeljali v Begunje. Dr. Keržan, dr. Tancar in dr. Marčič so sodelovali s prvim odborom OF, ki je bil za tukajšnjo okolico Jesenic ustanovljen v naši hiši. K nam so na zvezo prihajali znani aktivisti OF, bilo pa je tudi več sestankov. Da sta brat in dr. Keržan v zaporu, sem zvedela od nemškega oficirja Fischerja, ki je stanoval v naši hiši, bil pa je proti nacistom.

Dr. Bartol Keržan

V tistih dneh je zbolela Hilda Druschke, žena vodje izpostave gestapa. Zdravil jo je dr. Marčič, toda bolnici krči v želodcu niso popustili. Dr. Marčič je Druschkeju zvito predlagal, da bi sestavili zdravniški konzilij (posvetovalni organ), ker trije zdravniki več vedo kot eden. Kot da ne ve, da sta Keržan in Tancar zaprta, je predlagal prav njiju. Ob tem predlogu se je Druschke kremžil, Hilda pa je uporno zahtevala, naj uboga zdravnikov nasvet, ker ima neznosne bolečine. Tako sta zdravnika prišla iz zapora. Moj brat dr. Tancar, ki je tudi boloval na želodcu (za to boleznijo je tudi umrl), je imel pri sebi dve tableti, ki mu jih je sestra Rezka prinesla z Dunaja. Eno je dal Druschkejevi ženi, češ, če ta ne bo pomagala, ne bo nobena. Po zaužiti tableti so Hildi bolečine popustile, brat pa je povedal Druschkeju, da se te tablete dobijo samo na Dunaju. Druschke je plačal bratu pot, da je osebno šel po tista zdravila na Dunaj. Po tem dogodku sta oba zdravnika ostala doma.«

Septembra leta 1941 se je v hišo dr. Aleša Stanovnika, ki so ga že prvega maja izgnali z Jesenic, nastanil Druschke z družino, in to v drugo nadstropje, nad stanovanjem in ordinacijo dr. Keržana. Druge sobe in kletne prostore so gestapovci že uporabljali za zasliševanja in mučenja. Kletne prostore so z deskami pregradili tako, da je bilo več samic. Vendar so bili aretiranci v Stanovnikovi hiši zaprti le krajši čas. Tiste, ki jih po zaslišanju niso izpustili, so premestili v Kosovo graščino, h Kovaču (na Jesenicah) ali v Begunje.

Pred novim letom 1941-42 sta se zakonca Keržan preselila v Ljubljano, kjer sta se povezala z dr. Alešem Stanovnikom in drugimi znanimi aktivisti OF. V Ljubljani je živel tudi Keržanov brat Edi, predvojni komunist.

Poleti 1942 so Italijani aretirali (verjetno po navodilu jeseniškega gestapa) dr. Bartola Keržana in ga poslali v internacijo v Italijo, od koder se je vrnil po kapitulaciji Italije.

26. maja leta 1945 je bil dr. Keržan postavljen za okrajnega zdravnika v Radovljici, od septembra leta 1946 pa za okrajnega zdravnika na Jesenicah, kjer je organiziral zdravstvo. Pozneje se je specializiral za pljučne bolezni. 28. novembra 1981. leta je po krajši težki bolezni umrl na Golniku.

Dr. Avguštin Tancar, 1906—1969

Oče dr. Tancarja je bil doma iz Bohinja, mati pa iz Šenčurja. Pred poroko je bila mati kuharica v jeseniškem župnišču, oče pa pismonoša. Po poroki sta si zgradila družinsko hišo na Jesenicah, pozneje pa k hiši še prizidek za gostilno. Nato je oče opustil službo pri pošti in se posvetil gostinstvu. Gostilna (blizu železniške postaje in med vojno v sosedstvu izpostave gestapa) je bila v njihovi lasti do leta 1959, potem pa je bila nacionalizirana.

V družini so bili štirje otroci: dr. Avguštin, Vinko, ki je bil davčni kontrolor, med vojno pa izgnan v Srbijo (umrl je v Brežicah leta

Dr. Avguštin Tancar

1958); Rezika, ki že preko 60 let živi na Dunaju, in Mica, ki stanuje v domači hiši.

Dr. Avguštin Tancar, ki se je rodil in umrl na Jesenicah, je opravil dva semestra medicinske fakultete v Ljubljani, nato pa je do diplome študiral v Zagrebu. Študij je zaključil leta 1936. Po enoletnem stažu je 1938. leta prevzel zdravljenje železničarjev na Jesenicah in to službo opravljal do svoje smrti 1969. leta. Ordinacijske prostore in instrumentarij v domači hiši je dal na razpolago bolniški blagajni in tu je tudi sam opravljal zdravniško službo.

Med okupacijo je bil zaprt v Begunjah in Šentvidu pri Ljubljani, kjer je čakal na izgnanstvo v Srbijo, a so ga izpustili domov.

K dr. Tancarju so prihajali mnogi aktivisti po zdravila, sanitetni material in instrumente. Največ tega je šlo v Bohinj in v partizansko bolnico na Mežakljo. Nekajkrat so ga poklicali na določen kraj v Karavanke, kjer je pomagal ranjencem. Na zvezo pod Stol ga je večkrat poklical partizan Zvone Riček.

V gostilni pri Tancarju so stanovali vojaki oklepnega železniškega voza, ki je bil priklopljen k vlaku pred lokomotivo ali pa je samostojno patruljiral po progi. S komandirjem te enote se je povezala zaupnica VOS Tinca Komic-Zdenka, ki je obveščala partizane, kdaj bodo na progi vozili vojaški transporti. Ko je bila zveza izdana, izdal pa jo je nemški vojak, po narodnosti Poljak, so zaprli oficirja, nekaj vojakov in Tinco, ki pa so jo vosovci že čez nekaj dni rešili iz zapora na Jesenicah. Sploh so imeli obveščevalci pri Tancarjevih močan vir najrazličnejših podatkov.

Ko so v noči na prvi april leta 1944 črnorokci na Jesenicah in Javorniku umorili šest oseb, je enajstletni Franc Markelj opolnoči po-

klical dr. Tancarja in ga prosil, naj gre z njim, ker so neznanci večkrat z nožem prebodli njegovega očeta. Zdravnik je šel s fantkom na njegov dom, napadenemu očistil in obvezal rane, poklical rešilca in Marklja poslal v bolnico na Golnik. Žal mu ni bilo več pomoči in je že naslednjega dne umrl. Primer pa nam pove, da je bil (tako kot drugi zdravniki v podobnih primerih) dr. Tancar v kritičnih trenutkih hraber mož (policijska ura, bližina izpostave gestapa).

Dr. Viktor Marčič, 1899—1967

Oče Franc Marčič je bil iz Rač pri Mariboru, mati Angela pa iz Ribnice na Dolenjskem. Viktor je bil zadnji od petnajstih otrok, kolikor jih je rodila mati. Trije so umrli v rani mladosti, odraslo pa je 11 bratov in ena sestra. Oče, ki je bil uslužbenec na sodišču v Litiji, je bil (občasno) suženj alkohola in je zato družina že zelo zgodaj občutila veliko bede in gorja.

Viktor je ob svojem očetu imel priliko videti vso tragedijo življenja alkoholika in njegove družine, zato je bil kasneje neizprosen nasprotnik alkohola, sam pa popoln abstinent. Ker je bil izredno nadarjen (imel je sposobnost fotografskega spomina), ni imel težav s študijem. Medicino je študiral v Pragi, zaključil pa na Dunaju z odliko.

»Veliko je pripovedoval o tem študijskem obdobju, kako je študiral ob petrolejki, česnu in čebuli,« mi je sporočila zdravnikova hčerka Jelka. Z inštrukcijami študentov premožnejših staršev si je služil denar, da je lahko plačal sobo, hrano in kupoval knjige.

Moj oče je kot zdravnik imel velike uspehe tako na zdravstvenem kot humanitarnem področju. Imel je enkratno topel pristop do bolnika, sproščen, preprost in iskren pogovor, skratka, način, ki ga še danes čestokrat pogrešamo. Bil je izreden diagnostik. Najuspešnejši je bil na področju interne medicine.

Dr. Viktor Marčič

Skromnost, delavnost in izreden čut za pravičnost, humanost, ljubezen do svojega poklica, so bile lastnosti, s katerimi si je pridobil velike simpatije in spoštovanje.

Ker je zdravil partizane, dajal sanitetni material in občasno skrival ranjene in bolne partizane v lastni hiši, je imel velike težave z jeseniškimi gestapovci. Spominjam se, da je bil nekajkrat klican na gestapo k Druschkeju in Linckeju na zagovor, ker so ga ovadili. Še posebno mi je ostal v spominu primer, ko je bil na gestapu od jutra do naslednjega dne na razgovoru in zagovoru. Samo zaradi odličnega znanja nemščine in velikih zdravniških kvalitet, ki so jih bili deležni tudi jeseniški gestapovci in njihove družine, ni bil z družino izgnan z Gorenjske.

Moj edini brat dr. Jani Marčič je zdravnik v Splitu.

Tudi moj pokojni mož dr. Mirko Višnar, iz znane jeseniške umetniške (obrtniške) lesno-rezbarske družine (1907—1961), je bil zdravnik, internist. Moj oče ga je vzel v službo kot šoferja in mehanika. Ko je opazil, da ima izredno nadarjenega šoferja, mu je omogočil, da je prišel do zdravniškega poklica. Mirko je v Kranju opravil osem razredov gimnazije v štirih letih. Stanoval je v naši hiši na Prešernovi cesti na Jesenicah. Brat Jani Mirko in jaz (Jelka) smo se skupaj vpisali na medicinsko fakulteto v Ljubljani. Po diplomi je Mirko Višnar opravil še specializacijo za interno medicino (po vojni). Vedno je bil odličnjak. Po študiju je bil zdravnik v stari bolnici, ki se je po otvoritvi nove splošne bolnice na Jesenicah preimenovala v obratno ambulanto železarne.

Mirko je bil nadarjen tudi na drugih področjih. Znal je igrati na več glasbenih instrumentov, kovati in rezbariti. S knjigo v roki o interni medicini je leta 1961 umrl za srčno kapjo, star komaj 54 let. Z njim imam tri otroke.«

Od vseh zdravnikov, civilistov, v jeseniškem okrožju nam je le dr. Viktor Marčič zapustil osem tipkanih strani svojih spominov na vojna leta. Napisal jih je leta 1964 (tri leta pred smrtjo) na prošnjo znanega delavskega voditelja in komunista Venclja Perka (le-ta je bil delegat na ustanovnem kongresu KPS aprila 1937 na Čebinah).

»Sodeloval sem s pisateljem Tonetom Čufarjem, ki mi je že leta 1932 s posvetilom podaril eno knjigo, čez dve leti pa še eno,« je dr. Marčič zapisal v svojih spominih. »Eno teh knjig sem podaril predsedniku jeseniške občine Francu Trevnu, drugo pa osnovni šoli ‚Tone Čufar' na Jesenicah.

Ob mobilizaciji pred začetkom vojne sva bila z dr. Višnarjem mobilizirana, a sva se kmalu vrnila na Jesenice. Dr. Vovk je od vseh zahteval, da oddajo orožje v Krekov dom.

Od 11. do 19. aprila 1941 so bili na Jesenicah Italijani, potem so jih zamenjali Nemci. »Folksdojčerji« (Volksdeutscher) so začeli nositi glave pokonci, mi pa smo bili zelo potrti. Med prvimi aretiranci sta bila moja prijatelja dr. Obersnel in carinski posrednik Lavoslav Planišček. Dr. Obersnel je bil vedno zelo pošten, dosleden in socialno

čuteč človek. Bil je proti okupatorju. Nemci so ga z družino izgnali v Srbijo...

Primorska emigranta Lavoslav Planišček in Nikolaj Loncner sta bila zaprta v Celovcu, decembra leta 1941 pa so ju pripeljali v Begunje in že naslednji dan ustrelili v Dragi pri Begunjah. (Marija Loncner mi je izjavila: »Ko so moža zaprli in potem ustrelili, smo živeli v velikem pomanjkanju. Prvi, ki nam je izdatno priskočil na pomoč, je bil dr. Marčič. Od njega smo dobivali denar, hrano, perilo in obleke.« Opomba J. Vidic.)

Ob prvih aretacijah je prišla k meni Koblarjeva Mici z vestjo, da bodo Nemci zaprli in izgnali v Srbijo vse jeseniške zdravnike.

Proti Nemcem sem bil vedno zelo oster. Ko so prišli, da nas odpeljejo, jih nisem pustil v hišo. V nemščini sem jim zabrusil: Dokler bom jaz tu, ne boste prišli noter. Najljubše mi je, če nas vse postrelite.

Vodja te skupine vojakov (ali policistov) je moje stališče po telefonu sporočil na občino. Nekdo mu je rekel, naj nas pustijo pri miru. Zdi se mi, da je bil to stari Franc Paar, jeseniški hotelir, med vojno nemški župan na Bledu. Paar se je večkrat zavzel za Slovence. Vem, da se je zgražal nad tem, kako Slovenci drug drugega tožarijo. Kadar sem za koga posredoval, mi je šel vedno na roko.

Prvim partizanom sem dal 500 mark...«

Zakaj so partizani potrebovali denar, naj ponazorim z naslednjim primerom:

Vencelj Perko se spominja, da mu je nekoč dr. Marčič poslal 270 mark. S tem denarjem so na planini Javornik na Pokljuki plačali 360 kg sira. Le malo denarja jim je zmanjkalo, da bi vse plačali. Kolobarji sira so bili težki od 30 do 35 kg.

Gorjanski prvoborec Anton Ambrožič-Božo je v svojih spominih med drugim zapisal:[4]

»Ker je zelo primanjkovalo hrane in so se v dolini zaradi dogodkov v Spodnjih Gorjah (ustrelili so pet talcev) bali, se je vodstvo čete odločilo za akcijo na bohinjski sir, ki je bil uskladiščen na planini Javornik. To je bila prva taka akcija. Dotlej so nas v glavnem podpirali posamezniki, kar pa ni zadostovalo. Kmetje so nas obvestili, da bodo čez nekaj dni gnali krave v dolino in vozili tudi sir, ki ga morajo oddati Nemcem. Sporazumeli smo se s kmeti in sredi septembra 1941 krenili v akcijo. Bilo nas je nad trideset. Vsak je v nahrbtnik stlačil velik hleb sira, ki smo ga seveda plačali. Prinesli smo ga na Pokljuko in ga zakopali v seniku na Dolinarjevem rovtu. Tako smo prišli do odličnega sira, ki je bil namenjen Nemcem.«

Božo ni vedel, da so sir plačali z denarjem, ki ga je prostovoljno prispeval dr. Marčič.

»Vrnimo se k Marčičevim spominom:

»V razdobju junij, julij in avgust 1941. leta se je pospešeno širil vpliv Osvobodilne fronte. Do takrat smo namreč delali le v trojkah in petorkah. Zbirali smo denar, hrano, obleke in zdravila. Nahrbtnik z

zdravili in živili sem nesel prvoborcu Antonu Thalerju v gozd. Tako sem vzpostavil prvo zvezo s partizani. Organizatorji NOB mi niso dovolili, da bi se jim priključil; zatrjevali so, da me bodo bolj potrebovali na terenu kot sodelavca in zdravnika (poudarjam: tedaj še ni bilo partizanskih ambulant in bolnic; opomba J. Vidic). Povezan sem bil z Ivanom Kocjanom, Matevžem Frelihom (le-ta je konec septembra 1944. leta šel v Jeseniško-bohinjski odred in že po štirih dneh padel na Mežaklji, opomba J. V.), Balohom in Pučkovo. Z navedenimi sta bila povezana tudi zakonca Lojzka in Lojze Čelesnik, ki sta bila dnevno v stikih s sekretarjem okrožnega odbora OF Ignacem Sterlekarjem, dokler je živel Podmežakljo. Onadva sta najpogosteje od mene odnašala denar, različen material in zdravila.

Septembra leta 1941 so Nemci napadli partizane na Mežaklji. Ob tej priliki je padel Jeseničan, delavec Slavko Oman, star 30 let. Vencelj Perko pa si je močno poškodoval nogo. Tistega dne je prišla k meni Fani Mohorič, poročena Pšenica, nečakinja Venclja Perka, ki je stanovala v Žirovnici, in mi prinesla listek, na katerem je bilo zapisano: Bolan sem, lačen, zebe me, pomagaj mi, Vencelj.

Vse je bilo silno prestrašeno, ker so štirinajst dni prej ustrelili pet talcev na Koroški Beli. Z dr. Višnarjem sva si rekla: Če so možje in fantje pripravljeni žrtvovati življenje za osvoboditev, pa bodiva še midva. Faniki sem naročil, naj bo Vencelj Perko ob devetih zvečer na določenem kraju za grmom ob Savi na Javorniku. V bližini se bova z Višnarjem ustavila z avtomobilom, dala tri svetlobne znake z avtomobilskimi žarometi, odprla vrata in prtljažnik, izstopila in se pretvarjala, kot da nekaj popravljava.

Kakor je bilo dogovorjeno, tako se je zgodilo. Vencelj je skočil v prtljažnik, ki ga je Višnar lahko le delno zaprl, ker so zaradi majhnega prostora ponesrečencu molele noge ven.

Med vožnjo proti domu sta nas pred Markežem ustavila dva gestapovca. Da bi preprečil pregled avtomobila in pritegnil pozornost nase, sem skočil iz avtomobila. Vprašala sta me, če sem »folksdojčer«, ker sem zunaj po policijski uri. »Slovenec sem, toda zdravnik,« sem odgovoril. Eden, ki je bil po govorici (narečju) Prus, ni hotel nič slišati in je začel svetiti z baterijo v avto. Povedal sem, da moram nujno k neki porodnici. Če pridem prepozno, bosta odgovorna za njeno smrt. »Saj vidiš, da je zdravnik,« reče drugi, »pustiva ga naprej.« Tudi v tem primeru mi je pomagalo moje brezhibno znanje nemščine.

Vencelj Perko je ostal pri meni na zdravljenju okoli dvajset dni. V tistih dneh, ko je bil Perko pri meni, so me skušali Nemci pridobiti. Poklicali so me na občino in rekli, da sem cenjen zdravnik in mi bodo zato dali nekakšno funkcijo na občini. Moj sin in hčerka naj bi se vpisala v Hitlerjugend, Višnar pa v Wehrmannschaft, pomožno vojaško organizacijo.

V začetku oktobra leta 1941 sva z Višnarjem Perka odpeljala na Potoke, ker je vedel, da so vodilni funkcionarji okrožja pri Cimpku

ali nekje tam blizu. Na poziv CK KPS je nato Perko odšel v Ljubljano in na Dolenjsko.

Ko sem dobil poziv, da se ponovno zglasim na občini, sem nenadoma hudo ‚zbolel' za išiasom. Niti koraka nisem stopil proti občini. Moji zvijači je nasedel tudi blejski župan Franc Paar, ki mi je priskrbel dovoljenje, da grem lahko kot bolnik na zdravljenje v Dolenjske Toplice; da se lahko peljem s svojim avtomobilom in voznikom Mirkom Višnarjem. S seboj sem vzel oba otroka. Preko meje sem ju poslal na ta način, da sta iz avta stopila na cesto s hrbtom obrnjena proti Ljubljani in sta jo mahala proti Šentvidu. Italijanski karabinjerji na meji so bili prav tedaj zaposleni s pregledom nekega avtomobila in niso opazili trika. Čim so zagledali mladeniča in mladenko, da gresta po cesti navzgor, so ju napodili nazaj v Ljubljano, misleč, da sta prišla od tam. Ob tej priliki sem nesel s seboj važna obvestila za dr. Aleša Stanovnika, ki se je po izgnanstvu z Jesenic kmalu vrnil iz Srbije v Ljubljano. Mesec dni prej mu je poročilo okrožnega odbora OF nesla moja žena, ki je ilegalno šla peš čez mejo pri Jančah.

V Šiški me je sprejela družina dr. Kolariča. Tu nas je večkrat obiskal dr. Aleš Stanovnik, jeseniški prvoborec Mirko Frankič-Tilen, sorodniki in znanci.

Z Višnarjem sva šla v Dolenjske Toplice samo za tri dni, sicer sva vse do decembra živela v Ljubljani. Dr. Konvalinkova, ki je bila tedaj upravnica v Dolenjskih Toplicah, mi je dala potrdilo, da sem bil ves čas tam na zdravljenju.

V Ljubljani sem se oglasil pri dr. Bogdanu Breclju in rentgenologu dr. Delaku. Oba sta mi izstavila potrdilo, da sem res bolan na hrbtenici, kar pa seveda ni ustrezalo resnici. Predno so me slikali, so mi nekaj navezali na hrbtenico, da je bilo na sliki videti kot madež. Takšne ponarejene dokumente sem potreboval za dokazovanje moje bolezni na Jesenicah.

Na Jesenice sem se vrnil v drugi polovici decembra 1941. Žena mi je povedala o nemški grožnji, da mi bodo zaplenili hišo, če se ne vrnem. Gestapovci so namreč že vedeli, da so mnogi jeseniški prvoborci v Ljubljani, pa so menili, da sem z njimi. Grožnje sem se še posebej ustrašil, ker sem v jami v garaži imel skrito 200 kg vazelina, ki ga tedaj ni imela cela Gorenjska, več kot sto kilogramov parafinovega olja in glicerina; vse to mi je dal lekarnar Žabkar, namenjeno pa je bilo partizanom . . .«

Dr. Marčič se je po vrnitvi iz Ljubljane spet povezal s partizanskimi skupinami v Karavankah in na Mežaklji, z razvojem NOV pa z enotami v Bohinju, Gornjesavski dolini in preko Vršiča do Trente. Tako na terenu kot na svojem domu je zdravil mnoge partizane, kot na primer Ruperta Kiršnerja, Jaka Razingerja in Klemena Rabiča. Na Hrušici je skušal rešiti življenje neznanemu partizanu, ki je dobil strel skozi trebuh. Ranjenec je umrl, pokopan je na Hrušici, za njegovo ime pa še zdaj ne vemo.

Zadnje dni januarja 1944. leta je bil na Koroškem ranjen v nogo član pokrajinskega komiteja KPS za Koroško Matija Verdnik-Tomaž (narodni heroj). Ranjenega so prinesli k hiši mizarskega mojstra Mostečnika v Spodnji Bistrici v Rožu. Zdravil ga je dr. Janez Kmet-Mirko. Le-ta je poslal Mostečnikovo hčerko k dr. Marčiču na Jesenice a je bilo žal že prepozno. Tomaž je umrl v hudih bolečinah.

Omeniti velja žrtve v sorodstvu dr. Marčiča. V partizanih so padli njegovi nečaki Roman, Leo in Aleksander Marčič ter sorodnika Marij in Kamilo Vovko. Njegova edina sestra Marija Šavelj, učiteljica, je bila poročena s predsednikom okrajnega sodišča v Novem mestu Antonom Šavljem. Njuna hčerka Marta je do začetka vojne v Ljubljani opravila osem semestrov medicine. Po okupaciji je ilegalno delovala v skupini OF, ki jo je vodil upravnik psihiatrične bolnišnice v Polju (Studencu) pri Ljubljani dr. Janez Kanoni. Bili so izdani, a so se vsi pravočasno umaknili iz Ljubljane, tako da so jim Italijani sodili v odsotnosti. Marta je bila obsojena na 24 let ječe. Pri partizanih je bila kot bolničarka v raznih vojaških enotah in partizanskih ambulantah in bolnišnicah (tudi kot upravnica). Dr. Marta Šavelj se je po vojni specializirala za očesne bolezni (zdaj je že upokojena). Je spomeničarka. Pri partizanih sta bila tudi njena brata (nečaka dr. Marčiča) Tone in Marjan. Dr. Tone Šavelj je bil po vojni več let primarij, načelnik kirurškega oddelka v novomeški bolnišnici, pred tremi leti pa je postal direktor zdravstvenega centra za Dolenjsko v Novem mestu. Marjan pa je upokojeni inženir gozdarstva.

Sodnika Antona Šavlja, ki je bolan ležal v bolnici na Kandiji v Novem mestu, so domobranski črnorokci ugrabili iz bolnišnice in ga 25. novembra leta 1943 zverinsko umorili v gozdu blizu Škrjanč pri Šmihelu pri Novem mestu. Spomladi, ko je sneg skopnel, je iz groba molela roka, videli so se pa tudi lasje. Znanci so ga odkopali, položili v krsto in pokopali k sinu na novomeško pokopališče (sin Janez je umrl pred vojno, star 15 let).

Po umoru moža se je Marija Šavelj umaknila k bratu dr. Marčiču na Jesenice. Z njim je hodila na zvezo s partizani k Savici v Bohinj in se dobro spominja partizanskega zdravnika dr. Ivana Hribernika-Matjaža.

»Pri Savici smo se shajali s partizani pri tovarišici Matildi Dobravec in njeni hčerki Micki. Z dr. Marčičem sva tja nosila pošto, živilske karte za meso, kruh, sladkor, ki nam jih je nekdo prinašal s Štajerske.

Po bombardiranju Jesenic sem se z bratom in njegovo družino preselila na Belco k Smrčarju, k družini dr. Mihe Potočnika,« mi je v domu za ostarele na Taboru v Ljubljani pripovedovala 90-letna Marija Šavelj.

Marijin in Viktorjev brat Karel Marčič je bil pred vojno oficir, med NOB pa je kot strokovnjak pri glavnem štabu NOV Slovenije organiziral topografski odsek.

Med vojno so Nemci popolnoma razdejali vojno-geografski inštitut v Beogradu in se seboj ob koncu vojne odnesli mnoge dragocene

instrumente. Po osebnem Titovem navodilu je Karel Marčič takoj po vojni obšel mnoge kraje v Avstriji in Nemčiji in po inštitutih iskal te instrumente. Med potovanjem je v Berlinu tako zbolel, da ga je moral neki ruski zdravnik operirati na želodcu. Uspelo mu je najti precej instrumentov in jih pripeljati nazaj v Beograd.

Karel Marčič je bil organizator vojno-geografskega inštituta v Beogradu in nazadnje njegov načelnik. Po upokojitvi je leta 1971 umrl v Ljubljani kot generalpolkovnik.

Brat Rudi Marčič, avstroogrski in nato jugoslovanski oficir, upokojen že pred vojno, je v Pragi opravil akademijo za likovno umetnost. Živel je v Lovranu in slikal morje. Bil je izrazit marinist, čeprav je rad slikal tudi gore, predvsem triglavsko pogorje. Čudovita je njegova slika Krst pri Savici.

Dr. Viktor Marčič je živel in delal na Jesenicah od leta 1927 pa do svoje nenadne smrti. Zadet od kapi je umrl 24. decembra 1967. leta. Za zasluge med NOB je bil odlikovan z redom zaslug za narod III. stopnje.[5]

* * *

Pred in med vojno so bili v Radovljici trije zdravniki: dr. Anton Slivnik, dr. Janez Šarec in dr. Rado Debevc.

Dr. Anton Slivnik, 1898—1977

Bil je Klemenov z Rečice pri Bledu, njegova žena pa z Lancovega pri Radovljici. Z dr. Božidarjem Lavričem sta skupaj študirala v Pragi.

Dr. Slivnik je bil splošni zdravnik in obenem zobozdravnik. Po upokojitvi je na nekaj listih napisal svoje spomine na študentovska

Dr. Anton Slivnik

leta, na kratko pa tudi o svojem delu za NOB. V tem delu svojih spominov je med drugim zapisal (kopijo mi je poslala zdravnikova snaha Melanija Slivnik iz Ljubljane):

»Pred vojno smo bili v Radovljici štirje zdravniki. Takoj v začetku vojne je dr. Janez Gantar čez noč izginil in se naselil na Vrhniki. Za njim sta se z Bleda umaknila dr. Jože de Gleria (na Dolenjsko) in dr. Janko Benedik (v Ljubljano). Tedaj me je obiskala delegacija Blejcev in me prosila, da sporočim dr. Benediku, naj se vrne nazaj. Uspel sem, dr. Benedik se je vrnil nazaj na Bled in vso vojno vztrajal na svojem delovnem mestu, obvezoval in zdravil partizane in njihove družine. Tudi midva z dr. Šarcem sva sklenila, da ostaneva v Radovljici in po svojih močeh pomagava ljudem.

Dr. Šarec je imel rumenega »hrošča«, jaz pa temno modro olimpijo. Vsi partizani v najinem rajonu so poznali najini vozili in naju pustili, da sva lahko ves čas nemoteno opravljala delo.

Julija 1941. leta sem dobil zvezo s partizani na Jelovici. Preko Pezdičevega Joža sem jim poslal dva šotora. Potem pa je redno hodila k meni Potovka iz Krope ter nosila partizanom zdravila (Lojza Mohorič, že pokojna, opomba J. V.). Včasih je prišel po mene Lovrenc Kokalj, avtoprevoznik iz Krope; lezla sva v Jelovico, kjer sem v kakšni kaverni pregledal in zdravil bolnega partizana.

Nekoč so z Jelovice prinesli bolnega komandanta in ga namestili v sosednji hiši v Radovljici. Imel je hudo pljučnico; dvakrat na dan sem mu dajal injekcije. Po treh tednih je ozdravel in odšel nazaj k partizanom. Še dvakrat je bil ranjen; prvič sem ga obvezal jaz, drugič pa dr. Šarec.

Štirinajst dni sem vsak dan hodil v Poljče, kjer so skrivali partizana, ki je imel hudo zastrupitev leve roke. Tudi ta se je potem hitro vrnil v gozd. Zdravil sem mnogo partizanov v raznih krajih.

Septembra leta 1942 je na Lipniški planini zašel v nemški obroč narodni heroj Jože Gregorčič. Padlo je štiriindvajset partizanov, devet se jih je prebilo iz obroča (drugi viri navajajo različno število padlih, toda dr. Slivnik je navedel to število; opomba J. V.). Od občine sem dobil nalogo, da jih pokopljemo. Na planini me je pričakalo deset mož. Izkopali so jamo (10 × 10 m), naredili iz vej štiri nosila in prenesli trupla v jamo. Zaradi vročine in pogleda na razpadla trupla (saj ni bilo mogoče ločiti niti, kdo je moški, kdo ženska) je mnogim mojim pomočnikom postalo slabo, tako da sem moral sam krepko poprijeti, da smo končno le pokopali vse partizane.

Po vojni so vse te borce prekopali in ostanke prenesli v grobnico herojev v Radovljici.

Kljub nenehni nevarnosti, da bi me kdo izdal Nemcem, sem vso vojno brezplačno zdravil žene in otroke partizanov; pomagal sem jim tudi z denarjem.

Leta 1944 me je neki ujetnik iz kaznilnice v Begunjah prijavil, da sem mu dal 500 mark, da bi jih odnesel partizanom. Gestapovci so me odpeljali na zaslišanje. Vedel sem, da ne smem ničesar priznati,

ker so vsakogar, ki je pomagal partizanom ali njihovim družinam, takoj obsodili na smrt. Po dveh urah mučnega spraševanja so me odpeljali v begunjski zapor in me soočili s človekom, ki me je izdal. Le-ta je obtožbo ponovil, jaz pa sem vztrajno trdil, da si je mož vse to izmislil, da bi razbremenil sebe. Na srečo so mi Nemci verjeli in me izpustili. Po vojni se mi je ta človek opravičil, predsednik občine pa me je vprašal, če ga želim prijaviti sodišču. Rekel sem, da zadevo raje čimprej pozabimo.

Po vojni sva bila z dr. Šarcem odlikovana z redom dela druge stopnje, z redom druge stopnje za zasluge za narod ter z zlato značko Rdečega križa za požrtvovalno delo za partizansko vojsko in ljudstvo.«

Dr. Janez Šarec, 1901—1983

Rojen je bil v Preserjah pri Radomljah v domžalski občini. V gimnazijo je hodil v Kranju, medicino pa je študiral v Ljubljani in v Zagrebu, kjer je promoviral za zdravnika. Poročil se je s Terezijo Pirnat iz Nožic pri Radomljah, učiteljico, s katero je imel dva sina, Aleša (1934) in Janeza (1936). Oba imata univerzitetno izobrazbo.

Dr. Šarec je bil splošni zdravnik v Radovljici, imel je privatno ordinacijo, obenem je zdravil zavarovance, železničarje. Čim je bila ženska kaznilnica v begunjski graščini spremenjena v zapor za sodelavce narodnoosvobodilnega gibanja in ujete partizane, ga je okupatorska oblast z odlokom določila za zdravnika v tem zaporu. Službeno so ga zaprisegli, da ne bo nikomur pripovedoval, kar bo videl in slišal v graščini. Gestapovci so mu določili, kdaj in ob kateri uri lahko obišče bolnike in ranjene od mučenja v ambulantni sobi v graščini; tja je lahko šel dvakrat do trikrat na teden po nekaj ur. Domov se je vračal utrujen in psihično strt.

V Begunjah je dr. Šarec prihajal v stik z znanimi aktivisti NOG in ujetimi partizani. Skrivoma jim je prinašal sporočila od njhovih soborcev in domačih in obratno. To so bila iz varnostnih razlogov predvsem ustna sporočila, ker bi bile prehude posledice za vse, če bi

Dr. Janez Šarec

pri njem našli pisma. Po vojni je hotel napisati spomine na te grozne dni, na mučene in potem ustreljene zapornike, a je s pisanjem prenehal, ko je zvedel, da dr. Janez Gerčar pripravlja knjigo o mučeniških Begunjah.

Sinova Aleš in Janez se spominjata, da ju je oče večkrat vzel s seboj v avto, da ne bi zbujal pozornost, kadar je na dogovorjeno mesto (ob cesti, v gozdu, v hiši partizanskega sodelavca) peljal zajetne pakete zdravil in sanitetnega materiala. Nekajkrat je v svojem avtomobilu peljal kakega partizana ali aktivista s Pokljuke na karavanško stran ali proti Jelovici. Dr. Šarec je po vojni sinovoma pripovedoval, kako je nekoč v avtu s Pokljuke peljal partizanskega funkcionarja (ni vedel koga, ker je bilo vse tajno organizirano) skozi Radovljico in Lancovo proti Kamni gorici. Na samotnem kraju je ustavil, neznanec je izstopil, tam pa ga je že čakala zveza. Skozi glavni trg v Radovljici pa sta se peljala prav tedaj, ko so tam imeli nacisti zborovanje in vojaško parado.

Med preiskavo proti vojnima zločincema Druschkeju in Linckeju je dr. Janez Šarec nastopil kot priča na okrožnem sodišču v Kranju (leta 1977). Preiskovalcu je pripovedoval, kaj je videl in doživel v Begunjah.

Dr. Rado Debevc, 1909, Ljubljana

Njegov oče je bil kmet in gostilničar na Vrhniki, mati pa Ljubljančanka. Medicino je študiral v Ljubljani in v Gradcu v Avstriji. Od trinajstih zdravnikov, ki so med vojno delali na Jesenicah, v Radovljici in na Bledu, živi le še on, od bolničarjev in bolničark pa Anka Kuharič, oba v Ljubljani in oba težko bolna.

Dr. Rado Debevc je samostojno začel opravljati zdravniško službo leta 1937 v Radovljici. Tistega leta je prenehal delati dr. Vovs, po

Dr. Rado Debevc

narodnosti Čeh, ki je po prvi svetovni vojni ostal v Radovljici. Dr. Debevc je prevzel njegovo ordinacijo, sobarico in kuharico. Sobarica, ki je bila obenem čistilka ordinacije in čakalnice, je imela to slabost, da je padla v nezavest, čim je kje zagledala kri.

Pred umikom enot jugoslovanske vojske z Gorenjske aprila 1941. leta so minerci Dravske divizije minirali veliko mostov in železniških predorov. Med drugim so minirali železniški predor pri Globokem, med Radovljico in Otočami. Nemci so začeli takoj popravljati vse mostove, predore in razne onesposobljene naprave. Pri predoru Globoko so zaposlili veliko delavcev iz vseh okoliških krajev. Med njimi so bili tudi člani komunistične partije in skojevci. Od dr. Debevca sem prvič slišal, da so delavci pri tem predoru v prvih dneh nemške okupacije organizirali proslavo prvega maja (leta 1941). Zdravnik ne ve, ali je bila proslava izdana ali pa so slučajno tja prišli orožniki in nemški policisti. Zborovanje so s silo razgnali.

»Prvega maja leta 1941 je bil lep sončen dan,« se spominja dr. Debevc. »Popoldne je v mojo ordinacijo pritekel v roko ranjen neznanec. Povedal mi je, kaj se je zgodilo pri predoru in me prosil za pomoč. Razkužil sem mu rano in obvezal roko. Ko je odšel, je skočil skozi okno in bežal proti Lancovem. Za njim sem hitro pobrisal kri v ordinaciji, nekaj kapljic pa je bilo tudi na kamnitih stopnicah. Čistilke nisem upal poklicati, ker sem vedel, da ne more videti krvi.

Pet minut za ranjencem so v ordinacijo prišli gestapovci. Spraševali so me, če je v hišo prišel kak moški. Rekel sem jim, da nobeden, potem so odšli.

V sosednji hiši so stanovali gestapovci, med njimi Berlinčan Simon. Le-ta je bil prej policaj v Berlinu. Bil je surovež in pijanec. Nekoč je opolnoči pijan kot zverina kričal pod oknom mojega stanovanja. Odprl sem okno in ga nadrl, naj gre spat.

Simona sem zdravil, ker je pri neki ženski staknil spolno bolezen, kapavico.«

Po kapitulaciji Italije je bil Simon premeščen v Ljubljano, kjer je bil komandant gestapovskih zaporov. S komandirjem posebnega policijskega voda domobranske politične policije Jožetom Hlebcem (le-ta je bil prvi komandant gorenjskega četniškega odreda) sta ponoči pijana vdirala v zaporniške sobe in pretepala jetnike. Nekajkrat sta jih pozimi v spodnjem perilu nagnala ven na mraz. Jože Hlebec je bil po vojni v Ljubljani obsojen na smrt z obešenjem, a se je štiri ure pred izvršitvijo kazni sam obesil v celici (z oficirskih hlač si je odtrgal rdeči trak). Usoda Simona mi ni znana.

»Nekoč sem odprl vrata ordinacije in v čakalnici opazil poznane ilegalce (partizane), nemške policiste in gestapovce,« se spominja dr. Debevc. »Ves čas sem bil v strahu, da se bodo pobili med seboj. Nisem namreč vedel, ali ilegalci potrebujejo mojo pomoč ali pa pripravljajo nenaden napad na gestapovce. K sreči so vsi prišli le zaradi bolezni.

Že pred vojno sem si kupil avto. Če so me tajno obvestili, naj pridem v določeno hišo, sem se iz previdnosti v tisto vas rajši peljal s kolesom.«

Pred božičem leta 1943 je Prešernova brigada prišla na Jamnik in v bližino Krope. Janez Lazar iz Krope mi je sporočil, kako so tedaj reševali, skrivali in zdravili ranjenega oficirja Prešernove brigade Borisa Šobra (Boris, ki živi v Zagrebu, je bil rojen leta 1917 v Ptuju; je brat znanega novinarja RTV Ljubljana Milenka Šobra):

»Čim smo zvedeli za prihod Prešernove brigade, smo mladinci in skojevci organizirali nabiralno akcijo za obdaritev borcev. Akcija je zajela vasi do Kranja in Jesenic. Nemci so sledili brigadi. Enote brigade, ki so bile na Jamniku, so se umaknile na Vodiško in Selško planino. Tistega večera je bilo v Kropi precej prešernovcev in terencev. Operativni oficir Prešernove brigade Boris Šober se je z domačinom Tonetom Staroverskim-Milošem vračal proti gornjemu koncu Krope, kjer je bil trenutno štab brigade. V temi sta se Nemcem približala na deset korakov. Miloš je skočil desno v gozd, Boris pa preko mostu v vodo. Med skokom je bil hudo ranjen v ramo in v spodnji del telesa. Po dvesto metrih je prilezel iz mrzle vode in srečal Jelko Zupan. Prosil jo je, naj ga pelje v tako hišo, kjer so sodelavci OF. Pripeljala ga je k nam. Naša hiša stoji v središču Krope, blizu spomenika NOB. Oče je bil slep, mati je gospodinjila, zaposlena pa je bila samo najstarejša sestra. Tedaj sem bil star petnajst let. Zvečer ob šestih sem se vrnil s sestanka, ki je bil v zvezi z nabiralno akcijo, domov. Slišal sem streljanje in pomislil, da je nekdo iz objestnosti spustil rafal. Vest o Nemcih še ni prišla do središča Krope. V tistem trenutku se odpro vrata, med njimi je stal neznani partizan, ranjen in ves premočen. Poleg mene sta bili v kuhinji še sestri. Prosil nas je, naj ga hitro nekam skrijemo, ker je hudo ranjen, Nemci pa so v bližini. Na vprašanje, kdo je, mi je odgovoril: ‚Če poznaš Miloša, me ne sprašuj!' Odpeljal sem ga na podstrešje, kjer sem imel v nekem prostoru okoli 40 zajcev, poleg pa kup listja za steljo. Medtem so se Nemci že nastanili pri sosedovih, kjer so imeli gostilno. Nemška straža je bila le dvajset metrov od naše hiše. Zjutraj so Nemci odšli iz Krope.

Naslednjega dne dopoldne, bilo je 24. decembra 1943, so me s pisnim sporočilom poslali k dr. Debevcu v Radovljico. Le-ta je popoldne prišel k nam, obvezal ranjenca in rekel, da bo potrebna operacija. Napotil me je k dr. Benediku na Bled, Benedik pa k nekemu zdravniku na Golnik.

Ranjenca smo položili v posteljo, toda zjutraj so se Nemci vrnili v Kropo in opravljali preiskave po hišah. Tako smo ga skrili, da ga niso našli. Nastopili so kritični trenutki. Nemci so bili ves dan v vasi, ranjenec je izgubil zavest, zdravniki pa niso mogli priti do nas. Ponovno sem šel k dr. Debevcu, ki je prišel s še nekim zdravnikom. Ranjenca sta operirala, mu dala injekcijo in nova zdravila. Dr. Debevc je bil trikrat pri nas zaradi zdravljenja Borisa Šobra.

11. januarja 1944, ko se je Borisovo zdravstveno stanje že precej poboljšalo, so ga vaščani s konjsko vprego na vozu odpeljali do Podlonka, od tam pa je šel v partizansko bolnico.«

Bolnišnica Kokrškega odreda je bila ob potoku pod Begunjščico.

»Na nekem sestanku štaba Kokrškega odreda smo dolgo razmišljali, kje naj dobimo zdravnika,« se spominja nekdanji namestnik komandanta Kokrškega odreda Jože Rebolj-Planinc. »Slišali smo več predlogov, končno pa smo se odločili, da mobiliziramo dr. Debevca iz Radovljice. V štabu smo dolgo tuhtali, kako naj ga mobiliziramo. V Radovljico nismo mogli, zato smo uporabili zvijačo. Na sestanek smo poklicali Tončovo Cilko iz Zapuž. ‚Cilka,' smo ji dejali, ‚točno tega in tega dne zvečer moraš nenadoma hudo zboleti. Zahtevala boš zdravniško pomoč in poklicala dr. Debevca, naj te pride zdravit na dom!'

Tistega večera, ko je dr. Debevc v Radovljici dobil sporočilo, da je v Zapužah hudo zbolela Tončova Cilka, se je nemudoma z avtom odpravil na dom bolnice. V hiši pa smo že bili skriti trije partizani: Ludvik Žiger-Perun, Andrej Bohinc in jaz. Slišali smo avto, ki se je ustavil pred hišo. Zdravnik je vstopil nič hudega sluteč, mi pa smo takoj stopili izza vrat in mu dejali: ‚Dr. Debevc, mobilizirani ste!' Povedali smo mu, da smo zgradili bolnišnico, ki pa je brez zdravnika. Dr. Debevc je brez omahovanja izpolnil svojo domovinsko dolžnost. ‚Če je tako, pa gremo,' je dejal. ‚Ne, peljali se bomo,' sem dejal zdravniku. Ko smo lezli v avto, je mimo nas peljal avtobus poln nemške policije in orožnikov.

Peljali smo se naravnost skozi Begunje, mimo nemškega stražarja pred zapori. Imeli smo pripravljene brzostrelke za primer, če bi nas ustavila nemška patrulja. Pogumni imajo srečo, to vojna dokazuje povsod. Peljali smo se proti Tržiču in ustavili na Avsenikovi pristavi. Avtomobila nismo hoteli zažgati in ne pustiti Nemcem. V Srednji vasi smo ga zapeljali na neki skedenj in obložili s senom, kjer je srečno dočakal konec vojne. Dr. Debevc je dobil po vojni avto nazaj (spominja se, da je po sedmih mesecih mirovanja avto takoj vžgal in brezhibno deloval, opomba J. V.).

Čez nekaj mesecev sem prišel v bolnišnico kot pacient. Videl sem, da je dr. Debevc dobesedno delal čudeže, če vemo za razmere in sredstva v partizanski bolnici. Videl sem borca, ranjenega skozi trebuh, ki mu je dr. Debevc rešil življenje. Videl sem borca, ki mu je kost na komolcu štrlela skozi bluzo. Po naporni operaciji je dr. Debevc tudi temu borcu rešil roko in življenje. Videl sem partizanko Olgo, ki je imela na več krajih prestreljen hrbet. Tudi njej je rešil življenje.

Dr. Debevc je bil vesten in hraber zdravnik. V štabu odreda smo zelo cenili njegovo požrtvovalnost.«

* * *

Blejski zdravniki:

Dr. Albin Češark, 1880—1959

Rojen je bil v Ljubljani, za doktorja medicine pa je promoviral na Dunaju. Od leta 1930 je bil na Bledu zdravnik. V stari Jugoslaviji je bil imenovan za okrožnega in banovinskega zdravnika (vendar je bil vseskozi splošni zdravnik na Bledu). Bil je Sokol in privrženec naprednih idej in akcij.

Dr. Albin Češark

Med NOB je partizanom pošiljal zdravila in sanitetni material. Njegova gospodinjska pomočnica Anica Tratar je bila povezana s člani odbora OF. Večkrat so ga klicali v Gorje, toda ni znano, katere aktiviste in partizane je zdravil. Bil je molčeč mož.

Dr. Janko Benedik, 1906—1977

Rojen je bil v Trebinju v Hercegovini, kjer je bil njegov oče Janko vojaški zdravnik avstroogrske vojske. Oče je bil Blejec, mati Marija pa iz Bakra, živela pa je s starši v Sarajevu, kjer sta se z bodočim možem spoznala.

Leta 1917 je bil oče Janko Benedik upravnik bolnišnice v Škofovih zavodih v Šentvidu pri Ljubljani. Z ženo sta imela štiri sinove in dve hčerki. Od sinov sta Janko in Stanko sledila očetu in postala zdravnika.

Janko je zaključil študij medicine v Innsbrucku v Avstriji leta 1929. Na praksi je bil v Ljubljani, v Brežicah in Mariboru. Po očetovi smrti je podedoval njegovo privatno ordinacijo na Bledu, v kateri je začel samostojno delati leta 1935. Poleg tega, da je bil splošni zdravnik, je bil od leta 1937 do začetka vojne blejski župan.

Bil je eden redkih, ki se poleg dr. Marčiča na Jesenicah ni hotel vpisati v Koroško ljudsko zvezo. Do okupatorja je kazal velik odpor, čeprav je moral zdraviti tudi Nemce. Že leta 1941 se je povezal z blejskimi aktivisti, posebno z Jakom Bernardom (narodnim herojem, ki je padel v začetku leta 1942), v Gorjah pa z Janezom Žvanom-Dravskim.

Pozimi leta 1942-43 je partizanski komandir in komandant Andrej Žvan-Boris (narodni heroj, padel na Poreznu marca 1945) hudo zbolel za revmatizmom. Zatočišče za zdravljenje je našel pri veleposestniku Krištofu Šveglju na Rečici pri Bledu, sinu barona Šveglja, lastnika graščine Grimšče. Bivališče so mu uredili na omenjenem gospodarskem poslopju. Tja ga je dr. Janko Benedik hodil redno zdravit. O tem sta mi pripovedovala Marija Košenina-Vasiljka, (po vojni poročena Klatzer), ki je tedaj živela pri Krištofu, ki mu je kot samcu kuhala njena teta, in znani blejski aktivist Janez Vrevc, pozneje član rajonskega komiteja Gorje-Bled.

Ana Lotrič iz Sebenj mi je sporočila, da je bil njen mož Adolf Jakopič kot obveščevalec VOS 22. aprila 1944 hudo ranjen blizu Podhoma. Poklicali so dr. Janka Benedika, ki mu je nudil zdravniško pomoč. Zaradi prevelike izgube krvi, težkih ran in zastrupitve je njen mož umrl čez deset dni. Vida Žvan, vdova po Janezu Žvanu-Dravskem, se spominja, da je njen mož (Dravski) večkrat klical Benedika k Nacu v Zasip ali pa v Radovno.

V knjigi Boj pod Triglavom piše Krišpin Ogris-Pero, da je dr. Janko Benedik prihajal v Radovno zdravit hudo bolnega partizana Vinka. Ob napadu na nemško orožniško postajo v Gorjah 8. aprila 1945 je bil ranjen Žarko Šanca, ki ga je potem zdravil dr. Benedik pri Lipnikarju. Z dr. Debevcem je sodeloval pri zdravljenju ranjenih partizanov Marjana Šifrerja in Borisa Šobra v Kropi. Z avtomobilom

Dr. Janko Benedik

je prevažal aktiviste in partizane, zdravila, sanitetni material in druge potrebščine za partizansko vojsko in bolnišnice. Za zasluge je bil odlikovan z redom zaslug za narod III. stopnje, dobil je odlikovanje Osvobodilne fronte Slovenije, red dela in zlati znak jugoslovanskega Rdečega križa. V zahvalo in spomin se dom za ostarele v Radovljici imenuje »Dom dr. Janka Benedika«.

Dr. Jože de Gleria, 1892—1976

V drugi polovici prejšnjega stoletja je iz gorske vasice Paularo pri Tolmezzu (na meji s Furlanijo) v Planino pri Rakeku peš prišel devetnajstletni Anton de Gleria. Pri trgovcu v vasi se je izučil za trgovskega pomočnika, nato pa se je zaposlil pri trgovcu Tollazziju v Dolenjem Logatcu. V Logatcu je bila še trgovina Čuk, ki je slabo poslovala. Po smrti trgovca Čuka je de Gleria poročil njegovo vdovo (rojeno Babič v Kranju) in priženil dva otroka. Nato sta zakonca dobila se štiri sinove in dve hčerki. Od sinov je Anton ostal na domu v Logatcu, Viktor je bil živinozdravnik v Ljubljani, Stanko in Jože pa sta študirala medicino in promovirala za zdravnika splošnega zdravstva. Potem, ko sta bila že oba zdravnika, sta se specializirala še za zobozdravnika. Vsi štirje bratje so bili kratkovidni in vsi so umrli skoraj slepi.

Dr. Stanko de Gleria je bil pred vojno zobozdravnik v Kranju (po prvi svetovni vojni je bil koroški borec), med vojno pa se je umaknil v Ljubljano.

Dr. Jože de Gleria je bil med prvo svetovno vojno v avstroogrski vojski sanitetni poročnik. Po končani vojni je še nekaj mesecev prostovoljno ostal v bolnici v Risnu v Boki Kotorski. Od tam je prišel na

Dr. Jože de Gleria

Bled in se poročil z Blejko, Nado Pretnarjevo. Zanimivo je, da zdravnika Jože in Stanko v zakonu nista imela otrok.

Dr. Jože je bil na Bledu nekaj časa splošni zdravnik, nato pa predvsem zobozdravnik. Prvič je bil izvoljen za župana Bleda 22. decembra leta 1927 in bil na tem položaju do 20. marca 1929. Drugič ga je za župana Bleda imenovala nadzorna državna oblast banske uprave.

Ob prihodu nemškega okupatorja je bil dr. de Gleria izgnan v zbirno taborišče za izgnance v Šentvid. Ker pa je bil rojen v Logatcu, ki je bil pod italijansko okupacijo, so ga izgnali čez mejo v Ljubljano. Od tam je z ženo odšel v Metliko, kjer je takoj začel sodelovati z NOB. Njegova nečakinja, zdravnica dr. Zvezda Zadnik, mi je v Ljubljani pokazala originalni italijanski dokument, prijavo italijanske vojaške komande v Metliki, da je dr. Jože de Gleria hodil preko bloka v gozd zdravit ranjene in bolne partizane. V poročilu je zapisano ime in priimek ženske, ki ga je ovadila, vendar dr. Zvezda Zadnik ne želi, da objavim ime izdajalke. Pokazala mi je tudi sodbo vojaškega sodišča v Ljubljani, s katero je bil njen stric dr. Jože de Gleria 22. septembra leta 1942 obsojen na 22 let ječe, po odsluženju kazni pa ne sme več opravljati svojega zdravniškega poklica.

Do kapitulacije Italije je bil dr. de Gleria zaprt na otoku Elbi; potem se je vrnil v Metliko in na osvobojenem ozemlju opravljal zdravniško službo kot splošni zdravnik in zobozdravnik za civilno prebivalstvo in partizansko vojsko.

Po vojni se je vrnil na Bled. Umrl je v Kranju, pokopan pa je na Bledu.[6]

Dr. Jože Volbank, 1897—1981

»Odločno podpiram, da je treba ohraniti sloves jeseniških zdravnikov glede njihovega dela za OF in NOB. Na vsak način pa je treba s tem v zvezi omeniti še kranjskogorskega zdravnika dr. Jožeta Volbanka, koroškega Slovenca in velikega slovenskega patriota, ki je med vojno zelo pogumno in aktivno sodeloval z OF,« mi je med drugim pisal dr. Miha Potočnik.

Dr. Volbank je bil rojen v kraju Žitara vas, okraj Velikovec. Študiral je v Št. Pavlu v Labodski dolini. V prvi svetovni vojni je bil na fronti, nato pa leto dni v italijanskem ujetništvu. Leta 1919 se je vrnil iz ujetništva in ker doma ni dobil dela, se je na objavljen razpis prijavil v telegrafsko šolo k železnici. Ko je doma čakal poziv za šolo, so iz Zagreba prišli na Koroško domačini-študenti, ki so obiskovali različne šole v Zagrebu. Pregovorili so ga, da je odšel z njimi na študij v Zagreb. Leta 1925 je diplomiral za zdravnika splošne medicine. Stažiral je v Ljubljani, 27. novembra 1927. leta pa je bil postavljen za zdravnika v Kranjsko goro (zanimivo je, da je bilo pred vojno v Kranjski gori tudi sodišče).

Dr. Volbank je zdravil ljudi od tromeje do Mojstrane. Ko sem ga obiskal v Kranjski gori ob njegovi sedemdesetletnici (in potem

Dr. Jože Volbank

objavil članek v Glasu), mi je o razsežnosti svojega dela povedal tole: »Ne samo, da vem za vsako hišo (razen novejših) v Gornjesavski dolini, temveč mi je znana vsaka spalnica v tej dolini, in tudi to, kako so v tej spalnici postavljene postelje.«

Razumel sem ga: od bolnika do bolnice, od hiše do hiše in ordinacije, po soncu, snegu, vetru, po dolini in hribih večno v tekmi s smrtjo, v borbi za življenja.

Ob omenjenem obisku sem ga vprašal, kateri bolnik mu je v dolgi zdravniški službi ostal najbolj v spominu. Obrnil se je proti meni, me nekaj časa opazoval, nato pa počasi in preudarno dejal:

»To je zdravniška skrivnost. Ali vam ni znano, da zdravnik o tem ne sme govoriti?«

Seveda sem vedel, zato sem mu rekel, naj mi opiše dogodek brez navedbe kraja, časa in imena bolnika.

»Snežilo je ves dan in vso noč,« je začel pripovedovati, »ko je sredi noči potrkal na moja vrata kmet in me začel rotiti, naj grem takoj z njim ker mu umira žena. Rodila je in hudo krvavi, mi reče kmet.

Pred hišo je stal v sani vprežen konj. Le s težavo je vlekel sani po globokem snegu. Kmet je vihtel bič, čeprav je bilo očitno, da konj vleče, kar se da.

Prispela sva do hiše v zadnjem trenutku. Odločale so sekunde. Ko sem bolnici pomagal in jo rešil, se mi je družina dolgo in toplo

zahvaljevala. Pogledal sem kmeta, ki si je od sreče brisal solzne oči in mu dejal: ‚Dobrega konja imate. Prišla sva pravočasno.'«

* * *

Vsi zdravniki, bolničarji in bolničarke, ki so med vojno delali v zdravstvu na področju sedanje jeseniške in radovljiške občine so bili zvesti Hipokratovi prisegi (grški zdravnik Hipokrat, 493—429 pr. n. š.): »da bom v sleherno hišo, kamor me bodo klicali, stopil samo zaradi koristi bolnikov . . ., da bom živel neomadeževano in pošteno . . ., da bom molčal o vsem, kar bom pri izvrševanju prakse ali tudi izven nje videl ali slišal . . .«

VIRI

1. Poslanstvo slovenskega zdravnika, Ljubljana 1956, str. 543.
2. Jože Dolinar od Sv. Duha in Pavel Kavčič, brat Petra-Jegorova.
3. Podatki občinskega odbora ZZB NOV Ljubljana Šiška.
4. Boj pod Triglavom, Zbornik 1966, str. 64.
5. Pisani spomini dr. Viktorja Marčiča (kopija pri avtorju).
   — Spomini Jelke Marčič, Martuljek 31/c.
   — Spomini Marije Šavelj, Dom na Taboru 10, Ljubljana.
   — Izjava Venclja Perka, Ljubljana.
6. — Dr. Zvezdana Zadnik, Ljubljana.
   — Terezija Dijak, Bled, Partizanska c. 27.

Podatke o jeseniških zdravnikih mi je izdatno pomagala zbirati Mimi Premrl z Jesenic, ki se je leta 1939 zaposlila kot uradnica krajevne bratovske skladnice na Jesenicah in je 42 let delala v finančni službi stare in potem nove Splošne bolnišnice na Jesenicah.

ZUSAMMENFASSUNG

Vor und während des Krieges war in den Gemeinden von Jesenice und Radovljica nur ein einziges Krankenhaus in Jesenice. Es wurde am Ende des vorigen Jahrhunderts gebaut und dreißig Jahre später teilweise vergrößert. Das heutige Krankenhaus begann mit seiner Tätigkeit im Jahre 1948. In dem alten Krankenhaus wurde aber die Ambulanz der »Železarna« errichtet.

Vor und während des Krieges arbeiteten in Jesenice, Kranjska gora, Bled und Radovljica 13 Ärzte (der Verwalter des alten Krankenhauses in Jesenice, Šetinc, war kein Arzt). Alle diese Ärzte und Krankenpfleger, und Krankenschwestern waren immer während des Krieges durchgehend mit dem Befreiungskampf verbunden. Sie behandelten verletzte und kranke Partisanen ärztlich, lieferten Medikamente, Sanitätsmaterial und chirurgische Instrumente.

Der Abfasser hat auch das Leben dieser Ärzte beschrieben.

ARHEOLOGIJA

ARHEOLOGIJA

Janez Meterc

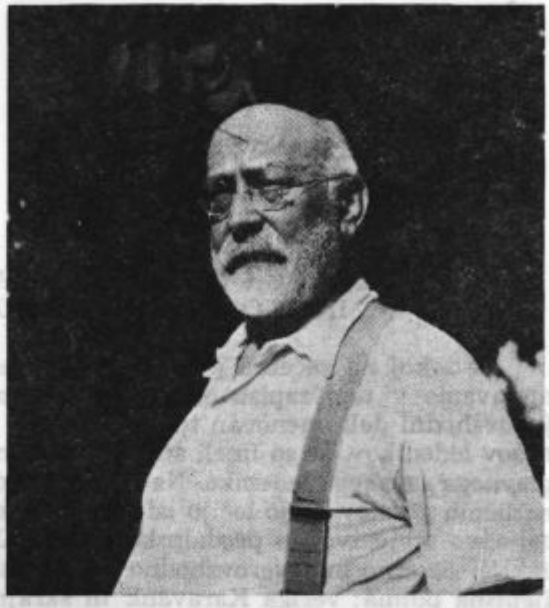
JESENIŠKA OKOLICA V PRAZGODOVINI IN ZGODNJERIMSKEM OBDOBJU

Že takoj na začetku je treba pojem jeseniške okolice, ki ga nameravamo v tem zapisu obravnavati, zemljepisno opredeliti. Njen jugovzhodni del, imenovan tudi »Dežela«,[1] je rezultat morenskih nanosov ledenikov, ki so imeli stičišče na tem prostoru v gornjem delu glavnega savskega ledenika. Na njenem področju je tudi stičišče treh različnih gorstev, ki jo ločijo od ostalih pokrajin. Zahodno in severozahodno mejo tvorijo predalpske planote Jelovica, Pokljuka in Mežaklja, severno in severovzhodno pa predstavljata dva različna zemljepisna pojma: veriga Karavank in skrajni zahodni del Kamniško-Savinjskih Alp, ki jih predstavlja greben »Reber«. Le-ta se vleče od Most pri Žirovnici preko masiva Dobrče proti vzhodu.

K pravkar opisanemu področju, ki ga Sava Dolinka deli na dva dela, moramo pritegniti še Gornjesavsko dolino in delno tudi bohinjski kot. S tem smo sicer razširili zemljepisni pojem, podan v naslovu, vendar je to zaradi obravnavane problematike nujno, ker vse to območje tvori enoten kulturni prostor, ki je bil skozi vsa zgodovinska obdobja do konca 19. stoletja v prometu in gospodarstvu močno povezan.

V tem zapisu bomo uporabljali predvsem vire in podatke, ki nam jih nudi arheološka veda; le-ti pa so za visoko Gorenjsko v primerjavi z ostalimi slovenskimi pokrajinami skromni in pomanjkljivi.[2] Res je, da so leta 1849 na Ajdovskem gradcu pri Bohinjski Bistrici opravili eno prvih arheoloških izkopavanj na slovenskih tleh, vendar je s tem, ko je bila dana pobuda za nadaljnje delo na tem področju, ta aktivnost več ali manj zamrla. Tako smo ostali v zadnjih sto tridesetih letih tako rekoč izven interesnega področja arheološke dejavnosti. Edina svetla točka je še vedno sistematično raziskovanje na Bledu, vsa ostala arheološka dela pa so se omejila v glavnem na topografske, zaščitne in sondažne aktivnosti in posege, kar pa ne prinaša in ne omogoča pomembnejših temeljnih zaključkov.[3]

Prvi znani raziskovalec, ki se je zanimal za preteklost našega področja, je bil zdravnik Janez K. Peterman z Javornika (1652—1696).[4] O njegovi dejavnosti nam poroča J. V. Valvasor, ki je bil tudi sicer prvi, ki nam je zapustil podatke o naših krajih v tiskani besedi.[5] V svoji Slavi vojvodine Kranjske iz leta 1689 je zbral dostopne vire

Prof. Walter Schmid

in podatke, ki pa pogosto temeljijo na ustnem izročilu in govoricah ter so često brez kritične presoje in obdelave.

Natančno sto let pozneje pa je izšlo drugo temeljno in širše zasnovano delo, katerega avtor je prosvetljeni Francoz Baltazar Hacquet (1739—1815).[6] Njegovo delo je bilo sicer predvsem posvečeno naravoslovju in geologiji, vendar je kot temeljit opazovalec ter materialistično usmerjen mislec podal v tekstu, risbah in kartah pomembne podatke in zapažanja, ki danes tudi za zgodovinopisje mnogo pomenijo.

Leta 1831 je z istim namenom kot Peterman pred sto petdeset leti na Belščici kopal nadplavžar Wilman z Javornika.[7] O uspehih njegovega »raziskovanja« nimamo poročil.

Druga polovica 19. stoletja pa je bil čas aktivnosti kustosa Deželnega muzeja za Kranjsko v Ljubljani Alfonsa Müllnerja (1840—1918). Njegovo življenjsko delo je Zgodovina železarstva na Kranjskem, Goriškem in Istri od pradavnine do začetka 19. stoletja.[8] Pri zbiranju gradiva je prehodil in preiskal tudi naše območje. V tem času sta pisala tudi Anton Koblar svojo Zgodovino železarstva na Kranjskem in A. Dimitz Zgodovino Kranjske.[9]

Prvi pravi arheolog, ki je zašel v naše kraje, je bil prof. Walter Schmid iz Komende. Raziskoval je na področju Bleda, Bohinja in v Karavankah.[10]

Poudariti je treba, da so danes arheološko pomembne lokalitete že zgodaj vzbudile zanimanje posameznikov. Predvsem gre pri tem za tiste kraje in točke, ki so bili povezani z bogatim ljudskim izročilom o raznih zakladih in podobnih rečeh. To je od časa do časa

»vzburkalo kri« nekaterim domačinom, da so se podali na lov za »šaci«. O njihovih uspehih ali neuspehih dandanes ne vemo nič zanesljivega, sledovi njihovega uničevalnega dela pa so še dobro vidni.

S tem smo skušali podati bežen pregled važnejših starejših dejavnosti in prizadevanj, ki so bila v preteklosti bolj ali manj vezana z arheološko vedo. Novejša arheološka dela pa bodo opisana in podana pri obravnavi posameznih najdišč in problemov, ki so z njimi v zvezi.

Prvi problem, ki se ga lotevamo, je v zvezi s pojavom najdb različnih artefaktov (sileksov), ki se v zadnjem času vse pogosteje pojavljajo na našem področju. Gre za primitivna orodja (!) in odbitke, ki so izdelani iz trdnih vulkanskih kamenin. Le-te so pri nas silno redke. Ta orodja poznamo iz naslednjih najdišč: Javornik — Borovlje, Belško polje (področje levo in desno od potoka Bela), Ratibovec pod Ajdno, Moste, Zasip, Bohinjska Bela, Studor v Bohinju ter Rudno polje in Spodnje Gorjuše na Pokljuki.[11] Za vsa najdišča je skupna značilnost, da se nahajajo na prostem, navadno na najvišjih terasah rek in potokov. Običajno gre pri tem za njive ali kakorkoli drugače mehanično načete površine.

Pri vsakem poskusu natančnejšega časovnega in kulturnega opredeljevanja tega gradiva pa takoj zaidemo v težave, kajti le-to dolgo časa pri raziskovalcih ni vzbujalo prave pozornosti, čeprav je znano tudi v širšem zemljepisnem smislu. Za sedaj verjetno lahko okvirno to kameno industrijo pripišemo neki še premalo poznani predkeramični kamenodobni kulturi, ki prav zadnje čase postaja predmet nekoliko živahnejšega zaimanja in proučevanja strokovnjakov.

Najstarejši dokumentirani sledovi človekove prisotnosti na našem območju so iz obdobja zaključne faze mlajšega paleolitika iz jamskega zavetišča »Poljšiška cerkev« pri Zgornjih Gorjah.[12] Tu so večletna izkopavanja odkrila sledove občasne človekove prisotnosti v kasnem pleistocenu (10.000 pr. n. š.).

Nedvomne dokaze človekove prisotnosti v okolici današnjih Jesenic poznamo šele iz obdobja prehoda mlajše kamene dobe v bakreno dobo, tj. iz obdobja eneolitikuma. V ta čas sodijo slučajne najdbe sedmih kamnitih sekir (Jesenice,[13] Ajdna,[14] Zasip,[15] Rečica,[16] Bled,[17] Lipanca na Pokljuki,[18] Stara Fužina[19]), koščene igle (Jesenice — Jelenkamen)[20] ter kamnite puščične osti in retuširani kamniti odbitki (Bodešče, Bled — Grajsko sedlo).[21]

Kot je že bilo rečeno, gre razen pri Bodeščah in na Bledu (Grajsko sedlo) za povsem naključno pridobljene najdbe, ki so prišle na dan ob različnih priložnostih. Tudi čas odkritja je različen in so se nam zato nekatere (Lipanca, Stara Fužina, Rečica, Zasip) ohranile le po opisu v literaturi. Od sekir sta zastopana kladivasti z odprtino za toporišče in dletasti tip (Bled) sekire, ki pa naj bi bil prvotno tudi kladivasti in šele kasneje predelan. Okvirno sta oba tipa značilna za čas kasnega neolitika in eneolitik z začetno fazo bronaste dobe (2300—1750 pr. n. š.). Kulturno gledano je to čas jugovzhodnoalpske

Kamnita sekira z Ajdne

kasnoneolitske skupine in t. i. kulture Ljubljanskega barja. V isti časovni in kulturni okvir moramo postaviti tudi koščeno iglo z Jelenkamna, ki je verjetno rabila za pletenje ribiških mrež, in najdbe (naselbinske ?) iz Bodešč. Tudi v tem primeru imamo največ primerjav z barjanskih najdišč in področja Krasa.[22]

Glede na značaj naših najdb, ki so razen ene naključne in nedokumentirane, naj navedemo kot primerjalno oporo najbližji znani in sistematično raziskani kasnoneolitski in eneolitski postaji Drulovko pri Kranju in jamo Kevderc pod Lubnikom pri Škofji Loki.

Splošno gledano pomeni eneolitik ali bakrena doba velik revolucionarni napredek v človeški zgodovini. Človek se je naučil pridobivati in uporabljati prvo kovino — baker. S tem so bili postavljeni temelji današnje metalurgije.

Tudi iz obdobja bronaste dobe poznamo z našega področja le naključne, slabo dokumentirane najdbe.[23] To več ali manj velja tudi za ostalo dandanes slovensko ozemlje. Iz tega časa namreč poznamo največ depojskih — zakladnih najdb. Njihovo število je v primerjavi z naselbinskimi in grobnimi najdbami precej večje. Naselbinske najdbe poznamo danadanes v glavnem le s tistih področij, kjer so potekala sistematična arheološka izkopavanja (npr. Brinjeva gora na Štajerskem) in s področja razprostranjenosti kulture bronastodobnih gomil, to pa je področje Panonske nižine in kraji severno od Alp.

Za najdbe z našega prostora pa glede na njihove značilnosti lahko domnevamo, da so v glavnem deli posameznih depojev. To je zaradi pomanjkljivih najdiščnih okoliščin sicer bolj predpostavka, vendar je nekaj momentov, ki govorijo temu v prid.

Karta razprostranjenosti najdb v okviru našega prostora nam kaže štiri najdiščne komplekse: višje ležeče področje Karavank na

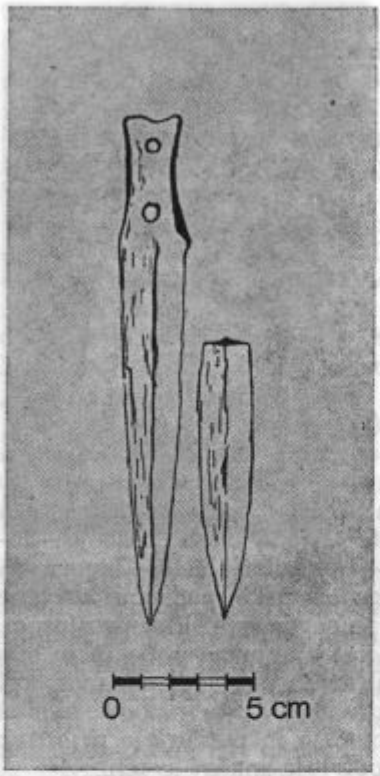
levem bregu Save Dolinke, osrednji ravninski del radovljiške kotline, pokljuška planota in bohinjska kotlina.

Kronološko lahko naše najdbe opredelimo glede na njihov značaj zgolj okvirno. Zgodnji bronasti dobi (1750—1550 pr. n. š.) pripisujemo le najdbo dveh sekir z robniki z Bleda (glej op. 24), srednji pa pokop skrčenega skeleta s keramičnimi pridatki v jami Šibernici pod Blejskim gradom (čas okoli 1400 pr. n. š.). Vse ostale najdbe sodijo v čas kasne bronaste dobe in v prehodno obdobje v kulturo žarnih grobišč: bronasti meč z Bleda,[24] meč z Lancovega pri Radovljici, bodalo s planine Lipance na Pokljuki, bodalo iz Medjega dola nad Javorniškim Rovtom, konica sulice (?) s planine Belščice in sekira z Janševega rovta na Dovški planini. Kot naselbinski točki z večjo ali manjšo pomembnostjo pa lahko obravnavamo previs Jama pod Jamarskim vrhom pri Begunjah[25] in Sedlo pod Blejskim gradom, kjer so bili odkriti naselbinski sledovi (keramika).

Če sprejmemo domnevo, da so omenjene posamične najdbe deli depojev ali osamele najdbe, ki izpričujejo prisotnost človeka, bi to lahko podpiralo tezo, ki pravi, da je šla preko našega obravnavanega območja stara trgovska karavanska pot.[25] Njena trasa (Posočje—dolina Bače—prelaz čez Bačo—Bohinj—Pokljuka—Bled—Javorniški Rovt—Medji dol) naj bi povezovala sredozemsko področje severne Italije skozi Posočje z notranjealpskim in severnoalpskim prostorom. Prazgodovinska pota te vrste so znana kot »jantarne poti« in je bilo zanje značilno, da so pri premagovanju raznih zemljepisnih ovir, kot so gorstva, rabile naravne prelaze in prehode. Obravnavane najdbe in najdišča nam torej na eni strani določajo in potrjujejo približno smer poti, po drugi strani pa nam pot potrjuje značaj le-teh.

0 5cm Slučajna najdba bronastega meča z Bleda

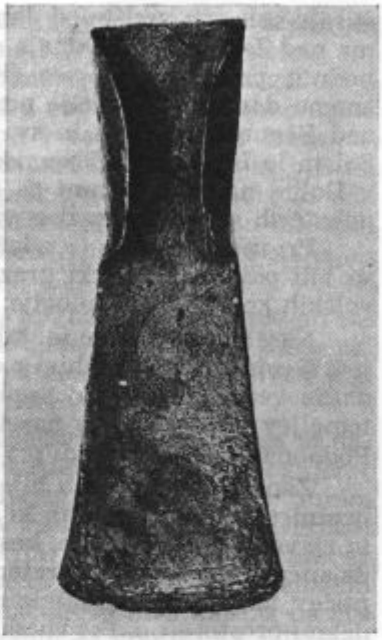

Bodalo z Lipance

S področja današnjega Javornika so se nam po ustnem izročilu ohranili podatki še o dveh najdbah bronastega orožja. Pod Kočno na desnem bregu Save nad nekdanjim savskim mostom, ki ga je povodenj leta 1926 odnesla, je bila tik pred 1. svetovno vojno ali že med njo najdena bronasta sulica, ki je danes izgubljena.

Po podatkih Aleksandra Rjazanceva[27] pa so pred leti (po 1. svetovni vojni) na Borovljah pri Lukanovi skali otroci našli v zemlji bronasto orožje, ki se je pozneje porazgubilo. Ker se predmeti v obeh primerih niso ohranili, lahko ti dve najdbi le topografsko registriramo. Verjetno je tudi pri teh primerih šlo za prazgodovinske zakladne najdbe, ki potek naše domnevne poti še izpopolnjujeta — prečkanje Save Dolinke. Vsekakor za sedaj kaže, da je bilo naše ozemlje v tem obdobju bolj prehodnega značaja, kar pa je morda tudi posledica stanja raziskav pri nas (!).

Običaj, da so mrtvega sežgali in vsuli pepel v žaro, ki so jo nato zakopali v pripravljeno jamo, je zaradi splošne razširjenosti v 12. stoletju pr. n. š. po večini Evrope postal tako značilen, da se po njem imenuje celotna kultura v času med 12. in 8. stoletjem pr. n. š. To je t. i. kultura žarnih grobišč.

Bronasta sekira z Malneža nad Koroško Belo

Z našega prostora poznamo iz tega obdobja naslednje najdbe: plavutasto sekiro izpod Malneža nad Koroško Belo,[28] bronasto kopje z »Rjavih peči« na Belščici, sulično ost z »Jezerc« nad Javorniškim Rovtom, bronasto sulico in plavutasto sekiro z Jesenic, bronasto sulico iz Radovljice in znani kompleks žarnogrobiščnih grobnih, depojskih in naselbinskih najdb s področja Bleda (Za Akom, farna cerkev, Grajsko sedlo).[29]

Na Bledu imamo za sedaj najbolje zastopano kontinuiteto življenja iz bronaste dobe preko kulture žarnih grobišč (Ha A-B) v obdobje starejše železne dobe na našem območju. Imamo pa tudi osamele, posamične (?) najdbe, ki so pa po vsej verjetnosti le odraz stanja raziskav pri nas.

Vse ostale najdbe, ki so po izvoru osamele in naključne, pa pri stanju raziskanosti le okvirno uvrščamo v to obdobje. Tipološko so zastopani primerki, ki sodijo v mlajši del te kulture, nekateri (npr. Bled — farna cerkev, Koroška Bela) pa so morda lastni že starejši stopnji železne dobe — halštatski kulturi.

Konkretnejši sledovi življenja pa se pojavljajo pri nas v času starejše faze halštatske kulture, tj. v sklopu gorenjskega kroga halštatske kulture jugovzhodnoalpskega prostora. Halštatska kultura je bila prva prazgodovinska civilizacija, ki je na današnjem slovenskem prostoru resnično intenzivno zaživela, se razvijala ter pustila bogate ostanke in spomenike svojega obstoja. Med trenutno ugotovljenimi spomeniki gre za ostanke tedanjih naselbin — gradišč, ki se razpro-

stirajo oziroma vrstijo od Jamarskega vrha pri Begunjah, preko Homa nad Zasipom, do Dunaja nad Slamniki v pobočju Pokljuke in zahodnih predelov Jelovice (Kupljenik—Gradišče). Topografsko poznamo dandanes najbolje naslednja: Njivice pod Jamarskim vrhom nad Begunjami, Selca in sv. Lovrenc nad Zabreznico, Lebenice nad Selom in Liplje nad Žirovnico. Pomen nekaterih topografskih lokacij v Dolini nad Jesenicami pa še ni raziskan in še niso znane analize nekaterih starejših razispovalnih akcij.

Pri raziskovanjih (sondažnih) na Njivicah pri Begunjah leta 1961 so bili odkriti primerki prazgodovinske — halštatske keramike, živalskih kosti in mnogo oglja.

Naselbinski plato je bil zavarovan s kamnito ograd0 (obzidjem?) oziroma s t. i. suhim zidom, ki je bil zložen iz kamnov brez dodatne vezave.[30] Znotraj naselbine so v obrisih terena vidni ostanki temeljev stavb. Vhod v naselbino se nahaja na severozahodni strani. Podobna je situacija tudi pri ostalih naselbinah.

Zanimive najdbe so bile odkrite l. 1979 tudi na Selcah nad Zabreznico.[31] Med predmeti, ki so bili najdeni, je več kosov temno sivo in rjavo žgane keramike, kosti, deli glinene obloge ognjišča, kosi obdelanega serpentina in vretence — utež za statve z upodobitvijo para ptičev na spodnji strani iz rdečkasto žgane gline. Deli posod so izdelani prostoročno. Pri vhodu v gradišče, ki je na severozahodni strani, je bil najden tudi kos kamnite žrmlje. V notranjosti naselbine, ki je terasasto razčlenjena, so vidni sledovi temeljev stavb in na vzhodnem robu, ki strmo pada v pobočje, ostanki suhega obrambnega zidu, ki je zložen iz apnenca.[32]

Tudi na Lebenicah nad Selom so bile odkrite naključne najdbe, ki pa so za sedaj precej skromne (drobci keramike, bobovec) in sledovi stavb, ki so tu najbolj markantni. Vrata v naselbino so tudi v tem primeru na severozahodni strani.

V sklop navedenih naselbinskih železnodobnih točk se vključuje kot zadnja v vrsti Liplje nad Žirovnico. Sam naselbinski plato se v tem primeru nahaja nad t. i. »Pižovo« jamo[33] in se širi jugovzhodno od Debele peči. Vhod v naselbino je tudi v tem primeru na severozahodni strani. Naselbinski plato Liplja je dandanes dolg okoli 70 m, njegove prvotne širine in širine ostalih gradišč na pobočju Rebra pa ne moremo podrobneje določiti. Vzrok temu so precejšnje terenske spremembe, ki so nastale že po opustitvi teh naselbin. Pri tem so verjetno veliko vlogo odigrali katastrofalni potresi v 13. in 14. stoletju ter erozija, ki je ustvarila današnje Peči in melišča pod njimi. Največje spremembe je doživel predel med današnjo Zabreznico in Rodinami, kjer je greben Rebra (Peči) najvišji. To je razvidno tudi v današnji obliki vznožja in v nekaterih ledinskih imenih, ki se na te oblike navezujejo (npr. Podrtje pri Zabreznici, Krniški rob in Brunk nad Smokučem, itd.). Marsikaj ve o tem povedati tudi ljudsko izročilo.[34] Le-to je nedvomno zanimivo in pomembno za identifikacijo posameznih najdišč. V svojem jedru vedno prinaša zrna resnice, ven-

dar moramo pri vrednotenju le-ta izluščiti, primerjati in dopolnjevati z dokazanimi materialnimi dejstvi ter biti predvsem kritični.

Pri vrednotenju danes vidnih ostankov omenjenih prazgodovinskih naselbin — gradišč moramo v zvezi z navedenimi spremembami terena ugotoviti, da so naselbinski platoji v vseh primerih danes zasuti vsaj za eno tretjino. Zasuti so predvsem tisti deli, ki so bili na prehodu iz ravnice ali terase v strmo pobočje, ki se je dvigalo nad posameznimi gradišči in jim varovalo hrbet. Ti deli pa so bili tudi najbolj zavetni predeli posameznih naselbin in tam so se nahajali tudi stavbni objekti.

Pri celovitem začasnem vrednotenju teh naselbin pridemo do zaključkov, ki so značilni za vse navedene naselbine. Za izhodišče pri kronološkem in kulturnem ocenjevanju pa moramo vzeti Njivice pod Jamarskim vrhom ter Selca nad Zabreznico.

Osnovna skupna značilnost naših naselbin je njihova lega in nameščenost v prostoru. Pri tem gre za iz strmega pobočja potegnjeno, v obliki terase oblikovano ravnico, ki je utrjena in zavarovana s suhim zidom ali ograde. Vrata v naselbino so v vseh primerih na severozahodni strani in so običajno utrjena. Značilni so tudi sledovi temeljev stavbnih objektov in pa najdbe keramike in drugih naselbinskih ostankov. Navedene skupne poteze ter značilnosti nam kažejo, da gre za sistem sorodnih prazgodovinskih naselbin — gradišč na relativno majhni zemljepisni razdalji. V tem smislu gre nedvomno za zaključen geografski pojem, za katerega so bile značilne skupne demografske, ekološke in gospodarske prilike. Moramo pa poudariti, da pri tem ne gre za kako lokalno značilnost ali posebnost v času, ki mu okvirno pripisujemo obstoj in življenje teh naselbin. V jugovzhodnoalpskem prostoru ima današnja Gorenjska v času t. i. halštatske kulture svoj konkreten prostor ter pomen, ki je pogojen z njeno zemljepisno lego in iz tega izvirajočo demografsko situacijo. Kulturne značilnosti, pri tem je treba upoštevati tudi stanje raziskanosti, pa kažejo, da je bil gorenjski prostor prehodno območje med halštatsko provinco današnje Dolenjske in Posočja. Edini kolikor toliko raziskani kompleks v naši okolici, ki sodi v ta časovni in kulturni krog, je področje Bleda. Pri tem imamo v vidu grobišče na Pristavi ter naselbinske ostanke na vzhodnem delu grajskega hriba (Peči) in ugotovljene sledove naselbinskega značaja, ki so bili najdeni v sklopu raziskav pristavske nekropole in so verjetno del naselbine, ki se je nahajala na severozahodnih obronkih današnjega grajskega hriba. Situacija na Bledu nam kaže na kontinuiteto življenja, kajti naselbinski kompleks nad Pristavo naj bi po najdbah sodil že v mlado halštatsko stopnjo.[35] Za sedaj nam najdbe kažejo predvsem na povezave ter paralele med Njivicami in Selcami z gradiščem na Pečeh na Bledu. Odločilen pri tem je za sedaj keramični inventar, način utrditve in s tem povezana lokacija naselbin.

Za način namestitve in ureditve gradišč lahko ugotovimo, da je značilen za področje Gorenjske (Gradišče nad Kupljenikom, Dunaj

nad Slamniki, Hom nad Zasipom, Žlan, Spodnje in Zgornje Gradišče v Bohinju, Lovrenc nad Bašljem, Gradišče v dolini Drage, Lajše pod Dražgoško goro, itd.) in je z nekaterimi izjemami (Ajdovski gradec v Bohinju, Radovljica, Šmarjetna gora pri Kranju, Medno pri Medvodah, Trnje nad Škofjo Loko, itd.), kjer gre za naselbine, ki se nahajajo na vrhovih določenih višinskih točk, lasten predvsem prisojnemu področju nad ravninskim predelom na levem bregu Save. Namestitev naselbin na vrhove posameznih višinskih točk je značilnost klasičnega halštatskega področja na današnjih slovenskih tleh — Dolenjske. Ta razlika je pogojena nedvomno z zemljepisnimi pogoji in razmerami. Dolenjska je bila v nasprotju z Gorenjsko, ki je bila od nekdaj usmerjena v porečje reke Save in njenih pritokov, nedvomno v ugodnejšem položaju, ker je bilo tod za naselitev na razpolago mnoštvo višjih in nižjih vzpetin in gričev, ki so za njeno zemljepisno podobo značilni.

Drugi kulturni prostor, ki je na naše gorenjsko področje v tem času vplival, je današnje Posočje s svojo t. i. svetolucijsko halštatsko kulturno skupino. Ker gre tudi v tem primeru s stališča življenjskega prostora za močno dolinsko poudarjeno področje (porečje Soče, Bače in Idrijce s pritoki), najdemo v tej povezavi poleg kulturno-kronoloških povezav, ki še niso dovolj razjasnjene, predvsem sorodnosti v načinu namestitve ter ureditve naselbin.

Za sedaj je pomembna ugotovitev, da je gorenjski prostor med dolenjsko in svetolucijsko skupino v času starejše in mlajše halštatske kulture igral vlogo področja, kjer so se srečevale razne pobude in vplivi, vendar pa si ga nobena od obeh kulturnih provinc ni uspela podrediti. Glede na poznavanje in stanje raziskanosti te problematike, moremo reči, da svetolucijska skupina ni segla v svoji ekspanziji dlje kot v današnje bohinjsko področje in da vplivi dolenjske skupine v večji meri niso posegali v področje zahodno od Kamniške Bistrice. To velja predvsem za način pokopa in običaje, ki so s tem povezani.

Jedro starohalštatske kulture na Gorenjskem je bila kultura žarnih grobišč v obliki in podobi kot jo poznamo iz nekropole, ki jo predstavlja grobišče na dvorišču SAZU v Ljubljani[36] in jo dopolnjuje blejska nekropola na Pristavi.[37] Obe grobišči sta časovno postavljeni v čas med leti 1000 in 650/600 pr. n. š. (Ha B-C 3) in se torej nadaljujeta še v starejšo železnodobno halštatsko kulturo. Zato lahko domnevamo, da je na Gorenjskem poudarek na starejši fazi halštatske kulture, medtem ko v mladohalštatskem obdobju njena moč upada. Da pa je ta razvojni proces glede na intenzivnost poselitve ter kulturne moči tedanjega gorenjskega prostora še nedorečen, nam kažejo žgani pokopi pod gomilami, ki niso lastni nobeni od omenjenih dosedanjih kulturnih provinc, katerih vplive smo navajali.

Splošno gledano je bila železna doba čas, ko je železo kot uporabna in dragocena kovina začelo svojo zmagovito pot po evropski celini in čas velikih sprememb v dejavnosti tedanjega človeka. Njeno

starejšo fazo označujemo s pojmom halštatske kulture, ki se je začela porajati sredi 8. stoletja in dosegla svoj vrhunec v 5. stoletju s t. i. situlsko umetnostjo ter zatonila ob rojstvu novo nastajajočega latenskega — keltskega sveta na prelomu 4. v 3. stoletje pr. n. š.

Naselbine, ki jih navajamo z našega področja, sodijo v okvir starejše faze halštatskega obdobja. Žal glede na slabo raziskanost lahko le okvirno ugotavljamo njihovo pripadnost. Na podrobnejše podatke in dokaze, ki bodo zgovorneje pričali o začetku, obsegu, gospodarstvu in drugih dejavnostih, ki so za obstoj neke kulturne skupine pomembni in nujni, pa bo potrebno še počakati.

Zadnja tri stoletja pred začetkom našega štetja pojmujemo kot obdobje mlajše železne dobe. Najdbe iz tega časa na našem področju so redke in skromne. Na Pecovci na Bledu je bil v prejšnjem stoletju najden del meča iz srednjega latenskega obdobja in pri Rečici pred zadnjo vojno fibula iz kasnega latenskega obdobja. Več nam povedo naselbinske najdbe s področja Bohinja: Ajdovski gradec, Dunaj pri Jereki in Srednja vas. Pri prvih dveh primerih gre za naselbinski točki, ki sta nepretrgoma živeli iz halštatskega obdobja v latensko in so bili v njunem okviru najdeni temelji stanovanjskih stavb, topilnic, kovačnic in drobne naselbinske latenskodobne najdbe. Najdbe rimskih novcev in drugih antičnih predmetov pa nam dokumentirajo neprekinjeno nadaljevanje življenja v teh dveh naselbinah tudi v času rimske zasedbe in nadoblasti.

V prvem stoletju pr. n. š., v času, ko se je kasno latensko obdobje (Lt D) že iztekalo pod pritiskom rimskih vplivov, je bilo današnje področje Gorenjske in dela Notranjske vključeno v sklop t. i. Noriškega kraljestva. To politično telo, ki je nastalo s prevlado plemena Norikov nad ostalimi plemeni keltskega in staroselskega porekla, je imelo svoje središče na Štalenski gori (Magdalensberg) na današnjem Koroškem, severno od Gosposvetskega polja. V ta čas sodi poleg že omenjenih tudi najdba keltskega srebrnika iz Radovljice[38] in najdba dveh novcev tipa Adnamati iz Krope.[39] V Kropi naj bi našli tudi keltske grobove.[40] V neposredni okolici Jesenic pa za sedaj materialnih najdb in ostankov še ne poznamo.

Rimski vojaški in politični zasedbi naših krajev je predhodilo obdobje intenzivnih trgovskih in posredniških stikov mediteranskega sveta s pokrajinimi t. i. Ilirika, kakor so Rimljani imenovali celotno področje severovzhodno od tedanje Italije. Na eni strani so italski trgovci prodirali prek t. i. postojnskih vrat v Posavje in Panonsko nižino, po drugi pa proti severu v alpska gorata področja Noriškega kraljestva. Za prodiranje proti severu so uporabljali ugodno povezavo preko Kanalske doline in skozi Posočje. Pri tem je nedvomno važno vlogo odigrala tudi povezava po dolini Bače in preko južnih bohinjskih gora, ki je bila odcep soške poti. Po prekoračitvi sedla Čez Bača je dosegla Bohinj in od tod potekala dalje proti Bledu, od koder je preko karavanških prelazov (npr. Medji dol, Ljubelj) zlahka

dosegla središče noriškega ozemlja na današnjem Koroškem in v Podravju.

Z rimske strani je važno izhodiščno vlogo igrala pri trgovskih stikih že leta 181 pr. n. š. ustanovljena kolonija Akvileja, ki je kot pristaniško mesto imela trgovske stike s celotnim tedanjim sredozemskim področjem. Od tod so v 1. stoletju pr. n. š. še pred politično in vojaško zasedbo močne trgovske družine in skupnosti pošiljale svoje nameščence (sužnje in osvobojence) v Vzhodne Alpe. Ti so imeli nalogo trgovati in istočasno spodbujati razvoj raznih obrtnih dejavnosti pri prazgodovinskih skupnostih. Središče te trgovine je bilo na Štalenski gori na današnji Koroški. Kot nam sporočajo sočasni antični viri, so od tod v Akvilejo izvažali sužnje, živino, krzno, usnje, med, ribe iz alpskih jezer, zelje, mlečne izdelke, živila iz posušenega mesa divjačine in domačih živali in pa predvsem železarske izdelke in polizdelke. Vse to so dobivali v zameno za italsko vino, olje, keramične izdelke in druge dobrine mediteranskega sveta. Nedvomno je najvažnejšo vlogo pri teh stikih odigralo znamenito noriško železarstvo in opevano noriško jeklo. Domovina le-tega je bila predvsem današnja Koroška in širše področje Bohinja ter vmesni prostor, ki je bil bogat z nahajališči železove rude, predvsem bobovca (rjavi železovec), ki je bil lahko taljiv in je imel visok odstotek železa.[41] Na tem področju je imelo železarstvo že bogato prazgodovinsko tradicijo.

Za kasnolatensko obdobje je značilen ponoven kulturni razcvet na naših tleh, vendar je pri tem opaziti močan rimski vpliv v materialni kulturi. Ponovno je prišlo do povečanja gostote naseljenosti, ki je v predhodnem srednjelatenskem obdobju upadala. Kmalu pa so hegemonistične težnje rimskega imperija začele preraščati dotedanje gospodarsko-trgovske potrebe. To je bil čas odmiranja rimske republike in porajanja cesarstva oziroma principata. V zadnjih štiridesetih letih pr. n. š. je rimski imperij dosegel svoje skrajne meje na severu in severovzhodu.

Na našem ožjem območju, ki je bilo odmaknjeno od glavnih strateških poti in cest, kajti razmere so se s premikom meja na daljno Donavo precej spremenile, je po rimski zasedbi staroselski iliro-keltski živelj živel dalje po svojih običajih in ohranjal ter razvijal svoje kulturne in materialne dobrine. To je značilno predvsem za obdobje, ki je sledilo okupaciji in dokler niso politične, vojaške, kolonizacijske, verske in socialne razmere proti koncu 1. stoletja n. š. privedle do postopnih sprememb. Prejšnje stare in ustaljene navade ter razmere so se začele počasi spreminjati, kolonizacija podeželja je začela ustvarjati zemljiške posesti, z ustanavljanjem civilnih naselij in njim pripadajočih teritorijev (agrov) se je začela razvijati naprednejša in bolje organizirana trgovina, temeljitejše in naprednejše gospodarstvo, ki je uporabljalo nova tehnična znanja in boljša proizvajalna sredstva.

Konkretne materialne najdbe z našega področja so sicer raznolike, vendar pomanjkljive in neenotne. Temu je verjetno vzrok izvor in poreklo teh najdb, ki so bile le izjemoma pridobljene načrtno in sistematično, vse ostale pa so bile rezultat slučaja in okoliščin.

Iz jeseniške okolice za sedaj še vedno najbolj poznamo, čeprav še vedno veliko premalo, ostanke rimske kmetije (villa rustica) iz Ključ pod Rodinami. Ta naselbinska aglomeracija, ki ima svoje začetke ob koncu 1. stoletja n. š., je bila sondažno raziskana leta 1959.[42] Pri tem so bile v okviru osrednjega štirikotnega, z obrambnim obzidjem utrjenega prostora odkrite ostaline treh stavbnih objektov: dveh gospodarskih stavb in stanovanjske stavbe s tremi prostori. Vse tri stavbe so bile zidane. V okviru stanovanjske hiše so bili najdeni številni predmeti, ki so značilni za vsakdanjo uporabo: oljenka z likom Pegaza, dva vrča, deli iz Italije uvožene terre sigilate in črepinje posod, ki so bile izdelane doma, železen nož s koščenim okrašenim ročajem, bronasta zapestnica itd.[43] Življenjsko dobo tega rimskodobnega objekta nam poleg omenjenih najdb, ki izpričujejo čas ob koncu 1. in v začetku 2. stoletja n. š., dodatno dokumentira tudi način utrditve, ki glede na paralele drugod (Stari trg pri Ložu, Grobelce pri Šmarju pri Jelšah itd.) kaže, da je bila ta villa rustica v 3. in 4. stoletju dodatno utrjena z vodnim jarkom in še enim zunanjim obzidjem,[44] kar je značilno za čas kasne antike. To situacijo nam potrjujejo nekatere nedavno odkrite oziroma registrirane najdbe s področja Rodin: odkritje rimskodobnega vodovoda in bronastih antonianov cesarjev Filipa Arabsa in Probusa.

Nekatere druge najdbe tega časa z našega področja nam nakazujejo možnost obstoja še drugih naselbinskih enot v Begunjah, v Vrbi, v Mostah, na Jesenicah (okolica šahovskega doma), v Zasipu, na Bledu, v Lescah in drugod. Kronološko najstarejše pa so že dolgo znane antične najdbe s področja Ajdovskega gradca in Dunaja pri Jereki v Bohinju. Važno vlogo pri tem igrajo tudi najdbe rimskih novcev, ki jih z našega širšega področja poznamo iz 32 najdišč.[45] Le-te so pomembne predvsem za področje Bohinja, ker izpričujejo kontinuiteto življenja na nekaterih prazgodovinskih naselbinah, ki bi morale po normah, ki so veljale v času rimske okupacije, prenehati z življenjem. Vendar so zaradi pomembne tradicionalne železarske dejavnosti živele dalje. Zanimive pri vrednotenju gostote in intenzivnosti naseljenosti so tudi najdbe rimskodobnih konjskih podkev, ki so po topografskih podatkih precej pogoste, predvsem kot slučajne najdbe.

Sesterci Alexandra Severa, Maximiana I. in Gordiana III., najdeni na Jesenicah

Poznamo jih iz naslednjih najdišč: Begunje, Zelenica, Jamovec pod Zabreško planino, Jesenice, Zasip, Rečica pri Bledu, Bled (Grad) in Ribno. Redki, vendar vseeno prisotni so pri nas tudi rimski epigrafski spomeniki.[46]

Vse te najdbe nam v določeni meri omogočajo poskus rekonstrukcije cestne mreže, ki je bila v času rimske nadoblasti eden od činiteljev v delovanju upravnega aparata. Pri ugotavljanju tras te mreže so nam v pomoč predvsem depojske najdbe rimskega denarja, ki so značilen pojav ob cestah in potih ter znanilec nemirnih in nevarnih časov. Najbolj verjetna smer vicinalne ceste, ki je bila odcep glavne ljubeljske in je na naše področje vstopila pri Begunjah, je potekala skozi Rodine, mimo Smokuča in od tod v ravni smeri do podružne cerkve sv. Marka v Vrbi ter nadaljevala svojo smer ob vznožju najvišje savske terase v tem okolju zahodno od Vrbe. Tam, kjer današnja magistralna cesta prekinja ta potek, je bilo »križišče«. Desni krak je šel proti Žirovnci in Mostam, prečkal sedlo za Gradiščem nad Sotesko in se takoj zatem ponovno razcepil v dva kraka. Prvi je bil usmerjen v Gornjesavsko dolino, drugi pa ob vznožju Hrastnika, preko sedla Za Strano v smer Javorniškega Rovta (Medji dol).

Že omenjeno sistematično poskusno izkopavanje pri podružni cerkvi sv. Martina v Mostah pri Žirovnici, ki je bilo izvedeno leta 1980, je pokazalo, da gre tudi v tem primeru za naselitveno točko, ki ima kontinuiteto tudi v antičnem obdobju. Konkretno so bili odkopani temelji stavbe, ki je bila prvotno profanega, kasneje v 4. ali v prvi polovici 5. stoletja pa predelana v objekt sakralnega značaja (zidava v tehniki t. i. »ribje kosti«). Najdeni so bili tudi številni drobni predmeti, ki se danes hranijo v depojih Gorenjskega muzeja v Kranju: fragmenti keramike, delci stekla, bronast prstan in uhan, okrasna jagoda iz stekla, več nožev, razno železno okovje itd. Dokaz za začetek življenja te rimskodobne aglomeracije ob koncu 1. stoletja je najdba treh obdelanih kamnitih blokov, ki so danes razstavljeni ob cerkvi sv. Martina in so najverjetneje značilni za 1. stoletje n. š.[47]

S tem zapisom želimo prikazati stanje, v katerem se nahaja proučevanje naše najstarejše preteklosti, ki je bilo do sedaj bolj posledica raznih naključij in individualnih pobud kot sistematično zasnovanega in načrtnega dela. Ta pregled naj bi bil neka osnova, na kateri bi v prihodnosti skušali postaviti temelje naše preteklosti.

OPOMBE

1. Ta izraz je najbolj znan v Gornjesavski dolini.
2. Arheološka najdišča Slovenije (odslej ANSl), 1975.
3. J. Meterc, Pregled arheoloških najdb in njihov pomen v radovljiški kotlini, Listi (priloga Železarja) 22/V, 1975, 13 ss.
4. Slovenski biografski leksikon II, 1925—1932; Peterman se je predvsem zanimal za Ajdno nad Potoki in Belščico, ki sta bili povezani z bogatim ljudskim izročilom.
5. J. V. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain IG, 1968, 567 ss.

6. B. Hacquet, Oryctographia Carniolica I-IV, 1789.
7. A. Rjazancev, Železar IX/7-8, 1960, 122 ss.
8. A. Müllner, Geschichte des Eisens..., 1909.
9. A. Koblar, Zgodovina železarstva na Kranjskem, Zgodovinski zbornik 1888; A. Dimitz, Geschichte Krains I, 1874.
10. V. Šmid je izkopaval na Bledu in v Bohinju. L. 1908 je obiskal v spremstvu nadučitelja J. Barage s Koroške Bele Javorniški Rovt, Belščico, Ajdno in Završnico (W. Schmid, Das Geheimnis der Belščica, Laibacher Zeitung 175, 1. avgust 1908.).
11. J. Meterc, o. c., 14 s.
12. M. Brodar, Varstvo spomenikov (odslej VS) 10, 1965, 190 s. Morda temu obdobju lahko pripišemo tudi nedavno odkrito in delno sondirano jamsko najdišče na Kočni oziroma Poljanah.
13. A. Valič, VS 8, 1962, 223 s.
14. F. Leben/A. Valič, Arh. vestnik 29, 1978, 532 ss.
15. B. Saria, Carinthia I, 132, 1942, 92 s.
16. S. Gabrovec, Prazgodovinski Bled, Dela SAZU 12, 1960, 3 s.
17. S. Gabrovec, o. c., 3 s.
18. V. Šribar, Geografski zbornik 3, 1955, 329 s., op. 21.
19. A. Melik, Planine v Julijskih Alpah, Dela SAZU 1, 1950, 60 s.
20. A. Valič, VS 8, 1962, 223 s.
21. T. Knific-A. Pleterski, VS 33, 1981, 197 ss; A. Valič, Situla 7, 1964.
22. J. Meterc, o. c., 14 ss. (z dodatno literaturo).
23. J. Meterc, o. c., 15 s.
24. Ta meč je bil najden septembra 1979 v blejskem jezeru. Gre za izredno ohranjen primerek meča, ki sodi v sklop mečev z jezičastim ročajem in robniki.
25. M. Brodar, Arh. vestnik 2, 1951, 204 ss.
26. A. Melik, o. c., 82 s.
27. A. Rjazancev, o. c., 122 s.
28. Glej opombo 22.
29. S. Gabrovec, o. c., 4 ss.
30. Predmeti so bili najdeni pri kopanju vojaškega zaklona l. 1977.
31. J. Meterc, Prispevki za zgodovino Most in Žirovnice, Listi 50/XI, 1981, 29 s.
32. Prvotno ime je bilo do nedavnega le »Jama«.
33. J. Meterc, o. c., 15 s.
34. J. Meterc, Listi 50/XI, 1981, 29 s.
35. S. Gabrovec, o. c., 16 s.
36. S. Gabrovec, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji, Arh. vestnik 24, 1973, 338 ss.
37. Jeseni l. 1983 je bila v Žirovnici št. 3 (parc. št. 31) slučajno najdena bronasta sulica, ki verjetno sodi v sklop grobišča iz istega časa.
38. F. Pichler, Repertorium der steirischen Münzkunde I, 1865, 170 s.
39. P. Kos, Keltski novci Slovenije, Situla 18, 1977, 122 s.
40. Cerkev in dom 2, 1936, 34 s.
41. A. Rjazancev, Železar, Tehnična priloga 4, 1962, 30 ss., 41 ss.; 5, 1963, 43 ss.; 6, 1964, 42 ss.
42. S. Petru-A. Valič, Arh. vestnik 15-16, 1964-65, 321 ss.; J. Meterc, Rodine v preteklosti, Listi 34/VII, 1977, 19 ss.
43. Leta 1979 je na tem najdišču F. Podlipnik iz Most pri Žirovnici 11 č slučajno našel železnega »volka« in železno kopačo. Predmeti so v njegovi lasti.
44. J. Meterc, Listi 34/VII, 1977, 20 s.
45. J. Meterc, Numizmatični vestnik 10/X, 1982, 299 ss.
46. J. Meterc, Listi V/23, 1975, 19 s.
47. J. Meterc, glej opombo 31.
48. M. Sagadin, Arh. vestnik 33, 1983, 124 ss.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor gibt eine systematische Übersicht über archäologische Findungen von dem Anfang bis zum Ende der römischen Machtübernahme im Gebiet von Radovljica und Jesenice Gemeinden. Neben der Aufzählung der Fundorten gibt es auch eine kurze Geschichte der Forschungen in diesem Teil von Gorenjska. Wegen der mangelhaften Untersuchung sind die Probleme der einigen Bereichen nur teilweise angedeutet. Bei der Anführung der Fundorten ist auch die Literatur angegeben. Dieser Artikel sollte eine systematische Übersicht der archäologischen Abschnitte geben. Gleichzeitig sollte er provisorische Bewertung der Problematik geben. Sie bezieht sich auf die Untersuchung der ältesten Geschichte von diesem Teil von Gorenjska.

Milan Sagadin

POZNOANTIČNA IN STAROSLOVANSKA NAJDIŠČA V JESENIŠKI OBČINI

Jeseniška občina obsega geografsko dokaj nezaključeno območje, saj zajema v svojem jugozahodnem delu predele visokih alpskih vrhov, na vzhodni strani pa dele radovljiške ravnine. Ta dvojnost se odraža tudi v poselitvi, ki kaže večjo koncentracijo v ravnini in njenem prehodu v Gornjesavsko dolino. Če se torej pri obravnavi staroslovanskih najdišč v jeseniški občini omejujemo strogo na ozemlje znotraj občinskih meja, lahko to storimo vsaj iz dveh tehtnih razlogov: v prvi vrsti obravnavana najdišča predstavljajo dokaj zaključen kompleks ravninskega dela občine z nekaterimi skupnimi značilnostmi, drugi argument pa vidimo v tem, da bi ob razširitvi obravnavanega območja morali nujno pritegniti vsaj celoten kompleks blejskih najdišč, ki pa tako s svojo številčnostjo kot s kompleksnostjo problemov, ki jih odpira, zahteva najmanj posebno obravnavo. Blejski kot je bil v zadnjem času deležen tudi podrobnejših študij A. Pleterskega[1] in T. Knifica.[2]

Naselitvena slika, ki nam jo ustvarja razprostranjenost staroslovanskih najdišč, v mnogočem ponavlja isto, ki je že ugotovljena za prazgodovinsko obdobje[3] — sorazmerno gosta koncentracija ob poti od Begunj do Most ob vznožju Rebra. Toda medtem ko nam o prazgodovinski poselitvi pričajo le naselbine (gradišča), izvirajo staroslovanske najdbe izključno iz grobišč, tako da ne moremo delati primerjav med samimi tipi naselbin. Le domnevamo lahko, da so bile staroslovanske naselbine — za razliko od prazgodovinskih — nižinske, da so torej izkoriščale ugodno prisojno lego Rebra in obenem ohranjale plodno ravnico za kmetijsko obdelavo.

Če zaradi teritorialne in smiselne zaključenosti vendarle razširimo obravnavano območje na del radovljiške občine, naj najprej omenimo najdbo grobov v Begunjah. Tu so bili leta 1970 ob kopanju jame za greznico pri hiši Begunje 94 (pri Strelcu) najdeni 3 skeletni grobovi. Eden od skeletov je imel ob sebi keramični lonček.[4] Gre za značilen staroslovanski lonček iz sivorjavo žgane gline, mešane s peskom, z izvihanim ustjem in motivom dveh snopov valovnic na ramenu. Glede na položaj grobišča, skromno število grobov in pridatek lahko najdbo uvrstimo v staroslovansko kulturno skupino s keramiko,[5] ki je istočasna s karantansko, tj. najstarejšo slovansko kulturno skupino (7. do 9. stol.). Podobna manjša grobišča, značilna za

to kulturno skupino, so znana npr. iz okolice Kranja — Srednje Bitnje, Mlaka, Gorenja Sava, in Bleda — Mlino, Žale.

Naslednje staroslovansko grobišče je bilo odkrito v Smokuču. Tu so se najdbe najprej pojavile leta 1934. Takrat so vaščani ob izkopu vodovodnega jarka našli in uničili 6 skeletov.[6] Eventualne drobne najdbe se niso ohranile. Leta 1961 je bil ob zaščitnih izkopavanjih na zahodni strani vasi (Smokuč št. 1, P. Skopec) najden še en skelet,[7] ki pa je imel zelo specifičen grobni inventar, kolikor se ga je ob nestrokovnem odkopu ohranilo: bronasta čebuličasta fibula, 2 žičnata uhana z ovito žico, bikoničen keramični lonček z ročajem in deli ovratnice iz steklenih jagod. Danes lahko grob dokaj zatrdno pripišemo romaniziranemu staroselskemu prebivalstvu na prehodu iz 4. v 5. stol. n. š.[8] Tej opredelitvi delno oporekata uhana, ovita z žico, ki imata sicer paralele v slovanski karantanski kulturni skupini,[9] vendar se vključujeta tudi v inventar poznoantičnih uhanov.[10] Vse ostale predmete lahko primerjamo s predmeti v poznoantičnih grobiščih. Tako je križna čebuličasta fibula nasploh najznačilnejša fibula tega obdobja; v večjem številu je bila najdena med drugim tudi v grobovih Lauriaka — Ziegelfeld, kjer je bilo najdenih tudi več enoročajnih vrčkov, podobnih našemu.[11] V tipologiji teh fibul, kot jo je postavil E. Keller,[12] bi jo — kljub slabi risbi, ki nam je na voljo — skušali uvrstiti v tip 3, tj. v leta od 340 do 360 n. š. Enoročajni lonček je bržčas mlajši element tega groba, saj ga glede na že navedene pa tudi nekatere domače paralele[13] lahko postavimo že v 5. stol. n. š. Ogrlice iz steklenih jagod šesterokotne oblike so znane iz številnih poznoantičnih grobišč (npr. Rifnik,[14] Kranj — Lajh,[15] Bled — Pristava,[16] Kranj — grobišče ob Savi,[17] Brezje pri Zrečah).[18] Najdbi tega poznoantičnega groba je sledilo sondiranje ob cesti v središču vasi, ki je odkrilo 6 staroslovanskih skeletov.[19] Grobovi so imeli vse značilnosti staroslovanskega pokopa (smer Z—V, iztegnjena hrbtna lega, delno s kamenjem obdana grobna jama, roke položene ob telesu), pridatke pa le eden, in to dva para velikih obsenčnikov iz tanjše bronaste žice, od tega en par z drobnimi konusi na zaključkih, en par obsenčnikov pa s ploščato skovano S-zanko in kvačico. Na prstu skeleta je bil najden prstan z jagodo v granuliranem nastavku. Grob sodi v ketlaško kulturno skupino, in to v njeno starejše obdobje.[20] Zadnje najdbe iz Smokuča so prišle na dan leta 1979, ko so ob urejanju vaške kanalizacije in cestišča s stroji vandalsko uničili večji del nekropole, ki jo je ugotovila sonda leta 1962. Delavci so ohranili le keramični lonček, okrašen z dvema valovnicama in bronast prstan, ki sta izvirala iz groba v bližini hiše Smokuč 13. Naknadno pa je bila ob kontroli terena najdena ob hiši Smokuč 21 še bronasta trakasta zapestnica, okrašena s kovanimi lomljenimi linijami.[21] Lonček spada med pogoste staroslovanske grobne pridatke v grobovih kulturne skupine s keramiko (glej opombo 5). Prstan v taki obliki pa je redkejši. Podoben nam je poznan iz grobišča na sedlu blejskega gradu,[22] kjer pa je nekoliko masivnejši in bržkone tudi nekoliko mlajši, saj izvira iz grobne celote, ki jo lahko datiramo v zgodnjo fazo ketlaške kultur-

ne skupine (opomba 20). Bolj izjemna je zapestnica, ki ji med slovanskim materialom zaman iščemo primerjave. Najdemo pa jih med zapestnicami poznoantičnih najdišč tako v tujini[23] kot pri nas.[24] Datirane so v zadnjo tretjino 4. stoletja, pri nas pa se očitno pojavljajo še kasneje, na začetku 5. stoletja. Tipološko ni dosti različna zapestnica z Bleda — Pristave, ki je datirana v sredo 6. stoletja.[26] Očitno je šlo za grob romaniziranega staroselskega prebivalca ali prebivalke, kar je že druga taka najdba v tem kraju in v neposredni bližini staroslovanskega grobišča. Lahko si torej predstavljamo, kako pomembne podatke o stiku staroselskega prebivalstva z novodošlimi Slovani bi nam lahko posredovalo to grobišče, če ne bi bilo tako neodgovorno uničeno.

Naslednje zgodnjesrednjeveško grobišče se omenja nad vasjo Breznica. Tu so ob gradnji stanovanjske hiše Breznica 21 b na prostoru, kjer je stala nekdaj podružna cerkev sv. Nikolaja, našli več skeletov, od pridatkov pa se omenjajo le školjke pectunculus. Te so simbol romarjev v Santiago di Compostela in niso starejše od 12. stoletja, torej ne sodijo v ketlaško kulturno skupino, tako da to najdišče kot staroslovansko še ni potrjeno.[27]

Poznoantične in zgodnjesrednjeveške najdbe se močno zgostijo na področju Žirovnice in Most. Tu je pogosto že težko ločiti, katera lokacija sodi k Žirovnici in katera k Mostam, ker sta se zaradi živahne gradnje v zadnjih letih vasi že skoraj zrasli. Tu se torej držim oznak, kot jih je uporabljal J. Meterc pri obravnavi tega področja.[28] Žal je vsem tem najdiščem skupno to, da so bila (razen sondiranja pri podružni cerkvi sv. Martina leta 1980) odkrita slučajno in da se najdbe pogosto niso ohranile. Tako je bil v Žirovnici ob gradbenih delih leta 1969 na parceli št. 47/10 k. o. Žirovnica odkrit s kamenjem obložen grob (E. Matič, Žirovnica 7), 1971. leta pa več grobov z vzhodno usmeritvijo in kamnitimi oblogami pod hišo F. Radovana, Žirovnica 85 (parc. št. 112/5 k. o. Žirovnica). Nekateri skeleti so imeli po izpovedi prič kot pridatke verjetno obsenčne obročke. Najdbe skeletov so se pojavile tu tudi ob gradnji vodovoda pred 2. svetovno vojno in ob gradnji hiš Žirovnica 86 in 72. Leta 1958 pa je strokovna literatura[29] zabeležila najdbo več grobov na ledini z imenom »V tlakah«, tj. na sedaj že precej zazidanem polju med Mostami in Žirovnico, ki ga proti severu omejuje vznožje Rebra, proti jugu pa cesta. Trije vzhodno usmerjeni grobovi so bili najdeni v gradbeni jami stanovanjske hiše Žirovnica 97 (I. Šmon). Eden od skeletov je imel dve zapestnici. Sicer pa je bilo najdenih še več keramičnih črepinj, med njimi take z značilnim poznoantičnim metličastim ornamentom. Kljub nepopolni risbi, ki jo prinaša poročilo o najdbi, lahko vidimo, da je imela tanjša zapestnica okroglega preseka odebeljena zaključka, po vsej verjetnosti v obliki stiliziranih kačjih glav, druga, širša zapestnica polkrožnega preseka pa zaključkov nima ohranjenih. Zlasti zapestnice, podobne prvi, so močno razširjene na poznoantičnih najdiščih, datirane pa so v 2. polovico 4. stoletja.[30]

Cerkev sv. Martina v Mostah; v ozadju Ajdna

To najdišče se že navezuje na kompleks najdb, ki se grupirajo okrog podružne cerkve sv. Martina v Mostah. Pojavile so se že 1913. leta, ko so ob gradnji upravnih poslopij za HC Završnica na parceli št. 7/9 k. o. Žirovnica odkrili strnjeno vrsto 14—16 vzhodno orientiranih skeletov z značilnimi staroslovanskimi pridatki: obsenčni obročki, luničasti uhani, emajlirane okrogle fibule, prstani, keramični lončki, noži.[31] Dela in najdbe so se nadaljevale v letih 1919—1920 na parcelah 7/1 in 10/9 k. o. Žirovnica. Leta 1956 je L. Noč (Moste 4) pri obnovi gospodarskega poslopja na parceli št. 7/9 k. o. Žirovnica našel človeško lobanjo, ostanke skeletov pa so našli še leta 1968 pri polaganju električnega kabla znotraj cerkvenega obzidja. Tem dokaj strnjenim najdbam se pridružuje še nekoliko oddaljen skupinski grob s šestimi skeleti brez pridatkov, ki je bil odkrit ob gradnji nove ceste leta 1969 na ledini »Pod cerkvijo«, med hišama Moste 4 in 5.[32] Grob je ležal pod tremi velikimi, skrbno obdelanimi in že sekundarno uporabljenimi kamnitimi antičnimi kladami (sedaj so razstavljene ob cerkvi). Glede na grobno konstrukcijo, smer pokopov (S—J in J—S) in lego posameznih delov skeletov, zlasti rok, se grob lahko primerja s posameznimi grobovi na poznoantičnih grobiščih v Lauriaku in Teurnii.[33] Posebno pozornost zaslužijo najdene tri kamnite klade, ki so glede na material, velikost in skrbno obdelavo prvotno nedvomno pripadale zgodnjeantični sakralni arhitekturi.

Drugi kompleks najdb v Mostah se koncentrira na območju t. i. Rožičevega vrta (parc. št. 1167 k. o. Žirovnica), na skrajnem zahodnem robu vasi. Tu so že v 2. polovici 19. stol. večkrat naleteli na skeletne grobove, npr. pri sajenju sadnega drevja, kasneje pri gradnji kozolca (1912), širjenju ceste (1930) in v najnovejšem času ob postavljanju

Deli rimske arhitekture v Mostah

droga za električno napeljavo. Glede na relativno raztresenost teh najdb moramo računati z izredno obsežnim grobiščem, ki je pravzaprav presenetljivo ob prav tako velikem grobišču v neposredni bližini, namreč okrog podružne cerkve sv. Martina. Šele sistematske raziskave bi lahko pojasnile to dvojnost oziroma odnos teh dveh grobišč. Situacija pa na prvi pogled spominja na tisto v Kranju, ko gre ob farni cerkvi sv. Kancijana in ob nekdanji cerkvi sv. Martina na desnem bregu Save prav tako za dvoje poznoantičnih grobišč, nastalih vsako na svojem bregu pomembnega prehoda preko reke.

Velika koncentracija slučajnih najdb okrog podružne cerkve sv. Martina v Mostah je privedla do prvih sistematičnih arheoloških sondiranj, ki jih je opravil Gorenjski muzej leta 1980. Vse sonde so bile izkopane v neposredni okolici cerkve znotraj cerkvenega obzidja.[34] Sonde št. 1, 2 (severno od cerkve) in 4 (južno od cerkve) so delno odkrile skeletne grobove, v obeh sondah severno od cerkve pa so se pojavili tudi temelji zidov, ki so tako s tehniko zidave (na ribjo kost) kot s spremljajočimi drobnimi najdbami jasno izpričevali svoje antično in poznoantično poreklo. Drobnih najdb ob skeletih ni bilo, le slučajna najdba obsenčnika v sondi 3 govori za staroslovansko ketlaško kulturno skupino, čeprav po drugi strani izrazita grobna konstrukcija ob grobovih v sondi 1 daje oporo domnevi, da je šlo morda za grobove romaniziranih staroselskih prebivalcev. Glede na pojave takih grobnih konstrukcij tudi v slovanskih grobovih je vsekakor škoda, da registrirani grobovi niso bili izkopani v celoti, saj bi bilo moč le z eventualnimi drobnimi najdbami dokazati zgoraj navedeno domnevo. Nesporno pa ostaja dejstvo, da so Sloveni s svojimi pokopi nadaljevali tradicijo antičnega kultnega prostora na tem mestu. To se je posebno lepo opazilo pri zaščitnih izkopavanjih v lopi cerkve sv. Martina. Ta izkopavanja so neposredno sledila sondiranju zunaj cerkve, opravil pa jih je Zavod za spomeniško varstvo v Kranju. Obsežna in neprimerna adaptacijska dela znotraj cerkve bi sicer uničila ta del grobišča, ki se je v stoletjih, ko se je cerkev s prizidavami širila, znašel v njeni notranjosti. Izkopanih je bilo 15 grobov. To pomeni za prostor 11 m², kolikor obsega cerkvena lopa, dokaj veliko

gostoto. Od 15 grobov je bilo kar 46,2 % otroških (4 moški, 3 ženske, 7 otrok, 1 nedoločen), kar je nesorazmerno mnogo celo za običajno veliko umrljivost otrok na staroslovanskih grobiščih. Pri načinu pokopa je bilo opaziti nekatere poganske navade, npr. drobce oglja in keramike v zasipu groba, zoglenela pšenična zrna ob skeletu. Ta pojav je po svoje zanimiv glede na to, da vsi pridatki ob skeletih izpričujejo ketlaško kulturno obdobje in to njegovo pozno fazo 10. stoletja, ko bi krščanska cerkev v tem pogledu morala imeti že določen vpliv. Med najdbami se v dveh grobovih pojavljajo vliti bronasti obsenčni obročki z enkrat ali dvakrat profiliranimi zaključki (grobovi 2, 10 in 15), vliti sklenjeni ali nesklenjeni bronasti prstani (grobovi 7, 5, 9, 10, 11) ter vlita luničasta uhana z jamičastim emajlom (grob 14). Posebnost predstavljata astragalno profilirana obsenčna obročka iz groba 10.[36] Taka oblika je zelo redka, podoben primerek je znan iz grobišča ob Savi v Kranju (neobjavljeno). Stratigrafsko leži grob 10 nad grobom 15, ki ima velike ketlaške obsenčnike z enkrat profiliranima zaključkoma, tako da je spodnja časovna meja obsenčnikov iz groba 10 nesporno določena. Najdeni nakit ne izstopa iz običajnega repertoarja ketlaških grobov, zaradi svoje velikosti pa sta zanimiva obsenčna obročka iz groba 15, ki se tako pridružujeta slučajno najdenim izredno velikim, nekako robustnim obsenčnikom iz Most,[37] tako da se zdi, da so značilnost te lokacije. Posebej pa je bila zanimiva orientacija skeletov. Od običajne smeri Z—V so namreč odstopali kar za povprečno 45° in to vsi proti severu. Vendar pa tudi smer današnje cerkve kar za 40° odstopa proti severu. Torej je orientacija skeletov glede na cerkev v mejah normale (± 20°), to pa pomeni, da je cerkev (prednica današnje), stala vsaj že v času pokopavanja teh skeletov, to je v 10. stoletju. Njena nepravilna orientiranost pa govori tudi za to, da prvotno to verjetno sploh ni bila krščanska cerkev, pač pa nek (pozno)antični objekt, ki je bil kasneje — ob času, ko so tu pričeli pokopavati pokristjanjeni Slovani ali pa že prej staroselci — predelan v sakralno stavbo. Temu v prid govore tudi rezultati sondiranja Gorenjskega muzeja.

Severozahodno od Most v Dolini so zgodnje srednjeveške najdbe dosti bolj redke. Omenjajo se le skeleti, najdeni ob gradnji bivše carinarnice (sedaj sodišče) na Jesenicah.[38] Eventualne drobne najdbe se niso ohranile, prav tako ne podrobnejši podatki o načinu pokopa, tako da opredelitev ni zanesljiva. Na Jesenicah je bila po 2. svetovni vojni najdena še železna sekira, pripisana srednjemu veku.[39] Paralele ima npr. v najdbah z Dunaja pri Jereki ali Radomelj pri Domžalah.[40]

Zaključki

Celotna slika, ki nam jo že na prvi pogled kaže razporeditev poznoantičnih in zgodnjesrednjeveških najdb na obravnavanem področju, predvsem govori za to, da se je poselitev v tem obdobju navezala na še starejše poselitvene centre, ki so se v grobem izoblikovali že v prazgodovini.[41] Opaziti je morda le, da se je bolj izrazito izobli-

koval center tega okoliša, ki je bil — kot kaže — v Mostah. Prav od tod se je verjetno v nevarnih časih preseljevanja narodov center prenesel na bolje zavarovano Ajdno, kjer je bila naselbina že od zgodnje antike dalje. Tamkajšnje najdbe[42] namreč dajejo poudarek obdobju, ki zapolnjuje vrzel med koncem 4. in začetkom 5. stoletja (Smokuč, Žirovnica) in najzgodnejšimi slovanskimi najdbami, ki jih lahko datiramo najzgodneje v 7. stoletje. Glede na to lahko Moste ali Ajdno iščemo tudi med 24 še neidentificiranimi kraji na Gorenjskem, ki jih za obdobje prve polovice 6. stoletja v Carneoli po splošnem, a neabsolutno sprejetem, mnenju je obsegala nekako razširjeno Gorenjsko) omenja anonimni Ravenat v svoji Geografiji.[43] Carneola naj bi bila v bistvu del starega sistema limesa, tj. v obliki vojne krajine organiziranega območja za obrambo Italije. V sklopu tega je imelo nesporno pomembno mesto tudi gradišče Soteska, ki s slučajnimi najdbami izpričuje poznoantični čas, s svojo izrazito eksponirano in strateško pretehtano ofenzivno lego (za razliko od bolj defenzivnega položaja Ajdne) pa poudarja pomembno vlogo, ki jo je imelo pri obrambi prehoda skozi dolino Save v severno Italijo. Slovanska naselitev je domala povsod navezana na poznoantično, saj se tako v Smokuču kot v Žirovnici in v Mostah na slovanskih grobiščih ali blizu njih pojavljajo posamezni poznoantični grobovi ali najdbe. Ravno naseljevanje na staroselskih osnovah je značilnost najstarejše slovanske naselitvene faze.[44] Zgodnja naseljenost teh krajev se kaže tudi v pisanih zgodovinskih virih, ki npr. v Žirovnici in Begunjah že v drugi polovici 11. stoletja omenjajo koseze.[45] Zato ni čudno, da je slovanskim najdiščem tega območja skupno tudi to, da vsa izpričujejo že najzgodnejšo kulturno skupino s keramiko, ki se (razen v Begunjah) nadaljuje še v ketlaško. V Mostah se sicer slovanske keramične najdbe in noži le omenjajo,[46] med ohranjenimi najdbami pa manjkajo tudi vsi ostali značilni predmeti najstarejše slovanske kulturne skupine, tako da je zgodnja datacija le na podlagi drobnih najdb nekoliko sporna. Priložnost, da ugotovimo, ali je bil stik novodošlih Slovanov z romaniziranimi staroselci neposreden ali pa je šlo le za ponovno oživitev opuščenih naselij in kultivirane zemlje, pa je bila zamujena z uničenjem grobišča v Smokuču. Možno bi bilo, da predstavlja ta neposredni stik dveh kultur prav staroselski grob iz leta 1961 v Smokuču, vendar le v tem smislu, da je zgodnjeslovanski element zašel v romansko staroselsko kulturo. Kolikor se vandalsko uničenje arheološke lokalitete ponovi še v Mostah, bomo za to področje verjetno za vselej prikrajšani za spoznanje o dejanski kontinuiteti. Če lahko iz lege najdišč, ki se očitno razporejajo ob robu najrodovitnejše zemlje,[47] sklepamo tudi na ekonomiko, potem lahko ugotovimo, da se tudi ta ni bistveno spremenila v primerjavi z antično ali poznoantično, da ostaja torej slej ko prej agrarna. Nesporno je področje primerno za poljedelstvo in živinorejo, pomembno pa je tudi v tranzitnem prometu, saj se najdišča nizajo ob domnevni rimski cesti iz Kranja in Tržiča, ki je pred prehodom skozi Koroško Belo na Koroško morala premagati pomembno oviro — sotesko potoka Završnice.[48]

Vprašanje pa je, kakšno vlogo je v posameznih obdobjih igralo železarstvo. Ponovno je treba upoštevati, da staroslovansko obdobje reprezentirajo le grobne najdbe, prazgodovinsko le naselbine, antično in poznoantično pa sicer oboje, vendar zelo fragmentarno. Žlindra kot najpogostejši dokaz o obstoju železarstva pa je predvsem naselbinska najdba. Poznamo jo tako iz tukajšnjih prazgodovinskih gradišč kot iz antičnih in poznoantičnih naselbin. Za zgodnjeslovansko obdobje za to dejavnost nimamo dokazov. Lahko le domnevamo, da se je vsaj deloma še ohranila, saj se je relativno kmalu razvila v zelo pomembno gospodarsko panogo, ki je kasneje v skladu s spremembo tehnologije povzročila, da se je naselitveni center pomaknil bliže k vodi kot viru energije.

OPOMBE

1. A. Pleterski, Blejski kot v zgodnjem srednjem veku, tipkopisni magisterij, 1980, FF Ljubljana.
2. T. Knific, Bled v zgodnjem srednjem veku (arheološko proučevanje naselitve v mikroregiji), tipkopisna disertacija, 1983, Ljubljana, (dalje T. Knific, Disertacija . . .).
3. J. Meterc, Nekaj prispevkov in misli o najstarejši preteklosti Most in Žirovnice, Listi 49/X, 25. 12. 1980, 29—30 s (dalje J. Meterc, Listi).
4. T. K(nific), Varstvo spomenikov (VS) 21, 1977, 279 s, sl. 153.
5. T. Knific, l. c.; P. Korošec, Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov, Dela SAZU 22/1, 1979, 32—33 s, 305 s. (dalje P. Korošec, Arheološka slika . . .).
6. A. Valič, Staroslovansko grobišče v Smokuču pri Žirovnici in Srednjem Bitnju pri Kraiju, Arheološki vestnik (AV) 13/14, 1962/63, 565 ss (dalje A. Valič, AV 13/14).
7. A. V(alič), VS 8, 1961, 257 s, T XI, 1—7.
8. Starejše domneve dopuščajo možnost, da je grob slovanski, npr. A. Valič, Po zgodovinskih poteh v okolici Jesenic, Jeklo in ljudje I, 1964, 477 s.
9. Bled — Pristava, grob 14: T. Knific, Disertacija . . . T 3, 4; P. Korošec, Arheološka slika . . ., 186—187 s.
10. K. Mihovilić, Prstenje i naušnice rimskog doba Slovenije, AV 30, 1979, 230 s.
11. Ä. Kloiber, Die Graeberfelder von Lauriacum — Ziegelfeld, Forschungen in Lauriacum, 4-5, 1957, T XLVI, 1-2; T LVIII, 1 (dalje Ä. Kloiber, Ziegelfeld).
12. E. Keller, Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern, Münchener Beiträge zu vor- und Frühgeschichte, Band 14, 1971, Abb. 11. (dalje E. Keller, MBV 14).
13. P. Petru-T.Ulbert, Vranje pri Sevnici, Katalogi in monografije 12, 1976, sl. 41, a — grob 12; 104 s, op. 40.
14. L. Bolta, Rifnik pri Šentjurju, Katalogi in monografije 19, 1981.
15. V. Stare, Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev, Katalogi in monografije 18, 1980.
16. J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu, Dela 1. razr. SAZU 13, 1960.
17. Neobjavljeno, poročilo o tem M. S(agadin), VS 22, 1979, 319 ss.
18. S. Pahič, Antični in staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami, Razprave SAZU 6, 1969, 217 ll.
    V. Bertoncelj-Kučar datira jagode iz steklene paste take oblike v 3. in 4. stoletje: Nakit iz stekla in jantarja, AV 30, 1979, 254 ss, T 5.
19. A. Valič, AV 13/14.
20. A. Pleterski, Časovna izpovednost plastovitosti staroslovanskega grobišča Sedlo na Blejskem gradu, AV 33, 1982, 134 ss.

21. M. S(agadin), VS 23, 1981, 279—280 s.; poročilo prinaša tudi A. V(alič), VS 24, 1982, 195—196 s., vendar z napačno navedbo, da je bil prstan najden skupaj z zapestnico. Prstan je bil na roki skeleta, ob katerem je bil najden tudi lonček. Skelet je bil zaradi strojnega izkopa uničen, delavci so vedeli povedati le, da je bil odrasle velikosti in usmerjen Z-V, v globini 40—50 cm.
22. A. Valič, Staroslovansko grobišče na Blejskem gradu, Situla 7, 1964, grob 85, T XVII, 3.
23. E. Keller, MBV 14, T 11, 3; Ä. Kloiber, Die Graeberfelder von Lauriacum — Espelmayrfeld, Forschungen in Lauriacum 10, 1962, T XXIII, 1 (dalje Ä. Kloiber, Espermayrfeld), če pa vzamemo v poštev vse trakaste bronaste zapestnice, tudi tiste, ki niso spete z zakovico in ki se od naših kronološko ne razlikujejo (glej E. Keller, o. c., 104 s), je paralel še več, npr. E. Keller, o. c., T 15, 13; T 22, 1, 4; T 33, 11; T. 50, 9; Ä. Kloiber, Ziegelfeld, T LII, 4.
24. M. Budja, Kovinske zapestnice v rimskih grobovih Slovenije, AV 30, 1979, 245 s., T 4, 13, 14, op. 46; P. Petru-T. Ulbert, o. c., 104 s, sl. 43, b; T. Knific, Disertacija . . ., T 14, 9
25. P. Petru-T. Ulbert, l. c.
26. T. Knific, Disertacija . . ., 21 s.
27. J. Meterc, Listi 51/XI, 29. 4. 1981, 27 s.
P. Korošec, Pomen školjk pectunculus v srednjeveških grobovih Gorenjske, Situla 14/15, 1974, 327 ss.
28. J. Meterc, Listi 50/XI, 19. 2. 1981, 28—29 s.; Listi 51/XI, 29. 4. 1981, 26—27 s.; isti, Topografski pregled najdb zgodnjega srednjega veka na visokem Gorenjskem, Referat na PZE za arheologijo FF Ljubljana, 1975. Iz teh dveh del tudi črpam podatke za sicer v strokovni literaturi še neregistrirana najdišča.
29. P. P(etru), VS 7, 1958/59, 309 s., T IV, 3-7.
30. Glej op. 23 in 24.
31. J. Meterc, Listi 51/XI. P. Korošec, Arheološka slika . . ., 77 s., T 61, 2-10; T 62, 1-9.
32. A. V(alič), VS 13/14, 1968/69, 189—191 s.
33. J. Meterc, Listi 50/XI, G. Piccottini, Das spätantike Gräberfeld von Teurnia, St. Peter in Holz, 1976; Ä. Kloiber, Ziegelfeld; Espermayrfeld.
34. A. V(alič), VS 24, 1982, 185—197 s.
35. M. Sagadin, Zaščitno izkopavanje staroslovanskih grobov v lopi cerkve sv. Martina v Mostah pri Žirovnici, AV 33, 1982, 124 ss.
36. A. V(alič), VS 24, 1982, sl. 53.
37. P. Korošec, Arheološka slika . . ., T 61, 2-10; T 62, 1-9.
38. J. Meterc, Topografski pregled najdb zgodnjega srednjega veka na visokem Gorenjskem, Referat na PZE za arheologijo FF Ljubljana, 1975, 8 s.
39. A. V(alič), VS 8, 1962, 257 s., T XI, 9.
40. P. Korošec, Arheološka slika . . ., sl. 33.
41. Glej op. 3.
42. Tako npr. keramika, ki sodi v ta čas — J. Meterc, Slučajne najdbe z Ajdne, AV 32, 1981, 405 ss.; pa tudi železna zapestnica.
43. J. Šašel, Alpes Iuliana, AV 21/22, 1970/71, 33 ss.
44. M. Kos, Starejša naselitev na kranjski ravnini, Zbornik 900 let Kranja, 1960, 52 s.
45. M. Kos, Naselitev Gorenjske v ranem srednjem veku, AV 21/22, 1970/71, 9—10 s. (dalje M. Kos, AV 21/22).
46. Glej op. 31.
47. T. Knific, Disertacija . . ., 182 s., sl. 107.
48. M. Kos, AV 21/22, 7 ss.

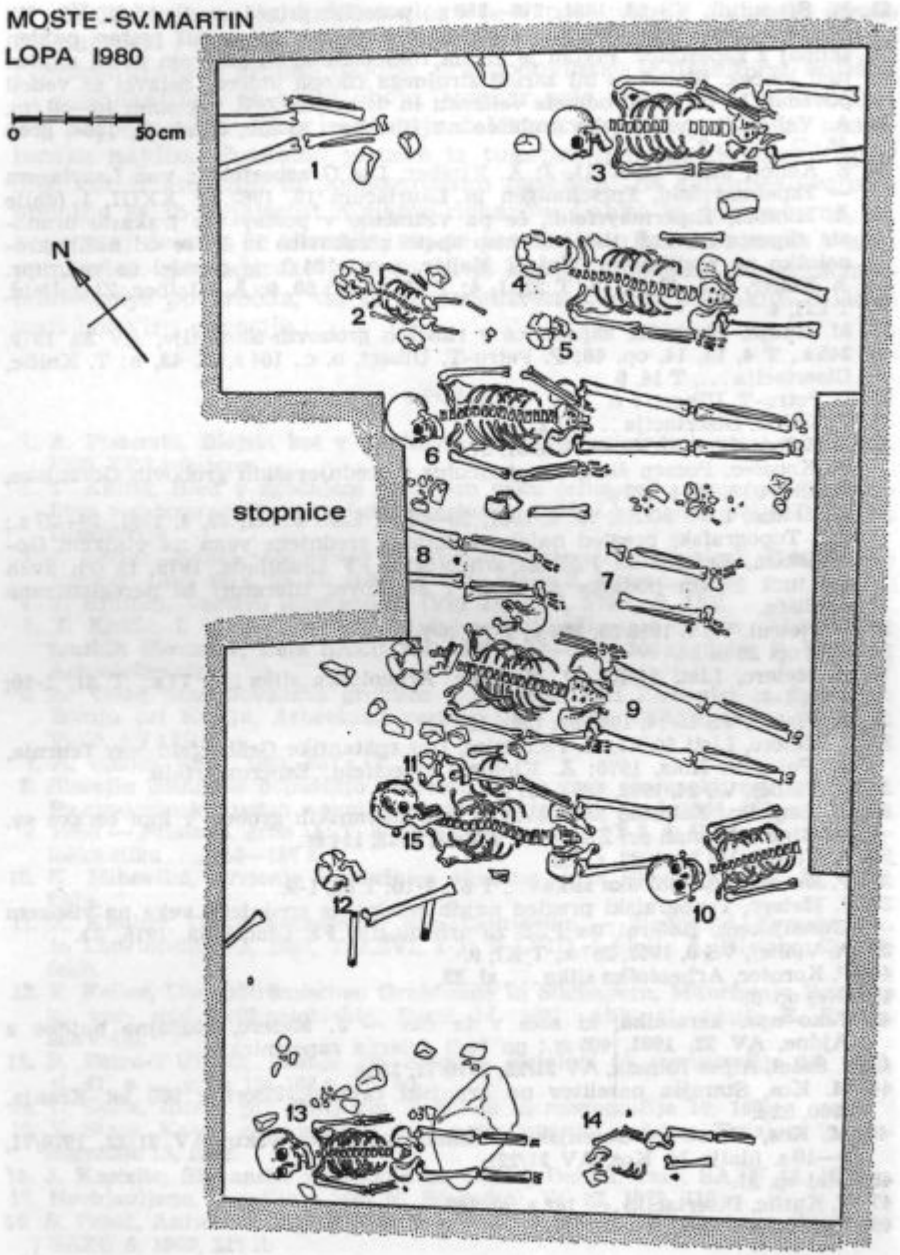

Tabela I
Tloris izkopanega staroslovanskega grobišča v lopi podružne cerkve sv. Martina v Mostah

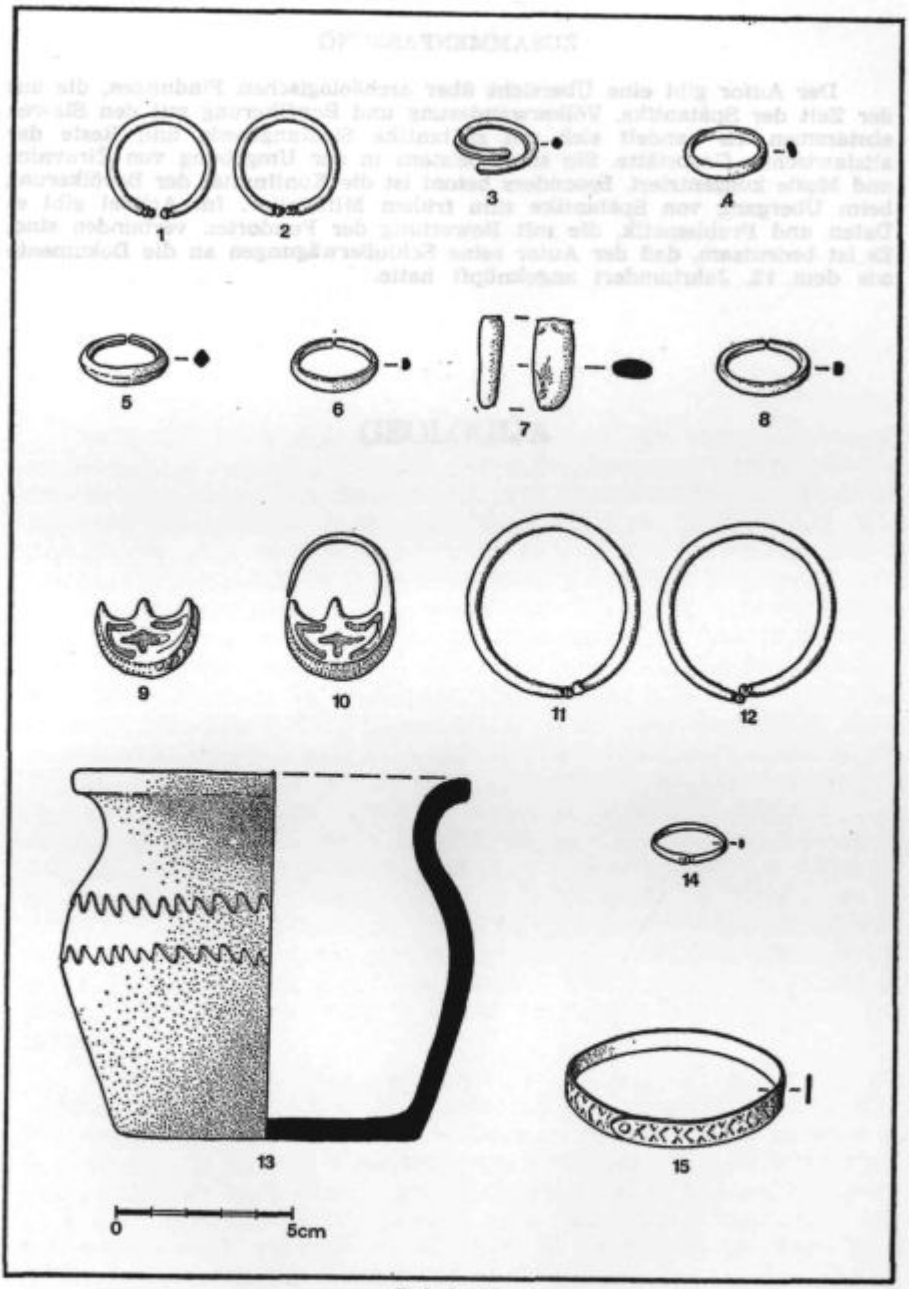
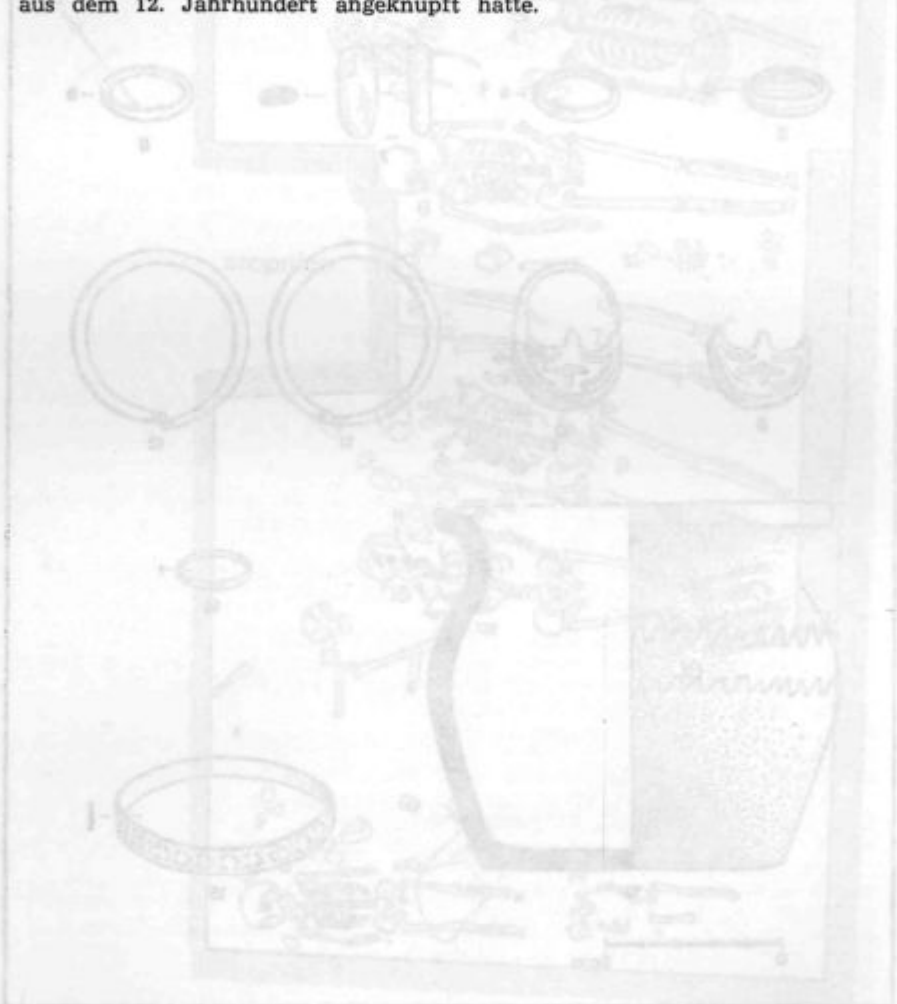

Tabela II

Grobne najdbe iz Most in Smokuča: 1, 2 — grob 1, 3 — grob 5, 4 — grob 7, 5 grob 9, 6 — grob 11, 7 — grob 13, 8 — slučajna najdba, 9, 10 — grob 14, 11, 12 — grob 15) — vse bron; 13—15 Smokuč (13, 14 — grobna najdba, 15 — slučajna najdba), 13 keramika, 14, 15 bron

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor gibt eine Übersicht über archäologischen Findungen, die aus der Zeit der Spätantike, Völkerwanderung und Bevölkerung mit den Slawen abstammen. Es handelt sich um spätantike Siedlungsreste und Reste der altslawischen Grabstätte. Sie sind meistens in der Umgebung von Žirovnica und Moste konzentriert. Besonders betont ist die Kontinuität der Bevölkerung beim Übergang von Spätantike zum frühen Mittelalter. Im Artikel gibt es Daten und Problematik, die mit Bewertung der Fundorten verbunden sind. Es ist bedeutsam, daß der Autor seine Schlußerwägungen an die Dokumente aus dem 12. Jahrhundert angeknüpft hatte.

GEOLOGIJA

Anton Ramovš

GEOLOŠKE RAZISKAVE SEVERNIH JULIJSKIH ALP IN NJIHOV BIOSTRATIGRAFSKI RAZVOJ

Uvod

Leta 1978 so se začele na pobudo Tehniškega muzeja Železarne Jesenice in s finančno pomočjo jeseniške železarne ter Republiške raziskovalne skupnosti, kasneje pa tudi Kulturne skupnosti občine Jesenice sistematične biostratigrafske raziskave severnih Julijskih Alp. Zajele so raziskave kamnin, ki so več kot 3000 m na debelo naložene v velikansko skladovnico. Skozi dolge čase karbonske, permijske in triasne periode so se usedle številne plasti, skladi in plošče ali pa milimetrski ali nekajmilimetrski kamniti listi. Vse to so veliko kasneje tektonske sile v svoji delavnici zvijale, lomile in premikale v različnih smereh. Te zemeljske plasti geolog s pomočjo značilnih okamnin razvršča v kronostratigrafske enote, cone, stopnje in sisteme; okamnine so pri geoloških raziskavah te vrste najpomembnejše. V vsaki enoti so okamneli živalski in rastlinski ostanki drugačni, če že ne vsi, pa vsaj tisti najpomembnejši ali vodilni. V nižjih plasteh so na nižji razvojni stopnji, v višjih pa na višji. Po razvojni stopnji davnega življenja, ki se nam je ohranilo le v zelo skromnih okamnelih ostankih, tudi razvrščamo plasti v časovno urejen sistem. Časovne zareze so starostno seveda relativne, ki pa nam vendarle zadostujejo, medtem ko z ugotavljanjem razpadanja radioaktivnih elementov dobé raziskovalci absolutne starosti. Oboje raziskave dajejo že precej dobro časovno skalo, v kateri pa milijon let ni posebno pomemben.

Terensko delo je bilo razdeljeno na šest faz, začenši od jugoslovansko-italijanske meje proti vzhodu, na jugu pa približno do grebenov med severnimi in južnimi Julijskimi Alpami. Že v začetku se je pokazalo, da so med Kranjsko goro, Podkorenom in državno mejo zelo pomembne karbonske in permijske plasti, ki so bile dotlej komajda znane. Tem so veljale raziskave prve faze. Zelo pomembni rezultati vsestranskih raziskav so bili tudi že objavljeni (A. Ramovš & V. Kochansky-Devidé, 1979, 1981).

Druga faza v letu 1978 je zajela biostratigrafski razvoj triasnih plasti na ozemlju med jugoslovansko-italijansko mejo, Savo Dolinko, Veliko Pišnico in Vršičem ter Jalovcem in Mojstrovko. Naslednje leto

se je razširilo biostratigrafsko raziskovanje od Velike Pišnice in Vršiča do Belega potoka vzhodno od Gozd-Martuljka in na jug do Martuljkove skupine in Prisojnika.

Leta 1981 sem raziskoval na ozemlju med Belim potokom in dolino Vrat ter v visokogorskem svetu južno od Martuljkove skupine med Razorom, Bovškim Gamsovcem, Dolkovo špico in Škrlatico. V letu 1982 je bilo raziskovano ozemlje med Mojstrano, Vrati, Krmo in Triglavom, v lanskem letu pa so bile raziskave osredotočene na Mežaklje, predvsem na tisti del, ki spada v jeseniško občino. Opravljen je bil tudi pregled radovljiškega dela Mežaklje in severnozahodnega dela Pokljuke od Velikega Draškega vrha, Lipanjskega vrha preko Debele peči in Frčkovega vrha ter Stresene doline do Radovne

Pri težavnih terenskih raziskavah so mi pomagali: v začetku tehniški sodelavec Katedre za geologijo in paleontologijo Marjan Grm, v drugem poletju študenta geologije Matevž Demšar in Franci Vidic, v naslednjih letih, razen v letu 1980, ko sem večidel delal sam, pa študent geologije in kasneje dipl. inž. geologije Renato Vidrih. V letu 1979 naju je alpinist Uroš Župančič vodil na Kukovo špico in na območje Škrlatice, v letu 1980 pa na Dovški križ. Raziskovanja je vsa leta do smrti z zavzetostjo spremljal in podpiral direktor Tehniškega muzeja Železarne Jesenice Miloš Magolič, za njim pa se prav tako zavzema zanje njegov naslednik Tone Konobelj. Za raziskovanje severnih Julijcev vseskozi kaže veliko razumevanje tudi Kulturna skupnost občine Jesenice. Vsem za pomoč in razumevanje topla zahvala.

Pri paleontoloških obdelavah so sodelovali prof. dr. Vanda Kochansky-Devidé, dr. Dragica Turnšek in Franci Cimerman, zbruske magmatskih kamnin je pregledala Dragica Strmole, sedimentološke pa Drago Skaberne. Tudi njim lepa hvala.

Pregled prejšnjih raziskav v severnih Julijskih Alpah

Preden predstavim najpomembnejše izsledke svojih šestletnih raziskav, poglejmo, kdo je pred tem že raziskoval ta najlepši košček slovenskega visokogorskega sveta in kakšni so bili prejšnji biostratigrafski izsledki. Geologi so pravzaprav presenetljivo malo obdelovali ta del Julijskih Alp in na precejšnjem delu ozemlja je bilo treba začeti znova.

Na avstrijski rokopisni geološki karti lista Bovec v merilu 1 : 75.000, ki obsega rezultate prvih sistematičnih geoloških raziskav Julijskih Alp, in v Petersovi razpravi iz leta 1856, še ni karbonskih in permijskih plasti, ki jih je v majhnem obsegu med Martuljkom in Ratečami odkril F. Teller leta 1901 in jih uvrstil v karbon. Kasnejši raziskovalci (F. Kossmat, 1913, I. Rakovec, 1951 in drugi) niso prišli dosti dlje od Tellerjevih spoznanj. O razvoju triasnih plasti so pisali K. Peters (1856), C. Diener

(1884), F. Teller (1910), F. Kossmat 1913) in po teh avtorjih I. Rakovec (1951). S celotnim ozemljem se je največ ukvarjal C. Diener, ki je s pomočjo na novo odkritih fosilnih ostankov dokazal razne stratigrafske člene. Na prostoru med Veliko Pišnico in zahodnim robom Mežaklje je največ napravil F. Teller, ko je raziskoval geološke razmere za karavanški predor in kartiral za geološko karto lista Radovljica. Nekaj spoznanj teh dveh pionirjev geoloških raziskav v Julijskih Alpah še danes v celoti drži, na primer zgornjetriasni apnenec visokogorskega sveta in spodnjetriasne plasti, ki sta jih prepoznala s pomočjo značilnih fosilov in kamninskega značaja, wengenske magmatske kamnine, karnijske, oziroma takrat rabeljske plasti v Tamarju, druge pa so deloma ali v celoti iz drugih kronostratigrafskih enot. Nova geološka karta lista Celovec v merilu 1 : 100.000 zajema Mežaklju približno vzhodno od poldnevnika skozi Hrušico in skupaj s tolmačem k tej karti obsega nove ugotovitve S. Buserja in J. Cajhna. Izdelava sosednje geološke karte, to je lista Beljak, ki obsega ves ostali del severnih Julijskih Alp, pa še ni gotova.

Raziskovalne metode

Pri terenskem delu so bile pregledane kamnine, ki so zgornjekarbonske, permijske, triasne, jurske in oligocenske starosti, medtem ko sem najmlajše, pleistocenske in holocenske kamnine pri tej nalogi pregledal le površno. Približno starost plasti se je dalo deloma ugotoviti že na terenu, na primer za zgornjekarbonske, spodnjepermijske, spodnje- in zgornjetriasne, ker vsebujejo le-te značilne okamnine, ali pa so kamnine že same tako značilne, da se jih da lahko prepoznati. Za natančnejšo starostno opredelitev s pomočjo mikrofosilov in za sedimentološke analize so bili nabrani kamninski vzorci večine usedlin, vzorci vulkanskih in tufskih kamnin so bili vzeti za petrološke raziskave. V več kot 500 zbruskih so bili najdeni zelo različni mikrofosilni ostanki: apnenčeve alge, male in velike luknjičarke, ostrakodne lupine, radiolariji, iglice morskih gob, različni mehkužci in ostanki iglokožcev. Že na terenu je veljala posebna pozornost tistim okamninam, ki jih vidimo s prostim očesom. V apnenčevih plasteh brez vidnih fosilnih ostankov in običajno problematične starosti je bilo vzetih precej vzorcev za konodontne raziskave; ostanki teh neznanih živali so tako majhni, da jih ne vidimo s prostim očesom, pa tudi v mikroskopskih zbruskih jih ne moremo raziskovati. Zanje potrebujemo vsaj kilogram kamnine, ki jo natolčemo v majhne koščke, jo v laboratoriju topimo z razredčeno industrijsko ocetno kislino, ostanek spiramo, v bromoformu zatem ločimo težko frakcijo s konodontnimi ostanki od lahke, nato pa pod binokularno lupo zbiramo konodontne elemente in druge fosilne ostanke. Včasih so med njimi hišice foraminifer, radiolariji, iglice morskih gob, skleriti holoturij in členki lebdečih morskih lilij. Tudi iz oligocenske morske gline ali sivice v dolini Radovne pod Dobravo je bil vzet vzorec:

z vodikovim prekisom je treba razgnati glino, ostanek z drobnimi fosili ostane na finem situ. Pri raziskavah po Julijcih sem odkril kar precej novih najdišč koral, ki so ali same ali pa skupaj z morskimi gobami, mahovnjaki ali trdoživnjaki ter drugimi drobcenimi fosili, ki so običajno spremljevalci grebenotvornih organizmov. Novi so tudi kraji s številnimi školjkami, običajno skupaj s polži in zanimivimi luknjičarkami, blizu tam pa so skoraj vselej tudi številne apnenčeve alge. Vse polno je zgornjetriasnih alginih najdišč. Pod vrhom Razora so zelo pomembni amoniti. Za paleontološko in stratigrafsko zbirko Tehniškega muzeja ŽJ smo nabrali kar precej raznih okamnin, čeprav za njihovo načrtno nabiranje ni bilo dovolj časa, in značilnih kamnin, ki so na površju v tem delu Julijskih Alp.

Terenske in laboratorijske preiskave so nam dale že precej popolno podobo biostratigrafskih razmer v severnih Julijskih Alpah.

Današnja spoznanja o biostratigrafskem razvoju v severnih Julijskih Alpah

V severnih Julijskih Alpah so na površju karbonski in permijski skladi iz zgornje polovice starega zemeljskega veka, iz srednjega zemeljskega veka pa skoraj samo triasne kamnine. Nekaj malega je v Luknji in na severovzhodni strani Vernarja ter ob stezi iz Luknje na Bovški Gamsovec jurskih plasti, ki pa jih bom v tem sestavku le mimogrede popisal. Iz novega zemeljskega veka je samo nekaj malega oligocenskih kamnin na severnem pobočju Mežaklje, medtem ko nas tu ne bodo posebej zanimale pleistocenske in holocenske usedline.

Mlajši paleozoik

Karbonska in permijska perioda

Pred začetkom sedanjih načrtnih biostratigrafskih raziskovanj je bilo le malo znanega o razvoju karbonskih in permijskih plasti južno od Karavank, čeprav so posamezniki že prej opozarjali na razvoj julijskega paleozoika. Podrobne stratigrafske in paleontološke raziskave so pokazale, da je bil v severnih Julijskih Alpah prav takšen razvoj kot v južnih Karavankah, samo v srednjem in zgornjem permiju so vladale nekoliko drugačne razmere. Mlajšepaleozojski skladi preidejo s karavanške strani čez savsko dolino pri Logu, vzhodno od Kranjske gore, in se pokažejo v prvih golicah v spodnjem delu Tofovega grabna in južno od Tarmanove domačije. Nekaj malega jih je na vzhodnem robu Kranjske gore, zahodno od kraja pa se pokažejo na Požarju in se sklenjeno vlečejo čez Rutič proti zahodu in zginejo s površja zahodno od Klemucovega grabna in Kolovratov južno od Podkorena. Nekaj malega jih je spet na površju severno od Podrsaka ob jugoslovansko-italijanski meji.

Najstarejše plasti v severnih Julijskih Alpah spadajo v zgornjekarbonsko dobo in jim pravimo auerniške plasti. Sestoje iz temno

sivega sljudnega glinenega skrilavca, glinovca in skrilavega kremenovega peščenjaka; nekaj malega je tudi kremenovega konglomerata. Med drobnozrnatimi kamninami se večkrat pokažejo pole temnega apnenca in lapornega apnenca s številnimi fosilnimi ostanki. V nekaterih plasteh prevladujejo s prostim očesom vidne fuzulinidne luknjičarke: *Rugosofusulina alpina antiqua, Quasifusulina longissima ultima* (sl. 1 — 1), *Triticites (Ferganites)* aff. *ramovsi* (sl. 1 — 2 do 4) in druge; drugje so v apnencu skoraj samo apnenčeve alge vrste *Anthracoporella spectabilis* (sl. 1 — 6). Fuzulinidne luknjičarke in apnenčeve alge spremljajo različne male luknjičarke, nevidne s prostim očesom, majhne polžje hišice, ostanki ramenonožcev, mahovnjakov in morskih lilij. Takšne zgornjekarbonske plasti, polne okamnin, bomo lahko našli predvsem po travniku in ob robu gozda severnovzhodno od Bedančevega doma pod Vitrancem ali na položnejšem delu smuške proge južno od Podkorena, okoli 1060 m visoko.

Zgornjekarbonske plasti spremljajo črni, beložilnati spodnjepermijski apnenci z značilnimi kroglastimi fuzulinidami, med katerimi je posebno pomemben rod *Zellia* (sl. 1 — 5, sl. 2 — 3 do 7), za ugotovitev starosti pa je pomembna tudi vretenasta luknjičarka *Pseudofusulina vulgaris rugosa* (sl. 2 — 2). Največ takšnega apnenca z veliko kroglastih luknjičark je v grapi med Rutičem in smuško progo, ki vodi s samega pobočja Vitranca proti Podkorenu v severnozahodni smeri. Fuzulinski apnenec spremlja nekaj malega sivega peščenjaka in konglomerata, vse te kamnine pa uvrščamo med rotnoveške sklade.

Še bolj imenitne spodnjepermijske kamnine, kot so črni apnenci, so na njih ležeči trogkofelski apnenci: svetlo sivi, sivi, rožnati, rdečkasti in mesnato rdeči so, masivni, to je brez plasti, vmes pa so še lepe pisane breče, vijolično rdeč peščeni skrilavec, kremenov peščenjak in konglomerat s precej apnenčevega veziva. Zraven teh živo pisanih kamnin so temno sivi peščeni skrilavec, glinovec in temno sivi peščenjak in konglomerat. Vse takšne kamnine se velikokrat pokažejo na površje na severnem vznožju Vitranca; iz belega apnenca sta prvi dve čeri na robu travnatega sveta ob poti tik pod žičnico iz Kranjske gore na Bedančev vrh. Tam so razen vretenastih fuzulinidnih luknjičark *Paratriticites jesenicensis* (sl. 3 — 1), *Darvasites contractus* (sl. 3 — 2) posebno imenitni ostanki morske lilije vrste *Palermocrinus togatus,* ki je kar pogostna v spodnji čeri. Ta morska lilija je bila prvikrat opisana blizu Pristave v Javorniškem Rovtu. Nadalje so zanimive trogkofelske plasti pod Rutičem, laže kot tam pa pridemo do njih ob vzhodnem robu tekmovalne smuške proge pri bencinski črpalki v Podkorenu. Tam leže v grapi vse križem bloki različnih pisanih apnenčevih kamnin. Masivni apnenec so ustvarjale fuzulinidne luknjičarke, apnenčeve alge, morske gobe, redki so tam ramenonožci. Malo dlje je do takšnega pisanega apnenca z obilico okamnelega življenja, predvsem ostankov morskih lilij, na trasi smuške proge južno od nekdanje podkorenske železniške postaje. Nekako v sredini pisane skladovnice tamkaj v sivem apnencu kar mrgoli vretenastih luknjičark vrste *Paratriticites jesenicensis* (sl. 3 —1), precej

je tudi apnenčevih alg in problematičnih fosilov. V trogkofelskem apnencu in deloma tudi v pisani trbiški breči, ki leži nad trogkofelskim apnencem, so tudi klemuški slapovi. K spodnjim pelje pot, vrhnji pa so skriti med skalovje za steno trogkofelskega apnenca in previdno se da priti k njim od zgoraj ali po pobočju od strani.

Srednjepermijski apnenci z imenitnimi okamninami (neoschwagerinami, morskimi gobami, ramenonožci in drugimi ostanki) so znani le pri Bledu in za Bohinjsko Belo; v srednjetriasnem brečastem konglomeratu na Vršiču pa je kar precej apnenčevih prodnikov z enakimi luknjičarkami, kot so v masivnem apnencu pri Bledu. Zato lahko predvidevamo, da so bili takšni apnenci skoraj gotovo odloženi tudi kje v severnih Julijskih Alpah, pa so jih kasneje tektonske sile razdjale in vode nato raznesle njihove ostanke na druge kraje, med drugim tudi v konglomerat na Vršiču.

Najmlajši permijski člen — luknjičavi dolomit z nekaj sadre in satastega dolomita v spodnjem delu in skladnati ter ploščasti dimnato sivi in sivi dolomit v zgornjem delu — je na površju med Veliko dolino in grapo južno od Kolovratov in na več krajih južno od Podkorena. Ta enolična kamnina brez okamnin ni kaj prida zanimiva.

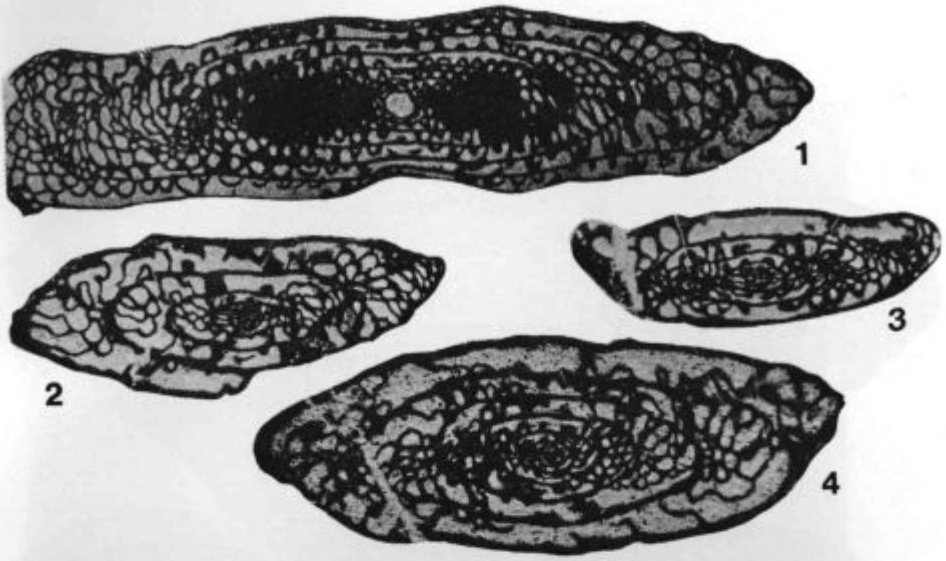
Mezozoik

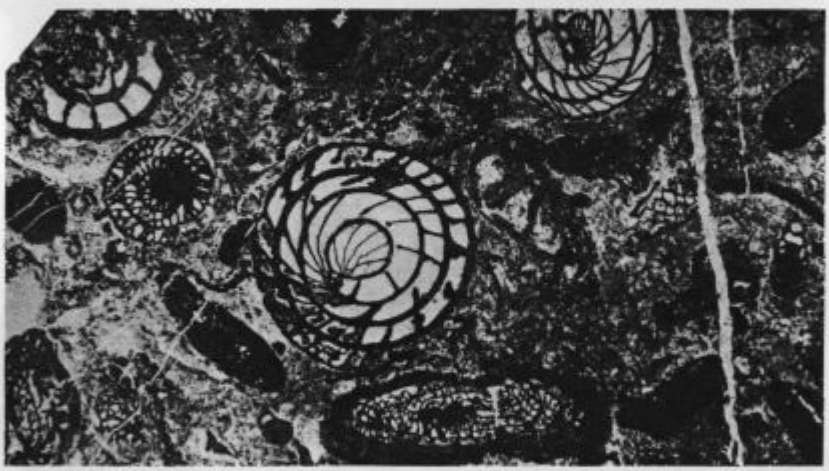
Triasna perioda

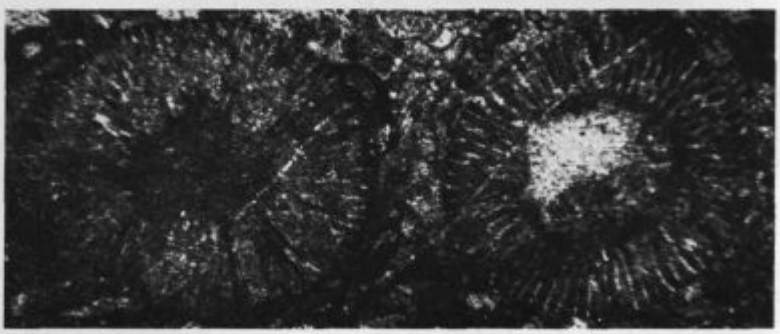
V severnih Julijskih Alpah je več kot 95 % triasnih kamnin, ki pripadajo spodnji, srednji in zgornji seriji in razvite so vse njihove stopnje; od spodnje in srednje triasne skladovnice je marsikaj zakritega ali pa je zginilo s tega prostora, ko so gospodovale tektonske sile, gubale kamnine, gnetle in lomile. Takrat so najbolj trpele prav mehke skrilave in laporne spodnjetriasne in srednjetriasne kamnine in pri takšnih dogajanjih so pogostokrat tudi zginile s površja. Ker pa so tudi najstarejše v triasni periodi, jih je prekrila še okoli 2000 m debela skladovnica mlajših triasnih kamnin.

Spodnjetriasna, skitska serija

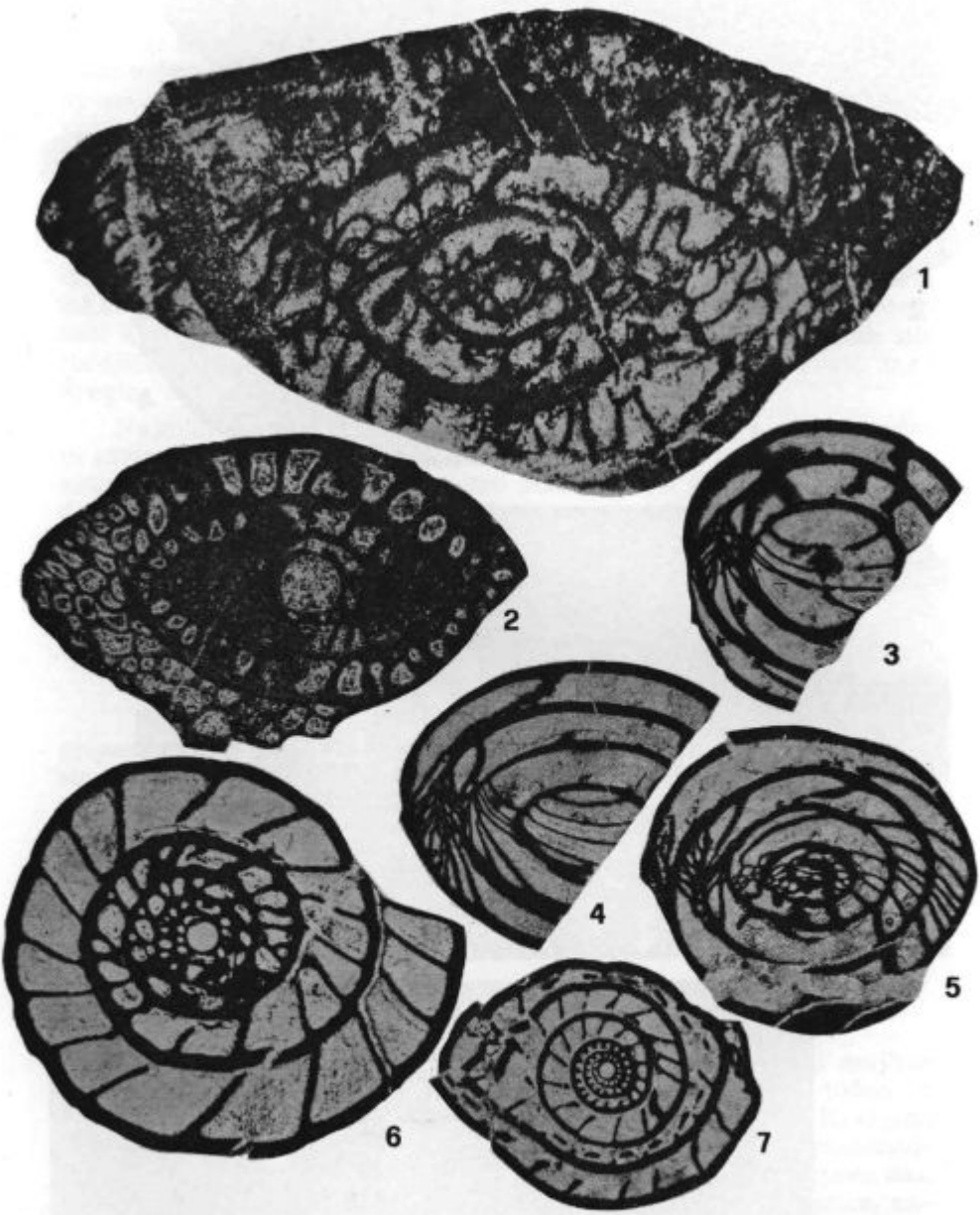
Spodnjetriasne plasti so raztresene kot ozki pasovi ali majhne krpe vse križem po severnih Julijskih Alpah. Pokažejo se južno od Rateč in Podkorena, vzhodno od Bedančevega doma nad Kranjsko goro, se vlečejo od Kumlehove špice preko Mavrinca tja južnozahodno od Špice v Sedelcih; slednje se lepo vidijo z Vršiča kot rjava lisa. Na površju so v Kranjski gori na desnem bregu Velike Pišnice, nadalje pod Ruso pečjo, južno od Črnega vrha, v spodnjem in srednjem delu Martuljkovega potoka, v Belem potoku, v nekaj ozkih pasovih med Belim potokom in dolino Vrat, v ozkem pasu na severnovzhodnem vznožju Mežaklje in v krpah zahodno od Dobrave ter v Srednji Radovni.

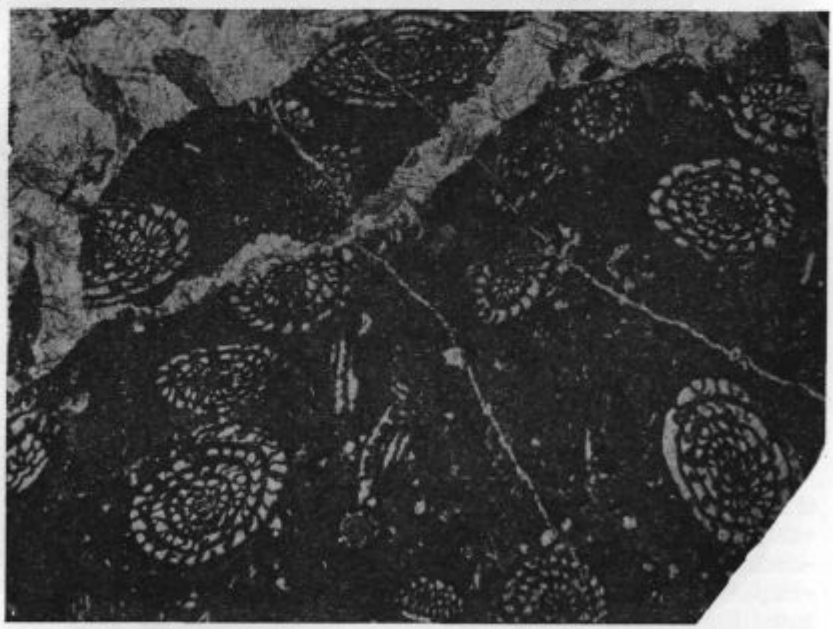
Sl. 1. Zgornjekarbonski in permijski mikrofosili. 1-1 *Quasifusulina longissima ultima*, X 10, 1-2 *Triticites (Ferganites)* aff. *ramovsi*, X 40. 1-6 *Anthracoporella spectabilis*. X 20; vse iz zgornjekarbonskih plasti zahodno od Kranjske gore in južno od Podkorena; 1-5 zgornji rotnoveški apnenec z rodom *Zellia* (= velike okroglaste hišice), vrsto *Quasifusulina tenuissima* (pod hišico rodu *Zellia* v sredini) in drugimi fuzulinidami, X 10. Po A. Ramovš & V. Kochansky-Devidé

Sl. 2. 2-1 *Pseudofusulina* ex. gr. *vulgaris*, X 10, 2-2 *Pseudofusulina vulgaris rugosa*, X 30 2-3 *Zellia* sp. A cf. *mira*, X 30, 2-4,5 *Zellia* sp. B cf. *heritschi*, X 30, 2-6 *Zellia* sp. C., X 20, 2-7 *Zellia* sp. D, X 30; vse zgornji rotnoveški apnenec, spodnji permij, zahodno od Kranjske gore. Po A. Ramovš & Kochansky Devidé

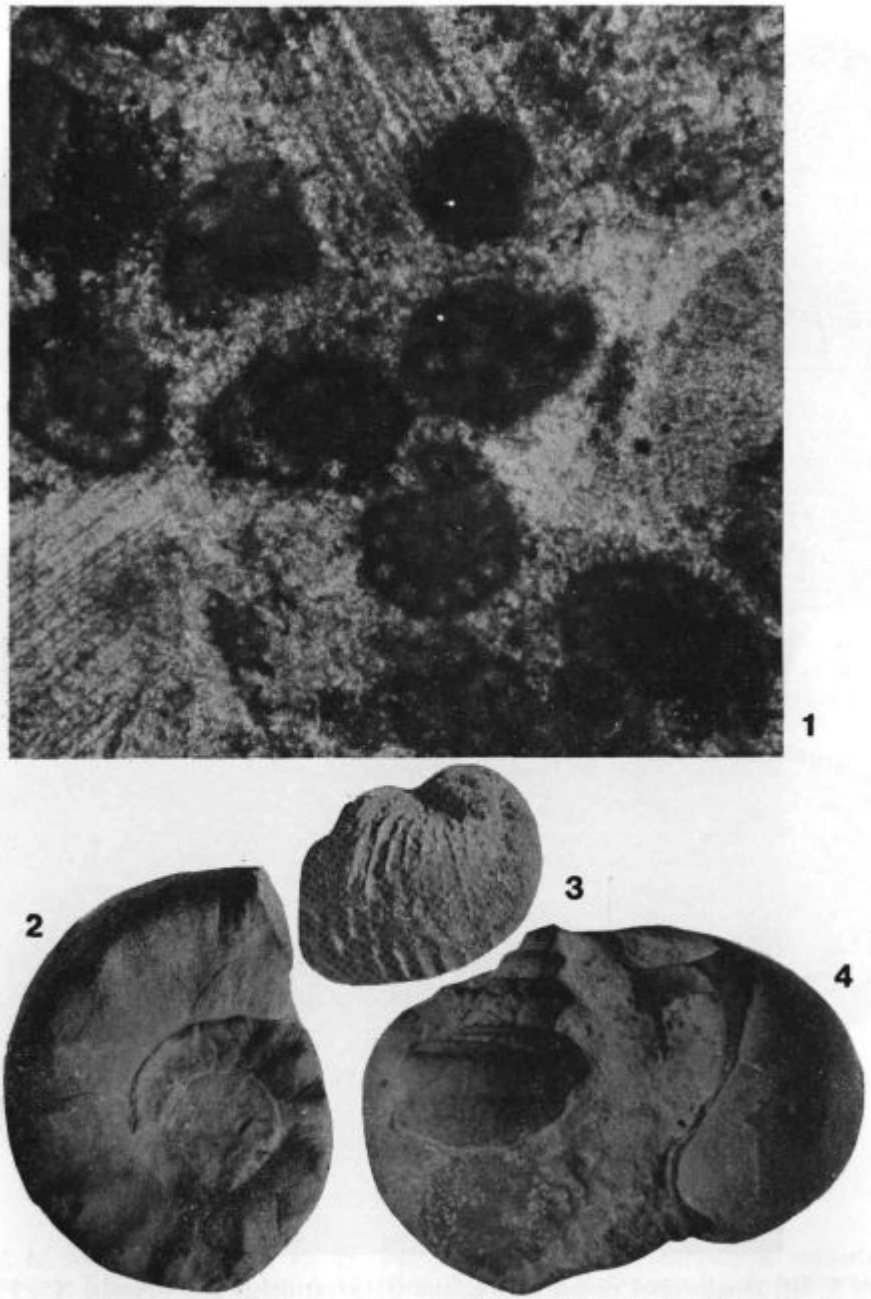

1

2

Sl 3. 3-1 Trogkofelski apnenec s fuzulinido *Paratriticites jesenicensis*, X 5, 3-2 trogkofelski apnenec s fuzulinido *Darvasites contractus*, X 25, južno od Kranjske gore. Po A. Ramovš & Kochansky-Devidé

Sl. 4. Spodnjetriasni fosili: 4-1 *Meandrospira pusilla*, X 180 južno od Rateč; 4-2 glavonožec *Tirolites* sp., malo pov., 4-3 *Natiria costata*, nar. velikost, 4-4 *Turbo rectecostatus*, X 2; severno od Špice v Sedelcih. Po R. Vidrih

Najstarejši znani spodnjetriasni skladi v severnih Julijskih Alpah so bržkone sivi plastnati dolomiti, ki postajajo navzgor tu in tam rdečkasti in rumenkasti in se menjavajo s ploščami rožnato rjavega sljudnega laporja in sljudnega dolomita. V spodnji skit spadajo tudi rjavkasti sljudni peščenjaki in rožnati skrilavi peščenjaki s slabo ohranjenimi školjkami. Nad temi kamninami je skladovnica menjavajočih se dolomitov in laporjev z vmesnimi polami in plastmi mikritnega in sparitnega apnenca. Sivi in rjavkasti dolomit imata številne dendrite; v dolomitu se dostikrat menjavajo rdeči in rumenkasto rožnati pasovi, rdeči lapor pa lahko prehaja v rdeči skrilavec. Še više najdemo med apnencem in dolomitom plastnat rožnato siv ali rožnato rjav dolomitov ali apnenčev oolit, ki se pojavljata v več nivojih. V apnenčevem oolitu z majhnimi drobnimi polžki je značilen školjčni nivo s številnimi majhnimi pektenidnimi školjkami. Nad temi plastmi se vrste pisani laporji in peščenjak z apnenčevimi skladi in ploščami. V tem horizontu, ki sodi že v vrhnji skit (= spathijska stopnja) so značilni številni ostanki pecljev morskih lilij in zelo drobne luknjičarke vrste *Meandrospira pusilla* (sl. 4 — 1). Teh je navadno zelo veliko skupaj, najdemo pa jih južno od Rateč (sl. 4 — 1), v Kranjski gori na desnem strmem bregu Velike Pišnice, v Belem potoku in še na nekaterih drugih krajih. Peščenjakove in laporne ter vmesne laporno-apnenčeve plasti skrivajo dostikrat vse polno okamnelih školjk, polžev, med njimi sta zlasti vrsti *Natiria costata* (sl. 4 — 3) in *Turbo rectecostatus* (sl. 4 — 4) pomembni, nekaj je tudi glavonožcev rodu *Tirolites* (sl. 4 — 2). Po lapornih površinah so pogostni odlitki različno velikih U-jastih cevastih anelidnih oblik *(Rhizocorallium ? striatum)* in površje nekaterih plasti so črvi vse križem preorali. Najbogatejše najdišče spodnjetriasne favne iz spathijske stopnje je prav gotovo zahodno od Špice v Sedelcih, to je približno severno od Koče na Gozdu.

Vzhodno od Velike Pišnice so na površju večinoma le ostanki zgornjeskitskih plasti, živo pisane dolomitne in peščenjakove kamnine pa tam niso ohranjene, razen nekaj malega pred spodnjo sotesko Martuljkovega potoka, kjer je na površju zelo malo rdečkastega in sivo zelenkastega sljudnega peščenega laporja in lapornega ali glinenega skrilavca s polami zelenkastega apnenčevega peščenjaka.

Južno od Črnega vrha so lepo ohranjeni veliki polži vrste *Natiria costata* in posamične školjke vrste *Myophoria costata;* slabše so ohranjeni ti fosili pod Ruso pečjo in v Martuljku, južno od Jasenj. Ob Rogarjevem grabnu so srednjeskitske plasti s skladnatim in ploščastim temno sivim in rožnatim apnencem ter vložki drobnega apnenčevega oolita, zgornjeskitske pa sestavljata mikritni apnenec in sljudni peščeni lapor s pogostnimi polžki vrste *Natiria costata* in školjkami vrste *Myophoria costata.* Apnenec navzgor prehaja v okoli 50 m debelo skladovnico temno olivno zelenega sljudnega peščenjaka, z vmesnimi plastmi sivega lapornega apnenca in laporja. V laporju in lapornem apnencu je vse polno U-jastih anelidnih odlitkov, manj pa

je polžev in školjk že omenjenih vrst. Precej okamnin je tudi ob Belem potoku in tam je F. Teller našel celo pomembnega glavonožca *Meekoceras caprilense*. To vrsto sem našel na drugem kraju vzhodno od Belega potoka. V Kranjski gori, južnovzhodno od Finžgarjeve kapelice južno od Jasenj, pod spodnjim slapom v Belem potoku in na severnem pobočju Lipanjskega vrha so med posameznimi vegastimi polami značilne bele in rožnate tanke sadrine leče in lamele.

Vidimo potemtakem, da je v severnih Julijskih Alpah veliko ostankov različnih spodnjetriasnih plasti. Vsebujejo kar precej okamnin in njihova starost je večinoma tudi paleontološko potrjena. Razen tega so tudi litološko značilne.

Srednjetriasna serija

Anizijska stopnja

Pestri sedimentaciji glinenih, peščenih, lapornih in apnenčevih kamnin v plitvem morju je sledila karbonatna sedimentacija, ki je zapustila enolične anizijske apnence in dolomite. Največ jih je med Veliko Pišnico in Vršičem, v območju Prisojnikovega masiva. Od tam se nadaljujejo v podnožje Špika in na Kurji vrh ter po severnem pobočju Črnega vrha, iz njih je spodnja Martuljkova soteska in večina Črtenja. Anizijske plasti se vlečejo nato od Belega potoka proti vzhodu, vzhodno od Mojstrane pa jih zasledimo na severnem pobočju Mežaklje, na njenem vzhodnem koncu, nekaj pa jih je še drugod. Nekaj malega anizija je tudi nad spodnjetriasnimi plastmi južno od Podkorena.

Zelo značilen je anizij na Prednji glavi in nižjem delu Goličice. Od tam se nadaljuje v podnožje Prisojnika in proti vrhu Vršiča. Na Prednji glavi je več kot 400 m sivega in temno sivega deloma rjavkastega, redkeje rožnatega razločno skladnatega dolomita in apnenca, dolomit prevladuje (sl. 5). V mogočni skladovnici, ki gradi tudi zahodno podnožje Špika, se menjavajo debelejši in tanjši, večinoma bituminozni skladi z vmesnimi ploščami. Pogosto se v skladih menjavajo značilni svetlejši in temnejši pasovi (laminiran dolomit), dostikrat pa označujejo kamnino valovite stromatolitne skorje in algini ostanki vrste *Physoporella* cf. *pauciforata*, ki potrjuje anizijsko starost.

Drugi anizijski razvoj predstavlja masivni temno sivi in sivi apnenec z malo določljivih fosilnih ostankov. V večji debelini najdemo takšen apnenec v začetku Martuljkove soteske, to je takoj nad prvo pregrado in pod zelenkastim tufitom in ploščastimi apnenci malo pod spodnjim Martuljkovim slapom. V zbruskih kaže ta apnenec slabo ohranjene algine ostanke in nedoločljive hišice foraminifer. Vzhodno od Mojstrane so iz takega apnenca Velika in Mala Črničja peč, Hribje, skoraj gotovo je tudi na več krajih severnega Mežakljinega pobočja;

Sl. 5. Anizijski dolomit in apnenec Prednje glave. Foto A. Ramovš

na Babi severno od Kočne omenjata S. Buser in J. Cajhen (1980, 26) anizijske alge *Physoporella pauciforata, P. minutoloidea* in *Macroporella alpina.*

Anizijski apnenec in dolomit sta se usedala v plitvem morju, skladnati in ploščati laminirani in stromatolitni dolomit v zelo plitvem, algine kamnine pa v malenkost globlji laguni. Morje je prekrivalo obsežno ploščo, ki je pokrivala pretežen del sedanje Slovenije.

Ladinijska stopnja

Pestro razvite ladinijske plasti so zelo značilen horizont severnih Julijskih Alp, so pa večidel ohranjene le kot majhne krpe, pa še te marsikje v težje dostopnem ali brezpotnem ozemlju. Od zahoda proti Mežaklji se ladinijski razvoj precej spremeni, to pa dokazuje, da so se menjavale razmere v sedimentacijskem prostoru.

Ladinijske plasti se pokažejo že vzhodno od Planinskega doma nasproti smuških skakalnic v Planici, se vlečejo čez Veliko dolino in po južnem vznožju Vitranca v Veliko Pišnico. V tem pasu so razen črnih apnencev, temno sivih in zelenkasto sivih skrilavcev, laporcev ter kremenovih peščenjakov še značilne čokoladno rjave predornine in njihovi tufi, to je sprijet vulkanski pepel. Na njih leži ob prelomu narinjeni zdrobljeni cordevolski dolomit, ki pa spada že v zgodnjetriasno periodo. Posebnost v tej stopnji je grebensko-lagunski apnenec na področju Krivega plazu, južnozahodno od Kranjske gore. Tam so v apnencu kamnotvorne predvsem morske gobe, stromatoporide in apnenčeve alge *Teutloporella nodosa,* vmes pa so še drugi fosilni ostanki.

Pod Ajdovsko deklico v severnozahodni steni Prisojnika je nekaj malega različnih apnencev in lapornih plasti z apnenčevimi algami vrste *Teutloporella triasina* (sl. 6 — 2), številnimi luknjičarkami — veliko je predvsem hišic rodu *Involutina* (sl. 7 — 1 do 2) — z morskimi gobami in školjkami, v skladovnici pa so tudi čokoladno rjave in zelenkaste predornine in njihovi tufi. Ostanki teh kamnin se krušijo iz stene in se valijo na melišče v Suhi Pišnici. Tam si jih bomo najlaže ogledali in nabirali okamnele ostanke.

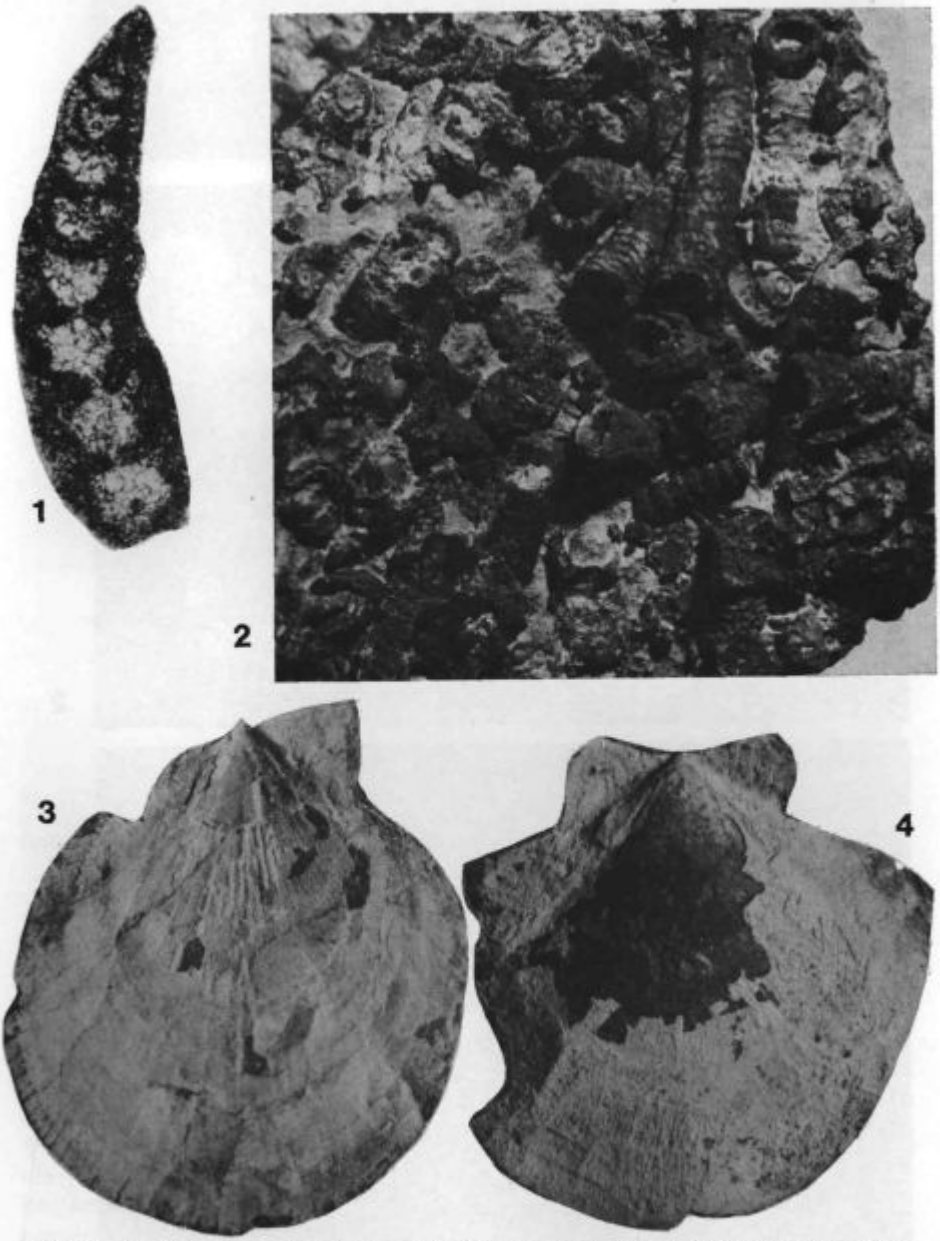
Tudi malo pod Vršičem je ob cesti k Lovski koči nekaj malega ladinijskih plasti; med njimi je najbolj zanimiv apnenčev konglomerat s prodniki raznih permijskih kamnin, v njih pa so zanimivi fosilni ostanki luknjičark.

Lepo so razgaljene ladinijske kamnine v Martuljku. Plastnati in ploščati apnenci so pod Spodnjim Martuljkovim slapom in nad njim in se deloma menjavajo s podrejenim glinenim skrilavcem. V podnožju Spodnjega slapu in ob brvi pod razgledišèem k slapu ter v strugi pod brvjo sta še tufit in zelenkasti peščenjak. Posebno zanimiva pa je majhna krpa ladinijskih kamnin na severnem koncu grebena, ki se začne severno od 2102 m visoke Rušice, in nosi ime Martuljek. Najdišče je zahodno od 1600 m visokega vrha, nekoliko težje je dostopno, pa nič zato, saj leži v grušču pod stenami vse polno različnih apnenčevih, lapornih in peščenih kosov s številnimi apnenčevimi algami *(Teutloporella triasina)*, involutinami, različnimi školjkami, posebno pogostnimi pektenidnimi oblikami in redkimi majhnimi polžki ter koralami.

Temno sivi glineni skrilavec, rjavkasti in sivi lapor ter sljudni apnenčev peščenjak s pooglenelimi rastlinskimi ostanki in spremljajoče čokoladno rjavo in zelenkaste vulkanske kamnine in njihovi tufi se pokažejo spet v območju Hrašenj južno od Martuljka. To je zgornji del ladinijske stopnje. Nekaj malega ladinijskih plasti je na Zapretah, od koder se vlečejo v Beli potok, tam pa pogleda na površje takoj nad vršajem Belega potoka na njegovem desnem bregu čokoladno rjav keratofir. Tam je tudi najbolj primeren kraj za ogled te vulkanske kamnine.

Zelo zanimive so ladinijske plasti zahodno od Smrajke, kjer so laporne, različne apnenčeve in lapornopeščene plasti prepolne tankolupinastih pektenidnih školjk (sl. 6 — 3 do 4) in drugih skupin teh mehkužcev. Tudi v tem najdišču je vse polno involutinidnih in troholidnih foraminifer več vrst (sl. 7 — 2 do 3). V zgornjm delu fosilonosne skladovnice je algin horizont z vrsto *Teutloporella triasina* (sl. 8), nad njim pa apnenec z majhnimi koralnimi čermi z vrsto *Isastraea esinensis*. Navzgor skladnati in ploščati apnenec brez fosilnih ostankov prehaja v cordevolski karbonat.

Nekaj malega ladinijskih plasti je še na severnozahodnem pobočju Brane, kjer so tudi čokoladno rjavi keratofir, tufi in vulkanska breča.

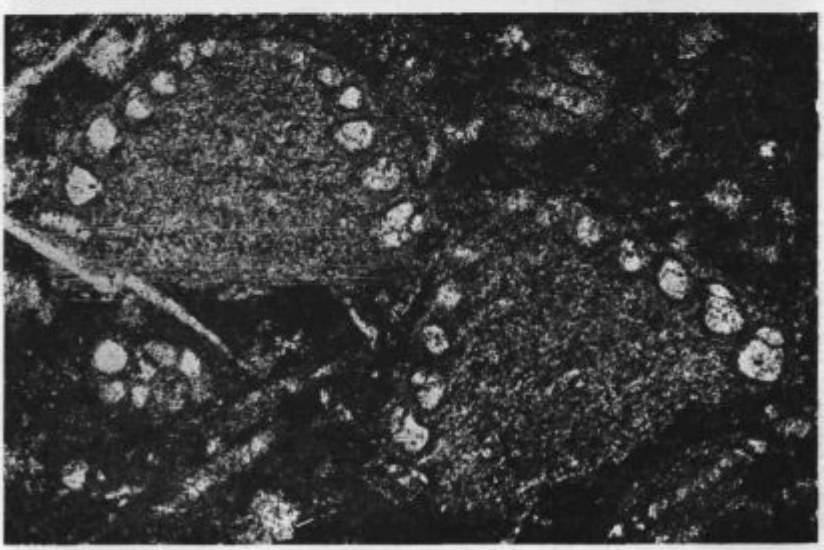
Sl. 6. Ladinijski in cordevolski fosili: 6-1 luknjičarka iz družine Textulariidae iz cordevolskega dolomita pod Zgornjim Martuljkovim slapom, močno pov., original. 6-2 *Teutloporella triasina* iz zgornjeladinijskega apnenca ob poti k Prisojnikovemu oknu, nar. velikost. Po A. Ramovšu; 6-3 do 4 dve pektenidni školjčni lupini iz zgornjeladinijskih plasti zahodno od Smrajke, leva, lupina je visoka 2,8 cm, desna pa 2,1 cm, original. Foto M. Grm

1

2

3

Sl. 7. Ladinijske male foraminifere; 7-1 *Involutina* sp. Pod Ajdovsko deklico na Prisojniku; 7-2 *Involutina* sp. (manjši dve hišici v zgornjem delu slike), večja stožčasta *Trocholina* sp., 7-3 *Trocholina* sp.; zadnji dve sliki zahodno od Smrajke, vse tri slike X 240, orig. Foto M. Grm

Sl. 8. *Teutloporella triasina* iz ladinijskega apnenca zahodno od Smrajke. X 7, orig. Foto M. Grm

Ladinijske plasti se pojavljajo še v tektonski strukturi Begunjskega vrha, pod zahodnimi stenami Klečice in Debele peči, največ pa jih je na vzhodu na osrednjem delu Mežaklje. Na Mežaklji prehaja enolični anizijski dolomit v značilni slabo plastnati rjavkasti apnenec, ki ima vmes tu in tam tudi različno debele plošče. Lepo je odkrit ob cesti od gozdarskih hiš proti križišču Veliki Kozjak—Požrvov rovt. Nad to skladovnico s skromnimi fosilnimi ostanki ležita črn apnenec in lapor z apnenčevimi algami vrste *Teutloporella triasina*. V zgornjem delu ladinija pa se vrste apnenčeve plošče in skladi; v obojih je precej drobnih roženčevih gomoljčkov in ta zelo trda, nekoliko pokremenjena kamnina postopno prehaja v zgornjetriasni apnenec oziroma dolomit. Nekaj malega je ob spodnji cesti naprej od omenjenega razpotja tudi pisanega brečastega konglomerata. Nikjer pa ni na Mežaklji več čokoladno rjavih vulkanskih kamnin in njihovih tufov, je pa le nekaj malega preloženega zelenkastega tufita. Prav tako tu manjkajo plasti s številnimi školjkami in drugimi fosili, predvsem značilnimi involutinidnimi luknjičarkami. Razlika med

kamninami in okamninami med zahodnim in vzhodnim delom severnih Julijskih Alp je bila v ladinijski dobi očitna.

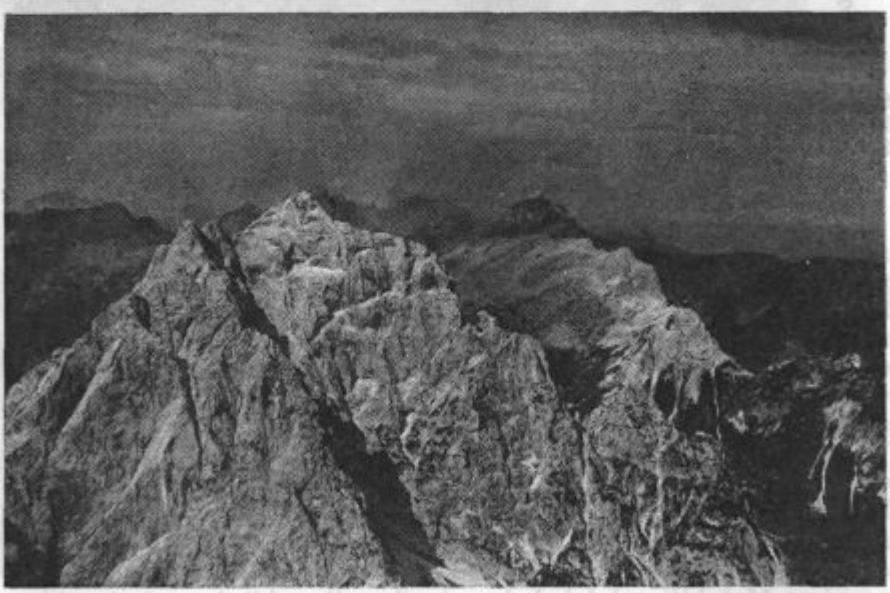
Zgornjetriasna serija

V severnih Julijskih Alpah je največ zgornjetriasnih kamnin in iz njih je pretežen del visokogorskega sveta. V tej seriji pa so posebno zanimive kamnine karnijske stopnje in prav med njimi imamo kopico novih stratigrafskih in paleontoloških spoznanj.

Karnijska stopnja

Karnijsko stopnjo po novem dele na spodnji karnij ali julsko podstopnjo in na zgornji karnij ali na tuvalsko podstopnjo. V spodnji karnij spada tudi cordevol kot njen najnižji del, ki je bil do nedavnega samostojna karnijska podstopnja. Seveda ob tej priložnosti ne kaže razglabljati o vzrokih, ki so raziskovalcem narekovali to spremembo. Ker pa so cordevolske kamnine v severnih Julijcih zelo razširjene, so pomembne in sem o cordevolski podstopnji pisal v vseh prejšnjih poročilih in tiskanih delih, zato jih še najprej označujem s tem imenom.

V širokem pasu od Rateških Ponc in Macesnovca na jugoslovansko-italijanski meji se vlečejo cordevolske kamnine preko doline

Sl. 9. Velikanska gmota neskladnatega cordevolskega apnenca Prisojnika. Prvi greben za Prisojnikom je Mojstrovka s skladnatim dachsteinskim apnencem, za njo Mangart, za vrhom Pristojnika pa Jalovec, ki tudi sestoji iz skladnatega dachsteinskega apnenca. Foto A. Ramovš

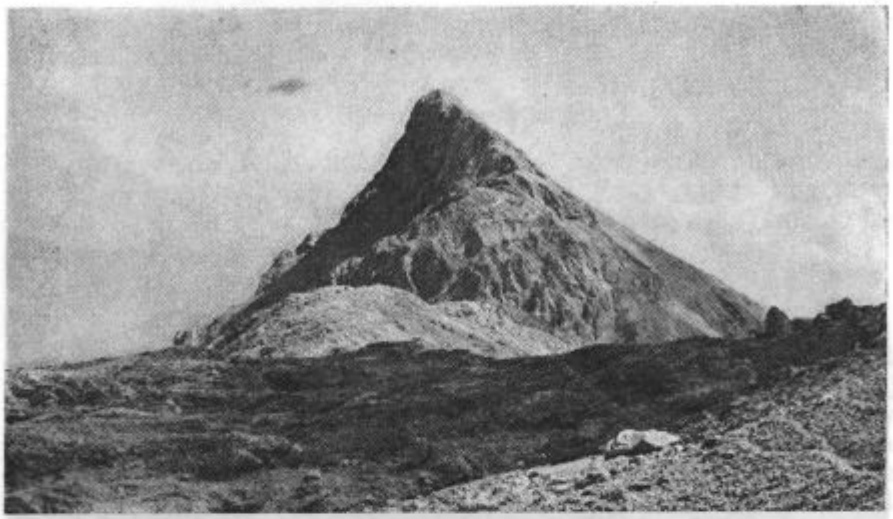

Sl. 10. Debela peč, najbolj vzhodni dvatisočak v Julijskih Alpah; mogočno je njeno zahodno ostenje iz neskladnatega cordevolskega apnenca. Foto A. Ramovš

Planice in Male Pišnice tja v Veliko Pišnico, grade Prisojnik (sl. 9) in Špik z okolico, prevladujejo severno, južno in vzhodno od Vrtaškega vrha vse tja do Mojstrane, iz njih je ves hribovski svet med Vrati, Kotom in Krmo (to sta Črna in Srednja gora v ljudski govorici), pa še večina Mežaklje in severnozahodni konec Pokljuke od Lipanjskega vrha in Debele peči (sl. 10) do Frčkovega vrha in strmin nad Radovno.

Zahodno od Velike Pišnice prevladuje svetlo sivi zrnati dolomit, običajno razlomljen v večje in manjše bloke in v prelomnih conah zdrobljen v dolomitni pesek ali celo v dolomitno moko. V takšnem dolomitu je narava ustvarila vse polno nedostopnih razov, v katere se z ostrih dolomitnih grebenov usipata dolomitni pesek in grušč, hudourniki pa ju prenašajo v doline. Že samo pogled na Rateške Ponce ali na vzhodno robovje planiške doline nas prepričata o značilnosti te enolične kamnine. Hkrati z dolomitom je tu in tam tudi še apnenec, iz katerega je tudi nastal ves dolomit. V apnencu večkrat najdemo ostanke členkastih zelenih alg-diplopor. V dolomitu so se od njih ohranile samo luknjice, v katerih so ponekod še jasni zažetki, ostanki členkov.

V plastnatem apnencu in dolomitu so ponekod tanki vodoravni pasovi ali pa zvijugane stromatolitne skorje, tu in tam pa je kamnina iz samih nepravilnih okroglastih ali ovalnih zrn, ki jim pravimo onkoidi. Vsepovsod zahodno od Velike Pišnice je meja med ladinijskimi kamninami in cordevolskim dolomitom tektonska, ob prelomu se je dolomit zmlel v dolomitno moko. Po grapah na severni strani

Sl. 11. Nekaj posebnega je veličastni pogled na Rjavino s severa. Sestoji iz neplastnatega alginega diplopornega apnenca cordevolske starosti. Foto A. Ramovš

Sl. 12. *Diplopora annulata* iz cordevolskega apnenca z vrha Rjavine. Pov., orig. Foto M. Grm

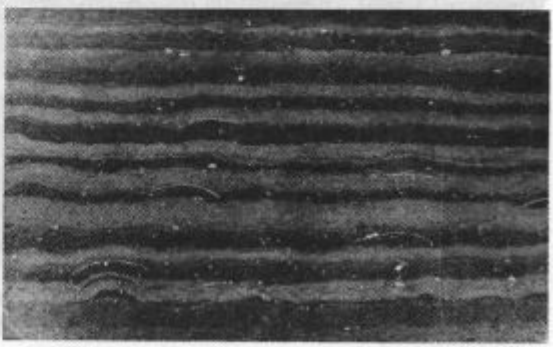
Vitranca in Ciprnika silijo med obema kamninama na površje kar močni izviri. Dolomitizacija je uničila okamnele apnenčeve alge, ki pa so se večinoma zelo dobro ohranile v apnencu. Najlaže jih bomo dobili vzhodno od doma na Vitrancu na severnem robu grebena, kjer se ob precejšnjem zaseku v rob začenja smuška proga. V sivem apnencu je tu vse polno apnenčevih alg vrste *Diplopora annulata* (sl. 12), koral vrst *Volzeia sublaevis* in *Margarosmillia* aff. *confluens* in ostankov morskih gob. Ob stezi po severnovzhodnem pobočju Ciprnika do vrha se nam najlepše na vsem ozemlju razkazuje plastnati in ploščasti svetlo sivi in sivi tanko pasnati apnenec in dolomit (menjavajo se svetlejši in temnejši pasovi ali lamine, zato laminirani apnenec ali dolomit) ali pa sestoje plasti iz zvijuganih tankih pasov, pri katerih nastanku so sodelovale zelene alge. Prav takšne plasti najdemo tudi drugod, na primer marsikje po hribovju med Vrati in Krmo, posebno še na stezi južno od Požarja in v razu nasproti Kovinarske koče v Krmi (sl. 13).

Iz svetlo sivega masivnega apnenca in dolomita je pretežen del Prisojnikovega in Špikovega masiva in tu doseže cordevolski karbonat blizu 1000 m debeline. Zelo malo pa je na omenjenih vršacih tudi ostankov okamnelega življenja, ki je bilo večinoma uničeno.

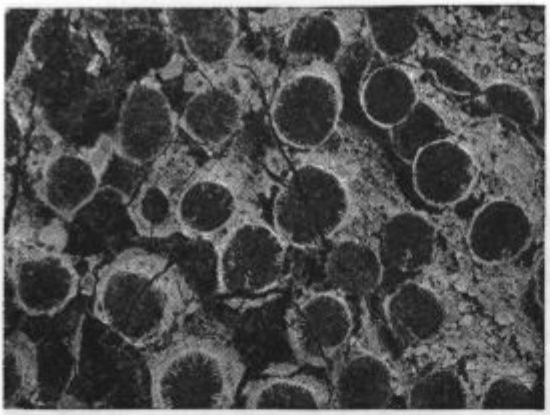
Posebno zanimiv je cordevolski apnenec od Vrtaškega vrha čez Njivice na Farjeve žlebove in Krašje. Na plitvem morskem grebenu nastali apnenec sestoji iz samih skeletnih ostankov morskih gob in drobnih apnenčevih alg, ki pa ne spadajo k diploporam, od koral pa najdemo tam le posamične koralite. Tu korale niso ustvarjale grebenov. Med morskimi gobami sta najpogostnejši vrsti *Dictyocoenia manon* in *Uvanella irregularis*, od koral pa je znanih kar šest vrst in vrsta *Pinacophyllum gracile* je upodobljena na sliki 14.

Severnozahodno od Peričnika so v apnencu leče s številnimi majhnimi školjkami, ob njih pa leže majhni koralni grebeni z vejnato koralo *Margarophyllia capitata*. V lagunskem apnencu Gornovega Komena in okolice Pogorišča pa je značilni algin diploporni apnenec.

Med Krmo in Vrati ter na Mežaklji in na severnozahodnem koncu Pokljuke je cordevolski razvoj najbolj pester. Spongijsko koralni

Sl. 13. Pasnati laminirani apnenec cordevolske starosti; mikroskopski posnetek. Foto M. Grm

Sl. 14. Korala *Pinacophyllum gracile* iz grebenskega koralnega apnenca severnozahodno od Peričnika. Orig. Foto M. Grm

apnenec je najbolj razširjen na Mežaklji in severnozahodni Pokljuki; podmorski greben se je od tam ožil čez Srednjo in Črno goro proti Vrtaškemu vrhu. Kaže, da so bili naprej proti zahodu le še posamični majhni grebeni in enega od njih najdemo na Vitrancu. Tam sta doslej znani samo dve koralni vrsti, na Mežaklji in severnozahodni Pokljuki pa poznamo kar 10 vrst, in najbrž vse še niso znane (sl. 15).

Na Mežaklji in Pokljuki prevladuje med fosilonosnimi apnenci lagunski algin apnenec z eno samo vrsto apnenčevih alg; *Diplopora annulata* (sl. 15) je rasla v velikem številu na obsežnih plitvomorskih tratah in tamkaj očitno ni bilo prostora za drugo življenje.

Razen spongijsko koralnega in alginega razvoja je iz karnijske dobe kar pogosten tudi laminirani in zvijugani stromatolitni dolomit, ki je tako značilen tudi na Ciprniku, in onkolitni apnenec z milimetrskimi do polcentimetrskimi okroglastimi ali ovalnimi zrni — onkoidi. Prav tako kot pri stromatolitnih skorjah so bile tudi pri nastajanju onkoidov navzoče zelene alge; bile so neskeletne in niso obdajale stelke z apnenčevim ovojem kot zelene alge, na primer v severnih Julijcih zelo pogostne diplopore.

Še najmanj zanimiva cordevolska kamnina je enolični svetlo sivi zrnati dolomit ali apnenec, ki ju je kar precej predvsem na Mežaklji. V njih ni koral ali morskih gob in apnenčevih alg, pa tudi v zbruskih pod drobnogledom ni ostankov okamnelega življenja. Kaže, da so bili tam, kjer so se usedali takšni apnenci, zelo slabi življenjski pogoji, še bolj verjetno pa se zdi, da je tudi tam bilo nekaj življenja, pa so bili ostanki uničeni, ko je iz apnenčevega blata nastajal zrnati apnenec in iz apnenca dolomit.

Proti zgornjemu delu karnijske dobe so se razmere na ozemlju severnih Julijskih Alp precej spremenile. Na vzhodnem koncu se je morje poglobilo, grebeni z morskimi gobami in koralami in plitve lagune z alginimi tratami so zginili; tudi za nastanek onkoidov in skorjastih stromatolitov ni bilo več pogojev. V Kozji dnini nad dolino Vrat so se ohranili iz takratnih časov temno sivi ali skoraj črni plo-

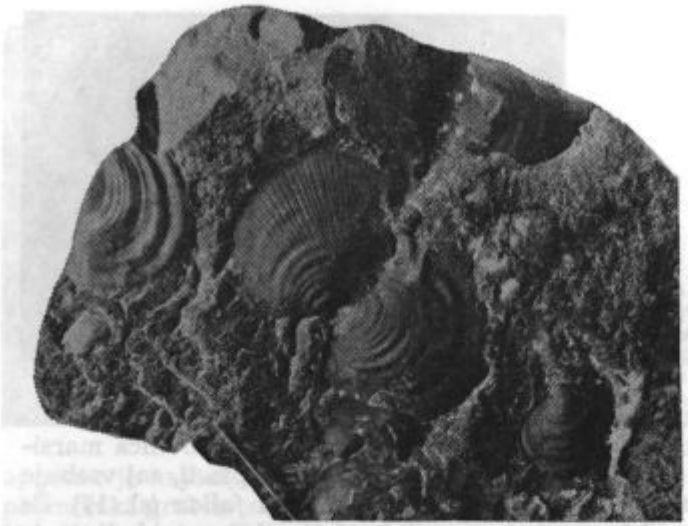

Sl. 15. Diploporni apnenec z algami vrste *Diplopora annulata* z Lipanjskih vrat, orig. Foto M. Grm

ščasti in skladnati apnenci (sl. 16). Ob njih in čeznje se vije Tominškova pot v spodnjem delu in zanimiva kamnita skladovnica marsikomu pade v oči. Še bolj zanimive pa so posamične plasti, saj vsebuje več kot 100 plasti vse polno školjk vrste *Halobia fallax* (sl. 17). Če hočemo priti do njih, vzemimo na pot s seboj primerno kladivo, da bomo lahko na drobno naklali plošče in sicer vselej vzporedno z lezikami in ne pravokotno na plošče. Razen školjk se nam ponujajo ostanki glavonožcev, posebno imenitno pa je bilo tam 84 cm dolgo okostje ribe, ki jo je jeseni 1983 tamkaj odkril B. Jurkovšek. Z ustrezno žago in drugim orodjem so geologi Geološkega zavoda Ljubljana

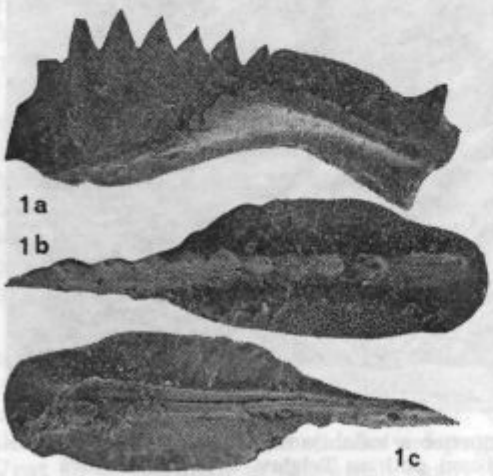
Sl. 16. Zgornjekarnijski plastnati apnenec s halobijami, amoniti, ribami, konodonti v Kozji dnini ob Tominškovi poti na Triglav. Foto A. Ramovš

Sl. 17. *Hallobia fallax* iz zgornjetuvalskih plasti v Kozji dnini.
Foto M. Grm

izžagali kamniti blok z ribjimi ostanki in ga prenesli v dolino ter prepeljali v Ljubljano. Gotovo je to edinstvena najdba v Sloveniji, prav gotovo pa ne prva in poslednja v Kozji dnini. V črnem apnencu so pomembni tudi konodonti (sl. 18), ki dokazujejo zgornji karnij, že zgornjetuvalsko starost. Zanimivo je končno tudi, da prav takšnih apnencev, kot so v Kozji dnini, še ne poznamo nikjer drugje v Sloveniji.

Nekoliko drugačni so temno sivi in črnkasti plastnati apnenci z vmesnimi milimetrskimi kamnitimi listi v Belem potoku. Nad prvo pregrado vsebujejo drobno luknjičarko *Trocholina biconvexa*, ostanke morskih ježkov in lebdečih morskih lilij ter palinomorfe, ki plasti

Sl. 18. Konodontni element vrste *Epigondonella nodosa* iz ploščastega apnenca pod vrhom Razora; 1 a pogled od strani, 1 b pogled od zgoraj, 1c pogled od spodaj; ista vrsta je bila najdena tudi v Kozji dnini in južno od Požarja. Po A. Ramovšu

Sl. 19. Nagubani karnijski apnenec v Belem potoku. Foto A. Ramovš

uvrščajo v zgodnji del julske podstopnje. Vrhnji del temne skladovnice (sl. 19) z drobnimi školjčnimi lupinicami rodu *Posidonia*, ki je pogosten v skrilavem apnencu in lapornem apnencu nad zadnjo pregrado (tri se tam vrsté druga nad drugo) na Belem potoku in palinomorfno oblikovno vrsto *Spiritisporites spirabilis* pa spada že v vrhnji del tuvalske podstopnje, že blizu konca karnijske dobe. Zanimivo je, da v teh apnencih ni bilo nobenih konodontnih ostankov, halobij ali amonitov, čeprav smo vse to ravno tam pričakovali.

Majhen ostanek enakih karnijskih kamnin, kot so v Belem potoku, je ukleščen tudi med sivim dolomitom na severnem vznožju Mežaklje med 1000 in 1200 m.

Novo odkritje zgornjekarnijskih plasti v Julijskih Alpah in tudi v Sloveniji so plaščasti in skladnati rjavkasti apnenci južno od Požarja na Črni gori. Vsebujejo konodontne elemente vrst *Neogondolella polygnathiformis, Epigondolella nodosa* (sl. 18), številne ribje zobce, posamične limonitizirane hišice luknjičark in holoturijske sklerite. Konodonti dokazujejo zgornji del tuvalske podstopnje, to je enako starost kot črnim apnencem v Kozji dnini. Podobno so razvite zgornjetuvalske plasti tudi na Kukovi špici, z istima konodontnima vrstama, in na južni strani Razora, kjer pa je razen konodontnih elementov še vse polno hišic glavonožcev.

Na vseh omenjenih krajih od Kozje dnine do Razora že kolikor toliko poznamo mejo med karnijsko in norijsko stopnjo, to pa je tudi novo in hkrati pomembno pri poznavanju triasa v Julijskih Alpah in v Sloveniji sploh.

Precej drugače pa so razviti zgornjejulski in tuvalski skladi v Tamarju, pod Slemenom in v Vratcih in v zgornjem delu Male Pišnice oziroma pod Ciprnikom. Tam so plasti zelo podrobno preučene, vendar pa naj tu omenim samo njihove glavne značilnosti. V kamniti skladovnici prevladuje temno sivi gosti apnenec, deloma skladnat, deloma ploščast, pogostokrat gomoljast ali z vegastimi površinami. V njem so spodaj majhne megalodontidne školjke, nato pa drobne in zelo številne, vendar nedoločljive školjčne lupinice. V zbruskih je ponekod več, drugje pa manj hišic luknjičark in ostrakodnih

Sl. 20. Ploščasti zgornjekarnijski dolomit z roženci v Privatih na koncu Tamarja. Foto A. Ramovš

lupinic, ki so še posebno pogostne v spirkih iz glinenih vložkov med apnencem. Zanimiva je okoli 10 cm debela glinenoapnenčeva plast s številnimi ostrigami vrste *Ostrea montiscaprilis*. V debelejših apnenčevih skladih so tudi številne involutinidne luknjičarke, ki so na las podobne tistim v ladinijskih plasteh Prisojnika in Smrajke ter severnega konca Martuljkovega grebena. V višjem delu plastnat in ploščast dolomit zamenja v spodnjem delu prevladujoče apnenčeve in laporne plasti s fosilnimi ostanki. Posebno lepo je razgaljen plastnati dolomit Na lopi in v Privatih (sl. 20) na koncu Tamarja in pod Slemenom. V plastnatem dolomitu so značilni svojevrstno oblikovani rožencevi gomolji in enega kaže sl. 21. Te zgornjekarnijske dolomitne plasti z roženci prehajajo navzgor v norijski apnenec Travnika in Mojstrovke.

Sl. 21. Posebno oblikovan rožencev gomolj v dolomitu v Privatih. Foto A. Ramovš

Zaradi svojevrstnega razvoja karnijskih plasti v Tamarju in okolici, ki se precej loči tudi od klasičnega karnijskega razvoja v okolici Rablja in onstran grebena Rateških Ponc, sem dal tem plastem novo ime »tamarske plasti« oziroma »tamarska formacija«. Zelo različni srednje- in zgornjekarnijski razvoji v severnih Julijskih Alpah pa nam povedo, da se je morsko dno kar hitro spreminjalo in z njim tudi življenje.

Norijsko/retijska stopnja

Nad postopnim prehodom med zgornjekarnijskimi plastmi in norijskim apnencem leži v Kozji dnini, na južni strani Požarja in na Razoru najprej še nekaj, najprej tanjših, nato pa debelejših apnenčevih skladov, nato pa v vzhodnem delu severnih Julijskih Alp plastnatost marsikje zgine. Drugačne so razmere v zahodnem delu naših severnih Julijskih Alp in v osrednjem delu Julijcev.

Med jugoslovansko-italijansko mejo, Jalovcem, Veliko dnino, Travnikom in Mojstrovko je v vsej norijsko/retijski stopnji samo razločno skladnat dachsteinski apnenec. Ime so mu dali po gorovju Dachstein v Severnih Apneniških Alpah in pri nas je prav takšen, kot je tamkaj. Enake razmere so večidel tudi v osrčju Julijcev. V okoli 1400 m visoki Severni triglavski steni (sl. 22) se zvrsti na stotine debelih, večmetrskih in metrskih ter tanjših vmesnih skladov enoličnega dachsteinskega apnenca. Cmir in Rjavčeve glave so iz prav takšnega apnenca. Na nasprotni strani Luknje je v Pihavcu,

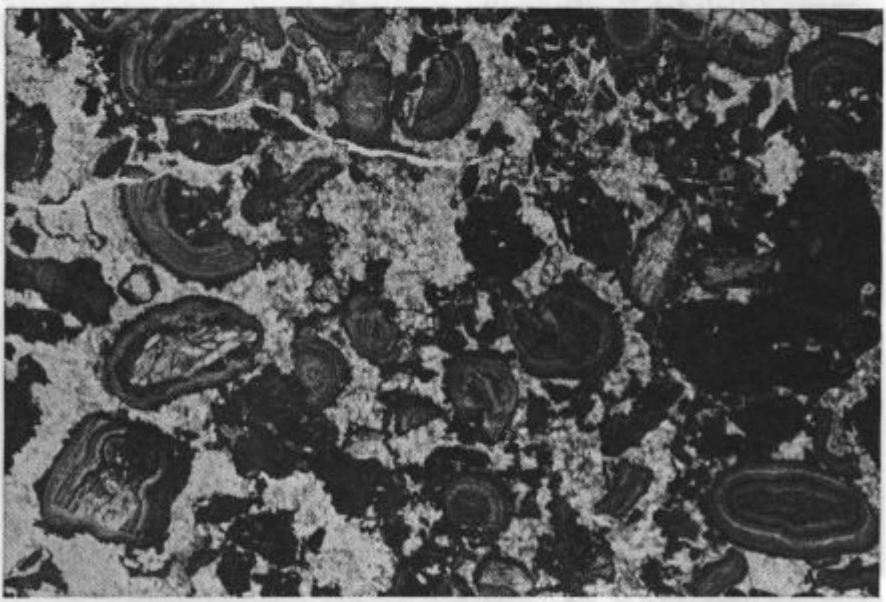

Sl. 22. Mogočna 1400 m debela skladovnica dachsteinskega apnenca Severne triglavske stene. Desno od Luknje je prav tako skladnati dachsteinski apnenec Pihavca. Foto A. Ramovš

Bovškem Gamsovcu in Stenarju naložena velikanska skladovnica enolične in razločno plastnate kamnine. Iz enakega skladnatega apnenca so tudi večidel Razora in okolice, Kriška stena, Dolški Gamsovec, Dolkova špica z okolico in mogočna kamnita gmota Škrlatice. V Martuljkovi skupini je norijski skladnati apnenec v Škrnatarici in v Kukovi špici. V naštetih gorah pa je v tolikšnih apnenčevih skladih pravzaprav zelo malo okamnin. Tu in tam, na primer na poti od Pogačnikovega doma na Razor, Na rušju oziroma v Kontah med Križem in Dovškim Gamsovcem in na spodnjem delu Tominškove poti so kar pogostne megalodontidne školjke. Precej velike so in lahko jih je prepoznati. V preseku imajo takšno obliko, kot jo vtisne kravji parkelj v mehko podlago. V nemški poljudno-znanstveni literaturi jih imenujejo »Kuhtritt«. Na Križkih podih so te školjke velike okoli 15 cm. Megalodontidne školjke so še na drugih krajih, obiskovalec jih bo lahko prepoznal, kjerkoli jih bo videl. Na vrhu Mojstrovke je en sam večji primerek tega zanimivega plitvomorskega prebivalca, ki pa se vsepovsod pojavlja sam brez drugih školjčnih rodov.

Skupaj z megalodonti je tu in tam kaka majhna polžja hišica, polže pa najdemo tudi marsikje drugje v skladnatem apnencu. Tu in tam najdemo posamične korale, manj pa je krajev, kjer so korale bolj pogostne.

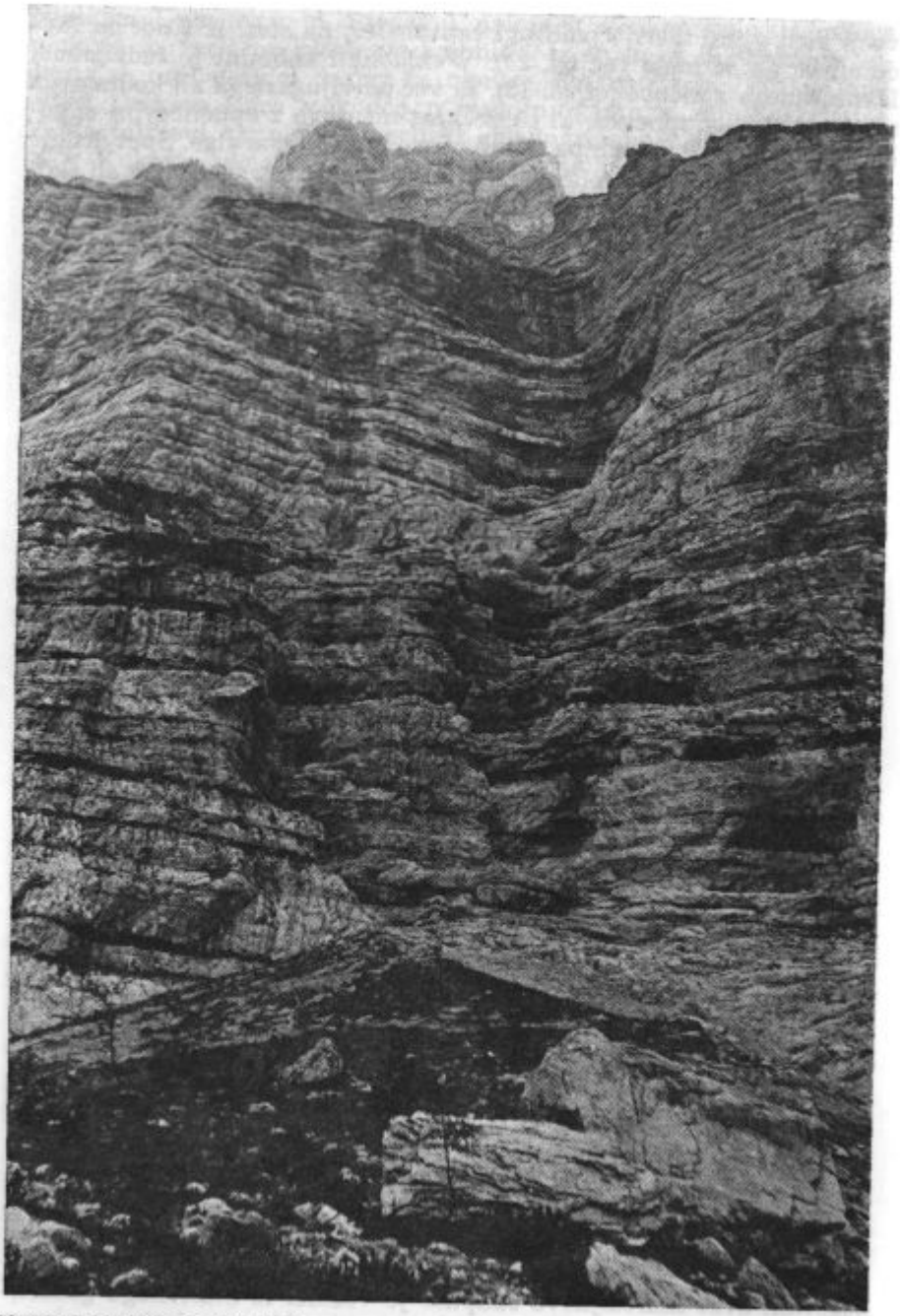
V skladnatem dachsteinskem apnencu so kar pogostne plasti, leče in gnezda onkolita z različno velikimi lupinastimi onkoidi, naj-

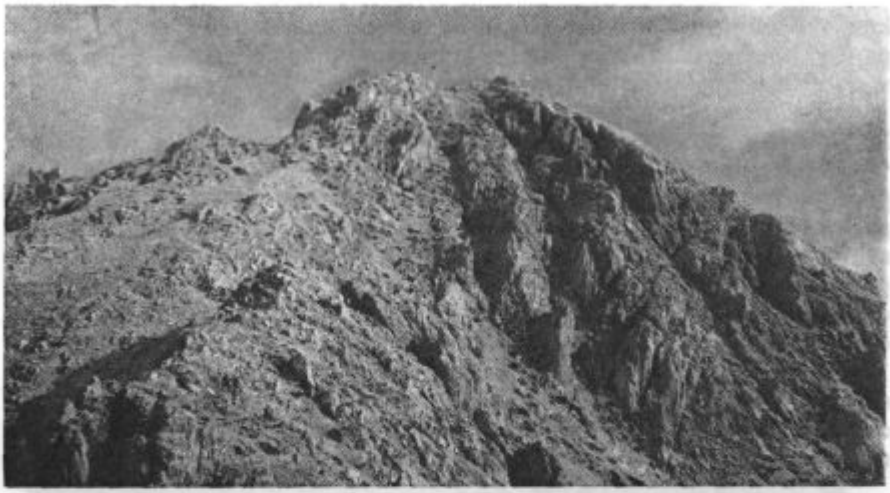
Sl. 23. Norijski onkolitni apnenec v Rjavčevih glavah pri Cmiru. Fotografija mikroskopskega zbruska. Foto M. Grm

večji med njimi merijo poldrugi centimeter, na stezi iz Kota na Macesnovec pa še malo več (sl. 23). V skladnati kamnini je tudi precej laminiranega apnenca (cf. sl. 13), še več pa vijugastega ali kodrastega stromatolitnega apnenca, ki se večkrat menjava z apnenčevim onkolitom, pri nastanku obeh pa so bili posredniki zelene alge. Spet drugje je skladnati apnenec enoličen, gost ali drobnozrnat, svetlo siv ali skoraj bel in brez pravkar omenjenih strukturnih oblik, ki pestre enolično kamnino. In kje je nastajala te vrste kamnina? Vse se je dogajalo na obsežni karbonatni plošči, ki jo je pokrivalo obsežno, zelo plitvo morje. Večina apnenčevega blata se je usedla v območju plime in oseke, drugo na plitvem podplimskem morskem dnu. Le kdaj pa kdaj se je morje za malenkost poglobilo in v njem je nastajala enolična kamnina brez tankih lamin ali valujočih stromatolitnih skorij in onkoidov, pač pa so se po dnu bohotile megalodontidne trate ali oaze neštetih školjk, ki jim danes še ne vemo imena, iz njih pa so kar velike debeline apnenčevih skladov ob Tominškovi poti. Plitvo morsko dno se je seveda počasi ugrezalo, tako hitro, kot se je usedalo apnenčevo blato. Od časa do časa se je pogrezanje ustavilo za nekaj časa, prenehalo se je usedanje apnenčevega blata in nadomestil ga je zelo droben glinen ali laporen material. Tega se je nabralo le zelo malo na vsakokratni apnenčevi blatni površini. Po takšnem mirnem presledku so spet oživele tektonske sile in za nekaj časa se je ponovno morsko dno hitreje pogrezalo, na njem pa se je naložila nova plast apnenčevega blata. Ko se je spuščanje morskega dna spet ustavilo, se je ponovno usedla tanka glinena pola. In to se je ponavljalo nekaj milijonov let. Večkrat je morje celo odteklo, blato se je osušilo in razpokalo in nastale so izsušitvene razpoke, ki jih je kasneje napolnil malo drugačen material. Ko se je kasneje apnenčevo in glineno ali laporno blato še strdilo, je nastala več kot 1000 metrov debela skladovnica, v kateri metrske ali večmetrske sklade prekinjajo tanke glinene lezike (sl. 24). Večmilijonletno delovanje v plitvem zgornjetriasnem morju se nam danes zrcali v okoli 1400 metrov debeli skladovnici severne triglavske stene in mnogih drugih gora v slikovitih Julijcih. Prav takšna in enako stara skladovnica je tudi v mogočnem Dachsteinskem gorovju v Severnih Apneniških Alpah in po njem so tudi imenovali zgornjetriasni dachsteinski apnenec. Tudi tam so morale biti v tistih časih enake razmere kot v velikem delu današnje Slovenije.

Kar preveč enolične se marsikomu zdijo kamnite skladovnice julijskih gora od Rateških Ponc in Jalovca, Travnika in Mojstrovke, Razora in Kriške ter severne triglavske stene in sosedov zahodno od Vrat. Zato pa so drugačne in veliko bolj divje strmine Rokavov in Oltarjev, Dovškega križa (sl. 25) in razgrapanega grebena naprej proti Škrnatarici in na jug v Šplevto in Kopice. Ta teže dostopni neomadeževani svet Martuljkove skupine je večidel iz masivnega grebenskega apnenca, ki na vsakem koraku ponuja oblico zanimivega okamnelega življenja in priča o davnem življenju na grebenu. V območju

Sl. 24. Skladnati dachsteinski apnenec na severni strani Dimnikov. Fotografirano z Rekarjeve poti iz Kota na Macesnovec. Foto A. Ramovš

Sl. 25. Grebenski apnenec Dovškega križa. Foto A. Ramovš

Dovškega križa, na Šplevti in grebenu proti jugu pa tudi na Kopicah so rasle na večjem delu grebena neštete morske gobe, spodnje so odmirale in zapuščale svoja apnenčeva ogrodja nastajajočemu masivnemu apnencu, na njih pa so se že bohotile vedno nove naslednice. Na manjših oazah na grebenu so se drenjale vejnate in posamične korale s svojimi spremljevalci. Na robovih grebena so bujno uspevale morske lilije, valovi pa so nagnetli njihove poginule ostanke v luknje in zatišne dele grebena. Ponekod so na grebenu živeli skupaj morske gobe, mahovnjaki in trdoživnjaki (sl. 27 — 3) in apnenčeve alge, le redke pa so foraminifere (sl. 27 — 2). Čudovito pisano življenje na plitvem podmorskem grebenu vstaja pred raziskovalcem, ko odkriva davne okamnele ostanke.

Tudi na Mlinaricah med Vrati in Kotom in zahodno ter severno od Macesnovca, v Dimnikih in na Luknji peči so korale tekozmilijskega tipa in posamične korale, morske gobe in njihovi spremljevalci zgradili okoli 300 m masivnega grebenskega apnenca. Največ koral bo najbrž na severnem in vzhodnem pobočju Rušnate Mlinarice, kjer so bile ugotovljene vrste: *Retiophyllia paraclathrata* (sl. 26 — 2), *R. minima*, ? *Phacelostylophyllum zitteli* (sl. 27 — 1), ? *Actinastraea juvavica* in ? *Pinacophyllum* sp. Med koralami je tod živela tudi svojevrstna morska goba *Cheilosporites tirolensis*, precej pogostne pa so bile še apnenčeve alge rodu *Cayeuxia*. Na drugih krajih so bile najdene še druge korale (*Craspedophyllia* sp., ? *Isastraea austriaca* (sl. 26 — 1), *Distichophyllia norica* (sl. 26 — 1), *Distichophyllum caespitosum*, *Phyllocoenia* sp. in *Thecosmilia cyclica*), nekaj pa nam je gotovo ostalo še skritega.

Med Vrati, Kotom in Krmo je v spodnjem delu norijske stopnje najprej nekaj malega skladnatega dachsteinskega apnenca, ki ga kar

kmalu zamenja masivni grebenski apnenec. Na masivnem apnencu pa leži spet debelo- in drobnoskladnati apnenec, prav takšen, kot je v severni triglavski steni in okolici.

Razmere na vrhu Dimnikov in v zgornjem delu Luknje peči kažejo, da se je morda grebenski norijski razvoj tam še enkrat ponovil, kajti tam je kamnina gotovo neplastnata. Mogoče pa je tudi, da predstavlja zgornji grebenski apnenec narinjeno gmoto cordevolskega apnenca. Ob tem je zanimiva tudi Rjavina (sl. 11), sestavljena iz svetlo sivega masivnega apnenca cordevolske starosti. V enakomerno pogrezajoči laguni so ga ustvarile na gostih alginih tratah živeče diplopore. Prav na vrhu Velike in Male Rjavine se diplopore kar drenjajo v svetlo sivem masivnem apnencu (sl. 12).

Vse kaže, da se je končala zgornjetriasna doba s skladnatim dachsteinskim apnencem in tudi takrat je še obstajala na ozemlju današnjih Julijcev pa tudi v sosednjih Karavankah obsežna karbonatna plošča, prekrita s plitvim šelfnim morjem.

Jurska perioda

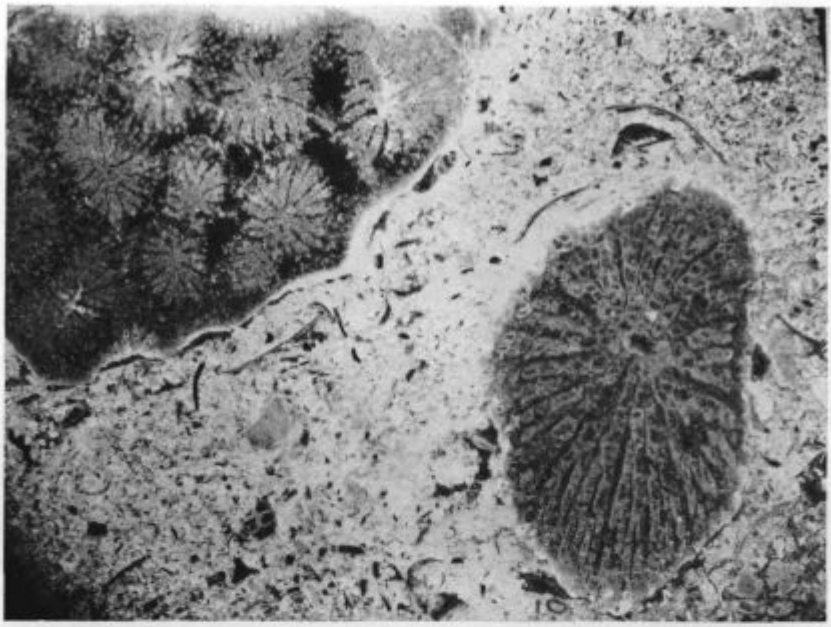
Nekaj malega jurskih plasti se je ohranilo samo na robu meja jeseniške občine in naj bodo tu samo na kratko omenjene. V Luknji, 1750 m visoko, se pokažejo med dvema prelomoma vkleščene mesnato rdeče, rožnate in sivkaste apnenčeve plasti. V pisani kamnini s prostim očesom ni videti fosilov, pač pa jih kar mrgoli v mikroskopskem zbrusku. Drugo najdišče je na stezi iz Luknje proti Gamsovcu, tam, kjer se steza z roba krnice v Krnici po ozki polici ovija okoli ozkega skalnega grebena, se pokaže mesnato rdeč in rožnato siv ploščast apnenec s številnimi ostanki drobcenih živalic. Tik pred ostrim zavojem so na stezi v rožnatem jurskem apnencu zanimivi črnkasto rjavkasti manganovoželezovi gomolji, obdani z različnimi poligonalnimi in okroglastimi okviri. Večkrat so gomolji že odstranjeni in tam zevajo ponvice. Nad apnencem z gomolji in ponvicami je debeloskladnat pisan jurski apnenec, na nekaj krajih više pod gorami poln fosilnih ostankov. Rdečkasti jurski apnenci so na površju tudi na severnovzhodni strani Vernarja in jih na stezi ter ob njej izdaja že barva. Ob tej priložnosti le toliko o malenkostnih jurskih izdankih.

Kenozoik

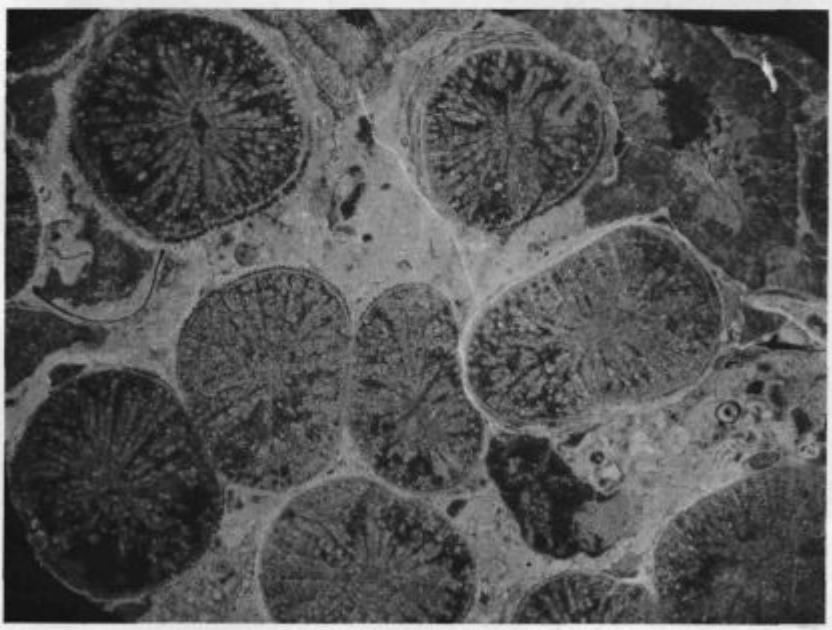
Od kenozojskih plasti poznamo v severnih Julijskih Alpah samo oligocenske kamnine, če seveda pri tem ne upoštevamo pleistocenskih in holocenskih usedlin.

Oligocenska stopnja

V severnih Julijskih Alpah sem našel samo en majhen ostanek oligocenskih plasti, ki jih je tamkaj odkril že F. Teller v začetku stoletja. Leže na severnem pobočju Mežaklje vzhodno od Mojstrane, približno 925 m visoko. Izdanek je ob tistem hudourniškem razu, ki

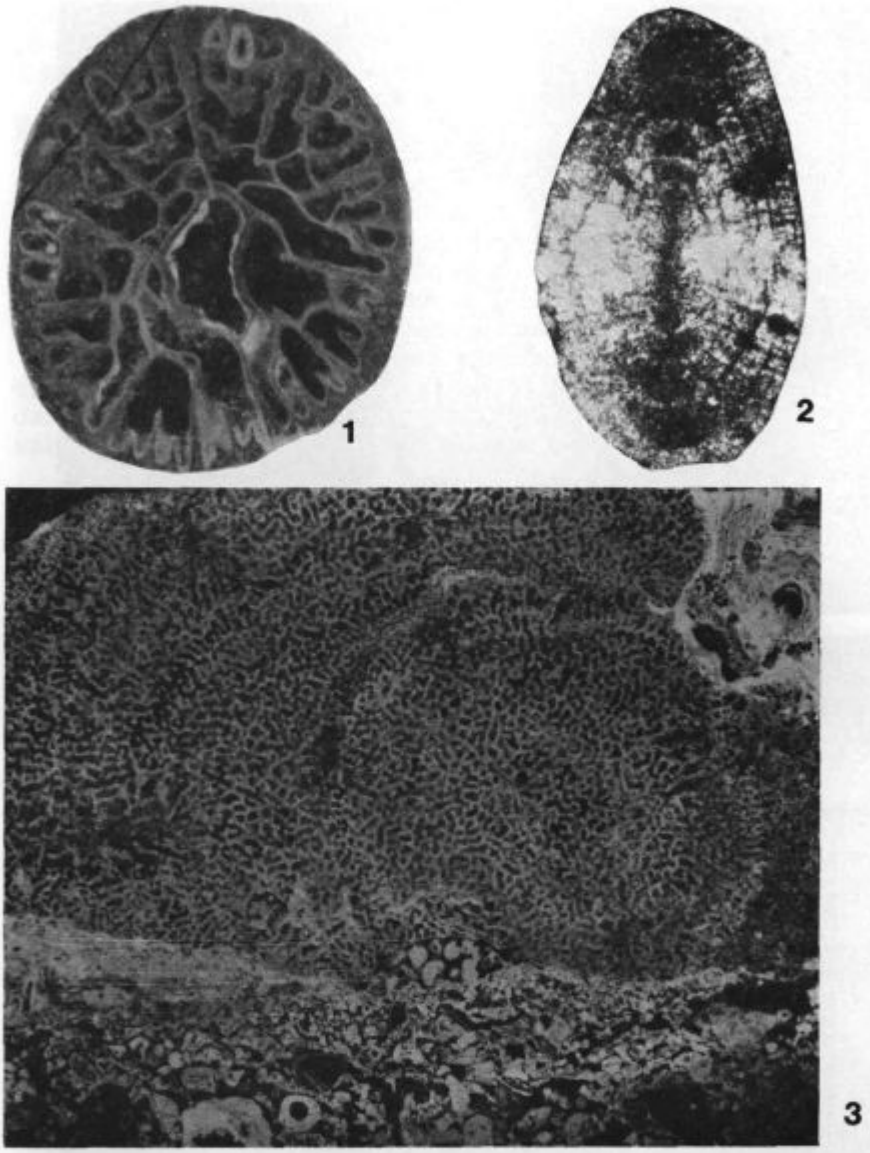

1

2

Sl. 26. Zgornjetriasne norijske korale: 26-1 »*Isastraea*« *austriaca* (zgoraj levo) in *Distichophyllia norica* (desno); Dovški križ, pov., orig., 26-2 *Retiophyllia paraclathrata;* melišče Na prte, pov. orig. Foto M. Grm

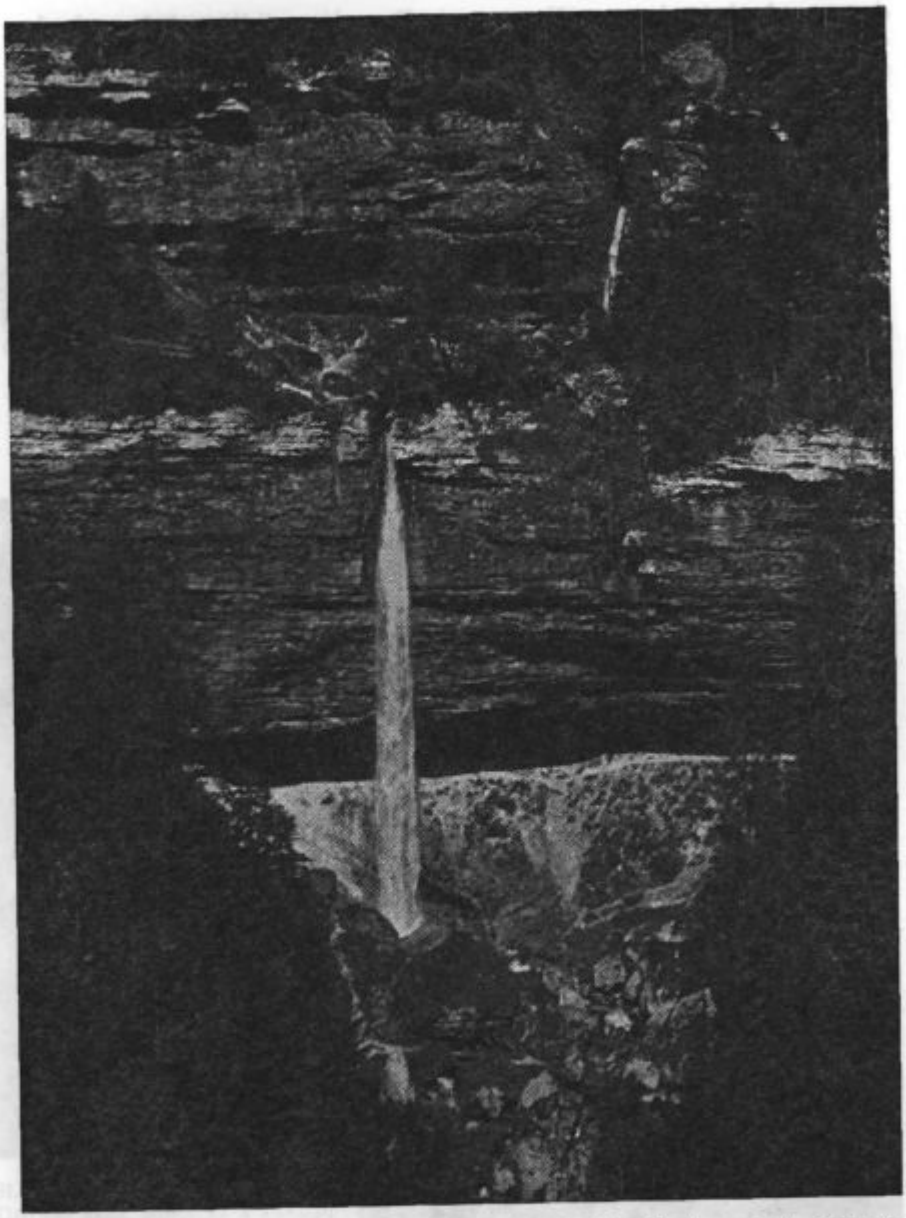
Sl. 27. Zgornjetriasni norijski fosili: 27-1 korala *Phacelostylophyllum zitteli*. Dovški križ, pov., 27-2 luknjičarka *Aulotortus sinuosus*, melišče Na prte, 27-3 trdoživnjak, Rušnata Mlinarica malo pov., vse slike orig. Foto M. Grm

doseže zahodni rob travniškega sveta Pocarije približno južnovzhodno od cestnega mostu čez Savo Dolinko, vzhodno od Mojstrane. V srednjem in vrhnjem delu je raz nasut z debelim gruščem in velikimi skalnimi bloki in se dobrih 20 višinskih metrov nad oligocenskim najdiščem razcepi na dva konca. Oligocenske plasti mole na površje na zahodnem robu raza in so vse skupaj debele le dobrih 10 m. Spodaj leži okoli osem metrov srednjedebelozrnatega konglomerata, sestoječega iz različnih apnenčevih in kremenovih prodnikov in konglomeratnopeščenega veziva. Konglomerat postaja navzgor vedno bolj drobnozrnat in prehaja v modrikasto siv apnenčev peščenjak. Vse njegove plasti so debele okoli poldrugi meter. Na mehanskih usedlinah leži modrikasto siv, siv ali bledo rožnato rjavkast grudast apnenec z morskimi gobami, koralami (sl. 28), redkimi pektenidnimi školjkami in številnimi luknjičarkami. Med njimi je največ miliolid raznih rodov in te vidimo že s prostim očesom v kamnu kot bele pike. Redke so med foraminiferami tudi numulitne hišice, nekaj pa je še drugih okamnelih ostankov. Apnenca je samo okoli 60 cm in predstavlja enotno gmoto z vegasto spodnjo in zgornjo ploskvijo. V posameznih delih je apnenec bolj ali manj laporen, v splošnem pa zelo trden. Na apnencu leži spet ploščast apnenčev peščenjak; svež je modrikasto siv, preperel pa rjavkast, vsebuje precej sljude in drobce poogleneli rastlinskih ostankov. V zgornjem, nekoliko bolj lapornem peščenjaku so posamični veliki polži vrste *Natica crassatina* in druge manjše polžje hišice. Skupaj s polži so tudi zdrobljeni poogleneli rastlinski ostanki, ki so bili semkaj naplavljeni. Na površju je okoli en meter takšnega peščenjaka; zelo verjetno pa je bilo tu odloženih še nekaj več oligocenskih plasti, ki pa leže skrite pod gruščem in v soseščini.

Najbližje podobno razvite plasti najdemo v Bohinju, kjer pa jih je veliko več na površju. Debelejša je tudi apnenčeva skladovnica in veliko je v njej različnih fosilnih ostankov, ki jih pod Mežakljo ni v izobilju. Pomembno pa je, da je najdišče pod Mežakljo najbolj severno najdišče v Julijskih Alpah in na Gorenjskem sploh.

Sl. 28. Oligocenske korale, ki jih obraščajo rdeče alge, vmes so pogostne miliolide, X 12. Severno pobočje Mežaklje, približno 925 m visoko. Negativ zbruska. Foto M. Grm

Sl. 29. Pleistocenska konglomeratna stena v Vratih; čéznjo padata Mali in Veliki Peričnik. Foto A. Ramovš

Čisto drugače kot na pobočju Mežaklje so razvite oligocenske kamnine na obeh straneh Radovne med Vintgarjem in izlivom v Savo Dolinko ter ob desnem savskem bregu, tja do pregrade hidroelektrarne Moste. Tam je vsepovsod le modrikasto siva laporna glina ali sivica in v njej je vse polno hišic različnih foraminifer. F. Cimerman je ugotovil v sivici iz struge Radovne južnovzhodno od Dobrave kar 22 vrst luknjičark. Povsod tam okoli pa je samo enolična kamnina in v njej veliko živalskih ostankov takratnega morskega življenja.

Najmlajši geološki časi in sedanja doba

Po alpskih dolinah od Tamarja in Pišnic do Vrat, Kota in Krme je veliko pleistocenskih moren, podornega skalovja in pobočnega grušča. Gore se tudi v današnji dobi še kar naprej podirajo in s strmin se vsipa pobočni grušč. Južno od Kolovratov med Ratečami in Podkorenom in v Logu vzhodno od Kranjske gore je zanimiv še kar trdno sprijeti pleistocenski konglomerat, ki so ga svojčas tudi lomili na južnem robu Loga za gradbene potrebe, posebno železnice. Zanimive so takratne deltaste plasti, ki vise od Kolovratov proti Ratečam in ne navzdol po savski dolini. Podobne plasti so tudi na karavanški strani pri Kranjski gori. Precej konglomerata je v Vratih in čez konglomeratno steno padata Zgornji in Spodnji Peričnik (sl. 29). Stara in Nova kreda v Tamarju in Kreda v Vratih opozarjajo na zelo drobnozrnato usedlino, ki so jo svojčas tudi kopali, še danes pa jo izkoriščajo v Radovni.

Današnje vode odnašajo pleistocenski material po razih, grapah in strminah iz visokogorskega sveta in z robov dolin vedno niže in niže. Veliko so ga že odnesle iz Julijcev na gorenjsko ravan, na Ljubljansko polje in še daleč naprej. Vse je in bo še naprej v nenehnem spreminjanju in preoblikovanju.

NAJVAŽNEJŠA LITERATURA

Diener, C., 1884: Ein Beitrag zur Geologie des Centralstockes der Julischen Alpen. — Jb. Geol. Reichsanst. *34*, 659—705, Wien.

Kossmat, F., 1913: Die adriatische Umrandung in der alpinen Faltenregion. — Mitt. Geol. Ges. Wien *6*, 61—165, Wien.

Peters, K., 1856: Bericht über die geologische Aufnahme in Kärnten, Krain und dem Görzer Gebiete im Jahre 1855. — Jb. Geol. Reichsanst. 7, 623—691, Wien.

Rakovec, I., 1951: K paleogeografiji Julijskih Alp. — Geogr. vestnik *23*, 109—135, Ljubljana.

Ramovš, A., 1979: Mezozoik v Sloveniji. Biostratigrafski razvoj severnih Julijskih Alp. 2. faza, 40 str.; 1980: 3. faza, 1. del, 21 str., 1980: 3. faza, 2 del, 46 str., 1982: 4. faza, 43 str., 1983: 5. faza, 32. str. Rokopisi, ki jih hrani Tehniški muzej Železarne Jesenice.

Ramovš, A. & Kochansky-Devidé, V., 1979: Karbonske in permske plasti v severnih Julijskih Alpah. — Geologija *22*, 21—54, Ljubljana.

Ramovš, A. & Kochansky-Devidé, V., 1981: Karbonske in permske plasti pri Logu v Julijskih Alpah. — Geologija 24, 91—107, Ljubljana.

Rokopisna geološka karta lista Bovec 1 : 75.000.

Rokopisna geološka karta lista Radovljica 1 : 75.000.
Teller, F., 1901: Jahresbericht des Directors. — Verh. Geol. Reichsanst., —, Wien.
Teller, F., 1910: Geologie des Karawankentunnels. — Denkschr. Math.-naturwiss. Kl. Akad. Wiss. Wien *82*, 143—250, Wien.

ZUSAMMENFASSUNG

Seit 1978 laufende biostratigraphische Untersuchungen haben eine Anzahl von wichtigen und interessanten Ergebnisse mitgebracht. Die früher kaum bekannte jungpaläozoischen Schichten weisen auf eine fast vollständige Oberkarbon- und Permausbildung der benachbarten Südkarawanken auf. Mit Hilfe der Fossilen und lithologischen Besonderheiten konnten Gzhel, — Rattendorf, — Trogkofel, — Neoschwagerinnen- und Oberperm-Schichten nachgewiesen werden. In der weit überwiegenden Trias-Schichtfolge wurden neue Untertrias-Vorkommnise, meist reich an Fossilien, entdeckt.

Anis-Stufe ist als gut gebankter, oft stromatolithischer Dolomit oder massiger Diploporenführender Kalk ausgebildet. Für die Ladin-Schichtfolge sind besonders mergelige Kalke und Mergel mit zahlreichen Muscheln, Involutiniden und Trocholinen sowie Teutloporellen- und Daonellenkalke charakteristisch. Ziemlich häufig kommen chokoladenbraune Porphyrite und Keratophyre und deren Tuffe vor. Weniger verbreitet findet man aber bunte Konglomerat-Bildungen. Das Unterkarn charakterisieren massige patch reef-Kalke mit Korallen, Spongien und Hydrozoen als primären Gerüstbildnern und Spongistromata-Krusten, Tubiphyten und anderen Mikroproblematika als secundären Gerüstbildnern. Auch die Grünalgen *(Diplopora annulata)* bauen massige Kalke auf. Das Oberkarn ist sehr mannigfaltig ausgebildet. Es wird besonders durch dunkelgraue, gut gebankte Kalke mit *Hallobia fallax*, Ammoniten, Conodonten, Krebsreste und einen 84 cm langen Fischrest *(Birgeria* sp.) gekennzeichnet. Typische Ammoniten und Conodonten beweisen die *Klamathites macrolobatus*-Zone und so konnte die Karn-Nor-Grenze nachgewiesen werden. Das Nor und Rhaet sind im westlichen Abschnitt nur als gut gebankte, Stromatholithen- und Onkoiden-reiche Dachsteinkalke ausgebildet. Im östlichen Teil dagegen kommen aber zuunterst gut gebankte Kalke, und darauf folgen Korallen, — Spongien- und Hydrozoen-Riffkalke, die von den gut gebankten Dachsteinkalken überlagert sind.

Der Jura konnte nur in Luknja und am Weg von Luknja zum Bovški Gamsovec als rötlicher Kalk mit zahlreichen Foraminiferen und Mangan/Eisen-Knollen nachgewiesen werden.

Am Nordhang des Mežakla-Plateaus ist sehr bedeutend ein kleines Vorkommen der Oligozän-Schichten. Die bläulichen, grauen oder rötlichen Kalke zwischen den Sandsteinen, Mergeln und Konglomeraten enthalten zahlreiche Korallen-, Hydrozoen- und Milioliden-Reste; seltener sind aber Nummuliten, pectenide Muscheln und Schnecken vorhanden. Im unteren Radovna-Tal kommt ein sehr Foraminiferenreiches Tegel vor, welches meist von Pleistozän-Moränen überdeckt ist.

NUMIZMATIKA

Dušan Prešeren

NADOMESTNI DENAR GORENJSKIH FUŽINARJEV

Nadomestni denar gorenjskih fužinarjev v 19. stoletju

Pri zbiranju in proučevanju raznega numizmatičnega materiala so mi že pred desetletjem prišli v roke zanimivi, motivno zelo različni kovinski žetoni oziroma kovaški boni, ki jih hranijo trije gorenjski muzeji.[1] Tematika se mi je zdela zelo zanimiva, zato sem si zadal nalogo, da raziščem to področje. Pri zbiranju podatkov sem obiskal vse tri muzeje.[2]

Od primerkov nadomestnega denarja so mi najprej prišli v roke kovinski boni kroparskih fužinarjev, nadalje boni iz Železnikov in končno sem zasledil, da so tudi pri Kranjski industrijski družbi (KID) tiskali papirnat zasilni denar. Pri iskanju gradiva v ostalih fužinarskih krajih na Gorenjskem (Tržiču, Bohinju in drugod) za sedaj nadomestnega denarja še nisem zasledil. Menim pa, da so fužinarji tudi v teh krajih uporabljali to vrsto denarja.

Na Savi na Jesenicah ter v drugih fužinah Zoisov in Ruardov so danes znani primerki denarnih bonov, nastali v 19. stoletju zaradi izredno slabega gospodarskega položaja fužinarjev. Vemo, da je bil čas sredi 19. stoletja izjemno težak, saj so bili železarski obrati zastareli, industrijska revolucija v Zahodni Evropi pa je že krepko presegla tehnologijo gorenjskih fužinarjev. Iz virov, ki so mi na voljo, so znani pločevinasti kovaški boni iz Krope in Železnikov ter zasilni denar, tiskan na papirju, ki ga je izdelala KID. Prav gospodarska situacija fužin v tem obdobju in socialni položaj kovačev in fužinarjev v gorenjskih obratih ter splošne družbene razmere, so pogojevale nastanek nadomestnega denarja.

Ustanovitev Kranjske industrijske družbe (KID) in njen nadomestni denar

V začetku 19. stoletja sta bili na Jesenicah, Javorniku in okolici lastnici fužin družini Ruardov in Zoisov.[3] Ti družini sta imeli v svoji lasti fužine v Radovni, Mojstrani, na Plavžu ter Savi na Jesenicah, na Javorniku, v Mostah, v Bohinjski Bistrici in Stari Fužini. Poleg tega sta imeli v lasti obsežne gozdne posesti na Pokljuki in Mežaklji

ter rudnike pri Savskih jamah pod Golico, v Javorniškem Rovtu, pod Stolom, na Begunjščici in drugod. Obe družini sta v prvi polovici 19. stol. še uspešno gospodarili, vendar ju je kmalu prehitel nagli razvoj metalurške proizvodnje v svetu. Zato so fužine in drugi obrati kmalu zastareli, nasledniki prvotnih gospodarjev pa jih niso več uspeli uspešno voditi.

Previsoki stroški proizvodnje in huda konkurenca v svetu, ne nazadnje pa tudi razsipno življenje, je bil vzrok, da so se Zoisi zadolžili pri Luckmannovi banki v Ljubljani. Leta 1848 je znašal dolg 51.514 goldinarjev in je do leta 1868 narastel na 140.000 goldinarjev. Luckmanni, ki so bili lastniki parnega mlina v Ljubljani, so svetovali dolžnikom, naj ustanovijo delniško družbo, ki bi prevzela v upravljanje fužine in omogočila odplačilo dolgov. Parni mlin v Ljubljani, ki naj bi tudi prišel v sklop te družbe, je bil last Javne trgovske družbe, katere lastnika sta bila poleg Lamberta in Carla Luckmanna tudi trgovca C. C. Holzer in V. C. Seunig. Ta družba je uspešno trgovala z Egiptom, Anglijo in Ameriko. Izvažala je predvsem žito in druge mlevske proizvode.

Na pobudo Luckmannov so se ti trgovci sestali z Michelangelom in Sigmundom Zoisom, da bi v Ljubljani ustanovili splošno delniško družbo, ki bi prevzela v upravljanje in financiranje rudarska in industrijska podjetja. Dne 16. junija 1868 je Sigmund Zois vložil v imenu pripravljalnega odbora prošnjo za podelitev koncesije. Notranje ministrstvo na Dunaju je 15. avgusta 1869 predložena pravila potrdilo in obvestilo Sigmunda Zoisa, kot predstavnika koncesionarjev, da je ustanovitev družbe dovoljena. Ustanovni občni zbor je bil 5. septembra 1869 v Ljubljani.

V tem obdobju je bil sprejet tudi sklep o izdaji nadomestnega denarja pri KID. Novo ustanovljena družba je namreč nujno potrebovala sredstva za posodobitev fužin. Pri iskanju finančnih virov so se na seji 19. julija 1869 domenili, da za vsoto 5000 goldinarjev naročijo papirnate bone v vrednostih po 5 goldinarjev, 1 goldinar, 50 krajcarjev in 10 krajcarjev.[4] Seji so prisostvovali baron Michelangelo Zois, Sigmund Zois, V. Seunig, A. Dreo, Johan Luckmann in Carel Luckmann. Prva prošnja za natis denarja je bila poslana na finančno direkcijo v Ljubljani 8. 10. 1869, a je bila 31. 10. 1869 zavrnjena. Ponovna prošnja je bila poslana 16. 11. 1869, nakar jo je 8. 1. 1870 finančna direkcija v Ljubljani sprejela.

Znano je, da so delavci delno dobivali izplačilo v teh »bonih«, s katerimi so lahko kupovali živila v tovarniških kaštah. Ta način izplačevanja delavskih mezd, ki je znan kot truck sistem, so uvedli lastniki manufakturnih delavnic v Angliji že v 18. stoletju. Tudi pri nas v Bohinju je znan tako imenovani »žitni denar« že v 18. stoletju, vendar točen čas pojava ni znan.[5] Sistem je temeljil na dejstvu, da delavcem niso izplačevali vsega zaslužka v denarju, ampak delno z zasilnim denarjem in blagom. Za lastnike je bil to večkratni dobiček, hkrati pa eden od stopnjevanih načinov izkoriščanja delavcev. Izda-

jatelj bonov je s tem prihranil denar za nujne investicije, delavci so morali kupovati v kaštah, ki so bile v njegovi lasti (prodajali so predvsem drugorazredno blago) in s tem sistemom izplačevanja mezd, ki je bilo običajno dvakrat na leto, je imel delovno silo tako rekoč priklenjeno v svojih rudnikih, tovarnah ter delavnicah.

Delavcem, ki so že tako živeli v slabih socialnih razmerah, so se življenjske razmere še poslabšale. Podobne razmere so bile tudi v Kropi, Železnikih, Bohinju, Kamni gorici, Tržiču in drugod. Pri KID so dejansko izdali naslednje zasilne bankovce, ki so ohranjeni v Tehniškem muzeju železarne Jesenice:

1. Nadomestni bankovec za 5 goldinarjev. Velikost 140 × 100 mm, rožnate barve (Tab. I, 2) s tekstom.
2. Nadomestni bankovec za 1 goldinar. Velikost 100 × 135 mm, zelene barve s tekstom (Tab. I, 1).
3. Nadomestni bankovec za 10 krajcarjev. Velikost 100 × 72 mm, modre barve s tekstom (Tab. I, 3).

Boni za 50 krajcarjev niso ohranjeni. Verjetno jih KID sploh ni dala v promet oziroma jih ni dala natisniti. Ohranjeni primerki so bili natisnjeni na navadnem enostransko satiniranem ovojnem papirju.

Kropa in Kamna gorica

Začetki fužinarstva v Kropi segajo v srednjeveško obdobje. Razvijalo se je predvsem v žebljarsko obrt, ki je dosegla višek v 19. stoletju. Fužinarji so tu izkoriščali lahko taljivi bobovec z Jelovice, ki so ga talili v vetrnih pečeh na volka. Na ta način so pridobivali mehko žilavo železo, ki je bilo primerno za izdelavo žebljev. Žeblje so kovali v kovačnicah, ki so jih imenovali vigenjce. Običajno je bila v teh vigenjcih zaposlena cela družina.

Po ustnem izročilu so prvi kovači prišli v Kropo iz Borovelj na Koroškem in od tod izvira značilno pogrkavanje v govorici Kroparjev. Fužinarji in trgovci so po rodu izvirali predvsem iz Italije — Benetk. Benečani so kot pomorščaki za gradnjo in vzdrževanje ladjevja potrebovali veliko žebljarskih izdelkov. Kroparski fužinarji pa niso trgovali le z Benetkami, ampak tudi z drugimi italijanskimi obmorskimi središči. Zaradi že omenjene zastarelosti obratov in slabe tehnologije je gorenjsko fužinarstvo vedno bolj pestila denarna konkurenca, saj se tehnologija kovanja ni dosti spremenila vse od srednjega veka dalje. Lastniki fužin so reševali svoj položaj z izkoriščanjem delovne sile, kovačev. Ti so imeli štirinajsturni delavnik in so dnevno zaslužili 40—50 krajcarjev oziroma 7 do 8 goldinarjev na teden. Letni zaslužek je bil 336 do 386 goldinarjev in če vzamemo, da so bili letni stroški štiričlanske družine 447 goldinarjev, lahko ugotovimo, v kako nemogočih razmerah so živeli. Običajno so bile kovaške družine številnejše, kar je njihove življenjske razmere še poslabšalo.

Tudi v Kropi so kovače in druge fužinarske delavce lastniki fužin v 2. polovici 19. stol. izplačevali delno z nadomestnim denarjem

v obliki kovinskih bonov in tako sproščali nekaj denarja za obnovo dotrajanih obratov. To je bila ena najbolj razvitih oblik izkoriščanja delovne sile.

Po oblikovni strani so bili tako imenovani »kovaški boni« iz Krope bistveno drugačni od jeseniških in tistih iz Železnikov. Vsi znani primerki so bili iz medeninaste pločevine. Na njih so odtisnjene začetnice imen in priimkov izdajateljev in dodana določena znamenja in simboli. Ti boni, ki so se pojavili sredi 19. stoletja, so bolj ali manj kvadratne oblike in kovani samo na eni strani. Ohranjeni so v sledečih oblikah in variantah:

1. Bon je enostransko kovan in ima žig z začetnicama A. S. in med njima križec ali črko T. Na obodu bona so vtisnjene pike, ki obkrožajo začetnici. Velikost 20 × 20 mm, debelina 0,3 mm, teža 1,20 grama (Tab. II, 1).

2. Bon ima enak žig kot prejšnji. Vel. 18 × 18 mm, deb. 0,3 mm, teža 0,90 g (Tab. II, 2).

3. Bon ima enak žig kot prejšnja, je pa diagonalno prerezan in predstavlja polovico vrednosti. Vel. 20 × 20 × 28 mm, deb. 0,3 mm, teža 0,40 g (Tab. II, 3).

4. Bon ima vtisnjen žig z začetnicama A. S., ki ju obkrožajo trije nazobčani krogi; na obodu pa je niz podolgovatih pik. Vel. 17 × 17 mm, deb. 0,2 mm, teža 0,40 g (Tab. II, 4).

5. Bon ima vtisnjen žig z začetnicama C. J. in med njima črko T in tri pike. Pike so v nepravilnem redu razporejene tudi okoli inicialk. Vel. 18 × 18 mm, debelina 0,2 mm, teža 0,65 g (Tab. II, 5).

6. Bon ima žig z začetnicama M. P. in sidrom na sredi. Sidro (simbol upanja) ima zgoraj zaključek v obliki števila 4. Vel. 19 × 19 mm, debelina 0,3 mm, teža 1,03 g (Tab. II, 6).

Izdajatelj nadomestnega denarja v obliki kovinskih bonov pod številkami 1—3 je bil kroparski fužinar Anton Šolar (Shollar) iz Matevžkove veje (1797—1862) tega rodu.[8]

Njegov sin Matevž (1829—1903) je bil najprej samostojen fužinar, ob koncu 19. stol. pa upravnik skupnosti Spodnje fužine, vnuk France Šolar (1868—1949) pa dolgoletni ravnatelj žebljarske zadruge.

Bon pod zaporedno številko 3 moramo najverjetneje pripisati fužinarju Antonu Šolarju (Shollar), ki se je rodil leta 1835 in je izhajal iz Balantove družine.[7] V poročni knjigi je vpisan kot »prodajalec žebljev« in ni bil posebno premožen. Leta 1890 so mu odkupili fužinske služnostne pravice za dva dneva v Zgornji fužini.

Gašper Jelenc je bil naslednji kroparski fužinar, ki je dal kovati nadomestni denar v obliki pločevinastih bonov. Registriranega imamo pod zaporedno številko 5. Njegovi začetnici na bonu sta C. J., kar ustreza podatku iz poročne knjige, kjer je vpisan kot Caspar Jelenz.[8] Njegova družina je imela dva deleža pri Zgornji fužini. Njegov rod pa je kmalu izumrl.

Na kovinskem bonu Matije Pesjaka[9] (1836—1887) iz Kamne gorice je v žigu poleg začetnic imena in priimka tudi sidro, ki so ga

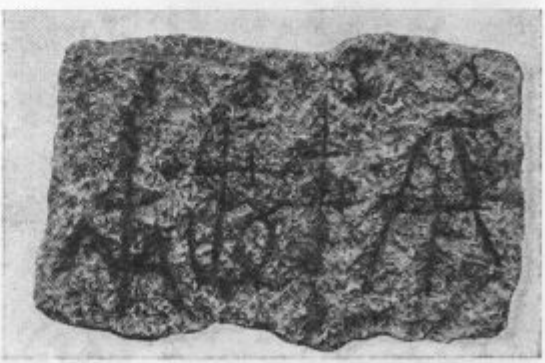

Monogram Matije Pesjaka na vratih njegove hiše v Kropi

trgovci upodabljali kot simbol upanja. Sidro ima na zgornji strani zaključek v obliki arabske številke 4, kar je bil običajni znak fužinarjev, ki so se bavili s trgovino. Za potrditev in dokumentacijo te trditve je treba navesti nekaj dejstev.

Jože Gašperšič v svoji knjižici Vigenjc[10] v sliki in besedi prinaša monogram Matije Pesjaka (1769—1839) iz Krope 17, ki je bil stric Matije Pesjaka iz Kamne gorice. Monogram je ohranjen na železnih kovanih vratih hiše, v kateri je ta kroparski fužinarski podjetnik tedaj živel. V tem monogramu je upodobljen fužinarski simbol številka 4 in letnica 1813, ko so bila vrata izdelana. Kompozicija je podobna tisti, ki se je kasneje pojavila na kovinskih bonih, nima pa upodobljenega trgovskega simbola sidra.

Najstarejša znana upodobitev fužinarskih znakov v obliki števila 4 v kombinaciji s sidrom izhaja iz Bohinja. Na bohinjski strani So-

Napis iz Soteske

teske, vzhodno od Nomenja, na desnem bregu Save Bohinjke, na začetku nekdanje tovorniške poti, imenovane »Štenge«, ki je skozi sicer neprehodno deber med Jelovico in Pokljuko povezovala Bohinj z radovljiško kotlino, se nahaja v skalno steno vsekan napis.[11] Na njem so vklesana štiri znamenja — monogrami in letnica 1554. Ljudsko izročilo ta napis imenuje »turško znamenje« in ga pripisuje času turških roparskih napadov. Istéga mnenja je bil tudi J. V. Valvasor,[12] ki ga je prvi objavil. Znani zgodovinar in raziskovalec železarske preteklosti Alfonz Müllner je bil prvi, ki je ta napis pravilno razumel in razložil.[13] Ti monogrami na napisu so trgovska znamenja — žigi bohinjskih fužinarjev, ki so leta 1554 omenjeno tovorniško pot skozi Sotesko obnovili in uredili tako, da je bila primerna tudi za tovorne živali. Müllner je svoje trditve podkrepil s pomočjo dveh listin, ki sta datirani z 9. in 26. okt. 1586. Na obeh sta pečata izda-

Sveder z žigom iz Stare Fužine

Žig V. Ruarda z Jesenic

jateljev Franza Küechela iz Stare Fužine in Stefana Khralla iz Bohinjske Bistrice. Pečata sta identična prvemu (začetnici monograma P. K.) in drugemu (začetnici monograma S. K.), znamenju na napisu v Soteski.

Tehniški muzej Železarne Jesenice hrani v svoji zbirki železen sveder iz Stare Fužine, ki ima vsekano znamenje izdelovalca.[14] Znamenje je kombinacija fužinarskega znaka v obliki števila 4 in črke K, ki je začetnica izdelovalca Kuharja. To ime je danes ohranjeno kot hišno ime v Stari Fužini.

Številko 4 kot fužinarsko znamenje poznamo tudi s pečata fužinarja Viktorja Ruarda s Save na Jesenicah. V tem primeru je štirica v kombinaciji s črko R (Ruard).[15]

Izvor in razlago tega simbola si moramo poiskati s pomočjo antične mitologije in njenih simboličnih upodobitev. Povezujemo ga z mitološkim zaščitnikom trgovcev Merkurjem, ki so ga upodabljali z značilnim cadicejem — žezlom v obliki palice s krilci v roki. To žezlo se je zaključevalo na vrhu z razpletom dveh kač v obliki nezaključene osmice. Ta simbol osmice je v kasnejših obdobjih postajal vedno

Simbol Merkurja

bolj stiliziran in je v srednjem veku, v obdobju gotike, postal znak za število 4.

Po drugi strani pa je znak v obliki arabskega števila 4 v astrološkem koledarju simbol planeta in božanstva Jupitra, ki je bilo v rimski mitologiji vrhovno božanstvo in s tem ustanovitelj, ohranjevalec in zaščitnik vseh človeških dejavnosti, tudi železarstva in trgovine. Njenov simbol v podobi bliska so kot svoje zaščitno znamenje in znak nosile na čelu rimske legije. Simbol v obliki 4 pa so za svoje zaščitno znamenje prevzeli fužinarji, predvsem kovači, in ga zato dobimo tudi na medeninanstem denarju — kovinskih bonih. Tu se pojavlja v kombinaciji z začetnicami izdajateljev nadomestnega denarja, trgovskim zaščitnim znakom sidrom in drugimi simboli.

Železniki

V 19. stoletju je bil položaj kovačev in drugih fužinarskih delavcev v Železnikih podoben tistemu v Kropi in drugod. Socialne razmere kovačev in delovni pogoji v vigenjcih pa so bili v Železnikih še težji, saj je trajal delavnik 14 ur, delali pa so samo ponoči. Tak režim dela se je v Železnikih ohranil do konca 19. stol. Kovaške družine so bile številne in so živele običajno v enem prostoru. Poleg tega so kovači zaslužili še manj kot v Kropi in to od 11—13 krajcarjev na dan. Nekaj več so zaslužili topilniški delavci, 30—35 krajcarjev na dan, kar pa je bilo še vedno veliko manj kot v Kropi. Tak zaslužek ni zadostoval niti za najnujnejše preživljanje, saj so bile cene živil veliko višje, kot je bila plačilna zmožnost teh delavcev.

V sredi 19. stoletja so bili med najpomembnejšimi lastniki fužin v Železnikih družina Plautzev, ki je imela štiristoletno železarsko tradicijo. Toda najbogatejša in največja družina so bili v tem času v Železnikih Globočniki. Ostali manjši lastniki fužin pa so bili: v Zgornjih Železnikih Andrej Warl, Jožef Troyer, Lovrenc Boncelj, Janez Koblar, Jernej Šolar, Gregor Levičnik, Jožef Martinčič, Andrej Benedik, Jakob Preselj, Matija Tušar, Matija Gašperin, Leopold Frirenreich, Franz Luznar in Jože Gašperin; iz Spodnjih Železnikov pa sta nam znana brata Johan in Anton Globočnik ter Jožef Urbančič, Jožef Martinčič, Gregor Levičnik, Jožef Semen, Franc Koblar in Martin Jerala.* Kot vidimo, so imeli nekateri posest v obeh delih Železnikov.

Sredi 19. stol. se je zaradi istih vzrokov, kot smo jih navedli za druge kraje, tudi tod pojavil nadomestni fužinarski denar. Tudi tod so nekateri lastniki fužin s kovanimi pločevinastimi boni delno izplačevali zaslužek delavcem. Namen je bil isti kot v Kropi, Kamni gorici in na Jesenicah. Danes znani primerki iz Železnikov so torej iz istega časa in tudi po obliki sorodni tistim iz Krope. Osnovni žig na primerkih iz Železnikov je skoraj povsod enak. Zastopan je znani

* Vir: Selška dolina v preteklosti in sedanjosti. Dr. Marija Verbič: Železarstvo in žebljarstvo v Železnikih v prvi polovici 19. stoletja.

simbol 4 v kombinaciji z grško črko omega. O pomenu štirice kot simbolu Merkurja, smo že govorili, medtem ko črka omega v astrološkem koledarju označuje obdobje tehtnice, kar tudi pomeni in simbolizira pošteno trgovsko dejavnost. Poleg teh dveh glavnih simbolov so na bonih še drugi znaki: lok, kljuka ali število 7 in znak v obliki črke P, kar pa je lahko tudi znak za količino (zajemalka?). Ti dodatni znaki verjetno pomenijo določeno vrsto živila oziroma količino živila. Manj verjetno pa je, da so se ti znaki nanašali na posamezne izdajatelje nadomestnega denarja. Razen treh primerkov, ki so kovani iz medeninaste pločevine, so vsi ostali iz plavljene železne pločevine ali pa so imeli kositrno prevleko, ki pa se ni vedno ohranila. Vsi so bolj ali manj kvadratne oblike, izstriženi iz pločevine, imajo pa tudi prirezane vogale. Danes ohranjeni in znani primerki ter njihove variante so:

1. Bon z žigom v obliki števila 4 in črke omega. Velikost 23 × 20 mm, debelina 0,25 mm, teža 1,03 g (Tab. III, 1).

2. Bon z enakim žigom. Različen je zaradi manjših dimenzij, velikost 18 × 18 mm, debelina 0,23 mm, teža 0,99 g (Tab. III, 2).

3. Bon z enakim žigom in dodatnim znakom v obliki loka pod črko omega. Velikost 22 × 23 mm, debelina 0,25 mm, teža 1,02 g (Tab. III, 3).

4. Bon z enakim žigom in dodatkom kot prejšnji. Je slabše izdelan. Velikost 21 × 21 mm, debelina 0,24 mm, teža 1,17 g (Tab. III, 4).

5. Bon z enakim žigom in dodatkom kot prejšnji. Varianta ima manjše dimenzije. Velikost 18 × 15 mm, debelina 0,20 mm, teža 0,58 g (Tab. III, 5).

6. Bon z osnovnim motivom 4 in črko omega, ki pa ima razcepljene konce. Spodaj je kot dodatek vtisnjen znak v obliki ležeče črke P (znak za količino?). Velikost 24 × 23 mm, debelina 0,23 mm, teža 1,16 g (Tab. III, 6).

7. Bon z enakim žigom kot prejšnji, varianta ima manjše dimenzije, velikost 20 × 18 mm, debelina 0,23 mm, teža 0,90 g (Tab. III, 7).

8. Bon z enakim žigom kot prejšnji, s kositrno prevleko. Velikost 20 × 20 mm, debelina 0,3 mm, teža 1,19 g (Tab. III, 8).

9. Bon z osnovnim žigom in spodaj pridanim znakom v obliki sedmice. Velikost 20 × 20 mm, debelina 0,25 mm, teža 1,08 g (Tab. III, 9).

10. Bon z osnovnim žigom in dodatnim znakom v obliki loka. Velikost 21 × 21 mm, debelina 0,25 mm, teža 1,12 g (Tab. III, 10).

11. Bon ima le osnovni žig in ostanke kositrne prevleke. Velikost 20 × 20 mm, debelina 0,25 mm, teža 0,94 g (Tab. III, 11).

12. Bon z enakim žigom kot prejšnji in s kositrno prevleko. Velikost 25 × 23 mm, debelina 0,20 mm, teža 0,87 g (Tab. III, 12), varianta večjih dimenzij.

13. Bon z osnovnim motivom žiga in dodatnim znakom (lok) spodaj. Ima kositrno prevleko. Velikost 24 × 23 mm, debelina 0,20 mm, teža 0,80 g (Tab. III, 13).

14. Bon z istim žigom kot prejšnji. Izstrižen je diagonalno in ima kositrno prevleko. Velikost 24 × 23 mm, debelina 0,21 mm, teža 0,73 g (Tab. III, 14).

15. Bon z osnovnim motivom žiga in dodatnim znakom v obliki sedmice ali kljuke. Ima kositrno prevleko. Velikost 24 × 21 mm, debelina 0,30 mm, teža 1,34 g (Tab. III, 15).

16. Bon z žigom, ki je sestavljen iz črke B, na gornji strani pa ima par ostro zaključenih kljukic, kar verjetno simbolizira količino ali vrsto živila. Kovan je iz medeninaste pločevine. Velikost 24 × 20 mm, debelina 0,20 mm, teža 1,19 g (Tab. III, 16).

17. Bon z žigom, ki ga tvori štirica (4) in črta pod njo. Spodaj sta vtisnjeni še začetnici I. G. Monogram je bil vtisnjen naknadno in to vsaka črka posebej, kajti pri variantah tega bona so med črkama različne razdalje. Izdelan je iz medeninaste pločevine. Velikost 25 × 25 mm, debelina 0,40 mm, teža 2,18 g (Tab. III, 17).

18. Bon z žigom, ki ga predstavlja sidro z zaključkom črke Q na vrhu. Levo je vtisnjena črka I. in desno G., spodaj pa število 20, kar pomeni vrednost 20 krajcarjev. Izdelan je iz medeninaste pločevine. Velikost 25 × 23 mm, debelina 0,80 mm, teža 3,79 g (Tab. III, 18).

Primerka nadomestnega denarja v obliki pločevinastih bonov pod zaporednima št. 17 in 18 (Tab. III, 17—18), ki imata vtisnjeni monogram I. G., moremo brez pomisleka pripisati fužinarski družini Globočnikov in sicer Ivanu (Johanu) Globočniku.[16] Ta je v drugi polovici 19. stol. v Železnikih pridobil večino fužinarskih deležev. Leta 1858 je zgradil valjarno za paličarsko železo in izvedel več izboljšav na plavžih in pečeh. Vsekakor je za to potreboval precej prostega kapitala kar je bil glavni razlog za pojav nadomestnega denarja.

Naslednji železnikarski fužinarski podjetnik, ki je koval sredi 19. stoletja nadomestni denar, je bil Lovrenc Boncelj (št. 16, Tab. III, 15). Na njegovih bonih je bila vtisnjena črka B kot začetnica priimka.[17] Njegovi obrati so se nahajali v Zgornjih Železnikih.

Vse ostale kovinske bone (št. 1—15, Tab. III), ki imajo osnovni motiv žiga štirice (4) in črke omega z že omenjenimi dodatnimi znaki, pa moremo najverjetneje pripisati fužinarski družini Plautzev. Za to govori tudi dejstvo, da so bili vsi dosedaj znani primerki teh bonov najdeni v hiši, ki je nekdaj pripadala tem fužinarjem.

Zadnji predstavnik te družine, ki je tudi dal kovati nadomestni denar, je bil Johan Plautz.[18]

Zaključimo lahko z ugotovitvijo, da se je nadomestni denar kot poseben fenomen pojavil z nastankom tako imenovanih »kašt«, ki so jih lastniki fužin ustanavljali za preskrbo svojega delavstva in svoj lastni dodatni dobiček. Kašte so oddajale živila po svojih cenah, bodisi za plačilo v denarju ali pa za bone, ki so jih lastniki izplačevali delavcem kot predujem na še neizplačano zasluženo mezdo. Kot pričajo ohranjeni dokumenti,[19] so se prve kašte in tako imenovani »žitni denar« pojavile v Bohinju že v 18. stol. Kdaj točno pa se je to zgodilo, nam ni znano in tudi primerki tega nadomestnega denarja se nam

TABELA I

1

2

3

TABELA II

1

2

3

4

5

6

TABELA III

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

niso ohranili. Med ohranjenimi primerki so se sredi prve polovice 19. stoletja pojavili najprej tisti iz Železnikov, ki jih pripisujemo Plautzem, sredi in v drugi polovici 19. stoletja in v Železnikih in Kropi. Nazadnje pa je KID ob svoji ustanovitvi izdala še svoje papirnate primerke nadomestnega denarja.

Kdaj je ta vrsta »denarja« izgubila svoj pomen in aktualnost, ni točno znano. V Kropi se je to najverjetneje zgodilo z nastankom zadruge Plamen leta 1894, drugod pa s prvo svetovno vojno oziroma ob propadu posameznih podjetnikov, ki so ta plačilna sredstva izdajali.

S tem zapisom smo podali pregled vseh dandanes znanih tipov in variant nadomestnega denarja. Nadaljnje raziskave bodo nedvomno podrobneje osvetlile in dopolnile to vejo numizmatike. S tem bomo še podrobneje spoznali težak socialni položaj kovačev in ostalih kovinarskih delavcev ter agonijo gorenjskih fužin v času industrijske revolucije v 19. stoletju.

OPOMBE

1. Nadomestni denar gorenjskih fužinarjev hranijo: Tehniški muzej Železarne Jesenice, Kovaški muzej v Kropi in muzej v Železnikih.
2. Na tem mestu se delavcem iz teh muzejev najlepše zahvaljujem za prijaznost in pomoč.
3. Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem I, 1969, 210 ss, isti, Nastanek Kranjske industrijske družbe, Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik II, 1969, 33 ss.
4. Zapisnik seje je shranjen v arhivu Tehniškega muzeja Železarne Jesenice.
5. Ivan Mohorič, Zgodovina Železarne Jesenice II, 1954, 79 s. (tipkopis).
6. Ta fužinar je bil rojen leta 1797 in se je l. 1820 poročil s Katarino Šobrl (Urbanovo) in nato še l. 1855 s Heleno Soršak (Matijevo). (Vse natančne podatke o rodbinah kroparskih fužinarskih družin mi je ljubeznivo posredoval ing. Janez Šmitek iz Krope, ki se mu na tem mestu najlepše zahvaljujem za pomoč.) Anton Šolar je živel v hiši št. 40 (pri Smukarju v Grabnu). Po letu 1850 se je preselil na Klanec. Sin Matevž je stanoval v Duhovki (Banža) in se nato po letu 1870 preselil v hišo št. 72.
7. Oče Antona Šolarja je bil Luka Šolar. Leta 1813 se je poročil z Rezo Fabijan in živel v Fovšaritnici št. 70. Antonov brat Valant (roj. leta 1828) je bil kovaški podjetnik. Sam Anton se je poročil trikrat: leta 1878 z Lucijo Košir, leta 1884 s Katro Eržen in leta 1889 s Franco Jeglič.
8. Gašper Jelenc je izviral iz stare fužinarske družine, ki je živela v Petnakovci št. 71. Rojen je bil leta 1828 in se leta 1852 poročil z vdovo Lizo Valant, ki je bila trgovka iz Magušarjeve hiše.
9. Matija Pesjak je živel in deloval v Kamni gorici št. 37. V Kropi je imel strica fužinarja, ki se je prav tako imenoval Matija Pesjak (1769—1839) in je živel v hiši št. 17. Tudi ta je imel začetnici M. P., vendar mu glede na čas, v katerem je živel, in na dejstvo, kdaj se pojavijo kovaški boni iz Krope, izdajanja nadomestnega denarja ne moremo pripisovati. Isto velja za Matijo Pirca — Lodnarja (1837—1887) iz Krope, ki je bil sicer sodobnik Matije Pesjaka iz Kamne gorice, vendar bolj reven in malo pomemben fužinar.
10. Jože Gašperšič, Vigenjc 1956, 37 s., sl. 24.
11. Napis je vklesan v poglobljenem četverokotniku (55 × 30 cm) 2,5 m visoko na skalni steni. Njegov odlitek je razstavljen v Tehniškem muzeju Železarne Jesenice.
12. J. V. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, 1689, knj. IV, str. 537.

13. A. Müllner, Geschichte des Eisens in Krain, Goerz und Istrien, 1909, str. 329—332, fig. 116—120.
14. Sveder je muzeju leta 1952 odstopil sedanji lastnik hiše v Stari Fužini št. 63 Franc Boltar, po domače Kuhar (inventarna št. 743).
15. Arhiv Tehniškega muzeja Železarne Jesenice.
16. Ivan Globočnik je skupaj z bratom Antonom leta 1850 prevzel od očeta Jakoba obsežno fužinarsko posestvo. Ta rod izvira iz sredine 17. stoletja in je bil njegov začetnik Jurij Globočnik. Višek je ta družina dosegla v drugi polovici 19. stoletja z Ivanom Globočnikom, ki je bil izdajatelj nadomestnega denarja.
17. Kot možnega lastnika moramo omeniti tudi fužinarja Andreja Benedika, kar pa skoraj ni verjetno, kajti ta je imel v tem času le en fužinski delež.
18. Ta fužinarska družina s štiristoletno železarsko tradicijo je sredi prve polovice 19. stol. zašla v hudo krizo in je kasneje razprodala svoje deleže.
19. Ivan Mohorič, o. c., 79 s.

ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Artikel ist die schwierige Soziallage der slowenischen Schmiede und Arbeiter in Eisenhütten und sowohl auch die verspätete Industrierevolution beschrieben. Diese ist auch für die Eisenhüttebesitzern sehr hart geworden. Deshalb suchten die Aktienbesitzer bald nach der Gründung von KID eine Möglichkeit um die vereinigte Eisenhütte zu modernisieren. Sie gaben Ersatzgeld in der Form der Papiergutscheine im Gesamtwert von 5000 Gulden aus. Ähnliche Situation hatte auch die Eisenhütte- und Schmiedebesitzer aus Kropa und Železniki gezwungen um viele sehr interessante Metallplättchen — sogenannte Schmiedgutscheine auszugeben. Solche »Wertmarken« sind zum Beispiel noch von den Unternehmen wie Anton Šolar, Gašper Jelenc, Matija Pesjak und anderen ausfindig gemacht worden. Auch viele Wertmarken aus Železniki wurden erhalten. Die Besitzer von diesen sind aber noch nicht alle bekannt. Man konnte nur einige davon enthüllen, wie z. B. Johan Plautz, Ivan Globočnik, Lovrenc Boncelj. Wir hoffen aber, daß es mit weiteren Sammeln und Forschungen gelingen wird, die Besitzer genau zu bestimmen. Damit wird aber bessere Vorstellung der schwierigen Lage der Eisenhütter von Gorenjska in der Mitte des 19. Jahrhunderts gegeben.

Borut Razinger

ZGODOVINA PLANIŠKIH ZNAČK

Uvod

Planica in njene skakalnice so naš nacionalni ponos, zato moramo čim več njene zgodovine ohraniti za kasnejše rodove. Del te zgodovine so tudi značke, izdane ob planiških tekmovanjih, ki so se pričela že leta 1934. Literature o planiških značkah ni; pri pregledu člankov o planiških skokih in prireditvah ni o značkah napisano ničesar.

Prvi, ki je skušal zbrati in urediti planiške značke, je bil Saša Suknaič, ki je leta 1976 v samozaložbi izdal prvi katalog »Planiške značke 1934—1976«.[1] Temu poskusu je sledil drugi: »Planiške značke II«,[2] ki ga je izdal isti avtor ob pomoči Rada Čenčiča. Treba je omeniti še katalog k razstavi mariborskega muzeja »Naše stare značke«,[3] v katerem je opisanih tudi šest planinskih značk iz obdobja od 1934 do 1949.

Pri zbiranju podatkov sem si najbolj pomagal z obiski vseh tistih, ki so neposredno ali posredno sodelovali na planiških prireditvah. To so bili predvsem skakalci (Jože Dovžan, Joža Langus, Karel Klančnik, Tone Razinger, Joža Zidar, Mato Krznarič), člani organizacijskega komiteja Planica (dr. Danilo Dougan, Miha Dermota, Svetozar Guček, Vile Bernik, Branko Ahčin, Niko Križanec), člani tekmovalnega odbora (Jože Košir, Slavan Berlisk, Sandi Kotnik), izdelovalci značk (Jeraša), več podatkov pa so posredovali tudi nekateri znani športni delavci in starejši športniki (Stanko Ravnik, prof. Drago Ulaga, Tone Pogačnik, Minca Rabič, Malči Polda, Jože Knific, Božo Kramaršič, Franc Smolej st.), medtem ko so nekaj bistvenih pripomb imeli nekateri zbiralci planiških značk. Posebno koristni so bili pogovori z mojstrom Jerašo, ki je od 1963. do 1979. leta izdelal okrog 100 planiških značk. Vsem, ki so mi pri zbiranju podatkov pomagali, se najlepše zahvaljujem. Pri pisanju sem si pomagal s časopisnimi članki, z uradnimi informacijami organizacijskega komiteja[4] in z novejšo knjigo Planica[5] in s knjigo o ing. Stanku Bloudku,[6] v kateri je opisan prispevek ing. Stanka Bloudka pri gradnji planiških skakalnic in težave, ki jih je imel s priznanjem skakalnic — letalnic pri organiziranju FIS tekmovanj. Članek »Planica med Scilo in Karibdo«[7] med drugim govori tudi o avtorstvu prve skakalnice v Planici; konstruktor le-te naj bi bil gradbenik Ivan Rožman. Članek z naslo-

vom »Planica — nečloveški prepad«[8] opisuje vzdušje, ki je vladalo v Planici na prvi tekmi 23. do 26. marca leta 1934, kjer so bili glavni junaki predvsem Norvežani — brata Birger in Sigmund Ruud, pa tudi naš Novšak, ki je s 66 metri postavil jugoslovanski rekord.

Pregled podatkov

Planiške značke so razdeljene na:

Uradne značke

A — splošne značke,
B — službene značke,
Neuradne značke

Uradne značke je izdajal planiški komite, splošne značke so na tekmah kupovali gledalci, službene pa so nosili udeleženci (skakalci, tehnična služba, RTV itd.).

Neuradne značke pa so nasprotno izdali znani in neznani izdelovalci. Ker so tudi te značke del planiške zgodovine, so posebej obdelane.

Vsako značko sem opisal po istem ključu. Podatke o prireditvah sem črpal iz obstoječe literature (naziv tekme, datum). Letnice izdaje se večinoma ujemajo z letom izdelave. Precej nejasnosti je bilo pri materialih, iz katerih so značke izdelane, zato je bilo potrebno temu posvetiti posebno pozornost. Dimenzije značke ni bilo težko izmeriti, prav tako ne razbrati napis in določiti barve. Za opis barv sem uporabil naslednji sistem: rdeča — bela — modra pomeni zaporedje barv na znački, ki se v drugi barvni varianti lahko zamenja. Težav pri ugotavljanju izdelovalca značke ni bilo. Pod opombo je običajno zapisano, ali se značka pripenja z iglo ali z zaponko ali na kak drug način, upošteval sem tudi druge najnovejše opombe ali zapažanja. Pri določevanju materiala za značke sem uporabil sodobne metode kvantitativne in kvalitativne kemične analize (mikrosonda), pri katerih je za analizo potrebno zelo malo vzorca. Na ta način sem ugotovil celo vrsto novih podatkov. Nekatere od prvih značk (od 1934. do 1941. leta) so iz novega srebra (alpaka), ki je zlitina bakra, cinka in niklja, ne pa iz srebra, kot so mislili nekateri zbiralci. Posebnost so velike okrogle značke premera 40 mm iz štancane pločevine, ki jih je pred vojno izdelovalo podjetje Griesbach-Knaus iz Zagreba, po vojni pa isto podjetje z imenom IKOM Zagreb. Predvojne značke so večinoma iz novega srebra ali medenine, povojne pa tudi iz medenine in pobakrenega cinka.

V času takoj po vojni je bilo veliko pomanjkanje surovin. IKOM si je ob pomanjkanju bakrene pločevine pomagal tako, da je značko izdelal iz cinkove pločevine, ki so jo nato pobakrili. V tem času in tudi v naslednjih letih IKOM najbrž ni izdeloval značk iz nobenih drugih materialov, zato so pozlačene, posrebrene ali ponikljane značke (ki so v obtoku zlasti v zadnjem času) verjetno ponaredki. Tudi razne druge variante, kot so bakrene nepatinirane, lakirane in cinkove

značke lahko uvrstimo med ponaredke. Pregled materialov, iz katerih so značke izdelane, kaže tudi na razvoj tehnologije izdelave. V začetku je bil najbolj pogost material bakrena, kasneje medeninasta pločevina in tombak (baker z nizko vsebnostjo cinka), eloksiran aluminij, plastificiran aluminij ali medenina, posrebren baker, nato pa se pojavijo poniklјane in pozlačene značke.

A. *Splošne značke*

Značilnost predvojnih in prvih povojnih značk je, da so bile izdelane iz bakrene, medeninaste, tombak in alpaka pločevine. Kasneje so se pojavile emajlirane, eloksirane, posrebrene in šele nato barvane značke. Pri barvnih značkah je cela vrsta barvnih variant. Možno je, da so prišle v obtok nekatere značke iz poskusnih serij, ki jih je dal izdelati organizacijski komite Planica kot vzorce. Nekaj značk je bilo izdanih v odtenkih istih barv, kar je nastalo zaradi izdelave več serij ali zaradi pomanjkanja surovin (podatek Jeraša). Te nianse so zanimive samo za zbiralce planiških značk, zato jih v članku ne omenjam posebej. Podobno so se pojavile srebrne oziroma posrebrene in zlate oziroma pozlačene značke, ki so bile prej bakrene ali posrebrene.

Prvi proizvajalec je bil Griesbach-Knaus iz Zagreba, po vojni pa IKOM Zagreb. Nekaj značk je izdelal Štirn iz Ljubljane, nekaj zelo kvalitetnih pa Bertoni iz Italije. Od leta 1963 pa do leta 1979 je značke v glavnem izdeloval Jeraša iz Ljubljane, zadnja leta pa Aurea iz Celja. V zadnjem času so se pojavili različni proizvajalci z različnimi tehnikami izdelave.

Vsaka značka v članku ima črko in številko, podatki za vsako značko pa so naslednji: naslov tekmovanja, datum, nato pa sledijo številčne oznake, ki pomenijo: 1. leto izdaje značke, 2. material, iz katerega je značka izdelana, 3. dimenzije, 4. barve, 5. napisi na znački, 6. izdelovalec in 7. opombe. Pri značkah je dodan tudi kratek opis tekmovanja.

A-1. *Mednarodno tekmovanje, 23.—26. marec 1934*

1. 1934, 2. a) tanka bakrena pločevina, b) debela pločevina — novo srebro, 3. 16 × 36 mm, 4. a) bakrena, b) srebrna, 5. PLANICA, a) rdeč napis, b) moder napis, 6. Štirn Ljubljana, 7. zaponka.

Na prvi planiški tekmi je sodelovalo 14 skakalcev iz treh držav. Norvežan Birger Ruud je bil prvi in je postavil nov svetovni rekord z 92 metri, Albin Novšak pa jugoslovanskega s 66 metri.

A-2. *Mednarodno tekmovanje, 14.—17. marec 1935*

1. 1935, 2. a) tanka medenina, b) tanka pocinkana medenina, c) debela pločevina — novo srebro, d) debela medenina — tombak, 3. 24 × 29 mm, 4. osnovna črna, lahko v modrikastih odtenkih, napis kovinskih barv, 5. PLANICA, 6. Štirn Ljubljana, 7. igla in zaponka.

Na tekmi je sodelovalo 46 udeležencev iz šestih držav: prvi je bil Poljak Stanislaw Marusarz s 95 metri. Nov svetovni rekord je postavil Norvežan Reidar Andersen z 99 metri, Bogo Šramel pa jugoslovanskega z 92 metri.

A-3. *Mednarodno tekmovanje, 10.—15. marec 1936*

1. 1936, 2. medeninasta pločevina, 3. premer 40 mm, 4. kovinska, 5. PLANICA, 6. Griesbach-Knaus Zagreb, 7. zaponka. Na zadnji spodnji strani ima značka poseben nosilec, velik 20 × 3 mm, v katerem je vpeta jugoslovanska zastava. Na tem nosilcu je tudi napis firme.

Na tekmi je sodelovalo 19 skakalcev iz petih držav, najboljši pa je bil Avstrijec Sepp Bradl, ki je prvi na svetu skočil preko 100 metrov in s 101 m postavil nov svetovni rekord. Albin Novšak je bil s skokom 89,5 m sedmi.

A-4. *Skoki za trening, 14.—15. marec 1938*

1. 1938, 2. tanka pločevina iz novega srebra, 3. premer 40 mm, 4. kovinska, 5. PLANICA, 6. Griesbach-Knaus Zagreb, 7. zaponka. Isti nosilec za zastavo kot pri medeninasti znački.

Na tekmi je skakalo 5 skakalcev iz treh držav. Avstrijec Sepp Bradl je postavil nov svetovni rekord 107 m, naš Novšak pa je skočil s padcem 85 m.

A-5. *Teden smuških poletov, 16.—17. marec 1940*

1. 1940, 2. tanka bakrena pločevina, 3. premer 26 mm, 4. kovinska, 5. PLANICA, 6. Štirn Ljubljana, 7. igla.

Na tekmi je skakalo 14 skakalcev iz dveh držav: Sepp Bradl je skočil 101,5 m, Albin Novšak pa 88 m.

A-6. *Teden smuških poletov, 26. februar—1. marec 1941*

1. 1941, 2. masivna značka iz novega srebra, 3. premer 40 mm, 4. kovinska, 5. PLANICA, 6. Griesbach-Knaus Zagreb, 7. zaponka. Na zadnji strani majhen ovalen žig firme.

Na tekmi je skakalo 18 skakalcev iz dveh držav: Nemec Rudi Gering je postavil nov svetovni rekord s 118 m, Rudi Finžgar pa jugoslovanskega s 95 metri.

Na tekmi se je pojavil tudi znak iz blaga, dimenzije 45 × 85 mm z napisom PLANICA, svetlo-temnomodre barve s sliko skakalnice.

A-7. *Teden smuških poletov, 17.—24. marec 1947*

1. 1947, 2. medeninasta pločevina, 3. 22 × 35 mm, 4. kovinska, 5. PLANICA, 6. Štirn Ljubljana?, 7. igla.

Na tekmovanju je sodelovalo 17 skakalcev iz dveh držav, najdlje pa je skočil Rudi Finžgar in postavil s 102 m nov jugoslovanski rekord.

A-8. *Teden smuških poletov, 13.—17. marec 1948*

1. 1948 in dalje, 2. a) masivna pozlačena, b) tanka medenina, c) pobakrena cinkova pločevina, 3. premer 40 mm, 4. kovinska, 5. PLANICA, 6. IKOM Zagreb, 7. zaponka.

Sodelovalo je 25 skakalcev iz petih držav: Švicar Fritz Tschanen je postavil s 120 m nov svetovni rekord, Janez Polda pa s 109 m jugoslovanski rekord.

A-9. *Študijski poleti, 14.—17. marec 1950*

1. 1950, 2. tombak, 3. premer 25 mm, 4. kovinska, 5. PLANICA, 6. IKOM Zagreb, 7. igla.

A-10. *Študijski poleti na 120-metrski skakalnici, 14.—17. marec 1950*

1. 1950, 2. a) bakrena, b) emajlirana, 3. 25 × 32 mm, 4. a) bakrena, b) modro emajlirana, skakalnici beli, rdeča zvezda, 5. PLANICA 1950, 6. IKOM Zagreb, 7. igla, b) pritrjevanje z vijakom in matico ali iglo.

Na tej tekmi sta Jugoslovana Polde in Rudi Finžgar postavila jugoslovanski rekord: oba sta skočila 114 metrov, sodelovalo pa je 19 skakalcev iz treh držav.

A-11. *Mednarodne tekme na 80-metrski skakalnici*

1. 1951, 2. emajlirana značka, 3. a) 20 × 20 mm, 4. svetlomodra, 5. PLANICA 1951, 6. IKOM Zagreb, 7. igla. Obstaja tudi značka, ki ima letnico 1951, premazano z enako barvo, kot je značka. Verjetno je bila v prodaji v naslednjih letih.

A-12. *Teden smuških poletov (KOP), 13.—14. marec 1954. Dvajsetletnica Planice*

1. 1954, 2. a) pobakrena cinkova pločevina, b) pločevina iz novega srebra, 3. premer 40 mm, 4. kovinska, 5. PLANICA 1934—1954, 6. IKOM Zagreb, 7. zaponka.

Na tekmi je najdaljši skok dosegel Norvežan Jack Alfredsen 114,5 m (s padcem celo 119 m), Rudi Finžgar pa je skočil 103 m. Sodelovalo je 39 skakalcev iz osmih držav.

A-13. *Teden smuških poletov (KOP), 8.—10. marec 1957*

1. 1957, 2. medeninasta emajlirana značka. 3. a) 16 × 16 mm, b) 20 × 20 mm, 4. bela-rdeča-zelena, 5. PLANICA, 6. Štirn Ljubljana, 7. igla.

Na tekmi je skakalo 33 skakalcev iz osmih držav, najboljši je bil Helmut Recknagel s 124 metri, najboljši Jugoslovan pa je bil Jože Langus na osmem mestu s 108,5 metra.

A-14. *Teden smuških poletov (KOP), 25.—27. marec 1960. Petindvajsetletnica Planice*

1. 1960, 2. a) bakrena, b) medeninasta, c) posrebrena značka, 3. premer 40 mm, 4. kovinska, 5. zgoraj napis PLANICA, spodaj številka 25 med lovorjevima vejicama, 6. IKOM Zagreb, 7. igla.

Na tekmi je sodelovalo 46 skakalcev iz dvanajstih držav, najboljši je bil Helmut Recknagel s 127 metri, naš najboljši pa je bil Marjan Pečar z osmim mestom in 115 metri.

A-15. *Teden smuških poletov (KOP), 22.—24. marec 1963. Trideset let Planice*

1. 1963, 2. a) eloksiran barvan aluminij, b) emajlirana medenina, 3. 15 × 18 mm, 4. svetlo oziroma temnomodra-bela, napis na črni osnovi, a) barvana, b) emajlirana, 5. PLANICA, v levem zgornjem robu številka 30 v vencu, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla. Zaradi dodatnih naročil je mojster Jeraša izdelal najprej svetlomodre, nato pa temnomodre emajlirane značke.

Na tekmi je skakalo 48 skakalcev iz enajstih držav: prvi je bil Nemec Dieter Bokeloh s 121 metri, naš Pečar pa s 101 metrom enaindvajseti.

A-16. *Teden smuških poletov (KOP), 22.—24. marec 1963. Trideset let Planice*

1. 1963, 2. emajlirana medenina, 3. 13 × 19 mm, 4. modra-bela, napis na rdeči osnovi, 5. 30-letnica Planice, 6. Bertoni Italija, 7. igla.

A-17. *I. memorial Janeza Polde, 7. marec 1965*

1. 1965, 2. zlato eloksiran aluminij, 3. 14 × 19 mm, dimenzija zastave 6 × 9 mm, 4. skakalnica svetlomodra-bela, napis črn, 5. PLANICA, a) brez zvezde v zastavi, b) z naknadno vsekano zvezdo, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla. Po izjavi mojstra Jeraša, ki je pozabil vsekati zvezdo v zastavo, je odšlo v obtok nekaj takih značk; kasneje je napako popravil.

Sodelovalo je 35 skakalcev iz devetih držav, najboljši je bil Nemec Dieter Müller, Marjan Pečar pa je bil s 87 m šesti.

A-18. *Teden smuških poletov (KOP), 25.—27. marec 1966*

1. 1966, 2. emajlirana medeninasta značka, 3. 10,5 × 15 mm, 4. a) temnomodra-bela, napis na rdeči podlagi, b) zelenomodra-bela, napis na črni podlagi, 5. PLANICA, 6. Bertoni Italija, 7. igla. Značke so prišle v prodajo šele leta 1968.

Na tekmovanju je sodelovalo 51 skakalcev iz trinajstih držav; zmagal je Čeh Jiři Raška s 130 metri, naš Peter Eržen je bil osmi.

A-19. *II. Poldov memorial, 26. marec 1967*

1. 1967, 2. zlato eloksiran aluminij, 3. 14 × 19 mm, dimenzija zastave 4 × 6 mm, 4. skakalnica temno ali svetlomodra-bela, napis črn ali moder, 5. PLANICA, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla.

Na tekmi je zmagal Avstrijec Reinhold Bachler z 90,5 m, Ludvik Zajc je bil s 84 metri sedmi.

A-20. *Teden smuških poletov (KOP) na novi letalnici, 21.—23. marec 1969*

1. 1969, 2. plastika, 3. premer 13 mm, 4. modra-bela, 5. PLANICA 69, 6. ?, 7. igla. Značka se je tudi imenovala Planiški dinar, saj so z njo nabirali sredstva za gradnjo nove letalnice.

A-21. *Teden smuških poletov (KOP) na novi 150-metrski skakalnici, 21.—23. marec 1969*

1. 1969, 2. posrebrena, 3. premer 22 mm, 4. srebrna, 5. PLANICA 69, 6. Jeraša Ljubljana, 7. zaponka.

Na tekmi je sodelovalo 55 skakalcev iz dvanajstih držav, najboljši je bil Jiři Raška s 164 metri, nov svetovni rekord je postavil Manfred Wolf s 165 metri, Peter Štefančič pa jugoslovanskega s 150 m.

A-22. *Teden smuških poletov (KOP) na novi 150-metrski skakalnici, 21.—23. marec 1969*

1. 1969, 2. a) bakrena, b) in c) pobarvan aluminij, 3. premer 22 mm, 4. patiniran baker, b) modro, c) sivo pobarvan (razni odtenki), 5. PLANICA 69, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla in zaponka.

A-23. *IV. Poldov memorial, 22. marec 1970*

1. 1970, 2. srebrno eloksiran aluminij, 3. 14 × 19 mm, zastava dimenzije 4 × 6 mm, 4. skakalnica temnomodra-bela, napis črn, 5. PLANICA, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla.

A-24. *V. Poldov memorial, Pokal Kongsberg, 28. marec 1971*

1. 1971, 2. posrebrena značka, 3. premer 23 mm, 4. srebrna, 5. V. Poldov memorial 71, a) planine, b) sprememba obrisa planin, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla in zaponka.

Najboljši na tekmi je bil Nemec Hans Georg Aschenbach, naš najboljši pa Peter Štefančič.

A-25. *Kandidat za svetovno prvenstvo 1972*

1. 1971, 2. posrebrena značka, 3. premer 23 mm, 4. srebrna, 5. PLANICA 72 JUGOSLAVIJA, 6. Jeraša Ljubljana, 7. zaponka.

A-26. *I. svetovno prvenstvo v poletih na novi 160-metrski skakalnici, 24.—26. marec 1972*

1. 1972, 2. posrebrena osnova, napis in skakalec pozlačena, 3. 16 × 30,5 mm, 4. kovinska, 5. FIS Planica 72, 6. Bertoni Italija, 7. igla.

A-27. *I. svetovno prvenstvo v poletih na 160-metrski skakalnici, 24.—26. marec 1972*

1. 1972, 2. posrebrena in obarvana značka, 3. premer 30 mm, 4. smuči a) nepobarvane, b) modre, c) črne, skakalec na modri osnovi, 5. I. svetovno prvenstvo v poletih Planica '72 FIS, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla.

Na tekmi je sodelovalo 58 skakalcev iz štirinajstih držav; prvi je bil Švicar Walter Steiner s 158 metri, Peter Štefančič je bil deseti. Steiner in naš Pudgar sta s padcem skočila 163 m.

A-28. *I. svetovno prvenstvo v poletih na 160-metrski skakalnici, 24.—26. marec 1972*

1. 1972, 2. posrebrena in obarvana značka, 3. 14 × 31 mm, 4. a) napis FIS izbočen, skakalec in napis planica 72 bakrene barve, b) napis FIS vbočen in modro pobarvan, skakalec in napis planica 72 bakrene barve, 5. FIS planica 72, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla in zaponka.

A-29. *I. svetovno prvenstvo v poletih na 160-metrski skakalnici, 24.—26. marec 1972*

1. 1972, 2. medeninasta emajlirana in plastificirana značka, 3. 11 × 27 mm, 4. rdeča-bela-rdeča, napisi zlati, 5. FIS planica 72, 6. ČSR, 7. igla.

A-30. *VI. Poldov memorial na 120-metrski skakalnici, 23.—24. marec 1973*

1. 1973, 2. posrebrene značke, 3. 19 × 19 mm, 4. a) modra barvana, b) bela barvana, c) modra lakirana, d) srebrna lakirana, e) modra plastificirana, f) bela plastificirana, 5. 6. Poldov memorial 73, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla. Obstaja cela vrsta barvnih variant lakiranih značk.

Na tekmi je skakalo 56 skakalcev iz desetih držav; prvi je bil Walter Steiner, Marjan Mesec pa je bil s skokom 129 m peti.

A-31. *Teden smuških poletov (KOP) na 160-metrski skakalnici 15. do 17. marec 1974, Štirideset let Planice*

1. 1974, 2. bakrena značka, 3. premer 33 mm, 4. patiniran baker, 5. PLANICA, v desnem zgornjem kotu številka 30 in letnici 1934 1974, 6. UKO Kropa, 7. zaponka.

Na tekmi je sodelovalo 38 skakalcev iz enajstih držav; Walter Steiner je bil prvi in s 169 m postavil nov svetovni rekord (s padcem je skočil celo 177 m), najboljši Jugoslovan je bil Janez Demšar na 16. mestu.

A-32. *Teden smuških poletov (KOP) na 160-metrski skakalnici, 15. do 17. marec 1974, Štirideset let Planice*

1. 1974, 2. pozlačena obarvana značka, 3. 22 × 22 mm, 4. zlata, na modri osnovi zlata čaplja, 5. PLANICA 1934—1974, 6. Bertoni Italija, 7. igla. Prvič se na planiški znački pojavi nov simbol Planice — čaplja.

A-33. *Teden smuških poletov (KOP) na 160-metrski skakalnici, 15. do 17. marec 1974*

1. 1974, 2. a) in b) medenina, c) in d) tombak, polirana plastika, 3. 15 × 19 mm, 4. ac) bela osnova, skakalec moder, bd) modra osnova, skakalec bel, 5. PLANICA 74, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla.

A-34. *Pokal Kongsberg na 120-metrski skakalnici, 11.—13. april 1975*

1. 1975, 2. posrebrena obarvana značka, 3. 22 × 22 mm, 4. srebrna, šest državnih zastav v barvah, 5. KONGSBERG PLANICA 75, 6. Bertoni

Italija, 7. igla. Na znački so zastave Italije, Jugoslavije, Avstrije, Francije, Švice in Nemčije.

Na tekmi je skakalo 42 skakalcev iz 6 držav; najboljši je bil s 128 m Avstrijec Toni Innauer, najboljši Jugoslovan je bil Janez Lošt-rek na 3. mestu s skokom 118 m.

A-35. *VII. Poldov memorial, 11.—13. april 1975*

1. 1975, 2. posrebrena obarvana značka, 3. 16 × 16 mm, 4. ab) srebrna, c) modra, 5. 7. Poldov memorial 75, pri b) roka skakalca izven črnega roba, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla.

Tekmovalci so skakali na 120-metrski skakalnici; najboljši je bil Avstrijec Willy Pürstl, drugi je bil Bogdan Norčič.

A-36. *Pokal Kongsberg na 120-metrski skakalnici, 19.—21. marec 1976*

1. 1976, 2. ponikljana značka, 3. 13 × 19 mm, 4. srebrna-temnomodra-svetlomodra, 5. KONGSBERG PLANICA 76, 6. Aurea Celje, 7. igla.

Na tekmi je sodelovalo 42 skakalcev iz devetih držav; zmagal je Hans Wallner, drugi je bil Bogdan Norčič.

A-37. *VIII. Poldov memorial na 120-metrski skakalnici, 19.—21. marec 1976*

1. 1976, 2. a, b) aluminij, c, d) medenina, e, f) tombak, polirana plastika, 3. 17 × 17 mm, 4. a, c, e) osnova bela, skakalec na črni podlagi, b, d, f) osnova modra, skakalec na črni podlagi, 5. 8 POLDOV MEMORIAL 76, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla.

Na tekmi je najdalj skočil Elimää — 132 m, Norčič pa 129 m. Tekmovanje je bilo prekinjeno in odpovedano.

A-38. *Prijatelj Planice*

1. 1976, 2. pozlačena barvana in plastificirana značka, 3. 19,5 × 23 mm, 4. zlata čaplja na modri podlagi, 5. PLANICA, 6. Kuclar Ljubljana G. K. G., 7. igla.

A-39. *Prijatelj Planice*

1. 1976, 2. a, b, c) medeninasta barvana plastificirana, d) ponikljana barvana plastificirana, 3. 19,5 × 19,5 mm, 4. a) bela, b) modra, c) rdeča, d) modra; zlata čaplja na barvni podlagi, 5. brez napisa, 6. Kuclar Ljubljana G. K. G., 7. igla.

A-40. *Prijatelj Planice*

1. 1976, 2. medenina barvana plastificirana, 3. premer 19 mm, 4. a) bela, b) modra, c) rdeča, 5. brez napisa, 6. Kuclar Ljubljana G. K. G., 7. igla.

A-41. *Prijatelj Planice*

1. 1977, 2. a, b, c) medenina, d, e, f) ponikljana, 3. 18 × 18 mm, 4. a, d) bela, b, e) modra, c, f) rdeča, 5. PRIJATELJ PLANICE, 6. ČSSR, 7. igla.

A-42. *Kandidat za svetovno prvenstvo 1979*

1. 1977, 2. a) pozlačena, b) ponikljana, c) bakrena, 3. 18 × 20 mm, 4. kovinska, 5. PLANICA KANDIDAT ZA 5. SVETOVNO PRVENSTVO V POLETIH, 6. Likovnik Ljubljana, 7. igla.

A-43. *Teden smuških poletov (KOP) na 160-metrski skakalnici, 18. do 20. marec 1977*

1. 1977, 2. a) pozlačena, b) ponikljana, c) bakrena, d) ponikljana barvana, 3. 13 × 16 mm, 4. zlata, b) srebrna, c) patiniran baker, d) svetlomodra, 5. PLANICA 77, 6. Aurea Celje, 7. igla.

Na tekmi je sodelovalo 23 skakalcev iz šestih držav; najboljši je bil Avstrijec Reinhold Bachler s 172 m. Norčič pa je bil s skokom 168 m (novi jugoslovanski rekord) četrti.

A-44. *Teden smuških poletov (KOP) na 160-metrski skakalnici, 18. do 20. marec 1977*

1. 1977, 2. posrebrena, 3. 11 × 19 mm, 4. srebrna, napis: a) rdeč, b) bel, c) moder, 5. PLANICA 77, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla. V plastičnem etuiju.

A-45. *IX. Poldov memorial na 120-metrski skakalnici, 19. marec 1978*

1. 1978, 2. posrebrena značka, 3. 11 × 26 mm, 4. črna-srebrna, 5. 9. Poldov memorial, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla.

Na prireditvi je sodelovalo 38 skakalcev iz sedmih držav. Nemec Peter Leitner je bil prvi s skokom 130 m, Bogdan Norčič pa drugi s 122 m.

A-46. *IX. Poldov memorial na 120-metrski skakalnici, 19. marec 1978*

1. 1978, 2. posrebrena značka, 3. 13 × 16 mm, 4. osnova srebrna, a) napis črn, ozadje srebrno, b) napis črn, ozadje modro, 5. 9. Poldov memorial, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla.

A-47. *V. svetovno prvenstvo v smuških poletih na 160-metrski skakalnici, 14.—18. marec 1979*

1. 1979, 2. ponikljana značka, 3. 12 × 28 mm, 4. a) temnomodra, b) svetlomodra, c) zelenomodra, d) rdeča, e) rjava, 5. FIS, 5. Svetovno prvenstvo v poletih PLANICA 1979, 6. Aurea Celje, 7. igla. Značka b) ima napako: napis FIS je brez smuči.

Na tekmi je sodelovalo 53 skakalcev iz trinajstih držav, s 169 metri pa je bil najboljši Avstrijec Armin Kogler; naš Primož Ulaga je bil šestindvajseti.

A-48. *V. svetovno prvenstvo v smuških poletih na 160-metrski skakalnici, 14.—18. marec 1979*

1. 1979, 2. a) ponikljana, b) medeninasta, 3. premer 15 mm, 4. modra-rdeča-oražna-bela, napis kovinski, 5. PLANICA 1979 Jugoslavija, 6. Aurea Celje, 7. igla.

A-49. *V. svetovno prvenstvo v smuških poletih na 160-metrski skakalnici, 14.—18. marec 1979, Petinštirideset let Planice*

1. 1979, 2. a) ponikljana, b) pozlačena značka, 3. 18 × 29 mm, 4. modra-bela-rdeča na kovinski osnovi, 5. 45 PLANICE 1934 1979, 6. Aurea Celje, 7. igla.

A-50. *V. svetovno prvenstvo v smuških poletih na 160-metrski skakalnici, 14.—18. marec 1979*

1. 1979, 2. a) medeninasta barvana, b) medeninasta emajlirana, 3. premer 40 mm, 4. modra-rdeča-oranžna-bela na zlati osnovi, 5. PLANICA 1979 JUGOSLAVIJA FIS, 6. Aurea Celje, 7. zaponka.

A-51. *V. svetovno prvenstvo v smuških poletih na 160-metrski skakalnici, 14.—18. marec 1979*

1. 1979, 2. a) ponikljana, b) pozlačena značka, 3. 20 × 33 mm, 4. rdeča-bela-modra na kovinski podlagi, 5. 5. SVETOVNO PRVENSTVO V POLETIH PLANICA 79 JUGOSLAVIJA, FIS, 6. Aurea Celje, 7. igla.

A-52. *V. svetovno prvenstvo v smuških poletih na 160-metrski skakalnici, 14.—18. marec 1979*

1. 1979, 2. pozlačena značka, 3. 19 × 21 mm, 4. rdeča-bela-modra, čaplje; a) bela-zlata-bela, b) bela-zlata-rdeča, 5. 5. SVETOVNO PRVENSTVO PLANICA 79 JUGOSLAVIJA FIS, 6. Jeraša Ljubljana, 7. igla.

A-53. *V. svetovno prvenstvo v smuških poletih na 160-metrski skakalnici, 14.—18. marec 1979*

1. 1979, 2. a) ponikljana, b, c, d) pozlačena značka, 3. 17 × 18 mm, 4. rdeča-bela-modra na kovinski osnovi. Barve čapelj: a) modra-srebrna-modra, b) bela-zlata-bela, c) bela-zlata-rdeča, d) rdeča-zlata-rdeča.

A-54. *V. svetovno prvenstvo v smuških skokih na 160-metrski skakalnici, 14.—18. marec 1979*

1. 1979, 2. a) pozlačena, b) ponikljana, c) bakrena, 3. 6 × 23 mm, 4. kovinska, 5. PLANICA 79 JUGOSLAVIJA, 6. Aurea Celje, 7. igla.

A-55. *34. državno prvenstvo v skokih*

1. 1979, 2. a, b) bakrena, c, d) ponikljana, e) pozlačena, 3. 13 × 25 mm, 4. a) kovinska patinirana, b, c) rdeča-bela-modra, d, e) kovinska, 5. PLANICA SZJ 34. DRŽAVNO PRVENSTVO, 6. ?, 7. Igla.

A-56. *X. Poldov memorial, 21.—22. marec 1980*

1. 1980, 2. pozlačene pobarvane značke, 3. 16 × 21 mm, 4. a) bela-rdeča, b) rdeča-bela, c) bela-modra, d) modra-bela, 5. 10. MEMORIAL J. POLDE PLANICA 80, 6. Aurea Celje, 7. igla.

Sodelovalo je 56 tekmovalcev iz desetih držav. Prvi je bil Avstrijec Hubert Neupert s 130 metri, Primož Ulaga pa s 119 metri četrti.

A-57. *X. Poldov memorial, 21.—22. marec 1980*

1. 1980, 2. pozlačena pobarvana značka, 3. premer 20 mm, 4. a) rdeča-bela, b) modra-bela, 5. 10. MEMORIAL JANEZA POLDE PLANICA 1980, 6. Aurea Celje, 7. igla.

A-58. *X. Poldov memorial, 21.—22. marec 1980*

1. 1980, 2. pozlačena pobarvana značka, 3. premer 30 mm, 4. a) rdeča-bela, b) modra-bela, 5. 10. MEMORIAL JANEZA POLDE PLANICA 80, 6. Aurea Celje, 7. zaponka.

A-59. *I. svetovni pokal v smučarskih skokih, 21.—22. marec 1980*

1. 1980, 2. pozlačena značka, pobarvana, 3. 16 × 20 mm, 4. a) rdeča, b) modra, c) rdeča-bela-modra, d) modra-bela-rdeča, 5. 1 SVETOVNI POKAL PLANICA 80, 6. Aurea Celje, 7. igla.

A-60. *I. svetovni pokal v smučarskih skokih, 21.—22. marec 1980*

1. 1980, 2. pozlačena pobarvna značka, 3. ovalna, 18 × 20 mm, 4. a) rdeča, b) modra, c, d) modra-bela-rdeča, e, f) rdeča-bela-modra. Napisi na čaplji: na a, c in e) rdeče barve, na b, d, in f) modre barve. 5. 1. SVETOVNI POKAL PLANICA 1980, 6. Aurea Celje, 7. igla.

A-61. *I. svetovni pokal v smučarskih skokih, 21.—22. marec 1980*

1. 1980, 2. pozlačena pobarvana značka, 3. premer 18 mm, 4. a) modra-bela, b) bela-modra, c) rdeča-bela, d) modra-rdeča, 5. 1. SVETOVNI POKAL PLANICA 21—22. 3. 1980, 6. Aurea Celje, 7. igla.

A-62. *Alpski pokal mladinci*

1. 1980, 2. ponikljana značka, pobarvana, 3. 15 × 30 mm, 4. rdeča-bela-modra, 5. ALPSKI POKAL MLADINCI PLANICA 80 FIS, 6. ?, 7. igla.

A-63. *OPA Cup*

1. 1980, 2. ponikljana pobarvana značka, 3. 17 × 17 mm, 4. temnomodra-svetlomodra na kovinski osnovi, 5. OPA CUP PLANICA 80, 6. Primožič Kranj, 7. igla.

A-64. *35. državno prvenstvo v skokih*

1. 1980. 2. ponikljana pobarvana značka, 3. 13 × 25 mm, 4. rdeča-bela-modra, 5. PLANICA 35. DRŽ. PRV. 80, 6. ?, 7. igla,

A-65. *OPA Cup in 35. državno prvenstvo*

1. 1980, 2. ponikljana pobarvana značka, 3. 11 × 19 mm, 4. svetlomodra, 5. PLANICA 80 OPA CUP 35 PRVENSTVO SFRJ IN SRS, 6. NOVA Ljubljana, 7. igla.

A-66. *I. svetovni pokal v smučarskih skokih, 21.—22. marec 1980*

1. 1980, 2. a) baker, b) ponikljana, c) pozlačena čaplja, 3. 20 × 21 mm, 4. kovinska, 5. nima, 6. Aurea Celje, 7. igla.

A-67. *Finale svetovnega pokala v smuških skokih, 21.—22. marec 1981*

1. 1981, 2. ponikljana pobarvana značka, 3. 18 × 18 mm, 4. a) bela-modra, b) modra-bela, c) bela-rdeča, d) modra-rdeča, 5. PLANICA 81, 6. Aurea Celje, 7. igla.

Na tekmi je sodelovalo 83 skakalcev iz šestnajstih držav. Zmagal je Norvežan Jensen Dag Holmen s skokom 98,5 m, Bogdan Norčič je bil dvajseti.

A-68. *Finale svetovnega pokala v smuških skokih, 21.—22. marec 1981*

1. 1981, 2. ponikljana pobarvana značka, 3. 18 × 18 mm, 4. a) temnomodra, b) svetlomodra, c) zelenomodra, d) rdeča, 5. PLANICA, 6. Aurea Celje, 7. igla.

A-69. *Finale svetovnega pokala v smuških skokih, 21.—22. marec 1981*

1. 1981, 2. pozlačena čaplja, 3. 16 × 20 mm, 4. kovinska, 5. nima, 6. Aurea Celje, 7. igla.

A-70. *Finale svetovnega pokala v smuških skokih, 21.—22. marec 1981*

1. 1981, 2. a) ponikljana, b) pozlačena, 3. premer 30 mm, 4. raznobarvne značke — zastave udeležencev, 5. PLANICA, 6. Aurea Celje, 7. varnostna zaponka.

A-71. *36. državno prvenstvo na 90- in 120-metrski skakalnici, 7. in 8. februarja 1981*

1. 1981, 2. ponikljana značka, 3. ovalna 10 × 17 mm, 4. a) modra, b) bela, c) rdeča, 5. 38. PRVENSTVO SFRJ Planica 81, 6. NOVA Ljubljana, 7. igla.

A-72. *Alpski pokal*

1. 1981, 2. medenina, 3. 15 × 15 mm, 4. temnomodra, zgoraj jugoslovanska zastava, 5. PLANICA 81 alpski pokal, 6. NOVA Ljubljana, 7. igla.

A-73. *Finale svetovnega pokala v smučarskih skokih na 70- in 90-metrski skakalnici, 26.—28. marca 1982*

1. 1982, 2. pozlačene značke, 3. 17 × 20 mm, 4. a) rdeča-modra-bela, b) bela-rdeča-modra, c) modra-bela-rdeča, 5. 82 PLANICA, 6. Aurea Celje, 7. igla.

Tekmovalo je 70 tekmovalcev iz petnajstih držav. Zmagal je Norvežan Ole Bremseth s 120 m, Miran Tepeš pa je bil s skokom 108 m osmi.

A-74. *Finale svetovnega pokala v smučarskih skokih na 70- in 90-metrski skakalnici, 26.—28. marca 1982*

1. 1982, 2. pozlačene značke, 3. premer 20 mm, 4. a) bela-rdeča-modra, b) rdeča-modra-bela, c) modra-bela-rdeča, 5. PLANICA 82 FIS, 6. Aurea Celje, 7. igla.

Najboljši je bil Norvežan Ole Bremseth, najboljši Jugoslovan Miran Tepež (108 in 107 m).

A-75. *Finale svetovnega pokala v smučarskih skokih na 70- in 90-metrski skakalnici, 26.—28. marec 1982*

1. 1982, 2. a) ponikljana, b, c) pozlačena značka, 3. 18 × 20 mm, 4. a) modra-bela, b) modra-bela, c) bela-modra, 5. PLANICA, 6. Aurea Celje, 7. igla.

A-76. *37. državno prvenstvo, februar 1982*

1. 1982, 2. ponikljane značke, 3. ovalna 10 × 17 mm, 4. a) rdeča, b) modra, c) bela, 5. PRVENSTVA SFRJ Planica, 6. NOVA Ljubljana, 7. igla.

A-77. *Tekma treh dežel, 19. in 20. december 1983*

1. 1983, 2. ponikljana značka, 3. ovalna 20 × 36 mm, 4. osnovna bela, italijanska, avstrijska in jugoslovanska zastava, 5. Planica 83, 6. NOVA Ljubljana, 7. zaponka.

Na tekmi je sodelovalo 67 skakalcev iz štirinajstih držav. Na 70-metrski skakalnici je bil prvi Finec Nykenen (92 m), drugi pa Primož Ulaga (93), medtem ko je bil na 90-metrski skakalnici prvi Ulaga (97,5 m), drugi pa Kanadčan Bulau (97,5 m).

A-78. *38. državno prvenstvo*

1. 1983. 2. ponikljana značka, 3. 16 × 23 mm, 4. a) bela, b) rdeča — spodaj jugoslovanska zastava, 5. 38. DRŽAVNO PRVENSTVO PLANICA '83, 6. NOVA Ljubljana, 7. igla.

Državno prvenstvo naj bi bilo 25. 12. 1983 v Planici, vendar je bilo zaradi veliko novozapadlega snega prestavljeno na Igman. Tako tekme v Planici sploh ni bilo.

A-79. *Kandidat za svetovno prvenstvo 1985*

1. 1983, 2. pozlačena značka, 3. 15 × 17 mm, 4. rdeča-zlata-bela, 5. PLANICA na zadnji strani značke!, 6. ?, 7. igla.

Finale svetovnega pokala v smučarskih skokih 26.—27. marec 1983. Za to tekmovanje ni bila izdana niti ena značka!

A-80. *Tekma treh dežel, 8. 1. 1984*

1. 1984, 2. ponikljana značka, 3. 19 × 19 mm, 4. srebrna osnova z avstrijsko, italijansko in jugoslovansko zastavo, 5. PLANICA TARVISIO VILLACH 84, 6. NOVA Ljubljana, 7. igla.

A-81. *Tekma treh dežel, 8. 1. 1984*

1. 1984, 2. ponikljana značka, 3. premer 40 mm, 4. srebrna osnova z avstrijsko, italijansko in jugoslovansko zastavo, 5. PLANICA VILLACH TARVISIO FIS, 6. NOVA Ljubljana, 7. zaponka.

A 1

A 2b

A 3
A 4

A 5

A 6
A 8

A 7

A 9

A 10a

A 11

A 13

A 12a

A 14b

PLANICA
30 LETNICA PLANICE
PLANICA
PLANICA
PLANICA
69
A 15b
A16
A 17
A 18a
A 19
A 20
A 21
A 22
PLANICA
A 23
A 24a
A 24b
A 25
FIS
planica72
A 26
A 27a
FIS
FIS
FIS
A 28a
A 28b
A 29
73
MEMORIAL
6POLDOV
A 30f
40
PLANICA
A 31
A
PLANICA
1934 1974
A 33c
A 32
KONGSBERG
A 34
A 35

A 36

A 37 b

A 38

A 39 a

A 40 b

A 42 b

A 41 c

A 44 a

A 43 a

A 46 a

A 45

A 47 b

A 47 d

A 48

A 49 a

A 51 a

A 52 b

A 50 b

A 53 b

A 54 c

A 55c

A 56a

A 57b

A 58a

A 59c

A 66

A 60c

A 61a

A 63

A 62

A 64

A 65

A 67a

A 68b

A 69

A 70a

A 71b

A 72

A 73a

A 74a

A 75c

A 76a

A 77

A 78 a

A 79

A 80

A 81

A 82

A 83

A 84

A 85

Neuradne značke

C 1

C 2

C 3c

C 4d

C 6
C 7d

C 5

C 8b

C 9d

C 10a

C 11b

C 12a

C 13

A 84

A 83

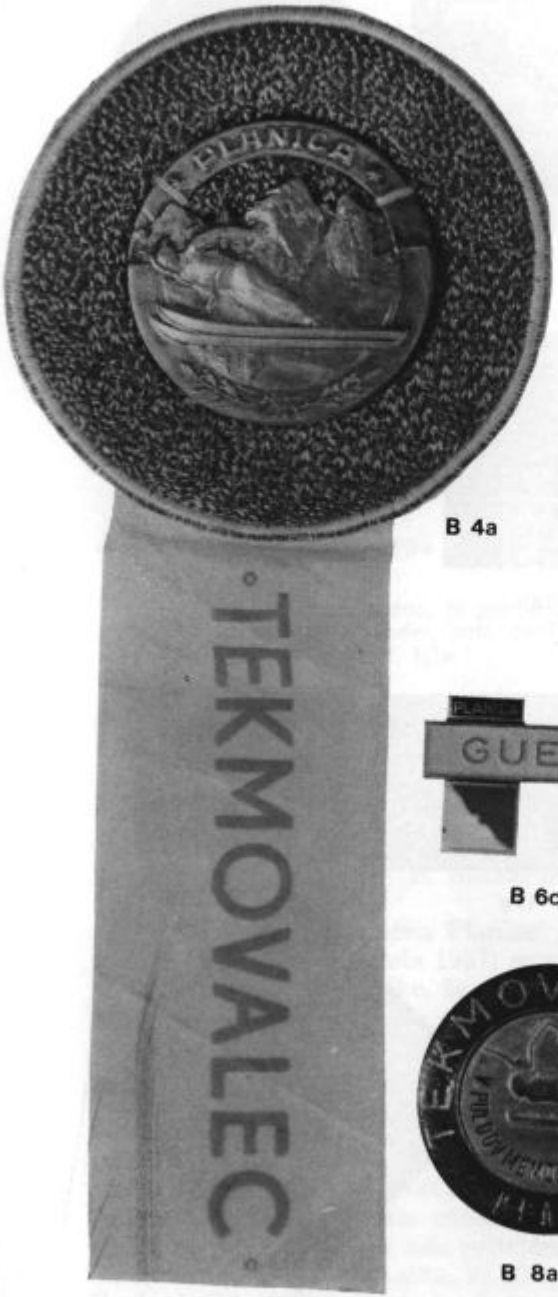
A 82

A 85

A 86

B 4a

B 2b

B 5e

B 6c

B 7f

B 8a

B 9e

B 10c

B 11e

B 12d

B 13b

B 14h

B 15b

B 16c

B 17e

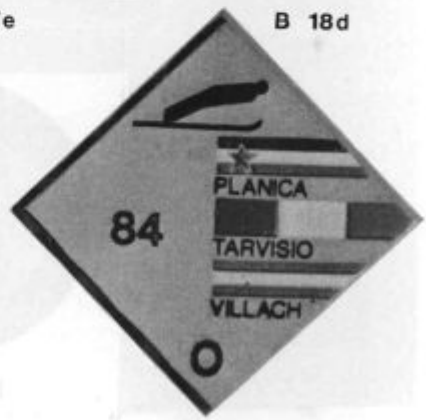
B 18d

B 19b

B 20e

B 21

A-82. *5. finale svetovnega pokala v smučarskih skokih, 24.—25. marec 1984*

1. 1984, 2. aluminij — lakiran, 3. 10 × 14 mm, 4. bela-srebrna-rdeča-modra, 5. nima, 6. Remec Radovljica, 7. igla.

A-83. *5. finale svetovnega pokala v smučarskih skokih, 24.—25. marec 1984*

1. 1984, 2. aluminij — lakiran, 3. 10 × 14 mm, 4. bela-modra-rdeča, 5. PLANICA, 6. Remec Radovljica, 7. igla.

A 84. *5. finale svetovnega pokala v smučarskih skokih, 24.—25. marec 1984*

1. 1984, 2. aluminij — lakiran, 3. 10 × 14 mm, 4. modra-srebrna, 5. nima, 6. Remec Radovljica, 7. igla.

A-85. *5. finale svetovnega pokala v smučarskih skokih, 24.—25. marec 1984*

1. 1984, 2. aluminij — lakiran, 3. 10 × 14 mm, 4. bela-srebrna-modra-rdeča, 5. PLANICA, 6. Remec Radovljica, 7. igla.

A-86. *5. finale svetovnega pokala v smučarskih skokih, 24.—25. marec 1984*

1. 1984, 2. a) pozlačena, b) ponikljana, 3. 15 × 10/15 × 10 mm, 4. osnovna kovinska, napis moder, bele čaplje, 5. PLANICA 50 24.—25. 3. '84, 6. NOVA Ljubljana, 7. igla.

A-87. *5. finale svetovnega pokala v smučarskih skokih, 24.—25. marec 1984*

1. 1984, 2. ponikljana značka, 3. 12 × 16 mm, 4. a) bela, b) modra, 5. brez napisa, 6. izdelovalec neznan, 7. igla.

B. *Službene značke*

Prva službena značka Planice je bila velika emajlirana značka iz leta 1951. Kasneje (leta 1957) se pojavi osnovna tkanina, na kateri so pripete splošne značke, še kasneje (leta 1960) pa se pojavijo trakovi iz svile z napisi vseh služb, ki so bile organizirane na tem tekmovanju. Za leto 1960 je zanimivo, da se je tekmovanja od 25. do 27. marca na 120-metrski skakalnici prvič udeležil predsednik Tito. Nekaj dni kasneje je na skoke na 80-metrski skakalnici navdušeni predsednik Tito povabil tudi predsednika Sukarna. To leto je zanimivo tudi zato, ker je prvič neposredno prenašala skoke televizija Ljubljana. Prvi poskus izdelave posebnih službenih značk je iz leta 1964, ko je Jeraša izdelal medeninaste ploščice z napisi vseh služb, na ploščicah pa je bila pritrjena redna — splošna značka. Izredno lične so službene značke, ki jih je leta 1968, 1972 in 1974 izdelal Bertoni. Od 1969 se je pojavil domač izdelovalec — graver Jeraša,

ki je izdelal celo vrsto kompletov službenih značk. V začetku 1969. in 1971. leta je imel težave z materiali (slaba plastika), nato pa se je kvaliteta izboljšala, pa tudi likovno in estetsko so značke v redu (1977 in 1978). Poleg rednih službenih značk iz leta 1975 (bela-črna značka na okrogli ploščici) in iz leta 1976 (bela-črna značka na pravokotni ploščici) se pojavi še nekaj serij službenih značk, ki imajo poleg belo-črne značke modro-črno značko. Te serije je organizacijski komite poklanjal podjetjem, ki so finančno podprla prireditve, in nekaterim častnim gostom, zato teh serij ni v seznamu uradno izdanih službenih značk.

Že od začetka izdajanja službenih značk je veljalo pravilo, da naj določena barva vedno pomeni isto službo: zelena je barva tehnične službe, modra pa tekmovalca, rdeča za organizacijski komite, rumena za tisk. Izdelovalci so to običajno upoštevali, včasih pa je prišlo do zamenjav in napak. Vedno je bil poleg barvne oznake tudi napis službe (npr. PRESS). V zadnjem času (od leta 1979 dalje) pa so na značkah namesto napisov ali okrajšav napisov kar začetne črke služb. Tako je TS kratica za tehnične službe, P za press, RTV za televizijo, O za organizacijski komite, G za goste in T za tekmovalce. To je vsekakor koristno, saj bodo lahko službene značke odslej manjše, medtem ko bi morale dogovorjene barve ostati.

V letu 1983 se je pojavila novost; ker za finale svetovnega pokala v smučarskih skokih ni bila izdana niti splošna niti službena značka, so nosili udeleženci tekmovanja kartonske oznake v plastičnem ovitku. Bili so belo-modre barve, dimenzij 85 × 55 mm z napisom PLANICA 1983, znakom FIS in napisom službe (TEKMOVALCI, TEH. SLUŽBA, GOST, ORG. ODBOR).

V letu 1984 se je situacija iz prejšnjega leta ponovila s to razliko, da je bila izdana ena sama uradna značka brez službenega napisa (B-22), udeleženci pa so spet dobili kartonske oznake v plastičnem etuiju. Oznake so imele dimenzije 100 × 65 mm z napisom PLANICA 50 — 5. finale svetovnega pokala v smučarskih skokih, 24.—25. marec 1984. Tokrat so bile tudi dogovorjene barve: zelena — TEH. SLUŽBA, modra — TEKMOVALCI, vijoličasta — GOSTI in oranžna — ORG. ODBOR. Mogoče je bil to tudi eden od načinov zmanjšati število značk, saj jih je bilo v zadnjih letih preveč, tudi po zaslugi velikega števila službenih značk.

B-1. *Mednarodne tekme na 80-metrski skakalnici*

1. 1951, 2. emajlirana značka, 3. 52 × 52 mm, 4. svetlomodra, 5. PLANICA 1951, 6. IKOM Zagreb, 7. zaponka. Prva službena značka Planice.

B-2. *Teden smuških poletov, KOP, 13.—14. marec 1954*

1. 1954 in kasneje? Štirideset let Planice, 2. masivna medenina, 3. premer 40 mm, 4. kovinska, 5. a) brez napisa, b) letnica 1934—1954, c) let-

nica in dolžina skoka, 6. IKOM Zagreb, 7. značka se pritrjuje z vijakom in matico, na kateri je napis firme. Značka b) ima letnici vsekani, prav tako značka c), številke pa so rdeče pobarvane. Značke naj bi bile v uporabi tudi kasneje, ko naj bi tekmovalcem vsekavali dolžino skoka in letnico (npr. 1963 — 116). Po podatkih nekaterih skakalcev takih značk ni bilo.

B-3. *Teden smuških poletov na 120-metrski skakalnici, 8.—10. marec 1957*

1. 1957, 2. emajlirana značka, 3. 20 × 20 mm, 4. bela-zelena-rdeča, 5. planica, 6. Štirn Ljubljana, 7. službena značka, ki so jo nosili na tkani podlagi z istim motivom, kot ga ima značka. Napis na podlagi: ORG-KOMITE, dimenzija tkane podlage 35 × 55 mm.

B-4. *Teden smuških poletov na 120-metrski skakalnici, 25.—27. marec 1960*

1. 1960, 2. posrebrena značka na tkani podlagi, 3. premer značke 40 mm, premer podloge a) 70 mm, b) 50 mm, 4. srebrna značka, 5. PLANICA zgoraj, številka 25 med lovorjevima vejicama spodaj, 6. IKOM Zagreb, 7. zaponka. a) Tkane podlage premera 70 mm imajo pripet bel svilen trak širine 40 mm, napisi so rdeče barve; a) TEKMOVALEC, b) TEH. SLUŽBA, c) SODNIK, d) PRESS, e) KOMITE, f) BILTEN, g) FIS, h) ČASTNI GOST, i) RTV. Barve podloge so naslednje: a) modra, b) zelena, e) rdeča, i) bela; za ostale ni točnih podatkov. b) Za tekmovanje, ki je bilo prirejeno na 80-metrski skakalnici v čast predsednika Tita in Sukarna, so bile izdane posebne značke: tkana podlaga je bila premera 50 mm z rdečimi trakovi ali jugoslovanskimi zastavami brez napisov. Barve podlog: rdeča, zelena, modra in vijolična.

B-5. *Teden smuških poletov na 120-metrski skakalnici, 22.—24. marec 1963*

1. 1963, 2. emajlirana značka na medeninasti ploščici, 3. značka 15 × 18 mm, medeninasta ploščica 55 × 18 mm, 4. bela-modra, napis PLANICA na črni podlagi, 5. PLANICA, v levem zgornjem kotu številka 30 v vencu, a) TEKMOVALEC, b) TEHNIKA, c) PRESS, d) KOMITE, e) FIS, f) ČASTNI GOST, g) KOP, h) SODNIK, 6. Jeraša Ljubljana, 7. napisi na medeninasti ploščici so črni.

B-6. *III. Poldov memorial, 24. marec 1968*

1. 1968, 2. emajlirana značka z medeninasto pobarvano ploščico, 3. značka 10 × 20 mm, ploščica 7 × 32 mm, 4. a) medeninasta, b) modra, c) rumena, d) zelena, 5. a) OFFICIAL, b) PRESS, c) GUEST, d) REFEREE, 6. Bertoni Italija, 7. zaponka.

Na tekmovanju je sodelovalo 56 skakalcev iz 11 držav. Prvi je bil Čeh Jiři Raška, ki je skočil 125 m, najboljši Jugoslovan je bil Ludvik Zajc na 11. mestu, najdlje pa je skočil Mesec — 115 m.

B-7. *Teden smuških poletov na 150-metrski skakalnici, 21.—23. marec 1969*

1. 1969, 2. posrebrena značka z barvanim robom, 3. značka premer 22 mm, rob premera 35 mm, 4. a) svetlozelena, b) temnozelena, c) bela,

d) rdeča, e) modra, f) rumena, g) oranžna, 5. PLANICA 69, napisi na robu a) TEKMOALEC, b) TEH. SLUŽBA, c) PRESS, d) ORG. KOMITE, e) FIS, f) GOST, g) KOP, 6. Jeraša Ljubljana, 7. zaponka.

B-8. *V. Poldov memorial na 80-metrski skakalnici, marec 1971*

1. 1971, 2. posrebrena značka s plastificiranim robom, 3. značka 23 mm premer, rob premer 35 mm, 4. a) modra, b) zelena, c) rumena, d) rdeča, 5. V. POLDOV MEMORIAL 71, napisi na robu a) TEKMOVALEC, b) TEH. SLUŽBA, c) PRESS, d) ORG. KOMITE, 6. Jeraša Ljubljana, 7. zaponka.

B-9. *I. svetovno prvenstvo v poletih na 160-metrski skakalnici, 24. do 26. marec 1972*

1. 1972, 2. posrebrena značka na ploščici, 3. značka 12 × 30 mm, ploščica 28 × 42 mm, 4. a) bela, b) zelena, c) rumena, d) oranžna, e) rdeča, f) modrozelena, g) modra, 5. PLANICA 74, na ploščici a) TEKMOV, b) TEHSL, c) PRESS, d) RTV, e) ORGKOM, f) FIS, g) GOST, 6. Bertoni Italija, 7. zaponka.

B-10. *VI. Poldov memorial na 120-metrski skakalnici, 23.—24. marec 1973*

1. 1973, 2. značka na okrogli plastificirani aluminijasti ploščici, 3. značka 20 × 20 mm, ploščica premera 36 mm, 4. a) modra, b) zelena, c) bela, d) bela, e) rdeča, f) rumena, 5. 6. POLDOV MEMORIAL 73, na ploščici a) TEKMOVALEC, b) TEH. SLUŽBA, c) PRESS, d) PRESS, e) ORG. KOMITE, 6. Jeraša Ljubljana, 7. značke a, c in f imajo modro obarvano značko, značke b, d in e pa srebrno eloksirano značko. Zaponka.

B-11. *Teden smuških poletov na 160-metrski skakalnici, 15.—17. marec 1974*

1. 1974, 2. plastificirana belo-modro-zlata značka na ploščici, 3. značka 20 × 25 mm, ploščica 35 × 35 mm, 4. a) bela, b) zelena, c) rumena, d) modra, e) oranžna, f) rdeča, g) svetlo modra, 5. PLANICA 74, na ploščici pa a) TEKMOV, b) TEHSL, c) PRESC, d) SODN, e) RTV, f) ORGKOM, g) GOST, 6. Bertoni Italija, 7. zaponka.

B-12. *VII. Poldov memorial in Pokal Kongsberg na 120-metrski skakalnici, 11.—13. april 1975*

1. 1975, 2. posrebrena črno-bela značka na barvani ploščici iz aluminija, 3. značka 16 × 16 mm, ploščica premera 35 mm, 4. a) modra, b) zelena, c) rumena, d) rdeča, e) oranžna, 5. 7. POLDOV MEMORIAL 75, na ploščici a) TEKMOVALEC, b) TEH. SLUŽBA, c) PRESS, d) ORG. KOMITE, e) GOST, 6. Jeraša Ljubljana, 7. obstajajo tudi značke s črno-modro značko. Zaponka.

B-13. *VIII. Poldov memorial in Pokal Kongsberg na 120-metrski skakalnici, 19.—21. marec 1976*

1. 1976, 2. bela-črna značka iz medenine na aluminijasti ploščici, 3. značka 17 × 17 mm, ploščica 17 × 43 mm, 4. a) modra, b) zelena, c) bela, d) rumena, e) rdeča, f) oranžna, 5. 8. POLDOV MEMORIAL 76, na ploščici napisi a) TEKMOV, b) in c) TEHNIČNA SLUŽBA, d) PRESS,

e) ORGANIZAC KOMITE, f) GOST, 6. Jeraša Ljubljana, 7. obstajajo tudi značke s črno-modro značko. Zaponka.

B-14. *Teden smuških poletov na 160-metrski skakalnici, 18.—20. marec 1977*

1. 1977, 2. posrebrena značka, 3. 26 × 31 mm, 4. a) svetlomodra, b) zelena, c) črna, d) oranžna, e) rumena, f) rdeča, g) temnomodra, h) vijolična, 5. PLANICA 77 z napisi a) TEKMOV, b) TEHSLU, c) SODNIK, d) PRESS, e) RTV, f) ORGLOM, g) GOST, h) KOP, 6. Jeraša Ljubljana, 7 zaponka in igla.

B-15. *IX. Poldov memorial na 120-metrski skakalnici, 18. marec 1978*

1. 1978, 2. posrebrena značka na okrogli ploščici iz aluminija, 3. značka 13 × 15 mm, ploščica premera 36 mm, 4. a) modra, b) zelena, c) rumena, d) rdeča, e) oranžna, 5. 9. POLDOV MEMORIAL, na ploščici napisi a) TEKMOVALEC, b) TEH. SLUŽBA, c) PRESS, d) ORG. KOMITE, e) GOST, 6. Jeraša Ljubljana, 7. znački a in b imata srebro-črno značko, značke c, d, e pa modro-črno značko. Zaponka in igla.

B-16. *IX. Poldov memorial na 120-metrski skakalnici, 19. marec 1978*

1. 1978, 2. posrebrena značka na okrogli ploščici iz aluminija, 3. značka 11 × 21 mm, ploščica premera 36 mm, 4. a) modra, b) zelena, c) rumena, d) rdeča, e) oranžna, 5. napisa na znački ni (slika Janeza Polde), na ploščici so napisi a) TEKMOVALEC, b) TEH. SLUŽBA, c) PRESS, d) ORG. KOMITE, e) GOST, 6. Jeraša Ljubljana, 7. zaponka in igla.

B-17. *V. svetovno prvenstvo v poletih na 160-metrski skakalnici, 14.—18. marec 1979*

1. 1979, 2. pozlačena značka, 3. 23 × 40 mm, 4. a) modra, b) zelena-modra, c) temnosiva, d) temnorjava, e) oranžna, f) rdeča g) svetlorjava, h) svetlomodra, 5. napisi na značkah so velike črke, poleg njih pa še napisi: a) T, TEKMOV, b) T, TEH. SLU, c) SODN, d) PRESS, e) RTV, f) O, ORG. KOM, g) FIS, h) GOST, i) KOP, 5. SVETOVNO PRVENSTVO V POLETIH PLANICA 79 JUROSLAVIJA FIS, 6. Aurea Celje, 7. zaradi napake proizvajalca se je značka b) pojavila v dveh barvah (modra, zelena). Zaponka.

B-18. *X. Poldov memorial in I. svetovni pokal v smučarskih skokih, 21.—22. marec 1980*

1. 1980, 2. pozlačene značke, 3. 22 × 28 mm, 4. a) modra, b) zelena, c) rumena, d) rdeča, e) svetlomodra, 5. napisi na značkah so velike črke, pod njimi pa še okrajšani napisi: a) TEKMO, b) TEHSL, c) PRESS, d) ORG. KOMITE, e) GOST. 1. svetovni pokal Planica 80, 6. Aurea Celje, 7. zaponka.

B-19. *Finale svetovega pokala v smuških skokih, 21.—22. marec 1981*

1. 1981, 2. ponikljana značka, na modri podlagi srebrn skakalec, 3. 25 × 37 mm, 4. a) modra, b) zelena, c) rumena, d) oranžna, e) rdeča, f) svetlomodra, 5. na spodnjem delu značke so velike črke: a) T, b) T, S, c) PRESS, d) RTV, e) OK, f) G. Finale SP 21.—23. 3. 1981 PLANICA.

B-20. *Finale svetovnega pokala v smuških skokih, 27.—28. 3. 1982*

1. 1982, 2. medenista značka, na spodnjem delu jugoslovanska zastava, v belem polju številka 82 PLANICA, 3. a, c, e) 20 × 30 mm, b) 26 × 30 mm, d) 29 × 30 mm, 4. a) modra, b) zelena, c) rumena, d) rdeča, e) svetlomodra, 5. velike črke, a) T, b) TS, c) P, d) OK, e) G, 6. Aurea Celje, 7. zaponka.

B-21. *Tekma treh dežel, 8. 1. 1984*

1. 1984, 2. ponikljana značka, 3. 38 × 38 mm, 4. jugoslovanska, italijanska in avstrijska zastava, napisi črni, 5. PLANICA TARVISIO VILLACH 84 O (Oficial), 6. NOVA Ljubljana, 7. zaponka.

B-22. *5. finale svetovnega pokala v smučarskih skokih, 24.—25. marec 1984*

1. 1984, 2. pozlačena, barvana, 3. 38 × 10/40 × 10 mm, 4. osnova zlata, bele čaplje, moder napis, 5. PLANICA 50 24.—25. 3. '84, 6. NOVA Ljubljana, 7. zaponka.

Neuradne značke

Prve neuradne značke so se pojavile leta 1966 (Pretnar) in so bile v prodaji še v kasnejših letih. Nato sta se pojavili dve seriji značk z napisom PLANICA in PLANICA 40 LET, ki sta precej kvalitetni. Ti dve seriji sta tudi zanimivi, saj so bile značke izdelane za I. svetovno prvenstvo v poletih (1972), druga serija pa ob štiridesetletnici Planice (1974). Zanimiva je tudi značka, izdana 1976 (8. Poldov memorial), za katero je vladalo med zbiralci veliko zanimanje. Nato je bila cela vrsta nezanimivih značk, ki nimajo razen napisa PLANICA nobenih drugih podatkov. Najzanimivejše so značke, ki jih je izdal v samozaložbi Bogdan Norčič, ko je 1977 v Planici skočil 181 m, kar je tedaj veljalo za neuraden svetovni rekord, čeprav je bil Norčičev skok kvalificiran kot skok s padcem, z rokami je namreč Norčič podrsal po tleh. Poseben primer so tri značke, izdane 1979, za katere niso znani nikakršni podatki. Značke so izredno primitivne, neestetske in iz slabega materiala (C-12).

Organizacijski komite bo moral poskrbeti, da različni znani in neznani proizvajalci značk ne bodo več izdelovali in prodajali. Pri zbiranju podatkov za ta članek sem odkril novo značko, za katero ni nikakršnih podatkov. Ima le napis PLANICA 120 m, je iz tanke srebrne pločevine, belo pobarvana, zapenja pa se z zaponko. Smatram, da je značka neuradna, vendar o tem nisem prepričan (C-13).

C-1. *Mednarodne skakalne tekme na 80-metrski skakalnici*

1. 1966 in naprej, 2. aluminij — barvan in eloksiran, 3. 13 × 15 mm, 4. različne barve — enobarvne in večbarvne (a—d), 5. Planica, 6. Pretnar Radovljica, 7. igla.

C-2. *Mednarodne skakalne tekme na 80-metrski skakalnici*

1. 1966 in naprej, 2. barvan aluminij, 3. premer 12 mm, 4. različne barve in odtenki (a—d), 5. Planica, 6. Pretnar Radovljica, 7. igla.

C-3. *I. Svetovno prvenstvo v poletih na 160-metrski skakalnici, 24. do 26. marec 1972*

1. 1972. 2. emajlirana medenina, 3. premer 18,5 mm, 4. barva na puloverju skakalca: a) rdeča, b) zelena, c) rumena, d) oranžna, napis na beli osnovi, skakalec na modrem ozadju, 5. PLANICA 72, 6. Štirn Ljubljana, 7. igla.

C-4. *Teden smučarskih poletov (KOP) na 160-metrski skakalnici, 15.—17. marec 1974*

1. 1974, 2. emajlirana medenina, 3. premer 18,5 mm, 4. barva na puloverju skakalca: a) rdeča, b) zelena, c) rumena, d) oranžna, napis na beli osnovi, skakalec na modrem ozadju, 5. Planica 40 let, 6. Štirn Ljubljana, 7. igla.

C-5. *VIII. Poldov memorial na 120-metrski skakalnici, 19.—21. marec 1976*

1. 1976, 2. baker, 3. 10,5 × 20,5 mm, 4. bakrena, 5. PLANICA 76 — 8. POLDOV MEMORIAL, 6. Rozman Bohinj, 7. igla.

C-6. *Pokal Kongsberg na 120-metrski skakalnici, 19.—21. marec 1976*

1. 1976, 2. barvana medenina, 3. 18,5 × 26 mm, 4. a) rdeča, b) rjava, c) zelena, d) modra, 5. planica '76, 6. Kuclar Ljubljana GKG, 7. igla.

C-7. *Pokal Kongsberg na 120-metrski skakalnici, 19.—21. marec 1976*

1. 1976, 2. a) baker, b, c, d) barvana medenina, 3. 18,5 × 26 mm, 4. a) patiniran baker, b) rdeča, c) zelena, d) modra, 5. planica '76, 6. ?, 7. igla.

C-8.

1. 1976? in dalje, 2. emajlirana medenina, 3. premer 18,5 mm, 4. barva na puloverju skakalca: a) rdeča, b) zelena, c) rumena, d) oranžna, napis na beli osnovi, skakalec na modrem ozadju, 5. PLANICA, 6. Štirn Ljubljana, 7. igla.

C-9.

1. 1976?, 2. posrebrene emajlirane značke, 3. premer 25,5 mm, 4. barva na puloverju skakalca: a) rdeča, b) zelena, c) rumena, d) oranžna, e) bela, srebrn napis na beli osnovi, skakalec na modrem ozadju, 5. Planica, 6. Štirn Ljubljana, 7. zaponka.

C-10. *Teden smučarskih poletov (KOP) na 160-metrski skakalnici, 18.—20. marca 1977*

1. 1977, 2. a) bakrena, b) poniklјana, c) pozlačena značka, 3. 15,5 × 20 mm, 4. a) patiniran baker, b) srebrna, c) zlata, 5. BOGDAN NORČIČ PLANICI 181 m, 6. Grmek Kranj, 8. igla.

Na tekmovanju je Bogdan Norčič skočil 181 metrov, vendar je z rokama podrsal po tleh in tako skok ni bil uradno priznan. Kljub temu je Norčič na lastne stroške izdal komplet značk in jih prodajal brez dovoljenja, zato so mu jih odvzeli.

C-11. *VIII. Poldov memorial na 120-metrski skakalnici, 19. marec 1978*

1. 1978, 2. a) bakrena, b) ponikljana, c) pozlačena značka, 3. premer 15,5 mm, 4. a) patiniran baker, b) srebrna, c) zlata, 5. PLANICA, 6. izdelovalec neznan (Zagreb?), 7. igla.

C-12. *V. svetovno prvenstvo v poletih na 160-metrski skakalnici, 14.—18. marec 1979*

1. 1979, 2. a) bakrena, b) ponikljana, c) medeninasta značka, 3. premer 15 mm, 4. a) patiniran baker, b) srebrna, c) zlata, 5. PLANICA '79, 6. izdelovalec neznan, 7. igla.

Razlaga, predlogi, zaključki

Iz podatkov sistematske obdelave značk je izdelana Tabela 1, ki upošteva splošne, uradne in neuradne značke v vseh opisanih variantah.

Tabela 1

Leto	A Splošne	B Službene	C Neuradne	Skupaj
1934	2			2
1935	4			4
1936	1			1
1937	1			1
1940	1			1
1941	1			1
1947	1			1
1948	3			3
1950	3			3
1951	1	1		2
1954	2	3		5
1957	2	1		3
1960	3	9		12
1963	3	8		11
1965	2			2
1966	2		8	10
1967	1			1
1968		4		4
1969	5	7		12
1970	1			1
1971	3	4		7
1972	7	7	4	18
1973	6	6		12
1974	6	7	4	17
1975	4	5		9
1976	15	6	18	39
1977	16	8	3	27
1978	3	10	3	16
1979	26	9	3	38
1980	29	5		34
1981	15	6		21
1982	12	5		17
1983	4			4
1984	10	2		12
Skupaj	195	113	43	351

Že tabela sama zase govori, kako se je število značk povečevalo iz leta v leto; izjema sta zadnji dve leti. Še preglednejša je krajša

Tabela 2, izbrano število izdanih značk v obdobjih po deset let.

Tabela 2

Leto	Splošne	Službene	Neuradne	Skupaj
1934—1954	20	4		24
1955—1964	8	18		26
1965	33	35	16	84
1975—1985	134	56	27	217
Skupaj	195	113	43	351

Razumljivo je, da pred vojno in takoj po vojni ni bilo posebnega zanimanja za značke. Vemo pa tudi, da organizacijski komite Planice delno financira prireditve z izkupičkom od značk (leta 1980 naj bi po podatkih v Delu tako pokrili polovico stroškov). Kljub vsemu se ne bi smeli ponoviti leti 1979 in 1980, ko je izšlo skupaj z neuradnimi značkami 38 oziroma 34 značk. Zbiralci planiških značk, ki nas ni malo, menimo, da bi moral organizacijski komite zato izdajati manjše serije značk brez cele vrste barvnih variant v večji nakladi, lahko tudi po višji ceni. Obvezno bi na vsaki znački moral biti napis PLANICA, kar naj bi bil neke vrste zaščitni znak Planice, prav tako bi morala biti napisana letnica prireditve. Na tak način se sicer neprodane značke kasneje težko prodajajo in nastajajo precejšnje zaloge starih značk, za katere so zainteresirani v glavnem zbiralci ne pa redni obiskovalci planiških prireditev. Predvsem bi moral organizacijski komite doseči prepoved neuradnih značk, prav tako pa v dnevnem časopisju objaviti število uradno izdanih značk z barvnimi variantami, saj bi tako preprečil, da bi se pojavile nove vrste, kar je v zadnjem času pogost pojav. S tem bi dosegli, da bi planiške značke postale še bolj cenjene.

V uvodu je opisano, da v literaturi — razen dveh katalogov značk — ni nobenih podatkov za planiške značke. Zato si je avtor pomagal tako, da je obiskal celo vrsto ljudi, ki so posredno ali neposredno sodelovali pri planiških prireditvah. Tako se je pojavila vrsta novih podatkov, predvsem pri materialih, iz katerih so značke izdelane. Vsaka značka je tudi točno opisana z vsaj osmimi podatki (naziv tekme, datum tekmovanja, leto izdaje, dimenzija, barva, napis, izdelovalec, opomba), pri vseh tekmah pa so dodani tudi podatki o sodelujočih skakalcih. Na koncu so podatki zbrani v dveh tabelah, iz katerih je razvidno, koliko značk je bilo letno izdanih (splošne, službene, neuradne, skupaj). Posebno »kritični« sta leti 1979 in 1980, saj taka poplava značk pomeni razvrednotenje planiških značk. V petdesetih letih skupaj izdanih 351 značk je namreč tako veliko število, da se je potrebno nad tem zamisliti in pametno ukrepati. Omenjeni članek je tretji poskus za ureditev planiških značk. Manjka še cela vrsta podatkov, verjetno pa so nekateri tudi napačni. Zato bomo hvaležni vsakemu bralcu, ki bo odkril napako ali našel nove podatke in bi to sporočil avtorju članka.

OPOMBE

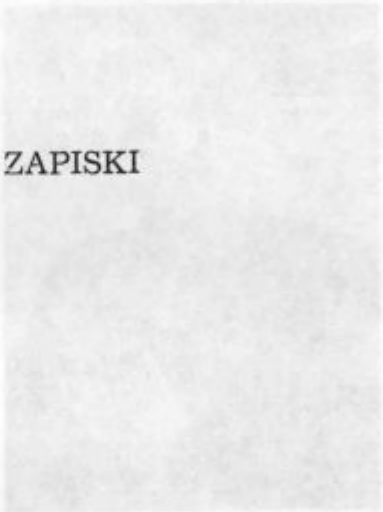
1. Planiške značke 1934, 1976, Saša Suknaič, Zürich 1976.
2. Planiške značke II, Suknaič, Čenčič, 1978.
3. Naše stare značke, J. Švajncer, Pokrajinski muzej Maribor 1983.
5. Bilteni Organizacijskega komiteja Planica od leta 1972 do 1983.
5. PLANICA, D. Ulaga, S. Urek, M. Rožman, Mladinska knjiga 1979.
6. Drago Stepišnik: Stanko Bloudek, DZS 1971, str. 92 do 121.
7. »Planica med Scilo in Karibdo«, Radar št. 81, maj 1983, str. 111 do 128.
8. »Planica — nečloveški prepad«, Radar št. 31, marec 1979, str. 113 do 128.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel wurde geschrieben um genaue Daten über alle Planica Abzeichen von 1934 bis 1984 zu sammeln. Leider gab es nur wenige Daten. Der Autor stellte sich deswegen in Verbindung mit den Leuten, die unmittelbar oder mittelbar bei Planica Veranstaltungen mitgearbeitet hatten. Jedes Abzeichen hat eine genaue Beschreibung, den Namen der Veranstaltung, das Datum, das Jahr der Herausgabe, das Material, die Farbe, die Grösse, sowohl auch den Erzeuger.

Beschrieben sind 195 allgemeine (universale), 113 offizielle und 43 inoffizielle Abzeichen. Bei der Beschreibung sind außerdem noch wesentliche Angaben für jede Planica Veranstaltung angegeben. Am Ende des Artikels ist auch eine Tabele. Aus dieser kann man ersehen, daß in fünfzigen Jahren 351 Abzeichen ausgegeben wurden — die meisten aber im Jahre 1979 und 1980. Es ist Schade, denn Quantität verminderte gleichzeitig die Qualität der Abzeichen von Planica.

SPOMINSKI ZAPISKI

MIHA KLINAR (1922—1983)

Tedaj, ko se je spustil mrak,
odtrgala si rdeči cvet:
iz cveta je pritekla kri...
in v noč zapel je moj korak,
postal sem, zemlja, tvoj poet
in romar skozi težke dni.

(Miha Klinar)

Sredi ustvarjalnega dela je na prvi pomladanski dan, 21. marca 1983 nepričakovano in mnogo prezgodaj za vedno zastalo pero slovenskega književnika, publicista, zgodovinarja in kulturnega delavca Miha Klinarja. V zadnji novoletni voščilnici, ki mi jo je poslal slabe tri mesece pred smrtjo v verzih, je bila v njegovi goreči želji, »da bi bilo tako kakor nekoč«, morda tudi že slutnja...

Da bi bilo
tudi v prihodnje lepó,
da bi se še veselili
kakor nekoč
lahko še kak glažek popili!

Miha Klinar se je rodil 13. julija 1922 na Jesenicah, kjer je tudi doraščal, se kalil in dorasel pod dimniki jeseniške železarne v »soju železnih ognjev«, med Šimni Sirotniki, stavkaši, uporniki in borci za pravičnejšo družbeno ureditev. Vse to se je odražalo v njegovih literarnih delih — poeziji in prozi. Življenja in dogajanj pod železarskimi dimniki med obema vojnama in med narodnoosvobodilno borbo ter socialistično revolucijo pa se je loteval tudi kot zgodovinar in zapustil neprecenljive zapise in dokumente.

Svoje prve pesmi je začel objavljati kot gimnazijec v dijaških glasilih tik pred drugo svetovno vojno. Zrelejše pesmi, ki so bile objavljene v njegovih povojnih zbirkah, je že pogojeval mrak okupacije, aretacije, izseljevanja in streljanje talcev, njegovi verzi pa so se že ozirali v hoste, kjer so pokale prve partizanske puške.

Tudi Miha Klinar je šel po poti svojih Šimnov Sirotnikov in se vključil v »orkester stoletnih gozdov« in to onstran Karavank, kjer je partizanil v Ziljski četi, ki je delovala na koroški strani Kepe, nad vasmi Brnica, Rute in Loče. Na zasneženih hrbtih Karavank se je novembra 1944 dogajalo tisto, kar je najlepšega v njegovi partizanski liriki in objavljeno v pesniških zbirkah Mrtvi bataljon, Na mrtvi straži in Novembrska balada 1944. Od bataljona je ostalo le pet borcev, ki so se v visokem snegu, skoraj bosi in lačni prebijali čez Karavanke in Mežakljo na Gorjuše.

Ostalo nas le pet
je v zadnjih težkih dneh
in trpka misel bdi
pri njih, ki so v grobeh.
Pred dobrim letom dni
bili smo bataljon.
Zdaj mrtvi bataljon.
pod snegom mirno spi.

(M. Klinar: Mrtvi bataljon)

Vojna je Miha Klinarja izoblikovala v pesnika našega odpora in partizanstva, prvi povojni leti, ki ju je preživel kot oficir Odreda JA za Slovensko Primorje, Trst in Istro v coni A, pa v pesnika boja za nacionalno osvoboditev Slovenskega Primorja in boja proti imperializmu zahodnih zaveznikov. Njegova poezija je v glavnem angažirana partizanska, socialna in socialno-kritična pa tudi intimno izpovedna. Iz nekaterih pesmi odseva tudi njegovo osebno življenje na železarskih Jesenicah, kamor se je vrnil po demobilizaciji, nekatere pa

odkrivajo različne tragične zaplete v njegovem življenju, iz katerih pa se vedno dvigne z vero v človečnost oziroma z vero v zmago človečnosti in pravičnosti, ki sta mu v življenju večkrat pokazali hrbet. Takrat se je zatekel k svojim verzom:

Z goro upov
sedel sem
v ponujeni fotelj
brezposelni poet,
razložil svoj problem.
Ponižno čakam,
čakam na besedo
in gledam rože
v vazi
odtrgane od korenin...
Poznam ta molk
z zlaganim humanizmom,
občutljivim le
za lasten žep
in svoj fotelj...
Poznam ta molk,
žaljiv, zanikujoč prezir
do tebe, ki bi rad
z ljudmi gradil
in ne uničeval...

(M. Klinar iz pesmi Balada o molku — 1958)

Na svojih življenjskih razpotjih se je zatekal med ljudi, ki jim je posvetil toliko lepih verzov:

...Rad imam krčme,
stare jeseniške krčme.
Rad imam stare
jeseniške ljudi.
Z njimi potujem
skozi njihove zgodbe,
zapisane v gube
in razorane dlani...

(M. Klinar iz cikla Pesmi za pozabljene — Krčme)

Njegova lirika je izšla v štirih zbirkah: Mrtvi bataljon (1945), Zeleni torzo (1958), Na mrtvi straži (1973) (zanjo je prejel gorenjsko Prešernovo nagrado) in Novembrska balada 1944 (1980) (zanjo je dobil Kajuhovo nagrado in nagrado vstaje slovenskega naroda). Razen tega je za svoje literarno, zgodovinarsko in publicistično delo prejel

tudi Čufarjevo plaketo, priznanje Skupščine občine Jesenice. K vsemu temu pa lahko prištejemo kot samostojno zbirko še njegovo Rdečo kantato (1961), ki so jo ob 20-letnici vstaje izvajali na Poljanah, prirejeno za pevski zbor in pihalni orkester (Radovan Gobec) ter za recitatorje. Nekoliko skrajšano kantato, ki jo je Radovan Gobec ponovno uglasbil za pevski zbor in orkester, so izvajali ob štirideseletnici ustanovitve Komunistične partije Slovenije.

Miha Klinar je zapustil tudi obsežen opus novel in romanov, ki jih je objavljal v različnih slovenskih in jugoslovanskih glasilih, v zadnjih dvajseth letih pa je bil tudi redno prisoten v jeseniškem tedniku Železar. V svoji prozi je predvsem obravnaval jeseniškega delavca in delovnega človeka, njegove probleme, težave in boj za pravičnejše družbene odnose. Med njegova prozna dela sodijo: roman Žara s pepelom, tetralogija Mesta, ceste in razcestja z romani Žena, Tri leta dolga pot, Domovina in Razcestja, dalje romani Roparji, Čas na brezcestju in Sivo mesto ter mladinska povest Tigrovec Žef, poleg številnih krajših novel in črtic.

Izredno pomembno je bilo tudi njegovo zgodovinsko-raziskovalno delo. Intenzivno se je ukvarjal z zgodovino delavskega gibanja na Jesenicah, z zgodovino komunistične partije in SKOJ, kot prvi pa je dokumentarno obdelal tudi zgodovino Prešernove brigade in mnogo tega tudi objavil, predvsem v jeseniškem Železarju in zborniku Jeklo in ljudje, pri katerem je bil pri III. in IV. knjigi tudi glavni in odgovorni urednik.

Kot publicist je deloval že v Odredu JA za Slovensko Primorje, Trst in Istro, po vrnitvi na Jesenice pa je v letih 1949 do 1951 opravljal uredniška in novinarska dela pri Jeseniškem kovinarju. Ko se je leta 1951 združil z Glasom Gorenjske, je Miha Klinar to delo nekaj časa nadaljeval, kasneje pa je po neuspelih prizadevanjih, da bi na Jesenicah dobil ustrezno zaposlitev, ki bi mu omogočala tudi leterarno delovanje, začel delovati kot svoboden umetnik.

Čeprav se je pred nekaj leti preselil na Bled, je bil še vedno delovno in ustvarjalno povezan z rojstnimi Jesenicami in z dolgoletnimi sodelavci in prijatelji. Svoji dolini, dolini »simfonije dela, dimnikov in železnih ognjev« je ostal zvest do zadnjega. Tej Dolini je s svojimi deli in s svojim imenom postavil nesmrtni spomenik, z njimi pa je dobil tudi sam trajno mesto v zgodovini slovenskega slovstva.

Med verzi Mihe Klinarja najdemo tudi naslednje:

Pesem je svetloba;
rabljeva sekira
je ne preseka,
rabljeve vislice
je ne morejo zadušiti,
rabljevi psi
je ne morejo ujeti,
rabljeve puške

je ne morejo ubiti —
dokler si svetloba,
ne moreš umreti.

(M. Klinar: Pesem)

Pesmi Miha Klinarja so svetloba in zato so močnejše od smrti. Njegove pesmi zato ne bodo umrle in z njimi bo med nami živel tudi Miha Klinar.

Jože Varl

DR. ALEKSANDER RJAZANCEV (1924—1984)

Aleksander Rjazancev se je rodil 21. septembra 1924 v delavski družini na Koroški Beli in se že kot mlad fant zanimal za vse, kar je bilo novo, nenavadno, neznano. Zgodaj je moral sam poskrbeti za svoj vsakdanji kruh, zato se je že s petnajstimi leti septembra 1939 zaposlil v takratni Kranjski industrijski družbi, sedanji Železarni Jesenice. Že zgodaj je začel spoznavati in deliti usodo jeseniškega železarja.

Njegov pristop in odnos do dela ter zavzetost za dosledno izpolnjevanje nalog so bile odlike, zaradi katerih je uspel na vseh področjih svojega delovanja. Le z ogromno voljo in samoodpovedovanjem in ob izredni vedoželjnosti in nadarjenosti je lahko ob delu napredoval od fizičnega delavca v cevarni in poklica kemika do doktorja medicine.

Že takoj po vojni se je začela njegova raziskovalna in inovatorska pot, ko je za plavža izdelal ognjevzdržni kit za šobe, ker je okupator recept za njegovo izdelavo odnesel s seboj. Zaradi onesnaževanja Save z odpadnimi industrijskimi vodami je uspešno opravil regeneracijo lužine iz starih predelovalnih obratov. Na ta način je Železarna pridobila mesečno tudi do 100 ton železovega ferosulfata, ki ga je prodajala kemični tovarni v Hrastniku, Sava pa je postala bolj čista.

Izdelal je recepture luženja manganskih in prokromskih jekel za Hladno valjarno Jesenice, kar je omogočilo kvalitetnejšo proizvodnjo. Za predelovalne obrate je izdelal tudi štedilno lužino, ki so jo do tedaj morali uvažati iz Nemčije. Za te obrate je opravil še naslednje izboljšave: regeneracijo diamantnega prahu, razmaščenje žice in preprečevanje škodljivega delovanja trikloretilena, antikorozivne lake ter premaze in premaz za ugotavljanje napak na žici. Za vse registrirne naprave je izdelal črnilo, ker ni bilo domačega, uvoženi pa je prihajal v Železarno z zamudo. Odpravil je takrat neznani vzrok pri naravnem razpadanju oplaščenih elektrod. V valjarni pločevine na Javorniku je uspešno rešil problem bitumenskih »štruc« za mazanje valjev in onemogočil razvijanje plinov in par, ki so bili škodljivi za valjavce. Več pobud za rešitev problemov je dal tudi za druge obrate jeseniške železarne.

Poudariti moramo tudi prizadevno in pionirsko delo na področju raziskovanja zgodovine železarstva pri Tehniškem muzeju Železarne Jesenice. V petdesetih letih je sodeloval kot konservator železnih predmetov, koncem desetletja pa je začel v reviji Železar in kasneje v tehnični prilogi Železarja ter v zborniku Jeklo in ljudje objavljati krajše in daljše zapise ter razprave iz zgodovine železarstva na področju Karavank in Bohinja. Loteval se je sistematičnih in zahtevnih topografskih raziskav rudišč in nekdanjih železarskih obratov, opravljal kemične in metalografske analize ter sproti objavljal rezultate in tehtne zaključke tega svojega pionirskega dela. Posebne njegove pozornosti je bil deležen Bohinj z Bitnjami, Ajdovskim gradcem, Dunajem pri Jereki in Studorjem. Odkril nam je številna nova spoznanja iz najstarejšega obdobja železarstva — prazgodovine. Nad vasjo Studor je s sodelavci opravil raziskave (leta 1961, 1962, 1964) starih primitivnih tehnoloških postopkov taljenja železove rude — bobovca. Loteval se je tudi raziskav najdišč in lastnosti bobovcev na področju triglavskega pogorja. S svojimi razpravami, ki so bile objavljene v tehnični prilogi Železarja v letih 1962—1964, sta postala on in Tehniški muzej znana v strokovnih krogih v zamejstvu. Imenovan je bil za strokovnega sodelavca pri komisiji za raziskavo zgodovine železarstva pri UNESCO in bil predstavnik Jugoslavije pri Akademiji ved v Pragi.

Z njegovim obsežnim raziskovalnim delom je veliko pridobil predvsem Tehniški muzej Železarne, za katerega je napisal tudi besedilo »Vodiča«, ki je v rabi še danes.

Delo dr. Rjazanceva je bilo v določenih obdobjih po osvoboditvi izredno koristno in aktualno. Večji del nalog s področja metalurgije je opravil kot kemijski tehnik in vodja tehničnega laboratorija pri OTK. V letih svojega delovanja v Železarni Jesenice je kot metalurg, kemik, zgodovinar in nazadnje kot zdravnik napisal 94 del s področij kemije, fizike, metalurgije, železarske zgodovine, mineralogije, zdravstva in varstva pri delu.

Za svoje uspešno in ustvarjalno delo je dr. Rjazancev prejel diplomo za petletni plan, orden dela, Kidričevo plaketo, diplomo novatorja in Pantzovo nagrado.

Jože Varl

ČRTOMIR ŠINKOVEC (1914—1983)

Črtomir Šinkovec se je rodil v številni kmečki družini 30. januarja 1914 na Vojskem nad Idrijo v »najvišji župniji na Kranjskem«, kakor je napisal krajevni zgodovinopisec. Na Vojskem je obiskoval

osnovno šolo, ki pa je ravno v času njegovega šolanja doživljala korenite spremembe v raznarodovalnem smislu. Na vsakem koraku je odkrival krivico, ki je je bil deležen Slovenec pod Italijo. V tem se je krepila tudi njegova nacionalna zavest, po kateri je uravnaval svojo življenjsko pot.

Pisati je začel že pred 1930. letom. Svoje prve pesmi je poslal Franu Saleškemu Finžgarju, uredniku Mladike v Ljubljano. Pisno, kasneje pa osebno, se je povezoval tudi z literarnim glasnikom o trp-

ljenju Primorcev Francetom Bevkom. Nekaj njegovih pesmi je bilo objavljenih tostran meje v Mladiki in Vrtcu, ker je slovensko besedo na Primorskem italijanska oblast vedno bolj zatirala. Njegove lirične pesmi so bile povezane z vsakdanjostjo, polne obtožb do italijanskih okupatorjev. V svoji pesmi Berači pomladi 1941. leta pravi:

Zdaj na svojem smo berači,
testament tiran nam piše,
ječe nam so rodne hiše,
môra suženjstva nas tlači.
V mislih meljemo krivice
v kruh, grenkejši od pelina,
v vino, ki je bolečina,
v nade, daljne daljne ptice.
Že od maja k nam prihaja
tiha radost — glas upora:
našli smo rešilno bilko,
bilko trdno kakor gora
in za kažipot svetilko,
polno zlatega sijaja...

Ker mu je bila pot do šol pod fašistično vladavino zaprta, se je vztrajno samoizobraževal, čeprav takrat ni bilo lahko priti do prepovedanega slovenskega berila. Njegovo napredno delovanje in neomajna pripadnost slovenskemu narodu nista ostala neopažena fašističnim oblastnikom in prestati je moral muke in zasliševanje v fašističnih zaporih ter internacijo na Sardiniji. Po kapitulaciji Italije se je vrnil v Gorico k svojemu literarnemu mentorju Francetu Bevku in še istega dne sta skupaj odšla v partizane na Vipavsko.

Črtomir Šinkovec je pisal tudi v zaporu in v internaciji, vendar se je njegova umetniška ustvarjalnost povsem sprostila šele v partizanih. Oktobra 1943 je postal referent za šolstvo in prosveto idrijskega okrožja. Dela se je lotil z vsem žarom, kajti vedel je, da je po dolgih letih fašistične okupacije in zatiranja treba čim prej obuditi kulturno življenje primorskih Slovencev. Svoje pesmi je objavljal v primorski narodnoosvobodilni periodiki, na proslavah in mitingih pa jih je bral tudi osebno. Na njegovo ustvarjalnost je v tem času prav gotovo vplival Bevkov spodbudno topel osebni stik. Bil je med tistimi, ki so v okviru nastajajoče nove ljudske oblasti oživljali slovensko šolstvo na Primorskem in eden izmed pionirjev kulturnoprosvetnega preporoda primorske vasi. Kot partizan je prešel vse sovražne ofenzive v tem delu Slovenije.

Po osvoboditvi se mu je izpolnila davna želja: izpopolnil si je izobrazbo najprej na gimnaziji v Postojni in kasneje na univerzi v Ljubljani. Tedaj se je začel tudi njegov vzpon na literarnem področju. Razvil se je v priljubljenega domoljubnega in mladinskega pesnika in sodeloval domala v vseh slovenskih mladinskih listih tudi v zamejstvu, tako pri Galebu v Trstu, v Slovenskem vestniku v Ce-

lovcu, v Matajurju in drugod. Od prve številke Listov, kulturno-umetniške priloge jeseniškega Železarja, pa vse do svoje prerane smrti je v njih sodeloval s svojimi prispevki pa tudi pri njenem urejanju. S svojimi pesmimi je zastopan v jugoslovanski antologiji otroških pesmi ter v antologiji basni in ugank.

Od leta 1952 dalje je izšlo več zbirk njegovih pesmi za mladino: Rožna zbirka, Pomlad ob Soči, Sonce na hoduljah in Škorčeva šola (1973 v založbi kulturno umetniškega kluba pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice kot osma knjiga Male Čufarjeve knjižnice). Za pesniško zbirko Brazgotine je prejel Kajuhovo nagrado. Veliko njegovih pesmi ni zajetih v zbirke, marveč so raztresene po raznih revijah. Nekatere so s svojo izrazno močjo pritegnile slovenske glasbenike, da so jih uglasbili in jih prepevajo pevski zbori po Sloveniji. V lirično pesniško besedo je prelil svoja domoljubna čustva, ljubezen do slovenske zemlje in slovenskega rodu. Napisal je tudi dve dokumentarni knjigi: Uporni svet pod Snežnikom in Oblaki nad sončno deželo.

Črtomir Šinkovec si je služil kruh predvsem kot novinar, urednik in prevajalec. Pri Mladinski knjigi je urejal Cicibana, pri reviji Tovariš pa je vzbudil pozornost zlasti s svojimi reportažami. Leta 1963 je postal odgovorni urednik TV-15, leta 1972 pa je bil imenovan za glavnega in odgovornega urednika revije Borec in ostal na tem mestu do upokojitve.

Še zlasti je njegovo delo pomembno pri zbiranju in urejanju »partizanskih ljudskih pesmi«, ki jih je objavljal v posebni rubriki tednika TV-15, nato pa jih je izdal v samostojni zbirki, za katero je prejel nagrado Osvobodilne fronte. Takoj po izidu se je lotil zbiranja gradiva za drugi zvezek, toda prehitela ga je smrt.

Jože Varl

MILOŠ MAGOLIČ (1921—1981)

4. decembra 1981 je v enainšestdesetem letu umrl Miloš Magolič, član uredniškega odbora zbornika Jeklo in ljudje in dolgoletni vodja Tehniškega muzeja Železarne Jesenice.

Miloš Magolič se je rodil 13. maja 1921 v Ljubljani, kjer je leta 1940 maturiral na I. državni realni gimnaziji. Še istega leta se je vpisal na oddelek za arhitekturo na ljubljanski univerzi. Junija 1942 so ga v množičnih aretacijah ujeli in internirali. Zaprt je bil v italijanskih taboriščih Gonars, Treviso in Visco. 13. junija 1944 je bil premeščen v delovno taborišče Rohrau, oktobra 1944 pa v tirolsko delovno taborišče Schwarz.

Po osvoboditvi se je vrnil v Ljubljano, kjer so ga oktobra 1946 poklicali na služenje vojaškega roka. Aprila 1948 se je zaposlil kot komercialni vodja v kranjski Tiskanini, julija 1950 pa v jeseniški

železarni, kjer je delal do svoje smrti. 25 let je bil vodja Tehniškega muzeja na Jesenicah, tako da je nastanek in razvoj muzejske dejavnosti na Jesenicah tesno povezan z življenjem in delom Miloša Magoliča. Kot dober poznavalec železarske zgodovine in kot likovni oblikovalec je uspel zbrano gradivo na izviren in svojstven način prezentirati na stalni razstavi, ki še danes, po več kot treh desetletjih deluje enako sveže in sodobno kot tedaj. Podobno je njegov vpliv prisoten pri muzejskih postavitvah na Ravnah, v Kropi in Radovljici ter pri številnih občasnih razstavah. Vrsto let je sodeloval pri raziskovanju zgodovine rudarstva in fužinarstva v Karavankah in Julijskih Alpah, v Planini pod Golico, Nomenju in drugod. Pomemben je bil predvsem poizkus rekonstrukcije predzgodovinskega taljenja železove rude na Gorenjskem.

Kot oblikovalec je sodeloval pri obnovah in rekonstrukcijah starejših fužinarskih objektov. Predvsem pa se čuti njegov vpliv pri maketarski dejavnosti, ki je prav pod njegovim mentorstvom dosegla zavidljiv nivo. Likovno je opremil številne brošure in knjižne publikacije (Jeklo in ljudje, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem itd.), bil pa je tudi avtor številnih reklamnih in priložnostnih brošur, katalogov pa tudi značk. Z znanjem in izkušnjami je vrsto let uspešno urejal razstavni paviljon jeseniške železarne na zagrebškem velesejmu in ne nazadnje, skoraj vsa leta po vojni je bil dekorater in oblikovalec prireditvenih prostorov različnih prireditev in proslav.

Tehniški muzej Železarne Jesenice je uspel povezati s sorodnimi ustanovami v Jugoslaviji pa tudi v svetu in je bil tudi član republiške in zvezne sekcije tehniških muzejev in član Komiteja za preučevanje predhistoričnega in historičnega železarstva (UNESCO).

Za svoje življenjsko delo na področju muzejske in oblikovne dejavnosti, predvsem pa za dejavnost pri raziskovanju tehnične zgodovine, je Miloš Magolič leta 1974 prejel gorenjsko Prešernovo nagrado.

Tone Konobelj

JOŽE PODOBNIK (1923—1983)

Z bolečino v srcu se spominjamo prvega predsednika uredniškega odbora zbornika Jeklo in ljudje Jožeta Podobnika, ki je umrl na zadnji dan pomladi 1983. leta.

Jože Podobnik se je rodil 10. februarja 1923 v Beli peči. V delavski družini, kjer ni bilo kruha na pretek, je že od zgodnjega otroštva občutil vse tisto, kar je bilo usojeno tisočem proletarskih otrok. Zaradi pomanjkanja se je družina preselila na Jesenice, kjer se je oče zaposlil v železarni Kranjske industrijske družbe. Toda že leta 1935 so ga po stavki kapitalisti vrgli na cesto. Jože je ob očetu začel razumevati krivice, predvsem pa vzroke bogastva na eni in revščine na drugi strani.

Leta 1941 je z družino okusil okupatorjev zapor v Šentvidu. Srečno naključje pa je hotelo, da se je lahko vrnil na Blejsko Dobravo. Vključil se je v mladinsko organizacijo in v Osvobodilno fronto. 18. maja 1944 je odšel v partizane, kjer se je kasneje priključil Komandi mesta Cerkno. Prav na pragu svobode, 1. maja 1945, pa ga je bolezen kot posledica naporov partizanskega življenja priklenila na bolniško posteljo. Prve mesece svobode je moral preležati v bolniški

postelji in samo pravočasno zdravljenje ter volja po življenju sta Jožetu vsaj delno vrnila zdravje.

Kmalu po ozdravitvi se je vključil v obnovo porušene domovine. Skoraj štirideset let je potem delal, ustvarjal in se veselil povojnih uspehov. Odločil se je za novinarski poklic in bil najprej novinar Tanjuga in kasneje RTV Ljubljana. Poleg rednega novinarskega dela je bil tudi stalni dopisnik Glasa, Železarja ter član uredniškega odbora zbornika Jeklo in ljudje od prve številke naprej. Kot snemalec je skozi objektiv kamere zabeležil nešteto uspehov in zmag jeseniških železarjev.

Bil je tudi član družbenopolitičnih organizacij: sekretar osnovne organizacije ZK v krajevni skupnosti, sekretar sveta ZK in predsednik komiteja za splošni ljudski odpor in družbeno samozaščito, predsednik delegacije za telesno kulturo in član sveta krajevnih skupnosti, prvi predsednik upravnega odbora TVD Partizan Koroška Bela, član predsedstva Partizana Slovenije, delegat na 6. kongresu Zveze komunistov Slovenije.

Jaka Klinar

IMENSKO KAZALO

A

Abram 95
Ackgus Simon 114
Ahčin Branko 445
Albreht Lovro-Zdravko 184, 185, 232, 247, 259, 266
Aleš Franc 186
Aleš Mara-Anuška 327, 328
Aleš Rudolf 327
Alfredsen Jack 449
Ambrožič prof. 330
Ambrožič Anton-Božo 230, 248, 254, 255, 262, 263, 309, 341
Ambrožič Cena 98
Ambrožič Franc 202
Ambrožič Katarina 202
Ambrožič Ludvik 192
Andersen Reidar 448
Antonič Albreht 186
Arnež Peter 190
Artl Miha 104
Arzenšek Viktor 185
Aschenbach H. G. 451
Avguštin Rezika 338
Avguštin Vinko 337
Avsenik (gostilna) 179
Avsenik Janko 124
Ažman 64
Ažman (hiša) 201, 206, 208, 333
Ažman Janez 43
Ažman Janko-Tugomir 233, 249, 300
Ažman Jože 169

B

Bachler Reinhold 450, 454
Bajt Ivan 173
Baloh 342
Baraga Janko 375
Baraga Živka 233, 257
Barle Avgust 324
Barbarino Štefan 177
Baš Franjo 17, 18, 26, 27
Bebler dr. Aleš 170
Bečan Stane 203
Beguš Cene 267
Beguš Ivan 268
Benedičič Franc 166, 167, 172, 177, 179, 180, 181, 182, 184, 185
Benedičič Ludvik 185
Benedik Andrej 438, 444
Benedik dr. Janko 345, 350, 352—354
Benedik Janko 352
Benedik dr. Janko (ml.) 352
Benedik Marija 352
Benedik dr. Stanko 352
Benigar Franc-Gabrin 194, 195, 202, 230
202, 230
Bergelj dr. France 319, 334—336
Bergelj Janez 334
Bergelj Jožefa 334
Bergelj Marija 336
Bergman 51, 81
Berlisk Slavan 445
Bernard 324
Bernard Ivan 219
Bernard Jaka 219, 353
Bernard Nikolaj 94, 96
Bernik Vile 445
Bernot Filip 285
Bernstein 102
Bertoncelj Fr. 96
Bertoncelj J. 96
Bertoncelj Ivan 169, 203
Bertoncelj Ivan-Janoš 253
Bertoncelj-Kučar V. 384
Bertoncelj Polonca 127
Bertoni (podjetje) 447, 450, 451, 452, 467, 469, 470
Besednjak Stanko 252
Bešter Silvester 104, 105
Bevc Ivan 267
Beznik Jaka 235
Beznik Lovro 206, 208
Beznik Viktor 206, 208
Biček Franc 221, 222, 264
Bidovec Anton 293
Bizjak Evgen-Iztok 258
Bizjak Janez-Stane 249, 254, 255, 256, 262, 263, 269, 309
Bizjak Jože 267
Bizjak Luka 186
Bizjak Stane-Kostja 264
Blaznik dr. Pavle 20

Bloudek ing. Stanko 445, 476
Blumsrieder R. 101, 102
Bogataj Franc 264, 270
Bohinc Andrej 351
Bokal Ferdo 186
Bokal Franc 105
Bokal Stane 134, 187, 194, 195, 196, 198, 202, 203, 204, 209, 211, 333
Bokeloh Dieter 450
Bole Dušan 71, 72, 74
Bolta L. 384
Boltar Franc 444
Boncelj Lovrenc 438, 440, 444
Bor Matej 237
Born (baron) 45
Boštele Marija 293
Božič Franc 186
Božič J. 98
Božič Lojze 175
Bradl Sepp 448
Brecelj dr. Bogdan 343
Brecelj dr. Anton 94
Bregant Katarina-Viktorija 260, 276
Bremseth Ole 457, 458
Breskvar Josip 67
Brezar A. 96
Brezovar Marjan 157
Brišar Ivan 256, 259, 276, 277, 287, 292, 293
Brodar Mitja 375
Brozovič Ivan 34, 35, 37, 39, 40
Bruck Leopold 241
Bručan Marjan 235
Bručan Martin 125
Brun Viktor 134
Budja M. 385
Budinek Franc 114
Buhaker Adolf 267
Bukovec 324
Bulau Horst 458
Burič Anica-Polonca 293
Burnik Marija 333
Buser S. 393, 403

C

Caf Rudolf 307
Cajhna J. 393, 403
Cankar Ivan 42, 44, 62, 73, 76, 102, 112, 143, 152
Cegnar Jaka 233, 234, 240
Cegnar Urška 233, 234
Celič Leon 233, 247, 254, 257, 259, 260, 268
Celjski Ulrik 13, 19, 21, 28
Cerar Franjo-Matic 321, 322
Cerkovnik Angela 142
Cesar Emil 124, 130, 158, 159, 161
Cesar Ludvik 213
Cimerman Franci 392, 427
Cimpk (hiša) 185, 342
Cokvar (hiša) 322, 328, 329
Cunder dr. Milan 226
Cvitan Viktor 152

Č

Čarman 324
Čebular (gostilna) 267
Čeh dr. Brane 318
Čeh dr. Milan 293, 317, 318—329
Čehovin Anton-Jerko 252
Čehovin Miloš 252
Čelesnik Jože 176
Čelesnik Lojze 342
Čelesnik Lojzka 342
Čenčič Rado 445, 476
Čermak 185
Černe 81
Černe Alojz-Zrnovc 195, 202
Černe Anton 35, 51, 73, 75
Černe Jože 212
Česnik Stane 252
Češark dr. Albin 190, 352
Činkovic gl. Tschinkovitz
Črv Franc 267
Črv Slavka 266
Črv Valentin 268
Čuden Angela-Maruška 277
Čufar 174
Čufar Andrej 293
Čufar Jože 186
Čufar Tone 86, 124, 126, 132, 137, 139—161, 185, 340, 487
Čuk (trgovina) 354
Čuk Karl 94, 96, 97

D

Debevc dr. Rado 325, 326, 345, 348—351
Delak dr. 343
Delak Ferdo 139
Demak Pavel 185
Demšar (policaj) 265, 307
Demšar Franjo 267
Demšar dr. Jernej 118, 120
Demšar Matevž 392
Demšar Peter 267
Demšar Štefan 261, 300
Dermastja dr. Jožef 94
Dermota dr. Anton 100
Dermota Miha 445
Diener C. 392, 393, 427
Dijak Avgust 198, 205, 206, 207, 208
Dijak Franc 195, 200, 202
Dijak Terezija 357

Dimitz A. 362, 375
Dobravc Anton 232, 264, 308
Dobravec Franc-Tonček 266
Dobravec Matilda 344
Dobravec Mici 344
Dolenc Janez 267
Dolinar Franc 177
Dolinar Franc 233, 308
Dolinar Jože 323, 357
Dolinar Valentin 323
Dolinšek Tone-Metod 215
Dolžan Zinka-Olga 273
Domas Franc 57
Dougan dr. Danilo 445
Dovžan Jože 445
Drenik Bojan 106
Dreo A. 432
Drobič Anka gl. Kuharič
Druschke Clement 177, 178, 241, 287, 306, 317, 337, 340, 348
Druschke Hilda 337
Duhovnik Anton 177, 180, 307

E

Egart Jože 185
Elimää 453
Enders ing. 104
Erbežnik Angela-Nuša 242, 248, 257, 258, 259, 270
Erbežnik Kristl-Ciril 234, 242, 243, 246, 247, 249, 255, 259, 270
Erhard sv. 26
Erjavec F. 120, 121
Erjavec Miha 324
Erlah Gabrijel 206
Erlah Jože (Bedrman) 265, 266
Erlah Olga (Šmon) 269
Eržen Katra 443
Eržen Peter 450

F

Fabijan Reza 443
Fabinc Franc 104
Faganel Mirko-Čuvadov 246
Fahrenberger Josef 111
Fakin Marija-Mija 266, 273
Fatur Filip 293
Federle Franjo-Slavko 31, 43, 48, 50, 56, 135
Fende Stanko 185
Ferenc dr. Tone 203, 205, 206, 208, 210
Ferjan 38, 40, 41
Ferjan (gostilna) 68, 101, 104, 115
Ferjan Jerca (Jenko) 234
Ferjan Nande 108
Finžgar F. Saleški 95, 100
Finžgar Jože 170
Finžgar Rudi 448, 449
Fischer 336
Fischer 180, 181
Fišer Anton 267
Foerster ing. Jaroslav 115
Fornezi Franc 264
Franke Ivan 100
Franko Valentin 267
Frankič Mirko-Tilen 173, 174, 186, 231, 266, 308, 333, 343
Frelih Matevž 342
Frirenreich Leopold 438
Fügner 105

G

Gabrijel Franc 125
Gabrovec Stane 375
Gajšek (pot) 308
Gantar Vida-Vida 276
Ganter dr. Janez 346
Garcija Jean 267
Gašperin 179
Gašperin Avgust 212, 213, 215
Gašperin Ivan-Mitja 230, 255
Gašperin Jože 438
Gašperin Matija 438
Gašperšič Jože 11, 12, 14, 25, 26, 27, 435, 443
Gerčar dr. Janez 348
Gering Rudi 448
Gestrin dr. Ferdo 120
Giorgioni Edi 169, 170, 177, 185
Glanzer Peter 180
Glavič Franc 267
Glažar (hiša) 232, 234, 241, 303
Gleria Anton de 354
Gleria Anton de ml. 354
Gleria dr. Jože de 355
Gleria dr. Jože de 346, 354—355
Gleria Nada de 355
Gleria dr. Viktor de 354
Gleria dr. Stanko de 355
Globočnik Anton 438
Globočnik Johan 438, 440, 444
Globočnik Jurij 444
Gluhar Peter-Petko 260, 276, 277
Gmajner Franc 267
Gmajner Pavel-Ljubo 307
Gobec Radovan 482
Godec Tomaž 185, 188, 199, 200, 206, 211, 212, 213, 214, 215
Golubič Janez 112
Gonzales (pilot) 246
Goričnik (hiša) 326
Gorki Maksim 149
Gortner Ferdo-Lado 270

Gostinčar 50, 69
Gostinčar Jože 94
Gostiša Tatjana 317
Govekar 100
Grablovič Anton 35
Gregorač (hiša) 309
Gregorčič Jože-Gorenjc 126, 129, 170, 171, 172, 176, 179, 181, 185, 189, 203, 217—228, 263, 333, 346
Gregorčič Simon 300
Grgič Vaso 252, 269
Griesbach-Knaus (podjetje) 446, 447, 448
Grilc Franc 194
Grilc Janez 327
Grilc Janez ml. 328
Grilc Katarina (Cokvar) 328
Grilc Olga (Cokvar) 328
Grill 34
Grillparzer 181
Grinton Ciril 177
Grkman 215
Grm Marjan 392, 405, 406, 407, 410, 411, 412, 413, 414, 418, 423, 424, 425
Grmek (podjetje) 473
Gross E. 82
Grotefend H. 26
Grundner Alfred 41
Guček Svetozar 445
Guiner D. A. 102
Gustav Adolf 65
Guštin ing. 300
Guštin Milan 114
Guzelj Franc 170, 185

H

Hacquet Baltazar 362, 375
Hafner Franc 114
Hafner Franc (Kržaj) 323
Hafner Ivan 322
Hafner dr. Jože 320—332
Hafner Marija r. Goljar 320, 321
Hafner Pavel 320
Hafner ing. Pavle 322
Hafner Tončka 321
Hafner Vinko 218
Halle Maks 101, 102
Handl Rudolf 206, 210
Hartman Avgust 267
Hauptmann Ljudomil 11, 25, 27
Heberl 256
Heberle Štefan 267
Hema sv. 11
Hipokrat 357
Hlade Franc 128
Hladnik Franc 127
Hlebanja Jože 260
Hlebec Jože 349
Hodnik Stanko 206
Hoffmann ing. Kurt 329
Holmen D. I. 457
Holzer C. C. 432
Horst 102
Hotzwiger Alojz 114
Hribernik dr. Ivan-Matjaž 344
Hugo Victor 102
Humer Lovro 105
Humer Martin 202

I

Innauer Toni 453
Inglič Pavel-Bar 324
Intihar Jernej 267
Iskra Ančka-Nina 236, 248, 249, 266
Iskra Janez 248
Iskra Jože 248
Ivanuša Vilko 144

J

Jan Ivan 187—216
Jakopič Adolf 353
Jakopič Franc-Roman 260
Jakopič Janko 195, 202
Jakopič Jože 267
Jamnikar Danijel-Simon 322
Jamnikar Marija-Špela 322
Jarc Evgen 94
Janša Jakob 114, 115
Jeglič dr. A. B. 52
Jeglič France 443
Jelenc Aleš 211, 255, 266, 293, 302, 309
Jelenc Gašper 434, 443, 444
Jelenc Mihela-Tatjana 234, 242, 255, 260
Jenko (hiša) 243, 244, 252
Jenko Marija 234, 239
Jensterle Albin 267
Jensterle Julka 243
Jerala Martin 438
Jeram Jurij 125
Jeram Martin 125
Jerasek 102
Jeraša (podjetje) 447, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 467, 469, 470, 471
Jere Helena-Krista 276
Jerovšek Franc-Vasja 221
Jesih Viktor 266
Jordan Franc 267
Jurca Lojze 247, 266, 273
Jurčič Josip 95
Jurkovšek B. 413

K

Kadilnik France 116
Kajuh K. D. 155
Kajževi (hiša) 234, 239
Kajžnik (hiša) 231, 246
Kaiser 205
Kanoni dr. Janez 344
Kapus Francka-Urška 242, 270
Kapus Tone 268
Kardelj Edvard (Tone Brodar) 143, 145, 155, 161
Kastelic J. 384
Kavčič 266
Kavčič Franc-Veljko 287
Kavčič Ivan 173
Kavčič Janko 270
Kavčič Pavel 357
Kavčič Peter-Jegorov 323, 357
Kebe Lojze-Štefan 203, 213, 218, 221, 223, 226, 263
Keber (hiša) 324
Kejžar Viktor 169, 176, 183, 185, 220, 308
Keklč 323
Kelih Ančka-Mara 246
Kelih Rajko 307
Keller E. 378, 384, 385
Kermauner dr. Dušan 31, 37, 38, 51, 56, 57, 63, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 89, 90, 91, 93, 98, 120, 121
Kemperle Tine 309
Kerin 267, 268
Kernštajn (hotel) 181
Kersnik Jože 328
Kersnik Stane-Jelovčan 264
Keršič (gostilna) 170
Keržan Andjelka 337
Keržan dr. Bartol 336, 337
Keržan Edi 337
Khnaver Peter 19
Khuen (ban) 67
Khrall Stefan 437
Kidrič Boris (France Sever) 149, 161, 169, 170, 175, 300
Kiršner Rupert-Jože 273, 320, 329, 343
Kiršner Viktor-Vinko 327, 328, 329
Kitek Ivan 112
Klančnik Gregor 260
Klančnik Karel 445
Klarič Franc 266
Klemen (hiša) 345
Klemenčič Albin 267
Klemenčič Filip 267
Klemenčič Pavel 177, 180
Klinar 235
Klinar ing. Herman 300
Klinar J. 96, 103, 109
Klinar Jaka 490
Klinar Janez 116
Klinar Miha 7, 31, 72, 73, 74, 76, 78, 90, 121, 217, 479—483
Klinar Neža 98
Klinar Pavel 260, 293
Klinar Valentin 261
Kloiber Ä. 384, 385
Klusov Joža 155
Kmet dr. Janez-Mirko 227, 344
Knaflič Lojze 194, 200
Knific Jože 445
Knific Jože 267
Knific Timotej 375, 377, 384, 385
Kobal (gostilna) 65
Koblar Anton 18, 26, 27
Koblar Anton 362, 375
Koblar Franc 438
Koblar France 150
Koblar Janez 438
Koblar Mici 349
Koblar Slavko 270
Kochansky V.-Devidè 391, 392, 397, 398, 399, 427
Kocjan (hiša) gl. Tomažin
Kocjan Ivan 342
Kocjančič dr. Viktor 323, 324, 325
Kocjančič Stanko-Marjan 189, 192, 193, 195, 199, 200
Koder Mara 234
Kogler Armin 454
Kogoj France 95
Kogoj Lovro-David 195, 205
Kogovšek (hiša) 257
Kogovšek Marica 236
Kogovšek Tone 233, 237, 262, 263
Kokalj Lovrenc 346
Kolarič dr. 343
Komavljeva 154
Komic Tinca-Zdenka 238
Kondor 177
Konič (gostilna) 171, 176
Konobelj Franc-Slovenko 204, 207, 219, 227, 229—316
Konobelj Tone 7, 392, 487
Konvalinka dr. 343
Kopač Janez 11
Kopač Josip 53, 54, 55, 56, 67
Kordelič Karl 32, 53
Koren Ferdo 185
Koren Ivana 327
Koritnik Franc 326, 327
Korošec P. 384, 385
Korošič (gostilna) 197
Kos Anton 260
Kos Filip 267
Kos Janez-Sergej 239, 307, 329
Kos Milko 385
Kos Peter 375
Koselj Jaka-Miha 255, 326

Koselj Simon 268
Koselj Valentin-Vanjo 255, 260
Kosovel Srečko 143
Kossmat F. 392, 393, 427
Košak Vinko 144, 151
Košenina Marija-Vasiljka 353
Košir 324
Košir Ciril 85
Košir Jože 445
Košir Jože 267
Košir Lucija 443
Kotnik ing. 300
Kotnik Sandi 445
Kovač (hiša) 175, 177, 337
Kovač Janko 264
Kovačič I. G. 153, 154
Kozarčanin Ivo 152
Kraguljnik Albert 177, 178, 180, 185
Kraigher Boris 168
Krajc Jože-Žakelj 221, 227
Krajcer Franc 264
Kralj Ignac 87, 88, 125, 128, 166, 170, 171, 177, 178, 180, 185
Kramaršič Božo 445
Kranjc ing. Boris 293
Kranjc Tone 264
Kraševec Franc 167, 170, 171, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 185
Krašovec Marija 181
Kreft dr. Bratko 132, 142, 145, 150, 152, 161
Krek dr. J. E. 37, 42, 44, 45, 47, 68, 69, 70, 93, 94, 96
Kren Heri 306
Kristan 322, 323
Kristan Anton 53, 61, 64, 105
Kristan Cvetko 129
Kristan Etbin 40, 52, 53, 56, 58, 72, 102, 112
Kristan Franc 264
Kristan Pepca 322
Krivc Ivan-Pavle 230
Krivec Ivan 94, 95, 97
Križanec Niko 445
Križman 51
Krleža Miroslav 152
Krmelj 269
Krmelj 327
Krmelj Jaka-Lovec 329
Krmelj Maks-Matija 203, 204, 217, 219
Krmelj Marija-Levinja 329
Krmelj Pavle-Šargo 229
Krničar 262
Krničar Ivanka 259, 261, 262
Krničar Janez-Lenart 259
Krničar Jurij 202
Kropivnik Feliks 309
Krznarič Mato 445
Krznarič Miha-Pavel 260
Kuclar (podjetje) 453, 473
Küechel Franz 437
Kuhar 437
Kuharič 330
Kuharič Anka r. Drobnič 327, 328, 329, 330, 331, 348
Kumar Andreja 323
Kunstelj Jožica 234, 235

L

Lagoja Aleš 128
Langus Beno-Beno 255
Langus Jože 445, 449
Lasan (gostilna) 167
Lavrič dr. Božidar 345
Lavrinc Ludvik 267
Lazar Janez 350
Lazarević Štefan 13, 14, 25
Leban Lojze-Radovan 230, 235, 236, 237, 238, 240
Lebar Anica 253, 269
Leben France 375
Legat Anton 319
Leitner Peter 454
Lenčk (hiša) 247, 304
Leon XIII (papež) 47
Leskošek Franc-Luka 87, 171
Leskovic Ivan 174, 186
Levičnik Gregor 438
Levstik F. 143
Ličof Jožica 322
Likar Anton 267
Likovnik (podjetje) 454
Likovič Slavko-Peter 242, 267, 307
Lincke Rudi 325, 340, 348
Linhart Karel 53, 56, 57, 58
Linhart A. T. 102
Lipej (hiša) 267
Lipnikar (hiša) 357
Lipovec (hiša) 265
Lipovec Franc (Vrvač) 265
Lipovec Tone 307
Liška J. 121
Logar Francka-Vasilija 234, 242
Logar Jože 269
Loncnar Anton 320
Loncnar Marija 341
Loncnar Nikolaj 341
Lorenc Karl 114
Lotrič Ana 353
Loštrek Janez 453
Ložar Johan 50
Ludviger Milutin 235, 242, 246
Luckmann 432
Luckmann Carl 432
Luckmann Johan 432
Luckmann Josef 45

Luckmann Karl 329
Luckmann Karol (st.) 42, 43, 45, 47, 48, 49, 66, 83, 93
Luckmann Lambert 432
Luckmann Pavel 169
Lukanc 193, 323
Lukič Alma-Vida 266
Luther Martin 64, 94
Luznar Franc 438

M

Maček 172, 174
Maček Matija 87
Maček Tone 145, 148
Magolič Miloš 7, 392, 487—489
Majcen Rudolf 267
Malavašič 107
Malič E. 379
Marčič Aleksander 344
Marčič Angela 339
Marčič dr. Jani 340
Marčič Jelka 339, 357
Marčič Karel 344, 345
Marčič Leo 344
Marčič ing. Marjan 344
Marčič Roman 344
Marčič Rudi 345
Marčič Tone 344
Marčič dr. Viktor 317, 323, 326, 334, 335, 336, 337, 339—345, 353, 357
Marin Jože 267
Marinko Miha-Rudi 187
Markelj Franc 246, 338, 339
Markež (hiša) 342
Markež Josip 103
Markež Valentin 171
Markot (gostilna) 61, 94
Marn Franc 39
Marti 61
Martinčič Jožef 438
Martinuč Miloš 264
Marusarz Stanislav 448
Marušič 171
Marušič Angelca-Nevenka 260
Matejka Evgen-Pemc 264
Medja Franc-Marko 276, 277
Medja Vika 234
Medved 95
Medvešček Ela 177
Mejak Mitja 159
Melik Anton 375
Melik Vasilij 40, 72, 120, 121
Mencingar Katarina 331
Mencinger Minka-Veljka 276, 277
Mendiževv Anton 267
Mertelj Nada-Sava 260
Mesec Ana 234
Mesec Marjan 452, 469
Meško F. K. 102
Meterc Janez 79, 374, 375, 379, 384, 385
Mežek Franc 261
Mežek Jože 326
Mihevc Ignacij 39, 40, 41, 42, 52, 53
Mihovilić K. 384
Mirtič Ivan 267
Mikelj Matevž 142
Minderović Čedomir 152
Miševc (hiša) 231, 238
Modre Ludvik 64
Močilnikar Alojz-Napotnik 260
Močnik Ivan 267
Mohor Hanc 266
Mohorič Fani por. Pšenica 342
Mohorič Franc 177, 178, 180
Mohorič Ivan 27, 443, 444
Mohorič Ivana 191, 193
Mohorič Alojz 364
Mohorič Milena 148, 149
Morič Ignac 51
Mostečnik (hiša) 344
Moškrec Mihael 68
Moškrič 147
Mrak Vekoslav 112
Mulej Alojz 270
Mulej Janko 267
Mulej Valentin 270
Müller Dieter 450
Müllner Alfonz 20, 21, 25, 26, 27, 362, 375, 436, 444
Murnik dr. Viktor 106

N

Nadižar Anton (Vrvač) 269
Napotnik Franjo 274
Natlačen Marko 171, 185
Neupert Hubert 455
Noč Albin 173
Noč Albin-Tomaž (Skednač) 231, 235, 238, 239, 240, 243, 244, 248, 249, 251, 256, 258, 259, 262, 263, 270
Noč Albin ml. (Skednač) 235
Noč Alojz 236, 261, 269, 270, 308
Noč Ančka (Glažar) 257, 268
Noč Andrej (Glažar) 234, 238, 240, 241, 252, 257, 258, 265, 268, 285, 287, 300, 303, 309
Noč Anton (Glažar) 257, 287, 335
Noč Franc (Lenčk) 247
Noč Ivan-Tori 268
Noč Janez (Lenčk) 247
Noč Janko-Lazar 249
Noč Jankov (Petnik) 232, 236
Noč Jože (Miševc) 231, 244, 269

Noč Jože (Jencel) 269
Noč Kristina (Skednač) 232, 239, 240
Noč L. 380
Noč Marija (Lenčk) 247
Noč Matevž (Miševc) 242
Noč Martin (Glažar) 240, 265
Noč Miha (Kavčkov) 255, 269
Noč Milka 236
Noč Minka (Miševc) 235
Noč Mira-Majda (Skednač) 235, 239, 244, 263
Noč Olga 265
Noč Pavle (Jencel) 233
Noč Pepi (Skednač) 263
Noč Tončka-Milica (Skednač) 235, 239, 244, 245, 249, 255, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 270
Noč Valentin 258
Noč Valentin 170, 176, 177, 180
Noč Vinko 185
Noč Zvonko 236
Norčič Bogdan 453, 454, 457, 472, 473, 474
Noot Karl 169
Novak Ivan 326, 327, 328, 329, 330
Novak Janez 307
Novak Janko-Zdravko 238, 239, 240, 241, 242, 246, 247, 264
Novak Jože 264
Novak Otmar 261, 307
Novak Veljko 307
Novšak Albin 447, 448
Nučič 102
Nykenen Matti 458

O

Obid Joža 269
Obersnel dr. Maks 317, 340
Obersnel Štefi 317
Obermajer Julij-Bobi 335
Oblak Alfonz 132, 147
Oblak Dolfe 246
Oblak Ivana 246
Ogrin Rudolf 178
Obran Franc 235
Ogris Krišpin-Pero 253
Okrožnik Friderik 267
Oman Slavko 347
Ortenburški Friderik 19, 21, 28
Ortenburžani 11, 13, 19, 21, 28
Osolnik Bogdan 253, 254
Osvald (gostilna) 319
Oswald Rudolf 105
Oswald ing. Stane 172
Otrin Rudi 177

P

Paar Franc 341, 343
Pahič S. 384
Pajer Gusti 246
Pajer Ignac 51, 73, 75, 81
Pajer Polde 246
Pančur Rudolf-Rado 255, 260
Pangeršič Janez-Jelko 260
Panjan Tončka 321, 325
Papež Rudi 176
Papler Franc 186
Pavčnik Polde 256, 269
Pavelić Ante 172, 174
Pavlica Andrej 94
Pavlin 116
Pavlin Franc 256, 269
Pečar Marija 450
Pečnik Alojz 218, 226
Peklaj Jože-Krištof 247
Perdih Karel-Žar 227
Perko Anton 267
Perko Vencelj 87, 90, 123, 124, 126, 135, 136, 137, 165—186, 340, 342, 343, 357
Perovšek Franc 253
Peruzzi ing. 293
Pesjak 293
Pesjak Matija 434, 435, 443, 444
Peterman K. Janez 361, 362, 374
Peternelj Tone-Igor 230, 255
Peters K. 392, 427
Petran (hiša) 205
Petrc (hiša) 323
Petru Peter 384, 385
Petru Sonja 375
Pezdičev Joza 435
Pibernik Albin 175
Pibrovc Leo 101
Piccottini G. 385
Pichler F. 375
Pičman 51, 81
Pikon Roza 331
Pirc Matija (Lodnar) 443
Pivk Jaka 261
Pivk Mica 261
Pivk Vinko 267
Planinšek Lavoslav 340, 341
Planinšek Rudolf 235, 307
Plasin Ciril 265, 266
Plautz Johan 438, 440, 444
Pleterski Andrej 375, 377, 384
Podbevšek Albin 307
Podgornik Jovita 152
Podlipnik Franc 375
Podpac Štefan 114
Podobnik Jože 7, 489—490
Pogačar Marica por. Strgar 215
Pogačnik Anton 267

Pogačnik Tone 445
Pohar Alojz-Grega 322
Pohar dr. Edvard 227, 319, 320, 322
Polajnar (hiša) 287
Polda Janez 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 469, 470, 471, 472, 473, 474
Polda Malči 445
Poljanec Janko-Koder 324, 325
Pollak Josef 35
Pongratz Anton 98
Posavec Ančka 158
Potočnik Andrej 267
Potočnik Fran 98
Potočnik Franc 168, 185, 220, 221, 226, 333
Potočnik Janez 267
Potočnik dr. Miha 176, 184, 185, 323, 344, 355
Porebski Anton 119
Praprotnik 185
Praprotnik Albin 300
Praprotnik Boris-Pavle 249
Prelovc 134
Premrl Mimi 357
Premrov Svetozar 94
Preselj Jakob 438
Prešeren Franc 108
Prešeren dr. France 143, 292, 302
Pretnar (podjetje) 472, 473
Pretnar Janko 270, 308
Pretnar dr. Janko 100, 103, 104, 108
Prevc Peter 186
Prevc Robert 186
Prežihov Voranc (Lovro Kuhar) 143
Preželj Karl 207
Primožič (podjetje) 456
Primožič Franc 192
Pristov Avgust 202
Pristov Jože-Jože 260
Pristov Peter 202
Pristov Vinko 110
Pučkova 342
Pudgar Danilo 451
Pukl Franjo 168, 169, 186
Pukšič Alojz ml. 173, 176, 186
Pürstl Willy 453
Putschögel Martin 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 69
Puttkamer 32

R

Rabič Alojz 207
Rabič Franc (Pajer) 235, 236
Rabič Klemen 212, 343
Rabič Minca 445
Rabič Vinko 105, 106, 110
Radojčič Nikola 13, 14, 25, 27
Radovan F. 379
Raiski 82
Rajgel Anton 266
Rajgel Katarina 266
Rajner Jakob 293
Rakovec I. 392, 393, 427
Rakovec Rudolf 267
Ramovš dr. Anton 391, 397, 398, 399, 403, 405, 408, 409, 410, 413, 414, 415, 416, 417, 420, 421, 426, 427
Rant Franc 114
Rant Pavla 233, 269
Ravhekar Miloš 188, 189, 200
Raska Jiři 450, 451, 469
Ravenat 383
Ravnik Franc 85, 171
Ravnik Ivan 213, 215
Ravnik Jakob 106, 107
Ravnik Simon 267
Ravnik Stanko 445
Ravnik Vili 190
Ravnikar dr. Vladimir 100, 109
Razinger Borut 445
Razinger Jaka 343
Razinger Jože (Zimovc) 267
Razinger Minka (Markelj) 326
Razinger Tone 445
Rebernik Ivan 186
Rebolj Jože-Planinc 266, 270, 351
Recknagel Helmut 449, 450
Reinhart Jakob 177
Rekar Anica 247, 253, 262
Rekar Ciril 26, 27
Rekar Tone (Vrban) 233, 247, 262, 269
Rekelj Janko 328
Rekelj Ludvik 192
Remec (podjetje) 467
Repe Adolf-Tilen 335
Repe Vinko 195, 202
Resman Cilka 234
Resman Franc 177, 178
Resnik Jože 266
Ressel Johan 33, 34
Riček Zvone 338
Rjazancev dr. Aleksander 7, 25, 26, 27, 366, 375, 483—485
Robič (gostilna) 57, 59
Robič Amalija-Marta 260
Robič Francka 269
Rogelj Mirko-Petko 236, 239, 260, 326
Ropas Filip 39
Rošič 183
Rosumeck Helmuth 322
Rössler dr. 331
Rostohar Marija roj. Tancar 334, 336, 338
Rozman (gostilna) 168
Rozman Franc 170, 171, 177, 179, 180, 181, 182, 193

Rozman Franc 265, 266, 308
Rozman Franc-Gabrijel 230, 231, 232, 234, 240
Rozman Franc-Planinc 277
Rozman Ivan 267
Rozman Jože 267
Rozman Peter 41, 42, 114
Rožman Ivan 445
Rožman M. 476
Ruard 431, 432
Ruard Viktor 437
Ručigaj 182, 185
Ručigaj 300
Rupar Marjan-Mirko 326
Rupar Peter 333
Rupasch 107
Rus Ivanka-Trnkova 214
Rutar Jaka-Janoš 230
Ruud Birger 446, 447
Ruud Sigmund 446

S

Sabo Ida-Kovač 175
Sadewsky Tadik-Tomo 229, 230
Sagadin Milan 375, 384, 385
Saksida Ivan st. 321, 327, 328, 330, 331—334
Saksida Ivan-Peter 185, 258, 269, 305, 309, 318, 331
Salberger 98, 104
Salberger Marija-Zdenka 260
Samar Alojz 267
Saračevič 185
Saria Balduin 375
Savadiković (general) 170
Schillar Jože 212
Schinkowitz 66
Schmid Walter 362, 375
Schönhan 102
Schrey Alojz 103
Schrey Anton 108
Schwab dr. Viljem 332
Sedej Ivan 136, 137
Sedej Ivan 185
Sedej Ivan 331
Seliškar Tone 142
Seidler Ernest-Iztok 221, 264
Semen Jožef 438
Seunig V. C. 432
Skopec Peter 378
Sidorović Ladislav 41
Sirc Franc-Jože 232, 247, 259, 266
Sirc Janez 266
Sirc Rudi-Janez 260
Skaberne Drago 392
Skaberne ing. Viktor 118
Skarić Vladimir 13, 14, 16, 25, 26, 27
Skednač (hiša) 231, 232, 236, 238, 239, 241, 242, 243, 247, 257, 262
Sket Jakob 102, 107
Skomavc Marija 234
Slavec Ivan 101
Slivnik Angela 185
Slivnik dr. Anton 345—347
Slivnik Melanija 346
Smolej Andrej (Kajžnik) 169
Smolej Franc st. 445
Smolej Franc (Šronc) 244, 258
Smolej Janez-Igor (Kajžnik) 231
Smolej Jože 232
Smolej Jože-David 266
Smolej Lovrenc 240, 241
Smolej Marija 240
Smolej Viktor 144, 145
Smrčar (hiša) 344
Smrekar 98
Smrekar (hiša) 443
Smrke Viktor 267
Sodja Anton 206
Sodja Franc 206
Sodja Rozalija 206
Soklič Anton 43
Soklič Janko 235, 236, 242, 243, 246, 306, 307
Soldat Roza 229
Soršak Helena 443
Spaho Fehim 13
Sršen Ivan 261
Stana Roman 186
Stanovnik dr. Aleš 174, 177, 181, 185, 323, 336, 337, 343
Stare Albin 267
Stare Ivanka-Tanja 277
Stare Jože 206
Stare V. 384
Staroverski Tone-Miloš 350
Stegnar Albin 327, 329
Stegnar Filip 329
Steiner Walter 451, 452
Stepišnik Drago 121, 133
Stepišnik Drago 476
Sterlekar Ignac 207, 342
Steržaj Franc 95
Stiplovšek dr. Miroslav 120
Stojan 335
Stojc dr. Josip 118, 120
Strajnar Pavel 267
Stražišar Jože 124, 128, 170, 293
Stražišar Ludvik 186
Stražišar Polde-Rudi 168, 169, 170, 185, 186, 187, 189, 203, 204, 207, 211, 220, 221, 226, 263, 332
Stražišar Viktor 169, 176, 183, 185
Strmole Dragica 392
Stroj 51
Suknaič Saša 445, 476

Sulejman Veličastni 13
Sušnik Matija 105
Sušnik Valentin-Gaber 227, 230
Svetina Anton 266
Svetina Ciril 264
Svetina Jaka 270
Svetina Jože-Mojmir 232, 233, 245, 249, 260
Svetina Jože 267
Svetina Miha 264, 270
Svetina Pavel 264
Svetina Viktor (Mostarjev) 235
Svetina Viktor 309
Svetina Vinko 264

Š

Šajn Ivan 330
Šanca Žarko 353
Šapek Lovro 267
Šarc Aleš 347, 348
Šarc dr. Janez 345, 346, 347—348
Šarc Janez 347, 348
Šarc Terezija roj. Pirnat 347
Šašel J. 385
Šavelj dr. Anton 344
Šavelj Janez 344
Šavelj Marija roj. Marčič 344, 357
Šavelj Marta 344
Šavli Jože 174, 176, 186, 266, 321
Šest Davorin 266
Šetinc 141
Šetinc Ivan 318
Šetinc Danica 330, 331
Šetinc Martin 234, 238, 267
Šifrer 184
Šifrer Marjan 325, 326, 353
Šifrer Savo 325
Šilar Janko-Jože 248, 266, 270
Šinkovec 177
Šinkovec Avguštin 41, 42, 49, 55, 63, 64, 65, 94
Šinkovec Črtomir 7, 485—487
Šimnic Gustelj 334, 336
Šivic Ludvik (Olifč) 335
Škerbinc Jaka 58, 63, 66, 67, 68, 111, 115
Škerjanc 55, 94
Škof Josip 53, 110
Škrlj France 98, 120, 124, 126, 129, 130, 131, 132, 141
Škrljeva 141
Šlibar Gustelj 319, 335
Šmid Franc 192, 195, 202
Šmid Franc-Ljubo 327
Šmid Francka 243
Šmid Friderik 237
Šmid Janez 237
Šmid Janez 177, 180
Šmitek ing. Janez 443
Šmon (hiša) 285
Šmon J. 379
Šnajder Janez 326
Šnajder Marjan 326
Šober Boris 350, 353
Šober Marija 322, 323
Šober Milenko 350
Šober Štefan 64
Šoberl Katarina 443
Šolar Anton 434, 443, 444
Šolar Franc 434
Šolar Jernej 438
Šolar Luka 443
Šolar Matevž 434, 443
Šorli Srečko 237
Šorn Jože 26, 27
Špendal 308
Spendal Ivan 233
Spicar Jakob 101, 107
Šramel Bogo 448
Šronc (hiša) 285
Šronc Janez 190
Šribar Vinko 375
Štefančič Peter 451
Štefelin Jožef 114
Štempihar dr. Ivo 177, 181
Štirn (podjetje) 447, 448, 449, 469, 473
Štravs Gustelj-Lipe 235, 307
Štravs Pavel 186
Štrcin Janko 252, 269
Štros Jože 212
Štrumbelj Anton 267
Štumpfelj Anton-Ante 252, 258, 263
Šturm (gostilna) 199
Šušteršič dr. 60
Šušnik Franc 185
Šušnik Rezka 185
Šuštar Peter 267
Švajncer Janez 473
Švegelj (baron) 353
Švegelj Krištof 353

T

Taaffe 92
Talar gl. Thaler
Talar Justin-Tobi 261
Taler Andrej 264
Tancar (gostilna) 338
Tancar dr. Avguštin 334, 336, 337—339
Tancar Mici gl. Rostohar Marija
Tavčar dr. Ivan 44, 58, 65
Tavčar Janez 177
Tavčar Janez 309
Teller F. 392, 393, 402, 422, 428
Tepeš Miran 457, 458

Teply Bogo (Talpa) 140, 142, 145, 150, 164
Thaler Anton 128 168, 170, 171, 175, 186, 189, 342
Tičar dr. Josip 117, 118, 120
Tišov Anton 267
Tollazzi (trgovina) 354
Tolstoj L. N. 101, 102
Toman Ivan 264
Tomasini Silvira 157
Tomažin Ivan 203, 204
Tominc Franjo-Milan 230, 231, 232, 234, 238, 240, 241, 247, 248, 249, 308
Tominc Ivan 177
Tominšek dr. Fran 116, 118
Tomšič dr. 112
Tončova Cilka 351
Tori Ivan 268
Torkar Jaka 158
Trappen Avgust 49, 50, 51
Tratar Anica 352
Treven (gostilna) 67, 98
Treven Anton 92, 103, 108
Treven Cilka-Mica 249, 260
Treven Ela-Rustja 249, 260
Treven France 249, 266, 334, 340
Triler Alojz 324
Triler Ivan 324
Triler Jože-Marko 324
Trnovc 324
Trojar Franc-Gašper 255
Trojar Janko 237, 273
Trojar Jožica (Pepca) 127
Trojar Štefan 52, 53, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 110
Trojer Jožef 438
Tschanen Fritz 449
Tschinkowitz Martin 64
Tucić 102
Turnšek dr. Dragica 392
Tušar Matija 438
Tvrdi 267, 268
Tuma dr. Henrik 113
Tyrš 105, 106

U

Ulaga Primož 454, 455, 458
Ulaga prof. Drago 445, 476
Ulbert T. 384
Ulčar 242
Ulčar Pavel 195, 201
Uranič (hiša) 237
Urbanc Ivan (Kumerdaj) 218
Urbančič Jožef 438
Urek S. 476
Uroš I. 13
Uršič Franc-Gorazd 238, 239, 240, 247, 253

V

Valant Ivan 133
Valant Liza 443
Valant Šolar 443
Valentar Franc 267
Valič Andrej 375, 384, 385
Valodja (Valodi) Stojan 186
Valvasor J. V. 361, 374, 436, 443
Varl Jože 158, 483, 485, 487
Vaskovič Ivan 266
Vavpotič Franc 266
Verbič dr. Marija 438
Velikonja Vili-Jelko 230
Verdnik Matija-Tomaž 221, 344
Verginc Franc 263
Verglez Francka 328
Verglez Martin 235
Vidic (hiša) 265
Vidic Anton 264
Vidic Franci 392
Vidic Janez 307
Vidic Jože 309
Vidic Matevž 264, 270
Vidmar Josip 154
Vidmar Nande 158
Vidrih ing. Renato 392, 400
Vilfan Sergej 26, 27, 28
Vilman Janko-Cvetko 248, 266, 270, 300, 308
Vister Jože 73, 75, 81
Višnar dr. Mirko 340, 342, 343
Višner Karl 114, 116, 117
Vode Angela 144
Vodnjov 142
Vogel co. Noot 45
Volbank dr. Jože 355—357
Volf Ivan 202
Voss Viljem 118
Vovk dr. 340
Vovk Ivan-Živan 204, 207, 237, 239, 306, 307, 309, 326
Vovko Kamilo 344
Vovko Marij 344
Vovs dr. 348
Vrevc Janez 353
Vrhunc Jože 170
Vrhunc Marjeta 132, 159
Vrvač (hiša) 333
Vrviščar Ljubica-Vlasta 335
Vuk Ivan 142

W

Warl Andrej 438
Weiss 247
Weiss (Vajs) Angela 127, 141
Weiss Štefan 85, 112
Wernig Josef 66

Westen Avgust 87, 89
Wiessenthal Simon 326
Wiessner Herman 26, 27
Wilman 362
Wisser 22
Wolf Manfred 451
Wolf Tomaž 85, 171
Wrajc 51, 81

Z

Zabret 66
Zadnik Ludvik 32, 33, 41, 42, 49, 50, 53
Zadnik dr. Zvezdana 355, 357
Zagorski Cvetko 158
Zajc Ludvik 450, 469
Zalokar dr. 173
Zalokar Janez 327
Zalubnikar 322
Zaveljcina Anton (Suhar) 269
Zavlejcina J. 106
Zaveljcina Lovrenc (Suhar) 247, 253, 258, 263
Zaveljcina Zdravko (Suhar) 236, 269
Zavrl (hiša) 333
Zevnik Zdenka 236
Zidar Jože 445
Zimovc (hiša) 244
Zois 431
Zois Michelangelo 432
Zois Sigmund 432
Zore Rudolf 98
Zorman Vinko 267
Zugwitz Anton 49, 51, 53, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 64, 69, 74, 75, 76, 112
Zugwitz Mici 131
Zupan Jože-Ježek 255, 256, 257, 258, 261, 262, 263
Zupan Milan-Nace 259, 260
Zupan Valentin 175
Zupanc Janez 267
Zupančič Cilka-Sonja 233, 236, 247, 255, 250, 266, 270
Zupančič Stanko 270
Zuragin Mirko 267

Ž

Žagar (hiša) 240, 241
Žagar Jaka 195, 200
Žagar Stane 188, 189, 203
Žagar Stanko ml. 198, 201
Žabkar (lekarna) 343
Žabkar Jože 270
Žan Anton 267
Železnikar France 32, 37, 39, 44, 46, 52, 58, 78
Žemlja Albin-Nande 320, 335
Žemva Albin 213
Žemva Albin (Paždbar) 213, 215
Žemva Tone 195
Žen Jaka-Vid 234, 258, 259 260, 262, 263
Žen Maks 96
Žiger Ludvik-Perun 351
Žimbrek Lavoslav 144
Živkovič 86
Žirovnik Jože-Mičo 264
Žitnik 67
Žitnik Šimen 104, 106
Žnidar Alojz 177
Žnidar Minka 256
Žontar Josip 27
Žontar Majda 121, 122
Žumer 241
Žumer Franc 277
Žumer Jaka 195
Žumer Marija 168, 169, 195
Župančič Oton 154
Župančič Uroš 392
Žvab (gostilna) 256
Žvab Angela 244
Žvab Jože 261, 268
Žvan Andrej-Boris 194, 195, 209, 211, 220, 221, 353
Žvan Janez-Dravski 254, 353
Žvan Jože 195, 202
Žvan Vida 353

Izdala in založila Kulturna skupnost Jesenice — Uredniški odbor: Damjan Jensterle, Janez Kavčič, Jaka Klinar, Franc Konobelj-Slovenko (predsednik), Tone Konobelj, Zvone Labura, Majda Malenšek, Janez Meterc, Vencelj Perko, Sašo Piber, Andrej Pikon, Janko Rabič, Bratko Škrlj, Jože Varl — Glavni in odgovorni urednik Tone Konobelj — Zunanja oprema Damjan Jensterle — Notranja oprema Tone Konobelj — Tisk tiskarna Tone Tomšič Ljubljana 1985 — Naklada 1500 izvodov

OBČINSKA KNJIŽNICA
JESENICE

Izdala in založila Kulturna skupnost Jesenice — Uredniški odbor: Damjan Jensterle, Janez Kavčič, Jaka Klinar, Franc Konobelj-Slovenko (predsednik), Tone Konobelj, Zvone Labura, Majda Malenšek, Janez Meterc, Vencelj Perko, Sašo Piber, Andrej Pikon, Janko Rabič, Bratko Škrlj, Jože Varl — Glavni in odgovorni urednik Tone Konobelj — Zunanja oprema Damjan Jensterle — Notranja oprema Tone Konobelj — Tisk tiskarna Tone Tomšič Ljubljana 1985 — Naklada 1500 izvodov

OBČINSKA KNJIŽNICA
JESENICE

POPRAVKI

Str. 78, 32. vrsta:
opomba 275 — pravilno: 375

Str. 79, 5. vrsta od spodaj:
Konec dvajsetih in tridesetih let — pravilno: Konec dvajsetih in v tridesetih letih

Str. 190, 32. vrsta:
Keter Arnež — pravilno: Peter Arnež

Str. 198:
V Nomnju (naslov) — pravilno: V Nomenju

Str. 206, 5. vrsta od spodaj:
isto kot na str. 198

Str. 230, 11. vrsta:
Že po nekaj urah — pravilno: Že po nekaj dneh

Str. 234, 4. vrsta od spodaj:
Jerca Ferjan-Jenko — pravilno: Jerca Ferjan

Str. 236, 9. vrsta:
Franc Rabič — pravilno: Franc Robič

Str. 239, 2. vrsta od spodaj:
Kejžova mama — pravilno: Kajžova mama

Str. 243, 14. vrsta:
koliko bodo posameznike zdržali — pravilno: koliko bodo posamezniki zdržali

Str. 256, 16. vrsta:
Minka Žnidar — pravilno: Micka Žnidar

Str. 258, 26. vrsta:
Obveščevalec Tone Štrumpfelj-Ante se je pri radiotelegrafistih približal vozu — pravilno: Obveščevalec Tone Štumpfelj-Ante, ki je bil v tem času pri radiotelegrafistih, se je približal vozu

Str. 293, 6. vrsta:
Peter, Milica in Zdenka — pravilno: Peter, Mica in Zdenka

Str. 300, 19. vrsta:
Javorski Rovt — pravilno: Javorniški Rovt

Str. 309:
Odstavek na koncu strani, bi moral biti na koncu seznama na strani 316

Str. 374, 1. vrsta od spodaj:
Die Ehre des Herzogthums Krain IG, 1968, 567 ss. — pravilno: Die Ehre des Herzogthums Krain IV, 1689, 567 ss.